

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ Ι. ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου

Αρ. εισ. 45270

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗΝ ΤΑΞΙΝ ΤΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ
ΚΑΙ ΤΑΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟΥΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ Μ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΜΕΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΤΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΠΡΩΤΗ

Τιμᾶται δραχ. 5,90
(βιβλίοσημον δραχ. 1,20)
• Δωδ. ἔγκριτ. ἀποφάσεως 49,010
• Δωδ. ἀδείας κυκλοφορίας 308
25 Ὀκτωβρίου 1919

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ "ΕΡΜΙΑΣ"

44 — Ἐν ὁδῷ Σταδίου — 44

1919

Πᾶν ἀντίτυπον φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ συγγραφέως

Α.Α.

ΤΥΠΟΙΣ Π. ΛΕΩΝΗ—ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ 16

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εἰς τὴν συγγραφὴν τῆς *Βυζαντινῆς* ταύτης *ἱστορίας* με παρεκίνησε πρωτίστως ἡ ἐπιθυμία νὰ διαδοθῇ εὐρέως καὶ ὑπὸ μορφὴν διδακτικὴν ἡ γνῶσις τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου τοῦ Βυζαντίου. Ἀφ' οὔτου κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐξήρθη εἰς περιωπὴν ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, πρώτην φοράν, δύναμαι νὰ εἶπω, παρέχεται ἐν ἀπλότῃ καὶ ἐν τῷ συνόλῳ τὸ τελικὸν πόρισμα ἐπιπόνων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν.

Τὸ ὕλικόν μου παρέλαβον ἀπὸ πάσαν πηγὴν ἣ ἐρευνᾶν ἀξίαν λόγου. Ἐδιάλεξα μετ' ἀκριβολογίας τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ με καθοδηγήσουν πρὸς δύο κυρίας κατευθύνσεις: 1ον) τὴν ἐπίδειξιν τοῦ μεγάλου ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου, τοῦ Βυζαντίου, 2ον) τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐθνικῆς ἐνόητος, τὴν ὁποῖαν ἀπειργάσθη ἡ Μεσαιωνικὴ Ἑλλὰς καὶ τὴν ὁποῖαν ἐκληροδότησεν εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεάς. Ἀπὸ τὸ σκοπὸς τῶν περασμένων αἰώνων καὶ ἀπὸ τὸν λαβύρινθον τοῦ πλήθους τῶν γεγονότων ἐπροσπάθησα ν' ἀνασύρω πᾶν ὅ,τι ἐνόμισα χρήσιμον πρὸς τὸν διπλοῦν τοῦτον σκοπὸν.

Εἰς τὴν κατανομὴν τῆς ὕλης ἔλαβον ὥς ἀφετηρίαν ἔχι τὰ πολεμικὰ ἢ τὰ πολιτικὰ γεγονότα, ἀλλὰ τὰς κυρίαρχούσας κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς ιδέας. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἱστορικὴν ἐκθεσιν ἐπαρουσίασα τὸ ὕλικόν με ἀπέριττον σαφήνειαν. Δὲν ἐνόμισα ὅμως, ὅτι ἔπρεπεν ἡ ἐκθεσις νὰ εἶναι ἀπλῶς ἀφηγηματικὴ· ἀλλ' ἐζήτησα νὰ δεικνύῃ τὴν ἀλληλουχίαν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, οὕτως ὥστε νὰ προσφέρεται ἡ ἱστορικὴ εἰκὼν ἐν τῇ ἐξελίξει αὐ-

τῆς. Καὶ προσέτι, ἐπροσπάθησα νὰ ἐμφανίζονται τὰ λεγόμενα ὡς ἀπὸ πηγῶν προερχόμενα. Ἐκ τούτου καὶ ἡ παράθεσις περικοπῶν συγγραφέων, ξένων καὶ ἡμεδαπῶν, παλαιῶν καὶ νεωτέρων. Τὰ κείμενα, ὅπως καὶ ἡ κρίσις ἐπαινετικῶς παρετήρησε, «χρωματίζουν καὶ ζωντανεύουν τὰ πρόσωπα καὶ πράγματα, παρουσιάζουν τὰ γεγονότα ὡς ἀμερολήπτως ἐκτιθέμενα καὶ διδάσκουν τοὺς μαθητὰς πῶς ὀφείλει τις νὰ μελετᾷ καὶ νὰ διαπραγματεύεται ἓν θέμα». Εἰς τὸν ἴδιον σκοπὸν ἀποβλέπει καὶ ἡ παράθεσις ἱστορικῶν χαρτῶν καὶ εἰχόνων. Ἡ ἀπὸ πρωτοτύπων μνημείων εἰκονογράφησις εἶναι σπουδαῖον στοιχεῖον πρὸς ἀναδημιουργίαν τοῦ παρελθόντος.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε, κεφαλαιωδῶς διαγραφόμενον, τὸ πρόγραμμα μου. Ἡ εὐμενὴς κρίσις τῶν κριτῶν μοὶ ἔδωκεν εὐκαιρίαν πρὸς εὐρύτεραν αὐτοῦ ἀνάπτυξιν. Ἡ ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ἐν τῇ διδασκαλίᾳ πείρα θέλει δείξει ἂν τυχὸν χρειάζεται τι ἀκόμη διὰ νὰ ἐμφανισθῇ ἀρτιώτερον. Μὲ πολλὴν εὐχαρίστησιν θὰ ἐμάνθανον τὰς παρατηρήσεις τῶν συναδέλφων, οἱ ὅποιοι θὰ διδάξουν τὸ βιβλίον, ὅπως καταστῇ τελειότερα ἢ προσπάθειά μου νὰ γνωρίσῃ ἡ μαθητικὴ νεότης τοῦ ἔθνους τὰς μεγάλας ἱστορικὰς τύχας τῆς Μεσαιωνικῆς πατρίδος.

A. I. A.

Είχ. 1.—'Επιστόλι

BYZANT. ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΙΔΡΥΣΙΣ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ Η ΠΤΩΣΙΣ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Οἱ Μεσαιωνικοὶ χρόνοι. — Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Δ' αἰῶνος μ. Χ. συμβαίνουν μεγάλα ἱστορικά γεγονότα, τὰ ὅποια κλείουν τὴν ἀρχαίαν περίοδον τῆς ἱστορίας καὶ ἀνοίγουν τὴν *Μεσαιωνικήν*. Ἀπὸ τὸ ἐν μέρος ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ θριαμβεύει, ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ παγκόσμιος Ῥωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, ἀρχίζει νὰ διαμελίζεται. Ἡ ὀριστικὴ κατίσχυσις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὁ διαμελισμὸς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους, θέτουν τέρμα εἰς τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν καὶ ἐγκαινιάζουν νέαν ἐποχὴν, ἡ ὅποια λέγεται *Μεσαιὼν* καὶ εἶναι ἡ μετάβασις ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν (Μέσοι αἰῶνες).

Ἡ περίοδος αὕτη τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἔχει ἐξαιρετικὴν σπουδαιότητα. Διότι κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς γεννῶνται οἱ λαοὶ καὶ τὰ ἔθνη τῆς νεωτέρας Εὐρώπης καὶ παράγεται νέος

πολιτισμὸς διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνορωμαϊκόν. Ἀντὶ τοῦ ἐνὸς *Ῥωμαϊκοῦ Κράτους* σχηματίζονται εἰς μὲν τὴν Δύσει πολλὰ *χριστιανικὰ βασίλεια*, εἰς δὲ τὴν Ἀνατολὴν μία *μεγάλῃ χριστιανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ*. Τὸ Χριστιανικὸν τοῦτο Κράτος τῆς Ἀνατολῆς λέγεται *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία* ἀπὸ τὴν πρωτεύουσάν του Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον. Πραγματικῶς εἶναι ἡ *Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία*. Ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Δ' αἰῶνα καὶ διαρκεῖ ἕως τὸν ΙΕ' (324—1453), ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τοῦ τέλους τοῦ Μεσαιῶνος.

Ἡ Βυζαντινὴ ἱστορία.—Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο μέρος τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας τὸ μακθάνομεν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς τοῦ Μεσαιῶνος, καὶ ἰδίως ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι περιέγραψαν ἱστορικὰ συμβάντα, καὶ λέγονται *Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἢ χρονογράφοι* ⁽¹⁾. Ἡ γνῶσις τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας ἔχει πολὺ μεγάλην σημασίαν καὶ διὰ τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ διὰ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν συνηνώθη ὁλόκληρον εἰς μίαν μεγάλην Αὐτοκρατορίαν, ἡ ὁποία ἐδημιούργησε τὰ πολυτιμότερα ἰδανικὰ τῆς φυλῆς ἡμῶν ⁽²⁾. Εἰς δὲ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ἡ Ἑλληνικὴ

(1) Οἱ ἱστορικοὶ περιγράφουν γεγονότα τῆς ἐποχῆς ποῦ ἔζησαν, οἱ χρονογράφοι τὰ προγενέστερα.

(2) **Ὁ Μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός.** — «Οἱ Ἕλληνες πολὺν δικαίως ἔχουν λατρεῖν πρὸς τὸν Μεσαιῶνα των· διότι εἶναι ἡ ἐνωτικὴ περίοδος, διὰ τῆς ὁποίας ἡ νέα Ἑλλὰς συνδέεται μετὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Ὁ δεσμός, ὁ ὁποῖος ἐνώνει τὸ παρὸν πρὸς τὸ παρελθόν, εἶναι μάλιστα περισσότερον αἰσθητὸς εἰς τοὺς Ἕλληνας παρὰ εἰς κανὲν ἄλλο εὐρωπαϊκὸν ἔθνος. Οὐδεὶς ἄλλος λαὸς, ἐπὶ σειρὰν μακροτέραν τριάκοντα αἰῶνων, ἔμεινε τόσον πολὺ ὅμοιος πρὸς ἑαυτὸν ὅσον ὁ Ἑλληνικὸς λαός. Πόσας μεταμορφώσεις δὲν ὑπέστημεν ἡμεῖς οἱ Γάλλοι εἰς περίοδον κατὰ τὸ ἡμισυ βραχυτέραν; ἐναλλάξ ἐγίναμεν Γαλάται, Ῥωμαῖοι καὶ Γάλλοι μόνον ἀπὸ τὸν ΙΑ' αἰῶνα. Πόσας ἀλλαγὰς δὲν ὑπέστη ἡ γλῶσσα μας; ἀλλὰ τὰ ἑλληνικὰ ἐνὸς ἐργάτου τῶν Ἀθηνῶν εἶναι πάντοτε ἑλληνικά» (*Ἀλφρέδος Ραμπώ*, ἐπιφανὲς Γάλλος ἱστορικός).

Αὐτοκρατορία κατέχει ὑπέροχον θέσιν. Διότι ἐπὶ ἔνδεκα αἰῶνας μὲ τὴν σύνεσιν τῶν κυβερνητῶν της καὶ μὲ τὴν δύναμιν τῶν ὅπλων της ἔσωσε τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὸν πολιτισμὸν ἀπὸ τοὺς βαρβάρους λαούς. Μὲ τοὺς λογίους της καὶ μὲ τὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα οὗτοι ἔγραψαν, διετήρησε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαιῶνος τὴν σοφίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Συγχρόνως τὸν διέδιδε εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ τὴν Δύσιν, καὶ οὕτως συνετέλεσεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν σημερινῶν πολιτισμένων κοινωνιῶν καὶ παρεσκεύασε τὸν νεώτερον πολιτισμόν⁽¹⁾.

α'—ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Ἡ Ῥωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία.—Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος ὄλαι αἱ χῶραι, τὰς ὁποίας βρέχει ἡ Μεσόγειος θάλασσα, ὁλόκληρος ἡ Ν.Εὐρώπη καὶ ἡ Β. Ἀφρική καὶ ἡ Ἀσία ἕως τῶν Εὐφράτην ποταμὸν, ἀπετέλουν τὴν Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἔχει τὴν παγκόσμιον σχεδὸν κυριαρ-

(1) **Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία.** — « Δι' ὅλον τὸν κόσμον τὸ Βυζάντιον ἦτο ὁ μέγας δημιουργός. Δι' αὐτοῦ ἡ βάρβαρος Δύσις ἔλαβεν ἰδέαν βίου λεπτοῦ καὶ πολιτισμένου· δι' αὐτοῦ ὁλόκληρος ἡ Ἀνατολικὴ Εὐρώπη ἀνεγεννήθη εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον καὶ οἱ λαοὶ αὐτῆς ἔλαβον τὰ στοιχεῖα τοῦ μέλλοντος μεγαλείου: τὴν θρησκείαν, τὸ πολίτευμα, τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν λογοτεχνίαν, ἀκόμη καὶ τὸ ἀλφάθητον αὐτῶν. Οἱ στρατοὶ τοῦ Κράτους παλαίουν χωρὶς ἀνάπαυσιν ἐναντίον τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Βορρᾶ καὶ τοῦ Νότου, προφυλάττουν τὴν Εὐρώπην καὶ σώζουν τὰς χῶρας τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοὺς βαρβάρους κατακτητὰς. Οἱ σοφοὶ τοῦ Βυζαντίου ἀντιγράφουν, κάμνουν συλλογὰς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ διατηροῦν χάριν τῆς ἀνθρωπότητος τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι ἡ μόνη πολιτισμένη πρωτεύουσα, καθ' ὃν χρόνον ἡ Εὐρώπη ἦτο βάρβαρος ἀκόμη. Ἡ μεγάλη χριστιανικὴ πρωτεύουσα ἐκπέμπει τὸν φωτοβόλον βυζαντινὸν πολιτισμὸν εἰς τὸν κόσμον, ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς ἕως τὰ ἄκρα τῆς Δύσεως» (κατὰ τὸν βυζαντινολόγον Κόρολον Νιλ καὶ τὸν Ῥαμπώ).

χίαν. Ἡ Ῥώμη εἶναι ἡ κοσμοκράτειρα πόλις. Τὸ μέγα ἐκεῖνο Κράτος ἀρχίζει μὲ τὸν καιρὸν νὰ καταπίπτῃ. Τὰ παλαιὰ ἐνάρητα ἤθη ἔχουν ἐξαφανισθῇ, ὁ παλαιὸς Ῥωμαϊκὸς στρατὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε καθυποτάξαι τὸν κόσμον, ἔχει ἐξασθενήσει. Διότι τὰ μεγάλα πλούτη, τὰ ὁποῖα εἶχον συσσωρευθῇ εἰς τὴν Ῥώμην ἀπὸ τὰς κατακτήσεις, ἔφεραν τὴν διαφθοράν. Ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία δὲν ἦτο πλέον καθήκον, ἀλλ' εἶχε καταντήσῃ βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα καὶ ὁ στρατὸς ἀποτελεῖτο ἀπὸ μισθοφόρους. Ἄλλῃ αἰτία ἐξασθενήσεως εἶναι αἱ ἐριδες τῶν ἀπαιτητῶν τοῦ θρόνου. Ἐπειδὴ τὸ ἀπέραντον κράτος ἦτο δύσκολον νὰ διοικηθῇ ἀπὸ ἓνα μόνον κύριον, διὰ τοῦτο οἱ Αὐτοκράτορες συνειθίζουσιν νὰ κατανέμουν τὴν ἐξουσίαν εἰς ἓν ἢ καὶ περισσότερα πρόσωπα. Οἱ συνάρχοντες οὗτοι εὕρισκοντο εἰς διαρκεῖς ἀγῶνας πρὸς ἀλλήλους διὰ τὴν ἐξουσίαν.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος. — Ἡ ἀρχαία θρησκεία καὶ κοινωνία παρακμάζει καὶ ἐξαφανίζεται. Νέα θρησκεία καὶ νέα κοινωνία ἔρχεται νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ. Μετὰ ἐπιπόνους ἀγῶνας τὰ ὑψηλὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου ἐξαπλώνονται κάθε ἡμέραν περισσότερο. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος νικᾷ τοὺς ἀντιπά-

Εἰκ. 2. — Χρόμισμα
τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου.

λους τοῦ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Σταυροῦ καὶ γίνεται ὁ ὑπέρμαχος τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ. Βλέπει εἰς τὸν οὐρανὸν θαυμαστὸν ὄραμα, φωτεινὸν σταυρὸν μὲ τὴν ὑπογραφὴν «ἐν τούτῳ νικά». Μετὰ τὴν νίκην ἐκδίδει τὸ διάταγμα τῶν *Μεδιολάνων*, διὰ τοῦ ὁποῖου κηρύσσει τὴν ἀνεξιθρησκείαν (313).

Ὅταν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἔμεινε μονοκράτωρ (324), ἐπραγματοποίησε δύο μεγάλας ἀποφάσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τόσον σπουδαῖα ἀποτελέσματα, ὥστε ἀλλάζουν τὴν ὄψιν τοῦ κό-

σμου. Αἱ μεγάλαι αὗται πράξεις εἶναι : 1ον) Ἡ κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. 2ον) Ἡ ἐπιβολή τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἡ παλαιὰ Ῥώμη εἶναι γεμάτη ἀπὸ ἀναμνήσεις τῶν εἰδῶλων. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος θέλει νὰ ἔχῃ νέαν πρωτεύουσαν, ἣ ὁποία νὰ εὐρίσκεται εἰς τὴν Ἀνατολήν, εἰς τὰς χώρας, ὅπου ἀκμάζει ὁ χριστιανισμός. Συγχρόνως θὰ εἶναι πλησίον τῶν συνόρων καὶ θὰ προστατεύῃ τὸ κράτος εὐκολώτερον ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς. Εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Βοσπόρου κτίζει νέαν πόλιν, ἣ ὁποία ἀπὸ τὸ ἔθνομά του ὀνομάζεται Κωνσταντινούπολις (324). Συγχρόνως ἐπιβάλλει τὸν Χριστιανισμὸν ὡς θρησκείαν τοῦ Κράτους. Ὁ *Θεῖος ἀμβος τῆς Ἐκκλησίας* γίνεται πλήρης. Ἰδίως δὲ παρέχει μεγαλόδωρον ὑποστήριξιν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὅποιοι εἶναι Ἕλληνες οἱ περισσότεροι.

Τὸ ἔργον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εἶναι τόσο σπουδαῖον διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ὥστε ἡ ἱστορία τὸν ὠνόμασε *Μέγαν*, εἶναι τόσο γόνιμον διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ὥστε αὕτη τὸν ἐτίμησεν ὡς *Ἀγίον*. Συγχρόνως ἀνοίγει μεγάλας τύχας εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν διότι μὲ τὸ ἔργον του ἔβαλεν εἰς τὴν Ἀνατολήν τὰ θεμέλια ἐνὸς μεγάλου Χριστιανικοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Αἱ δύο πρωτεύουσαι. — Ἀπὸ τότε (324) τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος ἔχει δύο πρωτεύουσας, τὴν παλαιὰν Ῥώμην εἰς τὴν Δύσιν, καὶ τὴν νέαν Ῥώμην, τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν Ἀνατολήν. Εἰς ἑκατέραν πρωτεύουσαν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἐδρεύει ἰδιαιτέρος Αὐτοκράτωρ, ὁ ὅποιος κυβερνᾷ μόνος του τὴν ἀνήκουσαν εἰς αὐτὸν χώραν.

Τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος θεωρεῖται πάντοτε ὡς ἓν Κράτος, πραγματικῶς ὅμως εἶναι διηρημένον εἰς δύο Κράτη, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Τὸ Κράτος τῆς Δύσεως δὲν κατῴρθωσε νὰ διατηρηθῇ πολὺν καιρόν. Μόλις ἐπέρασεν εἰς αἰῶν περίπου ἀπὸ τὴν κτίσιν τῆς νέας πρωτεύουσας, οἱ βάρβαροι λαοὶ ἀρχίζουν νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τὰς χώρας αὐτοῦ καὶ τὸ *Δυτικὸν Ῥωμαϊκὸν Κράτος* διαμελίζεται καὶ καταλύεται.

δ'. — Ἡ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΤΩΝ ΒΑΡΒΑΡΩΝ

Καθ' ὃν χρόνον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν ἰδρύεται καὶ αὐξάνεται ἓν μέγα Χριστιανικὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἰσχυρὰ στοιχεῖα προσόδου καὶ ζωῆς, εἰς τὴν Δύσιν τὸ παλαιὸν Ῥωμαϊκὸν Κράτος καταρρέει. Τὸ οἰκοδόμημα εἶχε κλονισθῆ ἑσωτερικῶς ἀπὸ τὴν νέαν θρησκείαν. Μεγάλῃ ἐξωτερικῇ δυνάμει ἔρχεται νὰ τὸ κρημνίσῃ εἰς ἐρείπια.

Οἱ Βάρβαροι. — Πέραν τῶν βορείων συνόρων, πέραν τοῦ Ῥήνου καὶ τοῦ Δουνάβους, κατοικοῦν λαοὶ βάρβαροι, τοὺς ὁποῖους οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλουν *Γερμανούς*. Ὅταν ἐξησθένησαν οἱ Ῥωμαῖκοι στρατοὶ καὶ δὲν ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὰ σύνορα, οἱ Βάρβαροι ἤρχισαν νὰ εἰσπορευοῦν εἰς τὰς χώρας τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀνὰ εἰσώρμησαν ὅλοι μαζύ, ἀλλὰ κατὰ πολεμικὰ στίφη, καὶ εἰς διαφόρους ἐποχάς. Ἡ εἰσόδος αὕτη τῶν βαρβάρων Γερμανῶν εἰς τὸ Κράτος λέγεται *Ἐπιδρομὴ τῶν Βαρβάρων* (ἢ Μετανάστευσις τῶν λαῶν), καὶ διήρκεσεν δύο αἰῶνας (376 - 568).

Οἱ Οὐννοι. — Εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τῶν βαρβάρων Γερμανῶν ἔδωκεν ὠθησιν ἢ κίνησιν ἐνὸς λαοῦ περισσότερον βαρβάρου, ὁ ὁποῖος ἤρχετο ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀσίας. Ὁ λαὸς οὗτος ἦσαν οἱ Οὐννοι, λαὸς Μογγολικῆς καταγωγῆς ⁽¹⁾. Μὲ τὴν ἀγριότητά των διέδωκαν εἰς ὅλον τὸν κόσμον τὸν τρόμον καὶ τὴν φρίκην. Ἀφοῦ διήλθον τὰς ἀχανεῖς πεδιάδας τῆς Ν. Ῥωσίας πίπτουν ἐναντίον τῶν Γότθων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὁ σπουδαιότερος λαὸς τῶν Γερμανῶν.

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Βησιγότθων. — Εἰς τὰς χώρας πρὸς Β. τοῦ Δουνάβους εἶχον ἰδρύσει οἱ *Γότθοι*, μέγα Κράτος. Πρὸς Ἀνατολὰς ἦσαν οἱ *Ὀστρογότθοι*, πρὸς Δυσμὰς οἱ *Βησιγότθοι*. Διὰ νὰ διαφύγουν τοὺς Οὐννοὺς διέρχονται οἱ Βησιγότθοι τὸν Δούναβιν καὶ ἐγκαθίστανται εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας τοῦ

(1) Συγγενὴς μὲ τοὺς Τατάρους καὶ τοὺς Τούρκους.

Κράτους. Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς *Ἐπιδρομῆς τῶν Βαρβάρων* (376). Ἀφοῦ ἡρῆμωσαν οἱ Γότθοι ὁλόκληρον τὴν χώραν μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπειτα ἐστράφησαν ἐναντίον τῆς Ἰταλίας. Ὁ ἀρχηγός τῶν *Ἀλάριχος* κυριεύει τὴν Ῥώμην καὶ ἐπὶ ἑξ ἡμέρας τὴν λεηλατεῖ ἀνηλεῶς (410).

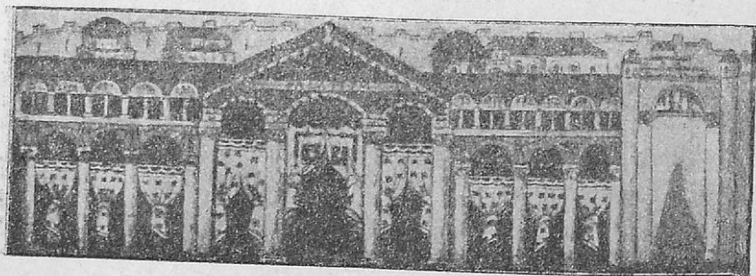
Ἀργότερα οἱ διάδοχοι τοῦ Ἀλάριχου πηγαίνουν καὶ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν Γαλατίαν καὶ Ἰσπανίαν ἐκατέρωθεν τῶν Πυρηναίων, ὅπου ἱδρύνουν τὸ *Βασίλειον τῶν Βησιγότθων* (419).

Ἡ μεγάλη ἐπιδρομή. — Εἰς τὸ μεταξὺ νέοι χεῖμαρροι βαρβάρων εἰσπορεύονται ἀπὸ Β. εἰς τὰς Δυτικὰς χώρας τοῦ Κράτους. Οἱ *Βανδῆλοι*, διέρχονται τὴν Γαλατίαν καὶ τὴν Ἰσπανίαν (1), καταλαμβάνουν τὴν βόρειον Ἀφρικὴν καὶ ἱδρύνουν τὸ *βασίλειον τῶν Βανδῆλων*. Μὲ τὰς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς ἀπὸ τὴν πρωτεύουσάν των Καρχηδόνα διασπείρουν τὸν τρόμον εἰς ὁλόκληρον τὴν Μεσόγειον. Κυριεύουν καὶ λεηλατοῦν τὴν Ῥώμην ἐπὶ δεκατέσσαρας ἡμέρας. Τὰ πλούτη τοῦ κόσμου, τὰ ὅποια ἦσαν συσσωρευμένα ἀπὸ τὰς κατακτήσεις εἰς τὴν μεγάλην πόλιν, μετακομίζονται εἰς τὴν Καρχηδόνα.

Ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ Ἀττίλα. — Ἀφοῦ ἀνεστάτωσαν οἱ Οὐννοι τοὺς λαούς, ἐσταμάτησεν ἡμῖς αἰῶνα εἰς τὸ κέντρον τῆς Εὐρώπης (400—450). Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀττίλας συνήγαγεν ἕλας τὰς Οὐννικὰς φυλάς, καὶ ἱδρυσεν ἐν ἀχανὲς βαρβαρικὸν Κράτος, ἀπὸ τὸν Βόλγαν ἕως τὸν Ῥήνον. Κατ' ἀρχὰς ἐπιπίπτει ἐναντίον τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν τοῦ Κράτους καὶ τὰς ἐρημώνει. Ἐπειτα στρέφεται ἐναντίον τῆς Δύσεως, καὶ μόλις κατορθώνουν οἱ Ῥωμαῖοι στρατηγοὶ εἰς τὴν Γαλατίαν νὰ σταματήσουν τὴν ὁρμὴν του (451). Ὁ αἰφνίδιος θάνατος τοῦ Ἀττίλα ἐπιφέρει τὸν διαμελισμὸν τοῦ κράτους αὐτοῦ. Ὅσοι ἀπέμειναν ἀπὸ τοὺς Οὐννους διεσπάρησαν κατὰ τὸν ποταμὸν Βόλγαν ἀνάμεσα εἰς ἄλλους βαρβάρους λαούς.

(1) Τὸ ὄνομα *Ἀνδαλουσία* (Vandalusia) διειληθεῖ τὴν ὀνομασίαν των εἰς τὴν Ἰσπανίαν.

Ἡ πτώσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους. — Κύριοι εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ῥώμην εἶναι οἱ βάρβαροι. Αὐτοὶ ἀναβιβά-
ζουν καὶ καταβιβάζουν ἀπὸ τὸν θρόνον τοὺς Αὐτοκράτορας. Ἐπὶ
τέλους εἰς ἀρχηγὸς τῶν βαρβάρων μισθοφόρων, ὁ Ὀδόακρος, ἐκ-
θρονίζει (476) τὸν Ῥωμύλον Αὐγουστύλον. Τὸ γεγονός κάμνει
πολὺ μικρὰν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς συγχρόνους. Διότι ἀπὸ καιρὸν
εἶχον παύσει πραγματικῶς νὰ ὑπάρχουν Αὐτοκράτορες εἰς τὴν
Ῥώμην. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐνὸς μεγάλου Ῥωμαϊκοῦ Κράτους
ἱδρύονται ἀπὸ τὰ συντρίμματά του πολλὰ χριστιανικὰ βαρβα-
ρικὰ βασίλεια εἰς τὴν Δύσιν. Τὸ λαμπρότερον ἐξ ὧν ὑπῆρξε
τὸ Ὄστρογοτθικὸν βασίλειον, τὸ ὁποῖον ἱδρυσεν ὁ Θεοδόριχος
εἰς τὴν Ἰταλίαν (493) μετ' πρωτεύουσάν τὴν Ῥαβένναν. Ὁ Θεο-
δόριχος προστατεύει τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, εἰσάγει τὴν
εὐνομίαν εἰς τὴν χώραν του, ζῇ ὡς Ῥωμαῖος Αὐτοκράτωρ. Τὴν
ἰδίαν προσπάθειαν κάμνουν καὶ οἱ ἄλλοι βάρβαροι βασιλεῖς. Φι-
λοτιμοῦνται νὰ φαίνωνται ὅτι συνεχίζουν τὰς παραδόσεις τῆς
Ῥώμης. Τώρα δὲν ὑπάρχει πλέον Αὐτοκράτωρ εἰς τὴν παλαιὰν
Ῥώμην· ὑπάρχει ὅμως εἰς τὴν νέαν Ῥώμην, εἰς τὴν Κωνσταν-
τινούπολιν, ἥ ὁποία ἀντικατέστησε τὴν παλαιάν. Τὸν Αὐτοκρά-
τορα λοιπὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀναγνωρίζουν ἀκόμη καὶ
οἱ βάρβαροι ὡς τὸν νόμιμον κληρονόμον τοῦ παγκοσμίου Ῥω-
μαϊκοῦ Κράτους.

Εἰκ. 3. — Παλάτιον τοῦ Θεοδορίχου
(Ῥηγεῖόν τὸν 5' αἰῶνα ἐκ Ῥαβέννης).

Εἰκ 4.—Διακόσμησις (ἐκ τοιχογραφίας τοῦ Μυστρά).

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

[395 — 717]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ—ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ—Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ—
ΑΙ ΧΩΡΑΙ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ—ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

Ἡ ἀρχὴ τῆς Αὐτοκρατορίας.—Τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος, καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης, θεωρεῖται ὅτι ὑφίσταται πάντοτε. Ἄλλ' εἶναι Κράτος Χριστιανικόν, ἐδρίσκειται εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἔχει πρωτεύουσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὅποιαν ἐκτίσεν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος. Τὸ Κράτος τοῦτο, ἐπειδὴ ἐδρίσκειται εἰς χώρας ἑλληνικὰς, γίνεται ταχέως κράτος Ἑλληνικόν. Διὰ τοῦτο οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ τοῦ Μεσαιῶνος ἀρχίζουν τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν ἀπὸ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον. Εἶναι ὁ πρῶτος εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι λέγουσιν : « Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τῆς τῶν Χριστιανῶν βασιλείας ».

Ἡ διαίρεσις τοῦ Κράτους. — Τὸ Κράτος κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἦτο πάντοτε σχεδὸν διηρημένον. Οἱ διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐδρεύουν συγχρόνως ὁ εἰς εἰς τὴν παλαιάν, ὁ ἄλλος εἰς τὴν νέαν Ῥώμην. Διὰ τελευταίαν φορὰν τὸ συνήνωσεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ὁ Μέγας Θεοδοῦσιος, ὁ τελευταῖος ἀληθινὸς Ῥωμαῖος Αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος ἐδασάλευσεν ἐπὶ ὁλοκλήρου τοῦ Κράτους ἡνωμένου. Ἀλλὰ, πρὶν ἀποθάνῃ, τὸ ἐμοίρασεν, ὀριστικῶς πλέον, μεταξὺ τῶν υἱῶν του εἰς δύο τμήματα (395). Εἰς τὸν Ἀρκάδιον ἔδωκε τὸ Ἀνατολικὸν μέρος, εἰς τὸν Ὀνώριον τὸ Δυτικόν. Οὕτω δημιουργεῖται τὸ Ἀνατολικὸν καὶ τὸ Δυτικὸν Ῥωμαϊκὸν Κράτος (395). Μὲ τὴν χρονολογίαν ταύτην ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ τελειώνωμεν τὴν ἀρχαίαν καὶ νὰ ἀρχίζωμεν τὴν Βυζαντινὴν καὶ ἐν γένει τὴν Μεσαιωνικὴν ἱστορίαν.

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Βαρβάρων κατέρριψεν ἐντὸς ὀλίγου εἰς ἐρείπια τὸ Κράτος τῆς Δύσεως (395 - 476). Ἡ ἐπιδρομὴ ἐξκολουθεῖ καθ' ὅλον τὸν Μεσαιῶνα. Ἀπὸ τὰ βάρη τῆς Ἀσίας ἔρχονται ἀκατάπαυστα κύματα βαρβάρων λαῶν πρὸς τὴν Εὐρώπην. Ἀκολουθοῦν τὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον ἤνοιξαν πρῶτοι αἱ Οὐννοι. Ἡ ἐπιδρομὴ διέρχεται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν χωρὶς νὰ τὴν πειράξῃ. Ἐπὶ ἑνδεκα αἰῶνας ἡ Χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς παλαλεῖ γενναίως καὶ γίνεται ὁ ἀκλόνητος προμαχὼν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ Ἀνατολικὸν Κράτος ἐπέζησε χίλια ἔτη μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Δυτικοῦ, διότι εἶχεν ἐν ἑαυτῷ δύο μεγάλας δυνάμεις, τὸν Ἑλληνισμόν καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν. Αἱ δυνάμεις αὗται τοῦ δίδουν τὸ στοιχεῖον τῆς ζωῆς, τὴν ἐνότητά.

Ὁ Χριστιανικὸς Ἑλληνισμός. — Ἡ νέα θρησκεία ἐνεφανίσθη εἰς χώρας, ὅπου ἤκμαζεν ὁ Ἑλληνισμός. Οἱ πρῶτοι ὑποστηρικταὶ αὐτῆς ἦσαν Ἕλληνες. Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἶχον γραφῇ τὰ Εὐαγγέλια, μὲ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ἡ νέα θρησκεία εἶχε διαδοθῇ εἰς τὸν κόσμον. Κατὰ

τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἀποκλειστικῶς Ἑλληνική.

Ἐξ ἄλλου ὁ Χριστιανισμὸς ἔδωκε νέαν ζωὴν καὶ λάμψιν εἰς τὸν Ἑλληνισμόν. Τὰ Ἑλληνικὰ βασίλεια, τὰ ὅποια ἐδημιούργησεν ἡ κατὰκτησις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, εἶχον διαδώσει εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς πολὺ ἔντονον ἑλληνικὸν βίον. Εἰς ἐκείνας τὰς χώρας εἶναι συγκεντρωμένη ἡ πολιτισμένη ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος. Εἰς τὴν Ἀσίαν, τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην, τὴν Αἴγυπτον ὑπάρχουν πλουσιώταται καὶ πολυανθρωπόταται ἑλληνικαὶ πόλεις. Ἐκεῖ ἀκμάζουν αἱ μεγαλύτεραι πόλεις τοῦ κόσμου, μετὰ τὴν Ῥώμην, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἀλεξάνδρεια ⁽¹⁾, φωτοβόλοι ἐστίαι Ἑλληνικοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ. Εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἐκείνας χώρας οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας λαμπρύνουν τὴν νέαν θρησκείαν καὶ θεμελιώνουν τὴν πίστιν μὲ ῥωμαλέους πνευματικοὺς ἀγῶνας. Ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος φθάνουν εἰς ὕψιστον σημεῖον τῆς ῥητορικῆς τέχνης καὶ ρίπτουν τόσον δυνατὴν λάμψιν ὥστε ὁ Ε' μ. Χ. αἰὼν εἶναι ὁ Χριστιανικὸς χρυσοῦς αἰὼν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Μὲ ὕψος διανοίας, μὲ κάλλος καὶ δύναμιν γλώττης ὑπερασπίζονται εἰς τὰς ὁμιλίαις καὶ τὰς συγγραφάς των τὰς θεοπνεύστους διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἔως σήμερον διατηρεῖται ζωντανὴ εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἡ μνήμη τῶν τριῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ νέα κοινωνία, ἡ ὁποία ἀντικαθιστάνει τὴν ἀρχαίαν, εἶναι ἑλληνική, ἀντλεῖ τὴν δρᾶσιν καὶ ζωὴν αὐτῆς ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμόν. Κοινωνία καὶ Ἐκκλησία εἶναι θαυμασίως συγκεκροτημένα. Ἐχουν δημιουργήσει κοινότητα, σχολεῖα, φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα. Ἡ Ἐκκλησία, ἐνισχυθεῖσα καὶ πλουτισθεῖσα ἀπὸ τὸν

(1) Εἶχον κατοίκους περισσότερους ἀπὸ 500 χιλ.. Πόλεις 100 χιλ. κατοικίων ἦσαν πάρα πολλαὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν, μεγάλα κέντρα ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Μέγαν Κωνσταντῖνον, διοργανώνεται ὡς Κράτος. Οἱ Πατριάρχαι, οἱ Μητροπολίται, οἱ Ἐπίσκοποι τὴν διοικοῦν ὡς γὰ ἦσαν ἀνώτατοι λειτουργοὶ Κράτους. Οὕτω συντελεῖται ἡ *ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας*.

Ἡ Ὁρθοδοξία. — Πρὸς τοὺς Ἕλληνας Χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἔδειξεν ἰδιαίτεράν στοργήν καὶ ἀγάπην. Μὲ τὴν εὐσεβεστάτην μητέρα του τὴν Ἀγίαν Ἐλένην ἐδείχθη μεγαλΐδωρος, ἔκαμαν μεγάλας εὐεργεσίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀνήγειραν μεγαλοπρεπεῖς ναοὺς, ἰδίως εἰς τοὺς τόπους, τοὺς ὁποίους καθηγίλασεν ὁ Κύριος, εἰς τοὺς *Ἀγίους Τόπους*.

Μετὰ τὸν θρίαμβόν τῆς ἡ Ἐκκλησίας δὲν ἔχει νὰ παλαίσῃ ἐναντίον τῶν ἔξω, ἀλλ' ἐναντίον τῶν ἔσω ἐχθρῶν αὐτῆς. Εἰς τοὺς κόλπους τῆς σχηματίζονται ψευδεῖς διδασκαλίαι, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται *αἵρέσεις* (ἀτομικαὶ γνώμαι). Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ταρασσεῖ σφοδρῶς τὴν Ἐκκλησίαν ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀρείου. Ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας ἱερεὺς οὗτος ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Θεὸς υἱός, ὁ Χριστός, *ἐποιήθη* ἀπὸ τὸν Θεὸν πατέρα, ἦτο κτίσμα, ἐπομένως κατώτερος αὐτοῦ. Διὰ τὰ φέρῃ τὴν εἰρήνην ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν συνεκάλεσεν εἰς τὴν Νίκαιαν τῆς Μ. Ἀσίας μεγάλην συνέλευσιν τῶν ἱεραρχῶν τῆς οἰκουμένης. Αὕτη ἦτο ἡ *Πρώτη ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος* (325). Ἡ σεβασμία σύνοδος τῶν ἱεραρχῶν, ἀφώρισε, δηλαδὴ ἀπέκλεισεν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, κατεδίκασε τὸν Ἀρειον, καὶ συνέταξε τὸ *Σύμβολον τῆς Πίστεως*. Κατόπιν τὸ Σύμβολον συνεπληρώθη διὰ τοῦ ἔρου τῆς Ἀγίας Τριάδος εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, τὴν ὁποίαν συνεκάλεσεν ὁ Μέγας Θεοδοσίος (381). Τὸ *Σύμβολον τῆς Πίστεως* εἶναι ὁ θεόπνευστος νόμος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα τῆς ὁρθῆς πίστεως. Τὸν θρίαμβον τῆς Ἐκκλησίας ἐπιστέφει τώρα ὁ *θρίαμβος τῆς Ὁρθοδοξίας*.

Μὲ ἄλλην τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίφασιν τῶν Ῥωμαϊκῶν τύπων τὸ Κράτος ἀπὸ τὰς πρώτας ἡμέρας εἶναι κράτος Ἑλληνικόν. Οἱ

κάτοικοι λέγονται Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ δὲν μένει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τίποτε ἄλλο Ῥωμαϊκὸν παρὰ μόνον ἐν ὄνομα καὶ μία ἱστορικὴ ἀνάμνησις. Οἱ κάτοικοι εἶναι Ἕλληνες ⁽¹⁾, ἔχουν τελεῖαν ἐνότητά γλώσσης, ἐθίμων, φρονημάτων. Ἀδιάρρηκτος δεσμός αὐτῶν εἶναι ἡ Ὁρθοδοξία.

Τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους. — Καὶ ἄλλα ὅμως αἰτία συντελοῦν εἰς τὴν μακροτάτην διάρκειαν τοῦ Κράτους. Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ῥώμης οἱ Βάρβαροι, οἱ ὅποιοι τὴν κατέστρεψαν, ἀναγνωρίζουν ὅτι ὑπάρχει πάντοτε Ῥωμαϊκὸν Κράτος καὶ ἡ πρωτεύουσά του εἶναι εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου. Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶναι ἡ μεγάλη Χριστιανικὴ πρωτεύουσα τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Οἱ βάρβαροι βασιλεῖς, οἱ ὅποιοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς χώρας τοῦ Δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους (σ. 11) καὶ ἔγιναν Χριστιανοί, προσπαθοῦν νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀναγνώρισίν των ἀπὸ τὸν νόμιμον κυρίαρχον, θέλουν νὰ κυβερνοῦν τὰς χώρας, τὰς ὁποίας κατέκτησαν, μὲ τὴν ἄδειαν καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδρεύοντος Αὐτοκράτορος. Οὗτος εἶναι ὁ **κοσμοκράτωρ**, ὁ μόνος κύριος τῆς **οἰκουμένης** ⁽²⁾. Ὁ βυζαντινὸς Αὐτοκράτωρ θεωρεῖται ὡς διάδοχος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀλλὰ καὶ ὡς διάδοχος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία συγκεντρώνει τὴν διπλὴν δόξαν τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὅλαι αἱ πνευματικαὶ καὶ ἡθικαὶ δυνάμεις τῆς Ἑλληνικῆς

(1) Ἀποφεύγουν ὅμως τὸ ὄνομα Ἕλλην, διότι κατήντησε νὰ σημαίνει **ἐθνικός**, εἰδωλολάτρης.

(2) Ἡ **οἰκουμένη** ἦτο τὸ μέρος τῆς γῆς, τὸ κατοικούμενον ἀπὸ τὸν πολιτισμένον κόσμον, δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς (ἐντεθθεν : **οἰκουμένη** Σύνοδος, **οἰκουμένης** Πατριάρχης). Τὸ ἄλλο τμήμα τῆς γῆς, ὅπου κατόικουν οἱ Βάρβαροι, ἦτο ἡ **ἐρημος**. Οἱ κάτοικοι τῆς οἰκουμένης ἦσαν ὁ **λαὸς** (ὁ περιούσιος λαός). οἱ Βάρβαροι ἦσαν τὰ **ἔθνη** (ἐκ τούτου **ἐθνικός** σημαίνει εἰδωλολάτρης). Διετάρησαν λοιπὸν καὶ οἱ Ἕλληνες τοῦ Μεσαίωνος, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι, τὴν διάκρισιν **Ἕλλην** καὶ **βάρβαρος**.

* **Ἀδαμαντίου** Βυζαντινὴ Ἱστορία

Ἀνατολῆς συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ πόλις αὕτη δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ πρωτεύουσα, εἶναι ἡ καρδιά τοῦ Κράτους, ἡ ἐποῖα τοῦ δίδει ζωὴν. Εἶναι ἡ βασιλεύουσα πόλις, ἡ ἐποῖα ἐγένεν ὀνομαστή εἰς ὅλον τὸν κόσμον, εἶναι ἡ περίφημος πόλις τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων. Διὰ τοῦτο τὸ Ἑλληνικὸν ἐκεῖνο Κράτος ὀνομάζεται μὲν Ἀνατολικὸν ἐκ τῆς θέσεώς του, ἀλλ' εἶναι γνωστότερον εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία* ἀπὸ τοῦ ὀνόματός της πρωτεύουσας του ⁽¹⁾.

Ἡ Κωνσταντινούπολις. — Ἡ νέα Ῥώμη ἦτο κτισμένη ἐπὶ ἐπτὰ λόφων, ὥπως καὶ ἡ παλαιά, καὶ διὰ τοῦτο λέγεται καὶ αὕτη *Ἑπτάλοφος*. Σχηματίζει τρίγωνον, τοῦ ὁποῦ ἡ κορυφή προχωρεῖ πολὺ πλησίον πρὸς τὴν Ἀσιατικὴν ἀκτὴν καὶ τὸ ὅποιον βρέχεται πρὸς Β. ἀπὸ τὸν *Βόσπορον*, πρὸς Ν. ἀπὸ τὴν *Προποντίδα* (τὴν θάλασσαν τοῦ Μαρμαρᾶ). Ἀπὸ τὸ βόρειον μέρος εἰσχωρεῖ ἡ θάλασσα βαθύτατα εἰς τὴν ξηρὰν καὶ σχηματίζει τὸν ἀσφαλέστερον λιμένα τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος λέγεται *Χρυσοῦν κέρας* ἢ *Κεράτιος κόλπος*. Ἀπὸ τὸν μυχὸν τοῦ Κερατίου κόλπου ἕως τὴν θάλασσαν τοῦ Μαρμαρᾶ ἐκτίσθη ἰσχυρότατον τεῖχος, τὸ ὅποιον κλείει τὴν πόλιν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς. Ἀλλὰ τεῖχη ἰσχυρότατα τὴν προφυλάττουσιν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς θαλάσσης. Πολὺ γρήγορα ἡ πόλις ἐξηπλώθη καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη. Εἰς τὴν ἀπέναντι πρὸς τὸν Κεράτιον κόλπον ἀκτὴν εἶναι ὁ *Γαλατᾶς*, εἰς τὴν ἀπέναντι ἀσιατικὴν ἀκτὴν ἡ *Χρυσόπολις* (Σκούταρι). Καὶ ἄλλα πολλὰ προάστεια ἀκμάζουν περιγύρω εἰς τὴν μεγάλην πόλιν.

Εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως συντελεῖ καὶ ἡ μαγευτικὴ θέσις καὶ ἡ τέχνη. Εἰς τὸν περίβολον τῶν τειχῶν αὐτῆς περικλείει ἡ μεγάλη πόλις θαυμάσια θεόματα. Τὸ *Μεγα Παλάτιον*, συνέκειτο ἀπὸ πολλὰ ἀνάκτορα, ἐκκλησίας,

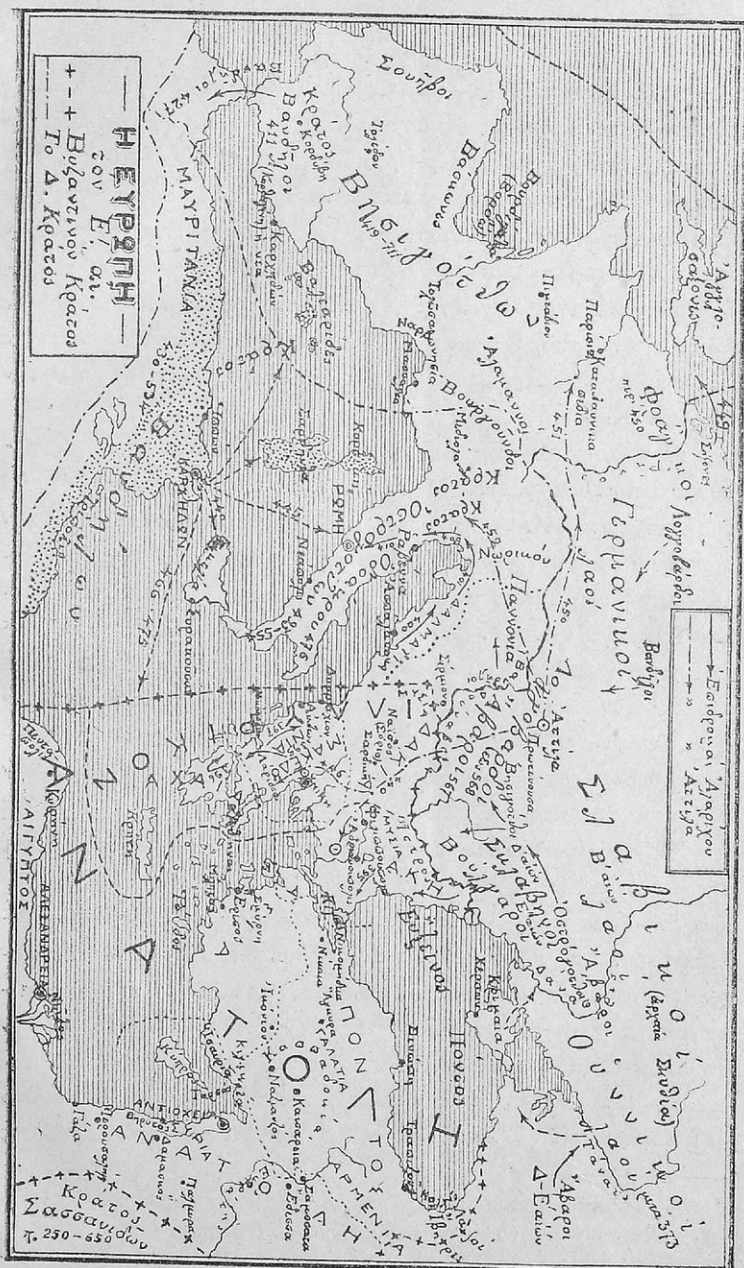
(1) Οἱ ξένοι ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, Ἀράβες καὶ Δυτικοί, ὀνομάζουσιν τὸ Κράτος «Ἑλληνικὸν Κράτος», καὶ λέγουσιν πάντοτε: «ἡ χώρα, ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ἑλλήνων».

κήπους, πλατείας. Ἦτο μίᾳ ὁλόκληρος συναικία. Πολυάριθμοι ἄλλα παλάτια, δημόσια κτίρια, τὰ ὅποια ἔκτισεν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, καὶ ἔπειτα οἱ ἄλλοι Αὐτοκράτορες, ἐστόλιζον τὴν πόλιν. Ὁραιότατος δὲ στολισμὸς ἦταν αἱ μεγάλαι ἀγοραὶ καὶ αἱ πλατεῖαι, αἱ ὅποια ἐλέγοντο *φόροι* (forum). Μέγα Ἱδρυμα ἦτο ὁ Ἱπποδρόμος, ὅπου ἐγίνοντο ἀγῶνες ἀρματοδρομίας, καὶ διάφορα ἄλλα θεάματα διὰ τὸν λαόν.

Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχεν ὑπέροχον τοποθεσίαν διὰ τὴν καταστῆ ἢ πρωτεύουσα ἑνὸς μεγάλου Κράτους. Εἶναι ἱδρυμένη εἰς τὸ μεταξὺ δύο ἡπείρων, τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, εἰς τὸ μέσον δύο θαλασσῶν, τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ἀπὸ παντοῦ ἀντλεῖ πλοῦτον καὶ δυνάμεις. Ἰδιαιτερος στόλος ἐξασφαλίζει τὴν σιτοπομπὴν ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, διὰ τὴν γίνεται τακτικὴ διανομὴ σίτου εἰς τὸν λαόν. Εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας κυβερνεῖ. Εὐκόλως ἐπιβλέπει ὅλον τὸ Κράτος, εὐκόλως προφυλάσσεται ἀπὸ τοὺς βαρβάρους ἐπιδρομῆς (1).

Αἱ χῶραι τῆς Αὐτοκρατορίας. — Τὸ Κράτος διαιρεῖται εἰς δύο μεγάλας διοικητικὰς περιφερείας : εἰς τὸ Ἰλλυρι-

(1) **Ἡ Κωνσταντινούπολις.** — «Εἰς τὸν περίβολον τῶν τειχῶν αὐτῆς ἡ Κωνσταντινούπολις διετήρησεν εὐλαχῶς ἐπὶ ἑνδεκά αἰῶνας τὸν πυρὸν τοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς συνηθροίζοντο τὰ ἐμπορεύματα ὅλου τοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν τεχνιτῶν τῆς κατεσκευάζοντο τὰ τελειότερα κομψοτεχνήματα ἀπὸ ὅσα ἐγνώρισεν ὁ Μεσαιῶν. Αἱ ὁδοὶ καὶ αἱ πλατεῖαι τῆς ἦσαν γεμῆται ἀπὸ τὰ καλλιτεχνήματα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Τὸν καιρὸν, τοῦ αἱ μεγάλοι σημερινὲς πρωτεύουσαι τῆς Εὐρώπης ἦσαν ἀσήμαντα καὶ πτωχὰ χωρία, ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἡ βασιλισσὰ τῆς κομψότητος, «οἱ Παρίσιοι τοῦ Μεσαιῶνος». Ἦτο τόσον ὡραία, ὥστε ὅλος ὁ κόσμος τὴν ἐπόθησε καὶ τὴν ὠνεῖρετο. Ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐκείνη πόλις ὑπῆρξε τὸ κέντρον τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ὁ προμαχὼν τῆς Χριστιανωσύνης καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ πολιτισμοῦ ἀπέναντι ὅλου τοῦ βάρβαρικου κόσμου» (κατὰ τὸν Ντίλ, εἰς πολλὰ βιβλία του).

κὸν (τῆς Εὐρώπης) ⁽¹⁾, καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Τὰς διοικοῦν δύο ἀνώτατοι ἄρχοντες ὡς ἀντιβασιλεῖς. Ὁ εἰς ἐδρεύει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὁ ἄλλος εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν. Εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία κατέχει ὁλόκληρον τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον (Χερσόνησόν τοῦ Αἴμου). Βόρειον σύνορον ἔχει τὸν ποταμὸν Δούναβιν. Ἀπὸ τὴν Δύσιν τὴν χωρίζει τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος. Κατέχει δηλαδὴ τὰς χώρας τοῦ Δουναβέως (ἔπου ἡ σημερινὴ Ρουμανία, Βουλγαρία καὶ Σερβία) καὶ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας (τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα).

Τὸ ἄλλο ἥμισυ τῆς Αὐτοκρατορίας, τὸ πλουσιώτερον καὶ πολυανθρωπότερον μέρος τῆς οἰκουμένης, εἶναι ἡ Ἀνατολή. Ὁ διοικητὴς τῆς Ἀνατολῆς ἐδρεύει εἰς τὴν βασιλεύουσάν. Εἰς τὴν διοίκησιν ταύτην ἀνήκουν ἡ Θράκη, αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, ἡ Μ. Ἀσία, αἱ χώραι τοῦ Πόντου, ἡ Συρία καὶ Παλαιστίνη, ἡ Αἴγυπτος. Τὸν καιρὸν λοιπὸν τῆς ἀκμῆς ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία περιλαμβάνει ὅλας τὰς χώρας, αἱ ὅσαι κεῖνται ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὰς ἐρήμους τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ τὴν Σικελίαν ἕως τὸν Τίγρητα καὶ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν. Αἱ ἀπέραντοι αὗται χώραι κυβερνῶνται ἀπὸ τὴν ἰσχυρὰν κεντρικὴν διοίκησιν τῆς πρωτεύουσας.

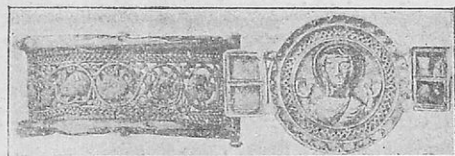
Ἡ διοργάνωσις τοῦ Κράτους. — Οἱ Αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέλαβον τὰς συνηθείας τῶν Ἑλλήνων βασιλέων τῆς Ἀνατολῆς, τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Διὰ τοῦτο εἶχον πολλὰ ἔθιμα τῶν Ἀσιανῶν δεσποτῶν. Φοροῦν μεγαλοπρεπῆ ἐνδύματα, μεταξωτὰ καὶ χρυσοῦφанта, φέρουν ὡς σύμβολον τῆς ἀρχῆς χρυσοῦν διάδημα (τὸ στέμμα). Οἱ κάτοικοι δὲν εἶναι πολῖται, ἀλλ' ὑπήκοοι τοῦ Αὐτοκράτορος. Πλῆθος προσώπων τὸν περιστοιχίζει δι' ὑπηρεσίαν καὶ φύλαξίν του. Ὅλοι οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἄρχοντες

(1) Ἰλλυρία ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου τὸ κατ' ἀντικρὺ τῆς Ἰταλίας.

ἀποτελοῦν τὴν αὐλήν, τὸ ἱερὸν παλάτιον (sacrum palatium). Πάν ὅ,τι ἔχει σχέσιν μετὰ τὸ ἄτομόν του εἶναι ἱερόν· τὸ παλάτιον, ὁ κοιτὼν, ὁ θησαυρός, τὸ συμβούλιόν του. Οἱ ἄρχοντες οὗτοι εἶναι διηροημένοι κατ' αὐστηροτάτην βαθμολογίαν τάξεων. Οὕτως ἀπετελέσθη ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἱεραρχία, ὅπως εἶχε ρυθμισθῇ καὶ ἡ ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας (σ. 16).

Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἱεραρχίας ταύτης εἶναι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν μεγάλων ὑπηρεσιῶν

τοῦ Κράτους. Ἐκαστον μέγαν κλάδον ὑπηρεσίας διευθύνει εἰς ἀνώτατος ἄρχων, μέγιστος (magister), ὑπουργός, ὃς εἴπωμεν. Εἰς κάθε κλάδον

Εἰκ. 7.—Βυζαντινὸν κόσμημα (βραχιόλιον).

ὑπάρχουν πολυάριθμα γραφεῖα (serinia), εἰς τὰ ὅποια ἐργάζονται πλῆθος δημοσίων υπαλλήλων. Ὁ Αὐτοκράτωρ διατηρεῖ τὴν παλαιὰν Σύγκλητον τῆς Ῥώμης, ἡ ὅποια ἦτο συνέδριον συμβούλων αὐτοῦ· ἔχει δὲ περὶ ἑαυτὸν καὶ ἰδιαίτερον συμβούλιον, τὸ ὅποῖον ἀποτελοῦν ἀνώτατοι ἄρχοντες καὶ συγκλημικοί, καὶ τὸ ὅποῖον συσκέπτεται εἰς τὸ παλάτιον περὶ τῶν μεγάλων ὑποθέσεων τοῦ Κράτους.

Ὅλοι οἱ μεγιστᾶνες, ἄρχοντες καὶ οἱ ἀνώτεροι υπάλληλοι, πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοί, ἔχουν τιμητικούς τίτλους ἀνολόγως πρὸς τὴν θέσιν καὶ τὸ ἀξίωμά των. Πολὺ ἀκριβολόγος αὐλικὴ ἐθιμοτυπία κανονίζει ὅλας τὰς πράξεις τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν ἀρχόντων. Ἡ πολιτικὴ καὶ αὐλικὴ αὕτη διοργάνωσις ὑπῆρξεν ἡ μόνη εἰς τὸν κόσμον κατὰ τὸν Μεσαιῶνα. Ἡ ἰσχυρὰ συνεκτικότης αὐτῆς ἦτο μεγάλη δύναμις διὰ τὴν καλὴν διοίκησιν καὶ συνετέλεσε σπουδαίως εἰς τὸ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν μακρὰν ὑπαρξιν καὶ τὴν δύναμιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ — ΟΙ ΕΧΘΡΟΙ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
Η ΕΝΟΤΗΣ ΚΑΙ Ο ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

[395 — 527]

Κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς δημιουργίας αὐτῆς (τὸν Ε΄), ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία διήλθε τοὺς ἰδίους κινδύνους, τοὺς ὁποίους καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ εἰς τὴν Δύσιν, κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους. Ὁ κίνδυνος ἦτο καὶ ἐξωτερικὸς καὶ ἐσωτερικὸς. Προήρχετο ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βαρβάρων. Προήρχετο ὅμως καὶ ἀπὸ τὴν εἰρηνικὴν ἐγκατάστασιν αὐτῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Κράτους. Δύο μεγάλαι δυνάμεις σώζουν καὶ θεμελιώνουν τὸ Κράτος, ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ Ἑλληνισμός.

α΄.—ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

ΠΑΛΔΙΟΙ ΚΑΙ ΝΕΟΙ ΕΧΘΡΟΙ

Ὁ Ἀρκάδιος (395 — 408). — Οἱ δύο πρῶτοι Αὐτοκράτορες, μετὰ τὸν ὀριστικὸν χωρισμὸν τοῦ 395, οἱ διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου, ὑπῆρξαν ἄσημοι βασιλεῖς.

Αἱ χῶραι τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ὑφίστανται ἐπὶ τοῦ Ἀρκადίου τρομακτικὴν καταστροφὴν. Οἱ Γότθοι, μὲ τὸν ἀρχηγόν των Ἀλάριχον, πλησιάζουν ἕως τὰ τείχη τῆς βασιλευούσης (σ. 11). Ἐπειτα στρέφονται πρὸς Νότον, διαβαίνουν τὰς Θερμοπύλας καὶ φθάνουν ἕως τὸ Ταΐναρον. Οἱ βάρβαροι λεηλατοῦν, πυρπολοῦν, σφάζουν τοὺς κατοίκους, σύρουν μαζὺ τῶν πλουσιάν λείαν καὶ αἰχμαλώτους. Τότε ἔπαθον ἀνεπανόρθωτον καταστροφὴν τὰ ἀπαράμιλλα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ τὰ περίφημα ἱερὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας (ἡ Ἐλευσίς, ἡ Ὀλυμπία). Ὁ ὥραιος ἀρχαῖος κόσμος τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀριστουργημάτων ἐξαφανίζεται. Ἀργότερα ὁ Ἀλάριχος ἀναγκάζεται νὰ στραφῇ εἰς τὴν Δύσιν.

Θεοδόσιος Β' ὁ Μικρὸς (408 - 450). — Μικρὸς καὶ ἄσημος ἦτο ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀρκαδίου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μέγαν πάππον αὐτοῦ. Τὸ Κράτος κυβερνᾶται ἀπὸ τὴν ἀδελφὴν του καὶ κηδεμόνα Πουλχερίαν. Τὸ παλάτιον ὁμοιάζει μὲ μοναστήριον. Κάμνουν παρακλήσεις, νηστεύουν καὶ ψάλλουν ὕμνους. Ὁ Θεοδόσιος ἀντιγράφει τόσον καλὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα, ὥστε ἐπωγομάσθη **Καλλιγράφος**. Ἡ Πουλχερία τοῦ εὑρίσκει κατ' σύζυγον ἀκόμη «λογίαν καὶ ὠραίαν», τὴν κόρην ἐνὸς Ἀθηναίου φιλοσόφου **Ἀθηναῖδα**.

Κατὰ τὴν μακρὰν βασιλείαν τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ (ἐδάσισε 48 ἔτη) οἱ παλαιοὶ ἐχθροί, οἱ **Πέρσαι**, εἰσέρχονται εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἡ μεγάλη ἐπιδρομὴ τῶν Οὐννων φαίνεται ὅτι ἀπειλεῖ τὸ Κράτος μὲ ὀριστικὴν καταστροφὴν. Ὁ Ἀττίλας ἐπὶ ἐννέα ἔτη (441 - 450) λεηλατεῖ ἀνηλεῶς τὰς ἑλληνικὰς χώρας (σ. 11). Τρομακτικαὶ ὑπῆρξαν αἱ καταστροφαί. Ἡ ἁγνὸς εἰς τὸν θρόνον ἐνὸς γενναίου ἀξιωματικοῦ σώζει τὸ Κράτος.

Μαρκιανός (450 - 457). — Διὰ τὴν περιέλθῃ τὸ Κράτος εἰς ἰσχυρὰς χεῖρας ἡ συνετὴ Πουλχερία λαμβάνει σύζυγον τὸν γέροντα ἀξιωματικὸν **Μαρκιανόν**. Οἱ σύγχρονοι ἐπαινοῦν τὰς ἀρετὰς του· ἀληθῶς διστοεῖ μὲ φρόνησιν καὶ ἐπιφέρει τάξιν εἰς τὰ ἐσωτερικά. Πρὸ παντὸς γίνεται ὁ σωτὴρ τοῦ Κράτους. Πρὸς τὸν Ἀττίλαν μεταχειρίζεται γλῶσσαν γενναίαν. Ὅταν αὐτὸς ἔστειλε νὰ λάβῃ δῶρα : «Ἐχω, τοῦ ἐμήνυσε, χρυσὸν διὰ τοὺς φίλους, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐχθροὺς φυλάττω τὸν σίδηρον», ἐννοῶν τὸ ξίφος. Κατ' ἀρχὰς ὁ Ἀττίλας ἐξεμάνη, ἀλλὰ δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ. Στρέφεται καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ Ἀλάριχος, εἰς τὴν Δύσιν.

Οἱ διάδοχοι (457 - 527). — Οἱ τέσσαρες ἐπόμενοι Αὐτοκράτορες εἶναι ξένοι πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου. Ἐν μέσῳ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων καὶ τῶν ἀνωμαλιῶν οἱ Αὐτοκράτορες ἀναδιβάζονται καὶ καταδιβάζονται ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς. Οἱ ἰσχυροὶ εἶναι οἱ στρατηγοὶ Γότθοι. Ἡ πρωτεύουσα εἶναι

γεμάτη ἀπὸ Γότθους, ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ καὶ ὑπαλλήλους τοῦ Κράτους. Πλείστοι εἶχον ἀνέλθει εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μαρκιανόν, Λέων ὁ Θράξ (457 - 474), ὀφείλει τὸν θρόνον εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Γότθου ἀρχιστρατήγου Ἀσπαρ. Ἀλλ' ὁ Λέων δὲν ἐννοεῖ νὰ εἶναι σκιά Αὐτοκράτορος. Εἰς παρουσιασθεῖσαν εὐκαιρίαν διατάσσει νὰ φονεύσουν τὸν Ἀσπαρ καὶ οὕτω ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν κηδεμονίαν τῶν ξένων.

Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ζήνωνος, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Λέοντα (474 - 491), συντελοῦνται μεγάλα γεγονότα εἰς τὴν Δύσιν. Καταδιβάξεται ἀπὸ τὸν θρόνον τῆς Ῥώμης (476) ὁ τελευταῖος Ῥωμαῖος Αὐτοκράτωρ, ὁ Ῥωμύλος Αὐγουστύλος (σ. 12). Σπουδαιότερον γεγονός εἶναι ἡ ἱερυσις ἐνὸς νέου βασιλείου. Ὁ Ζήνων ἔδωκε τὴν ἄδειαν εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Γότθων Θεοδόριχον νὰ κατακτήσῃ τὴν Ἰταλίαν καὶ νὰ ἱδρύσῃ τὸ Ὄστρογοθικὸν βασίλειον. Ἀπὸ τὸν καιρὸν ἐκείνον ἀρχίζουν νὰ ἱδρύνωνται εἰς τὴν Δύσιν, εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἀνῆκον ἄλλοτε εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος, πολλὰ βαρβαρικὰ χριστιανικὰ βασίλεια.

Ὁ Ἀναστάσιος (491 - 518) εἶναι βασιλεὺς ἀγαθὸς καὶ γενναῖος. Κυβερνᾷ μὲ σύνεσιν, ἐλαφρύνει τοὺς ὑπηκόους τοῦ ἀπὸ βαρεῖς φόρους καὶ ἀποταμιεύει πολλὰ χρήματα. Ἡ βασιλεία τοῦ εἶναι ἥσυχος ἀπὸ σπουδαίους ἐξωτερικοὺς πολέμους.

Ὁ διάδοχός τοῦ Ἰουστίνος ὁ Α' (518 - 527) ἦτο χωρικός ἀπὸ τὰς βορείας ἐπαρχίας, ὁ ὁποῖος ἐπῆγεν εἰς τὴν πρωτεύουσιν μὲ τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Ἰουστινιανόν, διὰ νὰ ζητήσουν τύχην. Ἡ τύχη των ἦτο ν' ἀνέλθουν εἰς τὸν θρόνον. Τὸ πρακτικὸν πνεῦμα καὶ ἡ δραστηριότης τοῦ Ἰουστίνου ταχέως τὸν ἀνέδειξαν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀναστασίου λαὸς καὶ στρατὸς τὸν ἐξέλεξαν Αὐτοκράτορα. Ἡ βασιλεία τοῦ, χωρὶς μεγάλα γεγονότα, ὑπῆρξεν ἀπλὴ εἰσαγωγή εἰς τὴν μακρὰν καὶ ἐνδοξὴν βασιλείαν τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Οἱ Γερμανοί. — Ὁ ἀπὸ Βορρᾶ κίνδυνος τῶν βαρβάρων διὰ τῆς συνέσεως τῆς Βυζαντινῆς διπλωματίας εἶχεν ἀποσοβηθῇ.

Ὁ Ἀλάριχος μὲ τοὺς Βησιγότθους, ὁ Ἀττίλας μὲ τοὺς Οὐννους, ὁ Θεοδόριχος μὲ τοὺς Ὄστρογότθους, ἐστράφησαν ὅλοι πρὸς τὴν Δύσιν. Οἱ τελευταῖοι Γερμανοὶ ἐπιδρομεῖς εἶναι οἱ *Βανδῆλοι*. Καθ' ἑλπὴν σχεδὸν τὴν περίοδον τοῦ Ε' αἰῶνος δὲν παύουν, ἐξορμώντες μὲ τοὺς πειρατικούς στόλους των ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα, νὰ λεηλατοῦν καὶ νὰ ἐρημώνουν τὰς Ἑλληνικὰς νήσους καὶ τὰ παράλια (σ. 11). Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Λέοντος τοῦ Α' (468), παρὰ τὰς μεγάλας προετοιμασίας, ἀποτυγχάνει. Ταχέως ὅμως θὰ δαμασθοῦν καὶ οὗτοι, καὶ θὰ ἐκλείψῃ πᾶς κίνδυνος ἐκ μέρους τῶν βαρβάρων Γερμανῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον καταστρέφει τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος.

Οἱ Πέρσαι.—Παλαιοὶ ὅμως ἐχθροί, οἱ Πέρσαι, ἐπὶ πολὺν καιρὸν θὰ ἐνοχλοῦν ἐπιφόβως τὴν Αὐτοκρατορίαν. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ ἀρχαίου Περσικοῦ Κράτους ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἰδρύθη (κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα) νέον κράτος ἰσχυρότατον. Ἰδρυταὶ αὐτοῦ εἶναι οἱ *Σασσανίδαι* βασιλεῖς ⁽¹⁾, οἱ ὅποιοι λέγουν ἑαυτοὺς ἀπογόνους τοῦ Κύρου τοῦ Μεγάλου, ἐπαναφέρουν τὴν λατρείαν τοῦ πυρὸς καὶ ὀνειρεύονται τὴν ἀνίδρυσιν τῆς παλαιᾶς λαμπρότητος τῶν μεγάλων Βασιλέων. Μακρότατοι πόλεμοι ἀρχίζουν μετὰ τῶν νέων μεγάλων βασιλέων καὶ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. Καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη διεξάγονται μὲ θρησκευτικὸν φανατισμὸν καὶ μὲ τὴν ὑπερηφάνειαν τοῦ ἀπὸ αἰῶνων μεγαλείου.

Ἡ Ἀρμενία.—Ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' οἱ Πέρσαι ἐπεχείρησαν διωγμοὺς ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἀσίας. Πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν περιῆλθε τὸ Κράτος εἰς πόλεμον, ὁ ὅποιος ἐτελείωσε μὲ εἰρήνην πολὺ ἐπωφελῇ διὰ τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἡ συνετὴ κυβέρνησις κατώρθωσε νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ Κράτος πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Οἱ Πέρσαι ἠναγκάσθησαν νὰ παραχωρήσουν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν μέγα μέρος τῆς Ἀρμενίας. Ἀπὸ τότε οἱ

(1) Ὁ Σασάν ἦτο ὁ ἀρχηγέτης τῆς δυναστείας.

Ἀρμένιοι ἤρχισαν νὰ μεταφράζουν ἑλληνικὰ βιβλία, ν' ἀναπτύσσουν τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν λογοτεχνίαν των. Οὕτως ἡ Ἀρμενία ἀπεσπάρθη ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν βαρβαρότητα καὶ συνεδέθη διὰ πάντοτε μὲ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν.

Οἱ νέοι ἐχθροί. — Ἀπὸ τὰ βόρεια σύνορα ἐπέρχονται κατὰ τὰ τέλη τῆς πρώτης ταύτης περιόδου (κατὰ τὸ 500^{μ.} Χ.) νέοι ἄγριοι ἀνήμεροι ἐχθροί, οἱ ὅποιοι πρώτην φορὰν ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ καθίστανται οἱ διαρκεῖς ἕως τὸ τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἐχθροὶ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Οἱ βάρβαροι οὗτοι ἔρχονται ἀπὸ δύο προελεύσεις· ἄλλοι ἀπὸ τὰ βάρθη τῆς Ἀσίας, ἀκολουθοῦν τὸν δρόμον, τὸν ὅποιον ἤνοιξαν πρῶτοι οἱ Οὐννοι καὶ ἀνήκουν εἰς τὴν ἰδίαν μὲ αὐτοὺς ὁμοφυλίαν. Οἱ σπουδαιότεροι εἶναι οἱ Ἀβαροὶ καὶ ἰδίως οἱ Βούλγαροι. Καὶ οἱ δύο οὗτοι λαοὶ ἐστάθησαν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὸν ποταμὸν Βόλγαν, ἔπειτα πρὸς Β. τοῦ Δουνάβεως, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἀρχίζουν τὰς ἐπιδρομὰς των ⁽¹⁾.

Κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους ἐμφανίζονται, ἀπὸ Βορρᾶ πάλιν, ἄλλοι λαοί, διαφορετικῆς καταγωγῆς, συγγενεῖς μὲ τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς, οἱ λαοὶ τῶν Σλάβων ⁽²⁾. Οἱ Σλάβοι κατῴκουν εἰς τὰς ἄχανεῖς χώρας τῆς Α. Εὐρώπης, τῆς σημερινῆς Ῥωσίας, εἰς τὴν χώραν, ἣ ὅποια ἐλέγετο ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Σκυθία. Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν νέων τούτων ἐχθρῶν κατὰ τὴν βασιλείαν Ἀναστασίου τοῦ Α' εἶναι προαίμιον γραμμένον μὲ αἷμα εἰς τὰς τραγικὰς καταστροφάς, τὰς ὁποίας ἐπέφερον κατόπιν (ἰδίως οἱ Βούλγαροι) εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας. Ἡ ἐποχὴ αὕτη ἔχει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἀπὸ τότε

(1) Εἶναι συγγενεῖς τῶν Μογγόλων, Τζιτάρων καὶ Τούρκων. Οἱ Βούλγαροι ἔλαβον τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸν ποταμὸν Βόλγαν.

(2) Ἡ μεγάλη αὕτη φυλὴ ἀνήκει εἰς τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν. Ὁ σπουδαιότερος κλάδος τῶν Σλάβων, εἶναι οἱ Σκλαβηνοί, ὅπως τοὺς ὀνομάζουν οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοί.

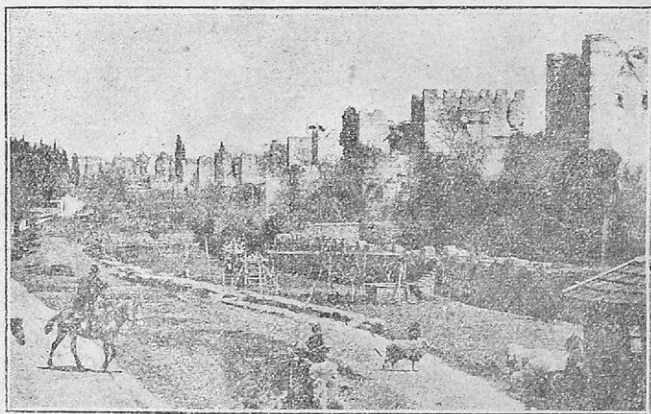
εισέρχεται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χερσονήσον εἰς νέος λαὸς (οἱ Σλάβοι), ὃ ὁποῖος διὰ κακὴν τύχην τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνemieχθη ἕως σήμερον εἰς τὴν ἱστορίαν της, καὶ ἐπροκάλεσε μεγάλα ἱστορικά γεγονότα.

β'. — Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ — Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ
Ο ΒΑΘΜΙΑΙΟΣ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

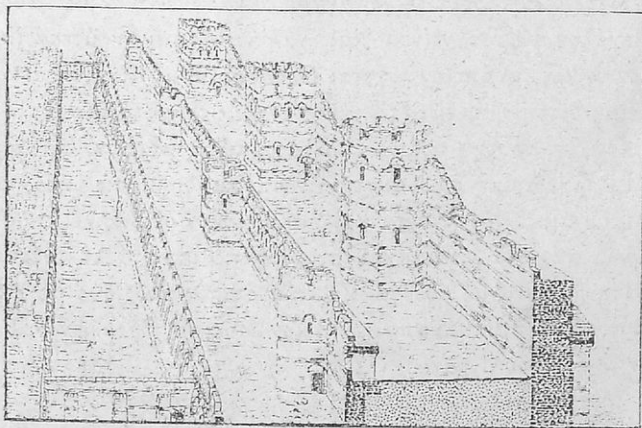
Ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις. — Καθ' ὃν χρόνον τὸ Κράτος παλαίει γενναίως ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, ἐσωτερικῶς διέρχεται κρίσιμωτάτην ἐποχὴν (395 — 527). Ἀγωνίζεται νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἰδιαίτερον βίον του. Οἱ πρῶτοι Αὐτοκράτορες δὲν ἦσαν μεγάλοι βασιλεῖς. Κατάρθωσαν ὅμως σπουδαῖότατα ἔργα. Διότι εἶχε σχηματισθῇ εἰς τὴν πρωτεύουσαν κυβέρνησις πολὺ συνετὴ καὶ πολὺ ἱκανή. Ὅλαι αἱ δυνάμεις τοῦ μεγάλου Χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς συγκεντρώνονται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Πολὺ γρήγορα ἐμεγάλωνεν ἡ πόλις, τόσον πολὺ, ὥστε ὁ Θεοδοσίος Β' ἤναγκάσθη νὰ εὐρύνῃ τὸν περίβολον τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ νὰ ἀνεγείρῃ μακρότερα ἰσχυρότατον τεῖχος, τὸ ὁποῖον λέγεται Θεοδοσιανόν. Εἶναι τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον διτηρήθη ἕως τὸ τέλος τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐπὶ χίλια ἔτη ἔσωσε τὴν πόλιν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων.

Ἡ δὲ κεντρικὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει διοίκησις ἦτο πολὺ μεγάλη δύναμις. Ἦρχοντο καὶ παρήρχοντο οἱ βασιλεῖς, ὑπῆρχεν ὅμως πάντοτε ἐνιαία καὶ σταθερὰ πολιτικὴ. Αἱ ἐνέργειαι της κατηυθύνοντο μὲ συνέσιν καὶ ἱκανότητα πρὸς δύο μεγάλους σκοπούς, τὴν ἐπικράτησιν ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων καὶ τὸν ἐξελληνισμόν τοῦ Κράτους (').

(¹) «**Ἡ βυζαντινὴ Ἀνατολή** εἶχε τὴν ἀτυχίαν, ὅτι ὑπέστη τὰς μεταναστεύσεις σλαβικῶν, οὐννικῶν καὶ τουρκικῶν ἀπολιτίστων φύλων, τὰ δὲ κύματα τῶν λαῶν ἐκεῖνα δὲν ἐσταμάτησαν, ἀλλ' ἐξηκολούθουν καθ' ἕλκον τὸν χρόνον τῶν μέσων αἰώνων νὰ κατὰπλημμυροῦν τὴν Ἀνατολήν. Τὸ δὲ βυζαντινὸν κράτος ἐχρη-

Εἰκ. 8.—Τὸ Θεοδοσιανὸν τεῖχος, ὅπως σώζεται σήμερον
(τὰ τεῖχη, πύργοι, ἐπάλξεις).—Βλ. εἰκ. 5.

Εἰκ. 9. — Ἀναπαράστασις, ὅπως θὰ ἦτο ὅτε ἀπεκρούοντο οἱ
βάρβαροι (ἀριστερὰ ἢ τάφος, ἔπειτα πρὸς τὰ δεξιὰ αἱ δύο
σειραὶ τῶν τειχῶν ἐν ὅλῃ τριπλοῦν ἀμυντικῷ ὁχύρωμα).

Οἱ κάτοικοι. Ὁ Ἑλληνισμός. — Ἡ διοίκησις καὶ τὸ Παλάτιον ἔχουν ῥωμαϊκὸν χαρακτήρα. Οἱ κάτοικοι εἶναι Ἕλληνες. Πολυάριθμοι βάρβαροι κατέφκουν εἰς τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι περιελαμβάνοντο εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς τοὺς κάμνει Ἕλληνας. Εἰς τὰς ἐπαρχίας ὑπάρχει πληθυσμὸς ἀκμαῖος, γεμῆτος ζωῆν καὶ δραστηριότητα. Κατὰ τὰς μεγάλας ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων μερικαὶ Ἑλληνικαὶ πόλεις πολεμοῦν μὲ ἡρωϊσμὸν διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Οἱ κάτοικοι τοῦ Κράτους ἔχουν γνήσιον ἑλληνικὸν φρόνημα.

Ἡ ἐποχὴ ὅμως ἐκείνη εἶναι πάρα πολὺ ἀνώμαλος. Εἰς τὰς μεγάλας πόλεις συχνὰ συμβαίνουν ταραχαί. Ὁ ὄχλος φανατίζεται ἰδίως σφοδρότατα μὲ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ⁽¹⁾. Εἰς τὸν Ἰππόδρομον παρακολουθεῖ μὲ πάθος τοὺς ἀγῶνας τῶν ἄρματηλατῶν. Οἱ ἡνίοχοι, οἱ ὁποῖοι ἀγωνίζονται, ἔχουν στολὰς ἰδιαιτέρου χρώματος. Ὁ λαὸς λαμβάνει τὸ μέρος τοῦ ἑνὸς ἄρματηλάτου ἢ τοῦ ἄλλου. Οὕτω προέρχονται κόμματα, φατρίαι, τὰ σπουδαιότερα εἶναι οἱ *Πράσινοι* καὶ οἱ *Βένετοι* (γαλάζιοι). Αἱ ἀντιζηλῖαι τῶν φατριῶν καταλήγουν πολλάκις εἰς μεγάλας στάσεις. Τὸν φιλοτάραχον τοῦτον λαὸν θὰ συνενώσῃ εἰς ἓν τὸ αἶσθημα

σίμεισε καθ' ὅλον τὸν χρόνον τοῦτον ὡς ἀμυντικὸν τείχος τῆς Εὐρώπης ἐναντίον τῶν σιτῶν τῆς Σκυθίας καὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας.

Ἡ ἀπαράμιλλος θέσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνδυαζομένη πρὸς τὴν τέχνην τῆς τειχοδομίας, κατέστησεν αὐτὴν τὸ ὀχυρώτατον τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ γνωστῶν φρουρίων. Ἐπερειδόμενον δὲ εἰς τὴν τριπλῆν ζώνην τῶν θαυμαστῶν τειχῶν, τὰ ὁποῖα περιέβαλλον αὐτήν, ἤλπιζε τὸ ἀγέρωχον κράτος, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ καταστραφῇ. Ἡ στρατηγικὴ τελειοποίησις καλῶς διωργανωμένων στρατῶν, ἡ δύναμις τῆς θελήσεως καὶ ἡ σύνεσις πολιτευτῶν καὶ Αὐτοκρατόρων, τέλος δὲ ἡ δύναμις τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἔσωσαν τὸ Βυζάντιον ἀπὸ ἀναριθμήτους κινδύνους» (*Γρηγορόβιος*, Γερμανὸς ἱστορικός).

(1) Εἰς μίαν τοιαύτην ταραχὴν τοῦ ὄχλου ἐφανεύθη ἡ περίφημος φιλόσοφος τῆς Ἀλεξανδρείας *Υπατία*.

τοῦ Ἑλληνισμοῦ, θὰ χαλιναγωγῇσῃ ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα.—Εἰς τὴν διοίκησιν ἐπικρατεῖ ὡς ἐπίσημος γλῶσσα ἡ Λατινικὴ. Ἄλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπενεργεῖ κάθε ἡμέραν ἰσχυρότερον. Οἱ Αὐτοκράτορες, αἱ βασιλισαὶ ἀγαποῦν τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ προστατεύουσιν αὐτά. Ἡ Ἀθηναῖς καὶ ὁ Θεοδοσίος ὁ Β' ἱδρύουσιν Πανεπιστήμιον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (425), εἰς τὸ ὅποιον διδάσκεται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία. Ὁ Αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Α' τόσον πολὺ ἠγάπα τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ὥστε συνείθιζε νὰ λέγῃ: «εἴθε νὰ ἦτο δυνατόν εἰς τὸν καιρὸν μου, ὅσα ἐξοδεύονται διὰ τὸν στρατὸν νὰ ἐξοδεύονται διὰ τὴν παιδείαν».

Τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἔζησαν πολλοὶ ἐπιστήμονες καὶ φιλόσοφοι, οἱ ὅποιοι διεκρίθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν. Ἡ λάμψις, τὴν ὁποίαν ἔρριψαν τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα μὲ τοὺς μεγάλους Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας φωτίζει καὶ τὸν Ε' αἰῶνα. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν ἀκόμη τῆς διοικήσεως ἀρχίζει ν' ἀντικαθίσταται ἡ λατινικὴ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν. Ἡ Λατινικὴ μάλιστα καταντᾷ νὰ μὴ εἶναι καταληπτή. Ὅλος ὁ λαὸς ὁμιλεῖ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὅς μὴ ἦσαν ὅλοι Ἕλληνες. Καὶ οἱ Γότθοι καὶ οἱ ἄλλοι ξένοι ἔχουν τὴν φιλοτιμίαν νὰ ζοῦν ὡς Ἕλληνες μὲ τὰ ἑλληνικὰ ἥθη καὶ τὸν πολιτισμόν. Ἡ δὲ Ἑλληνικὴ εἶναι ἡ παγκόσμιος γλῶσσα, ἡ γλῶσσα τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Ὁ Ἅγιος Ἰω. ὁ Χρυσόστομος.—Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Βυζαντινὴ κοινωνία παλαίει διὰ νὰ διαπλασθῇ καὶ νὰ συκρατηθῇ ἐν μέσῳ ξένων καὶ βαρβάρων. Ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν Ἑλληνικὴ, ὁψώνεται αὐστηρὸς ἐπιτηρητῆς, εἶναι ὁ ἀληθὴς ὁδηγὸς τῆς κοινωνίας. Ἀτρόμητος ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἀναλαμβάνει σφεδρὸν ἀγῶνα πρὸς βελτίωσιν τῶν ἡθῶν. Εἶναι ἰσχυρὸς μὲ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, μὲ τὴν ὑπέροχον ἀρετὴν του. Τὰ πλήθη τρέχουσιν ν' ἀκούσουν τὰς περιφήμους ὁμιλίας του ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος. Ἡ λατρεῖα τοῦ λαοῦ τὸν ἐνισχύει εἰς τὸν ἀγῶνά του. Μὲ δριμύτητα καταφέρεται

ἐναντίον τῆς χλιδῆς τῶν πλουσίων καὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν ἀρχόντων. Δὲν φοβεῖται νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον καὶ τῆς αὐτῆς ἀκόμῃ, νὰ ἐλέγξῃ μάλιστα πικρότατα ἀπὸ τοῦ ἁμῶνος καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν Αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν, τὴν σύζυγον τοῦ Ἀρκαδίου (1).. Οἱ ἐχθροὶ κατορθώνουν τὴν ἐξορίαν του εἰς τὰς ἐσχατιὰς τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπου ἀπέθανεν ἀπὸ τῆς κακουχίας (407). Ἡ Ἐκκλησία ἐτίμησε, καὶ τιμᾷ ἔως σήμερον, πανηγυρικῶς τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου αὐτῆς διδασκάλου.

Αἱ αἱρέσεις. Ἡ Ὁρθοδοξία. — Ἡ ὀρθὴ πίστις, ἡ Ὁρθοδοξία, εἶναι τὸ θεμέλιον τοῦ Χριστιανικοῦ Κράτους. Ἡ Ὁρθοδοξία εἶναι τὸ δόγμα τῆς Ἀγίας Τριάδος, τὸ ὅποτον καθιέρωσαν ἡ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδοι (325, 381). Αἱ αἱρέσεις ὅμως δὲν παύουν νὰ ταραττοῦν τὴν Ἐκκλησίαν. Ὅλοι μὲ πάθος λαμβάνουν μέρος εἰς τὰς συζητήσεις καὶ ὁ ἀπλοὺς λαὸς καὶ οἱ μεγιστάνες καὶ οἱ Αὐτοκράτορες. Μεγάλαι ταραχαὶ προέρχονται εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν. Ὁ Ἀρειανισμὸς εὗρίσκει εὐνοίαν εἰς τὴν αὐλήν. Ἐκτὸς τούτου ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως Νεστόριος (ἐπὶ τῆς βασιλείας Θεοδοσίου καὶ Πουλχερίας), διατείνεται ὅτι ἡ Παναγία δὲν εἶναι Θεοτόκος, ἀλλὰ Χριστοτόκος, δηλαδὴ ὅτι δὲν ἐγέννησε Θεόν, ἀλλ' ἄνθρωπον. Ἡ αἵρεσις αὕτη γεννᾷ μέγα σκάνδαλα. Ἡ καταπολέμησις τοῦ νεστοριανισμοῦ

(1) **Ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας.** — «Πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν ὑφούσαν φωνήν, ἵνα συνετίσῃ τὸν ἄρχοντα, ἵνα μεσολαβήσῃ μετὰ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀρχομένων; Μοναρχίαι ἀπόλυτοι ἐπεκράτησαν καὶ ἀλλαχρῶ. Ἀλλ' οὐδαμοῦ οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας ἐτόλμησαν ν' ἀντιτάξωσιν εἰς τὴν βούλησιν τοῦ δεσπότη τοὺς φραγμούς, οὓς παρ' ἡμῶν ἀντέταξαν οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Συνέσιοι, οἱ Χρυσόστομοι· διότι οὐδαμοῦ αἱ ἐθνικαὶ παραδόσεις δὲν ἐταύτισαν τὰς ἐκκλησίας τῶν πιστῶν πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, τοὺς δὲ λειτουργοὺς τῶν ἐκκλησιῶν ἐκείνων πρὸς τοὺς προστάτας τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας» (Παπαρηγόπουλος).

φέρει εἰς τὴν ἀντίθετον πλάνην, ὅτι ὁ Σωτὴρ δὲν εἶχε παρὰ μίαν μόνον φύσιν. Διὰ τοῦτο αἱ ὁπαδοὶ τῆς αἱρέσεως ταύτης ὠνομάσθησαν μονοφυσίται.

Ὁλόκληρος ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς ταράσσεται. Ἐπὶ τέλους ἡ Ὁρθοδοξία ὑπεριοχέει. Ὁ ἀγαθὸς Αὐτοκράτωρ Μαρκανδὸς μὲ τὴν εὐσεβῆ Πουλχερίαν συγκαλοῦν τὴν ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (451), ἡ ὁποία καταδικάζει καὶ τὰς δύο αἱρέσεις. Ἡ ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδος κηρύσσει τὸ ὀρθὸν δόγμα, ὅτι καὶ αἱ δύο φύσεις τοῦ Σωτῆρος «θεῖα καὶ ἀνθρωπίνη ἀσυνχύτως εἶναι συνηνημέναι ἐν τῇ θεανθρωπῷ Χριστῷ».

Ἡ ἐθνικὴ συνείδησις.— Ἀπὸ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται ἐθνικὴ συνείδησις. Τὴν δημιουργεῖ ὁ Ἑλληνισμὸς, τὴν θεμελιώνει ἡ Ὁρθοδοξία ⁽¹⁾. Ἀπὸ τότε, καθ' ὅλην τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴ Ἐκκλησία. Ἐμφυχώνει τὸ ἔθνος εἰς τοὺς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν βαρβάρων, ἐνισχύει αὐτὸ κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀτυχημάτων του. Τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν βλέπομεν εἰς τὴν ἐξέγερσιν ἐναντίον τῶν ξένων. αἱ ὁποιοὶ λαμβάνουν μέρος εἰς τὴν διαίκησιν καὶ ἔχουν μεγάλην δύναμιν. Τὴν ἐξέγερσιν ταύτην τὴν παρασκευάζουν αἱ ἀνώτεραι τάξεις. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κυρηναϊκῆς (εἰς τὴν Ἀφρικὴν) Συνέσιος ἀγωνίζονται πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Πουλχερία θέλει νὰ εἶναι ὅλοι εἰς τὸ Παλάτιον φιλόθρησκοι, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ στηριχθῇ ἡ βασιλεία εἰς τὴν δύναμιν τῆς θρησκείας. Δίδει Ἀθηναίαν κόρην εἰς τὸν ἀδελφόν της, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ στηρίξῃ τὸν Ἑλληνισμόν. Ἐπειτα

(1) «Ἡ Ὁρθοδοξία ἦτο ὁ ἐνωτικὸς δεσμός, ὁ ὁποῖος συνέδεε σπένοντάτα καὶ στερεώτατα ὅλους τοὺς ὑπηκόους τοῦ Κράτους παρὰ τὰς διαφορὰς των εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὴν φυλὴν. Ὅ,τι εἶναι διὰ τοὺς σημερινοὺς λαοὺς ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικότητος, τοῦτο ἦτο διὰ τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἡ Ὁρθοδοξία» (Γ' ἔλτοερ, Γερμανὸς ἱστορικός· ὁμοίως καὶ ὁ Γαμπώ).

οὗτοι βάρβαροι ἦσαν Ἀρειανοί (1). Ὁ λαὸς τοὺς ἀπεστρέφετο καὶ ἐπὶ τέλους ἐξέσπασεν ἐπὶ Ἀρκαδίου εἰς μεγάλην σφαγὴν αὐτῶν. Ὁ δὲ Αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Α΄ κάμνει ἀρχὴν πρὸς δημιουργίαν ἐθνικοῦ στρατοῦ ἀπὸ ἰθαγενεῖς κατοίκους τοῦ Κράτους, τοὺς Ἰσαύρους (2). Διὰ τοῦ φόνου τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Γότθων Ἀσπαρ ἀπαλλάσσει τὸ Κράτος ἀπὸ τοὺς ξένους. Μὲ τὸν καιρὸν, ἀφ' ὅτου μάλιστα ἔλειψαν οἱ ξένοι, τὸ ἐθνικὸν καὶ ἑλληνικὸν φρόνημα ἀναδεικνύεται καὶ κραταιώνεται περισσότερο. Ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ἐμπνέεται ἡ λογοτεχνία, ἀπὸ τὴν ἀστείρευτον πηγὴν αὐτῆς ἀντλοῦν ὑψηλὰ νοήματα οἱ μεγάλοι ἱεράρχαι καὶ ἐν γένει ζωογονεῖται ὁλόκληρος ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνικὸς βίος.

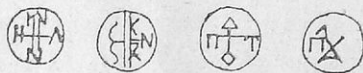
Ἐπιδοκῆσις. — Ἡ πρώτη αὕτη περίοδος (395 - 527) ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν. Οἱ Βάρβαροι ἐγκαθίστανται εἰς τὰς χώρας τοῦ Δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Εἰς μόνος ὑπάρχει πλέον Αὐτοκράτωρ, ὁ Αὐτοκράτωρ ὁ ὁποῖος ἐδρεύει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκτοτε χωρίζεται ἡ Δύσις ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀκολουθοῦν κάθε μία ἰδιαιτέρον ἱστορικὸν βίον.

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀποκρούεται ὁλοσχερῶς ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ὁ κίνδυνος ἀπὸ τοὺς βαρβάρους Γερμανοὺς. Νέοι ὅμως λαοὶ ἐμφανίζονται, οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σλάβοι, οἱ μέλλοντες μεγάλοι ἐχθροὶ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Τὸ Κράτος ὅμως γίνεται ὁλοῦν Ἑλληνικώτερον. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διοργανώνεται ἰσχυρὰ Κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἐργάζεται μὲ σύνεσιν καὶ μέθοδον πρὸς συγκρότησιν τοῦ Κράτους. Ἡ μεγάλη πρωτεύουσα, εἰς τὴν

(1) Τὸν χριστιανισμὸν εἶχε διαδώσει εἰς τοὺς Γότθους ὁ ἐπίσκοπος τῶν Οὐλφίλκας (τὸ τέλος τοῦ Γ' αἰῶνος), ὁ ὁποῖος καὶ ἐδημιούργησε τὸ Γότθικὸν ἀλφάβητον ἐξ ἑλληνικῶν γραμμάτων.

(2) Ὁ στρατὸς συνίστατο ἕως τότε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ξένους μισθοφόρους. Πρῶτος ὁ Λέων ὁ Α΄ κατήρτισεν ἰθαγενὲς σῶμα ἀπὸ τοὺς ὄρεινους κατοίκους τῆς Ἰσαυρίας (εἰς τὴν Κιλικίαν).

ὁποῖαν συρρέουν Ἕλληνες, ξένοι καὶ βάρβαροι, διαπλάσσει καὶ ἀφομοιώνει ὅλα τὰ πολυποίκιλα καὶ ἀνόμοια ἐκεῖνα στοιχεῖα. Εἰς τὸ μέγα ἐκεῖνο κέντρον δημιουργεῖται ἡ ἐνότης ⁽¹⁾. Ἐξ ἄλλου καὶ οἱ κάτοικοι ἀγωνίζονται πρὸς συντήρησιν τοῦ Κράτους. Διότι εἶναι τοῦτο ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς θρησκείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν, ὁ δὲ χριστιανικὸς Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἶναι ὁ μόνος, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον. Εἶναι υπερῆφανοι ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸ Κράτος ἐκεῖνο. Ἀπὸ τὸν Ε' αἰῶνα τὸ Ἀνατολικὸν Κράτος δὲν ἔχει Ῥωμαϊκὸν παρὰ μόνον τὸ ὄνομα. Εἰς τοὺς ἀειμνήστους Αὐτοκράτορας τοῦ Ε' αἰῶνος ὀφείλομεν τὴν δημιουργίαν ἐνὸς μεγάλου μεσαιωνικοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Εἰκ. 10. — Μονογράμματα, δηλ. συμπλέγματα γραμμάτων, τὰ ὅποια δηλώνουν μὲ συντομίαν κύρια ὀνόματα.

⁽¹⁾ Ἡ ἐνότης τοῦ Κράτους. — «Ἡ ἐνότης ὑπῆρχεν εἰς τὴν διοίκησιν, εἰς τὴν θρησκείαν, εἰς τὴν δημιουργίαν γνησίως ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσά ἦτο συγχρόνως γλῶσσα τῆς διοικήσεως, γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας, τῆς λογοτεχνίας, ἦτο ὡς μίξ ἐθνικὴ γλῶσσα. Τὸ κέντρον τοῦ Κράτους εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις. Ὡς πρωτεύουσα κατέχει θέσιν μοναδικήν. Δὲν εἶναι πόλις συνήθης, εἶναι ἀπέραντος πρωτεύουσα, ἀνωτέρα κατὰ τὸν πληθυσμὸν ἀπὸ τὴν παλαιὰν Ῥώμην, τερραστίας ἀφοροικωτικῆς δυνάμεως. Τὰ ἀνόμοια στοιχεῖα τὰ ἀφομοιώνει καὶ τὰ κατεργάζεται. Εἰς τὸν κόλπον τῆς προστρέχουν οἱ βάρβαροι ἀπὸ τὴν Ἀσίαν, ἀπὸ τὴν Εὐρώπην· εἰς ὀλίγον καιρὸν τοὺς κάμνει Ἕλληνας. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ βάρβαροι εὐρίσκουν συμπαγῆ Ἑλληνικὸν πληθυσμὸν, ὁ ὁποῖος ἀγαπᾷ μὲ πάθος τὴν Ὀρθοδοξίαν, ἔχει Ἀθηναϊκὴν λεπτότητα εἰς τὴν γλῶσσαν του, καὶ ἐν μέσῳ αὐτοῦ ἔχει τοὺς μεγαλυτέρους λογίους, θεολόγους, καλλιτέχναις, οἱ ὅποιοι ὑπάρχουν εἰς τὸν κόσμον» (Ῥαμπώ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Ο ΜΕΓΑΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ

ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ — ΜΕΓΑΛΑ ΕΚΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΕΡΓΑ
[527 - 565]

Ἡ μακροτάτη βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ (διήρκεσε 38 ἔτη) ἀνοίγει μεγάλους ὁρίζοντας εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ ἐνδιαφέρει ὄχι μόνον τὴν Βυζαντινὴν ἀλλὰ καὶ τὴν παγκόσμιον ἀκόμη ἱστορίαν. Ὁ Ἰουστινιανὸς διεξήγαγεν ἀδιακόπους πολέμους εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἔκαμε μεγάλας κατακτήσεις. Γιγάντια σχέδια διαρκῶς ἀπησχόλουν τὸν μεγαλεπήβολον ἐκείνον βασιλέα : τὸ κύριον ἦτο ν' ἀναστηλώσῃ τὴν παλαιὰν κοσμοκρατορίαν τῆς Ῥώμης, νὰ διαδώσῃ τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ νὰ ἰδρύσῃ παγκόσμιον Χριστιανικὸν Κράτος. Εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μεγάλου σκοποῦ ὁ Ἰουστινιανὸς κατέβαλεν ὅλην τὴν ἀκατάβλητον δραστηριότητά του. Μεγαλοπράγμων ἐδείχθη καὶ εἰς τὰ ἐσωτερικά. Ἐπετέλεσε μεγάλα ἔργα πολιτισμοῦ, τὰ ὅποια ἀνέδειξαν ἀθάνατον τὸ ὄνομά του εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἡ δόξα τῶν πολέμων καὶ ἡ λάμψις τῶν ἐκπολιτιστικῶν ἔργων δίδουν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ἀσυνήθιστον μεγαλείου, τὴν ἀναδεικνύουν τὴν λαμπροτέραν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ μίαν ἀπὸ τὰς μεγάλας ἐποχὰς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ⁽¹⁾.

(1) Ὁ Ἰουστινιανός. — « Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος εἶναι οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους,

α'.—Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΑΙ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ:—ΟΣΤΡΟΓΟΤΘΟΙ—ΒΑΝΔΗΛΟΙ
ΑΜΥΝΤΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ:—ΠΕΡΣΑΙ, ΟΥΝΝΟΙ, ΣΛΑΒΟΙ.

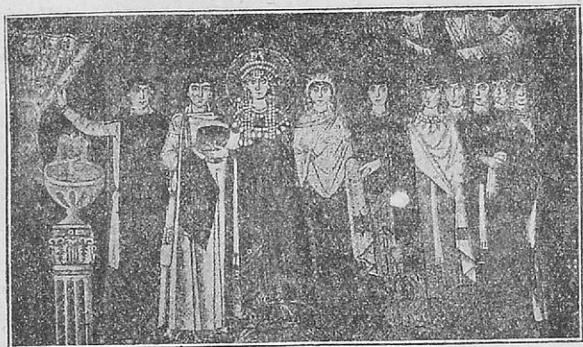
Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα.—Ἡ δραστηριότης καὶ ἡ θέλησις τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχον καταπλήξει τοὺς συγχρόνους. «Ἦτο ἀναστήματος μᾶλλον μετρίου, εἶχε κανονικὰ χαρακτηριστικά, στήθος εὐρύ, πρόσωπόν ἀνθηρόν, τὸ ἦθος γαλήνιον καὶ εὐπροσέγγονον». Εἰς σῶμα ῥωμαλέον κατώκει ψυχὴ διαρκῶς ἀνήσυχος. Εἶχεν ἐξαιρετικὴν ἀντοχὴν εἰς τοὺς κόπους. Ἡ τροφή του ἦτο ὀλίγα χόρτα. Μιᾶς ὥρας ὕπνος τοῦ ἦτο πολυλάκις ἀρκετός⁽¹⁾. Ἐγνώριζε κάθε ἐπιστήμην καὶ τέχνην. Ἦτο νομικὸς καὶ θεολόγος, συγγραφεὺς, ἀκόμη καὶ ποιητής, ζήτητο ἀρχιτέκτων, δι' ὅλα τὰ ζητήματα ἡδύνατο νὰ δώσῃ σοφὴν γνώμην. Θαυμασία ἰδίως ἦτο ἡ ἱκανότης του εἰς τὸ νὰ εὕρισκῃ τοὺς πλέον καταλλήλους διὰ κάθε ἔργον ἀνθρώπους. Μεγάλοι στρα-

εἰς τοὺς ἐποιοὺς ὄχι μόνον αἱ μεταγενέστεραι γενεαὶ ἀπέδωκαν τὴν ἐπωνυμίαν «Μέγας», ἀλλὰ καὶ ἡ φαντασία τῶν λαῶν περιέβαλεν αὐτοὺς μὲ ἀκτινοβόλον φωτιστέφνον. Τὸς ἐμφανίσεις αὐτῶν δυνάμεθα νὰ τὰς παραβάλωμεν μὲ ἀστραπὴν, ἡ ὁποία μετὰ βραδείαν καταιγίδα διασχίζει τὸν ὀρίζοντα. Τὸ γιγάντιον ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐνέχει διὰ τὸν κόσμον κατὰ τι τὸ ὅμοιον πρὸς καταιγίδα. Εὐκόλως ἐννοοῦμεν διατὶ ἀκόμη καὶ τὸν ΙΒ' καὶ τὸν ΙΓ' αἰῶνα οἱ Σλάβοι τὸν ἠθέλουν ἰδικόν των, καὶ ὁ Δάντης τὸν θέλει εἰς τὸν παράδεισόν του. Τόσον ὑψηλὴ ἐμφανίζεται ἡ μορφή του εἰς τὴν φαντασίαν τῶν λαῶν καὶ ποιητῶν» (*Δίετριχ*, Γερμανὸς ἱστορικός).

(1) «Καὶ ἦτο ἄϋπνος καὶ ἄσιτος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οὐδέποτε μὲν ἐχόρτασε φαγητὸν ἢ ποτόν, ἀλλὰ μόλις τὰ ἡγγίξε τὰ ἄφινεν ἀμέσως. Διότι τοῦ ἐφαίνοντο ὅλα ὡς πάρεργόν τι καὶ ὡς μία ἀγχαρεία, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει ἡ φύσις, ἀφοῦ καὶ χωρὶς νὰ πῇ πολλὰκις ἔμενε δύο ἡμέρας καὶ νύκτας, καὶ ἔζη μὲ ὀλίγον ὕδωρ καὶ μὲ ὀλίγα χόρτα, καὶ ἐκοιμήτο μίαν ὥραν» (*Προκόπιος*, ἱστορικός τῆς ἐποχῆς ἐκείνης).

τηγοί, ἐπιφανείς νομομαθεῖς, σοφοὶ ἀρχιτέκτονες, σπουδαῖοι δικαιοητικοὶ υπάλληλοι ἐλάμπρυναν τὴν βασιλείαν του.

Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουστινιανοῦ συνδέεται ἀναποσπάστως τὸ ὄνομα τῆς συζύγου του Θεοδώρας, ἡ ὁποία ἀπὸ τὰ χαμηλό-

Εἰκ. 12.—Ἡ Θεοδώρα καὶ ἡ αὐλὴ αὐτῆς.

(Ψηφιδωτόν ἐκ Ῥαβέννης τοῦ 5' αἰῶνος).

τερα στρώματα τῆς κοινωνίας ἀνῆλθεν εἰς τὸν ὕψιστον θρόνον τῆς οἰκουμένης. Ἐδείχθη ὅμως ἀληθὴς βασίλισσα μεγάλου βασιλέως καὶ μεγάλου Κράτους. Μὲ τὰ θέλητρά της συνήγωνεν ἐξαιρετικὴν κρίσιν, ἰσχυρὰν θέλησιν καὶ ἐπιβλητικὴν μεγαλοπρέπειαν. Εἰς τὰ συμβούλια τοῦ Παλατίου ἐλάμβανε καὶ ἡ Θεοδώρα μέρος, σπουδαίως δὲ συνετέλεσε καὶ αὐτὴ εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους ⁽¹⁾.

(1) Ἡ Θεοδώρα. — «Εἴκοσι καὶ ἓν ἔτη ποῦ ἐβασίλευσεν, ἔβηκε παντοῦ χεῖρα, εἰς τὴν διοίκησιν, εἰς τὴν διπλωματίαν, εἰς τὴν πολιτικὴν, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ὅλα τὰ πράγματα τὰ ἐκανόνιζεν ὥπως αὐτὴ ᾔθελε, καὶ κατὰ τὴν διάθεσίν της ἀνεβίβαζεν εἰς τὴν ἐξουσίαν ἢ κατεβίβαζε Πάπας καὶ Πατριάρχας, ὑπουργοὺς καὶ στρατηγούς. Ἄν ὁ χρόνος ᾔθελε τῆς ἐπιτρέψει νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδια καὶ τὸ ἔργον της, θὰ κατάρθωνε νὰ κάμῃ τὸ Βυζαντινὸν κράτος στερεώτερον καὶ ἰσχυρότερον καὶ ὥσως θὰ ἥλλασεν ἀκόμη καὶ τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἱστορίας» (Ντιλ).

Ἡ στάσις τοῦ Νίκα. — Εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας (532) ἐξερράγη φοβερά στάσις τοῦ λαοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔσωσε τὸν θρόνον ἡ τόλμη τῆς Θεοδώρας. Εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν μὲ τὸ ὄνομα *Στάσις τοῦ Νίκα* ἀπὸ τὸ σύνθημα τῶν ἐπαναστατῶν.

Αἱ ἀντιζηλῖαι τῶν φατριῶν τοῦ Ἱπποδρόμου εἶχον κορυφωθῆ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Οἱ *Πράσινοι* καὶ οἱ *Βένετοι* ἤρχοντο πολλάκις εἰς χεῖρας. Αἱ φατρίαι μετεβάλλοντο εἰς φανατικὰ πολιτικὰ κόμματα (σελ. 31). Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἰουστινιάνου ἐξεμεταλεύθησαν τὰς ἐριδας ταύτας. Οὕτω προέρχονται εἰς τὸν Ἱππόδρομον μεγάλοι ταραχαί, καὶ οἱ στασιασταὶ διασκορπίζονται εἰς τὴν πόλιν, λεηλατοῦν, φονεύουν, πυρπολοῦν. Ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα ἡ Κωνσταντινούπολις καίεται. Ὁ Ἰουστινιανὸς συγκαλεῖ συμβούλιον εἰς τὸ παλάτιον. Εἰς τὸ συμβούλιον, ὅπως πάντοτε, παρίσταται καὶ ἡ Θεοδώρα. Στρατηγοὶ ἀτρόμητοι εἰς τοὺς πολέμους, καὶ ὁ ἡρωϊκώτατος Βελισσάριος, συμβουλεύουν τὸν Αὐτοκράτορα νὰ φύγῃ. Ὅλοι ὠμίλησαν. Σιγὴ βαθεῖα ἐπηκολούθησεν. Αἰφνης ἐγείρεται ἡ ὑπερήφανος Θεοδώρα καὶ λέγει λόγους, οἱ ὅποιοι ἔμειναν ἀθάνατοι εἰς τὴν ἱστορίαν:

«Νομίζω ἐγὼ ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη ἡ φυγὴ φέρῃ τὴν σωτηρίαν, πάλιν εἶναι ἀσύμφορος. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη διὰ ν' ἀποθάνῃ, καὶ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔχει βασιλεύσει, δὲν πρέπει ν' ἀνεχθῇ νὰ γίνῃ φυγὰς. Ποτὲ νὰ μὴ εἶμαι χωρὶς αὐτὴν τὴν πορφύραν καὶ νὰ μὴ ζήσω ποτὲ τὴν ἡμέραν, ποῦ θὰ παύσουν νὰ μὲ ὀνομάζουν βασιλίσσαν. Ἄν θέλῃς νὰ φύγῃς, βασιλεῦ, εὐκολον εἶναι. Καὶ χρήματα πολλὰ ἔχομεν, καὶ ἡ θάλασσα ἐκεῖ εἶναι, ἐδῶ εἶναι καὶ τὰ πλοῖα. Πρόσεξε ὅμως μήπως, ὅταν διασωθῇς, προτιμήσῃς μὲ μεγίστην εὐχαρίστησιν τὸν θάνατον. Εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον καὶ εἰς παλαιὸς λόγος ἀρέσκει, ὅτι καλὸν σάβανον εἶναι ἡ βασιλεία» (Προκόπιος).

Οἱ ἀγέρωχοι οὗτοι λόγοι δίδουν εἰς ἔλους θάρρος. Ὁ Βελισσάριος εἰσορμᾷ εἰς τὸν Ἱππόδρομον, διασκορπίζει τὸν λαὸν καὶ

ἐπιφέρει φοδερὰν σφαγὴν. Ἡ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἕως καὶ τὸ κράτος, εἶχε σωθῆ.

Πόλεμοι κατακτῆσεων. — Ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο ἡσυχος ἀπὸ ἐσωτερικοῦ περισπασμοῦ. Βάλλει ἀμέσως εἰς ἐνέργειαν τὸ μεγαλεπήβολον σχέδιον. Ζητεῖ ν' ἀποσπᾷ ἀπὸ τοῦ βαρβάρου Γερμανοῦ τὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον διὰ βίας ἐγκατασταθῆ πρὸ ἐνὸς αἰῶνος, καὶ εἶχον ἰδρύσει βαρβαρικὰ βασίλεια. Αἱ χῶραι αὗται ἀνῆκον ἄλλοτε εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν, τὰς ἐθεώρει ὅμως ὁ Ἰουστινιανὸς ὅτι ἀνῆκον πάντοτε εἰς τὸ Κράτος του, τὸ ὁποῖον ἦτο ὁ κληρονόμος τῆς Ῥώμης.

1ον) *Εἰς τὴν Ἀφρικὴν.* — *Οἱ Βανδῆλοι* εἶχον ἰδρύσει ἰσχυρὸν κράτος εἰς τὴν Ἀφρικὴν (431) μὲ πρωτεύουσαν τὴν Καρχηδόνα. Οἱ στόλοι των εἶναι κύριοι τῆς Μεσογείου (σ.27). Εἰς τὸν μέγαν Βελισσάριον ἀναθέτει ὁ Αὐτοκράτωρ τὴν ἀρχιστρατηγίαν τῆς ἐκστρατείας (533). Στρατὸς καὶ στόλος μεγαλοπρεπῆς παρελαύνει ἔμπροσθεν τῶν παλατίων καὶ ἀποπλέει μὲ τὰς εὐλογίας τῆς Ἐκκλησίας.

Τρεῖς μῆνες ἤρκεσαν εἰς τὸν Βελισσάριον νὰ κατακτῇ μετὰ πεισματώδεις μάχας τὴν Ἀφρικὴν. Ὁ βασιλεὺς τῶν Βανδῶν Γελίμερος πλανᾷται εἰς τὰ ὄρη φυγῆς καὶ καρτερικῶς ὑφίσταται φρικτὰς κακουχίας. Ζητεῖ νὰ τοῦ στείλουν ἄρτον, σπόγγον καὶ κιθάραν : ἄρτον διὰ νὰ φάγῃ, σπόγγον διὰ νὰ σπογγίσῃ τὰ δάκρυα, κιθάραν διὰ νὰ κλαύσῃ τὴν δυστυχίαν του. Ἀποφασίζει τέλος νὰ παραδοθῇ, καὶ ὁ Βελισσάριος τὸν φέρει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου μεγαλοπρεπῆς θρίαμβος πανηγυρίζεται.

« Ἐπιδεικνύων καὶ τὰ λάφυρα καὶ τοὺς αἰχμαλώτους τοῦ πολέμου ἔκαμε πομπὴν (ὁ Βελισσάριος) διὰ μέσου τῆς πόλεως, τοῦτο δ' ἐχάλουν οἱ Ῥωμαῖοι *θρίαμβον*. Ἦσαν δὲ τὰ λάφυρα θρόνοι χρυσοὶ καὶ ἄμαξαι καὶ πολῦτιμοι λίθοι καὶ ἕσα ἄλλα εἶχε πρὸς ἰδίαν χρῆσιν ὁ βασιλεὺς (τῶν Βανδῶν). Ἦτο δὲ καὶ ἄργυρος πολὺς καὶ μέγας πλοῦτος βασιλικῶν κειμηλίων. Αἰχμάλωτοι δὲ τοῦ πολέμου ἦσαν αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Γελίμερος

καὶ ἄλλῃ ἢ οἰκογένειά του καὶ οἱ πλέον μεγάλῳσμοι Βανδῆλοι. Ὅταν δὲ ὁ Γελίμερος ἔφθασεν εἰς τὸν Ἱππόδρομον καὶ εἶδε τὸν βασιλέα νὰ κάθηται εἰς ὑψηλὸν θρόνον καὶ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ τὸν λαὸν καὶ εἶδε τὸν ἑαυτὸν του εἰς ποίαν δυστυχίαν κατήντησεν, οὔτε ἔκλαυσεν, οὔτε ἐστέναζεν, δὲν ἔπαυσε δὲ νὰ λέγῃ κατὰ τὴν γραφὴν τῶν Ἑβραίων «*Ματαιότης ματαιοτήτων τὰ πάντα ματαιότης*» (Προκόπιος).

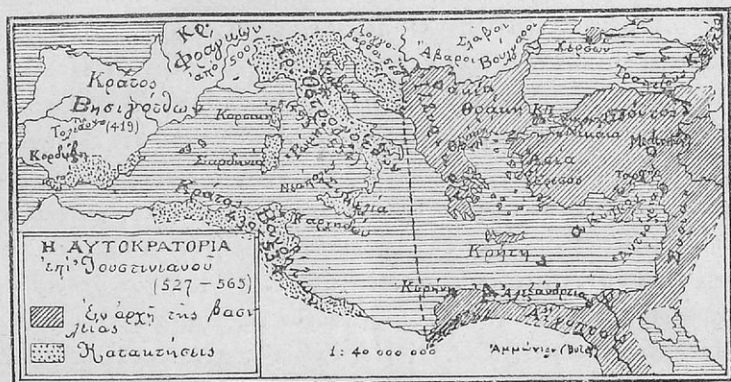
Τὸ βασιλεῖον τῶν Βανδῆλων, τόσον ἐπίφοβον ἄλλοτε εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ἀνατολήν, μετὰ ἐνὸς αἰῶνος βίον δὲν ὑπῆρχε πλέον.

2ον) *Εἰς τὴν Ἰταλίαν*. — Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε δύσκολος καὶ μακρὸς μὲ τοὺς Ὄστρογότθους εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὁ Βελισσάριος ἀναχωρεῖ πάλιν μὲ στρατὸν καὶ στόλον, ἀποδιβάζεται εἰς τὴν Σικελίαν, ἔπειτα κατορθώνει καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν Ρώμην (536). Ὁ γενναῖος βασιλεὺς τῶν Γότθων Οὐτίγης παλαίει ἐπὶ ἔτη, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὑποκύπτει. Εἰς τὸν νέον θρίαμβον τοῦ Βελισσαρίου σύρεται καὶ αὐτὸς αἰχμάλωτος μὲ τοὺς ἄλλους εὐγενεῖς Γότθους (540). Οἱ Γότθοι ὅμως παλαίουν γενναίως. Πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου ὁ Ἰουστινιανὸς στέλλει εἰς τὴν Ἰταλίαν τὸν στρατηγὸν Ναρσῆν, ὁ ὁποῖος εἶχεν εἰς σῶμα μικρὸν γενναίαν ψυχὴν. Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ὁ Ναρσῆς θριαμβεύει ἐπὶ τέλους, καὶ τὸ Ὄστρογοτθικὸν βασιλεῖον καταλύεται καὶ αὐτὸ μετὰ βίον ἐνὸς καὶ ἡμίσεως αἰῶνος (490-554).

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ βασιλείου τῶν Ὄστρογότθων καὶ τὴν κατὰκτησιν τῆς Ἰταλίας ἤλπισεν ὁ Ἰουστινιανός, ὅτι θὰ κατέστρεφε καὶ τὸ βασιλεῖον τῶν Βησιγότθων εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Καὶ ἐκεῖ εἰσέρχονται νικηφόροι οἱ στρατοὶ του. Δὲν ἤδυνήθησαν ὅμως νὰ κρατηθοῦν παρὰ μόνον εἰς τὰ παράλια (554).

Τὰ ἐπίφοβα ὀνόματα τῶν Βανδῆλων καὶ τῶν Ὄστρογότθων ἐξαφανίζονται πλέον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Δύο περίφημα βασίλεια ὑπετάχθησαν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ δύο ἀγέρωχοι βασίλεις ἐσύρθησαν δέσμιοι εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινια-

νοῦ. Ἡ Ἀφρική καὶ ἡ Ἰταλία ἔγιναν μεγάλαί διοικήσεις τῆς Αὐτοκρατορίας, αἱ ὁποῖαι ὠνομάσθησαν Ἐξαρχάτα. Οἱ Ἐξαρχοὶ ⁽¹⁾ εἶναι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Αὐτοκράτορος, εἶδος ἀντιβασιλέων, ἔχουν τὰς πρωτεύουσας των εἰς τὴν Καρχηδόνα καὶ τὴν Ραβένναν. Ἡ Ὀρθοδοξία ἀναστηλώνεται ⁽²⁾, οἱ νόμοι τοῦ Κράτους εἰσάγονται εἰς τὰς ἀνακτηθεῖσας χώρας. Τὸ Ἑλλη-

Εἰκ. 13. — Οἱ πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανου.

νικὸν Κράτος τῆς Ἀνατολῆς ἐκτείνεται τὴν ἄπὸ τὴν Κασπίαν θάλασσαν πρὸς Α. ἕως τὰς Ἡρακλείας στήλας πρὸς Δ. Ὅλαι αἱ νῆσοι καὶ αἱ χῶραι, αἱ ὁποῖαι περικυκλώνουν τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, ἐκτὸς ὀλίγων πρὸς Δ. ἀποτελοῦν μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ Μεσόγειος εἶναι Ἑλληνικὴ θάλασσα.

Πόλεμοι ἀμυντικοί. Οἱ Πέρσαι.—Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανου ὁ μέγας βασιλεὺς τῶν Περσῶν **Χοσρόης ὁ Α΄** εἶχεν ὑψώσει τὴν Περσίαν εἰς μεγάλην δύναμιν καὶ λάμπιν. Ἀχαιοὶ ἦσαν αἱ χῶραι, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν τὸ βασίλειον του. Πρωτεύουσάν εἶχε τὴν **Κτησιφῶντα**,

(1) Τὸ ὄνομα Ἐξαρχος διетηρήθη εἰς τὴν Ἑκκλησίαν καὶ σημαίνει τὸν κυβερνῶντα μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν περιφέρειαν, συνήθως δὲ καὶ τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ Πατριάρχου.

(2) Οἱ Βανδῆλοι καὶ οἱ Γότθοι ἦσαν ἀρειανοὶ (σ. 35).

πλησίον τῆς ἀρχαίας Βαβυλῶνος. Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐφημιζετο διὰ τὴν σοφίαν καὶ εἶχεν εἰσαγάγει τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν εἰς τὴν χώραν του ⁽¹⁾. Ἀλλ' ἐπεδίωκε καὶ αὐτὸς τὴν δόξαν τῶν ἀρχαίων μεγάλων βασιλέων τῆς Περσίας. Ἦτο ἀντάξιός ἀντίπαλος τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

Ὁ Χοσρόης εἰσβάλλει αἰφνιδίως εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀσίας, λεηλατεῖ τὴν Συρίαν, καταλαμβάνει καὶ πυρπολεῖ τὴν Ἀντιόχειαν (540). Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνακαλεῖ τὸν Βελισσάριον ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸν στέλλει ἐναντῖον τῶν Περσῶν. Ὁ ἐνδοξος στρατηγὸς κατώρθωσε νὰ ἀπωθήσῃ τὴν περσικὴν εἰσβολήν. Ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη. Οἱ Βυζαντινοὶ στρατοὶ ἐκτελοῦν μεγάλας πράξεις ἀνδρείας καὶ ἥρωϊσμοῦ. Μὲ δυσκολίαν κατορθώνει τέλος ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ κλείσῃ τιμητικὴν εἰρήνην, τὴν «πεντηκονταετὴ εἰρήνην» (562).

Οὔννοι, Βούλγαροι, Σλάβοι. — Καθ' ὃν χρόνον οἱ στρατοὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ θριαμβεύουν εἰς τὴν Ἀφρικὴν, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἀσίαν, οἱ νέοι ἐχθροὶ τῆς Αὐτοκρατορίας, οἱ Βούλγαροι καὶ Σλάβοι, ἡνωμένοι μὲ τὰ λείψανα τῶν Οὔννων, κάμνουν φοβεράς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον. Κάθε ἔτος σχεδὸν περνοῦν τὸν Δούναβιν, λεηλατοῦν, πυρπολοῦν, ἐρημύνουν ὁλόκληρον τὴν χώραν, ἀπὸ τὸ Ἴόνιον πέλαγος ἕως τὴν πρωτεύουσιν, καὶ τὴν μεταβάλλουν εἰς «σκυθικὴν ἐρημίαν» ⁽²⁾. Ἐπετέθησαν μάλιστα (558) καὶ ἐναντίον τῆς πρωτεύουσας. Τότε ἐμφανίζεται σωτὴρ τῆς πόλεως ὁ ἐνδοξος Βελισσάριος, γέρων καὶ ἀπόμαχος. Εἰς τὴν φωνὴν τοῦ ἥρωος προστρέχουν ὅσοι ἡμποροῦν νὰ κρατοῦν ὅπλα. Τὸ ὄνομά του ἐμποιεῖ τρόμον εἰς τοὺς βαρβάρους. Ἡ γενναία ἀμυνα τῶν κατοίκων, τοὺς

(1) Κατὰ διαταγὴν τοῦ μετεφράσθησαν εἰς τὴν Περσικὴν γλῶσσαν οἱ σπουδαιότεροι ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς, μεταξὺ τῶν πρώτων ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης.

(2) Εἰς κάθε ἐπιδρομὴν των, λέγει ὁ Προκόπιος, φονεύουν ἢ σύρουν αἰχμαλώτους σχεδὸν 200,000 Ἕλληνας.

καὶ πύργων, οἱ ὅποιοι ἐπροστάτευον τὰ ἀπέραντα σύνορα.

Δὲν ἠρκέσθη δὲ μόνον εἰς τὰ μεγάλα ταῦτα ὁχυρωματικὰ ἔργα ὁ Αὐτοκράτωρ. Διὰ τὴν μεταφέρεται ταχέως ὁ στρατὸς εἰς τὰ σύνορα κατεσκευάσε δρόμους καὶ γεφύρας, διὰ τὴν ἔχῃ πρόχειρα τὰ ἐπιτήδεια ἤνοιξε φρέατα, ἔκαμε δεξαμενὰς, ἀποθήκας, πᾶν ὅ,τι ἐχρειάζετο πρὸς ταχείαν καὶ ἀποτελεσματικὴν ἀμυναν τοῦ Κράτους.

Ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος.—Τοὺς πολέμους τοῦ μεγάλου Αὐτοκράτορος καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἡπείρους τοῦ κόσμου, καὶ τὰ μεγάλα ἐν γένει ἔργα αὐτοῦ μαθηθάνομεν ἀπὸ ἑνὸς σπουδαίου σύγχρονον ἱστορικόν, ὁ ὅποιος εἶδε καὶ ἔλαβε μέρος εἰς πολλὰ γεγονότα. Εἶναι δὲ οὗτος ὁ Προκόπιος, ἀπὸ τὴν Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης, ὁ ὅποιος ὑπῆρξε γραμματεὺς τοῦ Βελισσαρίου εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς ἐκστρατείας του. Εἰς ἰδιαιτέρα βιβλία διηγεῖται ὁ ἱστοριογράφος τοῦ Ἰουστινιανοῦ μὲ ἀκρίβειαν καὶ λεπτομερείας τὰς μεγάλας ἐκστρατείας καὶ τὰς ἡρωϊκὰς πράξεις τῶν βυζαντινῶν στρατῶν. Ἡ ἐξιστόρησις αὐτοῦ εἶναι γραμμένη μὲ εὐκρίνειαν καὶ μὲ ζωηρότητα, μιμεῖται δὲ τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς, οἱ ὅποιοι περιέγραφαν τὰς ἐκστρατείας μεγάλων κατακτητῶν τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἰδίως τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου (1).

Β'.—ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΕΚΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΕΡΓΑ

ΟΙ ΝΟΜΟΙ — Ο ΕΚΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΒΑΡΒΑΡΩΝ

Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ — Η ΤΕΧΝΗ

Καθ' ὃν χρόνον οἱ βυζαντινοὶ στρατοὶ μάχονται καὶ θριαμβεύουν μακρὰν καὶ εἰς τὰς τρεῖς ἡπείρους τοῦ κόσμου, ὁ Ἰουστινιανός, ἔχων βοηθὸν καὶ τὴν Θεοδώραν, δημιουργεῖ εἰς τὸ

(1) Ἴδου τί λέγει ὁ ἴδιος: «Ὁ Προκόπιος ὁ Καισαρεύς συνέγραψε τοὺς πολέμους, τοὺς ὁποίους ὁ Ἰουστινιανός, ὁ βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων, διεξήγαγεν ἐναντίον τῶν βαρβάρων καὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει καὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διὰ τὴν μὴ ῥίψῃ εἰς λήθην ὁ μέγας χρόνος ἔργα ὑπερμεγέθη».

ἐσωτερικὸν μεγαλοπρεπῆ ἔργα εἰρήνης καὶ πολιτισμοῦ, τὰ ὅποια κατέστησαν ἀθάνατον εἰς τοὺς αἰῶνας τὸ ὄνομά του. «Καθ' ὃν χρόνον οἱ στρατοὶ τοῦ νέας ἐπαρχίας κατακτοῦν καὶ τὰς παλαιὰς φυλάσσουν, διωργάνωσεν ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἰσχυράν Κυβέρνησιν, ἣ ὅποια περιελάμβανεν ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ δημοσίου βίου, τὴν νομοθεσίαν, τὴν διοίκησιν, τὰ οἰκονομικά, τὰ θρησκευτικά. Διὰ τὸν ἑαυτὸν τοῦ δὲν ἐφρόντιζε καθόλου. Ἐξῆ διαρκῶς ἀπερροφημένος ἀπὸ τὴν σκέψιν μεγάλων ἔργων» (1).

Ἡ νομοθεσία.—«Ὁ χρόνος μετέβαλεν εἰς κόνιν τὰ τροπαια τῶν νικῶν καὶ τὰς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ τὸ ὄνομά του εἶναι αἰωνίως χαραγμένον εἰς ἓν μνημεῖον εὐγενέστερον, τὴν νομοθεσίαν του» (2).

Τὸ δίκαιον ἕως τότε συνίστατο ἀπὸ ἄπειρον πλῆθος αὐτοκρατορικῶν διατάξεων καὶ ἄλλων νόμων, οἱ ὅποιοι εὕρισκοντο εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Ῥωμαίων νομικῶν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἠθέλησε νὰ καθορίσῃ χωρὶς ἀμφισβητήσεις τί ὄφειλον οἱ δικασταὶ νὰ ἐφαρμόζουν, τί ὄφειλον οἱ σπουδασταὶ νὰ μαθαίνουν. Εὐθὺς ἀπὸ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ κατήρτισεν ἐπιτροπὰς ἀπὸ νομομαθεῖς, εἰς τὰς ὁποίας ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου. Ὁ ἐπιφανέστατος ἦτο ὁ **Τριβωνιανός**, ἀνὴρ ἀπεράντου σοφίας, ὁ ὅποιος διηύθυνεν ὁλόκληρον τὴν ἐργασίαν. Μὲ καταπληκτικὴν ταχύτητα αἱ ἐπιτροπαὶ ἔφερον εἰς πέρας τὸ ἔργον.

Κατ' ἀρχὰς συνετάχθη συστηματικὴ Συλλογὴ καὶ κατὰ τάξιν τῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων, ἣ ὅποια ὠνομάσθη Ἰουστινιανέος κώδιξ. Κατόπιν ἔγινε συστηματικὴ συλλογὴ ἀπὸ τὸ νομικὸν ὕλικόν, τὸ ὅποιον εὕρισκετο εἰς τὰ συγγράμματα τῶν Ῥωμαίων νομομαθῶν. Τὸ ἀπέραντον τοῦτο ἔργον ὠνομάσθη **Πανδέκτης** (πᾶν-δέχομαι). Ἐπειτα συνετάχθη, χάριν τῶν σπουδαστῶν, ἐγχειρίδιον τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου, αἱ **Εἰσηγήσεις** (Institutiones).

(1) *Ράνκε*, Γερμανός.—(2) *Γιββων*, Ἀγγλὸς ἱστορικός.

Ταῦτα πάντα ἔγιναν εἰς διάστημα μόλις ἑξ ἐτῶν (528-534). Κατόπιν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξέδωκε καὶ ἄλλους τινὰς νόμους, οἱ ὅποιοι, ἐπειδὴ εἶναι νεώτεροι ἀπὸ τοὺς μνημονευθέντας, ὀνομάζονται *Νεαραὶ* (δηλ. διατάξεις, *Novellae*). Τὰ τέσσαρα ταῦτα νομικὰ συγγράμματα, ὁ *Κώδιξ*, ὁ *Πανδέκτης*, αἱ *Εἰσηγήσεις* καὶ αἱ *Νεαραὶ* ἀποτελοῦν τὴν «Ἰουστινιάνειον νομοθεσίαν», ἥ ὁποία ἐκλήθη *Corpus juris civilis*.

Τὸ μέγα τοῦτο ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπετέλεσε τὸν θεμελιώδη λίθον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται τὸ εὐρωπαϊκὸν δίκαιον τοῦ Μεσαιῶνος καὶ ἔπειτα τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐνεκα τούτου ἕως σήμερον ἀκόμη εἶναι ἡ βάσις τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου καὶ σπουδάζεται εἰς ὅλα τὰ Πανεπιστήμια (λέγεται *Ῥωμαϊκὸν δίκαιον*). Ἡ θέλησις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦτο νὰ ἔχῃ ἡ πολιτισμένη τότε ἀνθρωπότης ἓνα νόμον κοινόν. Ἡ Ἰουστινιάνειος νομοθεσία διέδωκεν εἰς τὸν κόσμον φιλανθρώπους ἀρχὰς καὶ ἐξήσκησε πολὺ ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν εἰς τὴν πρόσδον τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ. — Ὅπως εἰς νόμος οὕτω καὶ μία θρησκεία ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸν κόσμον. Διὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἡ ἐνίσχυσις τῆς Ὁρθοδοξίας εἶναι καθήκον τοῦ Κράτους. Ὡς προστάτης αὐτῆς κατεδίωξε τοὺς ἐθνικοὺς καὶ ἔκλεισε τὰς φιλοσοφικὰς Σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ ἀρχαία σοφία διδάσκονται πάντοτε μὲ ἥτλον, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰ χριστιανικὰ Πανεπιστήμια τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ χριστιανὸς Αὐτοκράτωρ ὀφείλει προσέτι νὰ διαδίδῃ εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀληθινὴν πίστιν. Εἰς τοὺς μεγάλους πολέμους πρὸς καταστροφὴν τῶν Βανδῆλων καὶ τῶν Ὀστρογόθων ἔδωκαν ἀφορμὴν αἱ καταδιώσεις τῶν ἀρειανῶν βαρβάρων βασιλέων ἐναντίον τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα διέδωκαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς τὰ εἰδωλολατρικὰ ἔθνη ἕως τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης. Τολμηροὶ ἱεραπόστολοι μὲ ἡρωισμόν καὶ αὐτοθυσίαν πηγαίνουν εἰς τοὺς βαρβάρους λαοὺς τοῦ

Ευξείνου Πόντου και προσελκύουν εἰς τὸν Χριστιανισμόν διαφόρους φυλάς τῶν Οὐννων. Ἄλλοι φθάνουν εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας, ἀκόμη καὶ ἕως τὰς Ἰνδίας καὶ ἕως τὴν Κίαν. Μὲ πολὺν ζήλον ἐργάζονται ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα πρὸς ἐκχριστιανισμόν τῆς Ἀβυσηνίας. Αἱ ἔρημοι τῆς Αἰγύπτου, ἡ ὁάσις τῆς Σαχάρας γίνονται χριστιανικαὶ καὶ Ἑλληνικαί. Μὲ τὸν Χριστιανισμόν διαδίδεται καὶ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικής.

Τὰ ἀγαθοεργὰ ἰδρύματα. — Πολὺ μεγάλην ἐπίσης διάδοσιν ἔλαβε τότε καὶ ἡ δημοσία ἀγαθοεργία. Εἰς ὅλον τὸ Κράτος ἔκτισαν ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα *ξενῶνας, νοσοκομεῖα, γηροκομεῖα, πτωχοκομεῖα* καὶ παντὸς εἶδους φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα. Ἐφρόντισαν μάλιστα νὰ τὰ προικοδοτήσουν πλουσιώτατα, ὥστε νὰ λειτουργοῦν ἀνέτως εἰς τὸ μέλλον. Τὰ ἀγαθοεργὰ ταῦτα ἰδρύματα, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ἡ τιμὴ τῆς σημερινῆς κοινωνίας, κάμνουν ἀθάνατον τὴν μακαρίαν μνήμην τῶν χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων.

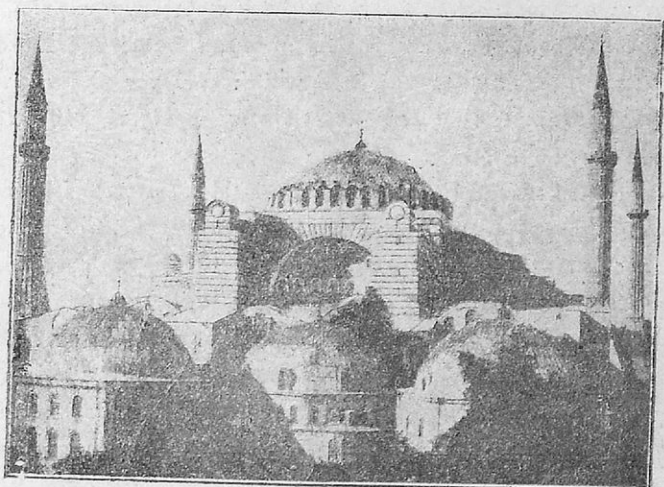
Δαμπρὰ προσέτι ἐκδήλωσις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ἦσαν αἱ μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησίαι καὶ τὰ πολυάριθμα μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἔκτισαν ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα ὄχι μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστας ἄλλας πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας. — Ἀθάνατον δὲ σύμβολον τῆς χριστιανικῆς ιδέας εἶναι τὸ μέγα ἱερὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ναὸς τῆς *Ἀγίας Σοφίας* τοῦ Θεοῦ ⁽¹⁾. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάσισε ν' ἀνεγείρῃ ναὸν τόσον μεγαλοπρεπῆ, ὅποιον νὰ μὴ ἔχῃ ἴδει ἀκόμη ἕως τότε ὁ κόσμος, καὶ ὁ ὁποῖος νὰ μείνῃ εἰς ὅλους τοὺς αἰῶνας τὸ σύμβολον τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἰσχύος τῆς Ὁρθοδοξίας.

Μεγάλαι ὑπῆρξαν αἱ προετοιμασίαι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀνα-

(1) Ἀφιερωμένον ὄχι εἰς ἁγίαν γυναῖκα ὀνομαζομένην Σοφίαν, ἀλλ' εἰς τὴν *Ἀγίαν Σοφίαν* τοῦ Θεοῦ.

θέτει τὸ ἔργον εἰς δύο μεγαλοφυεῖς Ἑλληνας μηχανικοὺς ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας, τὸν Ἀνθέμιον καὶ τὸν Ἰσίδωρον. Τὰ πολυτιμότερα υἱικά, χρήματα μὲ ἀτελείωτον ἀφθονίαν δίδει ὁ Ἰου-

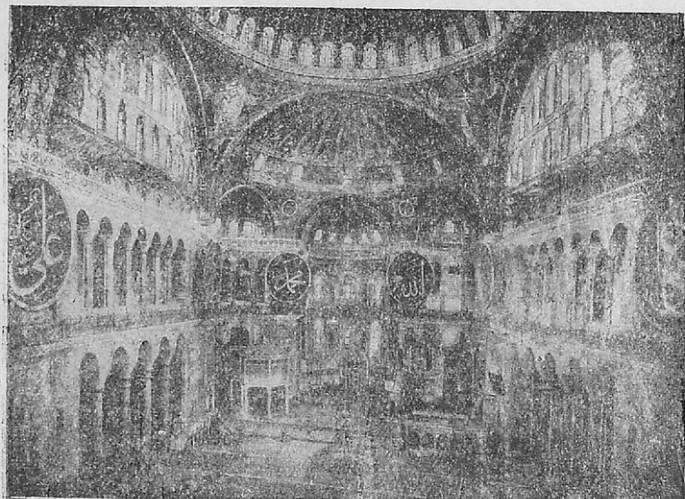

Εἰκ. 16.—Ἡ Ἀγία Σοφία. —Τὸ ἑξωτερικόν. Ὁ ἀπέραντος προβάλλος σκεπάζει τὸ μέσον τῆς ἐκκλησίας. Τὰ πολυάριθμα παράθυρα εἰσπνέουν ἄφθονον φῶς εἰς τὸ ἐσωτερικόν.

στινιανὸς εἰς τοὺς ἀρχιτέκτονας. Δέκα χιλιάδες ἐργάται ἐργάζονται. Ὁ ἴδιος ὁ Αὐτοκράτωρ πηγαίνει κάθε ἡμέραν, δίδει συμβουλὰς καὶ ἐπιστατεῖ. Αἱ ἐργασίαι ἐπισπεύδονται μὲ τόσῃν δραστηριότητι, ὥστε ἡ μεγάλη Ἐκκλησία μετὰ πέντε ἔτη εἶναι ἐτοίμη (537).

Ἡ Ἀγία Σοφία εἶναι, ὅπως λέγουσιν μὲ θαυμασμὸν ἀρχαιολόγοι καὶ ἀρχιτέκτονες, «τὸ ἰσχυρότερον δημιούργημα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, εἶναι θαῦμα εὐσταθείας καὶ τόλμης, τελειότητος γραμμῶν καὶ λάμπους χρωμάτων». Τὸ ἐσωτερικόν καταλαμβάνει ἀπὸ τὴν πολυτέλειαν τῆς διακοσμήσεως. Πρὸς στολισμὸν τῆς ἐκκλησίας τοῦ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐσπατάλησε μὲ ἀφθονίαν τὸν χρυσόν, τὸν ἄργυρον, τὸ ἐλεφαντοστοῦν, τοὺς πολυτίμους λίθους. Οἱ

τοιχοὶ ἦσαν σκεπασμένοι, ὥς εἰς πολύχρωμος τάπης με χρωματιστὰ μάρμαρα καὶ με λαμπρότατα μωσαϊκὰ.

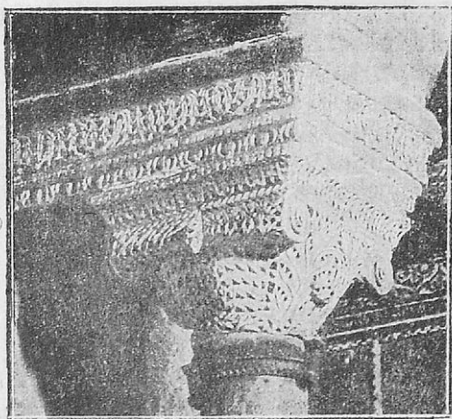
Εἰκ. 17. — Ἡ Ἀγία Σοφία. — Τὸ ἐσωτερικόν.

Ὁ τροβίλλος στηρίζεται εἰς τέσσαρας μεγάλας ἀψίδας, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνονται αἱ τρεῖς. Παντοῦ οἱ τοῖχοι ἤσπραπτον ἀπὸ τοὺς ὁραίους χρωματισμοὺς τῶν ψηφιδωτῶν καὶ τῶν μαρμάρων.

Σύγχρονοι καὶ μεταγενέστεροι δὲν ἔπαυσαν νὰ τὴν θαυμάζουν. Ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Προκόπιος λέγει : «Εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐκείνην ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνει εἰς τὸν οὐρανόν, περιπατεῖ εἰς τὸν ἀέρα. Εἰς τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο νομίζεις ὅτι ὁ Θεὸς ἐνοικεῖ. Οὐδεὶς ποτέ, ἀνακράζει, ἐχόρτασε νὰ βλέπῃ τὸ θέαμα τοῦτο».

Μὲ ἀνυπέρβλητον μεγαλοπρέπειαν ἐτέλεσεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὰ ἐγκαίνια. «Καὶ ἦλθεν ὁ βασιλεὺς ἕως τὴν ἐκκλησίαν ἐπὶ ἄρματος τετραίππου καὶ εἰσῆλθε μετὰ τὸν σταυρὸν καὶ τὸν πατριάρχην. Ἐτρεξε δὲ ἕως τὸν ἄμβωνα, ὕψωσε τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ

εἶπε· «δόξα εἰς τὸν Θεόν, ὁ ὅποιος με ἤξιώσε νὰ τελειώσω ἐν
τόσον μέγα ἔργον· *Νενίκησά σε, Σολομών!*».

Εἰκ. 18.—Κιονόκρανιον τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἐπὶ μαρμάρου
εἶναι γαγλυμμένον τόσον λεπτόν κόσμημα, ὥστε φαίνεται
ὡς μία θαντέλλα, ἣ ὑπὸ τὸ περιτριγυρίζει.

Ἡ Ἁγία Σοφία εἶναι τὸ αἰώνιον μνημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς
τέχνης καὶ μεγαλοφυΐας, συγχρόνως εἶναι καὶ «ἡ μήτηρ τοῦ
Κράτους, ἡ μεγάλη Ἐκκλησία». Ἀπὸ τὸν ναὸν ἐκείνον
ἐξεκίνησαν οἱ Αὐτοκράτορες μετὰ τὸν σταυρὸν εἰς τὰς χεῖρας διὰ
τὸν πόλεμον καὶ ἐκεῖ ἐπέστρεφον θριαμβεύοντες καὶ ἀνέπεμ-
πον τὰ εὐχαριστήρια διὰ «τὰς νίκας κατὰ βαρβάρων». Εἰς
τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ βλέπει ἀπὸ αἰῶνας ὅχι
μόνον τὸ μέγα ἱερὸν τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ τὸ τιμαλγὲς
ἱερὸν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου. Ἡ
Ἁγία Σοφία, ὅπως ἔλεγαν οἱ Βυζαντινοί, εἶναι «κοινὸν ἄγαλ-
μα τῆς κυριαρχίας τῶν Ἑλλήνων καὶ δεῖγμα τῆς μεγαλου-
ργίας των καὶ φιλοτιμίας των εἰς τὰ καλὰ»⁽¹⁾.

(1) Ταῦτα λέγει ὁ ἱστορικός καὶ Αὐτοκράτωρ Καντακουζην-
νὸς (ΙΔ' αἰῶνας). Οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ δὲν πύθουν νὰ ἐξυμνοῦν

Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη. — Ὅπως ὁ αἰὼν τοῦ Περικλέους, εἶναι μεγάλη ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ εἰς τὴν τέχνην. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ Βυζαντινὴ τέχνη νὰ ῥίπτῃ τὰς ἀκτῖνας τῆς πολὺ μακρὰν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς, καὶ νὰ γίνεταί ἡ μόνη τέχνη ἡ ὁποία ὑπῆρξε κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ⁽¹⁾.

Αἱ παλαιαὶ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι ⁽²⁾, εἶναι τὰς ὁποίας ἐκτίσεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ οἱ μετ' αὐτόν, ἀπὸ τὸ σχέδιον καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ὀνομάζονται βασιλικαὶ (δηλ. βασιλικαὶ οἰκίαι, στοαί). Ἡ βασιλικὴ εἶναι μεγάλη αἵθουσα, ἡ ὁποία χωρίζεται κατὰ μῆκος εἰς τρία διαμερίσματα ἀπὸ σειρὰς κιόνων. Ἐμπροσθεν ἔχει ἓνα πρόδομον, ὁ ὁποῖος λέγεται νάρθηξ. Ἀπὸ τὸν νάρθηκα εἰσερχόμεθα εἰς τὸν κυρίως ναὸν μετὰ τὰς μακρὰς στοάς, ὅπου ἐκκλησιάζονται οἱ πιστοί. Εἰς τὸ βάθος

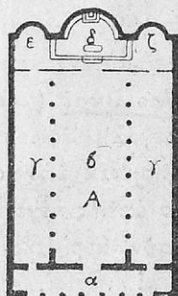
τὸ κάλλος καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἀγίας Σοφίας. Καὶ εἰς τὸ τέλος λέγουσιν: «ὅταν τὴν εἶδε κανεὶς δὲν ἔχει πλέον νὰ ἰδῇ, δὲν ἔχει πλέον νὰ ὁμιλήσῃ διὰ τίποτε ἄλλο».

⁽¹⁾ **Ἡ ἐπίδρασις τῆς Βυζαντινῆς τέχνης.** — «Ἐως τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἡ βυζαντινὴ τέχνη εἶναι ἡ μόνη χριστιανικὴ τέχνη ἀληθῶς πρωτότυπος. Ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐξασκεῖται πολὺ μακρὰν. Ἡ ῥωσικὴ τέχνη μορφώνεται εἰς τὸ σχολεῖον τῆς. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἔχθροί ἀκόμη τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ Κράτους, οἱ Ἀράβες, δανεῖζονται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινουπόλιν καλλιτέχναις. Εἰς τὴν Δύσιν, ἀρκεῖ νὰ ἐπισκεφθῇ κανεὶς σήμερον τὴν Νότιον Ἰταλίαν, τὴν Ῥώμην, τὴν Ἑνετίαν κλπ. διὰ νὰ συναντήσῃ εἰς κάθε βῆμα τὰ ἐπίμονα ἔχνη τῆς βυζαντινῆς ἐπιδράσεως. Ἐν συνόψει εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ τὸν Μεσαιῶνα τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξεν ὅ τι αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ῥώμη εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ὅ, τι οἱ Περσίται σήμερον. Ἐρρίψε τὰς ἀκτῖνας τοῦ πολιτισμοῦ του εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Ὑπῆρξεν ἡ Πόλις κατ' ἐξοχὴν» (Μπαγιέ, Γάλλος τεχνοκρίτης).

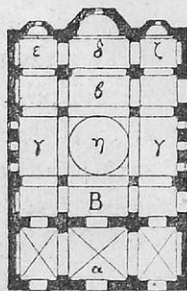
⁽²⁾ Οἱ χριστιανικαὶ ναοὶ ὀνομάζονται ἐκκλησίαι, διότι εἶναι ὁ τόπος, ὅπου συναθροίζονται οἱ πιστοί. Οὕτως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι ἐκκλησία τοῦ δήμου.

πρὸς Α. βλέπομεν τὸ Ἅγιον βῆμα, τὸ ἱερόν, ὅπου ὁ ἱερεὺς τελεῖ τὴν θεῖαν λειτουργίαν.

Διὰ τῆς Ἀγίας Σοφίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ δημιουργεῖται εἰς τὴν τέχνην νέος ἀρχιτεκτονικὸς τύπος. Εἰς τὸ μέσον τετράγωνος χώρος σκεπάζεται ἀπὸ ἐν ἡμισφαίριον, τὸ ὁποῖον

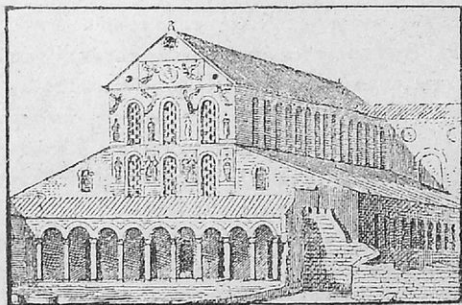

Εἰκ. 19. — Α. Βασιλική. Διάγραμμα· α νάρθηξ.—δ μεσαῖον διαμέρισμα, τὸ ὅποιον χωρίζεται διὰ κιόνων ἀπὸ τὰ πλάγια γ, γ.—ε τὸ ἱερόν· εἰς τὸ πρόθεσις· ζ τὸ διακονικόν.

Εἰκ. 20. — Β. Ἐκκλησία με τροῦλλον, ἢ κυρίως βυζαντινὴ ἐκκλησία. Τὰ μέρη α, δ, γ-γ, δ, ε, ζ ὅπως καὶ εἰς τὴν βασιλικήν. Ὁ κύκλος η εἶναι ὁ τροῦλλος· αἱ καμάραι δ, γ-γ. Β καί μιν τὸ σταυροειδὲς σχῆμα.

λέγεται τροῦλλος. Τοιουτοτρόπως ἡ Ἐκκλησία λαμβάνει-σται

Εἰκ. 21. — Ἀναπαράστασις μιᾶς βασιλικῆς εἰς τὴν Ῥώμην.
Ἡ βασιλικὴ στεγάζεται με ἀμφικυλινῇ στέγῃ.

ροειδὲς σχῆμα. Ἡ Ἀγία Σοφία ὑπῆρξε τὸ πρῶτον καὶ τὸ ἀν-

πέραλθον συγχρόνως δημιουργήμα τῆς νέας ἀρχιτεκτονικῆς.

Εἰκ. 22. — Ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησίᾳ με τροδλλον. Εἰς τὸ μέσον ὁφύονεται ὁ τροδλλος. Ὅλιγον χαμηλότερα φαίνονται αἱ τέσσαρες καμῖραι, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ σταυροειδὲς σχῆμα (ἡ ἐκκλησίᾳ εἶναι ἡ μικρὰ Μητρόπολις ἐν Ἀθήναις).

Ὁ τροδλλος γίνεται τὸ κύριον γνώρισμα τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ. Ἀπὸ τότε ἕως σήμερον κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον κτίζονται αἱ βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν κοσμοῦνται με ψηφιδωτὰ ἢ μωσαϊκὰ, δηλαδὴ με ζωγραφίας, αἱ ὁποῖαι γίνονται ἀπὸ λιθάρια (ψηφίδας, μουσεῖα) διαφόρων χρωμάτων. Αἱ ζωγραφίαι αὗται παριστάνουν τὸν Παντοκράτορα, τὴν Θεοτόκον, τοὺς Μάρτυρας καὶ τὰς σπουδαίας σκηνὰς τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης (τὴν Γέννησιν, τὴν Βόπτισιν, τὴν Σταύρωσιν, τὴν Ἀνάστασιν κλπ.).

Πολυάριθμοι εἶναι αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ μοναστήρια, τὰ ὅποια ἀνηγέρθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Αἱ ὠραιότεραι σώζονται εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὴν πρω-

τεύουσιν τῆς Βυζαντινῆς Ἰταλίας, τὴν Ῥαβένναν. Ἐχουν μεγαλοπρέπειαν εἰς τὸ σχέδιον καὶ ωραϊότατα ψηφιδωτά.

Εἰκ. 28.—Ψηφιδωτόν. Ἡ Αὐτοκράτειρα Θεοδώρα
(ἀπὸ τῆν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Βιτᾶλ εἰς τὴν Ῥαβένναν).

Μεγάλην ἀνάπτυξιν εἶχε λάβει κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς μικρῶν κομψοτεχνημάτων διαφόρων εἰδῶν, ἰδίως τῆς χρυσοχοΐας. Ἦσαν δὲ ταῦτα πολύτιμος στολισμός τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν παλατίων, καὶ διεδίδοντο ἀπὸ τῆν Κωνσταντινουπόλιν εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Εἰς ὅλα τὰ ἔργα ταῦτα τέχνης, καὶ εἰς τὰ μωσαϊκὰ καὶ εἰς τὰ κομψοτεχνήματα, βλέπομεν μεγάλην συμμετρίαν καὶ ἁρμονίαν, ἡ ὁποία μᾶς ἐνθυμίζει τὴν εὐγένειαν τῆς ἀρχαίας τέχνης. Οἱ καλλιτέχναι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦσαν συνηθισμένοι νὰ βλέπουν τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς τὰς πλατείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ἦτο ἐν ἀπέραντον Μουσεῖον.

Τὰ δημόσια κτίρια.—Ὁ Ἰουστινιανὸς ὑπῆρξε μέγας οἰκοδόμος. Ἀπειρα εἶναι καὶ παντοειδῆ τὰ κτίρια, τὰ ὅποια ἔκτισεν εἰς ὅλην τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἐκτὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἰδρυμάτων (σ. 45), συνεπλήρωσε τὸ

Μέγα Παλάτιον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀρχίσει ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος. Ἀκόμη καὶ νέας πόλεις ἔκτισεν, ἄλλας ἀνεκαίνισε, πολλὰς ἐκόσμησε μὲ παντὸς εἶδους ἰδρύματα καὶ δημόσια ἔργα (λουτρά, δεξαμενὰς, ὑδραγωγεία).

Ἡ κτίσις τῶν ἀπείρων τούτων οἰκοδομῶν εἶχεν ἐκτὸς τῶν ἄλλων σκοπῶν καὶ λόγον φιλάνθρωπικόν. Σπανίως συνέβησαν τόσαι καταστροφαὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ὅσαι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἐκτὸς τῶν μεγάλων πολέμων, τῶν ἀδιακόπων ἐπιδρομῶν ὑπέφερεν ὁ λαὸς καὶ ἀπὸ θεομηνίας, σεισμοῦς, καταποντισμοῦς, ἀσθενείας, σιτοδείαν. Διὰ τοῦτο ὁ φιλάνθρωπος Αὐτοκράτωρ μετεχειρίζετο τὸν ἄπειρον πλοῦτον τῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τὸ νὰ κτίζῃ φιλάνθρωπικὰ ἰδρύματα, νὰ πληρῶνῃ διδασκάλους καὶ ἰατρούς, νὰ δίδῃ ἐργασίαν καὶ ν' ἀνακουφίξῃ τὸν πάσχοντα λαόν. Ἐλάμβανε δηλαδὴ ὅλα τὰ μέτρα κοινωνικῆς ἀνάγκης, τὰ ὅποια χαρακτηρίζουν τὰς πλεον πολιτισμένας κοινωνίας.

Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία.—Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία διεξήγε τὸ ἐμπόριον ὅλου τοῦ κόσμου, καὶ ἄπειρος ἦτο ὁ πλοῦτος, ὁ ὁποῖος συνηθροίζετο εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Τὸ ἐμπόριον ὅμως τῆς μετᾶξης, τὸ σπουδαιότερον ἀπὸ ὅλα, ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν, ἡ πρώτη δὲ ὕλη, ὡς λέγομεν σήμερον, ἐλαμβάνετο ἀπὸ τὴν Κίναν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπεφάσισε νὰ μεταφέρῃ μὲ κάθε τρόπον τὴν πολύτιμον βιομηχανίαν εἰς τὸ Κράτος του. Κατόπιν ὑπερανθρώπων κινδύνων κατώρθωσαν δύο μοναχοὶ νὰ κρύβουν εἰς τοὺς σωλῆνας ῥάβδων ὠάρια τῶν πολυτίμων σκωλήκων, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους γίνεται ἡ μέταξα (552). Ἀπὸ τότε ἔμαθον οἱ Βυζαντινοὶ νὰ κατασκευάζουν τὴν μέταξαν. Ἀνυπολόγιστος εἶναι ὁ πλοῦτος, ὁ ὁποῖος εἰσέρρευσεν εἰς τὸ Κράτος ἀπὸ τὸ ἐμπόριον τοῦτο. Ἔως τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ Μεσαιῶνος ἡ Αὐτοκρατορία εἶχε τὸ μονοπώλιον τῆς ἐπεξεργασίας καὶ καταναλώσεως τῆς μετᾶξης.

Ἡ Κωνσταντινούπολις ἔγινε τὸ κέντρον τοῦ ἐμπορίου, ἡ μεγάλη ἀποθήκη, ὅπου συνέρρεον ἐμπορεύματα ἀπὸ τὴν Ἀσίαν,

τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Ῥωσσίαν. Παρ' ἑλοὺς τοὺς πολέμους, ἡ εὐημερία ἦτο μεγάλη. Πολὺ δραστηριὰ ἦτο καὶ ἡ βιομηχανία. Καὶ ἔχει μεγάλην τιμὴν ὁ Ἰουστινιανὸς ὅτι ἐνεψύχωσε παντοίως τὴν βιομηχανικὴν ἐργασίαν καὶ ὅλα ἐν γένει τὰ ἔργα τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ὑστεροφνημία τοῦ Ἰουστινιανοῦ.— Ἀπὸ τὸ παλάτιον εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Βοσπόρου ἠδύνατο νὰ βλέπῃ ὁ Ἰουστινιανὸς τοὺς πολεμικοὺς καὶ ἐμπορικοὺς στόλους του. Εἰς τὸ παλάτιόν του ἐπήγαιναν πρέσβεις ὅλου τοῦ κόσμου, ἀπ' ἑκαὶ ἐξεκίνουν αἱ μακριναὶ πρεσβεΐαι καὶ οἱ ἱεραπόστολοι διὰ νὰ διαδώσουν μακρὰν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν.

Ἡ ἐπιβάλλουσα μορφή τοῦ Ἰουστινιανοῦ διαλάμπει πολὺ ζωηρὰ εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὑπῆρξεν εἰς ὅλα μέγας· καὶ τὸ ὄνειρόν του ὑπῆρξε μέγα : νὰ ἱδρῶσῃ ἐν παγκόσμιον Χριστιανικὸν Κράτος, τὸ ὅποιον νὰ ἔχῃ μίαν διοίκησιν, ἓνα νόμον καὶ μίαν θρησκείαν μὲ τὸ ὁρθὸν δόγμα. Ἄν τὸ κατῴρθωνεν, ἴσως θὰ ἦτο σήμερον ἄλλη ἡ ὄψις τοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὴν μεγάλην ὁμωσ προσπάθειάν του ἔμεινε κατὶ τι ἀθάνατον διὰ τὸν κόσμον : ἡ νομοθεσία. Προσέτι ἔμεινε κατὶ τι μέγα διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν : **Ἡ κατὶσχυσις τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἡ δριστηνὴ συγκρότησις τοῦ Κράτους.** Καὶ δύναται ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ ἀξιώσῃ τὴν δόξαν, ὅτι μὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ κατῴρθωσε νὰ συγκρατηθῇ καὶ νὰ μεγαλουργήσῃ ἐπὶ ἐννέα αἰῶνας ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ⁽¹⁾.

(1) Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ὁ Ἑλληνισμός. — «Τὸ δαιμόνιον πνεῦμα τοῦ Αὐτοκράτορος ἐκείνου, ὁ ὅποιος διανοήθη νὰ καταστρέψῃ τὸν γερμανικὸν κόσμον, ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοὺς Ὀστρογότθους τὴν Ἰταλίαν, ἀπὸ τοὺς Βανδάλους τὴν Ἀφρικὴν, ἀπὸ τοὺς Βησιγότθους τὴν Ἰσπανίαν, νὰ καθυποτάξῃ τοὺς Φράγκους τῆς Γαλιτίας καὶ τοὺς Σάξονας τῆς Ἀγγλίας, ἔπειτα δὲ νὰ δεσποσῇ τῆς οἰκουμένης, εἶναι ἡ τελευταία ἀναγέννησις τῆς ἰδέας τῆς Ῥωμαϊκῆς παγκοσμίου κυριαρχίας.

Τὸ γιγάντιον ἐκεῖνο πρόγραμμα μόνον διὰ θανατηφόρου ὑπερεντάσεως ὅλων τῶν οἰκονομικῶν καὶ στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ

Εικ. 24.—Βυζαντινόν κόσμημα μ' επιγραφήν : « τῷ οἴκῳ σου πρέπει
ἀγίασμα καὶ (καί) εἰς μακρότητα ἡμερῶν ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ο ΑΓΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ—ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ

(565—641)

Ὁ μέγας σκοπὸς τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἦτο δυνατόν νά ἐπιτευχθῇ καὶ τὸ πολεμικόν του ἔργον δὲν ἦτο δυνατόν νά ἐπιζήσῃ. Τὸ σχέδιον ἦτο μέγα, ἀλλ' ἀντίθετον πρὸς τὴν δύναμιν τῶν πραγμάτων. Ἡ μόνη δύναμις καὶ τὸ θεμέλιον τῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο ὁ Ἑλληνισμός. Τὰ φυσικὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦσαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Αἱ κατακτήσεις λοιπὸν τῆς Δύσεως δὲν ἦτο δυνατόν νά διατηρηθῶν ἐπὶ πολὺν χρόνον.

Κράτους ἡδύνατο νά ἐκτελεσθῇ. Τὸ Βυζαντινὸν βασίλειον, τὸ μόνον πολιτισμένον κράτος, ἔχασε πολὺ μέγα μέρος τῶν δυνάμεών του. Ἀλλ' εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὑπάρχει μία μεγαλεπήβολος ὁρμή, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέκυψεν εἰς τὸ Κράτος φρόνημα διατηρηθὲν ἐπὶ αἰῶνας. Ἡ Κωνσταντινούπολις ὡς πόλις ἀπέβη ἡ ἀπαράμιλλος βασίλισσα τοῦ κόσμου. Ἡλαττώθη μὲν ὁ κοσμοπολιτικὸς χαρακτήρ, ἀλλ' ἐνισχύθη ἡ ἐθνικὴ αὐτῆς βάσις, ἡ ὁποία ἦτο κυρίως ἑλληνική. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκτισε τὴν καθεδρικὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς ῥυθμὸν ἑλληνικὸν καὶ ἀνατολικόν καὶ ἀφιέρωσε τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο κτίσμα ὑπὸ ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ ἑλληνικὴν ἔννοιαν εἰς τὴν *ἀγλίαν τοῦ Θεοῦ σοφίαν*» (Γρηγορόβιος, Γερμανὸς ἱστορικός).

Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐνόησαν ὅτι τὸ Κράτος τῶν ἤτο Ἑλληνικόν καὶ ὅτι μόνον διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ. Δὲν κάμνουν μακρινὰς ἐκστρατείας, διὰ νὰ διατηρήσουν τὰς κατακτήσεις τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀφρικής. Ἀλλὰ προτιμοῦν νὰ ὑπερασπισθοῦν τὸ Κράτος ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν, οἱ ὅποιοι προσβάλλουν τὰ σύνορα καὶ ἀπειλοῦν αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν του. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν οἱ Πέρσαι ὁλοὺν κατακτοῦν ἑλληνικὰς χώρας. Εἰς δὲ τὴν Εὐρώπῃ ἀρχίζουσιν οἱ Σλάβοι νὰ ἐξαπλώνωνται εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Τοὺς Πέρσας πολεμοῦν γενναίως οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καταστρέφει δὲ ὀριστικῶς τὴν δυνάμιν τῶν ὁ ἡρωϊκὸς βασιλεὺς Ἡράκλειος. Ἀλλ' ἡ ἐγκατάστασις τῶν Σλάβων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον γίνεται αἰτία αἰωνίου πάλης τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐναντίον τῶν νέων ἐπικινδύνων τούτων ἐχθρῶν.

α'. — Η ΕΠΟΧΗ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Η ΑΠΩΛΕΙΑ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ — ΕΞΑΠΛΩΣΙΣ ΤΩΝ ΣΛΑΒΩΝ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΝ

[565—610]

Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. — Ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολλοὶ ἦσαν ἀγαθοὶ καὶ γενναῖοι βασιλεῖς. Μεγάλᾳ κατορθώματᾳ δὲν διέπραξαν, ἀλλ' ὑπερησπίσθησαν μετὰ γενναϊότητα τὸ Κράτος καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐναντίον τῶν Περσῶν καὶ εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων τοῦ Βορρᾶ.

Ἀπὸ τῶν Ἰουστινιανῶν ἕως τὸν Ἡράκλειον ἀνῆλθον εἰς τὸν θρόνον τέσσαρες Αὐτοκράτορες. Τοῦ Ἰουστινιανοῦ πρῶτοι διάδοχοι ἦσαν ὁ ἀνεψιὸς του Ἰουστίνος ὁ Β' καὶ ὁ Τιβέριος (565—582). Ὁ Ἰουστίνος Β' προσέλαβεν ἑνωρὶς ὡς συνάρχοντα τὸν ἀρχηγὸν τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Τιβέριου. Τούτους διεδέχθη ὁ Μαυρίκιος (582—602). Καὶ οἱ τρεῖς ἐπολέμησαν

γενναίως ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κράτους. Ἰδίως ὁ Μαυρίκιος ἐκέρδισε σειράν νικῶν εἰς τὴν Περσίαν. Συγχρόνως προσπαθοῦν νὰ σταματήσουν τὸν ἀπὸ τοῦ Βορρᾶ κατερχόμενον χείμαρρον τῶν Σλάβων. Ὁ τελευταῖος ὅμως ἐκ τῶν τεσσάρων, ὁ Φωκάς (602—610), φέρει τὸ Κράτος εἰς παραλυσίαν ἀπὸ τὴν ἀφρονα καὶ κακὴν διοίκησίν του.

Κατὰ τὴν βασιλείαν ταύτην τῶν ἀμέσως διαδόχων τοῦ Ἰουστινιανοῦ συμβαίνουν μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα. Ἀς ἐξαίρεσωμεν τοὺς συνεχεῖς πολέμους ἐναντίον τῆς Περσίας. Περισσότερον σημαντικὰ γεγονότα εἶναι τὰ ἐξῆς δύο, τὰ ὁποῖα προέρχονται πάλιν ἀπὸ μεγάλας κινήσεις λαῶν, ὅπως πρωτύτερα ἀπὸ τὰς μεγάλας ἐπιδρομὰς. Εἶναι δὲ ταῦτα : 1ον) Ἡ ἐγκατάστασις τῶν Λομβαρδῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ 2ον) Ἡ ἐξάπλωσις τῶν Σλάβων εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου.

Ἐγκατάστασις τῶν Λομβαρδῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν.—Οἱ εἰκοσαετεῖς πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐναντίον τῶν Γότθων εἶχον ἐρημώσει ὁλόκληρον τὴν Ἰταλίαν. Ἐπακόλουθον τῆς ἐρημώσεως ὑπῆρξεν ἡ εὐκολος ἐγκατάστασις εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐνὸς ἄλλου πάλιν Γερμανικοῦ λαοῦ. Οὗτοι ἦσαν οἱ Λογγοβάρδοι ἢ Λομβαρδοί (¹), οἱ ὁποῖοι κατέρχονται ἀπὸ Β. καὶ καταλαμβάνουν τὴν κοιλάδα τοῦ Πάδου (572). Οὕτως ἰδρῦθη εἰς τὴν Ἰταλίαν τὸ βασίλειον τῶν Λομβαρδῶν, τὸ τελευταῖον βραβαρικὸν βασίλειον, τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη εἰς χώρας τῆς ἀρχαίας Ῥωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Πάδου, ὅπου ἐγκατεστάθησαν οἱ Λομβαρδοί, ἀπειλοῦν τὰς Ἑλληνικὰς κτήσεις τῆς Ἰταλίας. Δὲν κατῴρθωσαν ὅμως νὰ κυριεύσουν οὔτε τὴν Ῥώμην, οὔτε τὴν Ῥαβένναν ἢ πόλιν αὕτη μένει πάντοτε ἡ ἔδρα τοῦ Ἐξάρχου, δηλαδὴ τοῦ Ἑλληνοῦ ἀντιβασιλέως. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει διαρκὴς ἀγὼν μεταξὺ τῶν Λομβαρδῶν καὶ τῶν Βυζαντινῶν. Ἐπὶ μακρὸν

(¹) Λογγοβάρδοι εἶναι οἱ μακροχένειοι, ἐκ τοῦ longa barba. Ἀπὸ τότε ἡ χώρα τοῦ Πάδου ὀνομάσθη Λομβαρδία.

χρόνον ἀγωνίζονται εἰς τὴν Ἱταλικὴν Χερσονήσον, εἰς τὸ Β. καὶ κεντρικὸν μέρος, οἱ δύο λαοὶ πρὸς ἐπικράτησιν. Ἡ Κάτω Ἱταλία ὅμως καὶ ἡ Σικελία ἀποτελοῦν πάντοτε μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ εἶναι πάντοτε κέντρον ζωτικώτατον Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Νέος περσικὸς πόλεμος. — Ἡ πεντηκονταετής εἰρήνη, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε συνομολογήσει μὲ τὸν Χοσρόην τὸν Α', ὀλίγα ἔτη διήρκεσεν. Ὁ διωχμὸς ἐναντίον τῶν ἐν Περσίᾳ Χριστιανῶν ἐπαναλαμβάνεται. Πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν ἡ Χριστιανικὴ Αὐτοκρατορία ἀναλαμβάνει καὶ πάλιν πόλεμον, ὅποιοι μὲ μικρὰ διαλείμματα διήρκεσεν εἴκοσι ἔτη (573-593). Κατ' ἀρχὰς ὁ νέος οὗτος πόλεμος εἶναι ἀτυχής, ἐπὶ τέλους ἀπέβη νικηφόρος διὰ τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα. Οἱ στρατοὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Τιβερίου, ἔπειτα τοῦ Μαυρικίου, κατατροπώνουν τοὺς Πέρσας. Ὁ ἀλαζὼν μονάρχης αὐτῶν Χοσρόης ὁ Α' ἀναγκάζεται νὰ διαβῇ μόνος ἐπὶ ἐλέφαντος τὸν Εὐφράτην! Ὁ Μαυρίκιος, καὶ ὡς στρατηγὸς καὶ ἔπειτα ὡς Αὐτοκράτωρ, πολλὰς ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Ἀσίας ἀπηλευθέρωσε καὶ ἔπεμψεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν πολυαριθμοὺς αἰχμαλώτους καὶ πλούσια λάφυρα.

Ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀδάρων καὶ Σλάβων. — Τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐμφανίζεται εἰς τὰ βόρεια σύνορα τοῦ Κράτους εἰς νέος βερβαρικὸς λαὸς, οἱ Ἀβαιοι, τῆς ἰδίας φυλῆς μὲ τοὺς Οὐννοὺς, ἐρχόμενος ἀπὸ τὰς ἐρήμους τῆς Κασπίας θαλάσσης. Προσέρχονται αἰφνιδίως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄνδρες μὲ παράδοξον ἐνδυμασίαν, παρουσιάζονται ἐνώπιον τοῦ Ἰουστίνου τοῦ Β' καὶ λέγουσιν: «Ἦλθε τὸ μέγιστον καὶ ἀνδρειότατον τῶν ἔθνων, τὸ ἀκαταμάχητον φύλον τῶν Ἀδάρων, καὶ ζητοῦν δῶρα πολύτιμα, χρήματα καὶ εὐφορον γῆν». Ὁ Ἰουστίνος Β' ἀπαντᾷ ἀγερῶχος ὅτι μόνον ὡς δούλους ἡμπορεῖ νὰ τοὺς πληρώνη.

Ἐπωφελούμενοι ἀπὸ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Περσῶν οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Ἀβαιοι κάμνουν ἐπανειλημμένως ἐπιδρομὰς εἰς τὸ Κράτος. Ἐπέρχονται κατὰ μεγάλα στίφη καὶ φέρουν φοβερὰς καταστροφάς. Αἱ ἐπιδρομαὶ αὗται ἔγιναν ἐπὶ τῆς βασι-

λείας τοῦ Ἰουστίνου τοῦ Β' καὶ τοῦ Μαυρικίου (περὶ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος) καὶ ἐπροχώρησαν εἰς ἑλὴν τὴν Ἑλλάδα, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον.

Τὸ Σλαβικὸν ζήτημα. — Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ ἐξάπλωσις τῶν Σλάβων εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Ἐνεκα τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλάβων ἐγεννήθη πολυθρύλητον ἱστορικὸν ζήτημα: κατὰ πόσον οἱ Σλάβοι, οἱ ὁποῖοι ἐγκτεστύθησαν εἰς ἑλληνικὰς χώρας ἐπὶ αἰῶνας, ἐξησθένησαν τὸν Ἑλληνισμόν. Διότι εὗρέθη εἰς παραδοξολόγος ἱστορικὸς νὰ εἴπῃ ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν ἐκείνων Σλάβων. Ἄλλοι πάλιν σπουδαῖοι ἱστορικοὶ κατεπολέμησαν τὴν φαντασιώδη αὐτὴν θεωρίαν. Σήμερον κανεῖς δὲν πιστεύει τοιοῦτον μῦθον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἀπὸ τότε ἔμειναν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς τὴν Στερεὰν καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἀρκετοὶ Σλάβοι. Οἱ Βυζαντινοὶ ὅμως Αὐτοκράτορες εἰργάσθησαν μὲ ἐπιμονὴν ἐπὶ αἰῶνας νὰ τοὺς καθυποτάξουν καὶ νὰ τοὺς ἐξελληνίσουν.

Ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν Σλάβων. — «Οὐδέποτε ἠρνήθημεν, λέγει ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὅτι σλαβικαὶ ἐποικίσεις ἔγιναν πολλαὶ εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς χώρας· ἀξιῶμεν ὅμως, ὅτι ἅπαντα τὰ πασίγνωστα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας μόνον οὐχὶ φωνὴν ἀφίρουσιν, ὅτι οἱ Σλάβοι οὗτοι δὲν κατέστρεψαν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φυλὴν, ἀλλ' ἐξεναντίας αὐτοὶ ἐντὸς αὐτῆς συνεχωνεύθησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οὐδὲν ἕτερον κατέλειπον τῆς ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν ὑπάρξεως αὐτῶν ἔχνος ἢ ὀνόματά τινα ὀρέων, ποταμῶν καὶ χωρίων». — «Ἀπὸ πολὺν καιρὸν, λέγει ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Γέλτσερ, ἔχει ἀναγνωρισθῇ, ὅτι ἡ ἀλλόκοτος καὶ τυχοδιωκτικὴ ὑπόθεσις τοῦ Φαλμεράγιερ περὶ φρικτοῦ ἐξολοθρευμοῦ ὀλοκλήρου τοῦ ἀτυχοῦς Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τοῦ τελείου ἐκσλαβισμοῦ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μαυρικίου, πρέπει νὰ ἀποδιωχθῇ εἰς τὴν χώραν τῶν μύθων. Ἡ ἀπόκροσις αὐτῆς δὲν ἔγινε μόνον διὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Ἡ τιμὴ ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸν Γερμανὸν (ἱστορικὸν) Κάρολον Χόφφ». —

Μετὰ τρεῖς αἰῶνας, ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐγκαταστάσεώς

των, τὸν Θ' αἰῶνα πολὺ ὀλίγοι Σλάβοι ὑπῆρχον εἰς τὰ νότια τῶν Χερσονήτου τοῦ Αἰμου. Καὶ τὸ γεγονός τοῦτο τῆς τελείας συγχωνεύσεως τῶσων Σλάβων ἐπιδρομῶν δεικνύει πόσον μεγάλη ἦτο ἡ δύναμις καὶ ζωτικότητα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ὁ Μαυρίκιος καὶ ὁ Φωκάς.— Διὰ τὰ ἐπιτύχουν τὰ λαμπρὰ κατορθώματά των οἱ Αὐτοκράτορες κυβερνοῦν μὲ μεγάλην αὐστηρότητα. Ὁ Αὐτοκράτωρ **Μαυρίκιος** ἦτο γενναῖος, ἀλλὰ τραχὺς στρατιώτης. Ἐλαβε μέτρα παρὰ πολὺ αὐστηρά, διὰ τὰ ἐπιφέρειν τὴν πειθαρχίαν εἰς τὸν στρατόν. Τὰ μέτρα αὐτὰ ἐπροκάλεσαν μεγάλας δυσανεκτείας καὶ ἐγέναν ἀφορμὴ νὰ ἐπαναστατήσῃ ἡ πρωτεύουσα.

Ὁ στρατὸς ἀνεκήρυξε βασιλέα ἓνα ἀγροίκον ἀξιωματικόν, τὸν **Φωκᾶν**. Ὁ καλὸς Μαυρίκιος ἀποκεφαλίζεται τραγικώτατα μὲ τοὺς υἱοὺς του εἰς τὸν Ἱππόδρομον. Ἀλλὰ καὶ ὁ νέος βασιλεὺς προκαλεῖ μεγάλην ἐξέγερσιν. Ὁ Φωκάς διοικεῖ ὡς τύραννος καὶ ἀφίνει τὸ Κράτος νὰ παραλύσῃ. Οἱ Πέρσαι ἐξεγείρονται πάλιν (602), νικοῦν τοὺς στρατοὺς τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ κατακτοῦν ἑλληνικὰς χώρας. Τότε γίνεται ἐπανάστασις ἐναντίον τοῦ μισητοῦ τυράννου. Ὁ Ἐξαρχος τῆς Ἀφρικῆς στέλλει εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν μὲ στόλον τὸν νεαρὸν υἱόν του **Ἡράκλειον**. Ὁ Φωκάς θανατώνεται καὶ ὁ **Ἡράκλειος** ἀνακηρύσσεται Αὐτοκράτωρ (610).

Β'.—Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ

[610—641]

ΑΙ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΡΣΙΑΝ.

Η ΔΙΑΣΩΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ.

Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ.

Κατὰ τὴν ἀνοδὸν τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὸν θρόνον ἡ θέσις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο ἀπελπιστική. Οἱ Πέρσαι ἐξηκολούθουν τὰς κατακτήσεις των. Τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο κενὸν καὶ αἱ ἐπαρχίαι τοῦ Κράτους ἦσαν ἐξηντλημέναι, αἱ Ἀνατολι-

καὶ ἀπὸ τοὺς πολέμους τῶν Περσῶν, καὶ αἱ Εὐρωπαϊκαὶ ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀδαροσλάβων. Ὁ στρατὸς εὕρισκετο εἰς ἐξάρθρωσιν. Τότε, εἰς τὸ μέσον τῆς καταπτώσεως ἐκείνης, ἐμφανίζεται εἰς ἥρως, ὁ βασιλεὺς **Ἡράκλειος**. Ὡς λέων ὁ Ἡράκλειος ἐπιπίπτει ἐναντίον τῶν Περσῶν, ἐλευθερώνει τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἀνεγείρει περιφανῆ τρόπαια ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Ὁ Ἡράκλειος εἶναι ὁ πρῶτος χριστιανὸς Αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος μάχεται ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως μὲ τὸν σταυρὸν εἰς τὰς χεῖρας.

Οἱ Σλάβοι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνηδον.— Εἰς τόσον μεγάλῃν παραλυσίαν εὗρεν ὁ Ἡράκλειος τὸ Κράτος, ὥστε πολλὰ ἔτη ἐχρειάσθη, ἕως ὅτου ἐτοιμασθῇ ν' ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Ἦτο ἀνὴρ ἰσχυρᾶς θελήσεως καὶ εἶχε βαθύ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν ἦτο μεσηλιεῖς, ξανθοῦ καὶ λευκοῦ, εὐρύστερνος καὶ ῥωμαλέος. Μὲ μεγάλῃν ἐπιμονὴν κατέγινεν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Κράτους, πρὸ παντὸς τοῦ στρατοῦ.

Εἰκ. 57.— Νόμισμα τοῦ Ἡρακλείου μὲ τὸν σταυρὸν του.

Ἐπεὶ ἐπρόσπαθῃσε νὰ τακτοποιήσῃ τὰς σχέσεις του πρὸς τοὺς βαρβάρους τοῦ Βορρᾶ. Οἱ Σλάβοι δὲν ἔπαυσαν τὰς ἐπιδρομὰς των. Διὰ ν' ἀπαλλαγῇ ἀναγκάζεται ὁ Αὐτοκράτωρ ν' ἀνεχθῇ τὴν ἐγκατάστασιν αὐτῶν εἰς τὰς χώρας τὰς πρὸς Ν. τοῦ Δουνάβεως. Τότε ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς σημερινὰς τῶν οἰκίσεις οἱ *Κροᾶται* καὶ οἱ *Σέρβοι*. Οἱ Σλάβοι οὗτοι ἀνεγνώρισαν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἀργότερα, μετὰ ἓνα αἶμα, θὰ ἐγκατασταθοῦν καὶ οἱ Βούλγαροι εἰς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας κατέχουν σήμερον. Τὰ γεγονότα ταῦτα ἐξασκοῦν, ὥς θὰ ἴδωμεν, μεγάλῃν καὶ πολὺ θλιθερὰν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Αἱ ἐκστρατεῖαι ἐναντίον τῶν Περσῶν. — Οἱ Πέρσαι ἐξακολουθοῦν τὰς κατακτήσεις των. Προχωροῦν ἕως τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην. Καταλαμβάνουν τὴν μεγάλην Ἀντιόχειαν, τὴν Δαμασκόν. Ληλατοῦν τὴν Παλαιστίνην, καὶ τέλος εἰσέρχονται εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν τῆς Ἱερουσαλὴμ (641). Ὁ Ἅγιος Τάφος εἶχε μianθῇ καὶ ὁ τίμιος Σταυρός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν ὁ Σωτὴρ, ἦτο εἰς χεῖράς των ⁽¹⁾. Τὰ ἐπόμενα ἔτη καταλαμβάνεται ἡ Αἴγυπτος καὶ ἀπειλεῖται ὁλόκληρος ἡ Ἀφρική. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόης ὁ Β' φθάνει ἀπέναντι τῆς βασιλευσῆς (619—620). Ὁ Αὐτοκράτωρ στέλλει πρέσβεις νὰ ζητήσουν εἰρήνην. Ὁ Χοσρόης ἀπαντᾷ ὅτι δὲν τοὺς δέχεται παρὰ μόνον, ἀν' ἀρνηθῶν τὸν Ἐσταυρωμένον διὰ νὰ λατρεύσουν τὸν ἥλιον. Ἔρχεται στιγμή φοδερὰ, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἡράκλειος καταλαμβάνεται ἀπὸ ἀπελπισίαν. Θέλει νὰ φύγῃ εἰς τὴν Ἀφρικήν, νὰ κάμῃ πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους τὴν Καρχηδόνα. Οἱ μεγιστάνες, ὁ πατριάρχης, ὁ λαὸς τὸν ἱκετεύουν νὰ μείνῃ. Τὸ μέγεθος τῆς δυστυχίας φέρει τὴν δύναμιν. — Αἰφνιδίως, «ἕμοιος μὲ λέοντα, ὁ ὁποῖος ἐκοιμᾶτο καὶ ἐξύπνησε», λέγουν οἱ χρονογράφοι, ἐξεγείρεται ὁ Χριστιανὸς Αὐτοκράτωρ, Ὁρμηκευτικὸς φανατισμὸς τὸν ἐμφυχώνει καὶ γίνεται «ὁ ὑπέρμαχος τοῦ Χριστοῦ».

Αἱ πρῶται ἐκστρατεῖαι. — Ἀφοῦ ἐώρτασεν ὁ Ἡράκλειος εἰς τὴν πρωτεύουσαν τὸ Πάσχα (τοῦ 622) προσέρχεται τὴν ἐπομένην εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Δὲν φορεῖ τὰ

(1) Ἡ ἀπώλεια τοῦ τιμοῦ σταυροῦ. — «Ἡ συγκίνησις ὑπῆρξε μεγάλη καὶ τὸ πένθος βελὺ ὅχι μόνον εἰς τὸ Κράτος, ἀλλ' ἀκόμη εἰς ὅλον τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Ἐπωφελοῦμενος ἀπὸ τὴν ἀφύπνισιν τοῦ λαοῦ του, τετραρχημένος εἰς τὴν συνείδησίν του ὁ Ἡράκλειος ὠρίσθη, ὅτι θὰ ἐπῆγγαινε νὰ ζητήσῃ τὸν τίμιον σταυρὸν εἰς τὴν Περσίαν, νὰ ἐνώσῃ εἰς μίαν καὶ τὴν ἰδίαν ἐκδίκησιν τὰς ὕβρεις τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τὰς ὕβρεις τοῦ Χριστοῦ ἢ ν' ἀποθάνῃ ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς Κτησιφῶντος» (*Ἀμεδαῖος Τιεργρύ, Γάλλος ἱστορικός*).

πορφυρᾷ πέδιλα βασιλέως, ἀλλὰ μελανὰ ὑποδήμα τα μαχητοῦ. Πίπτει πρηνὴς ἔμπρὸς εἰς τὸ ἱερὸν καὶ ἀνακράζει : «Δέσποτα Θεὲ καὶ Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, μὴ παραδώσῃς ἡμᾶς ὄνειδος εἰς τοὺς ἐχθροὺς σου διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, ἀλλὰ ἐπιβλέψας ἐλέησον, καὶ τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν σου νίκην δώσε εἰς ἡμᾶς». Ἐπειτα στρέφεται πρὸς τὸν Πατριάρχην καὶ τοῦ λέγει : «Εἰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Παναγίας καὶ τὰς ἰδικάς σου ἀφίνω τὴν πόλιν ταύτην καὶ τὸν οἶόν μου». Κατόπιν πορεύεται εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἐπιβιβάζεται ἐπὶ τοῦ στόλου αὐτοῦ. Ἀναρίθμητος λαὸς ἐπευφημεῖ καὶ εὐλογεῖ τὸν βασιλέα, καὶ ἀπὸ μυριάδας στομάτων ἀκούεται ἡ εὐχὴ νὰ βῇ ἐρυθρὰ ἀπὸ αἵμα Περσῶν τὰ μελανὰ πέδιλά του.

Ὁ Ἡράκλειος λαμβάνει τολμηρὰν ἀπόφασιν· πηγαίνει νὰ κτυπήσῃ τοὺς ἐχθροὺς εἰς τὰ νῶτα. Ἀποβιβάζεται μὲ τὸν στόλον του εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, νικᾷ τοὺς Πέρσας⁽¹⁾, καὶ μετὰ ἐκστρατείας δέκα μηνῶν ἐπιστρέφει θριαμβευτὴς εἰς τὴν πρωτεύουσάν του. Τὸ ἐρχόμενον ἔτος (628), ἀφοῦ κατὰ τὴν πρώτην ἐκστρατείαν ἡλευθέρωσε τὴν Μ. Ἀσίαν, ἀποφασίζει νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον εἰς τὸ Περσικὸν Κράτος. Ἐπὶ τρία ἔτη μὲ τὸν νικηφόρον στρατὸν του, διατρέχει τὴν Ἀρμενίαν, τὰς χώρας τοῦ Εὐφράτου, τὴν Συρίαν. «Πολλὰς πόλεις, λέγουσιν οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοί, καὶ χώρας ἐκυρίευσεν». Οἱ ναοὶ τοῦ ἡλίου ἀνατρέπονται, τὸ πῦρ τῶν μάγων σβύνεται, τὰ ἀγάλματα τοῦ Χοσρόη

(1) Ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος διεκήρυξεν εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ νικηθοῦν οἱ Πέρσαι, καὶ ὅτι εἰς ἥρως ἦτο ἐνδεδυμένος μὲ τὴν πορφύραν. Ἀπὸ τὰς ἡμέρας τοῦ Σικιπῶνος καὶ τοῦ Ἀντίοχα δὲν εἶχεν ἐκτελεσθῇ ἔργον τόσον τολμηρόν, ὅσον ἡ ἐπιχείρησις, τὴν ὁποίαν ἀνέλαβεν ὁ Ἡράκλειος πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Κράτους. Ἀνέβη εἰς τὸν θρόνον διὰ νὰ δεχθῇ τὰ συγχαρητήρια τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰνδίας, καὶ εἰς τὴν γνώμην ὅλου τοῦ κόσμου ἡ ὑψηλὴ ἀξία καὶ ἡ δόξα τοῦ μεγάλου Ἡρακλείου ἡμάρωσαν τὴν φήμην τοῦ Μωϋσέως, τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ἡρακλέους» (ὅπως λέγουσιν οἱ παλαιοὶ ἱστορικοί.—Γιββων).

καίονται. Οἱ σατράπαι τῆς Περσίας, οἱ εὐπατρίδαι, «πᾶν τὸ Περσικὸν ἄνθος», φονεύονται ἢ αἰχμαλωτίζονται. Παντοῦ κερδίζει ὁ Χριστιανὸς Αὐτοκράτωρ θριαμβευτικὰς νίκας, ἀπελευθερώνει μυριάδας χριστιανῶν αἰχμαλώτων, ἐκδικεῖται διὰ τὰς καταστροφὰς τῶν χριστιανῶν καὶ διὰ τὰς ὕβρεις ἐναντίον τοῦ Σταυροῦ.

Ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως.— Ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσαι δὲν ἄφινον τὸν ἀγῶνα χωρὶς ἀντίστασιν. Ὁ Κοσρόης στέλλει ἓνα ἀπὸ τοὺς στρατοὺς του νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οἱ Πέρσαι ἔχουν σύμμαχον ἰσχυρόν, τὸν Χαγᾶνον (ἀρχηγόν) τῶν Ἀδάρων, ὁ ὁποῖος σύρει μαζί του καὶ ἄλλα βαρβαρικά φύλα, Βουλγάρους, Σλάβους. Ὁ Χαγᾶνος ζητεῖ αὐθαδῶς νὰ τοῦ παραδοθῇ ἡ πόλις. Παραγγέλλει εἰς τοὺς κατοίκους, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ σωθοῦν «παρὰ μόνον ἂν γίνουν ἰγθύες διὰ νὰ φύγουν διὰ τῆς θαλάσσης ἢ πτερωτοὶ διὰ νὰ ἀνέλθουν εἰς τὸν οὐρανόν». Οἱ κάτοικοι μὲ περιφρόνησιν ἀποκρούουν τὰς προτάσεις του. Ἀκατάβλητος εἶναι ὁ ἥρωϊσμός του καὶ λαοῦ. Οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Ἀδάροι ἀποκρούονται, καὶ σώζεται ἀπὸ τοὺς φοβεροὺς ἐχθροὺς ἡ «θεοφύλακτος» πόλις (626).

Ἡ Κωνσταντινούπολις ἔμελλε νὰ ὑποστῇ καὶ ἄλλας πολλὰς πολιορκίας ἀπὸ τοὺς βαρβάρους. Ἀλλ' ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἔμεινεν ἀλησμόνητος. Ἀπὸ τότε ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ψάλλει μὲ τοὺς Ἀκαθίστους ὕμνους τὸν νικητήριον παιᾶνα εὐγνωμοσύνης, εἰς τὸν ὁποῖον λάμπει ἡ θρησκευτικὴ χαρά :

Τῇ υπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια,

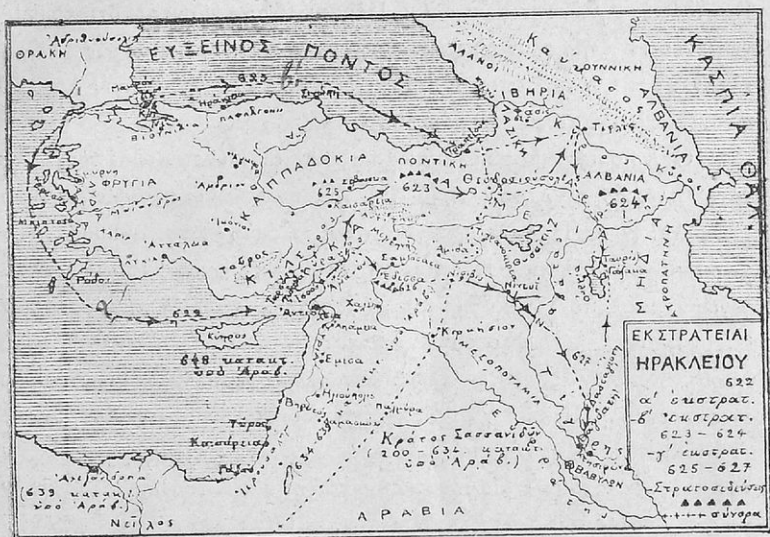
Ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια;

Ἀναγράφω σοι ἡ πόλις σου, Θεοτόκε. . . » (1).

Ἡ νίκη τοῦ Σταυροῦ.— Μόλις ἔμαθεν ὁ Ἡράκλειος

(1) Οἱ ὕμνοι οὗτοι ψάλλονται τὰς Παροσκευὰς τῆς Μ. Σαρακοστής, λέγονται δὲ Ἀκάθιστοι (εἶναι οἱ **Χαιρετισμοί**), διότι καθ' ὃν χρόνον ψάλλονται, δὲν πρέπει νὰ κάθηνται οἱ ἐκκλησιαζόμενοι.

ἔτι ἐλυτρώθη ἡ πόλις, ἐκκινεῖ ἀπὸ τὰς ὄχθας τοῦ Ἀράξου καὶ φθάνει εἰς τὸν Τίγρητα παντοῦ νικηφόρος καὶ κατέρχεται τὸν ῥοὺν τοῦ μεγάλου τούτου ποταμοῦ. Πλησίον τῆς ἀρχαίας Νινευὶ⁽¹⁾

Εἰκ. 58.—Ἡ πορεία τοῦ Ἡρακλείου εἰς Μ. Ἀσίαν.

κατατροπώνει τὸν στρατὸν τῶν Περσῶν (627). Εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Τίγρητος εἶναι κτισμένα τὰ πολυτελῆ παλάτια τῶν Σασσανιδῶν βασιλέων. Ἀπειρα εἶναι τὰ πλούτη καὶ τὰ λάφυρα, τὰ ὅποια

(1) Ἡ ἐν Νινευὶ μάχη. — «Τὴν περσικὴν τῆς μάχης εὐγενὴς ἀμιλλα ἐμψυχώνει τοὺς πολεμιστὰς ἐκείνους, ὅταν ἐσυλλογίζοντο, ὅτι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἰς τοὺς ἰδίους τόπους εἶχε τρέψει εἰς φυγὴν γίλια ἔτη πρωτύτερα ἔτι ἀπὸ τοὺς προγόνους τοῦ Χασρόη! Εἶναι ὑπερήφανοι οἱ πολεμισταὶ ἐκεῖνοι, ὅτι ἀνῆλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἰδίως πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ Ἡρακλείου ἐπέταξεν ἡ σκέψις των. Καὶ ἦτο δίκαιον, διότι μόνος αὐτὸς εἶχεν ἐξεγείρει εἰς τὴν φυγὴν των τὸν ἡρώδη των προγόνων» (Δραπευρῶν. ἱστορικός τοῦ Ἡρακλείου).

Εὐρον εἰς αὐτὰ οἱ Βυζαντινοί. Πρὸ παντὸς ἠΰφραναν τὴν καρδίαν τοῦ Ἡρακλείου τριακόςαι χριστιανικαὶ σημαῖαι (1). Ὁ Ἡράκλειος πλησιάζει νὰ φθάσῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου Βασιλέως, τὴν Κτησιφῶντα. Οἱ Πέρσαι ἀναγκάζονται τότε ταπεινωμένοι νὰ ζητήσουν εἰρήνην. Αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι, τὰς ὁποίας εἶχον κατακτήσει, ἐπιστρέφονται εἰς τοὺς Ἑλληνας. Ἐπιστρέφεται καὶ ὁ τίμιος Σταυρός (628).

Ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε νικήσει, καὶ οἱ Πέρσαι οὐδέποτε ἀπὸ τότε πλέον ἠνώχλησαν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἀπὸ τὴν Ἀσίαν ὁ Ἡράκλειος ἀναγγέλλει εἰς τὴν βασιλεύσαν τὴν χαρμόσυνον εἰδήσιν. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Χριστιανοῦ βασιλέως ἀναγινώσκεται ἀπὸ τὸν ἄμβωνα τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐπευφημιῶν, τῶν προσευχῶν καὶ τῶν εὐλογιῶν ἀναριθμήτου λαοῦ: «Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, δουλεύσατε τῷ Κυρίῳ ἐν εὐφροσύνῃ. Ἔπεσε γὰρ ὁ ὑπερήφανος καὶ θεομήχης Χοσρόης».

Καὶ τότε ὁ νικηφόρος βασιλεὺς κινεῖ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πρωτεύουσάν του. Ὁριαμβευτικὴ ἦτο ἡ πορεία του διὰ μέσου τῶν χωρῶν, τὰς ὁποίας ἀπηλευθέρωσεν. Ὅταν ἐπλησίασεν εἰς τὴν πόλιν, ἔδραμον νὰ τὸν προὔπαντήσουν ὁ λαὸς καὶ ὁ Πατριάρχης

(1) «Εὐρον δὲ οἱ στρατιῶται τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ παλάτιον Δασταγέρτ τριακόςαις ἑλληνικαῖς σημαῖαις, τὰς ὁποίας οἱ Πέρσαι εἶχον κυριεύσει κατὰ διαφόρους χρόνους. Εὐρον ἀκόμη πολλῶν εἰδῶν σπανιώτατα ἀρώματα εἰς μεγάλῃς ποσότητας, καὶ ἄπειρον πλῆθος μεταξωτῶν ὑφασμάτων, πολὺ ἀσημικόν, ἐνδύματα ὀλοσηρικά, τάπητας κατεσκευασμένους διὰ βελόνης καὶ ἄλλο πλῆθος παρομοίων πολυτίμων πραγμάτων πέρα πολὺ ὠραίων, τὰ ὁποῖα ὅλα τὰ ἔκαυσαν ἐπειδὴ εἶχον μέγα βάρος. Καὶ τὰς σκηνάς, τὰς ὁποίας ἔστηνεν ὁ Χοσρόης, ὅτε ἐστρατοπέδευεν εἰς τὸν κάμπον καὶ τὰ ἀγάλματα καὶ τὰς στολὰς τοῦ ὅλα κατέκαυσαν. Εὐρον δὲ εἰς τὰ παλάτια ἑκεῖνα στρουθοκαμήλους καὶ δορκάδας καὶ ὀνύγρους καὶ παχώνια καὶ φασικνοὺς ἄπειρον πλῆθος. Καὶ διὰ τὸ κυνήγιόν του λέοντας καὶ τίγρεις καὶ μμεγέθεις ζωντανούς (ὁ χρονογράφος Θεοφάνης).

Σ' ἔργιος καὶ οἱ μεγιστᾶνες τοῦ Κράτους «βαστάζοντες κλάδους ἐλατῶν καὶ λαμπάδας καὶ εὐφημοῦντες αὐτὸν μετὰ χαρᾶς καὶ θαυρῶν. Καὶ ἄφ' οὗ ἐνηγχαλίσθησαν πατὴρ καὶ υἱὸς ἔθρεξαν καὶ οἱ δύο τὴν γῆν μὲ τὰ δάκρυά των. Ἀφ' οὗ εἶδε τοῦτο ὁ λαὸς ὅλοι μαζί ἀνέπεμψαν εὐχαριστηρίους ὕμνους εἰς τὸν Θεόν» (Θεοφάνης). Καὶ τότε ἐν θριάμβῳ εἰσέρχεται ὁ Ἡράκλειος εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐπὶ ἄρματος μεγαλοπρεποῦς, τὸ ὅποιον σύρουν τέσσαρες ἐλέφαντες. Προπορευόμενοι ἄνδρες κρατοῦν ὑψηλὰ τὸν τίμιον Σταυρόν.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (629) ὁ Αὐτοκράτωρ φέρει εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὸν τίμιον Σταυρόν καὶ τὸν ὑψώνει πανηγυρικῶς ἐκεῖ ὅπου ἄλλοτε ἴστατο καὶ ὅπου τὸν εἶχεν ἀνεγείρει ἡ Ἁγία Ἑλένη. Καὶ ἐπῆγεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν Κρανίου τόπον βαστάζων τὸν σταυρόν, καθ' ὃν χρόνον ἔψαλλον οἱ ἱερεῖς: «Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος». Λαὸς ἀναριθμητος ἐπαναλαμβάνει τοὺς αἶνους. Κάθε ἔτος, τὴν 14ην Σεπτεμβρίου, ἡ Ἐκκλησία μας πανηγυρίζει τὴν μνήμην τῆς μεγάλης ἐκείνης ἡμέρας.

Οἱ νέοι ἐχθροί.—Τὰ τρόπαια τοῦ Ἡρακλείου λαμπρύνουν τὸν Μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν καὶ στερεώνουν τὰ θεμέλια τῆς Χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας. Κατάπληξιν παρήγαγον τότε εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ τὴν μακρινὴν Δύσιν ἔρχονται πρέσβεις τῶν Ἰνδῶν βασιλέων, τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, διὰ νὰ τὸν συγχαροῦν. Αἰφνιδίως ὅμως νέος ἐχθρὸς τῆς πίστεως ἐπιπίπτει ὡς κεραυνός. Ποῖος ἦτα δυνατόν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ φαντασθῇ, ὅτι εἰς ἄγνωστος λαὸς ἔμελλε νὰ γίνῃ τύσον τρομερὸς ἐχθρὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ; Εὗρίσκειτο ἀκόμη εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ ὁ Ἡράκλειος, ὅταν ἔμαθε τὰς πρώτας κατακτήσεις τῶν Ἀράβων. Δὲν ἔδωκε καμμίαν προσοχήν. Ὡς ἐν φοβερόν μετέωρον ἐνσκήπτουν οἱ Ἀράβες ἀπὸ Νότου καὶ ἀνέρχονται πρὸς Βορρᾶν καὶ κατακλύζουν τὰς ἐπαρχίας συγχρόνως καὶ τοῦ Περσικοῦ καὶ τοῦ

Βυζαντινοῦ Κράτους. Καὶ τὸ μὲν Περσικὸν Κράτος καταλύεται ἀμέσως. Ἡ πάλῃ ὅμως μεταξὺ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν Ἀράβων ἐξηκολούθησεν ἀδιαλείπτως σχεδὸν 400 καὶ περισσότερα ἔτη.

Αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις τῆς Συρίας ἀρχίζουν νὰ πίπτουν, ἢ μία ὕστερον ἀπὸ τὴν ἄλλην, εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἀράβων. Ὁ Ἡράκλειος τρέχει ὁ ἴδιος μὲ τὸν στρατὸν του. Ἀλλ' ἡ ὁρμὴ τῶν Ἀράβων εἶναι ἀκάθεκτος. Ὁ ἀήττητος ἕως τῶρα Αὐτοκράτωρ δὲν κατορθώνει τίποτε σπουδαῖον. Παραδίδεται εἰς τοὺς Ἀράβας διὰ συνθήκης καὶ ἡ Ἱερουσαλὴμ (637). Αἱ συνθήκαι, τὰς ὁποίας ὑπέγραψεν ὁ Χαλίφης, ὁ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῶν Ἀράβων, μὲ τὸν Πατριάρχην τῆς ἱερᾶς πόλεως, ἔχουν μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν. Διότι ἐξασφαλίζουν εἰς ὅλους τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τὴν ζωὴν καὶ τὴν διατήρησιν τῆς πίστεως των. Διὰ πρώτην φοράν ἀναγνωρίζονται ὑπὸ κατακτητοῦ τὰ προνόμια τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανισμοῦ.

Ἀμέσως μετὰ τὴν Ἱερουσαλὴμ πίπτει καὶ ἡ Ἀντιόχεια· ἔπειτα ὅλη ἡ Συρία, ὅλη ἡ Μεσοποταμία. Μὲ τὴν ἰδίαν ταχύτητα κατακτοῦν οἱ Ἀράβες καὶ τὴν Αἴγυπτον. Πίπτει καὶ ἡ μεγάλη Ἀλεξάνδρεια. Αἱ δύο λαμπρότεραι πόλεις τῆς Αὐτοκρατορίας μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἶχον πέσει εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν. Αἱ δύο μεγάλαι χῶραι διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπου ἐπὶ αἰῶνας ἐξωγογήθη καὶ ἦνθησε λαμπρότατος ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμός, εἶχον ἀπολεσθῇ διὰ τὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἰς τοὺς διαδόχους τοῦ Ἡρακλείου ἐπεφυλάσσετο ἡ τιμὴ νὰ σταματήσουν τὸν χεῖμαρρον τῶν Ἀράβων, νὰ σώσουν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος ⁽¹⁾.

(1) Ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἡρακλείου.—«Μετὰ τὸν ὄμιλόν καὶ βάναισον Φωκῶν βλέπομεν νὰ ἀνέρχεται εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀνατολῆς ἡ εὐγενὴς καὶ μελαγχολικὴ μορφή τοῦ Ἡρακλείου. Μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ συνδέεται, δὲν γνωρίζω, κατὶ τι τὸ μυστηριώδες καὶ τὸ μοιραῖον, τὸ ὁποῖον τυχάττει τὸν ἱστορικὸν εἰς τὰς κρίσεις

Εἰκ. 59.—Βυζαντινὸν κόσμημα (ἐκ τοιχογραφίας τοῦ Μουστρού).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄ ΟΙ ΑΡΑΒΕΣ

Ο ΜΩΑΜΕΘ—Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ—ΑΙ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ
Ο ΑΡΑΒΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

[Ζ'—Η' αἰών]

Τὰς ἀρχὰς τοῦ Ζ' αἰῶνος ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀραβίαν νέα θρησκεία, ὁ Ἰσλαμισμός (1). Ἡ νέα θρησκεία κατέκτησε μέγα

τοῦ καὶ τὸν κάμνει νὰ διατρίψῃ μεταξύ τοῦ θυμωσμοῦ καὶ τοῦ οἴκτου. Ὁ Ἡρακλείδης, ὁ κατκιστrophεὺς τοῦ Κράτους τῶν Περσῶν, ὁ χριστιανὸς Ἀλέξανδρος, ὁ ἐλευθερωτὴς τῶν ἀγίων λευάνων τοῦ Γολγοθᾶ, καὶ ὁ πρῶτος στυροφόρος, θὰ ᾔτο φημισμένος μέγας μεταξύ τῶν μεγαλυτέρων Αὐτοκρατόρων. Ὁ Ἡρακλείδης, πλῆκτων πρὸς τὸν γεννώμενον Μωαμεθανισμόν, παρσυρόμενος ὑπ' αὐτοῦ ὡς ὑπὸ καταιγίδος, χάνων τὰ πάντα εἰς τὸ νυκίγιον αὐτό, τὴν δόξαν τοῦ ὡς χριστιανοῦ καὶ ὡς Ἑλλήνου, τὸ ἥμισυ τοῦ Κράτους του, τὴν μεγαλοφυΐαν καὶ σχεδὸν καὶ τὸ πνεῦμα του, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀνεντιμωρῶς ὡς ὁ δυστυχέστερος ἀπὸ ὅλους. Κατὰ τὰ τελευτεῖα ἔτη τοῦ παρουσιάζει εἰς τὸν ἱστορικὸν τὸ θλιβερὸν θέαμα τοῦ ἀνθρωπίνου ἡρώϊσμοῦ, ὁ ὅποιος παλαίει εἰς μάτην ὑπὸ τὸ βάρος τῆς μοίρας ἐναντίον δυνάμεων, αἱ ὅποιαι δὲν εἶναι τοῦ κόσμου τούτου» (Τιερρύ, Γάλλος ἱστορικός, ὁμοίως ὁ Γιββων, Ἀγγλος).

(1) Ὀνομάζεται καὶ **Μωαμεθανικὴ** θρησκεία (ἀπὸ τὸν ἵδρυτήν) καὶ **Μουσουλμανικὴ**, θρησκεία τῶν πιστῶν.

μέρος τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, εἰσεχώρησε καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἐγένετο ἀφορμὴ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας μεγάλων πολέμων. Ἡ διάδοσις τοῦ Ἰσλαμισμοῦ συνδέεται μὲ πολὺ μεγάλας κατακτήσεις τῶν Ἀράβων. Ἀπέραντον ὑπῆρξε καὶ πολὺ σπουδαῖον εἰς τὴν ἱστορίαν τὸ Ἀραβικὸν κράτος.

Οἱ Ἀράβες ἦλθον εἰς μεγάλας σχέσεις μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς, ὑπῆρξαν δὲ ἐπὶ αἰῶνας ἐπίφοβος ἐχθρὸς των. Τέλος ἡ ἐξάπλωσις τοῦ Ἰσλαμισμοῦ ἀνὰ τὸν κόσμον καὶ αἱ κατακτήσεις των, συνδέονται μὲ τὴν ἀνάπτυξιν λαμπρῆς τέχνης καὶ πολιτισμοῦ τοῦ Ἀραβικοῦ λεγομένου πολιτισμοῦ. Εἰς τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ συνετέλεσε πρωτίστως ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμός.

Ἡ Ἀραβία καὶ οἱ Ἀράβες.— Ἡ Ἀραβικὴ Χερσόνησος εἶναι ἄγονος καὶ πολὺ ὀλίγοι κάτοικοι δύνανται νὰ ζήσουν εἰς αὐτήν. Εἰς τὰς ἀκτὰς πρὸς τὴν Ἀφρικὴν, τὸ ἔδαφος εἶναι εὐφορον. Ἐκεῖ ἦτο ἡ *Εὐδαίμων Ἀραβία* τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Εἰς τὸν τόπον ἐκείνον ἔχει συγκεντρωθῇ ὁ πληθυσμὸς καὶ ἔχουν κτισθῇ πόλεις, ἡ *Μέκκα*, ἡ *Μεδίνα*. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἡ Ἀραβία εἶναι σχεδὸν ἔρημος. Ὁ πληθυσμὸς ὅλης τῆς Ἀραβίας σήμερον θὰ εἶναι 4 ἑκατομμύρια περίπου, ὅσος θὰ ἦτο καὶ κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα, τὴν ἐποχὴν τῆς ἐμφάνσεως τῶν Ἀράβων.

Οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὠνομάζοντο Ἀράβες καὶ ἀνήκουν εἰς τὴν σημιτικὴν φυλὴν (1). Ὁ Ἀραβ ἔχει κανονικὸν πρόσωπον καὶ σῶμα ῥωμαλέον. Τὸ ἐνδυμὰ του ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν ὑποκάμισον καὶ ἓνα μέγαν μανδύαν. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἦσαν ἐνδεδυμένοι καὶ οἱ παλαιοὶ Ἀράβες. Μὲ πάθος ἠγάπων τὸν πόλεμον, ὅπως καὶ οἱ σημερινοὶ Βεδουῖνοι (ἄνθρωποι τῆς ἐρήμου), καὶ ἦσαν χωρισμένοι εἰς πολλὰς φυλάς. Ἦσαν ὀπλισμένοι μὲ μίαν ἐλαφρὰν λόγχην, μὲ τόξον, μὲ μικρὰν στρογγυλὴν ἀσπίδα. Τειοῦτοι ἦσαν οἱ πολεμισταί, οἱ ὅποιοι συνεκρούθησαν μὲ τοὺς στρατοὺς τῶν Βυζαντινῶν.

(1) Εἶναι συγγενεῖς τῶν Ἑβραίων.

Ὁ Μωάμεθ.—Μεταξὺ τῶν εἰσπαρμένων καὶ νεμαδικῶν φυλῶν ἱπῆρχεν εἰς δεσμός, ἐν κοινὸν ἱερὸν. Τὸ κέντρον τῶν Ἀράδων ἦτο ἡ ἱερὰ πόλις Μένκα, ὅπου ὑπῆρχεν ὁ ναὸς **Καάβα**. Ἐκεῖ μετέβαινον εἰς προσκύνημα, ὅπως καὶ σήμερον, ἀπὸ πολλῶν μακράν. Ἡ θρησκεία τῶν ἦτο λατρεία εἰδώλων. Πολλοὶ ὅμως ἀπὸ τούδ καταίκους ἦσαν καὶ χριστιανοί, διότι ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε διαδοθῇ ἀπὸ τὴν Ἀβυσσηνίαν ⁽¹⁾.

Εἰς πτωχὸς ποιμὴν Ἀραφ, ὁ **Μωάμεθ**, μίαν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔδωκε τὰ πρόβατά του, εἶδεν ὄραμα: ἐν ὃν ὑπερφυῆς παρουσιάσθη ἐνώπιόν του καὶ τοῦ εἶπε: **«κηρύξε!»**. Τὸ ὑπερφυῆς ὃν ἦτο ὁ ἄγγελος Γαβριήλ. Καὶ ἀπὸ τότε ὁ Μωάμεθ ἐθεώρησεν ἑαυτὸν ὡς προφῆτην ὑποχρεωμένον ν' ἀποκαλύψῃ εἰς τοὺς ὁμοθενεῖς τὴν ἀληθινὴν πίστιν. Κατ' ἀρχὰς εὗρεν ὁ Μωάμεθ μεγάλην ἀντίδρασιν μετὰ τῶν συμπατριωτῶν του· καὶ ἠναγκάσθη μάλιστα, διὰ νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν του, νὰ φύγῃ εἰς τὴν πόλιν **Μεδίναν**, δηλαδὴ πόλιν τοῦ προφῆτου. ⁽²⁾ Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας καὶ μικρὸν κατὰ μικρὸν κατώρθωσεν ὁ Μωάμεθ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν διδασκαλίαν του εἰς ὅλην τὴν Ἀραβίαν. Διὰ τῆς θρησκείας εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἐνότητα τοῦ Ἀραβικοῦ λαοῦ.

Τὸ Κοράνιον.—Ὅταν ὁ Μωάμεθ ἐδίδασκεν, οἱ πιστοὶ ἔγραφον βιαστικὰ τὰ λόγια του εἰς φύλλα φοίνικος καὶ τεμάχια δέρματος. Ἀπὸ τὰ λόγια αὐτὰ συνετάχθη ἀργότερα τὸ **Κοράνιον** (ἀνάγνωσις), τὸ ἱερὸν βιβλίον, τὸ ὁποῖον περιέχει τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὁ Μωάμεθ ὀνομάζει τὴν θρησκείαν του **Ἰσλάμ**, ὑποταγὴν (εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ): «Δὲν ὑπάρχει παρὰ εἰς μόνος Θεός, ὁ Ἀλλάχ, καὶ ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ προφῆτης τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ».

(1) Βυζαντινοὶ ἱεραπόστολοι εἶχον κηρύξει τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν Ἀβυσσηνίαν.

(2) Τὸ ἔτος τῆς φυγῆς τοῦ Μωάμεθ εἰς Μεδίναν εἶναι τὸ ἔτος, ἀπὸ τοῦ ὁποῖον ἀρχίζει ἡ χρονολογία τῶν Μωαμεθανικῶν λαῶν (ἢ **Ἑγίρα**, τὸ 622).

Τὸ Μουσουλμανικὸν δόγμα, ὅπως ὀνομάζεται, εἶναι πολὺ ἐπλεον. Ὁ Θεὸς ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῶν προφητῶν του. Ὁ Ἀβραάμ, ὁ Μωϋσῆς, ὁ Χριστὸς εἶναι προφῆται, οἱ ὅποιοι ἀπεκάλυψαν εἰς τὸν κόσμον ἓν μόνον μέρος τῆς ἀληθείας. Ὁ τελευταῖος καὶ ὁ μεγαλύτερος προφήτης εἶναι ὁ Μωάμεθ, ὁ ὅποιος ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν κόσμον ὁλόκληρον τὴν ἀλήθειαν. Τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως θ' ἀναστηθοῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ θὰ κριθοῦν. Οἱ ἀσεβεῖς, οἱ κακοὶ θὰ ριφθοῦν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸν Ἅδην. Οἱ πιστοὶ θὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν παράδεισον, ὅπου θὰ ἔχουν ὅσους καρποὺς θέλουν, ὅπου τρέχουν ρύακες καθαροῦ ὕδατος, γάλακτος καὶ οἶνου, καὶ ὅπου θὰ ὑπηρετοῦνται ἀπὸ ὡραίας παρθένους («οὐρὶ»). Ἄξιοι τοῦ παραδείσου εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι πιστεύουν εἰς τὸν Θεόν, κάμνουν τακτικὰ τὰς προσευχάς, τὰς νηστείας των, καὶ ἐλεημοσύνας. Πρὸ παντὸς πηγαίνουν εἰς τὸν παράδεισον ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι πίπτουν εἰς τὸν πόλεμον διὰ τὴν διάδοσιν τῆς θρησκείας τοῦ Ἀλλάχ.

Αἱ κατακτήσεις. — Ὁ Μωάμεθ εἶπεν : «Κάμειτε τὸν πόλεμον ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὅποιοι δὲν πιστεύουν εἰς τὸν Θεόν καὶ εἰς τὸν προφήτην του». Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ (632) οἱ Ἀραβες ἤρχισαν τὸν ἱερὸν πόλεμον. Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν εἶχεν ἀμύθητα πλοῦτη. Ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχε μεγάλην καὶ πλουσίαν χώραν. Οἱ Ἀραβες, συνηθισμένοι εἰς πολὺ πτωχὸν βίον, ἐρρίφθησαν ἀκράτητοι εἰς τὰς εὐφόρους χώρας, ὅπου θὰ εὕρισκον πλούσια λάφυρα καὶ εἶχον ἐμπρὸς των τὸν παράδεισον. Εἰς κάθε μάχην οἱ Ἀραβες καθυποτάσσουν μίαν μεγάλην χώραν.

Πρώτη καθυποτάσσεται ἡ Ἑλληνικὴ Συρία (638). Ἄλλος στρατὸς βαδίζει πρὸς Α. καθυποτάσσει τὴν Περσίαν (643), καὶ εἰσχωρεῖ ἕως τὰς Ἰνδίας. Τρίτος στρατὸς διευθύνεται πρὸς Δ. καὶ καταλαμβάνει τὴν Αἴγυπτον, ἔπειτα τὴν βυζαντινὴν Ἀφρικήν.

Τὰς ἀρχὰς τοῦ Η' αἰῶνος οἱ Ἀραβες ἐπέρασαν διὰ τοῦ πορθμοῦ τοῦ Γιβραλτάρ εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ κατέστρεψαν τὸ βασίλειον τῶν Βησιγότθων (711), τὸ ὅποιον εἶχε διαρκέσει τρεῖς

αἰῶνας. Ἡ κυριαρχία των εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἐμελλε νὰ διαρκέσῃ πολλοὺς αἰῶνας⁽¹⁾. Μετ' ὀλίγον διέρχονται τὰ Πυρηναῖα, εἰσρομοῦν εἰς τὴν Γαλατίαν. Ὁ ἀνδρεῖος δοῦξ (ἀρχηγὸς) τῶν Φράγκων Κάρολος Μάρτελος κατορθώνει νὰ συντρίψῃ τοὺς ἐπιδρομεῖς εἰς τὴν μεγάλην μάχην τοῦ **Πικταβίου** (Ποατιέ, 732). Αἱ κατακτήσεις τῶν Ἀράβων ὑπῆρξαν κεραυνοβόλοι. Μόλις πενήτηντα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ οἱ Ἀραβες εἶχον προχωρήσει σχεδὸν ἕως τὸν Ἀτλαντικὸν ὠκεανόν. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ Η' αἰῶνος εἶχε λάβει πέρας ἡ κατάκτησις (περὶ τὸ 750).

Τὸ Ἀραβικὸν κράτος. — Ἀπέραντον ἦτο τὸ κράτος Ἀράβων μετὰ τὰς κατακτήσεις. Ἐξετείνετο ἀπὸ τὸν Ἰνδὸν ποταμὸν ἕως τὸν Ἀτλαντικὸν ὠκεανόν. Οἱ πρῶτοι διάδοχοι τοῦ Μωάμεθ ἔλαβον τὸν τίτλον **Χαλίφαι** (τοποτηρηταὶ τοῦ προφήτου). Τὸ ἀπέραντον ὅμως κράτος ταχέως διεμελίσθη, καὶ ἐξ αὐτοῦ παρήχθησαν τρία μεγάλα μουσουλμανικὰ κράτη, **Χαλιφάτα**: τὸ ἓν εἰς τὴν Ἀσίαν μὲ πρωτεύουσαν τὴν **Βαγδάτην**, τὸ ἄλλο εἰς τὴν Ἀφρικὴν μὲ πρωτεύουσαν τὸ **Κάιρον**, τὸ τρίτον εἰς τὴν Ἰσπανίαν μὲ πρωτεύουσαν τὴν **Κορδοῦην**. Τὰ τρία Χαλιφάτα διετηρήθησαν εἰς μεγάλην ἀκμὴν δύο περίπου αἰῶνας, Ἀπὸ τὸν Ι' αἰῶνα ἀρχίζουν καὶ αὐτὰ νὰ διαμελίζωνται. Οἱ Ἀραβες περιπίπτουν εἰς μεγάλας ἐσωτερικὰς ἐριδας, πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς, ἰδίως εἰς τὴν Ἀσίαν. Τότε πολλοὶ στρατηγοὶ ἀνεκήρυξαν ἑαυτοὺς ἀνεξαρτήτους ἡγεμόνας, ὠνομάζοντο **Εμίραι**, ὅμοιοι μὲ τοὺς ἀρχαίους σατράπας.

Ἀργότερα εἰς τὰς χώρας τοῦ ἐνὸς μεγάλου Ἀραβικοῦ κράτους ἰδρύθησαν, ὅπως εἶχε συμβῇ καὶ εἰς τὸ Ῥωμαϊκόν, πολλὰ μικρὰ Μουσουλμανικὰ κράτη⁽²⁾. Ἐν ἀπὸ αὐτὰ ὑπῆρξε

(1) Σχεδὸν ἀπὸ αἰῶνας (ἕως τὸ 1492).

(2) Εἰς τὴν Περσίαν, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἀλγερίαν, τὸ Μαρρόκκον.

τὸ Κράτος τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι εἶχον ἔλθει ἀπὸ τὰ βόθρῳ τῆς Ἀσίας. Τὸ τουρκικὸν κράτος ἰδρύθη ἐπὶ τῶν ἑρειπίων τοῦ Ἀραβικοῦ Χαλιφάτου τῆς Βαγδάτης, καὶ ἐπέπρωτο, ἀφοῦ δὲν κατῴρθωσαν οἱ Ἀραβες, νὰ καταστρέφουν οἱ Τούρκοι τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἡ κυβέρνησις τῶν Χαλιφῶν. — Ἡ πολιτικὴ διοίκησις τῶν Χαλιφῶν ἦτο ἀπλούστατα διωργανωμένη κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πολὺπλοκον βυζαντινὴν. Ὁ Χαλίφης ἦτο συγχρόνως καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς θρησκείας καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἀνώτατος δικαστής. Τὸ Κράτος ἐκυβέρνην οἱ *βεζίραι*, εἶδος ὑπουργῶν. Αἱ ἐπαρχίαι ἔχουν τοὺς ἰδιαιτέρους διοικητὰς καὶ δικαστὰς. Ὁ καθὼς ἀπονέμει τὴν δικαιοσύνην συμφῶνως μὲ τὸ Κοράνιον. Ὅλοι αἱ ὑπηρεσίαι ὑπάγονται εἰς διάφορα *ντιβάνια*, ὅμοια πρὸς τὰ σημερινὰ ὑπουργεῖα. Ἡ ὑπηρεσία τῶν γραφείων εἰς ἕκαστον ντιβάνι διεξήγετο κυρίως ἀπὸ Ἑλλήνας καὶ Πέρσας ὑπαλλήλους.

Ἡ κυριωτέρα ὑπηρεσία εἶναι ἡ εἰσπραξις τῶν φόρων. Οἱ σπουδαιότεροι ἦσαν ὁ κεφαλικὸς καὶ ὁ ἐγγεῖος φόρος, τὸ *χαράτσι*. Τοὺς φόρους τοὺτους τοὺς ἐπλήρωνον οἱ υποδουλωμένοι λαοί, οἱ χριστιανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι, οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων, οἱ ὅποιοι εἶχον κρατήσῃ τὴν θρησκείαν των, οἱ *θαρράδες*. Οἱ Ἀραβες ἄφιναν τοὺς Χριστιανοὺς νὰ διατηροῦν τὴν θρησκείαν των. Μόνον ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουν τοὺς φόρους καὶ νὰ μένουν ἡσυχοὶ ἐν ὑποταγῇ. Τὴν διοργάνωσιν ταύτην παρέλαβον ὡς πρὸς τὰ κύρια οἱ Τούρκοι, καὶ ὑπὸ τοιοῦτον πολιτικὸν σύστημα ἐξῆσαν οἱ Ἕλληνες τέσσαρας αἰῶνας κατὰ τὸν χρόνον τῆς δουλείας.

Ὁ Ἀραβικὸς πολιτισμός. — Ἐφ' ὅσον οἱ Ἀραβες ἦσαν κλεισμένοι εἰς τὴν Ἀραβίαν, εἶχον μείνει βάρβαροι. Ὅταν ἤλθον εἰς συνάφειαν μὲ τοὺς λαοὺς, τοὺς ὁποίους κατέκτησαν, ἀνέπτυξαν λαμπρότατον πολιτισμόν. Τὰ σπουδαιότερα κέντρα εἶναι εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἢ *Βαγδάτη*, εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἢ *Κορδοῦνη*. Κάθε φαντασίαν ὑπερβαίνουν αἱ διηγήσεις τῶν παλαιῶν περιηγητῶν, οἱ ὅποιοι εἶδον οἱ ἴδιοι τὴν ἀπίστευτον πολυτέλειαν,

τά ἀστέφρευτα πλούτη τῶν παλατίων τῆς Βαγδάτης, τοῦ Καίρου, τῆς Κορδοῦης. Πολλοὶ Χαλίφαι εἰς τὴν Βαγδάτην καὶ τὴν Κορδοῦην ὑπῆρξαν ὀνομαστοί, ὁ πλέον φημισμένος ἀπὸ ὅλους εἶναι ὁ Ἀρουν-ἀλ-Ρασίδ (κκτὰ τὸ 800)(¹).

Ἀπὸ τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον οἱ Μουσουλμᾶνοι ἔμαθον τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, τὸν τρόπον νὰ διανέμουν τὸ ὕδωρ, καὶ τὴν τέχνην νὰ ποτίζουσιν. Τὰ ὑψηλότερα πρόσωπα δὲν ἐθεώρουν ἀνάξιον νὰ καταγίνωνται μὲ τὴν γῆν. «Ὅστις φυτεύει καὶ ὅστις σπείρει, ἔλεγον, ὥστε νὰ παράγῃ ἡ γῆ καρποὺς χρησίμους νὰ θρέβουσιν τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ζῶα, κάμνει ἐλεημοσύνην, ἡ ὁποία θὰ τοῦ λογαριασθῇ εἰς τὸν οὐρανόν (²).

Εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς ἐπίσης οἱ Ἀραβες εἶχον εὐρεῖ ἀνθηρὰς βιομηχανίας, τὰς ὁποίας ἐτελειοποίησαν. Αἱ σπουδαιότεραι ἦσαν ἡ κατασκευὴ πολυτελῶν ὑφασμάτων, μεταξωτῶν καὶ λεπτοῦφάντων, βελούδων καὶ ταπήτων. Μὲ μεγάλην δεξιότητα κατεργάζοντο τὰ δέρματα, τὸ μαροκινόν (εἰς τὸ Μαρόκον), ἡγάπων πολὺ τὰ ὠραῖα ὅπλα, τὰ χαλύβδινα ἐλάσματα τῶν ξιφῶν (δαμασκηνά, ἀπὸ τὴν Δαμασκόν). Ἐξαίσιμα ἰδίως εἶναι τὰ κομφοτεχνήματα μὲ ἐγκολλήσεις ἀπὸ ἐλεφαντοστοῦν καὶ μάρμαρον (σιντέφι). Ἡ πλουσία βιομηχανία αὕτη ἔδωκε γέννη-

(¹) *Ἡ χλιδὴ τῶν Ἀράβων.*—Ὅταν οἱ Χαλίφαι τῆς Βαγδάτης ἐπῆγαιναν διὰ προσκύνημα εἰς τὴν Μέκκαν ἠκολούθει αὐτοὺς σερὰ καμήλων, αἱ ὁποῖαι ἦσαν φορτωμέναι μὲ χιόνα διὰ νὰ δροσίσῃ τὰ ποτὰ καὶ τοὺς καρποὺς, οἱ ὁποῖοι περετίθεντο εἰς τὴν τράπεζάν των. Εἰς τοὺς γάμους ἐνὸς ἐξ αὐτῶν ἐσχόρπισαν εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς νύμφης χιλίους παμμεγέθεις μαργαρίτας. Ἐπτὰ χιλιάδες εὐνοῦχοι ἦσαν εἰς τὰ παλάτια τῆς Βαγδάτης. Ὁραῖαι γονδῶλαι πλουσιώτατα στολισμέναι διέπλεον τὸν Τίγγρην ποταμόν. Ἀνήκουστος ἦτο ἡ πολυτέλεια εἰς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ παλατίου. Ἐκεῖ ἔβλεπες ἐξήκοντα χιλιάδας τάπητας μὲ χρυσὸν καὶ μὲ μέταξαν ὑφασμένους (κκτὰ *Γιββωνα*).

(²) Ἀπὸ τοὺς Ἀράβας εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην πολλὰ νέα δένδρα καὶ φυτὰ, ἄγνωστα ἕως τότε (τὸ ζκκχαροκάλκμον, τὸ ῥύζι, ἡ μαρέα, τὸ βαμβάκι καὶ ἄλλα πολλὰ).

σιν εἰς πολὺ ζωηρὸν ἐμπόριον. Καὶ ἕως τὴν Κίναν φθάνουν τὰ καραβάνια. ⁽¹⁾

Αἱ ἐπιστήμαι καὶ αἱ τέχναι.—Εἰς τὰς ἐπιστήμας αἱ Ἀραβες ὑπῆρξαν οἱ μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἰδίως τὰ μαθηματικά, ἡ ἀστρονομία, ἡ γεωγραφία, ἡ Ἀλγεδρα ὑφείλουν πολλὰ εἰς τοὺς Ἀράδας. Μεγάλην φήμην ἀπέκτησαν καὶ εἰς τὴν ἰατρικὴν. Οἱ Ἀραβες ἀλχημισταὶ ὑπῆρξαν οἱ πρόδρομοι τῶν νεωτέρων χημικῶν. Ὅλα ὅμως τὰ ἐπιστημονικὰ τῶν ἔργα ἐστηρίζοντο εἰς τοὺς *Ἕλληνας διδασκάλους τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς*. ⁽²⁾

Μὲ πάθος προσέει ἀσχολοῦνται εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ ἰδίως εἰς τὴν ποίησιν. Ἡ Βαγδάτη καὶ ἡ Κορδούη ἀνεδείχθησαν λαμπρόταται ἐστὶν γραμμάτων. Ἰδρύουν πολυάριθμα σχολεῖα, πανεπιστήμια ⁽³⁾, βιβλιοθήκας, ἀκόμη καὶ φιλοσοφικοὺς συλλόγους ⁽⁴⁾. Οἱ Ἀραβες ἐμιμήθησαν τὰς περιφήμους *Ἑλληνικὰς σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως*.

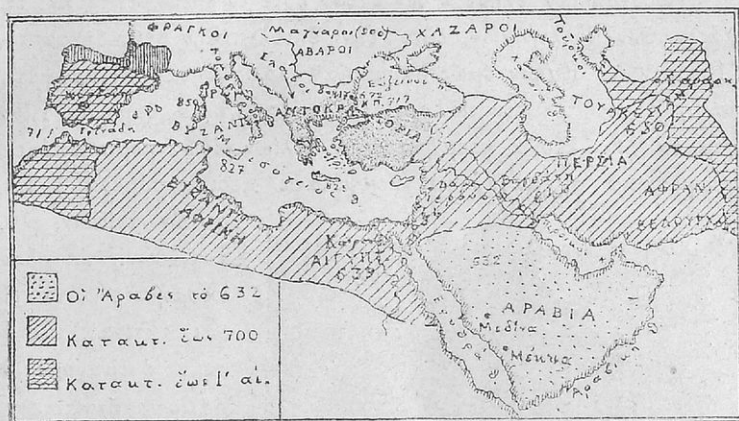
(1) Αἱ σχέσεις τῶν Ἀράβων μὲ τὴν Κίναν ἔχουν μεγίστην σημασίαν διὰ τὸν πολιτισμὸν. Ἀπὸ ἐκεῖ παρέλαβον καὶ διέδωκαν εἰς τοὺς Εὐρωπαίους τρεῖς μεγάλας ἐφευρέσεις: τὴν *πυξίδα*, τὴν *πυρρίδα* καὶ τὸν *χάρτην*.

(2) Ὁ Ἀριστοτέλης ἰδίως εἶναι ὁ ἀγαπητὸς φιλόσοφος τῶν Ἀραβικῶν πανεπιστημίων. Ἐπίσης ὁ γεωγράφος Πτολεμαῖος, ὁ μαθηματικὸς Εὐκλείδης, ὁ ἱατρὸς Ἱπποκράτης. Ὁνομαστότατος κατὰ τὸν μεσαιῶνα Ἀραβὶς (ἐκ Κορδούης), ἱατρὸς καὶ φιλόσοφος, ὑπῆρξεν ὁ Ἀβερροῆς (τὸν ΙΒ' αἰῶνα).

(3) Τὸ Ἀραβικὸν πανεπιστήμιον τοῦ Καῖρου εἶχε 12,000 φοιτητάς. Πολυπληθέστατα ἦσαν τὰ πανεπιστήμια, πλουσιώταται αἱ βιβλιοθήκαι (τῆς Κορδούης εἶχε 600 χιλ. τόμους).

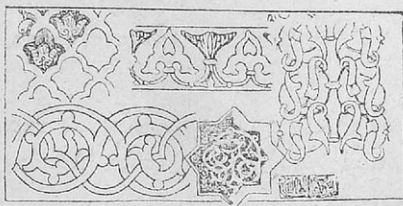
(4) *Ἡ ἀγάπη τῶν γραμμάτων.* — «Ὅταν ὁ (Χαλῖφης) Ἀλ-Μαμουν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἔστειλε πρέσβεις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔστειλε πρέσβεις εἰς τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον διὰ νὰ συναθροίσῃ τὰ συγγράμματα τῆς Ἑλλάδος. Διέταξε νὰ μεταφρασθῶν εἰς τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν ἀπὸ καλοῦς μεταφραστὰς καὶ παρεκίνησε τοὺς ὑπηκόους του νὰ τὰ διαβάζουν. «Δὲν ἤγνοει, λέγει εἰς παλαιὸς Ἀραβὶς ἱστορικός, ὅτι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἐργάζονταν πρὸς πρόδον τοῦ λογικοῦ εἶναι οἱ

Ἡ Ἀραβικὴ τέχνη περιορίζεται εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν διακοσμητικὴν, προέρχεται δὲ ἀπὸ τὴν Περσικὴν, ἰδίως

Εἰκ. 60.—Αἱ κατακτήσεις καὶ τὸ Κράτος τῶν Ἀράβων.

τὴν Βυζαντινὴν. Τὰ Ἀραβικὰ μνημεῖα εἶναι πρὸ παντός τὰ ἱερά των τεμένη (τζαμιά) διὰ τὴν προσευχὴν, καὶ τὰ παλάτια διὰ τὴν κατοικίαν τῶν Χαλιφῶν. Τὸ τέμενος περιλαμβάνει μίαν μεγάλην αἴθουσαν, ὅπου δὲν εὐρίσκεις ἄλλο τίποτε παρὰ μόνον τὸν ἄμδωνα διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ ἱερὸν (μιχράδ). Εἰς τὴν γωνίαν τοῦ

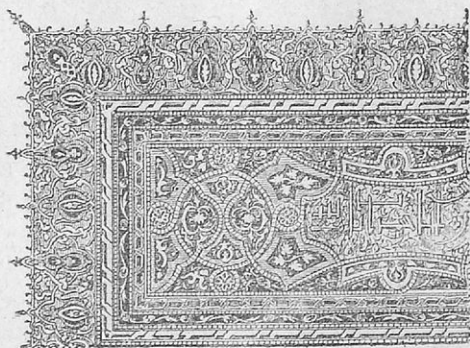

Εἰκ. 61.—Ἀραβικὰ κοσμήματα.

ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, εἶναι οἱ καλύτεροι καὶ οἱ χρησιμώτεροι θεράποντες τοῦ ὑπερτάτου ὄντος. Οἱ διδάσκαλοι τῆς σοφίης εἶναι οἱ πυροὶ καὶ οἱ νομοθέται τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου, καὶ χωρὶς αὐτοὺς τὸ ἀνθρώπινον γένος θὰ ἔπιπτεν εἰς τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν βαρβαρότητα» (Γιββων).

τεμένους ύψοῦται ὁ **μιναρές**, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ **μουεζίνης** καλεῖ εἰς προσευχὴν τοὺς πιστοὺς.

Τὰ Ἀραβικὰ μνημεῖα δὲν ἔχουν οὔτε τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν χάριν τῶν Ἑλληνικῶν, οὔτε τὴν ἐπιβλητικὴν στερεότητα τῶν Ῥωμαϊκῶν. Ἐχουν ὅμως θαυμασίαν ἐλαφρότητα καὶ κομψότητα⁽¹⁾. Ἡ πρωτοτυπία τῶν συνίσταται εἰς τὴν διακόσμησιν. Εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ ἐξοχα κοσμήματα μὲ χιλίων εἰδῶν περιπλεκόμενα γεωμετρικὰ σχήματα, μὲ κομψότατα περιελισσόμενα σχέδια

Εἰκ. 62. — Ἀραβουργήματα
(ἐξ ἀραβικοῦ χειρογράφου)

φυτῶν, ἀνθέων, φυλ-
λωμάτων. Αἱ δια-
κοσμήσεις αὗται εἶ-
ναι ἔκειναι, τὰς ὁ-
ποίας ὀνομάζομεν Ἀ-
ραβουργήματα.

Ἡ ἐπίδρασις
τῶν Ἀράβων. —

Ὁ πολιτισμὸς, τὸν
ὁποῖον ἀνέπτυξαν οἱ
Ἀραβες, ὅπως καὶ
αἱ κατακτήσεις των,
δὲν ἦτο ἀποκλειστι-

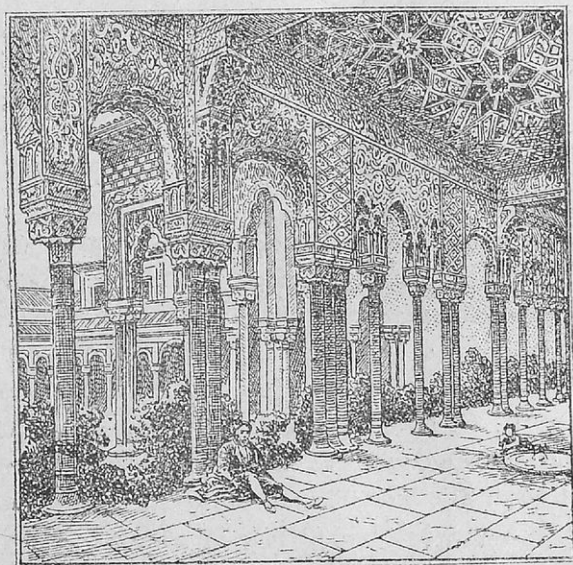
κὸν ἰδικόν των ἔργον. Καὶ εἰς τὰς κατακτήσεις καὶ εἰς τὸν πο-
λιτισμὸν ἐβοήθησαν τοὺς Ἀραβας οἱ λαοί, τοὺς ὁποίους κατέ-
κτησαν.

Ὁ Ἀραβικὸς λοιπὸν πολιτισμὸς δὲν ἦτο δημιούργημα τῶν ἐξ
αἵματος Ἀράβων. Κυρίως προήρχετο ἀπὸ τὸν Περσικόν, μάλιστα
δὲ ἀπὸ τὸν Ἑλληνικόν πολιτισμόν. Καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ οἱ
Ῥωμαῖοι εἶχον μεταβληθῇ, εἴταν κατέκτησαν τὴν Ἑλλάδα. Ἡ

(1) Τὰ ὀρασιότερα Ἀραβικὰ μνημεῖα σώζονται εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Ὀνομαστὰ εἶναι τὸ περίφημον τζαμί τῆς Κορδουης (τοῦ Η' αἰῶνος), ἰδίως τὸ Ἀλκαζάρ τῆς Σεβίλλης καὶ ἡ Ἀλάμβρα τῆς Γρενάδας, θαυμασίαι παλάτια τοῦ ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνος.

ἐκφρασις λοιπὸν Ἀραβικὸς πολιτισμός, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζομεθα, εἶναι λανθασμένη. Ὁ Ἀραβικὸς πολιτισμὸς εἶναι ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, εἰς τὸν ὁποῖον κυριαρχεῖ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα. Ἡ ἱστορικὴ σπουδαιότης τῶν Ἀράβων συνίσταται μόνον εἰς τοῦτο, ὅτι συνήνωσαν διαφόρους λαοὺς, ἔφεραν εἰς συνάφειαν καὶ συνεχώνευσαν διαφόρους πολιτισμοὺς καὶ ὑπῆρξαν ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Εὐρώπης.

Βυζαντινοὶ καὶ Ἀραβες⁽¹⁾.—Αἱ χῶραι, τὰς ὁποίας

Εἰκ. 63.—Αἴθουσα τοῦ παλατιοῦ Ἀλάμβρας εἰς Σεβίλλην.

οἱ Ἀραβες κατέκτησαν εἰς τὴν ὀρμητικὴν προέλασίν των, ἦσαν χῶραι ἑλληνικαὶ καὶ μὲ ἀνθηρότατον ἑλληνικὸν πολιτισμόν, ἡ

(¹) Οἱ Βυζαντινοὶ ὀνομάζουσι τοὺς Ἀραβὰς **Σαρακηνοὺς** (ἀπὸ τὸ ὄνομα μιᾶς ἀρχαίας ἀραβικῆς φυλῆς), ἢ Ἀγαρηνοὺς (οὐδὲς τῆς Ἀγάρ).

Συρία καὶ ἡ Αἰγύπτος. Ὁ πρῶτος πολιτισμός, τὸν ὁποῖον ἐγνώρισαν ἦτο ὁ Ἑλληνικός. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται πῶς οἱ Ἀραβες ὀφείλουν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς τὴν ἐπίδοσιν τῶν εἰς τὰ γράμματα, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης καὶ ὁλόκληρον σχεδὸν τὸν πολιτισμόν των.

Τὰ πολυτελῆ παλάτια τῶν Χαλιφῶν εἶναι στολισμένα κατὰ μίμησιν τῶν βυζαντινῶν παλατίων. Ἡ βυζαντινὴ ἐπίδρασις εἶναι φανερά ἰδίως εἰς τὰ τεμένη των. Τὰ ψηφιδωτά, τὰ ὅποια τὰ στολίζουν, ὁ τροῦλλος, ὁ ὁποῖος τὰ σκεπάζει, εἶναι δανεισμένα ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Ἀργότερα καὶ οἱ Τούρκοι χτίζουν μὲ τοὺς ἰδίους κανόνας τὰ τζαμιά των. Τὰ μεγάλα τεμένη μάλιστα, τὰ ὅποια ἔκτισαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅταν τὴν ἐκυρίευσαν, ἦσαν ἀντίγραφα τῆς Ἀγίας Σοφίας.

Ἐπὶ αἰῶνας διήρκεσαν, ὥς θά ἴδωμεν, οἱ πόλεμοι μεταξὺ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Βυζαντινῶν. Ἀλλ' ὑπῆρξαν καὶ ἐποχαὶ εἰρηνικῶν σχέσεων καὶ μάλιστα φιλικῶν. Οἱ Βυζαντινοὶ τιμῶσιν ὑπερβαλόντως τοὺς Ἀραβας, ὅπως ἄλλετε ἐτίμων καὶ τοὺς Πέρσας. Συχνὰ στέλλουν πρέσβεις οἱ Ἀραβες εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μὲ μεγάλας τιμὰς γίνονται αὗτοι δεκτοὶ εἰς τὸ παλάτιον, ὅπως καὶ οἱ Βυζαντινοὶ εἰς τὴν Βαγδάτην. Οἱ Χαλίφαι προσελκύουν εἰς τὰς αὐλὰς των βυζαντινοὺς σοφοὺς καὶ καλλιτέχνας⁽¹⁾. Οἱ Αὐτοκράτορες καὶ οἱ Χαλίφαι ἀνταλλάσσουν πρέσβεις, μελετοῦν μάλιστα ἀπὸ κοινοῦ ἐπιστημονικὰ ζητήματα. Αἱ σχέσεις αὗται δὲν περιορίζονται μόνον εἰς σχέσεις μὲ τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀσίας, ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς Ἀραβας ὅλων τῶν χωρῶν, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἰσπανίας.

Ἀπὸ τὸν ΙΑ' ἕως τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἡ Εὐρώπη ἐμάνθανε σχε-

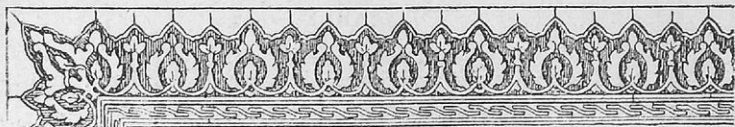
(1) Στέλλουν μάλιστα πρεσβεΐας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν παρακαλοῦντες τοὺς Αὐτοκράτορας νὰ τοὺς δώσουν τεχνίτας. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰς συνθήκας θέτουν ὅρους διὰ νὰ λάβουν καλλιτέχνας καὶ σοφοὺς βυζαντινοὺς.

δὸν ὕλα τὰ ἐπιστημονικὰ πράγματα ἀπὸ τοὺς Ἄραβας: μαθηματικά, φυσικὴν, χημείαν, τακτικὴν τοῦ πολέμου. Ἀπὸ τὴν γνῶσιν τούτων προήλθεν εἰς τὴν Εὐρώπην Ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὸν ΙΙ' αἰῶνα. Τὴν τιμὴν τῆς ἀναγεννήσεως ταύτης τὴν ἔδιδεν ἡ ἱστορία εἰς τοὺς Ἄραβας. Ἀλλὰ μεγαλυτέρα μελέτη ἔδειξεν ὅτι οἱ Ἄραβες δὲν ἦσαν παρὰ μαθηταὶ τῶν Βυζαντινῶν. Ὅταν οἱ Ἄραβες κατέκτησαν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς εὗρον εἰς αὐτὰς Ἑλληνικὰ βιβλία, τὰ ὅποια μετέφρασαν εἰς τὴν γλῶσσαν των. Οὕτως ἐγνώρισαν τὰς ἐπιστήμας τῶν Ἑλλήνων καὶ διέδωκαν αὐτοὺς εἰς τὴν Εὐρώπην ⁽¹⁾.

Εἰκ. 64.—Ἀρχάγγελος (βυζαντινὴ τοιχογραφία ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοφίᾳ τοῦ Κιέβου).

(1) **Βυζαντινοὶ καὶ Ἄραβες.**—«Ὅποσον χάσμα θὰ ἦτο ἀνοιχτὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ χωρὶς τὸ Βυζάντιον! Χωρὶς τὸ Βυζάντιον οἱ Ἄραβες, μὲ ὅλα τὰ χαρίσματα των, θὰ ἔμενον ἡμιδάρβαροι, ὅπως ἦσαν πραγματικῶς τὰς ἡμέρας τοῦ Μωάμεθ. Ἀλλ' ὅμως εὗρον εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Ἐδεσσαν ἑλληνικὰ βιβλία. Τὰ φιλοσοφικά, γεωγραφικὰ καὶ μαθηματικὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων μετεφράσθησαν εἰς τὴν Ἀραβικὴν, καὶ ἔσχον κολοσσιαίαν ἐπίδρασιν ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν εἰς τὴν Δύσιν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἕως τὰς Ἰνδίας. Καὶ τότε ἐπῆλθεν ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων εἰς τὴν Εὐρώπην».
(Γιββων, *Ῥαμπὴ καὶ Γέλτσερ*).

Εικ. 65. — Ἀρχαῖον κόσμημα (ἐξ ἀραβικοῦ χειρογράφου)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5'.

Ο ΑΓΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ

[641—717]

ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ — ΑΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΙ ΤΗΣ
ΠΟΛΕΩΣ — Η ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΣΩΣΙΣ.

Τὸ δευτέρον ἥμισυ τοῦ Ζ' αἰῶνος (641—717) ὁ Ἑλληνισμὸς ἀγωνίζεται ἐναντίον τῶν πολεμιστῶν τοῦ Ἰσλάμ καὶ ἀναχαίττει τὸν ὀρμητικὸν χείμαρρον. Ἡ ἀγρία πάλη διαρκεῖ ἀκόμη πολλοὺς αἰῶνας. Ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ἀράβων ἕως τοὺς χρόνους τῆς καταπτώσεως αὐτῶν (ἀπὸ τὸν Ζ' ἕως τὸν ΙΑ' αἰῶνα), διεξάγεται ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ἐξηπλώθησαν (ιδίως εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ εἰς τὴν Σικελίαν). Εἰς τὸν μακράϊωνα τοῦτον ἀγῶνα ὁ Ἑλληνισμὸς χάνει μὲν τὰς μακρινὰς αὐτοῦ ἐπαρχίας, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Ἀφρικὴν, ἀλλὰ κατορθώνει νὰ συγκρατήσῃ τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τὰς Εὐρωπαϊκὰς κτήσεις. Αἱ χώραι δὲ αὗται εἶναι ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν κυρίως τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἰς μάτην οἱ Ἀραβες ἀγωνίζονται λυσσώδως νὰ καταλάβουν τὴν πρωτεύουσάν της. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἀναδεικνύεται τὸ ἀκαταμάχητον προπύργιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐξαφανίζεται κάθε δεσμός, ὁ ὁποῖος ἤγωνε τὸ Κράτος μὲ τὴν παλαιὰν Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν, καὶ διοργανώνεται κατὰ νέον σύστημα ἡ διοίκησις. Τὸ Κράτος γίνεται τελείως Κράτος Ἑλληνικόν.

Ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου. — Τοὺς μεγάλους ἐκείνους ἀγῶνας ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ διεξήγαγον οἱ Αὐτοκράτορες, οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν τὴν *δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου*, ἕως τὰς ἀρχὰς τοῦ Η' αἰῶνος (717), ὅτε ὀριστικῶς πλέον ἀπεκρούσθησαν οἱ Ἀραβες καὶ ἐσώθη ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία.

Βραχυτάτῃ καὶ ἀναξίᾳ λόγου ὑπῆρξεν ἡ βασιλεία τῶν πρώτων διαδόχων τοῦ Ἡρακλείου. Τὸν ἡρωϊκὸν Αὐτοκράτορα διαδέχονται οἱ δύο ἀσθενεῖς καὶ ἀσήμενοι υἱοὶ τοῦ *Κωνσταντίνου καὶ Ἡρακλεωνᾶς* (641). Μετ' αὐτοὺς δὲ ἀνέρχεται τὸν θρόνον ὁ ἐγγονός του *Κώνστας* (641-668), ὁ ὁποῖος νικᾷ τοὺς Ἀραβας καὶ κατορθώνει νὰ σταματήσῃ τὴν προέλασιν αὐτῶν. Διάδοχος αὐτοῦ εἶναι *Κωνσταντῖνος δ' Γ'* (668-685), ὁ ὁποῖος σώζει τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τὰς πολιορκίας των καὶ τὸν Χριστιανισμὸν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς των. Τὰ ἐπόμενα 30 ἔτη εἶναι ἔτη ταραχῶν, κατὰ τὰ ὅποια διαδέχονται ἀλλήλους ἑξ αὐτοκράτορες. Εἰς τὰς ταραχὰς ἐκείνας θέτει τέρμα ἡ ἀνοδος εἰς τὸν θρόνον μιᾶς νέας σειρᾶς Αὐτοκρατόρων, τῆς *δυναστείας τῶν Ἰσαύρων*.

Ὁ Αὐτοκράτωρ Κώνστας (641-668). — Καρτερικὸς καὶ ἀψωσιωμένος εἰς τὸ δύσκολον καθήκον τοῦ ὑπῆρξεν ὁ αὐτοκράτωρ Κώνστας. Μὲ ἀκαταβλήτους ἀγῶνας καὶ κόπους κατώρθωσε νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν ἐπιδρομὴν.

Ἡ ὁδὸς τῆς ξηρᾶς δὲν ἀρκεῖ εἰς τοὺς Ἀραβας. Οἱ υἱοὶ τῆς ἐρήμου μακθάνουν καὶ τὴν ὁδὸν τῆς θαλάσσης καὶ κατασκευάζουν πολυάριθμον στόλον. Τώρα δύνανται νὰ προσβάλουν καὶ τὰς νήσους. Κυριεύουν τὴν Κύπρον, τὴν Ῥόδον καὶ λεηλατοῦν τὰ Ἑλληνικὰ παράλια. Ὁ Χαλίφης τῆς Συρίας Μωαβίας ἐννοεῖ ὅτι τότε μόνον θὰ κατανικήσῃ τὸ Χριστιανικὸν κράτος, ὅταν

κατορθώσῃ νὰ κυριεύσῃ τὴν πρωτεύουσάν του. Ἐκτελεῖ μεγάλας προπαρασκευὰς καὶ τότε μὲ τὸν στόλον του προχωρεῖ εἰς τὰς

ἐλληνικὰς θαλάσσας, μὲ τὸν στρατὸν του εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἀλλὰ δὲν κατορθώνει τίποτε σπουδαῖον, καὶ οἱ Ἀραβες ζητοῦν εἰρήνην, δέχονται μάλιστα νὰ πληρώσουν καὶ φόρον.

Εἰκ. 66. — Σκηνὴ μάχης (μικρογραφία δηλ. μικρὰ ζωγραφία ἀπὸ βυζαντινὸν χειρόγραφον).

Βυζαντινὸς στρατηγὸς μὲ τὸν στρατὸν του κατατροπώνει τοὺς ἐχθρούς.
Ἀριστερὰ κάστρον καὶ ἄνω, ὁ ἥλιος.

Πολιτικοὶ καὶ θρησκευτικοὶ λόγοι ἔκαμαν τὸν Αὐτοκράτορα νὰ

στρέψῃ τὴν προσοχὴν του πρὸς Δ. Ἔλαβε μάλιστα, σπουδαίαν ἀπόφασιν, νὰ μεταβῇ καὶ νὰ δικιμεῖν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν θὰ ἤδύνατο εὐκολώτερον νὰ διεξαγάγῃ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Ἀράβων τῆς Ἀφρικῆς, συγχρόνως δὲ καὶ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Λομβαρδοὺς. Μὲ ἰσχυρὸν στόλον ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, διήλθεν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ ἔμεινε μάλιστα εἰς τὴν πόλιν τῆς ἀρχαίας σοφίας ὁλόκληρον τὸν χειμῶνα. Τὸ ἐπόμενον ἔαρ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου διέμεινε μέχρι τοῦ βιαίου θανάτου αὐτοῦ (662-668). Ἀλλὰ δὲν κατάρθωσε τίποτε σπουδαῖον. Οἱ Λομβαρδοὶ ἐκτείνουν τὴν κυριαρχίαν των πρὸς Νότον, οἱ Ἀραβες γίνονται κύριοι τῆς βυζαντινῆς Ἀφρικῆς (647). Ἡ Συρία καὶ Παλαιστίνη, ἡ Αἴγυπτος, ὅλαι αἱ κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχον ἀπολεσθῇ. Τώρα πρόκειται νὰ σωθοῦν ἀπὸ τοὺς Ἀραβας αἱ ἀνατολικαὶ καὶ εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν φυσικὸν μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους.

Κωνσταντῖνος Δ' ὁ Πωγωνᾶτος (668-686). Ἡ πολιτοκρία τῆς πόλεως. — Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντος ἀνῆλθε νέος εἰς τὸν θρόνον, ἀλλ' ἐδείχθη τελείως ὥριμος διὰ τὸ βαρὺ ἔργον. Ὁ λαὸς τὸν ἐχαίρετισε μὲ τὸ ἐπώνυμον Πωγωνᾶτος, διότι,

ὅταν ἐπανήλθεν ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, ὅπου εἶχε μεταβῆ διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς δολοφόνους τοῦ πατρὸς του, ὁ πώγων αὐτοῦ ἤρχιζε νὰ ἀναφαίνεται. Ὁ νεαρὸς αὐτοκράτωρ εἶναι συνετὸς πολιτικὸς καὶ γενναῖος πολεμιστὴς. Διὰ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ ἔσωσε τὸν Ἑλληνισμόν ἀπὸ μεγάλους κινδύνους.

Τὸ Κράτος διατρέχει κρίσιμους ἡμέρας. Ὁ Χαλίφης Μωαδίας ἀρχίζει καὶ πάλιν τὰς ἐπιδρομὰς του σχεδὸν κάθε ἔτος εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Αἱ περισσότεραι ἀσιατικαὶ ἐπαρχίαι ἀνήκουν εἰς αὐτόν, εἶναι ἐπίσης κύριος τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Καὶ ἀφοῦ συνεπλήρωσε τὰς ἐτοιμασίας του, βάλλει εἰς ἐνέργειαν τὸ μέγα σχέδιον, τὸ ὁποῖον ἦτο νὰ κυριεύσῃ «τὴν μεγάλην πόλιν, ἡ ὁποία περιβάλλεται ἐκ δύο μερῶν ὑπὸ θαλάσσης καὶ ἐξ ἑνὸς μέρους ὑπὸ ξηρᾶς». Ἡ πόλις αὕτη, εἶχεν εἶπει ὁ Προφήτης των Μωάμεθ, θὰ ἐπιπτεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν μαχητῶν τοῦ Ἰσλάμ. Ὁ Μωαδίας ἐφορμᾷ μὲ στρατὸν καὶ στόλον νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Διὰ πρώτην φορὰν οἱ Ἀραβες πολιορκοῦν τὴν μεγάλην χριστιανικὴν πρωτεύουσάν. Ἡ προφητεία ὅμως ἐκείνη τοῦ Προφήτου των δὲν ἐξεπληρώθη τώρα ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ἀλλ' ἐπεφυλάσσετο μετὰ ἐπτὰ αἰῶνας εἰς ἄλλον Μωαμεθανικὸν λαόν, τοὺς Τούρκους. Θὰ κατορθώσουν οἱ Τούρκοι νὰ κυριεύσουν τὴν πόλιν, «ἡ ὁποία εἶναι ἐκεῖ, ὅπου ἐνώνονται δύο θάλασσαι καὶ δύο ἡπείροι, καὶ ὁμοιάζει δακτύλιον στολισμένον μὲ δύο σαπφείρους καὶ δύο σμαράγδους».

Εὐκόλως λοιπὸν ἐννοοῦμεν τὴν μανίαν, μὲ τὴν ὁποίαν οἱ Ἀραβες ὤρμησαν ἐναντίον τῆς ὀνειρευτῆς πόλεως. Ἐπὶ ἐπτὰ ἔτη (1) μὲ ἀκατάβλητον ἐπιμονήν, ἀπὸ τὴν ἀνοιξιν ἕως τὸν χειμῶνα, ἐξακολουθεῖ ὁ Μωαδίας τὴν πολιορκίαν καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης. Μὲ ἀκλόνητον γενναϊότητα ὑπερασπίζονται οἱ πολιορκούμενοι τὴν πρωτεύουσάν των. Εἰς τὴν ἄμυναν συντελεῖ καὶ μία σπουδαιότατη πολεμικὴ εφεύρεσις τοῦ Ἑλληνος μηχανικοῦ

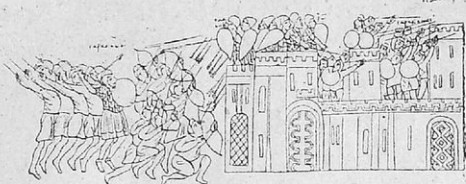
(1) Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 669-678 Αἱ χρονολογίαι αὗται εἶναι διαφορετικαὶ εἰς τοὺς χρονογράφους (Ἑλληνες καὶ Ἀραβες).

Καλλινίκου ἐκ Συρίας. Ἦτο αὕτη τὸ ὕγρον ἢ Ἑλληνικὸν πῦρ τὸ ὁποῖον ἔκαie καὶ εἰς τὸ ὕδωρ ἀκόμη, κατέστρεφε δὲ τὰ πάντα καὶ λίθους καὶ σίδηρον. Μὲ τὸ ὕγρον πῦρ ἐγέμιζαν πυρπολικά, τὰ ὁποῖα ἐξαπέστελλον φλεγόμενα εἰς τὸ μέσον τοῦ Ἀραβικοῦ στόλου. Διὰ διαφόρων σιδηρῶν σωλήνων, τὸ ἐξηκόντιζον ἐναντίον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἀκόμη καὶ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ⁽¹⁾. Μετεχειρίζοντο δὲ καὶ ἐν εἶδος χειροβομβίδων ἀπὸ ὕγρον πῦρ, ὥπως καὶ σήμερον. Ἡ φοβερὰ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐφεύρεσις αὕτη, ἣ ὁποῖα μὲ μεγάλην φιλοπατρίαν διειρηθήκη μυστικῇ ὥς τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Κράτους, ὑπῆρξε σπουδαῖον ὅπλον τῆς Χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας ἐναντίον τῶν βαρβάρων.

Ἐπὶ τέλους οἱ Ἀραβες δὲν δύνανται νὰ ἀνθέξουν καὶ ἀναγκάζονται νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν. Ὁ ἰσχυρὸς στόλος τῶν καταστρέφεται ὁλόκληρος, ἡ πεζικὴ δύναμις τῶν ἐξολοθρεύεται τελείως. Ὁ ἀγέρωχος Μωαβίας ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ πανηγυρικῶς τὴν ἥτταν καὶ νὰ καθυποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν

(1) «Τὸ ὕγρον πῦρ ἐξακοντιζόμενον κατὰ διαφόρους τρόπους διήρχετο τὸ κενὸν μὲ φοβεράς ἐκπυροσφορήσεις καὶ μὲ θαμβωτικὰς ἀστραπάς. Περιέβαλλεν εἰς μίαν στιγμὴν, λέγουσι οἱ χρονολογῆται, πλοῖα, κτίρια, ἀκόμη καὶ ὁλόκληρους στρατούς. Αἱ τρομεραὶ καταστροφαὶ τοῦ ὕγρου πυρὸς κατὰ διαφόρους τρόπους ἐδίδεν εἰς τοὺς ἀγῶνας μετὰ τῶν βυζαντινῶν καὶ τῶν ἀραβικῶν στόλων εἰκόνα τρόμου, τοῦ ὁποίου αἱ διηγήσεις τῶν συγχρόνων δίδουν τὴν μαρτυρίαν. Ὅλῃ ἦτο σκηνὴ καταχθόνιος ἢ πάλιν ἐκείνη σώματος μὲ σῶμα. Ἀς φαντασθῶμεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ θορύβου τῶν μεγάλων ἐκείνων πλοίων, τὰ ὁποῖα συνεκρούοντο, τοὺς ὠρυγμοὺς τῶν πολεμιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκάλυπτον τὸν θόρυβον τῶν σάλπιγγων, ὥστε οἱ βυζαντινοὶ ἀρχηγοὶ ἠναγκάζοντο νὰ μεταχειρίζονται σήματα διὰ νὰ μεταδίδουν τὰς διαταγὰς τῶν. Ἀς φαντασθῶμεν εἰς τὸν ἀτελείωτον ἐκείνον θόρυβον, τὰς ἀκαταπαύστους ἐκρήξεις τῶν ἀγγείων μὲ ὕγρον πῦρ, τῶν ἐκτοξευομένων φλογῶν, αἱ ὁποῖαι ἔτρεχον ὡς ἀστραπὴ καὶ ἐβρόντων ὡς κεραυνὸς καὶ ἐγέμιζον τὸν ἀέρα μὲ πυκνὰ σύννεφα καπνοῦ, καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν πλήρεις μανίας τοὺς πολεμιστάς» (κατὰ Σλουμβερζέ, Γάλλον ἱστορικόν).

μεγάλου φόρου εἰς τὸν μονάρχην τοῦ Χριστιανικοῦ Κράτους. Ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων ἦτο καὶ ἡ νίκη τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πολὺ πρωύτερα ἀπὸ τὸν Κάρολον Μάρτελον (732) εἶχον ἤδη σώσει οἱ Ἕλληνες Αὐτοκράτορες τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν κατὰ τῆς θρησκείας τοῦ Μωάμεθ.

Εἰκ. 67.—Σκηνὴ πολιορκίας (μικρογραφία ἀπὸ βυζαντινὸν χειρόγραφον). Οἱ Σαρακηνοὶ ἐπιτίθενται ἐναντίον ὀχυρωμένης βυζαντινῆς πόλεως. Οἱ Ἕλληνες ὑπερασπίζοντο τὸ κάστρον.

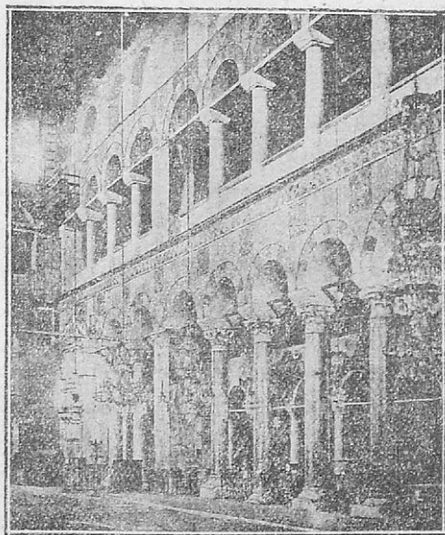
Ὁ σύγχρονος κόσμος

ἀνεγνώρισε τότε τὴν σημασίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ μεγαλοῦργηματος. Πολυάριθμοι πρεσβεῖαι ἀπὸ τὸν Χαγᾶνον τῶν Ἀδάρων, ἀπὸ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς Δύσεως, ἦλθον εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν διὰ νὰ συγχαροῦν, ἔπως ἄλλοτε τὸν Ἡράκλειον, τώρα τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πωγωνάτον διὰ τὸν θρίαμβόν του ⁽¹⁾.

Ἡ Θεσσαλονίκη καὶ οἱ Σλάβοι.—Κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους (675-681) σώζεται ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπὸ ἄλλους βαρβά-

(1) Ἡ διάσωσης τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου. — «Πολὺ συχνὰ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἔσωσε τὴν νεκρὰν Εὐρώπην. Τὴν ἀκαταμάχητον προσέλασιν τοῦ νέου πολεμοχαροῦς Ἰσλάμ δὲν ἀνεχαίτισεν ὁ Κάρολος Μάρτελος εἰς τὸ Ποατιέ, ὅπως διηγοῦνται τὰ ἐγχειρίδια τῆς ἱστορίας. Ὅχι· ἂν δὲν ἐσταμάτα τὴν ἐφοδὸν τῶν Βεδουίνων, οἱ ὅποιοι ὥρμων μὲ τὴν κραυγὴν τοῦ Ἀλλάχ, ἡ ἡρωικὴ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου, οἱ σιδηροὶ ἐκεῖνοι ἄνδρες, ὁ Κώνστας, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πωγωνάτος, θὰ εἶχον ὑπερβῇ οὗτοι τὸν Βόσπορον. Ὁ γενναῖος Φράγκος δούξ ἀπέκρουσε τὴν τελευταίαν παραφυσίαν τῶν κατακτητῶν τοῦ κόσμου. Ἀσυγκρίτως μεγαλύτερον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Β.ζαντίου. Ἐκράτησε τοῦτο τὴν ὁρμὴν τῆς κυρίας δυνάμεως τῶν Ἀράβων ἐπὶ ἓνα ὁλόκληρον αἰῶνα μὲ ἀκατάβλητον ἀνδρείαν καὶ ἐπὶ τέλους ὀριστικῶς συνέτριψεν αὐτήν» (Γέλτσερ. Ὁμοίως Παπαρηγόπουλος).

ρους, οἱ ὅποιοι τὸν προσβάλλουν εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς τοῦ χώ-
 ρας. Κάθε σχεδὸν ἔτος καὶ ἡ μεγάλη πόλις τῆς Θεσσαλονί-
 κης ἐπολιορκεῖτο μὲ μανίαν ἀπὸ τοὺς Σλάβους, οἱ ὅποιοι εἶχον
 κατασκηνώσει εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἀπειρος ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν
 βαρβάρων, ὁ ὅποιος τὴν ἐπολιορκεῖ ἐνίοτε καὶ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ
 ἀπὸ θαλάσσης, πολλὰς φορές καὶ κατὰ σειρὰν ἐπὶ πολλὰ ἔτη.
 Οἱ Ἀῶροι καὶ οἱ Σλάβοι ἔσυρον μαζὶ τὼν ἀναρίθμητα «βαρβα-
 ρικά καὶ ἀνήμερα φύλα». Ἡ γενναιότης τῶν κατοίκων τῆς πό-

Εἰκ. 68. — Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Τὸ
 ἐσωτερικόν. Μία πλευρὰ τοῦ μεσαίου χώρου μὲ τὰς κάτω στοὰς καὶ τὰς ἄνω
 (τὸν γυναικωνίτην). Ἡ μεγαλοπρεπὴς βασιλικὴ εἶναι σήμερον κατεστραμ-
 μένη ἐκ τῆς μεγάλης πυρκαϊᾶς τοῦ 1917.

λεως καὶ τῆς βυζαντινῆς φρουρᾶς ἔσωζε τὴν πόλιν. Ὅπως ἡ
 Κωνσταντινούπολις, ὁμοίως καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ἔσωσαν τότε τὸν
 Χριστιανικὸν πολιτισμόν. Ὅπως οἱ κάτοικοι τῆς Πόλεως εἶχον
 «ὑπέρμαχον στρατήγόν» τὴν Παναγίαν, καὶ οἱ κάτοικοι τῆς
 Θεσσαλονίκης εἶχον προστάτην καὶ σωτῆρα τὸν Ἅγιον Δημή-

τριον. Ἡ βαθεῖα πίστις, ἔλεγον, ἔκαμνε τὰ στήθη των ἀκατάγωνιστον τεῖχος.

Οὕτως ἡ Θεσσαλονίκη ἔγινε τὸ προπύργιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἀπὸ τότε ἤρχισε νὰ γίνεται μεγάλη, καὶ ἐν μέσῳ τῶν βαρβάρων νὰ εἶναι ὁ φάρος τοῦ Χριστιανικοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ νὰ δείξουν τὴν εὐγνωμοσύνην των οἱ κάτοικοι ἀνήγειραν τότε τὸν μεγαλοπρεπῆ ναὸν τοῦ Μεγαλομάρτυρος καὶ τὸν ἐστόλισαν με ὠραιότατα ψηφιδωτά. Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην εἶναι ἡ μεγαλοπρεπεστάτη βασιλικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου, ὅπως καὶ ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἡ μεγαλοπρεπεστάτη ἐκκλησία τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ με τροῦλλον. Καὶ αἱ δύο μεγάλαι ἐκκλησίαι ἐνέκλεισαν ἐπὶ αἰῶνας τὰ ὑψηλότερα ἰδανικά τῆς φυλῆς ἡμῶν.

Τὸ Βουλγαρικὸν Κράτος.—Σπουδαιότατον γεγονός τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι ὁ σχηματισμὸς ἐνὸς νέου Κράτους, τοῦ Βουλγαρικοῦ, εἰς τὰ

Β. σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ οὐνικὸς οὗτος λαός, ὑπὸ τὸν γενναῖον ἀρχηγόν του Ἀσπαρούχ, ἐπέρασε τὸν Δούναβιν καὶ ἐξέτεινε τὰς ἐπιδρομὰς του εἰς τὰς Β. ἐπαρχίας τῆς

Αὐτοκρατορίας. Ὁ Εἰκ. 69.— Ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐν μέσῳ δύο
τραπεζῶν (ψηφιδωτὸν ἐκ τῆς βασιλικῆς).
 Κωνσταντίνος ὁ Πρωγ-

νάτος ἐνόησε τὸν κίνδυνον, τὸν ὅποιον διέτρεχε τὸ Κράτος. Μὲ ἀξιόλογον δύναμιν πεζικὴν καὶ ναυτικὴν ἐξεστράτευσεν (679) εἰς τὸν Δούναβιν κατὰ τῶν βαρβάρων ἐκείνων. Ἡ ἐκστρατεία ὅμως αὕτη ἀπέτυχε, καὶ οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκκενώσουν ὅλην τὴν χώραν μετὰξὺ Δουνάβεως καὶ τοῦ Αἴμου. Τότε ἐγκατεστάθησαν οἱ Βούλγαροι εἰς τὰς ἰδίας περίπου χώρας, ὅπου ἡ

σημερινή Βουλγαρία, και όπου ο Ἀσπαρούχ ἔδρυσε τὸ πρῶτον παλαιότατον *Βουλγαρικὸν Κράτος*. Ἡ μογγολικὴ αὕτη φυλὴ τῶν Βουλγάρων ἀπέδειξε μεγάλην πολιτικὴν ἱκανότητα, διότι καθυπέταξε τὰς Σλαβικὰς φυλάς τῶν χωρῶν τοῦ Δουνάβεως. Οἱ κατακτῆται ἀνεμίχθησαν μὲ τοὺς κατακτηθέντας. Οἱ Σλάβοι οὗτοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐξημερώνωνται κάπως μὲ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Οἱ Βούλγαροι, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐντελῶς ἀπολίτιστοι, ἐδέχθησαν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καὶ ἐξεσλαβίσθησαν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Βούλγαροι θεωροῦνται σήμερον Σλάβοι.

Αἱ διάφοροι φυλαὶ τῶν Σλάβων, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀπὸ πολὺν καιρὸν (ἀπὸ τὸν 5' αἰῶνα) ἐγκατασταθῇ εἰς τὰς Β. ἐπαρχίας, δὲν ἦσαν μέγας κίνδυνος, ἀλλὰ τὸ νεοῖδρυθὲν τοῦτο Βουλγαρικὸν Κράτος ἐμελλε νὰ ἔχῃ τρομερὰν ἐπίδρασιν εἰς τὰς τύχας τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας⁽¹⁾. Οἱ αὐτοκράτορες δὲν ἀνησυχοῦν, διότι δὲν ἐνόμιζον ἐπικινδύνους τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἀσυντάκτων ἐκείνων βαρβάρων. Ὁ κίνδυνος ἦτο δι' αὐτοὺς αἱ ὄργα-

(2) *Οἱ Βούλγαροι*. — « Πρέπει ν' ἀνέλθωμεν εἰς τὸν 4' αἰῶνα, τὴν ἐποχὴν τῆς ἐμφανίσεως τῶν πρῶτων Οὐννων, διὰ νὰ ἐπανεύρωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν ἐντύπωσιν τρόμου καὶ φρίκης, ὁμοίαν μ' ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησαν οἱ Βούλγαροι. Ἦσαν τόσον κτηνώδεις, ὅσον καὶ τὰ ἄγρια θηρία τῶν δασῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων εἶχον ζῆσει ἕως τότε. Ἡ ἀσχημία των, ἡ ῥηπαρότης, τὰ ἄγρια ἐνστικτὰ των ὑπερέβαινον πᾶν ὅ,τι εἶχε γνωρίσει ἕως τότε ὁ κόσμος. Ὁ Βούλγαρος κατέστρεφε διὰ νὰ καταστρέψῃ. ἐφόνευε διὰ νὰ φονεύσῃ, ἐζήτει νὰ ἀφανίσῃ πᾶν ἔργον ἀνθρώπων διὰ νὰ μὴ ἀφήσῃ ὅπισθὲν του παρὰ μόνον εἰκόνα ἐρημίας. Διὰ τοῦτο ἀπὸ ὅλους τοὺς βαρβάρους, οἱ ὁποῖοι ἠγήρωσαν τὸ Κράτος, οἱ Βούλγαροι ἀρῆξαν τὴν πλέον φρικιαστικὴν μνήμην εἰς τοὺς συγχρόνους καὶ τὸ πλέον στιγματισμένον ὄνομα εἰς τὴν ἱστορίαν. **Κατάρατος** ἔγινε τοῦ συνώνυμον τοῦ Βούλγαρος, καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος, ὁ ὁποῖος ἀπεσπάρθη ἀπὸ τὴν ὁδύνην τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ἔλαβε τὴν καθιέρωσιν τῆς ἱστορίας» (*Τιερρύ*). Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ὀνομάζουσι τοὺς Βουλγάρους αἴθνος μικρόν, μισαρόν, βυπαρόν καὶ ἀκάθαρτον, τὸν δὲ Χαγᾶνον αὐτῶν ἀκατάρκτον, πανάθειον, θεομίσητον».

νωμέναι δυνάμεις τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τῶν Φράγκων εἰς τὴν Δύσιν.

Ἰουστινιανὸς ὁ Β' καὶ οἱ διάδοχοι (685-717).—

Ἐν μέσῳ τῆς ἀκατασχέτου προόδου τῶν Ἀράβων διέρχεται ἡ Αὐτοκρατορία τρικυμιώδη ἐποχὴν ἐσωτερικῶν ταραχῶν καὶ ἀναρχίας. Ὁ θρόνος διατηρεῖται ἀκόμη εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἡρακλείου. Μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνουν τὸν θρόνον σφετερισταί. Ὁ στρατὸς, τὸ ναυτικόν, ὁ λαὸς ἀναδιδάσκουν καὶ καταδιδάσκουν τοὺς αὐτοκράτορας.

Ὁ υἱὸς τοῦ Πωγωνιάτου Ἰουστινιανὸς ὁ Β' εἶναι δραστήριας βασιλεὺς, ἀλλ' ἐνίοτε παρεκτρέπεται εἰς παραφοράς. Κατ' ἀρχὰς κλείει μὲ τοὺς Ἀραβὰς ἐπωφελῆ εἰρήνην. Κατόπιν διαλύει τὰς συνθήκας καὶ ἐπιτίθεται ἐναντίον αὐτῶν. Ὁ Αὐτοκράτωρ εἶναι φιλόδοξος μέχρι μανίας καὶ περιστοιχίζεται ἀπὸ κόλακας, οἱ ὁποῖαι ἐκμεταλλεύονται τὴν μεγαλομανίαν του. Ἡ σπατάλη τῶν δημοσίων χρημάτων, ἡ καταιτυράννησις τοῦ λαοῦ κορυφῶνται εἰς τὴν πρωτεύουσαν τὴν δυσαρέσκειν. Ὁ λαὸς ἐξεγείρεται, τὸν ἀνατρέπει, τοῦ κόπτει τὴν ρίνα (διὰ τοῦτο λέγεται *Ῥινότμητος*) καὶ τὸν ἐξορίζει εἰς τὴν Χερσῶνα. Τὰ ἐπακολουθήματα εἶναι δεινὰ διὰ τὸ Κράτος. Ἡ παραλυσία καὶ ἡ ἀναρχία φθάνουν εἰς τὸ κατακόρυφον. Εἰς διάστημα 22 ἐτῶν (695-717) ἔξ αὐτοκράτορες, ξένοι οἱ πέντε πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ἡρακλείου, διαδέχονται ἀλλήλους εἰς τὸν θρόνον.

Κατὰ τὸ δεκαετὲς διάστημα τῆς ἐξορίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλεύουν δύο γενναῖοι βασιλεῖς, ὁ Λεόντιος καὶ ὁ Τιβέριος, ἀλλ' ὀλίγον χρόνον, καὶ δὲν προφθάνουν νὰ δείξουν τὰς ἀρετάς των. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Λεοντίου (695-698) ἀπωλέσθη ὀριστικῶς ἡ Ἀφρικὴ διὰ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Μὲ ἀνδρείαν οἱ Ἑλληνικοὶ στρατοὶ ὑπερησπίσθησαν τὴν πρωτεύουσάν της Κωνσταντινῶνα. Οἱ Ἀραβὲς γίνονται κύριοι τῆς πόλεως, καταρρίπτουν τὰ τείχη, κατεδαφίζουν τὰς οἰκίας καὶ διὰ παντὸς ἐξαλείφουν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς τὴν παλαιὰν ἐκείνην μεγαλὸν πόλιν. Μὲ τὴν πρωτεύουσαν καταστρέφεται καὶ ὁ ἀχμαιοτάτος

χριστιανικὸς Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς τῆς Β. Ἀφρικῆς. Ἡ δὲ βασιλεία τοῦ Τιβερίου τοῦ Γ' (698-705) εἶναι ἀξιολογούμενη διὰ τὰ κατορθώματα τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ ἐναντίον τῶν Ἀράβων.

Ἀλλὰ, καθ'ὃν χρόνον τὰ χριστιανικὰ ὅπλα ἐθριάμβευον εἰς τὴν Ἀσίαν ἐναντίον τοῦ Ἰσλάμ, ὁ εἰς τὴν Χερσῶνα ἐξόριστος Ἰουστινιανὸς συνεννοεῖται μὲ τοὺς βαρβάρους τοῦ Βορρᾶ, ἐπέρχεται κατὰ τῆς πρωτευούσης καὶ ἀναλαμβάνει τὸν θρόνον.

Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' (705-711) εἶναι γεμάτη ἀπὸ τυραννίας καὶ ὁμότητος. Ὁ Αὐτοκράτωρ εἶχε φθάσει μέχρι παραφροσύνης. Τὰ ἀφόρητά κακουργήματά του προκαλοῦν νέαν ἐπανάστασιν τοῦ λαοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν φονεύεται ὁ τύραννος. Ὁ αἰκὸς τοῦ Ἡρακλείου, ὁ ὁποῖος εἶχε σώσει τὸ Κράτος ἀπὸ τοὺς Πέρσας καὶ τοὺς Ἀράβας, ἐξαφανίζεται μετὰ διάρκειαν ἐνὸς αἵωνος (610-711).

Νεαὶ προπαρασκευαὶ τῶν Ἀράβων.—Ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς χωρὶς καμμίαν χαλιναγωγήσιν παρέκτρέπονται εἰς συνεχεῖς ταραχὰς καὶ ἐπαναστάσεις. Τρεῖς ἀλληλοδιαδέχως αὐτοκράτορες ἀναβιβάζονται καὶ καταβιβάζονται ἀπὸ τὸν θρόνον εἰς διάστημα μόνον ἑξ ἐτῶν (711-717). Οἰκτρά εἶναι ἡ κατάστασις τοῦ Κράτους. Ἡ παραλυσία ἔχει ἐξαρθρώσει ὅλους τοὺς κλάδους τῆς διοικήσεως, ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ ἔχει καταπέσει, αἱ ἐπαρχίαι τοῦ Κράτους λεηλατοῦνται ἀπὸ τοὺς πολεμίους. Καὶ τὸ φοβερώτερον οἱ Ἀράβες βιάζονται νὰ ἐπωφεληθῶν ἀπὸ τὰς ἀδιαλείπτους τρικυμίας, ἀπὸ τὰς ὁποίας ταρασσεται τὸ Κράτος. Ἀρχίζουν νὰ κάμνουν κολοσσιαίας προετοιμασίας.

Μὲ τρόπον μανθάνουν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰς μεγάλας ἐκεῖνας προετοιμασίας, τὰς πολυαριθμούς δυνάμεις, πεζικὰς καὶ ναυτικὰς, τὰς ὁποίας συναθροίζουν οἱ Χαλίφαι διὰ νὰ στήσουν τὴν σημαίαν τοῦ Μωάμεθ ἐπάνω εἰς τὰ τείχη τῆς χριστιανικῆς πρωτευούσης. Οὐδεμία ἀνθρωπίνῃ δύναμις ἐφαίνετο ἱκανὴ νὰ σώσῃ τὸν Χριστιανισμόν. Ἐτοιμάζονται ὅσον ἡμποροῦν οἱ κάτοικοι νὰ υπερασπισθῶν τὴν πόλιν των. Ἐχουν δια-

ταχθῇ νὰ προμηθευθοῦν ἕκαστος τροφὰς διὰ τρία ἔτη, εἰς τὰς βασιλικὰς ἀποθήκας ἔχουν μαζευθῇ εἰς μεγάλας ποσότητας γεννήματα, τὰ χερσαῖα καὶ τὰ θαλάσσια τεῖχη τῆς πόλεως ἀνακαινίζονται, μηχαναὶ πετροδόλοι στήνονται ἐπάνω εἰς τὰ τεῖχη, πλοῖα πολεμικὰ κατασκευάζονται. Ὁ Ἑλληνισμὸς ἤθελε νὰ ζήσῃ· εἶχε μεγάλας ἠθικὰς δυνάμεις, καὶ δὲν τοῦ ἐχρειάζετο παρὰ ὁ ἄνθρωπος νὰ ὀδηγήσῃ, νὰ δώσῃ ζωὴν καὶ ψυχὴν εἰς τὰς δυνάμεις του. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἐμψυχώνεται, εἶναι ὁ στρατηγὸς Λέων, ὁ ὁποῖος ἤνοιξε τὴν πολύκροτον δυναστείαν τῶν Ἰσαύρων. Ὁ Λέων κατάγεται ἀπὸ ὄρεινὸν λαὸν τῆς Μ. Ἀσίας, ἔχει δεῖξει τὴν ἀνδρείαν του εἰς δυσκόλους ἐκστρατείας. Καὶ τὴν ἀναβαίνει εἰς τὸν θρόνον ἀποφασισμένος μὲ σιδηρᾶν χεῖρα ν' ἀνορθώσῃ καὶ νὰ διασώσῃ τὸ Χριστιανικὸν κράτος.

Ἡ δευτέρα πολιορκία (717).—Μόλις ὁ Λέων ὁ Ἰσαυρὸς ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, οἱ Ἀραβες ἀπέκλεισαν μὲ στρατὸν καὶ στόλον τὴν πρωτεύουσάν. Οἱ στρατοὶ τῶν Ἀράβων σκεπάζουν τοὺς λόφους, ὁ στόλος τῶν σκεπάζει τὴν θάλασσαν, «ὅπως ἄλλοτε ὁ στόλος τοῦ Εἰρξου». Μὲ τὰ πυρφόρα πολεμικὰ πλοῖα, δηλαδὴ μὲ τὰ πυρπολικά, κατακαίει ὁ βασιλεὺς τὰ περισσότερα πλοῖα τῶν Ἀράβων. Τὸ πρῶτον τοῦτο κατόρθωμα ἔδωκε θάρρος καὶ οἱ κάτοικοι ἐτοιμάζονται εἰς γενναίαν ἀμυναν. Μὲ μανίαν ἐπικίπτουν οἱ Ἀραβες ἐπὶ ἓν ἔτος ἐναντίον τῆς πόλεως καὶ ἀπὸ τὴν ξηρὰν καὶ ἀπὸ τὴν θάλασσαν. Μὲ ἀκαταδάμαστον θάρρος ὑπερασπίζονται οἱ κάτοικοι τὴν πόλιν. Ἐπὶ τέλους κατακαίουν τὸν στόλον μὲ τὸ ὑγρὸν πῦρ, κατατροπώνουν καὶ τὸν στρατόν. Ἡ στέρησις τῶν τροφίμων, ὁ βαρὺτατος χειμὼν ἀποδεκατίζουν τοὺς Ἀραβας. Ἀναγκάζονται νὰ λύσουν τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰ ἴδια μὲ τὰ ἐλεεινὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ καὶ στόλου τῶν. Ἡ πανωλεθρία τῶν ὑπῆρξε φοβερά, διότι ἀπώλεσαν 2,500 πλοῖα καὶ 500,000 ἄνδρας.

Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἑλληνικὸς στρατός, ὁ αὐτοκράτωρ εἶχον καὶ πάλιν σώσει τὸν Ἑλληνισμόν, τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Οὐδέποτε

ἡ θρησκεία τοῦ Μωάμεθ εἶχε ταπεινωθῇ περισσότερο. Οὐδέποτε ὁ θρίαμβος τοῦ Σταυροῦ ὑπῆρξε λαμπρότερος. Οἱ γεναῖοι καὶ εὐσεβεῖς κάτοικοι ἔτρεξαν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας διὰ νὰ εὐχαριστήσουν τὴν ὑπέρμαχον στρατηγὸν τῆς πόλεως. Ἦτο αὕτη ἡ τρίτη, ἀλλὰ καὶ ἡ τελευταία μεγάλη πολιορκία τῆς πόλεως. Ἀκόμῃ καὶ σήμερον εἰς τὰς ἐκκλησίας μας εὐχαριστοῦμεν τὴν Παναγίαν καὶ τιμῶμεν τὴν μνήμην τῶν τριῶν ἡρώων Χριστιανῶν βασιλέων, τοῦ Ἡρακλείου, τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγωνάτου καὶ τοῦ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου διὰ τὴν λύτρωσιν τῆς πόλεως ἀπὸ τοὺς Ἀράβους, τοὺς Πέρσας καὶ τοὺς Ἀραβας. Καὶ τῶν τριῶν ἐκείνων πολιορκιῶν διατηρεῖ τὴν μνήμην ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος, καὶ διὰ τὴν triplῆν σωτηρίαν τῆς Πόλεως ἀναμείλομεν μὲ κατάνυξιν ἕως σήμερον «τῇ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια».

Τὰ ἐπινίκια καὶ αἱ ἐπευφημίαι τοῦ λαοῦ τῆς Χριστιανικῆς πρωτεύουσας ἀντήχησαν εἰς ὅλην τὴν Δύσιν, ἡ ὁποία ἦτο τότε καταφοβισμένη, διότι εἶχον καταλάβει οἱ Ἀράβες καὶ τὴν Ἰσπανίαν. Ἀναγνωρίζει ἡ Εὐρώπη ὅτι ὤφειλε τὴν σωτηρίαν τῆς εἰς τοὺς ἀκαταπονήτους κόπους καὶ ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων Αυτοκρατόρων. Ὁ πάπας τῆς Ρώμης, διὰ νὰ δεῖξῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του, ἔστειλε τὰς εἰκόνας τοῦ Λέοντος εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καὶ διεφήμισεν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην τὸ ὄνομα τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἑλλήνος βασιλέως.

Εἰκ. 70 — Βυζαντινὸν κόσμημα (ἐκ τοιχογραφίας τοῦ Μυστρά).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ

ΤΕΛΕΙΟΣ ΕΞΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ἡ ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ—Ο ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ — ΣΥΓΚΕΝ-
ΤΡΩΣΙΣ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ — Ἡ ΓΛΩΣΣΑ — Ἡ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ —
ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΑἶΣΘΗΜΑ — Ἡ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Μὲ τὴν διάσωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τοὺς Ἀραβας ἀρχίζει νέα ἐποχὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν. Ἀπὸ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ βλέπομεν νὰ ἐμφανίζωνται νέα ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ γεγονότα, τὰ ὅποια εἶναι γνωρίσματα τοῦ τελείου ἐξελληνισμοῦ τοῦ Κράτους. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου διαμορφώνεται ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸν ὅποιον συνηθίζομεν νὰ ὀνομάζωμεν *βυζαντινόν*.

Μέχρι τοῦ Ἡρακλείου (324 — 610) ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους συνδέεται ἀκόμη στενῶς μὲ τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Ἡ Ἀνατολικὴ Αὐτοκρατορία, ὡς διάδοχος τῆς Ῥωμαϊκῆς, ἔχει βλέψεις εἰς τὴν παλαιὴν κληρονομίαν καὶ τὴν κοσμοκρατορίαν τῆς Ῥώμης. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡρακλείου ἀλλάσσει ἡ τοιαύτη ἀντίληψις. Ὁ ἀγὼν τῶρα εἶναι πρὸς διάσωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ Κράτος σώζεται ἀπὸ τοὺς δύο μεγάλους ἐχθροὺς αὐτοῦ, ἀπὸ τοὺς Πέρσας καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀραβας. Εἰς τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως νέος βλὸς καὶ νέα ἐποχὴ διαμορφώνεται.

Τὰ νέα σύνορα τοῦ Κράτους.—Αἱ κατακτήσεις τῶν Ἀράβων περιορίζουν τὸ Κράτος. Εἰς τὴν Εὐρώπην εἶχον καταλάβει οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι τὰς πρὸς Ν. τοῦ Δουνάβεως χώρας. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸ Κράτος ἔχει ἀπολέσει χώρας εὐρυτάτας καὶ πλουσιωτάτας, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, τὴν Β. Ἀφρικὴν. Αἱ κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἰσπανίαν ἔχουν ἤδη ἀπολεσθῇ. Αἱ χῶραι ὅμως, τὰς ὁποίας διατηρεῖ τὸ Κράτος εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀνατολὴν εἶναι χῶραι γνήσιως ἑλληνικαί, εἰς τὰς ὁποίας κατοικεῖ ἀκμαῖος Ἑλληνισμός. Τὸ Κράτος χάνει εἰς ἑκτασιν, κερδίζει ὅμως εἰς συνοχήν. Τὰ νέα λοιπὸν σύνορα, ἐντὸς τῶν ὁποίων περιορίζεται, εἶναι τὰ φυσικὰ σύνορα, τὰ ὁποῖα ἀρμόζουν εἰς Κράτος Ἑλληνικόν.

Οἱ Ἑλληνες Αὐτοκράτορες.—Τοιαύτη ὑπῆρξε καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν συγχρόνων. Ἀπὸ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους ὀνομάζονται Ἑλληνες ὑπὸ τῶν ξένων συγχρόνων ἱστορικῶν. Λέγουσιν οὗτοι: οἱ Ἑλληνες βασιλεῖς, τὸ Ἑλληνικὸν βασίλειον, ἡ χώρα τῆς Ἑλλάδος ⁽¹⁾.

Πραγματικῶς οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐφαρμόζουν πολιτικὴν κατεύθυνσιν διάφορον. Τὰ κοσμοπολιτικὰ ὄνειρα τοῦ μεγάλου ἐκείνου αὐτοκράτορος ἐγκαταλείπονται (σ. 37). Τώρα τὸ Κράτος ἔχει ν' ἀντιμετωπίσῃ δύο μεγάλους κινδύνους: εἰς τὴν Ἀνατολὴν τοὺς Πέρσας, ἔπειτα τοὺς Ἀράβας, εἰς τὴν Εὐρώπην τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων τοῦ Βορρᾶ. Εἰς τὴν ἀμυναν κατὰ τῶν ἐχθρῶν τούτων καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀφοσιώνουν οἱ αὐτοκράτορες ἕλας τὰς δυνάμεις των καὶ δὲν φροντίζουν νὰ συγκρατήσουν τὰς μακρινὰς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

(1) Οὕτως ὁμιλοῦν πάντοτε οἱ Ἀράβες καὶ οἱ Φράγκοι ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι. Ἀπὸ τὸν Μαυρίκιον (600) ἀρχίζουν τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν Ἑλλήνων βασιλέων: «Mauritius primus Graecus appellatus imperator». — Γραικοί, Graeci, ὅπως μᾶς ὀνομάζουν οἱ Εὐρωπαῖοι, ἔλεγον καὶ τότε ἑαυτοὺς οἱ Ἑλληνες, ἐνθυμηθέντες πάλιν παμπάλαιον Ἑλληνικὸν ὄνομα.

Ἀφοῦ προσβάλλεται τὸ Κράτος ἀπὸ ὅλα τὰ σύνορα καὶ κινδυνεύει δι' αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν του, ὁ Ἡράκλειος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἀντλοῦσι δυνάμεις πρὸς ἀντίστασιν ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα καὶ ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμόν. Καὶ οὕτω διοργανώνουν Κράτος καθ' ὁλοκληρίαν Ἑλληνικόν. Ὡς Χριστιανοὶ καὶ Ἑλληγες βασιλεῖς ἀποκροῦν τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως καὶ τοῦ Κράτους, τοὺς Ἀβάρους καὶ Σλάβους εἰς τὴν Εὐρώπην, τοὺς Πέρσας εἰς τὴν Ἀνατολήν, τέλος τοὺς Ἀραβας.

Ἡ γλῶσσα.—Τὸ πλάσμα, ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Αὐτοκρατορία ἦτο ἐξακολούθησις τῆς παλαιᾶς Ῥωμαϊκῆς, περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν. Ἀπὸ τῶρα παύει καὶ εἰς αὐτὰς τὰς δύο ἐκδηλώσεις. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Ἰουστινιανός, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωπος τῆς παλαιᾶς Ῥωμαϊκῆς ἰδέας, ἀναγκάζεται νὰ δημοσιεύσῃ νόμους καὶ «εἰς ταύτην τὴν κοινὴν καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὥστε ὅλοι νὰ ἐννοοῦν αὐτοὺς καὶ νὰ ἔχουν πρόχειρον τὴν ἐρμηνείαν». Ἀπὸ δὲ τὸν Μαυρίκιον (600) ὅλοι οἱ νόμοι, ὅλα τὰ διατάγματα, ὅλα τὰ δημόσια ἔγγραφα γράφονται μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Ἡ διοίκησις.—Ὁ τέλειος ἐξἑλληνισμὸς ἐμφανίζεται καθαρῶτα καὶ εἰς τὴν νέαν διοίκησιν τοῦ Κράτους. Ἐως τῶρα ἐπεκράτει ἡ διοικητικὴ διαίρεσις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ἀπὸ τὸν Ζ' καὶ ἰδίως τὸν Η' αἰῶνα, ὅτε οἱ βάρβαροι ἀπὸ ὅλα τὰ σύνορα ἐπιτίθενται, ἡ ἀνάγκη τῆς εὐκόλου ἐπιβλέψεως καὶ τῆς ἀποτελεσματικῆς ἀμύνης τῶν ἐπαρχιῶν, προκαλεῖ νέαν διοικητικὴν διαίρεσιν.

Ἡ Αὐτοκρατορία διαιρεῖται ὅλη εἰς πολλὰς περιφερείας, ὡς νὰ εἰπωμεν εἰς μεγάλους νομούς, εἰς τὰς ὁποίας ἐδρεύει καὶ ἀπὸ ἕν στρατιωτικὸν σῶμα. Αἱ διοικητικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ αὗται περιφέρειαι ὀνομάζονται **θέματα**. Ἐκαστον **θέμα** διοικεῖται ἀπὸ τὸν διοικητὴν τοῦ ἐδρεύοντος ἐκεῖ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται **στρατηγός**. Ὅμοίως οἱ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ δὲν ἔχουν πλέον τὰ παλαιὰ Ῥωμαϊκά, ἀλλὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα· λέγονται **χιλάρχαι**, **ἐκατόνταρχοι**.

Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ εἰς τὴν κεντρικὴν διοίκησιν. Οἱ ἀνώτατοι λειτουργοί, οἱ ὑπουργοί, δὲν λέγονται πλέον κόμιστες, ἀλλὰ *λογοθέται*, ὁ μέγας λογοθέτης εἶναι ὁ πρωθυπουργός. Ἡ Ῥωμαϊκὴ διοργάνωσις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου γίνεται ἐλληνικὴ ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡρακλείου. Αὐτὸς ὁ μονάρχης δὲν ὀνομάζεται πλέον μὲ τὸν Ῥωμαϊκὸν τίτλον *Imperator*, ἀλλὰ μὲ τοὺς ἐλληνικοὺς *Αὐτοκράτωρ*, *Βασιλεὺς*. Καὶ ἀπὸ τότε, λέγει εἰς σπουδαῖος βυζαντινὸς συγγραφεὺς, οἱ βασιλεῖς «ἀποβαλόντες τὴν Ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν, διετέλουν ἐλληνίζοντες» (1).

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Ὁρθοδοξία. — Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπίσης, ὅπως καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν, ὁμοίως καὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν, ἐπιτυγχάνεται μεγαλυτέρα ἐνότης. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησία γίνεται τὸ ἀνώτατον πνευματικὸν κέντρον καὶ ἡ ὑπερτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως λαμβάνει μεγάλην δύναμιν καὶ, χάριν τιμῆς, τὸν τίτλον *Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης* (σ.17 σημ. 2).

Τώρα δὲ πρὸ παντός, ὅτε *παντοῖοι κίνδυνοι* ἐπεριτριγύριζον τὸ Κράτος, ἔπρεπε νὰ στερεωθῇ ἡ θρησκευτικὴ ἐνότης καὶ νὰ θριαμβεύσῃ ἡ Ὁρθοδοξία (σ. 34). Οἱ ὀρθόδοξοι κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ οἱ ὀρθόδοξοι στρατοὶ σῶζουν τὴν Αὐτοκρατορίαν. Διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ αἱ αἱρέσεις ἐξακολουθοῦν, οἱ αὐτοκράτορες δὲν παύουν ν' ἀγωνίζωνται διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὴν ἑνωσιν. Μεγάλην τιμὴν ἀπέκτησεν ὁ *Κωνσταντῖνος ὁ Πρωγωνᾶτος*, διότι ἀπέδωκε τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς *ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου* (681), διὰ τῆς ὁποίας ἀνεστήλωσε τὴν κυριαρχίαν τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἀπὸ τότε ὁ Ἑλληνισμὸς καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας ἕως σήμερον συνταυτίζει τὰς τύχας του μὲ τὴν Ὁρθοδοξίαν.

Ὁ Αὐτοκράτωρ εἶναι πλέον ὁ ὑπέρμαχος τῆς πίστεως καὶ

(1) Ὁ συγγραφεὺς οὗτος εἶναι καὶ Αὐτοκράτωρ, ὁ *Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος* (τοῦ Ι' αἰῶνος).

τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐχει ἤδη προσλάβει τὸν θρησκευτικὸν χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ σπουδαιότατα γνωρίσματα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν βασιλείας. Ἐνωρὶς ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ ἐπικυρώνεται διὰ τῶν εὐχῶν τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀναγόρευσις τῶν αὐτοκρατόρων. Ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπέθηκε τὸ στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Λέοντος τοῦ Α' (457). Ἡ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου στέψις τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι ἀπαράβατος ἀρχὴ πρὸς νομιμοποίησιν καὶ καθιέρωσιν τῆς ἐκλογῆς. Οὕτως ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν βασιλεῖα καθαγιάζεται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπορρέουσα, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένη. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ μονάρχου ἀντιπροσωπεύεται ὁ χριστός, δηλαδὴ ὁ ἐκλεκτός τοῦ Κυρίου, ὁ προστάτης καὶ ὑπέρμαχος τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ.

Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα.—Ὁ θρησκευτικὸς χαρακτήρ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν βασιλείας ἐμφανίζεται κατὰ πρῶτον ἐντόνως εἰς τοὺς πολέμους ἐναντίον τῶν Περσῶν. Ὁ Ἡράκλειος εἶναι ὁ πρῶτος χριστιανὸς αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος μάχεται ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως μὲ τὸν Σταυρὸν εἰς τὰς χεῖρας.

Ὁ Ἡράκλειος εἶναι συγχρόνως ὁ διάδοχος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν συνεχίζουν τὰς ἐκστρατείας τοῦ Μακεδόνα κατακτητοῦ, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ αἱ πρῶται σταυροφορίαι, τὰς ὁποίας ἐπιχειρεῖ ὡς ὑπέρμαχος τοῦ Χριστοῦ. Ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν μεγάλην χριστιανικὴν πρωτεύουσαν, τελειώνουν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ἱερὰν κοιτίδα τοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ τὴν ὕψωσιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ. Εἰς τὰς μάχας ἀγωνίζεται ὁ ἴδιος μὲ τὴν ἀνδρείαν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἰδίως μὲ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῆς πίστεως. Εἰς τοὺς στρατιώτας του ὑπενθυμίζει τὰς συμφοράς τοῦ ἔθνους, τοὺς ἐξορκίζει νὰ ἐκδικηθῶν τὰς ὑβρεῖς τῶν ἐχθρῶν τοῦ Σταυροῦ, τοὺς δεικνύει τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ: «Ὁ Χριστός, λέγει, εἶναι ὁ νικητὴς βασιλεὺς πάντων καὶ δεσπότης καὶ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Μὲ τὴν

βοήθειάν του εἶναι ἀσφαλῆς καὶ εὐσεβὴς ἡ νίκη. Ἄς θυσιασθῶ-
 μεν ὑπὲρ τῆς τῶν ἀδελφῶν σωτηρίας, ἃς
 λάβωμεν τοὺς στεφάνους τῶν μαρτύ-
 ρων διὰ τὴν ἐπαινεθῶμεν εἰς τὸν μέλ-
 λοντα χρόνον (1). «Σταυρὸς ἐνίκησε,
 Σταυρὸς νικᾷ», ἀνακράζει ὁ Αὐτοκρά-
 τωρ, καὶ ρίπτεται ἀπτόητος εἰς τὰς μά-
 χας (σ. 69).

Εἰκ. 71.—Ἐξωγραφημέ-
 νος Σταυρὸς εἰς χειρό-
 γραφον. Πέριξ ἡ ἐπιγρα-
 φή: «Ἰησοῦς Χριστὸς νι-
 κᾷ—φῶς Χριστοῦ φαίνει
 πᾶσιν—Ἰησοῦ, σῶσον με».

Ἡ θρησκευτικὴ ἑξαρσις, τὴν ὁποίαν
 ὁ Ἡράκλειος δίδει εἰς τὸν πόλεμον ἐναν-
 τίον τῶν ἐχθρῶν, καθιστᾷ τὸν ἀγῶνα λε-
 γόν. Ἡ δύναμις τῆς θρησκείας γίνεται
 ἰσχυρότατον ἐθνικὸν ἐλατήριον. Ἡ ἄμυνα
 ὑπὲρ τοῦ Κράτους εἶναι ἄμυνα ὑπὲρ τοῦ
 πατρίου θρησκευάματος. Ἀπὸ τότε αἱ νῆ-
 και ἐναντίον τῶν βαρβάρων θεωροῦνται
 ὡς νῆκαι τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ χαρακτήρ τῶν πολέμων τῶν μεσαιωνικῶν
 ἡμῶν βασιλέων. τοιοῦτος καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος
 τοῦ 1821 πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ τῶν Τούρκων.

Ἡ λογοτεχνία. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι.—

Εἰς τὴν πλουσίαν λογοτεχνίαν τῆς πρώτης ταύτης περιόδου
 βλέπομεν ὡς εἰς κάτοπτρον τοὺς χαρακτῆρας αὐτῆς· ἀφ' ἑνὸς
 τὴν προσήλωσιν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, ἀφ' ἑτέρου τὸ βαθὺ θρη-
 σκευτικὸν αἶσθημα.

Ὁ δημόσιος βίος, ὡς εἵπομεν, εἶχε διατηρήσει τοὺς παλαιούς
 ρωμαϊκοὺς τύπους. Εἰς τὴν λογοτεχνίαν διατηρεῖται ἡ ἀρχαία
 ἐλληνικὴ παράδοσις. Εἰς τὴν γλῶσσαν, εἰς τὸν τρόπον τῆς
 ἐκφράσεως, εἰς τὰς ἰδέας οἱ συγγραφεῖς τῆς περιόδου ταύτης

(1) Ὁ Φωκῆς, μέλλων νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῶν Περσῶν
 (608), ἐζήτησε νὰ ἐκδώσῃ θέσπισμα, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ ἐν πολέ-
 μῳ πίπτοντες στρατιῶται νὰ τιμῶνται ὡς μάρτυρες τῆς πίστεως.

ἐμπνέονται ἀπὸ τὰ ἀθάνατα συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Ἀπὸ τὴν ἀστείρευτον ἐκείνην πηγὴν διαρκῶς ἀντλοῦν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν καὶ τὰ διανοήματά των. Παράδειγμα φέρω τὸν σπουδαιότατον ἱστορικόν, τὸν Προκόπιον (σ. 46). Ἰκανώτατος δὲ εἰς τὸ νὰ γράφῃ ὡς ἀρχαῖος ὑπῆρξεν ὁ Γεώργιος Πισίδης, ἱστοριογράφος τοῦ Ἡρακλείου, ὅπως ὁ Προκόπιος ἦτο τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀξία θαυμασμοῦ εἶναι ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἡ ἐπιμονή, μὲ τὴν ὁποίαν κατῴρθωσεν ὁ Πισίδης καὶ ἔγραψε πολὺ καλὰ ἀρχαῖκά ποιήματα ⁽¹⁾. Ἀλλ' οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τούτους εἶναι ψυχροί. Ἡ ἀδυναμία των προέρχεται ἀπὸ τὴν ἑλλειψιν σχέσεως μὲ τὴν σύγχρονον ζωὴν, ἡ ὁποία εἶναι ἡ μόνη ἀληθινὴ πηγὴ ἐμπνεύσεως.

Τὴν ἀληθινὴν ὅμως ἔκφρασιν τοῦ αἰσθημῆτος τῆς ζωῆς ἔχει ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις. Οἱ θρησκευτικοὶ ὕμνοι ἐκφράζουν πιστῶς καὶ εἰλικρινῶς ζωντανὰ τὰ αἰσθήματα τῆς συγχρόνου ζωῆς. Διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀπὸ τῆς νίκης ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως, κραταιώνεται τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα. Τὰ δημιουργήματα λοιπὸν τῆς ὕμνογραφίας, ὑπερβαίνουν κατὰ πολὺ τὴν κοσμικὴν ποίησιν.

Ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς ὕμνογράφους, καὶ ὁ μέγιστος ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς ὅλων τῶν αἰώνων εἶναι ὁ Ῥωμανὸς ὁ μελωδός. Ἐζῆσεν ἴσως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν τὸν ἐτίμησεν ὡς Ἁγίον. Περίφημος εἶναι ὁ ὕμνος τῶν Χριστουγένων :

« Ἡ παρθένος σήμερον
τὸν ὑπερούσιον τίκτει,
καὶ ἡ γῆ τὸ σπῆλαιον
τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει ».

Μέγας ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς εἶναι καὶ ὁ πατριάρχης

(1) Τόσον μεγάλη ἦτο ἡ ἱκανότης του αὐτοῦ, ὥστε ἔλεγον : « Τίς στοιχίζει κρεῖττον, ὁ Εὐριπίδης ἢ ὁ Πισίδης ; ».

Σέργιος, ὁ ἴδιος ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἠγωνίσθη πρὸς διάσωσιν τῆς πόλεως ἀπὸ τοῦς Ἀβάρους. Εἰς τὸν Σέργιον ὀφείλομεν, φαίνεται, τὸν πανηγυρικώτερον ὕμνον τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, τὸν Ἀκάθιστον ὕμνον (626) πρὸς τὴν ὑπέρμαχον στρατηγόν, τὴν Παναγίαν. Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου καὶ τῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ (σ. 68, 71) εἶναι αἱ δύο μεγάλαί θρησκευτικαὶ καὶ ἐθνικαὶ συγχρόνως ἑορταί. Ἀπὸ τότε ἐπὶ 1300 ἔτη ἕως σήμερον μὲ βαθυτάτην κατάνυξιν ἀκούει πᾶς Ἕλληνας εἰς τὰς ἐκκλησίας εἰς πᾶσαν χώραν, ὅπου ὑπάρχει Ἑλληνισμός, τοὺς ὕμνους ἐκεῖνους τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τοῦ θριάμβου. οἱ ὅποιοι συνδέουν τόσον στενῶς τὰς μεταγενεστέρας γενεὰς μὲ τοὺς βυζαντινοὺς προπάτορας :

«Χαῖρε, δι' ἧς ἐγείρονται τρόπαια·

Χαῖρε, δι' ἧς ἐχθροὶ καταπίπτουσιν».

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς συγγραφῆς τῶν καταנוκτικῶν ἐκείνων ὕμνων ἐπακολουθοῦν δύο σκοτεινοὶ αἰῶνες διὰ τὴν λογοτεχνίαν (650—850). Ἡ φοβερά πάλιν μὲ τοὺς Ἀραβας καὶ οἱ μεγάλοι ἐσωτερικοὶ ἀγῶνες, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐξιστόρησιν εἰσερχόμεθα, κάμνουν νὰ σιωποῦν τὰ γράμματα εἶναι ἀξία τιμῆς καὶ ἡ ἐποχὴ αὕτη δράσεως καὶ σκληροῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ὑπαρξιν.

Εἰκ. 72. — Βυζαντινὰ μονογράμματα.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

[717—1204]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΔΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ

Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ

ΠΟΛΕΜΟΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΒΑΡΒΑΡΩΝ — Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ

[717—867]

ολυσήμαντος εἶναι ἡ ἐποχή, τὴν ὁποῖαν ἀνοίγει
Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρος. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς
μακρᾶς ταύτης περιόδου (ἐνὸς καὶ ἡμίσεως αἰῶ-
νος, 717—867) πολεμοῦν γενναίως ἐναντίον
τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κράτους, ἐσωτερικῶς δὲ κυβερνοῦν
μὲ στιβαρὰν χεῖρα. Ἐγίναν ὀνομαστοὶ εἰς τὴν ἱστορίαν, διότι ἐπε-
χείρησαν μεγάλας ἐσωτερικὰς μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν διοίκησιν,
εἰς τὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τὸν ἀναμορφωτικὸν ἀγῶνα
ἀρχίζουσιν ἀπὸ τὴν κατάργησιν τῶν εἰκόνων εἰς τὰς ἐκκλησίας·
διὰ τοῦτο οἱ βασιλεῖς ἐκεῖνοι λέγονται **εἰκονομάχοι**, καὶ ὅλη ἡ
ἐποχὴ **Εἰκονομαχία**.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Εἰκονομαχίας συμβαίνουν μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα καὶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν καὶ εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Διὰ τῆς σιδηρᾶς χειρὸς τῶν Ἰσαύρων τὸ Κράτος ἀναγεννᾶται. Οἱ ἐν Ἑλλάδι Σλάβοι νικῶνται καὶ ὑποκύπτουν, τοὺς δὲ λαοὺς τῶν Σλάβων ἔξω τοῦ Κράτους ἐκχριστιανίζει τὸ Βυζάντιον καὶ τοὺς ἐξημερώνει. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς ἀναφαίνονται οἱ καρποὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως. Τὰ γράμματα, αἱ τέχναι ἀναγεννῶνται, ζωηροτάτη ἐπακολουθεῖ πνευματικὴ κίνησις, τῆς ὁποίας λαμπρότατος ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ μέγας πατριάρχης Φώτιος. Τότε γίνεται ὁ χωρισμὸς (τὸ σχίσμα) τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν Δυτικὴν τῶν Φράγκων, καὶ ἐνισχύεται τὸ ἐθνικὸν φρόνημα.

α'. — Οἱ ἀγῶνες ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν

ΝΙΚΑΙ ΚΑΤΑ ΑΡΑΒΩΝ — ΣΛΑΒΩΝ — ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ

Ἡ θέσις τοῦ Κράτους. — Τὰς ἀρχὰς τοῦ Η' αἰῶνος ἡ Αὐτοκρατορία ἐφαίνετο ὅτι ἦτο εἰς τὰς παραμονὰς τῆς καταστροφῆς. Εἰς τὴν Εὐρώπην οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι καταπατοῦν τὰς χώρας αὐτῆς. Εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν οἱ Ἀραβες εἶναι κύριοι τῶν πλουσιωτάτων καὶ λαμπροτάτων εἰς τὸν πολιτισμὸν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἡ ἑκτασις τοῦ Κράτους εἶναι τῶρα πολὺ μικροτέρα (σ. 100).

Αἱ δυνάμεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. — Ἡ Αὐτοκρατορία ἐν τούτοις εἶναι ἀκόμη ἀρκετὰ μεγάλη. Εἰς τὰ περιορισμένα σύνορά της περιλαμβάνει χώρας πλουσίας, αἱ ὁποῖαι πρὸ παντὸς ἔχουν στενοτέραν ἐνότητα Ἑλληνισμοῦ καὶ Ὁρθοδοξίας. Τὸ Κράτος ἔχασε τὰς μεγάλας πόλεις του, τὴν Ἀντιόχειαν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἡ ζωὴ ὅμως καὶ ὁ πλοῦτος εἰσρέουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ὁποία συγκεντρώνει ὅλας τὰς διεσκορπισμένους ὕλικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις τοῦ Κράτους. Ἐπειτα καὶ ἄλλαι πόλεις εὐημεροῦν. Πρώτη ἡ μεγάλη Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία κατὰ τοὺς θριάμβους τῆς ἐναντίον τῶν Σλάβων, μεγαλύνει

ταχέως καὶ γίνεται μία δευτέρα πρωτεύουσα (1). Καὶ εἰς αὐτάς τὰς χώρας τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἀκμάζει τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία. Αἱ ἐπαρχίαι καὶ αἱ νῆσοι δίδουν πολλὰ χρήματα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, καὶ παρέχουν ἀξιολόγους πεζικὰς καὶ ναυτικὰς δυνάμεις.

Ἡ χώρα, ἣ ὅποια δίδει τὴν μεγαλυτέραν ζωὴν εἰς τὸ Κράτος, εἶναι ἰδίως ἡ Μ. Ἀσία. Ὁ πληθυσμὸς τῆς εἶναι πυκνὸς καὶ μαχιμώτατος. Ἐκεῖ ἀκμάζουν πόλεις ἀνθηραὶ καὶ φρούρια ἰσχυρά, τὰ ὅποια ἀναχαιτίζουν τὸν Ἀραβικὸν χεῖμαρρον. Ἐκεῖ στρατολογοῦνται τὰ ἀνδρειότερα τάγματα τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ. Ἀπὸ ἐκεῖ κατήγοντο οἱ γενναῖοι στρατηγοὶ καὶ αὐτοκράτορες, ἀπὸ ἐκεῖ κατάγεται καὶ ἡ *δυναστεία τῶν Ἰσαύρων*. Τόσον ἔντονος ἦτο κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ὁ Ἑλληνικὸς βίος εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὥστε καὶ σήμερον ἐκεῖ ὑπάρχει τὸ ζωτικώτερον τμήμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρὸς καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Ε'.— Εἰς τὴν κρισιμωτέραν στιγμήν ὁ Λέων ὁ Γ' ἔσωσεν, ὡς εἶδομεν, τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τοῦς Ἀραβας. Ἐξ ὧν τῶν εἰκονομάχων βασιλέων οἱ σπουδαιότεροι εἶναι ὁ ἀρχηγέτης οὗτος τῆς δυναστείας καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' (717-775). Αὐτοὶ κατετρόπωσαν τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κράτους, καὶ μὲ σιδηρᾶν χεῖρα ἐπεχείρησαν τὴν ἀναμόρφωσίν του.

Πολὺ συχνὰ κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Λέοντος οἱ Ἀραβες

(1) «*Ἡ πόλις τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.*—Μεταξὺ τῶν μεγάλων πόλεων τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι φημισμένη σχεδὸν ὅσον καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις, καὶ ἐθεωρεῖτο ἡ δευτέρα πρωτεύουσα τῆς μοναρχίας. Ἦτο ἰσχυροτάτη στρατηγικὴ θέσις, ὠχυρωμένη μὲ φοβερὰ τεῖχη. Ἦτο πόλις ἀνθηροτάτου ἐμπορίου, κειμένη εἰς θαυμασίαν τοποθεσίαν, καὶ συνήθροίζε κολοσσιᾶνον πλοῦτον. Καὶ σήμερον ἀκόμη σώζονται μαρτύρια τῆς περασμένης λαμπρότητος, αἱ μεγαλοπρεπέσταται ἐκκλησίαι αὐτῆς. Διότι ἡ Θεσσαλονίκη ἦτο μεγάλη θρησκευτικὴ πόλις, ἡ πόλις τοῦ Ἁγίου Δημητρίου» (Ντὶλ).

ἐπανάλαβον τὰς ἀδιακόπους ἐπιδρομὰς των ἐναντίον τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐπὶ τέλους ὁ Λέων, ἐξολοθρεύει τὸν στρατὸν αὐτῶν εἰς τὴν Φρυγίαν (740). Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἐμάχετο μὲ τὸν πατέρα καὶ ὁ υἱὸς τοῦ *Κωνσταντίνου*. Μόλις ἀνέλαβεν οὗτος τὴν βασιλείαν, ἀρχίζει καὶ πάλιν νικηφόρους ἀγῶνας ἐναντίον τῶν Ἀράβων καὶ κατερθώνει νὰ ἐλευθερώσῃ πολλὰς πόλεις εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.

Τὰ λαμπρὰ ταῦτα ἐναντίον τῶν Ἀράβων τρόπαια, ἐπηκολούθησαν ἐπίσης λαμπρὰ ἐναντίον τῶν *Βουλγάρων*. Εἶδομεν τοὺς Βουλγάρους πρὸ 88 ἐτῶν νὰ καταλαμβάνουν ὀριστικῶς τὴν χώραν μετὰ τοῦ Δουδάδεως καὶ τοῦ Αἴμου (σ. 93 ἐξ.). Ἐκτοτε ἀδιακόπως ἐνοχλοῦν τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὁ βασιλεὺς Λέων ἐπεχείρησεν διὰ τὴν ἐκστρατείας ἐναντίον αὐτῶν. Μετὰ δύο λαμπρὰς νίκας περὶ τὴν Ἀγχίαλον (703) τοὺς ἀναγκάζει νὰ ζητήσουν εἰρήνην. Ἐπίσης καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Ε' νικά καὶ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σλάβους τῆς Μακεδονίας (758).

Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία (780-802).— Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου αὐτῆς (τοῦ Αὐτοκράτορος Λέοντος Δ') ἀναλαμβάνει τὴν ἀρχὴν ἡ *Εἰρήνη* ἡ *Ἀθηναία* ὡς κηδεμὼν τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τῆς. Εἶναι ἡ δευτέρα Αὐτοκράτειρα, ἡ ὁποία κατήγετο ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, καὶ ὠνομάσθη *Εἰρήνη* ἡ *Ἀθηναία* (1). Πανηγυρικὴ ἦτο ἡ ὑποδοχὴ τῆς εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ τοὺς ἀρχοντας καὶ τὸν λαόν. Ἀλλ' ἡ βασιλεία τῆς δὲν ὑπῆρξε λαμπρὰ διὰ τὸ Κράτος. Ἦτο γυνὴ εὐφυῆς καὶ τολμηρά, ἀλλ' εἰς αἱ πράξεις τῆς διηυθύνοντο ἀπὸ ἰσχυρὸν πάθος φιλοδοξίας. Οἱ Ἀραβες δὲν παύουν τὰς ἐπιδρομὰς των εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα παραμένουν ἐκεῖ καὶ φυλάττουν γενναίως τὴν χώραν. Κατ' ἀρχὰς κατατροπώνουν τοὺς ἐχθρούς, ἀλλ' αἱ μάχαι καταλήγουν εἰς ἀτυχήματα καὶ ἡ *Εἰρήνη* ἀναγκάζεται εἰς τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου.

(1) Ἡ πρώτη εἶναι ἡ *Εὐδοκία*, ἡ σύζυγος Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ (σ. 25).

Εὐτυχέστερος εἶναι ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν Σλάβων, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐγκατασταθῇ εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Αἱ χῶραι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἦσαν γεμάται ἀπὸ διάφορα σλαβικὰ φύλα εἰς βαθμόν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνησυχῆσαι τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κυδέρνησιν. Ἡ Εἰρήνη ἠναγκάσθη ν' ἀποστείλῃ παμπληθῆ στρατὸν ὑπὸ τὴν στρατηγίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ εὐνοουμένου αὐτῆς Σταυρακίου. Ὁ στρατηγὸς οὗτος καθυπέταξε πρῶτον τοὺς εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Στερεάν Ἑλλάδα Σλάβους, ἔπειτα εἰσεχώρησεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου τοὺς κατετρόπωσεν. Φέρων δὲ φορτία πλουσίων λαφύρων καὶ πληθὸς αἰχμαλώτων, ἐπέστρεφεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (784) καὶ ἐτέλεσε θρίαμβον.

Ὅταν ἔφθασεν εἰς νόμιμον ἡλικίαν ὁ υἱὸς τῆς Εἰρήνης **Κωνσταντῖνος (Γ')** ἐστέφθη καὶ αὐτὸς Αὐτοκράτωρ. Ὅπως οἱ πατέρες του, ὑπερησπίσθη μὲ γενναιότητα τὸ Κράτος ἐναντίον τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Βουλγάρων. Ἀλλ' εἰς τὴν ψυχὴν τῆς Εἰρήνης τὸ ἀχαλίνωτον πάθος τῆς φιλοδοξίας εἶχε στερεῦσαι κάθε αἰσθημα υἱικοῦ φίλτρου. Διαρκῶς περιπλέκει τὸν υἱὸν τῆς εἰς βραδουργίας, καὶ ἐπὶ τέλους, ὅταν ἐνόμισε κατάλληλον τὴν στιγμήν, διέταξε νὰ συλληφθῇ καὶ νὰ τυφλωθῇ (797). Ἡ μυστὰ αὕτη κακουργία, αἱ καταδιώξεις ἐναντίον παντὸς ἱκανοῦ ἀνθρώπου ἐγέννησαν τὴν ἀποτροπὴν πρὸς αὐτήν. Ἡ τυφλὴ φιλοδοξία μιᾶς γυναικὸς φέρει τὸ Κράτος εἰς παραλυσίαν. Οἱ μεγιστᾶνες τὴν καταβιάζουσι ἀπὸ τὸν θρόνον.

Ἡ βασιλεία τῆς Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας συμπίπτει μὲ μεγάλη γεγονότα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῆς (περὶ τὸ 800) ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον δύο μεγάλων λαῶν καὶ Κρατῶν. Εἰς τὴν Ἀνατολήν οἱ Ἀραβες μὲ τὸν Χαλίφην αὐτῶν Ἀβδὺν-ἄλ-Ῥασίδ φθάνουν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας. Εἰς τὴν Δύσιν ἐνώνει ὅλους τοὺς λαοὺς αὐτῆς ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ ὁ Κάρολος ὁ Μέγας καὶ ἱδρύει μίαν ἄλλην μεγάλην, χριστιανικὴν Αὐτοκρατορίαν, τὸ Φραγκικὸν Κράτος. Ὁ Κάρολος ὁ Μέγας συνάπτει καὶ φιλικὰς σχέσεις

μὲ τὴν αὐτὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λέγουν μάλιστα, ὅτι ἐξήγησε τὴν χεῖρα τῆς Εἰρήνης, καὶ ὅτι ἐσχεδίαζε νὰ συνενώσῃ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν εἰς ἓν μέγα Χριστιανικὸν Κράτος.

Νικηφόρος ὁ Α΄ (802-811).—Εἰς κρίσιμον θέσιν εὐρίσκει τὸ Κράτος ὁ διάδοχος τῆς Εἰρήνης Νικηφόρος ὁ Α΄. Οἱ Ἀραβες πρόχωρουν εἰς τὴν Ἀσίαν, οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Θράκην, εἰς δὲ τὴν Δύσιν κυριαρχοῦν ὁ Πάπας καὶ οἱ Φράγκοι. Μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Νικηφόρος ἠθέλησε νὰ δεῖξῃ, ὅτι ἐννοεῖ νὰ σώσῃ τὴν τιμὴν τοῦ Κράτους. Ἐναντίον τῶν Ἀράβων διεξάγει γενναίους ἀγῶνας, ἀλλ' ἀναγκάζεται νὰ κλείσῃ ἐπιζήμιον εἰρήνην. Ἀπὸ τὸν Κάρολον τὸν Μέγαν ἐπιτυγχάνει ν' ἀναγνωρισθοῦν τὰ Ἑλληνικὰ δικαιώματα εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Δαλματίαν.

Σωτήριοι πρὸ πάντων εἶναι αἱ λαμπραὶ νίκαι ἔναντίον τῶν Σλάβων τῆς Ἑλλάδος. Ἡ πόλις τῶν Πατρῶν γίνεται ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι εἰς τὴν Μακεδονίαν. Οἱ Σλάβοι τῆς Πελοποννήσου ἐπιτίθενται ἔναντίον τῶν Πατρῶν. Τοὺς βοηθοῦν καὶ οἱ Ἀράβες πειραταί, οἱ ὅποιοι πολιορκοῦν τὴν πόλιν ἀπὸ τὴν θάλασσαν. Ἀλλ' οἱ ἡρώϊκοι κάτοικοι ἐπεξέρχονται γενναίως ἔναντίον τῶν ἐχθρῶν, τοὺς τρέπουν εἰς φυγὴν καὶ σώζουν τὴν πόλιν (807). Τὴν νίκην, εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν των, ἀπέδωκαν εἰς τὸν προστάτην τῆς πόλεως, τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν, ὅπως καὶ οἱ Θεσσαλονικεῖς εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον.

Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Κυβέρνησις σοβαρὰν ἐργασίαν διὰ νὰ ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον τοῦ ἐκσλαδισμοῦ τῆς χώρας. Ὁ Νικηφόρος μετεχειρίσθη καὶ τὸ μέσον τοῦ μεταοικισμοῦ, ὅπως καὶ ἄλλοι Αὐτοκράτορες, καὶ μετόπισεν Ἑλληνας εἰς τοὺς τόπους, ὅπου ἦσαν Σλάβοι. Οἱ δὲ στρατηγοὶ τοῦ ἐπιχειροῦν ἀληθινὰς ἐκστρατείας καὶ τοὺς καθυποτάσσουν. Ἡ μεγαλυτέρα διάδοσις τῶν Σλάβων εἰς τὴν Ἑλλάδα πίπτει κατὰ τὸ ἔτος 750. Εἶχον κατασκηνώσει εἰς τὰ βουνὰ καὶ εἰς τοὺς κάμπους· ἦσαν γεωργοὶ καὶ ποιμένες τόσοι ἀπολίτιστοι,

ὥστε ἐδείχθησαν ἀνίκαναι νὰ συνενωθοῦν καὶ νὰ ἰδρῦσουν κρά-
τος. Ἡ ἀντίστασις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε διατηρηθῇ
ἀκμαῖος ἰδίως εἰς τὰ κάστρα καὶ τὰς πόλεις, ἡ ἄσκησις ἐργασίας,
τῶν αὐτοκρατόρων ἐπέτυχον μετὰ ἓνα μόνον αἰῶνα (850)
τὴν ἀπορρόφησιν καὶ τὴν τελείαν ἐπικράτησιν τοῦ Ἑλληνι-
σμοῦ (σ. 63, 111 ἐξ.).

Ἄλλ' ὁ Νικηφόρος ἔχει νὰ παλαίῃ πρὸς ἀγριώτερον ἐχθρόν.
Τὸ «μυσαρὸν ἔθνος» τῶν Βουλγάρων ἀνακύπτει ἀπὸ τὴν ταπεί-
νωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ εἶχεν ὑποβάλει ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ε΄.
Ὁ φρικτὸς Χαγᾶνος (βασιλεὺς) αὐτῶν Κροῦμμος κάμνει πρω-
τεύουσιν τοῦ Κράτους τοῦ τὴν Σόφιαν καὶ ἀπειλεῖ τὴν Αὐτο-
κρατορίαν. Μὲ ὅλους τοὺς μαχίμους ἀνδρας τοῦ ἐκστρατεύει
ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Νικηφόρος ἀντεπεξέρ-
χεται, εἰσβάλλει εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας καὶ καταλαμ-
βάνει τὴν Σόφιαν. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐπέστρεφεν, οἱ Βούλγαροι τὸν πε-
ρικυκλώνουν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε εἶναι ἀδύνατος ἡ ὑπο-
χώρησις. Ὁ Νικηφόρος εἶδε τὸν κίνδυνον καὶ λέγει εἰς τοὺς
ἀξιωματικούς του : «Καὶ ἂν γίνωμεν πτερωτοὶ κανεῖς νὰ μὴ
ἐλπίσῃ ὅτι θὰ διαφύγῃ τὸν ὄλεθρον». Ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ τὸ
ἄνθος τῶν εὐπατριδῶν πίπτουν ἡρωϊκῶς μαχόμενοι περὶ τὴν ση-
μαίαν τοῦ Σταυροῦ (811). Ὁ ἄγριος ἀρχηγὸς τῶν Βουλγάρων
ἐγύμνωσε τὸ κρανίον τοῦ κυριάρχου τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἔπινεν
ἐξ αὐτοῦ ἀγερῶχος οἶνον εἰς τὰ βάρβαρα συμπόσια μὲ τοὺς με-
γιστᾶνας καὶ συμπολεμιστάς του.

Λέων ὁ Ε΄ (813-820). — Μετὰ μίαν ἄσημον βασιλείαν
(τοῦ Μιχαὴλ Ῥαγκαδά) ὁ στρατὸς καὶ ὁ λαὸς ἀναβιβάζουν εἰς
τὸν θρόνον τὸν γενναῖον στρατηγὸν **Λέοντα Ε΄** τὸν Ἀρμένιον
(διότι κατήγετο ἀπὸ Ἀρμενίους προγόνους).

Μόλις παρῆλθον πέντε ἡμέραι ἀπὸ τὴν ἀνοδὸν τοῦ Λέοντος
εἰς τὸν θρόνον καὶ ὁ ἀνήμερος Κροῦμμος ἐμφανίζεται πρὸ τῶν
τειχῶν τῆς πρωτεύουσας. Εἰς τὴν παραλίαν, κατὰ τὰς συνηθείας
τοῦ ἀγρίου λαοῦ του, θυσιάζει ἀνθρώπους καὶ κτήνη. Τὰ ἰσχυρὰ
ὅμως τείχη τῆς πόλεως τὸν ἀναγκάζουν νὰ φύγῃ, ἀφοῦ πρωτύ-

τερα ἡρήμωσεν ἀνγλεῶς τὴν χώραν. Ὁ Λέων ἐκστρατεύει ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Τοὺς εὕρισκει περὶ τὴν πόλιν Μεσημβρίαν καὶ ἐπιφέρει εἰς αὐτοὺς τρομακτικὴν σφαγὴν (817). Ἀπὸ τότε ἐπὶ πολλὰ ἔτη οἱ Βούλγαροι δὲν ἐτόλμησαν νὰ σηκώσουν ὄπλα ἐναντίον τοῦ Αυτοκράτορος τῶν χριστιανῶν.

Μιχαὴλ Β' ὁ Τραυλὸς (820-829). — Ἡ βασιλεία τοῦ Μιχαὴλ διήλθε ἐν μέσῳ συμφορῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν. Πειραταὶ Ἀραβες ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν κατακτοῦν τὰς ὠραίαις καὶ μεγάλας νήσους, τὴν **Κρήτην** καὶ τὴν **Σικελίαν**. Οἱ πειραταὶ αὗται γίνονται ὁ φόβος τῆς Μεσογείου, καὶ εἶναι γνωστότεροι μὲ τὸ ὄνομα **Σαρακηνοὶ** ἢ **Αραγηνοὶ**. Εἰς τὴν Κρήτην ἱδρύεται πειρατικὸν βασίλειον. Οἱ ἀγριοὶ πειραταὶ διατρέχουν τὸ Αἰγαῖον πέλαγος μὲ τὰ ταχύπλοα πλοῖά των καὶ φέρουν παντοῦ τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἐρήμωσιν. Ἐπανειλημμένοι ἐκστρατεῖαι τῶν βυζαντινῶν αυτοκρατόρων δὲν κατώρθωσαν νὰ καταστρέψουν τὴν φωλεάν τῶν δαιμόνων ἐκείνων. Οἱ Σαρακηνοὶ ἱδρυσαν νέαν πρωτεύουσαν εἰς τὴν μεγαλόνησον, τὸν **Χάνδακα**, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προέρχεται τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἔδιδον οἱ Εὐρωπαῖοι εἰς τὴν νήσον (Candia).

Θεόφιλος (829-842). — Ἡ παιδεία ἀνέδειξε τὸν Θεόφιλον φιλόκαλον καὶ λόγιον ἡγεμόνα.⁽¹⁾ Ἐπὶ τῆς βασιλείας του

(1) **Ὁ Θεόφιλος καὶ ἡ Εἰκασία**. — Διὰ νὰ εὐρεθῇ ἐνταξία σύζυγος τοῦ Θεοφίλου ἐκλήθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας αἱ ὠραιότεραι κόραι. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ἡ Εἰκασία. Αἱ παρθένοι ἀνέμενον εἰς μίαν αἴθουσαν τοῦ παλατίου, ὃ ἀυτοκράτωρ παρήρχετο ἔμπροσθεν αὐτῶν κρατῶν χρυσοῦν μῆλον διὰ νὰ τὸ δώσῃ εἰς τὴν ὠραιότεραν. Ἡ καλλονὴ τῆς Εἰκασίας τὸν προσέειπε, καὶ πλησιάσας εἶπε πρὸς αὐτήν : « Ἐκ γυναικὸς ἐρρῦη τὰ φαῦλα » (ἐννοῶν τὴν Εὐάν). Χωρὶς νὰ ταραχθῇ ἡ Εἰκασία ἀπήντησεν « Ἀλλὰ καὶ διὰ γυναικὸς πηγάζει τὰ κρεῖττω » (ἐννοῶσα τὴν Παναγίαν). Ὁ Θεόφιλος δὲν ἔμεινεν εὐχαριστημένος ἀπὸ τόσοῦ μεγάλου ἐτοιμότητι πνεύμα-

ἀντιμάχουσαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ τέχνη.

Συγχρόνως δὲ Θεόφιλος πολέμει γενναίως, εἰς τὴν εἶναι ἀνάγκη, ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀσίαν. Σπουδαία δὲ ἀπώλειαι διὰ τὴν Αὐτοκρατορίαν ἔρχεται εἰς ἀντιστάθμισμα τῆς ἀπωλείας τῆς Κρήτης καὶ τῆς Σικελίας. Ἡ μακρινὴ καὶ πλουσιωτάτη πόλις Χερσῶν εἰς τὴν Κριμαίαν (ἐκεῖ ὅπου σήμερον εἶναι ἡ Σεβαστούπολις) γίνεται κτήσις τοῦ Κράτους. Τὸ θέμα τῆς Χερσῶνος δίδει μεγάλα πλούτη εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Διότι ἀπὸ ἐκεῖ διεξάγει σπουδαιότατον ἐμπόριον μὲ τοὺς βαρβάρους λαοὺς πρὸς Β. τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ἀπὸ ἐκεῖ προσέτι διαδίδει πολὺ μακρὰν τὸν πολιτισμὸν αὐτῆς.

Β'. — Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ — ΑΓΩΝ ΠΡΟΣ ἈΝΑΜΟΡΦΩΣΙΝ
Η ΚΑΤΑΔΙΩΞΙΣ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ — ΑΙ ΝΕΑΙ ΙΔΕΑΙ

Οἱ αὐτοκράτορες, τῶν ὁποίων διηγήθημεν τοὺς πολέμους, ἐπεχείρησαν μεγάλην θρησκευτικὴν μεταρρυθμίσειν καὶ ἀναμόρφωσιν τῆς κοινωνίας, ἣ ὁποία ὠνομάσθη *Εἰκονομαχία*. Ὅχι διότι ἐπρόκειτο μόνον περὶ τῶν εἰκόνων, ἀλλ' αἱ εἰκόνες ἦσαν τὸ σύμβολον τῶν παλαιῶν ἰδεῶν, καὶ ἀπὸ τὴν καταδίωξιν τῆς χρήσεως καὶ τῆς λατρείας αὐτῶν ἤρχισαν τὸ μέγα ἔργον οἱ *εἰκονομάχοι* βασιλεῖς.

Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε πολὺ μακρὸς. Διήρκεσε περισσότερον ἀπὸ ἓνα αἰῶνα (726-842). Διεξήχθη μὲ πείσμα, ἐνίοτε καὶ μὲ σκληρότητα. Ἡ κοινωνία ὁλόκληρος ἔλαβε μέρος εἰς αὐτόν. Ἀπὸ τὸ ἐν μέρος ἦσαν αἱ ἀνεπτυγμέναι τάξεις, αἱ ὁποῖαι ἐξήτουν τὴν

τος, καὶ προχωρήσας ἔδωκε τὸ μῆλον εἰς τὴν Θεοδώραν. Ἡ Εἰκασία πρὸς παρηγορίαν ἔκτισε μονήν, ὅπου ἐμόνασεν. Ἐκεῖ κατεγίνετο εἰς συγγραφάς, αὕτη δέ, φαίνεται, ἐποίησε καὶ τὸ περίφημον *τροπάριον*, τὸ λεγόμενον *τῆς Κασσιανῆς*, τὸ ὅποτον ψάλλεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸ ἑσπέρας τῆς μεγάλης Τρίτης.

αναμόρφωσιν. Ὁ στρατὸς ἦτο μὲ τὸ μέρος των. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἦσαν οἱ μοναχοί, αἱ γυναῖκες καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μορφωμένους, οἱ ὅποιοι ἐπροτίμων τὰς παλαιὰς συνηθείας. Τὰ πάθη, ὁ φανατισμὸς ὤξυνθησαν. Αἱ δύο μερίδες ἐπολέμουν λυσσώδως ἢ μία τὴν ἄλλην. (Τὴν μεγάλην ταύτην κοινωνικὴν πάλην τὴν γνωρίζομεν μόνον ἀπὸ ὅσα ἔγραψαν οἱ ἀντίθετοι ἱστορικοί, οἱ μοναχοί, διότι τὰ βιβλία τῶν ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως ἐκάησαν ἀργότερα) Διὰ τοῦτο μόνον ὕβρεις ἀναγινώσκομεν ἐναντίον τῶν εἰκονομάχων βασιλέων. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι, ὅτι οὗτοι ὑπῆρξαν γενναῖοι πολεμισταί, μεγάλοι νομοθέται καὶ ἀναμορφῶνται τῆς κοινωνίας. Οἱ μεγάλοι ἀγῶνες τῶν πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς κοινωνίας συνατέλεσαν εἰς τὴν φήμην αὐτῶν ἔσον καὶ τὰ κατὰ τῶν βαρβάρων τρόπαιά των.

Ἡ Ἐκκλησία εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν.—

Τὴν μεγαλυτέραν δύναμιν εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν ἔχει ἡ Ἐκκλησία. Γνωρίζομεν πόσους ἀγῶνας ὑπέστη διὰ νὰ ἐπιβληθῇ. Ἡ Ὁρθοδοξία ἔχει θριαμβεύσει. Ἀπὸ τὸν καιρὸν μάλιστα τοῦ Ἡρακλείου ἡ εὐλάβεια πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν συνδυάζεται μὲ τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας (σ. 103).

Ὅταν ἡ βυζαντινὴ κοινωνία ἠσύχασεν ἀπὸ τὰς αἱρέσεις καὶ ἠγωνίζετο κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως, ἔλαβε τὸν ὀριστικὸν αὐτῆς χαρακτήρα. Τὸ θεμελιῶδες γνώρισμά της εἶναι ἡ θαθεῖα, γεμάτη κατάνυξιν, εὐλάβεια. Αὕτη ἦτο τὸ ἰσχυρότατον στήριγμα ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Ἦτο συγχρόνως καὶ τὸ εὐγενέστατον μὲ τὰς ὑψηλὰς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Οἱ ἐξωτερικοὶ τύποι τῆς λατρείας.—Τὰ ὑψηλὰ διδάγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν εἶναι εὐκολον νὰ ἐννοηθοῦν ἀπὸ τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο συνεδυσάσθησαν μὲ τὰς καθημερινὰς συνηθείας καὶ ὑποχρεώσεις τῶν ἀνθρώπων, ὥπως συνέβαινε καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν.

Ἀπὸ τὴν ἡμέραν τοῦ θριάμβου τῆς Ἐκκλησίας (ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, σ. 53) οἱ Χριστιανοὶ ἤρχισαν νὰ κτίζουν μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησίας. Τὰς διακοσμοῦν πάντοτε

μέ ωραιότατας ζωγραφίας εἰς τοὺς τοίχους. Ἐπειτα, χάριν εὐκολίας, κατεσκευάσαν κινητὰς εἰκόνας ἀπὸ ξύλον, εἰς τὰς ὁποίας ἐξωγράφιζον, ὅπως καὶ εἰς τὰ ψηφιδωτά, τὸν Σωτῆρα ἡμῶν, τὴν Παναγίαν, τὰ θαύματα τῶν Ἁγίων. Συγχρόνως ἐκανονίσθησαν ὠρισμένοι ἡμέραι, αἱ ἑορταί, κατὰ τὰς ὁποίας τιμᾶται ἡ ἱερά μνήμη αὐτῶν. Μ' εὐλάβειαν ἐφυλάσσοντο τὰ ἅγια λείψανά των. Κατὰ τὰς ἑορτὰς ἐγίνοντο μὲ κατάνυξιν καὶ μεγαλοπρέπειαν πανηγύρεις καὶ λιτανεαί, πρὸς ἐξωτερικὴν ἐκδήλωσιν τῆς εὐλαθείας. Ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν καὶ σήμερον τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς λατρείας.

Ὁ μοναχικὸς βίος. — Πολλοὶ θεοσεβεῖς ἄνθρωποι ἐνόμισαν, ὅτι ἡ λατρεία τῶν θά ἦτο ἀχνότερα, ἂν εὗρισκοντο μόνοι μακρὰν ἀπὸ τὸν κόσμον. Ὁ ἐνθεὸς ζῆλος τοὺς ἔκαμνε νὰ πηγαίνουν εἰς τὴν ἔρημον. Οὕτως ἀνεπτύχθη ὁ ἐρημικός, ὁ μοναχικὸς βίος. Οἱ ἐρημιῖται αὐτοὶ ἔζων ὁλομόναχοι, ἰδίως εἰς ὄρεινὰ μέρη. Ἐπειτα συνηθοῦντο μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ἐκτιζόν μοναχικὰ κτίρια, εἰς τὰ ὁποία ἐμόναζον. Οὕτω προήλθον τὰ μοναστήρια. Μὲ τὰς ἐξόχους ἀρετὰς τῶν οἱ ἐρημιῖται καὶ οἱ μοναχοὶ παρέσχον μεγάλας εὐεργεσίας εἰς τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα.

Τὰ ἅτοπα τοῦ μοναχικοῦ βίου. — Μὲ τὸν καιρὸν οἱ ἐξωτερικοὶ τύποι ἐπολλαπλασιάσθησαν, ἔγιναν ποικιλώτατοι, αἱ ἑορταὶ συχνόταται, ἐπίσης ἐκτίσθησαν πολυπληθῆ μοναστήρια. Ἀπὸ τότε ἤρχισαν νὰ προκύπτουν πολλὰ καὶ παντοῖα κακὰ εἰς τὴν κοινωνίαν.

Ἡ μεγάλη χρῆσις τῶν ἐξωτερικῶν τύπων ἔφερεν εἰς πολλὰς παρεξηγήσεις καὶ καταχρήσεις. Ἡ εὐλάβεια πρὸς τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ἅγια λείψανα εἶναι αἰσθημα σεβαστὸν. Ἀλλὰ πολὺ γρήγορα ἐθεωρήθησαν ταῦτα ὅτι ἔχουν θαυματουργὸν δύναμιν. Αἱ πόλεις, τὰ μοναστήρια, οἱ μεγιστάνες μὲ κάθε τρόπον ἐπροσπάθουν νὰ ἀποκτοῦν ἅγια λείψανα. Ἡ μανία αὕτη παρεξέτράπη εἰς τὸ ἐμπόριον αὐτῶν, καὶ φυσικὰ ἔπειτα εἰς τὴν παραποίησην. Ὅμοιως αἱ εἰκόνες ἐθεωρήθησαν θαυματουργοί, οἱ ἄνθρωποι τὰς ἡσπά-

ζοντο τὰς ἐπέθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των, τὰς ἐστόλιζον μὲ χρυσὸν ἢ ἀργυρον. Αἱ ἐορταὶ ἔγιναν τόσον πολλαί, ὥστε τὸ ἥμισυ τοῦ ἔτους εἶχον ἀργίαν οἱ ἄνθρωποι. Μοναστήρια ἔκτιζον καὶ οἱ μεγιστάνες καὶ οἱ πλούσιοι, διὰ νὰ τὰ ἔχουν πρὸς ἀνάπαυσιν. Αἱ πλούσιαι μοναὶ εἶχον ἀπέραντα κτήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπλήρωνον φόρους· εἶχον στρατιὰς μοναχῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπήγγαινον εἰς τὸν στρατὸν. Πολλοὶ κατέφευγον εἰς τὰ μοναστήρια ἀπὸ κλίσιν εἰς τὴν ἀργίαν διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰς υποχρεώσεις των εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ εἰς τὸ Κράτος.

Ἡ ἀνάγκη μεταρρυθμίσεως. Οἱ Παυλικιανοί.—

Ἀπὸ καιρὸν πολλοὶ ἀνεπτυγμένοι ἄνθρωποι εἶχον σκεφθῇ, ὅτι ἔπρεπε νὰ πολεμηθοῦν αἱ δεσποδαίμοναὶ αὐταὶ καὶ τὰ κακὰ ἀποτελέσματα των. Ἡ ἐκκλησία ἔπρεπε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν παλαιὰν ἀπλότητα μὲ τὰ ὕψηλά καὶ σωτήρια διδάγματα τῆς τοῦτο λέγεται μεταρρυθμίσεως. Ἡ μεταρρυθμίσις θὰ ἔφερε καὶ τὴν ἐξυγίανσιν τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀναμόρφωσις δὲ αὕτη τῆς κοινωνίας ἔπρεπε ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦ θρησκευτικὸν ζήτημα.

Αἱ ταιαυταὶ τάσεις πρὸς ἀπλοποίησιν τῆς θρησκείας ἀναφαίνονται ἐνωρὶς ἀπὸ τὸν Ε' αἰῶνα εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, εἰς τὴν χώραν, ὅπου ὁ Ἑλληνισμὸς εἶχε τὴν μεγαλυτέραν ζωὴν καὶ ὅπου εὐρίσκοντο τὰ πλέον ἀνεπτυγμένα πνεύματα. Ἐκεῖ ἐπίσης ἀνεφάνησαν τὸν Ζ' αἰῶνα οἱ Παυλικιανοί, οἱ ὁποῖοι ὀνομάσθησαν οὕτω ἀπὸ τὴν μεγάλην των εὐλάβειαν πρὸς τὸν Ἅγιον Παῦλον. Οἱ Παυλικιανοὶ θέλουν ν' ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν λατρείαν ὅλους τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους καὶ νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν ἀπέρριπτον λατρείαν τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πολλοὶ οὐκ ὀλίγοι οἱ ὁπαδοὶ των, ἀργότερα δὲ ἀπέκτησαν τόσον μεγάλην δύναμιν, ὥστε ἐδημιούργησαν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἰσχυράν διοργάνωσιν, ἐν εἶδος Χριστιανικῆς δημοκρατίας.

Αἱ περίοδοι τῆς μεταρρυθμίσεως.— Ὁ Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρὸς κατήγγελε ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσίαν, δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξον ὅτι εἶχε τὰς μεταρρυθμιστικὰς ἰδέας. Ἀπὸ ὅλους τοὺς εἰκονομάχους βασιλεῖς ὁ Λέων ὁ Γ' καὶ ὁ υἱὸς του Κωνσταντῖνος

ὁ **Ε'** εἶναι οἱ σπουδαιότεροι. Αὐτοὶ ἤρχισαν μὲ σθένος τὸν ἀγῶνα καὶ ἀνεμόρφωσαν τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς.

Ἡ **Εἰκονομαχία** διαιρεῖται εἰς δύο περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, τὴν περίοδον τῆς βασιλείας τοῦ **Λέοντος Γ'**, **Κωνσταντίνου Ε'** καὶ **Λέοντος Δ'** (717 — 780), οἱ εἰκονομάχοι ὑπερισχύουν, εἶναι κύριοι, καὶ βάλλουν εἰς ἐνέργειαν τὰ σχέδιά των. Κατόπιν κερδίζουν ἕδαφος οἱ ἀντίθετοί των, πρὸ πάντων κατὰ τὴν βασιλείαν τῆς **Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας** (780-813). Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον ἀναλαμβάνουν πάλιν τὴν δύναμιν οἱ εἰκονομάχοι μὲ τὸν **Λέοντα τὸν Ἀρμένιον** διατηροῦν τὴν ἰσχὺν των καὶ ἐπὶ τοῦ **Θεοφίλου** (813-842). Τέλος αἱ εἰκόνες ἀνάστηλώνονται ὑπὸ τῆς χήρας τοῦ Θεοφίλου, τῆς **Θεοδώρας**. Καὶ ἀργότερα ὅμως εὐρίσκομεν ὁπαδοὺς τῆς εἰκονομαχίας, ἀλλὰ χωρὶς δύναμιν.

Ἡ Μεταφορῶμις. — Ὁ Λέων ὁ Γ' ἐδίστασε πολὺ πρὶν ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' ὅταν ἀπεφάσισε, τὸν ἀνέλαβε μὲ στιβαρὰν χεῖρα. Μὲ ἀποφασιστικότητα ἐξέδωκε τὸ πρῶτον διάταγμα (726). Ἐπειδὴ ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων, λέγει τὸ διάταγμα, εἶχε καταντήσει ἀληθινὴν εἰδωλολατρείαν ἔπρεπε νὰ καταργηθῇ. Ἐπίσης ἀπαγορεύεται καὶ ἡ λατρεία τῶν ἁγίων λειψάνων.

Τὰ διδάγματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα προσέβαλλον προαιωνίους συνθηεῖας, διήγειρον ἀμέσως θόρον. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, οἱ **Ἑλλαδικοί**, ὅπως τοὺς ἔλεγον ⁽¹⁾, ἐξηγέρθησαν, ἀνηγόρευσαν ἰδικόν των αὐτοκράτορα καὶ ἐπῆλθον μὲ στόλον ἐναντίον τῆς **Κωνσταντινουπόλεως**. Ὁ Λέων ἀντεπεξῆλθεν ἐναντίον αὐτῶν καὶ τοὺς κατετρόπωσεν (727). Εἰς τὴν **Λύσιν** ὁ Πάπας λαμβάνει εὐκαιρίαν νὰ ἐξεγείρῃ τὴν **Ἰταλίαν** ἐναντίον τῆς **Αὐτοκρατορίας**. Ἡ διαγωγὴ αὕτη δίδει ἀφορμὴν εἰς τὸν Λέοντα νὰ ἀποσπᾷ ἀπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πάπα τὰς χώρας τοῦ **Αἰμου**, οἱ ὅποιοι (πλὴν τῆς **Θράκης**) ὑπῆγοντο ἐκκλησιαστικῶς

(1) Δὲν ἐλέγοντο *Ἕλληνες*, διότι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐσήμαινε τοὺς ἐθνικοὺς (σ. 71).

εἰς τὴν Ῥώμην. Ἡ ἀπόφασις αὕτη ὑπῆρξε σωτηρία διὰ τὸν ἔθνισμὸν ἡμῶν. Διότι ἀφῆρσεν ἀπὸ ξένον ἱεράρχην ἑλληνικᾶς χώρας καὶ ἀπέδωκεν αὐτὰς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν Ἑλλήνων. Εἰς δὲ τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς ἄλλας πόλεις ὁ λαὸς στασιάζει ὑποκινούμενος ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς. Ἰσχυρὸς ἀντίπαλος τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος καὶ μανιώδης ὑπερασπιστὴς τῶν εἰκόνων ἀνεδείχθη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁ ἐπιφανὴς θεολόγος Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος Κωνσταντῖνος ὁ Ε' ἐξηκολούθησε μὲ μεγαλυτέραν ἀκόμη ἐπιμονὴν τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς του. Καὶ εἰς τοὺς δύο, περισσότερον εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Ε', οἱ μοναχοὶ ἐπεδαψίλευον παντὸς εἶδους ὕβρεις. Καὶ διὰ τοῦτο ἠναγκάζοντο οἱ Αὐτοκράτορες οὗτοι νὰ προβαίνουν εἰς βίαια μέτρα, εἰς διωγμοὺς καὶ ἐξορίας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπροχώρησεν εἰς τὴν μεταρρύθμισιν περισσότερον ἀπὸ τὸν πατέρα του. Πολλὰ μοναστήρια τῆς πρωτεύουσας καὶ ἄλλων πόλεων ἐκλείσθησαν καὶ μετεβλήθησαν εἰς στρατῶνας καὶ εἰς ἄλλα δημόσια ἱδρύματα. Συγχρόνως ἔφερεν ἀπὸ τὴν Ἀσίαν καὶ ἐγκατέστησεν εἰς τὴν Θράκην πολλοὺς Παυλικινοὺς, διὰ νὰ τοὺς ἔχῃ βοηθοὺς εἰς τὰς ἰδέας του.

Ἡ ἀντίδρασις.—Ἡ μακρὰ πάλη διακόπτεται ἀπὸ τὴν *Εἰρήνην τὴν Ἀθηναίαν*, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. Ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτῆς ἀπὸ τὴν πόλιν τῶν ἀρχαίων θεῶν ἡ Εἰρήνη ἡγάπα τὰς εἰκόνας. Μὲ προσοχὴν καταδιβάξει πρῶτον ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοὺς εἰκονομάχους. Ἀλλ' αἱ ἰδέαι τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ Κωνσταντῖνου εἶχον πολλοὺς ὁπαδοὺς. Τοῦτο ἐφάνη ὅταν ἡ *Εἰρήνη* ἡ *Ἀθηναία* ἠθέλησε νὰ συγκαλέσῃ Σύνοδον διὰ νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. Οἱ στρατιῶται τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς ἐστασίασαν καὶ πολλοὶ ἀκόμη ἐπίσκοποι ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς μεταρρυθμίσεως. Μὲ πολλὰς δυσκολίας κατῴρθωσεν ἡ Εἰρήνη νὰ συγκαλέσῃ ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον (τὴν Ζ' Οἰκουμένην, 787). Ἡ Σύνοδος ἀπεκατέστησε τὰς εἰκόνας, διέταξε τὴν

ἀνάρτησιν εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀπηγόρευσε τὴν λατρείαν αὐτῶν.

Οἱ τελευταῖοι εἰκονομάχοι.—Οἱ διάδοχοι τῆς Εἰρήνης εἰκονομάχοι βασιλεῖς δὲν ἔχουν τὴν ὁρμὴν τῶν πρώτων Ἰσαύρων. Προσπαθοῦν ἰδίως νὰ περιορίσουν τὴν δύναμιν τῶν μοναχῶν. Ὁ Νικηφόρος ὁ Α' ἐδήμεισε κτήματα ἐκκλησιῶν. Οἱ Παυλικιανοὶ τῆς Θράκης διαδίδουν μακρὰν πρὸς Βορρᾶν καὶ εἰς τὴν Δύσιν τὰς μεταρρυθμιστικὰς ἰδέας τῶν. Ὁ Λέων ὁ Ἀρμένιος ἀνενέωσε τοὺς σωτηρίους θεσμοὺς τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων, καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὴν διοίκησιν, δικαιοσύνην καὶ χρηστότητα.

Ὁ τελευταῖος εἰκονομάχος βασιλεὺς εἶναι ὁ Θεόφιλος. Οἱ δισταγμοὶ τῶν προκατόχων τοῦ εἶχον φέρει μεγάλην σύγχυσιν. Δὲν ἤξευρεν ὁ κόσμος τί ἔπρεπε νὰ πιστεύῃ. Ἀδιάνοκος λοιπὸν ἦτο ἡ σύγκρουσις τῶν δύο μερίδων. Μετὰ ὄριμον σκέψιν ὁ Θεόφιλος ἔλαβεν ἀπόφασιν ἐναντίον τῶν εἰκόνων. Κατ' ἀρχὰς ἀπηγόρευσεν ἀπλῶς τὴν ἐπίδειξιν τῆς λατρείας διὰ προσκυνήσεως καὶ ὁσπασμῶν. Συγχρόνως ὅμως ἐπήγεινεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τῆς ἀγορᾶς, καὶ μάλιστα ἔφαλλεν ἱεροὺς ὕμνους, τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος συνέθετε καὶ ἐμελοποίει. Τοῦτο ἔκαμνε διὰ νὰ δείξῃ εἰς τὸν λαὸν ὅτι αἱ ἰδέαι ἐναντίον τῶν εἰκόνων δὲν ἀπέκλειον τὴν ἀληθινὴν εὐλάβειαν. Κατόπιν ὅμως ἔγινεν αὐστηρότερος. Διέταξε νὰ κλεισθοῦν ὅλα τὰ μοναστήρια, ὅσα ἦσαν εἰς κατωκημένα κέντρα, καὶ ν' ἀφαιρεθοῦν διὰ τῆς βίας αἱ εἰκόνες ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας (836). Οἱ μοναχοὶ ἀνέλαβον μὲ φανατισμὸν τὸν ἀγῶνα. Τὰ πάθη ἐξηγέρθησαν, καὶ ὁ λόγιος ἐκεῖνος βασιλεὺς παρεξέτράπη εἰς ἀδικίας καὶ σκληρότητας.

Ἀλλ' ὁ κόσμος εἶχε πλέον ἀποκάμει. Περίσσοτερον ἀπὸ ἓνα αἰῶνα (116 ἔτη) διήρκει ὁ ἀγὼν καὶ ἡ ἀναστάσις τῆς κοινωνίας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου ἡ εὐσεβὴς σύζυγός του Θεοδώρα, ἐν συνεννοήσει μὲ τοὺς ἄρχοντας τοῦ Κράτους, καλεῖ Σύνοδον, ἡ ὁποία ἐπαναφέρει τὴν τιμὴν καὶ προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. Μεγάλῃ ἐκκλησιαστικῇ πανήγυρις (τὰς ἀρχὰς τοῦ 842)

ἐτελέσθη διὰ τὴν ἑορτασθῆναι ἢ ἐπαναφορὰ τῆς λατρείας τῶν εἰκό-
νων. Ἀπὸ τότε ἡ Ἐκκλησία μας ἑορτάζει τὴν πρώτην Κυριακὴν
τῆς Μ. Σαρακοστής τὴν Ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων καὶ τὸν
θρίαμβόν τῆς ὁρθῆς πίστεως. Ἡ πανήγυρις αὕτη ὠνομάσθη
Ἑορτὴ τῆς Ὁρθοδοξίας.

γ. — Ἡ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΦΩΤΙΟΥ [842—867]

ΚΑΤΑΔΙΩΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΩΝ — Ο ΕΚΧΡΙ-
ΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΛΑΒΩΝ — ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ.

Ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων ἔβαλε τέρμα εἰς τὴν ἀπόπει-
ραν τῶν μεγάλων μεταρρυθμιστῶν Αὐτοκρατόρων. Ἡ μερίς τῶν
εἰκονομάχων δὲν ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται καὶ μετὰ τὸ 842, ἀλλ' ἦτο
πλέον ἀνίσχυρος.

Οἱ καρποὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζονται ἀμέ-
σως κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἔτη (842-867). Ἡ πνευματικὴ
ζωὴ ἀναζωογονεῖται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ λαμπρότα-
τος ἀντιπρόσωπος αὐτῆς εἶναι ὁ μέγας πατριάρχης Φώτιος
(περὶ τὸ 850). Συγχρόνως τὸ Βυζάντιον βαπτίζει εἰς τὸν Χρι-
στιανισμὸν καὶ τὸν πολιτισμὸν τοὺς Σλαβικοὺς λαοὺς. Ἡ Εἰκο-
νομαχία ἔχει καὶ μεγάλα ἀποτελέσματα εἰς τὴν παγκόσμιον
ἱστορίαν. Διότι συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ χωρισθῇ ἡ Δύσις ἀπὸ τὴν
Ἀνατολήν. Ὁ Πάπας, ἐχθρὸς τῶν εἰκονομάχων, συμμαχεῖ μὲ
τοὺς Φράγκους. Ἐπετα ἐπέρχεται τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν,
τὸ ὁποῖον εἶνε καὶ σχίσμα μετὰ τοῦ Δυτικοῦ φραγκικοῦ καὶ τοῦ
Ἑλληνικοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου.

Μετὰ Θεοδώρα καὶ Βάρδας. — Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεο-
φίλου τὴν πραγματικὴν κυβέρνησιν τοῦ Κράτους ἔχει ὁ ἀδελφὸς
τῆς Θεοδώρας Βάρδας (842-866). Ὁ υἱὸς τοῦ Θεοφίλου Μι-
χαὴλ ὁ Ι', ὁ ὁποῖος ἐστέφθη βασιλεὺς, κατατρίβει τὸν καιρὸν τοῦ

εἰς διασκεδάσεις καὶ παραλυσίας. Ὁ θεὸς τοῦ Βάρδας ἦτο ἀπὸ τοὺς ἱκανοὺς, ἀλλὰ φιλοδόξους ἐκείνους ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι τὰ πάντα καταπατοῦν διὰ νὰ ὑψώσουν ἑαυτοὺς. Ἡ ἀνατροφή, τὴν ὅποιαν ἔδωκεν εἰς τὸν ἀνεψιόν του, κατέστησεν αὐτὸν ἀνίκαν νὰ βασιλεύῃ. Κατ' ὄνομα ἦτο αὐτοκράτωρ ὁ Μιχαήλ, ἀλλὰ δὲν ἠκούετο παρὰ μόνον ὁ Βάρδας.

Τὸν θρίαμβον τῆς Ὁρθοδοξίας ἐπηκολούθησαν σκληρότατοι διωγμοὶ ἐναντίον τῶν ὁπαδῶν τῆς μεταρρυθμίσεως. Βλαβερός διὰ τὸ Κράτος ὑπῆρξεν ὁ διωγμὸς τῶν Παυλικιανῶν τῆς Ἀσίας. Πολλοὶ χιλιάδες ὑπέστησαν σκληρὰ μαρτύρια. Ἐπὶ τέλους οἱ Παυλικιανοὶ ἀπηλπίσθησαν καὶ κατέφυγον εἰς τοὺς Ἀραβας. Καὶ τότε ἀρχίζει ἐκ μέρους τῶν μακρὸς καὶ ἄγριος πόλεμος ἐναντίον τῶν Αὐτοκρατόρων, ὁ ὅποιος διήρκεσεν 150 ἔτη.

Εἰς δὲ τὴν Ἰταλίαν οἱ Ἀραβες καὶ οἱ Φράγκοι καταλαμβάνουν βυζαντινὰς κτήσεις. Ἐν τούτοις τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα πολεμοῦν γενναίως ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βάρδα καθυποτάσσονται τελείως οἱ Σλάβοι τῆς Πελοποννήσου (850).

Ὁ νέος ἔχθρος. Οἱ Ρῶς.— Ἀξιοσημείωτον γεγονός εἶναι ἡ ἐμφάνις ἑνὸς νέου ἐχθροῦ, ὁ ὅποιος μέλλει νὰ ἔλθῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς Αὐτοκρατορίας, πρὸ πάντων μετὰ τὴν πτώσιν αὐτῆς, εἰς μεγάλας καὶ ποικιλωτάτας σχέσεις μετὰ τὸν Ἑλληνισμόν. Ὁ λαὸς οὗτος εἶναι λαὸς τοῦ Βορρᾶ, ὁ ὅποιος καταβαίνει ἀπὸ τὰς βορειοτάτας χώρας τῶν Σλάβων, εἶναι οἱ Ρῶς τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν, οἱ Ρῶσοι, ὅπως ἀπεκλήθησαν κατ' ἑπὶ. Οἱ τολμηροὶ οὗτοι ἐπιδρομεῖς ἐμφανίζονται αἰφνιδίως ἐνώπιον τῆς πρωτεύουσας (860) μετὰ 200 μονόξυλα, τροχαντήρια, ὅπως τὰ λέγουσιν οἱ χρονογράφοι. Τρομακτικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἐντύπωσις καὶ ἡ ταραχὴ ἀπὸ τὸν «κεραυνὸν ἐκείνον τοῦ Βορρᾶ». Ἡ γενναία ἀμυνα τῶν κατοίκων καὶ τὸ ὑγρὸν πῦρ ἔσωσαν τὴν πρωτεύουσαν (1). Εἰς τὴν βοήθειαν τῆς Παναγίας, ἡ ὁποία

(1) Μέγας ὑπῆρξεν ὁ τρόμος τῶν Ρῶς ἀπὸ τὸ ὑγρὸν πῦρ.

εἶχε σώσει τὴν πόλιν ἀπὸ τὸν Χοσρόην καὶ τὸν Μωαβίαν, ἀπέδωκαν οἱ κάτοικοι τὴν νίκην τῶν Χριστιανῶν. Μὲ τὸν πατριάρχην Φώτιον τρέχουν εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν καὶ ἀναπέμπουν εὐχαριστήρια διὰ τὴν λύτρωσίν των ἀπὸ «τὸ ἔθνος τῶν ἀθέων Ῥώς».

Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σλάβων. Κύριλλος καὶ Μεθόδιος.—Οἱ Σλάβοι τοῦ ἄνω Δουνάβεως ἐστείλαν πρεσβεῖαν εἰς τὸν Μιχαήλ τὸν Γ' (862). Οἱ πρέσβεις εἶπον εἰς τὸν αὐτοκράτορα: «Πολυάριθμοι χριστιανοὶ ἀπεσταλμένοι μᾶς ἦλθον ἀπὸ τῆν Ἰταλίαν, ἀπὸ τῆν Γερμανίαν, ἀπὸ τῆν Ἑλλάδα καὶ μᾶς ἔφεραν διαφόρους διδασκαλίας. Ἡμεῖς οἱ Σλάβοι εἴμεθα εἰς ἄπλους λαὸς καὶ δὲν ἔχομεν κανένα νὰ μᾶς διδάξῃ ποῦ εἶναι ἡ ἀλήθεια. Δεῖξε μας λοιπόν, μεγαλόψυχε μονάρχα, ἓνα ἄνθρωπον ἄξιον νὰ μᾶς ὁμιλήσῃ φρόνιμα, διότι ἀπὸ σᾶς βγαίνει ὁ καλὸς ὁ νόμος διὰ νὰ διαδοθῇ εἰς ἐλόκληρον τὸν κόσμον» (ἀπὸ παλαιὰν σλαβικὴν χρονογραφίαν). Ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Χριστιανῶν ἐδέχθη τὴν παράκλησίν των, καὶ διέταξε τὸν Μεθόδιον καὶ Κύριλλον, δύο μοναχοὺς ἀπὸ τῆν Θεσσαλονίκην, νὰ υπάγουν νὰ διαδώσουν μεταξὺ τῶν Σλάβων τὸ Εὐαγγέλιον. Ὁ Μεθόδιος καὶ ὁ Κύριλλος ἦσαν ἀδελφοί, κατήγοντο ἐκ Θεσσαλονίκης ἀπὸ ἐπιφανὲς Ἑλληνικὸν γένος καὶ εἶχον διαδώσει τὸν Χριστιανισμόν εἰς τοὺς Χαζάρους πρὸς Β' τοῦ Εὐξείνου Πόντου.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου εἰς τοὺς Σλάβους υπῆρξε τεραστία. Τὸ κήρυγμά των διεδόθη εἰς ὅλους τοὺς Σλαβικοὺς λαούς. Εἶναι οἱ Σλάβοι ἀπόστολοι, ὅπως τοὺς ὀνομάζουν. Ἡ μνήμη των διατηρεῖται ἀθάνατος εἰς ὅλον τὸν σλαβικὸν κόσμον. Καὶ σήμερον ἀκόμη μετὰ δέκα αἰῶνας εἶναι ζωντανὴ ἡ λατρεία, τὴν ὁποίαν ἔχουν δι' αὐτοὺς. Οἱ ἅγιοι ἐκείνοι ἄνδρες ἀνοίγουν τὴν ἐποχὴν τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς ἀπολιτίστους

«Οἱ Ἕλληνες, ἔλεγον, ἔχουν πῦρ, τὸ ὅποιον ἐξακοντίζει τὰς ἀστραπὰς τοῦ οὐρανοῦ».

καὶ ἀναλαβήτους λαοὺς τῶν Σλάβων. Εἰς ἐκείνους ὀφείλουν ὄχι μόνον τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀλφάβητον καὶ τὴν λογοτεχνίαν αὐτῶν. Τὸ σλαβικὸν ἀλφάβητον ἐδημιούργησεν ὁ Κύριλλος ἀπὸ τὸ Ἑλληνικόν ⁽¹⁾. Αὐτὸς μετέφρασεν ἔπειτα εἰς τὴν σλαβικὴν τὰς Ἀγίας Γραφὰς καὶ εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς σλαβικῆς φιλολογίας. Ἄν σκεφθῶμεν τὴν καταστροφὴν τῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι ἔμειναν εἰδωλολάτραι ⁽²⁾, θὰ ἐννοήσωμεν πῶς ὁ Μεθόδιος καὶ ὁ Κύριλλος ἔσωσαν τὴν σλαβικὴν φυλὴν ἀπὸ τὴν δουλείαν καὶ μάλιστα καὶ ἀπὸ τὸν ὀλοσχερῆ ἑξαφανισμόν ⁽³⁾.

Ὀλίγον ἀργότερα ἔλαβε τὸ βάπτισμα καὶ ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόρις (865). Ἀνάδοχος τοῦ ἦτο ὁ ἴδιος ὁ Αὐτοκράτωρ Μιχαήλ. Ὁ Βόρις διὰ τοῦ βαπτίσματος δὲν ἐπεδίωκε τὴν ψυχικὴν τοῦ σωτηρίαν παρὰ μόνον πολιτικοὺς σκοποὺς. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐταλαντεύθη μεταξὺ τῆς Ῥώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, καί, ὅπως συνηθίζουν οἱ Βούλγαροι ἕως σήμερον, παρεῖχε τὴν ὑπόταγὴν τοῦ εἰς ἐκείνον, ἀπὸ τὸν ὅποιον εἶχε νὰ κερδίσῃ περισσότερα. Διὰ νὰ ὠφεληθῇ ὁ Βόρις ἀπὸ τοῦ Φράγκου κολακεύει τὸν Πάπαν. Καὶ οὕτω δίδει εἰς τοῦτον ἀφορμὴν νὰ ἀναμιχθῇ καὶ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ πατριάρχης Φώτιος. Τὸ σχίσμα. — Ἀπὸ αἰῶνας οἱ πάπαι εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐπιβάλουν τὴν κυριαρχίαν τῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία προσητέχθη πάντοτε μὲ σεβασμὸν πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον τῆς Ῥώμης, ἐπειδὴ ἦτο οὗτος ἀρχιερεὺς τῆς παλαιᾶς πρωτεύουσας καὶ Ἐκκλησίας ἱδρυμένης ἀπὸ τὸν κορυφαῖον τῶν ἀποστόλων, τὸν Πέτρον. Ἀλλὰ, καὶ ὅταν ἔπαυσεν ἡ Ῥώμη νὰ εἶναι πρωτεύου-

(1) Ὅπως καὶ ὁ Οὐλφίλας εἶχε δημιουργήσῃ τὸ Γοτθικόν (σ. 35 σημ. 1).

(2) Οἱ Οὐννοι, οἱ Ἀβάραι, καὶ τόσοι ἄλλοι.

(3) Ταῦτα παραλαμβάνω ἀπὸ Ῥώσους ἱστορικοὺς, ἀπὸ τὸν Γερμανὸν Γέλτσερ κλπ.

σα καὶ ὑπήγετο μάλιστα πολιτικῶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀνεγνώριζεν ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία *προσβεῖα* τιμῆς εἰς τὸν Πάπαν. Μὲ ἀκούραστον ὁμως ἐπιμονὴν δὲν ἔπαυον, καὶ δὲν ἔπαυσαν ποτὲ οἱ πάπαι νὰ προβάλλουν καὶ κυριαρχικὰς ἀξιώσεις. Ἀλλὰ μὲ σθένος ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπερησπίζετο τὴν ἀνεξαρτησίαν της.

Πολλὰ ζητήματα διαφωνιῶν εἶχον παρουσιασθῇ ἀνέκαθεν. Τὸ σπουδαιότερον ὑπῆρξεν ἡ *Εἰκονομαχία*. Οἱ πάπαι ἔλαβον μέρος ὑπὲρ τῶν εἰκόνων, ἡ ἀντίδρασις τῶν εἰς τὰ σχέδια τῶν εἰκονομάχων βασιλέων παρεσκεύασε τὴν ὀριστικὴν ῥῆξιν. Ἐπειτα ἔρχεται ἄλλη σπουδαία ἀφορμὴ ἔριδος, τὸ ζήτημα τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν Βουλγάρων. Ἀφοῦ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἐξεχριστιάνισεν αὐτοὺς, τῶρα οἱ πάπαι ἐξήτουν νὰ τοὺς ἀποσπάσουν ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν καὶ νὰ προσλάβουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν των. Τέλος παρουσιάζεται καὶ ἄλλη εὐκαιρία εἰς τοὺς πάπας νὰ ζητήσουν ν' ἀναμιχθοὺν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἀναθιβάξει ὁ Βάρδας ὑπέρουχον ἄνδρα τὸν *Φώτιον*, ὁ ὁποῖος εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἄνδρας, τοὺς ὁποῖους παρήγαγε τὸ ἔθνος ἡμῶν. Ὅλα τὰ ἐπιθυμητὰ χαρίσματα ἐστόλιζον αὐτόν, μεγάλη διάνοια, δραστηριότης, δύναμις θελήσεως, καὶ ἰδίως ἀπέραντος παιδεία ⁽¹⁾. Ὁ Πάπας ἔλαβε τὸ μέρος τοῦ Ἰγνατίου, ὁ ὁποῖος ἦτο πρὸκά-

(1) «Ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας ὁ Φώτιος, ὡς λόγιος καὶ ὡς θεολόγος, κατέχει εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου θέσιν, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς ἄλλος Βυζαντινὸς ἔλαβε καὶ ἡ ὁποία τοῦ προσδίδει παγκόσμιον μεγαλεῖον» (*Κρουμβάχερ*) — «Ὁ Φώτιος ὑπῆρξεν ἕξοχος ἄνθρωπος. Μεταξὺ τοῦ πρώτου Κωνσταντίνου, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ τὴν ἀρχήν, καὶ τοῦ τελευταίου, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ τὸ τέλος τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἰς διάστημα χιλίων ἐτῶν οὐδὲν ἄλλο ὄνομα διέλαμψε λαμπρότερον ἢ τὸ ὄνομα τοῦ Φωτίου. Ὑπὲρ πάντα ἄλλον συνετέλεσεν οὗτος εἰς τὴν διάπλυσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τούτου» (Παπαρρηγόπουλος).

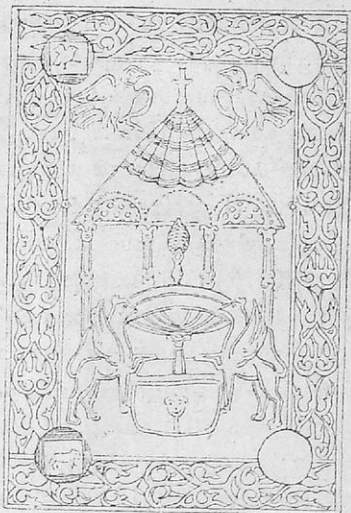
τοχος και αντίπαλος τοῦ Φωτίου, δὲν παρεδέχθη τὴν ἐκλογὴν, προέδῃ μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου νὰ καθαιρέσῃ αὐτόν. Ἐναντίον τῶν παπικῶν τούτων ἀξιώσεων ὁλόκληρον τὸ ἔθνος ἐξηγέρθη ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Φωτίου διὰ νὰ ὑπερασπισθῇ τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν του. Τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα εἶχε νῦν ἐνισχυθῇ κατὰ τὴν μακρὰν πάλην τῆς εἰκονομαχίας.

Ὁ Φώτιος συνεκάλεσε σύνοδον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἣ ὅποια καθήρεσε καὶ αὐτὴ τὸν Πάπαν Νικόλαον καὶ ἀπέκρουσε πᾶσαν ἐπέμβασιν τῆς Δυτικῆς εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (867). Ἡ περίφημος ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ τοῦ Φωτίου, διὰ τῆς ὁποίας ἐκάλει τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν σύνοδον, ὑπῆρξε τὸ σύνθημα τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. «Ὁ Φώτιος ἡγέρθη μὲ σθένος ὑπέρμαχος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας ἀπέναντι τῶν ἀξιώσεων τῆς Ῥώμης. Αὕτη εἶναι ἡ κοσμοϊστορικὴ σημασία τῆς ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς τοῦ ἔτους 867. Διότι τὰ θεολογικὰ ζητήματα ἦσαν μόνον πρόφασις· ἐν τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῇ πραγματικότητι ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἐθνικότητος. Πρὸ πολλοῦ τὸ ἔθνος εἶχε ἀπελευθερωθῇ πολιτικῶς ἀπὸ τὴν Ῥώμην, ἤδη ἀπελευθερώνεται καὶ ἐκκλησιαστικῶς. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἀλησμόνητος ὑπηρεσία τοῦ μεγάλου Φωτίου» (Γέλτσερ).

Ἡ ἀνάπτυξις τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης.—Οἱ καρποὶ τῆς μεταρρυθμίσεως ἤρχισαν ν' ἀναφαίνωνται ἀπὸ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοφίλου. Ὁ ἴδιος ὁ Θεόφιλος ἦτο ἡγεμὼν λόγιος καὶ φιλόκαλος, ὁ ὁποῖος ἐπροστάτευσεν μὲ θερμότητα τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας. Ἐκ τῆς παιδείας, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος, ἔμαθεν ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ πρώτη ἀρετὴ τοῦ καλοῦ κυβερνήτου καὶ ἐπροσπάθησεν, ὅσον τοῦ ἦτο δυνατόν, νὰ μὴ παραδῇ τὸ καθήκον τοῦτο.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μέγας ἦτο ὁ ζήλος διὰ τὴν παιδείαν, καὶ εἰς πολλὰ διδασκτήρια ἐθεραπεύοντο τὰ γράμματα καὶ ἡ ἐπιστήμη. Ἐπὶ τοῦ Θεοφίλου ἤκμασαν διακεκριμένοι λόγιοι καὶ φιλόσοφοι καὶ μαθηματικοί. Πολὺ δὲ ζωηρὸν ἦτο τὸ ἐμπόριον

καὶ ἡ Αὐτοκρατορία συνήθριζε μέγαν πλοῦτον. Ἰδίως ἀναζω-
γονήθη ἡ τέχνη καὶ παρήγαγε λαμπρὰ ἔργα ἀρχιτεκτονικῆς,
ζωγραφικῆς καὶ μηχανικῆς. Τὸ Μέγα Παλάτιον ἐλάμπρυνεν δ

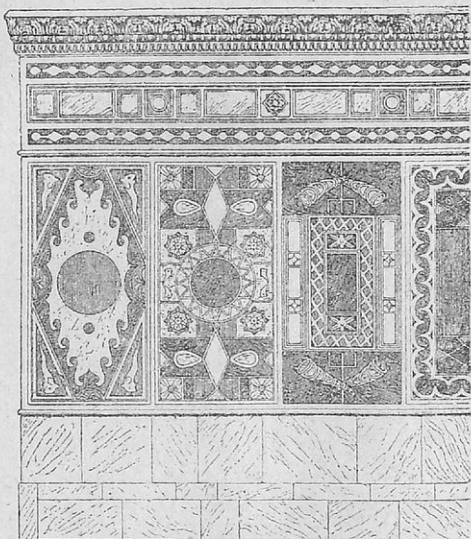
Εἰκ. 74. — Πύλη ἐξωτερικὴ ὀρειχαλκίνη.

Θεόφιλος μὲ πολυτελεστάτας αἰθούσας καὶ μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλη-
σίας. Πολυάριθμα ἦσαν καὶ τὰ ἄλλα κτίρια καὶ ἔργα τέχνης,
μὲ τὰ ὅποια ἐκόσμησε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε κατεσκευά-
σθησαν καὶ δύο πολυτελέστατα μουσικὰ ὄργανα. Ἦσαν χρυσά,
ἐσπολίζοντο μὲ πολυτίμους λίθους καὶ ὀνομάζοντο ὄργανα (¹).

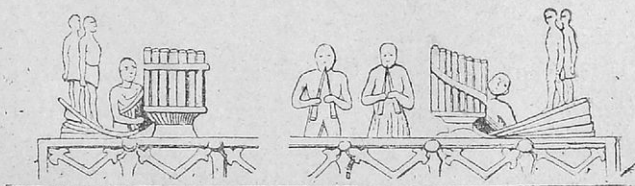
Ὀλίγον ἀργότερα, ἀκόμη περισσότερον ἀνεπτύχθη ἡ καλλιέρ-
γεια τῶν γραμμάτων. Ἐκτὸς τοῦ Φωτίου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε σπου-
δαιότατος συγγραφεὺς, καὶ ὁ ὁποῖος ἐλάμπεν ὑπεράνω ὅλων,

(¹) Ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ ταῦτα προέρχονται τὰ μουσικὰ ὄργαν-
να, τὰ ὅποια καὶ σήμερον ἀκόμη οἱ Λυτικοὶ μεταχειρίζονται εἰς
τὰς ἐκκλησίας των. Τοιοῦτον ὄργανον εἶχε στείλει δῶρον ὁ
Κωνσταντῖνος ὁ Ε΄ πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Φράγκων (757), οἱ ὁ-
ποῖοι πρῶτην φορὰν τότε ἐγνώρισαν αὐτό.

καὶ ἄλλοι λόγιοι διέπρεψαν. Αὐτὸς δὲ καίσαρ (μέγας ἄρχων) Βάρ-

Εἰκ. 75.—Πολυτελὲς ἐπένδεσις διὰ μαρμάρων τῶν τοίχων τῶν παλατιῶν (ἐκ βυζαντινῆς ἐκκλησίας).

Εἰκ. 76.—Τὸ ὄργανον, τὸ ὑποῖον μετεχειρίζοντο εἰς τὰς ἐορτὰς τοῦ Παλατιοῦ, εἰς τὸν Ἱππόδρομον καὶ εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Σκλάβοι ἐπάτουν ἐπάνω εἰς τὸ φουσερόν καὶ τὸ ὄργανον ἐπαίξαν.

δας εἶχε τόσον ἐνθουσιασμόν διὰ τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, ὥστε ἵδρυσέ Πανεπιστήμιον εἰς τὴν πρωτεύουσαν.

Τὸ μέγα ἔργον τῆς Μεταρρυθμίσεως.—Ὁ φανερὸς σκοπὸς τῶν εἰκονομάχων βασιλέων, ἡ κατάργησις τῆς λατρείας Ἀδαμαντίου Βυζαντινῆ Ἱστορία

τῶν εἰκόνων, ἀπέτυχεν. Ἄλλ' ἡ καταδίωξις τῶν εἰκόνων ἦτο ἐν μέρος μόνον τῆς εὐρείας κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησαν οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι βασιλεῖς. Τὸ ἔργον τῶν δὲν ἐξηφανίσθη ἐντελῶς. Αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ αὐτῶν μεταρρυθμίσεις δὲν κατηργήθησαν ὅλαι. Ἐπειτα ἡ πεισματώδης ἐκείνη πάλῃ ἐνός καὶ ἡμίσεως αἰῶνος ἀνενέωσε τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν καὶ ἐνίσχυσε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα.

Ἡ κυρία προσπάθεια τοῦ πρώτου εἰκονομάχου βασιλέως, τοῦ Λέοντος τοῦ Γ', ὑπῆρξεν ἡ ἐνίσχυσις τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, ἡ προσπάθεια νὰ ἐνώσῃ στενότερον τὰς ἐπαρχίας μετὰ τὴν κεντρικὴν Κυβέρνησιν. Οὕτως ἐπῆλθε τάξις εἰς τὸ Κράτος, ταχύτης εἰς τὴν διοίκησιν. Μετὰ μεγάλην ἐνεργητικότητα εἰργάσθη διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἀμυντικὴν δύναμιν τοῦ Κράτους ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτο προέβη εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ εἰς τὴν τελειοποίησιν τοῦ συστήματος, κατὰ τὸ ὅποιον διηρεῖτο τὸ Κράτος εἰς θέματα, ἔχοντα κυρίως στρατιωτικὸν σκοπὸν (σ.101). Τόσον ἰσχυρὰ ὑπῆρξεν ἡ διοργάνωσις αὕτη, ὥστε οἱ Ἀράβες ἔχασαν πλέον τὴν ἐλπίδα νὰ κατακτήσουν τὸ Κράτος, καὶ περιωρίσθησαν εἰς μικρὰς ἐπιδρομὰς πρὸς λεηλασίαν, αἱ ὁποῖαι πάντοτε ἀπακροῦντο ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς στρατοὺς.

Οἱ εἰκονομάχοι βασιλεῖς προέβησαν καὶ εἰς εὐρύτερας μεταρρυθμίσεις: εἰς νέαν νομοθεσίαν περισσότερον φιλάνθρωπον, ἡ ὁποία ἐπροστάτευε τὰς μικρὰς τάξεις τῆς κοινωνίας, εἰς δικαστικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀναδιοργάνωσιν. Ἀκόμη γενικώτερον, οἱ εἰκονομάχοι βασιλεῖς ἐπέβαλον σφιδαρὰν χεῖρα εἰς ὅλα τὰ ἐλαττώματα τῆς κοινωνίας, τὰ ὅποια τὴν παρέλυσαν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων εἰργάσθησαν καὶ διὰ τὴν διάδοσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως εἰς τὸν λαόν. Τὸ πνεῦμα τῆς Μεταρρυθμίσεως ἦτο πολὺ ἀνώτερον ἀπὸ τὴν ἐποχὴν. Ἡ βυζαντινὴ Μεταρρύθμισις τοῦ Η' καὶ Θ' αἰῶνος ἔχει τὴν τιμὴν, ὅτι διέδωκεν εἰς τὸν κόσμον ἀρχὰς ἐλευθερίας τῆς σχέψεως καὶ τῆς συνειδήσεως, αἱ ὁποῖαι, μετὰ

πολλοὺς ἀγῶνας, μόλις τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἐπεκράτησαν εἰς τοὺς πολιτισμένους λαοὺς τῆς Εὐρώπης ⁽¹⁾.

Ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος τῶν εἰκονομάχων βασιλέων ἔφερε μεγάλως ἀνατροπὰς εἰς τὴν Εὐρώπην· τὸν χωρισμὸν τῆς Δύσεως ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου, τὴν δημιουργίαν τῆς νέας Χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας τῶν Φράγκων. Εἰς δὲ τὴν Ἀνατολὴν ἔδωκε νέαν ζωὴν εἰς τὸ Κράτος καὶ ἐπέφερε τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου καὶ ἔθνους. Ἡ ἀναγέννησις αὕτη ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ἀκολουθοῦσαν ἐποχὴν τοῦ 1' αἰῶνος εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν τοῦ βίου, καὶ εἰς τὰ στρατιωτικὰ καὶ εἰς τὰ γράμματα καὶ εἰς τὴν τέχνην, καὶ ὑψώνει τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀκμὴν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς λαμπρότητος αὐτῆς.

(1) «Τῶ ὄντι ἄχρι τοῦδε οὐδαὶς ἤρναίτο ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ Ἑλληνισμὸς ἔθετο τὰς βάσεις ὅλων τῶν φιλελευθέρων θεσμῶν, ὑφ' ὧν σήμερον διέπονται αἱ μᾶλλον εὐνομούμεναι πολιτεῖαι. Οὐδὲ ἠδύνατό τις νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι βελιότερον ὁ Ἑλληνισμὸς ἔθετο πάλιν τὰς βάσεις τῶν θεοκρατικῶν θεσμῶν τῶν εἰσὶν διεπόντων ἕκαστα τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη, διότι ἐκ τῶν σπλάγγων αὐτοῦ προήχθησαν τὰ εὐαγγέλια, αἱ πράξεις καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, τὸ σύμβολον τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἄλλ' ἡ μεταρρυθμισὶς τῆς οὐδόως καὶ τῆς ἐλάττης ἐκατονταετηρίδος μαρτυρεῖ παρεκτός τούτων, ὅτι περ' ἡμῖν ὡσαύτως ἀνεκηρύχθησαν ὅλαι αἱ κοινωνικαί, αἱ ἀστικά καὶ αἱ οἰκονομικαὶ ἀρχαί, τῶν ὁποίων τοὺς ὀριμάσαντας καρποὺς ἐμελλόν νὰ δρεψώσιν αἱ εὐτυχέστεραι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων γενεαὶ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς» (Παπαρηγόπουλος). — «Οἱ Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι ἔσωζον πάντοτε τὴν ἐξοίρετον εὐφυΐαν τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ ἠδύναντο ν' ἀναγινώσκωσι τὰ ὑψηλότερα ἔργα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ὁμίλου πάντοτε τὴν τελειότεραν ἀπὸ τὰς ἀνθρωπίνους γλώσσας, ἔφερον μαζί με τὰ ἐμπορεύματά των εἰς τὴν Δύσιν τοιμῆρ' ἑσθίας, αἱ ὁποῖαι διεδόθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην» (Μακώλαι, διδάσκαλος Ἀγγλοῦ ἱστορικός).

Εἰκ. 77.—Γοτθικὸν (Φραγκικόν) κόσμημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ' ΟΙ ΦΡΑΓΚΟΙ Ἡ ΕΥΡΩΠΗ ΑΠΟ ΤΟΝ Ε' ΕΩΣ ΤΟΝ Ι' ΑΙΩΝΑ

ΚΑΡΟΛΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ—Ἡ ΠΑΠΩΣΥΝΗ—ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς *Εἰκονομαχίας* (τὸν Η' καὶ Θ' αἰῶνα) συμβαίνουν εἰς τὴν Εὐρώπην σπουδαιότατα κοσμοϊστορικά γεγονότα. Εἶναι δὲ ταῦτα ἡ αὐξήσις δύο μεγάλων δυνάμεων εἰς τὴν Δύσιν, τῆς δυνάμεως τῶν Φράγκων καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Πάπα, ἡ ἔδρυσις τοῦ μεγάλου Φραγκικοῦ Κράτους καὶ ἡ ἔδρυσις τῆς ἐξουσίας τῶν Παπῶν. Τὸν ἴδιον χρόνον συμπίπτει καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν Ἀράβων καὶ τοῦ Ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ.

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἀρχίζουν νὰ διαμορφώνωνται εἰς τὴν Δύσιν νέοι λαοὶ καὶ νέοι πολιτισμοί, ἐκ τῶν ὁποίων διεπλάσθη ἡ σημερινὴ Εὐρώπη. Μὲ ὅλους σχεδὸν ἐκείνους τοὺς λαοὺς ἔρχεται ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατία εἰς σχέσεις ποικιλωτάτας, ἐνίοτε ἐχθρικὰς συνηθέστατα ἐκπολιτιστικὰς. Ἡ συγκρότησις νέων δυνάμεων εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην φέρει αὐτὴν εἰς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν. Οἱ Φράγκοι προσέρχονται εἰς τὴν Ἑκκλησίαν τοῦ Πάπα καὶ ἡ δύναμις τοῦτου αὐξάνεται μὲ τὴν βοήθειαν ἐκείνων. Ἐξ ἄλλου ἡ Ἑλληνικὴ Ἑκκλησία ἔρχεται

εἰς σύγκρουσιν καὶ μὲ τὸν Πάπαν καὶ μὲ τοὺς Φράγκους. Οὕτως ἐπέρχεται ὁ χωρισμὸς τῆς Εὐρώπης εἰς δύο ἐντελῶς διαφορετικούς κόσμους: τὸν Δυτικὸν Φραγκικὸν καὶ τὸν Ἀνατολικὸν Ἑλληνικόν.

α'. — Η ΕΥΡΩΠΗ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ

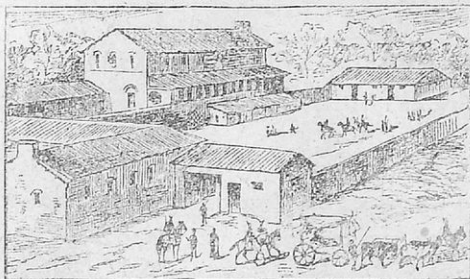
Η ΝΕΑ ΕΝ ΕΥΡΩΠΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τὰ βαρβαρικά ἐν τῇ Εὐρώπῃ βασιλεία.— Κατὰ τοὺς αἰῶνας, κατὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἔπαυσε ν' ἀγωνίζεται ἡ Βυζαντινὴ Αυτοκρατορία διὰ νὰ συγκρατῇ τοὺς βαρβάρους, εἰς τὴν Εὐρώπῃ ἐγίνετο μεγάλη ζύμωσις λαῶν καὶ πολιτισμοῦ. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους ἐσχηματίσθησαν ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Βαρβάρων πολλὰ χριστιανικά βαρβαρικά βασίλεια (σ. 11 ἐξ.). Τὰ ἰδρυθέντα ταῦτα κράτη δὲν διέτηρήθησαν ἐπὶ πολλὸν καιρὸν ὅπως ἰδρύθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Οἱ λαοὶ εὐρίσκονται εἰς διαρκὴ πόλεμον μεταξύ τῶν, ἄλλοι ἐξαφανίζονται καὶ ἄλλοι ὑπερισχύουν. Εἰς τὴν Γαλατίαν πρῶτοι ἐξαφανίζονται οἱ Βησιγότθοι καὶ ἀποσύρονται εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὑπερτερεῖ ἄλλος βαρβαρικὸς λαός, οἱ Φράγκοι, ἕως ὅτου τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος κατέκτησαν ὅλην τὴν Γαλατίαν. Ἡ χώρα αὕτη ἔλαθεν ἀπὸ τότε τὸ σημερινόν της ὄνομα καὶ ὠνομάσθη χώρα τῶν Φράγκων (France) ⁽¹⁾.

Εἰς τὴν Ἰσπανίαν ὑπερτεροῦν κατὰ μικρὸν οἱ Βησιγότθοι, οἱ ὅποιοι κατέκτησαν ὁλόκληρον τὴν Ἰβηρικὴν Χερσόνησον (ὅπου εἶναι ἡ σημερινὴ Ἰσπανία καὶ Πορτογαλία). Καὶ τὸ Βασίλειον τῶν Βησιγότθων δὲν διήρκεσε πολὺ. Τὸ κατέκτησαν οἱ Ἀραβες. Τὸ Βασίλειον τῶν Βανδάλων εἰς τὴν Ἀφρικὴν τὸ εἶχε κατακτήσει ὁ Ἰουστινιανός, ἐπίσης καὶ τὸ Βασίλειον τῶν Ὀστρογότθων εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν τούτου ἰδρύεται ταχέως τὸ Λογγοβαρδικὸν βασίλειον, τὸ ὁποῖον ὁ-

¹⁾ Ἡμεῖς τὴν ὀνομαζόμεν *Γαλλίαν* ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῶν Γαλατῶν ἢ *Γάλλων*.

μος δὲν ἡδυνήθη ποτὲ νὰ κυριεύσῃ ὁλόκληρον τὴν Ἰταλίαν.
 7. Ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας Ἕλληνες καὶ Λομβαρδοὶ θ' ἀγωνίζονται
 διὰ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου.

Εικ. 78. — Ἡ ἑπαυλις (villa) περιελάμβανε τὴν
 κατοικίαν τοῦ αὐθέντου καὶ περίεξ αὐτῆς τὰς
 καλύπτας τῶν γεωργῶν καὶ τῶν δούλων.

Τοιαύτη ἦτο ἡ
 γενικὴ κατάστασις
 τῆς Εὐρώπης ὑπὸ
 πολιτικὴν ἔποψιν πρὸ
 τῆς βυζαντινῆς Με-
 ταρρυθμίσεως. Οἱ ἀρ-
 χαιοὶ ὑπῆκοοι τῶν
 Ῥωμαίων αὐτοκρα-
 τῶρων, οἱ ὅποιοι εἶ-
 χον μείνει εἰς τὸν τό-
 πον, εἶχον χάσει μέ-
 ρος τοῦ πολιτισμοῦ

αὐτῶν. Οἱ Βάρβαροι, ὅταν ἤλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ αὐτοὺς, ἐξεπο-
 λιτίσθησαν ὀλίγον. Οἱ Ῥωμαῖοι ἔζων εἰς τὰς πόλεις, οἱ Βάρ-
 βαροι, οἱ Γερμανοί, ἐπρότιμον τὴν διαμονὴν εἰς τὴν ὑπαι-
 θρον χώραν, ὅπου κατῴκουν εἰς μεγάλας ἐξοχικὰς ἐπαύλεις
 (villas). Ἡ συγχώνευσις τῶν δύο λαῶν, κατακτητῶν καὶ κατα-
 κτηθέντων, καὶ ἡ ἀνάμιξις τῶν ἐθνικῶν ἐπιφέρει τὴν νέαν κα-
 τάστασιν τῆς κοινωνίας εἰς τὴν Εὐρώπην.

Ἡ νέα διαμόρφωσις τῆς κοινωνίας.— Οἱ Βάρ-
 βαροι εἶχον διανεμηθῇ μεταξὺ τῶν τὰς κατακτηθείσας χώρας,
 μέρος ὅμως τῆς γῆς ἔμεινε καὶ εἰς τοὺς ἡττημένους, δηλαδὴ
 τοὺς παλαιούς κατοίκους. Ὁ βασιλεὺς ἔλαβεν ἓν μέρος ὡς ἰδίαν
 κτήσιν, ἄλλο μέρος τῆς γῆς ἐμοίρασε διὰ κλήρου εἰς τοὺς συμ-
 πολεμιστάς του, καὶ τὸ ὑπόλοιπον τὸ ἀφῆκεν εἰς τοὺς παλαιούς
 κατοίκους ἀντὶ πληρωμῆς φόρου. Ὅ,τι ἔλαχεν εἰς καθένα ἀπὸ
 τοὺς συντρόφους τοῦ βασιλέως ἀνῆκεν εἰς αὐτὸν ὡς ἐλευθέρᾳ
 ἰδιοκτησίᾳ, διὰ τὴν ὁποίαν ὅμως ὥφειλε νὰ παρέχῃ στρατιω-
 τικὴν ὑπηρεσίαν. Ἀπὸ τοὺς συντρόφους τούτους προέρχεται ἡ
 τάξις τῶν εὐγενῶν. Καὶ οἱ ἄλλοι κατακτηταὶ εἶχον ἰδιοκτησίαν,

ἀλλ' ἀπετέλουν ἀπλῶς τὴν τάξιν τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων. Οἱ δοῦλοι ἦσαν προσκεκολλημένοι εἰς τὸ κτῆμα καὶ ἐπωλοῦντο χωρὶς νὰ χωρισθοῦν ἀπὸ αὐτό. Ἐκ τῆς τοιαύτης καταστάσεως προήλθε νέα διαρρύθμισις τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ βάσις τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν Μεσαιῶνα.

Νέους θεσμοὺς δὲν ἔφερον οἱ Βάρβαροι, ἀλλ' ἐζήτουν νὰ μιμηθοῦν εἰς ὅλα τὴν Ῥωμαϊκὴν διοίκησιν καὶ βίον. Οἱ λαμ-
πρότεροι ἀπὸ τοὺς βαρβάρους βασι-
λεῖς τοῦ Ε' καὶ Γ' αἰῶνος ἐκυβέρνη-
σαν συμφώνως μὲ τὰς Ῥωμαϊκὰς πα-
ραδόσεις. Ἐκαμμον νόμους, ἀπέδιδον
τὸ δίκαιον, εἰσέπραττον φόρους, καὶ
μὲ μίαν λέξιν ἐκυβέρνην, ὅπως θὰ
ἐκυβέρνηα εἰς Ῥωμαῖος Αὐτοκράτωρ.
Ἄν θέλωμεν νὰ λάβωμεν μίαν ἰδέαν,
ὅποιοι ἦσαν οἱ βάρβαροι βασιλεῖς,
πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ἀνθρώπους,
οἱ ὅποιοι ὁμιλοῦν καὶ γράφουν τὴν
λατινικὴν, ἐνδύονται ὡς Ῥωμαῖοι.
Θεωροῦν δὲ τιμὴν τῶν νὰ λαμβάνουν
τίτλους, καὶ πρέπει τὰ βασιλικά τῶν
σύμβολα, ὡς τὸ στέμμα, τὸ σκῆπτρον,
νὰ δίδωνται εἰς αὐτοὺς ἀπὸ τὸν Αὐ-
τοκράτορα (σ. 17).

Ὅμοιως καὶ ὡς πρὸς τὴν διοί-
κησιν τοῦ τόπου ἐδέχθησαν οἱ βάρ-
βαροι πολλὰς Ῥωμαϊκὰς διατάξεις.
Δὲν ἐκράτησαν δι' ἑαυτοὺς παρὰ

μόνον τὰς στρατιωτικὰς ἀρχάς· τὰς πολιτικὰς τὰς ἀφήκαν
εἰς τοὺς κατάκτηθέντας λαούς. Αἱ ἐπαρχίαι ἐκυβερνῶντο ἀπὸ
διοικητὰς, οἱ ὅποιοι ὠνομάζοντο, ὅπως καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων,
δοῦνες ἢ κόμιτες. Μόνον ἡ νομοθεσία τῶν Γερμανικῶν λαῶν
ἦτο διαφορετικὴ. Ἀπεδέχοντο τὴν ἐξάγκισιν τοῦ ἐγκλήματος

Εἰκ. 79.—Εὐγενὴς Φράγκος.
Τὸ ἐνδυμὸν τοῦ συνίσταται ἀπὸ
χιτῶνα μέχρι γονάτων καὶ ἀπὸ
μανδύαν, ὁ ὅποιος κουμπώνεται
εἰς τὸν ὦμον. Τὸ ἐνδυμα ὁ-
μοιάζει μὲ τὸ Ῥωμαϊκόν.

διὰ πληρωμῆς ἑνὸς χρηματικοῦ ποσοῦ εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ φονευθέντος (ὅπως καὶ οἱ Ἕλληνες τοῦ Ὀμήρου). Εἰς τὴν πρωτογενῆ ἐκείνην νομοθεσίαν ἦσαν δεχταὶ αἱ δοκιμασίαι, αἱ ὁποῖαι ἐγίνοντο διὰ τῆς υποβολῆς τοῦ κατηγορουμένου εἰς μέγαν κίνδυνον (γὰ πιάσῃ π. χ. πυρακτωμένον σίδηρον). Ἄν μὲν διέφευγεν τὸν κίνδυνον ἦτο ἄθῳος, εἰδεμὴ ἦτο ἐνοχος καὶ ἐτιμωρεῖτο. Ἐνόμιζον ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἔκαμνε τὴν κρίσιν του. Διὰ τοῦτο αἱ κρίσεις αὗται ἐλέγοντο *θεοκριαίαι*.

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Βάρβαρος Κοινωνία.—Ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ὑπῆρξεν ἐποχὴ βαρβαρότητος. Ἡ ἐγκατάστασις τῶν Βαρβάρων εἰς τὰς χώρας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης παρ' ὀλίγον γὰ ἐξαφανίσῃ τὸν πολιτισμόν. Ἡ ἐπιδρομὴ κατεπίεσε βαρέως τὰς κατακτηθεῖσας χώρας. Οἱ κάτοικοι ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν βίαν καὶ τὴν βαρβαρότητα. Μόνῃ ἡ ἐκκλησία κατώρθωσε γὰ σῶσιν ὅπωςδὴποτε τὴν κοινωνίαν ἐκείνην. Ὅλοι οἱ βάρβαροι σχεδὸν (πλὴν τῶν Φράγκων) κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον εἰσηλθόντες εἰς τὰς χώρας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους, ἦσαν ἐκχριστιανισμένοι, ἀλλ' ὅχι ὀρθόδοξοι, ἦσαν Ἀρειανοί. Οἱ Ῥωμαῖοι ὑπῆκοοι τῶν ἔμειναν ὀρθόδοξοι.

Ἐν μέσῳ τῆς βαρβαρότητος ἐκείνης ὑψώθη ὡς μόνος ὑπερασπιστὴς τῆς κοινωνίας ἡ Ἐκκλησία. Οἱ ἐπίσκοποι πολλάκις ἐπροστάτευσαν τοὺς κατοίκους ἀπὸ τὰ κακὰ τῆς βαρβαρικῆς ἐπιδρομῆς. Πολλάκις μὲ τόλμην ἀντεστάθησαν εἰς τὰς παρεκτροπὰς καὶ αὐτῶν τῶν βαρβάρων βασιλέων. Ἀργότερα ἰδρύθησαν τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Βενεδίκτου (543), τὰ ὁποῖα ταχέως ἐπολλαπλασιάσθησαν καὶ ὑπῆρξαν τὸ ἄσυλον τοῦ πολιτισμοῦ. Στέλλουν ἱεραποστόλους καὶ εἶναι ὁ τόπος τῆς ἐργασίας καὶ τῆς καλλιεργείας τῶν γραμμάτων. Ἡ Λατινικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ παλαιοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Β'. — ΤΟ ΦΡΑΓΚΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ

ΣΥΝΕΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ — Η ΒΑΠΤΙΣΙΣ ΤΩΝ — ΚΑΡΟΛΟΣ
Ο ΜΕΓΑΣ — ΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΙ ΤΗΣ ΔΥΣΕΩΣ
Η ΦΡΑΓΓΙΚΗ — Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ

Οι Φράγκοι. — Μεταξύ τῶν Βαρβάρων, οἱ ὅποιοι εἶχον καταλάβει τὴν Γαλατίαν, οἱ Φράγκοι μόνοι ἦσαν ἀκόμη εἰδωλό-
λάτραι, ἔλοι δὲ οἱ ἄλλοι Ἀρειανοί. Ἦσαν ὀλιγώτεροι ἀπὸ
τοῦς ἄλλους Βαρβάρους, οἱ ὅποιοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Γα-
λατίαν. Καὶ ὅμως μόνον αὐτοὶ ἐδημιούργησαν ἔργον σπουδαῖον
καὶ μόνιμον. Διότι ἀπὸ τοῦς Φράγκους προῆλθε κατὰ μέγα μέ-
ρος ἡ σημερινὴ Γαλλία καὶ Γερμανία.

Οἱ Φράγκοι ἦσαν διηρημένοι εἰς πολλοὺς μικροὺς λαοὺς,
κάθε εἰς λαὸς εἶχε τὸν βασιλέα του. Ὁ σπουδαιότερος ἀπὸ τοῦς
παλαιότερους βασιλεῖς των ὑπῆρξεν ὁ Κλῶβις (ἢ Χλωδεβίκος,
περὶ τὸ 500), ἀπὸ τὸν ὅποσον ἀρχίζουν αἱ μεγάλαι τύχαι τοῦ
λαοῦ τῶν Φράγκων. Ὁ Κλῶβις ὑπῆρξεν ὁ μόνος βάρβαρος βασι-
λεὺς, ὁ ὅποιος ἐδαπτίσθη εἰς τὴν ὀρθόδοξον καθολικὴν θρη-
σκείαν. Ἡ βάπτισις δὲ τοῦ λαοῦ τῶν Φράγκων εἰς τὴν ὀρθὴν
πίστιν ἐγένεν ἡ ἀφορμὴ τοῦ μεγαλείου αὐτῶν. Ὅλοι οἱ καθολι-
κοὶ ἐπίσκοποι ἠθέλησαν νὰ ἔχουν βασιλέα τὸν Κλῶβιν. Μὲ τὴν
δύναμιν τῆς Ἐκκλησίας ὁ Κλῶβις ἐκυρίευσε τὸ βασίλειον τῶν
Βησιγόθων, καθυπέταξε τοῦς ἄλλους βαρβάρους, καὶ ἐδασίλευ-
σεν εἰς ὅλην τὴν Γαλατίαν. Ὅταν ἐτελείωσε τὰς κατακτήσεις
τοῦ ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν
τίτλον πατρίκιος. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κλῶβις ἐπέρχεται δια-
μελισμὸς τῆς χώρας τῶν Φράγκων μετὰ πολλῶν βασιλέων καὶ
αὐθεντῶν. Εἰς ἀπὸ τοῦς δοῦκας ἐκείνους, ὡς ὠνομάζοντο, ὁ Κά-
ρολος ὁ Μάρτελος, ἔχει τὴν δόξαν ὅτι ἐνίκησε τοῦς Ἀραβας
εἰς τὸ Ποατιὲ (732).

Κάρολος ὁ Μέγας. — Ἀπὸ ὅλους τοῦς βαρβάρους βασι-
λεῖς ὁ ἰσχυρότερος ὑπῆρξεν ὁ Κάρολος, ὁ ὅποιος ἐπωνομάσθη

εἰς τὴν ἱστορίαν **Μέγας** (Karlomagnus, Καρλομάγνος). Ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς ἰδρύσεως ἕως τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐπὶ τριακῶσια ἔτη (500-800), τὸ Κράτος τῶν Φράγκων διαρκῶς ἠύξανε. Τώρα φθάνει εἰς τὴν μεγίστην ἔκτασιν καὶ δυνάμιν του. Ὁ Μέγας Κάρολος ὑπῆρξε δεξιὸς κυβερνήτης καὶ μέγας κατακτητής. Κατὰ τὰ 46 ἔτη τῆς βασιλείας του ἔκαμε 55 ἐκστρατείας. Ἡ ἱστορία του ἐνδιαφέρει ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἐνδιαφέρει καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς. Ὁ Κάρολος ὁ Μέγας ἐδημιούργησεν ἐν ἀπέραντον Κράτος, περιλαμβάνον ὅλας τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι σήμερον εἶναι ἡ Ἰσπανία, Γαλλία, Γερμανία, Αὐστρία, Ἰταλία, δηλαδὴ ὁλόκληρον τὴν Δυτικὴν καὶ τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην.

Ὁ Καρλομάγνος συνήνηνε μὲ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν σύνεσιν. Ἐκυβέρνησε μὲ φρόνησιν τοὺς λαοὺς του. Κάθε ἔτος τὴν ἀνοιξίαν συνεχάλει συγχελεύσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἤρχοντο οἱ ἐπίσκοποι, οἱ κόμιτες καὶ τοὺς συνεβουλεύετο ποῖα ἦσαν τὰ καλύτερά μέτρα διὰ τὴν βελτίωσιν τοῦ Κράτους. Ἐκαμνε νόμους, οἱ ὁποῖοι ὠνομάζοντο capitularia, διότι ἀπετελοῦντο ἀπὸ πολλὰ μικρὰ κεφάλαια (capita). Ὅλαι αἱ χώραι, αἱ ὁποῖαι ὑπῆκουον εἰς αὐτόν, ἦσαν διηρημέναι εἰς κομιτείας. Ὁ κόμις ἐκυβέρνηα καὶ ἐπέβλεπεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων. Μεγάλην προσέτι φροντίδα κατέβαλε διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο βυθισμένος εἰς σκοτεινὴν ἀμάθειαν. Εἶχεν ἰδρύσει σχολεῖα εἰς τὸ παλάτιόν του, εἰς τὰ μοναστήρια καὶ τὰς ἐκκλησίας. Τὰ μοναστήρια ἦσαν τότε ὁ μόνος τόπος, ὅπου ἡδύνατο νὰ εὗρεθῇ ὀλίγη παιδεία καὶ μικρὸς πολιτισμός.

Ἡ δύναμις τῆς παπῶσύνης. — Κατὰ τοὺς ἰδίους ἐκείνους χρόνους, τὸν 8^{ον} αἰῶνα, σχηματίζεται εἰς τὴν Εὐρώπην μία πολὺ μεγάλη δύναμις, ἡ παπῶσύνη. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ διοίκησις τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν Πάπαν τῆς Ρώμης, ὅπως διεμορφώθη κατὰ τὸν Μεσαιῶνα εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ Πάπας εἶναι ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ρώμης, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Ἐκκλησίας ἐθεωρήθη ὁ πρῶτος πάντων τῶν

ἐπισκόπων. Τὴν προτεραιότητα ταύτην οἱ πάπαι μετεχειρίσθησαν διὰ τὸ ἀποκτήσουν δύναμιν. Κατὰ μικρὸν ὁ Πάπας καθίσταται ὁ ὑπέρτατος ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἕλην τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην.

Κατ' ἀρχὰς οἱ πάπαι κατώρθωσαν νὰ κάμουν τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας ἀνεξάρτητον ἀπὸ κάθε κυρίαρχον βασιλέα. Ἐπειτα ἐζήτησαν νὰ μεταβάλουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν δύναμιν εἰς παγκόσμιον πολιτικὴν δύναμιν. Ἡθέλησαν, ὡς εἴπωμεν, νὰ βασιλεύσουν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ βασιλέων, ὥπως οἱ βασιλεῖς ἐδασίλευον ἐπὶ τῶν λαῶν των. Φυσικὰ ἢ παπασύχη κατεπολεμήθη, καὶ ἔνεκα τούτου προέκυψαν μεγάλοι πόλεμοι μεταξὺ τῶν παπῶν καὶ τῶν βασιλέων τῆς Δύσεως καὶ ἐγεννήθησαν πολύχροτα ζητήματα εἰς τὴν ἱστορίαν.

Οἱ πάπαι καὶ οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες.—Ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἦτο γεμάτη δύναμιν καὶ ζώην, καὶ εἶχεν ἱεράρχας διαλάμποντας διὰ τὴν παιδείαν αὐτῶν, καθ' ὃν χρόνον οἱ πάπαι καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως ἦσαν βυθισμένοι εἰς τὴν ἀπαιδευσίαν καὶ ἀμάθειαν. Οὐδέποτε λοιπὸν παρεδέχθη τὴν περὶ τῶν πρωτείων ἀξίωσιν τοῦ Πάπα καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Μόνον ἀπέδιδεν ἀνέκαθεν εἰς τὸν Πάπαν τὰ πρεσβεῖα, ἀπλὴν τιμητικὴν διάκρισιν (σ.125 ἐξ.).

Ὁ πρῶτος Πάπας, ὁ ὁποῖος ἐπλησίασε τοὺς σκοποὺς του, νὰ ἀποκτήσῃ καὶ κοσμικὴν δύναμιν, ἦτο ὁ **Γρηγόριος Α' ὁ Μέγας** κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡρακλείου (περὶ τὸ 600). Ὁ Γρηγόριος συνεπλήρωσε τὸν ἐκχριστιανισμόν τῶν λαῶν τῆς Δύσεως, ἀπέκτησε μεγάλην ἰσχὺν καὶ κατέστη ὁ ἀληθινὸς κύριος τῆς Ῥώμης. Ὁ Πάπας ἦτο εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ ὑπέρτατος ἀρχὼν τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἰταλίαν ἦτο ἀπλοὺς ὑπῆκοος τοῦ Αὐτοκράτορος. Καὶ αὐτὸς ὁ Γρηγόριος κολακεύει τὸν Μαυρίκιον καὶ ἔπειτα τὸν Φωκᾶν, διδάσκει μάλιστα εἰς ὅλον τὸν κόσμον τὴν ὑποταγὴν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, ἢ ὅποια εἶναι, ὥς λέγει, «**μία παγκόσμιος δημοκρατία**». Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀκόμη ἐξακολουθοῦν οἱ πάπαι νὰ κολακεύουν

τοὺς Ἑλληνας Αὐτοκράτορας. Τὸν Η' αἰῶνα ἔχει μεγαλώσει ἡ δύναμις τοῦ Πάπα· εἶναι τὸ πρῶτον πρόσωπον εἰς τὴν Δύσιν, ἀλλὰ μένει πάντοτε ὁ ὑπῆκοος τοῦ Ἑλληνος Αὐτοκράτορος, τοῦ κυριάρχου, ὁ ὁποῖος ἐδρεύει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μέγας κίνδυνος ἀπειλεῖ τὸν Πάπαν καὶ τὴν Ἰταλίαν ἐλόκληρον, οἱ βάρβαροι Λομβαρδοί, τοὺς ὁποῖους εἶδομεν μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν νὰ κατέρχωνται ἀπὸ τὸν Βορρᾶν (σ.61). Ὁ πάπας ζητεῖ τότε τὴν συμμαχίαν τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ μόνοι ὀρθόδοξοι βασιλεῖς εἰς τὴν Δύσιν. Ἡ συμμαχία αὕτη εἶναι μέγα γεγονός εἰς τὴν ἱστορίαν. Διότι οἱ Φράγκοι κατακτοῦν ἀπὸ τοὺς Λομβαρδοὺς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας οὗτοι εἶχον ἀρπάσει ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, καὶ τὰς δίδουν εἰς τὸν Πάπαν (756). Ἀπὸ τότε ἡ παπασύνη συνταυτίζει τὰς τύχας αὐτῆς μετὰ τοὺς Φράγκους, ἡ μία δύναμις στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἄλλης καὶ συναυξάνονται. Ἀπὸ τότε οἱ πάπαι γίνονται καὶ κοσμικοὶ κυρίαρχοι, ἀληθεῖς βασιλεῖς εἰς τὰ κράτη των, τὰ ὅποια ὠνομάσθησαν κράτη τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Κάρολος Αὐτοκράτωρ.—Τὰ Χριστούγεννα τοῦ 800 μ. χ. ὁ Πάπας στέφει τὸν Κάρολον μετὰ χρυσοῦν στέμμα Αὐτοκράτορα. Ὁ λαὸς τὸν ἐπευφήμησεν ἀνακράζων : «Εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων ζωὴ καὶ νίκη!». Ὁ τίτλος Αὐτοκράτωρ δὲν ἦτο τίτλος νέος. Τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος δὲν εἶχε παύσει νὰ ὑφίσταται. Μόνον ἡ πρωτεύουσά του εἶχε μετατεθῆ ἀπὸ τὴν Ῥώμην εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τώρα ἀναδημιουργεῖται εἰς τὴν Δύσιν τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος. Εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὁμοιάζει καθόλου μετὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἀλλ' ἡ Δύσις, τὴν ὁποίαν εἶχον διαμελίσαι αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Βαρβάρων, εὗρίσκεται καὶ πάλιν συνηνωμένη ὑπὸ ἓνα Αὐτοκράτορα. Ὁ Καρλομάγνος εἶναι ὁ Αὐτοκράτωρ. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἰδέα, τὴν ὁποίαν εἶχον εἰς τὴν Δύσιν διὰ τὸν Κάρολον καὶ τὴν Αὐτοκρατορίαν του. Ἀπὸ τότε πραγματικῶς πλέον χωρίζεται ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἀπὸ τὴν Φραγκικὴν Δύσιν.

Ὁ διαμελισμὸς τοῦ Φραγκικοῦ Κράτους.— Ὁ

λίγα παρήλθον ἔτη ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου καὶ τὸ μέγα ἔργον αὐτοῦ εἶχε καταστραφῇ. Τὸ Κράτος του εἶχε διαμελισθῇ. Μὲ τὸν καιρὸν ἡ ἀποσύνθεσις ἠϋξανε. Ἐν συντόμῳ, τὰ τέλη τοῦ Ι' αἰῶνος, δὲν ὑπῆρχον παρὰ συντρίμματα κρατῶν εἰς τὴν θέσιν τοῦ κολλοσσιαίου ἐκείνου ὀργανισμοῦ.

Ὁ διαμελισμὸς οὗτος εἶναι τὸ μέγα γεγονός τῆς ἱστορίας τῆς Εὐρώπης τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα. Τὸ Φραγκογερμανικὸν κράτος εἶχεν ἐναντίον ἑαυτοῦ τὸ μέγεθός του καὶ τὴν ἑλλειψιν ἐνόητος. Εἰς τὰ ἐκτεταμένα σύνορά του, τὰ ὅποια ἐξετείνοντο ἀπὸ τὴν κεντρικὴν Γερμανίαν ἕως τὴν Ἰσπανίαν, ἀπὸ τὴν Δανίαν ἕως τὴν Νότιον Ἰταλίαν, περιελάμβανε τρεῖς μεγάλας χώρας τὴν σημερινὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γερμανίαν. Μεταξὺ τῶν μεγάλων τούτων τριῶν τμημάτων οὐδὲ εἰς κοινὸν δεσμὸς ὑπῆρχεν. Οἱ λαοὶ αὐτῶν οὔτε τὴν ἰδίαν γλῶσσαν ὠμίλουν, οὔτε τῆς ἰδίας φυλῆς ἦσαν.

Αἱ τελευταῖαι ἐπιδρομαί.—Καθ' ὃν χρόνον τὸ Κράτος μόνον του ἀπεσυνετίθετο, προσβολαὶ βαρβάρων, ἐρχόμεναι ἀπ' ἔξω, συντελοῦν εἰς τὸν ταχύτερον κατακερματισμόν. Ἦσαν ἡ ὀπισθοπορεία τῆς βαρβαρότητος, οἱ τελευταῖοι διάδοχοι τῶν Βαρβάρων, οἱ ὅποιοι εἶχον διαμελίσαι τὴν Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὅπως καὶ οἱ παλαιοὶ Βάρβαροι ἐξήτουν θέσιν εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος, οὕτω καὶ τώρα οἱ τελευταῖοι βάρβαροι ζητοῦν τὴν θέσιν των εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Εὐρώπην.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Καρόλου ὑπέστησαν τριπλὴν ἐπιδρόμην εἰς ὅλα τὰ σύνορα τοῦ Κράτους των: ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Μεσογείου θαλάσσης τὴν ἐπιδρομὴν τῶν *Σαρακηνῶν*, εἰς τὰ ἡπειρωτικὰ σύνορα τῆς Ἀνατολῆς τὴν ἐπιδρομὴν τῶν *Οὐγγρων*, εἰς τὰ παραθαλάσσια σύνορα τοῦ Βορρᾶ καὶ τῆς Δύσεως τὴν ἐπιδρομὴν τῶν *Νορμανδῶν*.

Οἱ Σαρακενοί.—Ἡ ἀραβικὴ ἐπιδρομὴ, τὴν ὁποίαν εἶχον σταματήσῃ οἱ θυζαντινοὶ αὐτοκράτορες καὶ ὁ Κάρολος ὁ Μάρτελος κατὰ ξηράν, εἶχε μετατοπισθῇ εἰς τὴν θάλασσαν. Ἦδη εἶχεν ἀλλάξει μορφήν, εἶχε λάβει τὴν μορφήν τῆς πειρατείας.

Ἡ πρώτη μεγάλη σαρακηνική ἐπιδρομή εἶχε στραφῇ ἐναντίον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ ἦτο ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος ἢ κατὰκτησις τῆς Κρήτης καὶ συγχρόνως σχεδὸν τῆς Σικελίας (περὶ τὸ 825 - σ. 114).

Οἱ Ἀραβες οὗτοι πειραταί, ἔχοντες ἴδιον ὀρμητήριον τὰς ἀπέναντι τῆς Σικελίας βορείους ἀκτὰς τῆς Ἀφρικῆς, ἔκαμνον τὰς ἐκστρατείας τῶν ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τοῦ Ἀραβικοῦ κράτος τῶν Χαλίφων, εἶναι δὲ γνωστοὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων ἐκείνων μὲ τὸ ὄνομα **Σαρακηνοί**. Τὰ ἑλληνικὰ χρονικά τοῦ Μεσαιῶνος διηγοῦνται μὲ φρίκην τὰς καταστροφὰς τῶν «ἀθῶν Ἀγαρηνῶν», ὅπως τοὺς ὀνομάζουν συνηθέστερον. Οἱ ἄφροι ἐκεῖνοι, κοροσάροι (1) ἐπὶ ἓνα καὶ περισσότερον αἰῶνα ἐνέβαλλον τὸν τρόμον εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἀκτὰς τῆς Μεσογείου καὶ ἐγίναν ἡ δυστυχία τῶν κατοίκων. Τόσον μεγάλα ἦσαν αἱ καταστροφαὶ τῶν, ὥστε οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιχειρήσουν ἀληθινὰς ἐκστρατείας διὰ νὰ καθαρίσουν ἀπὸ αὐτοὺς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας. Ἀλλὰ καὶ τὰ παράλια τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ὑπέφερον σκληρὰς δοκιμασίας. Δὲν ἐλεηλάτουν δὲ μόνον τὰ παράλια, ἀλλ' ἐισεχώρουν καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν χωρῶν, ἰδίως εἰς τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰταλίαν. Ἐλεηλάτησαν 150 πόλεις τῆς Ν. Ἰταλίας, ἐπροχώρησαν μάλιστα ἕως τὴν Ῥώμην καὶ ἐλαφυραγώγησαν τὰ προάστεια αὐτῆς (2).

(Οἱ Οὐγγροι. — Ἀπὸ δὲ τὰ βάρθη τῆς Ἀσίας ἐρχονται κατὰ τὸ 900 μ. Χ. ἄλλοι νέοι βάρβαροι, οἱ ὁποῖοι ἔκτοτε ἐγκατεστήθησαν ὀριστικῶς εἰς τὴν Εὐρώπην. Εἶναι δὲ οὗτοι οἱ **Μαγνάροι** ἢ **Οὐγγροι**, τουρκικῆς φυλῆς. Κατεσκήνωσαν δὲ εἰς τὰς ἰδίας χώρας, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῇ οἱ συγγένεις τῶν λαοί, οἱ Οὐννοὶ καὶ ἔπειτα οἱ Ἀβαροὶ. Εἰς τὰς νέας τῶν οἰκήσεις, εἰς τὰς μεγά-

1) Ἀπὸ τὴν νεολατινικὴν λέξιν *corsa*, ἡ ὁποία σημαίνει τὴν ἐπιδρομὴν (καὶ σήμερον λέγομεν *κοῦρσα*).

2) Ὁ μέγας ζωγράφος Ῥαφαὴλ ἀπὸθανάτισε τὴν καταστροφὴν ταύτην εἰς μίαν τοιχογραφίαν τοῦ.

λας πεδιάδας τοῦ Δουνάβεως, δὲν ἠλλαξαν βίον. Ἐπὶ μακρὸν ἐξηκολούθησαν νὰ ζοῦν ὑπὸ τὰς σκηνὰς καὶ διαρκῶς ἐπὶ τοῦ ἵππου. Τὰ ἄγρια πελεμικά των στίφη ἔγιναν, τὰς ἀρχὰς τοῦ Ι΄ αἰῶνος, ὁ τρόμος τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης. Ἄλλοτε ὁ Κάρολος ὁ Μέγας εἶχεν ἀναχαιτίζει τοὺς Ἀδάρους. Τώρα ἀναχαιτίζουν τοὺς Μαγυάρους οἱ Γερμανοὶ βασιλεῖς. Συχνὰ κάμνουν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἀλλ' οἱ βυζαντινοὶ στρατηγοὶ τοὺς ἀποκροοῦν καὶ τοὺς ἐξαναγκάζουν εἰς σεδασμόν.

Οἱ Νορμανδοί.—Οἱ σπουδαιότεροι ὅμως ἐπιδρομεῖς, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιδρομὴ συνετέλεσεν εἰς τὴν νέαν διαμόρφωσιν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξαν οἱ *Ἀνθρώποι τοῦ Βορρᾶ*, οἱ *Νορμανδοί*. Ἐρχονται ἀπὸ τὴν Σκανδιναυικὴν χερσόνησον τὸν Θ΄ αἰῶνα μὲ μεγάλας λέμβους, αἱ ὁποῖαι τρέχουν μὲ τὸ ἰστίον ἢ μὲ τὴν κώπην, καὶ ὑπακούουν εἰς ἀρχηγούς, τοὺς ὁποίους ὀνομάζουν *Βασιλεῖς τῆς θαλάσσης*. Ἐνθυμίζουν τοὺς παλαιούς Γερμανοὺς ἐπιδρομεῖς. Εἶχον τὸν ἴδιον ὀπλισμόν, ἦσαν διηρημένοι, ὅπως καὶ ἐκεῖνοι, εἰς πολεμικά στίφη. Εἶναι ἀτρόμητοι ναυτικοί. Μὲ μικρὰ πλοίαρια ἀντιμετωπίζουν μεγάλας θαλάσσας. Οἱ *βασιλεῖς τῆς θαλάσσης* δὲν φοβοῦνται τὰς καταιγίδας. Ἡ θύελλα, ἔλεγον, ἦτο δούλη εἰς αὐτοὺς, τοὺς ἔφερεν, ὅπου αὐτοὶ ᾔθελον. Εἰς τὴν ξηρὰν εἶναι γενναῖοι στρατιῶται. Τὴν νύκτα ἐπιπίπτουν αἰφνιδίως ἐναντίον τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων, τὰ λεηλατοῦν, τὰ καίουν, ἔπειτα ἐξαφανίζονται ὡς ἀστραπή μὲ τὰ πλοίαριά των, καὶ πηγαίνουν ἄλλοῦ διὰ νὰ ἐξακολουθήσουν νέας λαφυραγωγίας. Ἐπὶ ἓνα περίπου αἰῶνα διατρέχουν καὶ λεηλατοῦν ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην.

Ἐν μέρος ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς κατέκτησε τὴν χώραν τῶν βορείων Σλάβων. Οὗτοί εἶναι οἱ *Βαριάνγοι*, οἱ ὁποῖοι ἔρριψαν τὰ θεμέλια τοῦ Ῥωσικοῦ κράτους καὶ ἔγιναν ὀνομαστοὶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν. Ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι συνήθως λέγονται *Δανοί*, ἐπέρασαν εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Καὶ ἄλλοι τέλος, οἱ κυρίως Νορμανδοί, ἐρρίφθησαν εἰς τὰ παράλια τοῦ Φραγκικοῦ κράτους. Τοὺς Νορμανδοὺς τούτους ἐλκύει ἰδίως ἡ εὐφορος καὶ πλουσία

χώρα της Γαλλίας. Ἐπὶ ἐβδομήκοντα σχεδὸν ἔτη (ἀπὸ τὸ 841) δὲν παύουν τὰς ἐπιδρομὰς καὶ λεηλασίας των. Διὰ τῶν ποταμῶν εἰσδύουν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ λεηλατοῦν πολλὰς πόλεις. Τέσσαρας φορές φθάνουν ἕως τὸ Παρίσι. Ἐπὶ τέλους ἐγκαθίστανται εἰς τὴν γαλλικὴν χώραν, ἥ ὁποία ἀπὸ τότε ὠνομάσθη *Νορμανδία*. Ὁ ἀρχηγὸς των ἔλαβε τὸν τίτλον δούξ καὶ προσῆλθε μὲ τοὺς συμπολεμιστάς του εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ δούξ τῆς Νορμανδίας ἐγένεν ὁ ἰσχυρότερος αὐθέντης τῆς Γαλλίας. Ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν Νορμανδίαν ὤρμησαν εἰς κατάνκτησιν τῆς Ἀγγλίας, ἔπειτα ἤρπασαν τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ν. Ἰταλίαν. Ἐνταῦθα ἰδρύουν Νορμανδικὸν βασιλεῖον καὶ σχεδιάζουν νὰ κατὰκτῇσιν καὶ αὐτὴν τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν.

(Οἱ διάδοχοι τοῦ Καρόλου. — Μετὰ πεισματώδη πόλεμον τρεῖς υἱοὶ τοῦ Καρόλου συνῆψαν συνθήκην (τὸ 843) καὶ διένειμαν μετὰξὺ των τὸ Φραγκικὸν κράτος. Οἱ δύο ἔλαβον χώρας αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν εἰς μεγάλα τμήματα τῆς σημερινῆς Ἰταλίας καὶ Γαλλίας. Ὁ ἄλλος ἔλαβεν ἕλας τὰς ἐκείθεν τοῦ Ῥήνου ἀκραιφνῶς Γερμανικὰς χώρας. Εἰς τὴν τοιαύτην διαίρεσιν ὑπῆρχον τὰ σπέρματα τῆς γενέσεως μεγάλων κρατῶν. Ἐκαστον ἀπὸ τὰ τρία μεγάλα τμήματα εἶχεν ἐνότητα ἐθνότητος καὶ γλώσσης. Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς δημιουργίας τῆς *Ἰταλίας*, τῆς *Γαλλίας* καὶ τῆς *Γερμανίας*.

Τὸ τέλος τοῦ I' αἰῶνος, μετὰ πολλοὺς ἐμφυλίους ἀγῶνας, ὁ οἶκος τοῦ Καρλομάγνου ἔχει ἐκλείψει ἐντελῶς καὶ εἰς τὰ τρία κράτη. Καθ' ὃν χρόνον αἱ ἄλλαι χώραι τῆς Εὐρώπης εὐρίσκονται εἰς μεγάλας ταραχάς, τὸ βασιλεῖον τῆς Γερμανίας γίνεται ἰσχυρὸν καὶ λαμπρύνεται ἀπὸ μίαν ἐθνικὴν δυναστείαν.

Ἡ ἀνασύστασις τοῦ Κράτους. Ὁθων ὁ Α' (962). — Ἡ *Σαξονικὴ* λεγομένη δυναστεία αὕτη ἐθεμελίωσε Γερμανικὸν κράτος, ἀπέκρουσε τὴν οὐγγρικὴν ἐπιδρομὴν καὶ ἀνεστήσθη τὴν Δυτικὴν Αὐτοκρατορίαν. Τὰ ἔργα ταῦτα ὀφείλονται ἰδίως εἰς τὸν δεῦτερον ἡγεμόνα αὐτῆς, τὸν *Ὁθωνα τὸν Α'*

εἰς τὸν ὅποιον οἱ μεταγενέστεροι ἀπέδωκαν τὴν προσωνομίαν *Μέγας*.

Ὁ Ὁθων ὁ Α΄ ἐνθυμίζει εἰς πολλὰ τὴν πολεμικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν δράσιν τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου. Κατὰ πρῶτον ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα τῆς Γερμανίας διὰ τῆς ἐνώσεως τῶν πέντε μεγάλων δουκάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖτο. Ἐπειτα ἐργάζεται πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς Σλάβους καὶ καταπολέμει τῶν ἐχθρῶν, τοὺς ὁποίους κατανικᾷ ὁλοσχερῶς. Οὗτος ἔχει καὶ τὴν δόξαν, ὅτι ἐσταμάτησεν ὁριστικῶς τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Οὐγγρων καὶ τοὺς ἔρριψεν ἔξω τῆς Γερμανίας, εἰς τὰς πεδιάδας τοῦ Ἀνω Δουνάβεως.

Θεωρῶν ἑαυτὸν διάδοχον τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου ὁ Ὁθὼν ἠνώσεν εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ τὸ βασίλειον τῆς Ἰταλίας. Ἐπειτα κατῆλθεν εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπου ἐστέφθη ἐν πομπῇ ὑπὸ τοῦ Πάπα «Αὐτοκράτωρ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους» (962). Μεγάλαι ὑπῆρξαν εἰς τὴν ἱστορίαν αἱ συνέπειαι τῆς στέψεως ἐκείνης. Ἡ ἐπανίδρυσις αὕτη τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος ἔδωκε γέννησιν εἰς νέον πολιτικὸν ὀργανισμόν, «τὸ Ἅγιον Ῥωμαϊκὸν Γερμανικὸν κράτος», τὸ ὅποιον διετηρήθη ἐπὶ δέκα σχεδὸν αἰῶνας (ἕως τὸ 1806). Ὁ Ὁθων Α΄ δὲν εἶχε τὴν ἰδέαν, ὥπως ὁ Κάρολος, νὰ ἱδρῦσῃ ἐν μέγα χριστιανικὸν κράτος. Ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ἦτο νὰ προσαρτήσῃ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἄγλιαν Ἐδραν, ὥπως ἐκαλεῖτο τὸ παπικὸν κράτος, εἰς τὴν Γερμανικὴν κυριαρχίαν. Αὕτη ὑπῆρξεν ἀφορμὴ μεγάλων ἀγώνων μεταξὺ τῶν παπῶν καὶ τῶν Γερμανῶν αὐτοκρατόρων, οἱ ὅποιοι ἐτάραξαν σφοδρότατα τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γερμανίαν κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας.

Τὰ κοσμοϊστορικὰ ταῦτα γεγονότα ἐξασκοῦσι μεγάλας ἐπιδράσεις καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἔδρυσις Φραγκικοῦ κράτους καὶ ἡ ἀνασύστασις αὐτοῦ ὡς Γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας φέρουν χάσμα μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς φραγκογερμανικῆς Δύσεως. Ὁ αὐτο-

κράτωρ, ὁ ὁποῖος ἐδρεύει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, θεωρεῖ τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Δύσεως ὡς ἐπαναστάτας καὶ ὡς σφετεριστὰς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον μόνος αὐτὸς δικαιεῖται νὰ ἔχῃ. Ἀργότερα θὰ προκύβουν αἱ συνέπειαι. Ἡ κατάντησις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας θὰ γίνῃ ὁ σκοπὸς τῶν κυριάρχων τῆς Δύσεως Ἀλλ' ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν τῶν κοσμοϊστορικῶν ἐκείνων γεγονότων (τὸν I' αἰῶνα) ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία φθάνει εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς δυνάμεως αὐτῆς καὶ περιφρονεῖ τὸν κίνδυνον, ὁ ὁποῖος ἐπέρχεται ἀπὸ τὴν Δύσιν.

Εἰκ. 80.—Παναγία ἡ Πλατυτέρα (τοιχογραφία). Εἰς τοιαύτῃ στάσει, μὲ τὰς χεῖρας ὀψωμένας πρὸς δεξιὰν καὶ τὸν Χριστὸν ἐπὶ τοῦ στήθους, εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν μεγάλῃν κόγχην τοῦ ἱεροῦ (τὴν λεγομένην κοινῶς ἀχιζάδαν).—Ἡ ἐπιγραφή: «MP—ΘΘ (Μήτηρ Θεοῦ)—ἡ τῶν οὐρανῶν πλατυτέρα».

Εἰκ. 81. — Βυζαντινὴ διακόσμησις (τοῦ ε' αἰῶνος) ἐπὶ σπουδαιοτάτου ἔργου τέχνης, ἐξ ὁποῦ ἐλέφαντος. Εἰς τὸ μέσον μονόγραμμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

Ἡ ΥΨΙΣΤΗ ΑΚΜΗ — Ἡ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ [867—1097]

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ [867—963]

ΝΙΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ — ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΕΙΡΑΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Καθ' ὃν χρόνον εἰς τὴν Φραγκικὴν Δύσιν διαμερίζεται τὸ Κράτος τοῦ Καρόλου καὶ γίνεται ἀγὼν πρὸς νέας δημιουργίας κρατῶν, εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν ἡ Αὐτοκρατορία συγκεντρώνει τὰς δυνάμεις αὐτῆς καὶ φθάνει εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς λάμπειώς της. Ἡ ἐνδοξος αὕτη ἐποχὴ εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου σειρά μεγάλων βασιλέων, προσερχομένων ἐκ μιᾶς δυναστείας, τῆς λεγομένης *Μακεδονικῆς* ⁽¹⁾.

(1) Ἐκ τοῦ ἀρχηγέτου τῆς δυναστείας Βασιλείου τοῦ Α', ὁ ὁποῖος ἐκκλείτο *Μακεδών*, διότι κατήγετο ἀπὸ τὸ θέμα (τὴν ἐπικρίαν) τῆς Μικροδονίας.

Ἡ διαδοχή. Ἡ συμβασιλεία. — Ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία ἐδασίλευσεν 190 ἔτη (867-1057). Εἶναι ἡ πρώτη μακρὰ δυναστεία τῆς Αὐτοκρατορίας. Καὶ τὸ γεγονός τοῦτο ἀκόμη συντελεῖ εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ Κράτους.

Ἡ ἀρχὴ τῆς διαδοχῆς δὲν ἴσχυε πρότερον. Ὅπως καὶ εἰς τὴν παλαιὰν Ῥώμην οἱ αὐτοκράτορες σπανίως κατώρθωνεν νὰ ἐγκαθιδρύσουν δυναστείαν, ὁμοίως καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον οἰοσδήποτε ἠδύνατο νὰ φθάσῃ εἰς τὸν θρόνον. Τὸν βασιλέα ἐξέλεγεν ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς μὲ τὴν συναίνεσιν τῶν ἀρχόντων τοῦ κράτους. Τώρα νόμιμον εἶναι νὰ ὑπάρχῃ πάντοτε ἐπὶ τοῦ θρόνου εἰς ἀπὸ τὸν οἶκον τῶν Μακεδόνων.

Ὅλοι οἱ βασιλεῖς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας δὲν ἀναβαίνουν εἰρηνικῶς εἰς τὸν θρόνον καὶ οὔτε εἶναι ὅλοι υἱοὶ τῶν προγενεστέρων. Ὁ φυσικὸς κληρονόμος τοῦ θρόνου ἴσως δὲν ἦτο ἄξιος αὐτοῦ. Τότε ἐστέφετο μαζὶ μὲ αὐτὸν καὶ ὅστις ἤθελε φανῇ ὅτι ἦτο ἱκανός. Εὗρίσκετο ἕμως τρόπος νὰ συνδεθῇ οὗτος μὲ τὸν Μακεδονικὸν οἶκον, λαμβάνων σύζυγον μίαν ἀπὸ τὰς κόρας τοῦ βασιλέως. Καὶ οὕτως ἐτύγχανε νὰ εἶναι ἐστεμμένοι περισσότεροι τοῦ ἑνὸς βασιλεῖς. Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς συμβασιλείας ἀπεδείχθη πολὺ σοφόν. Πραγματικῶς ἐκυβέρνα ὁ ἄξιος. Ἀλλὰ συγχρόνως ὁ λαός, οἱ μεγιστάνες ἔχουν τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ὁ θρόνος εἶναι συνδεδεμένος μὲ μίαν δυναστείαν, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς νομιμότητος εἶναι σεβαστὴ. Ἀπὸ τότε μάλιστα τὰ τέκνα τῶν αὐτοκρατόρων λαμβάνουν τὸ ὄνομα «πορφυρογέννητοι», διότι ἐγεννῶντο εἰς πορφυροῦν κοιτῶνα, καθ' ὃν χρόνον ἐδασίλευεν ὁ πατὴρ των. Μεγάλην αἴγλην εἶχον εἰς ἑλπὴν τὴν οἰκουμένην οἱ πορφυρογέννητοι.

Ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία. — Ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες τῆς ἐνδόξου ταύτης δυναστείας εἰργάσθησαν ἀόκνως εἰς τὸ νὰ μεγαλώσουν καὶ νὰ λαμπρύνουν τὸ Κράτος. Μερικοὶ ὑπῆρξαν μεγάλοι ἥρωες, ἔσωσαν τὴν Αὐτοκρατορίαν, ἐμεγάλωσαν καὶ ἐδόξασαν αὐτήν.

Ὁ ἱδρυτὴς τῆς δυναστείας, *Βασίλειος ὁ Μακεδών* (867—

911), ἐφημέισθη διὰ τοὺς νόμους καὶ διὰ τὰς νίκας τοῦ ἐναντίον τῶν Ἀράβων. **Ὁ Κωνσταντῖνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος** (912—959) ἀπέκτησε μέγα ὄνομα εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας. Ἐπειτα ἀναβαλίνουν εἰς τὸν θρόνον τρεῖς ἥρωες Αυτοκράτορες, οἱ ὅποιοι διέρχονται τὴν ζωὴν των εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ μάχονται ἡρωϊκῶς, ὅπως οἱ παλαιοὶ Ῥωμαῖοι Αυτοκράτορες. Ὁ **Νικηφόρος Φωκᾶς** (863-969) παλαίει ἐναντίον τῶν Ἀράβων. Ὁ **Ἰωάννης Τσιμισκῆς** (969-976) καὶ αὐτὸς πολεμεῖ εἰς τὴν Ἀσίαν, καὶ ἀποκρούει τοὺς Ῥώσους εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ **Βασίλειος Β΄ ὁ Βουλγαροκτόνος** (976-1025) καταστρέφει τὸ Βουλγαρικὸν βασίλειον, σώζει τὸ Κράτος καὶ τὸν Ἑλληνισμόν ⁽¹⁾. Τότε ἡ Αυτοκρατορία εὐρίσκεται εἰς τὴν κορυφὴν τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ μεγαλείου. Ἐκτοτε, ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Βασιλείου Β΄, ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς Ζωῆς καὶ τῆς Θεοδώρας, τὸ Κράτος ἀρχίζει νὰ πίπτῃ (1025—1057).

Βασίλειος ὁ Α΄. — Ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐνδόξου Μακεδονικῆς δυναστείας Βασίλειος ὁ Α΄ κατενόησεν, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ κατισχύσῃ ἡ Μεταρρύθμισις. Αἱ μεγάλαι ἀρχαὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἦσαν ἐναντίαι πρὸς δοξασίας καὶ συνηθείας, αἱ ὁποῖαι εἶχον ριζώσῃ καὶ διὰ τοῦτο ἔφερον ἀνατροπὴν εἰς τὴν κοινωνίαν, καὶ τὴν ἐξησθένησαν. Τὸ μόνον, τὸ ὅποion ἔπρεπε νὰ γίνῃ, ἦτο ν' ἀναδιοργανωθῇ τὸ Κράτος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν, οἱ ὅποιοι ἀπὸ αἰῶνας ἐπεκράτουν.

Τὸ πρῶτον ζήτημα, εἰς τὸ ὅποion ὁ Βασίλειος ὁ Α΄ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν του, ὑπῆρξεν ἡ τακτοποίησις τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ὁ βασιλεὺς ἐζήτησε νὰ συμφιλιωθῇ μετὰ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν. Ἀλλ' αἱ ἀξιώσεις τοῦ Πάπα ἦσαν τόσοον ὑπερβολικαί, ὥστε ἐπῆλθε νέα ῥήξις μετὰ τὴν Ῥώμην.

(1) Ἐπιφανὴς σύγχρονος ἡμῶν Γάλλος ἱστορικός ὁ Ἀκαδημαϊκὸς **Γουσταῦος Σλουμπερζέ**, ἔγραψεν εἰς τέσσαρα μεγάλα βιβλία τὴν ἐνδοξὴν ἱστορίαν τῶν ἡρώων βασιλέων καὶ ὀνόμασεν αὐτήν, ὅπως τῆς ἀξίζει, «**Βυζαντινὴν Ἐποποιίαν**».

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἐθνικὴ πολιτικὴ τοῦ μεγάλου Φωτίου ἐθριάμβευεν.

Συγχρόνως ὁ Βασίλειος ἐπιχειρεῖ καὶ κατορθώνει τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ σιόλου. Ὁ Βασίλειος ἦτο ἀνθρώπος ἀμόρφωτος, ἀλλ' εἶχε σύνεσιν καὶ πρακτικὸν πνεῦμα. Φέρει τάξιν εἰς τὰ οἰκονομικὰ καὶ εἰς τὴν διοίκησιν. Τὸ Κράτος ἐπιέζετο ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη ὑπὸ παντοίων ἐχθρῶν, ἡ δὲ πεζικὴ καὶ ναυτικὴ δύναμις του εἶχε φθάσει εἰς παραλυσίαν. Ὁ Βασίλειος ἐπεχείρησε νέαν στρατολογίαν, ἀνέμιξε τοὺς νεοσυλλέκτους, μὲ τοὺς παλαιμάχους, καὶ ἔβαλε καλοὺς ἀρχηγούς, οἱ ὅποιοι ἐγύμνασαν τὸν στρατὸν καὶ τὸ ναυτικόν. Οὕτω παρεσκευάσθη ἡ στρατιωτικὴ ἐκείνη δύναμις, ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ σώσῃ καὶ νὰ δοξάσῃ τὸ Κράτος ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας.

Ὁ Βασίλειος ὁ Α' θριαμβεῖ ἐναντίον τῶν Ἀράβων καὶ τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας. Εἰς τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ν. Ἰταλίαν ἠγωνίσθησαν γενναίως οἱ Βυζαντινοὶ ἐναντίον τῶν Σαρακηνῶν. «Ὡς καταστρεπτικὸν κεραυνόν», λέγουσιν οἱ παλαιοὶ χρονογράφοι, ἐκπέμπει κατὰ τῶν πολεμίων ὁ Βασίλειος τὸν ἀνδρεῖον ναύαρχον Ὀρούφαν. «Μὲ τὰ λάφυρα καὶ μὲ τὴν δόξαν τῆς ἐκστρατείας ταύτης κατεκοσμήθη ἡ βασιλεύουσα». Τὰ γενναῖα Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἐξεδίωξαν τοὺς Ἀραβὰς ἀπὸ τὴν Καλαβρίαν, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε θέμα, δηλαδὴ διοίκησιν Βυζαντινὴν. Ἦτο τοῦτο σπουδαῖον ἀντάλλαγμα διὰ τὴν κατακτηθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ἀράβων Σικελίαν (σ. 114).

Λαμπρόταται ἐπίσης ἦσαν αἱ νίκαι ἐναντίον τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον γίνει ὁ τρόμος τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν καὶ ὁλοκλήρου τῆς Μεσογείου. Ἀπὸ τὰ πειρατικὰ ὁρμητήριά των τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κιλικίας ἐλυμαίνοντο τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης. Ὁ Βασίλειος ἠλευθέρωσε τὰς παραλίους πόλεις τῆς Δαλματίας ἀπὸ τὸν τρόμον τῶν Ἀράβων πειρατῶν. Ἀφ' οὗ ἐκαθάρισε μὲ ἀκουράστους ἀγῶνας τὰς θαλάσσας ἀπὸ τοὺς «ἄθιους

Ἄγαρηνούς», ἐταπείνωσε καὶ τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐξησφάλισεν ἑλὴν τὴν Μ. Ἀσίαν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς των.

Λέων ὁ Σ' ὁ Σοφός. — Τὸ ἀποδοθὲν ἐπίθετον **Σοφός** εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Βασιλείου Λέοντα δεικνύει τὴν παιδείαν, ἥ ὅποια ἐκόσμηι τὸν Αὐτοκράτορα τοῦτον. Ὁ Λέων ἦτο ἐντελὲς διάφορος ἀπὸ τὸν μέγαν πατέρα του. ἦτο εἰς σχολαστικὸς λόγιος καὶ ἡ παιδεία του δὲν συνωδεύετο ἀπὸ πρακτικὸν νοῦν καὶ σύνεσιν. Ἡ βασιλεία του ὑπῆρξεν ἀτυχής. Οἱ πόλεμοι μὲ τοὺς Ἀραβας ἐξακολούθουν. Εἰς τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν προχωροῦν καὶ κατακτοῦν ἑλληνικὰς χώρας.

Τὸ σπουδαιότερον, ἀλλὰ καὶ τραγικώτερον γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ εἶναι ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς μεγάλης Θεσσαλονίκης. Εἰς τόσον θράσος φθάνουν οἱ πειραταὶ ἐκεῖνοι, ὥστε ἐπιπίπτουν αἰφνιδίως ἐναντίον τῆς δευτέρας πόλεως τῆς Αὐτοκρατορίας (904), κυριεύουν καὶ ἐρημώνουν αὐτὴν ⁽¹⁾.

Κωνσταντῖνος ὁ Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος. — Κατὰ τὴν μακρὰν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τοῦ Λέοντος, Κωνσταντίνου τοῦ Ζ', ἐκάθισαν εἰς τὸν θρόνον καὶ ἄλλοι συγχρόνως βασιλεῖς. Οἱ ἄρχοντες τοῦ Κράτους ἐσχέφθησαν, ὅτι ἔπρεπε νὰ δίδουν τὸ

(1) Ἡ συμφορὰ τῆς Θεσσαλονίκης. — «Ὀλίγη ὥρσι ἄρχοντες εἰς τοὺς λαμπροὺς ἐκείνους κορσάρους νὰ μεταβάλουν μίαν βυζαντινὴν πόλιν εἰς φρικτὴν ἐρημίαν. Ὁ ἐχθρὸς ἐξηφρανίσετα ἀμέσως· ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας αἱ ἀγοραὶ τοῦ Χάνδακος ἐγέμίζαν ἀπὸ ἀπειρὰ λάφυρα. Καρμὶα ἀπὸ τῆς φανεράς ἐκείνης διηγήσεις φόνου, λεηλασίας καὶ αἰχμαλωσίας καὶ βασάνων δὲν εἶναι περισσώτερον τραγικὴ ἀπὸ τὸν αἰφνιδισμὸν καὶ τὴν λεηλασίαν τῆς Θεσσαλονίκης. Ὅλοι οἱ κάτοικοι ἔπεσαν εἰς χεῖρας τῶν νικητῶν, οἱ ὅποιοι ἔσφαζαν ὅλους ὅσοι δὲν ἦσαν νέοι. Ἀμέσως οἱ πειραταὶ ἔφυγον. Ἐκτὸς τῶν ἀπείρων λαφύρων ἔσυρον μὲζ' ἑαυτοὺς εἰκοσιδύο χιλιάδας νέους καὶ παρθένους καὶ νέας γυναικας. Εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ Χάνδακος ἐπωλήθη τὸ ἀνθρώπινον ἐμπόρευμα, οἱ νέοι καὶ αἱ νέαι τῆς Θεσσαλονίκης διεσκορπίσθησαν εἰς ὅλον τὸν μουσουλμανικὸν κόσμον» (Σλουμβερζέ).

βασιλικὸν ἀξίωμα εἰς ἓνα ἱκανὸν μεγιστᾶνα. Τότε μαζί με τὸν Κωνσταντῖνον ἐστέφθησαν καὶ ἄλλοι βασιλεῖς. Οἱ συμβασιλεῖς οὗτοι ἦσαν οἱ πραγματικοὶ Αὐτοκράτορες. Τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντῖνου οὐδόλως ἀκούεται εἰς τοὺς πολέμους καὶ τὰς ἄλλας ἐξωτερικὰς ὑποθέσεις τοῦ Κράτους. Ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος διήλθε τὸν βίον του εἰς τὸ Παλάτιον, κατεγίνετο εἰς μελέτας καὶ συγγραφὰς καὶ ἄφινεν εἰς τοὺς ἄλλους τὴν διοίκησιν.

Ῥωμανὸς ὁ Δεκαπηνός. Οἱ Βούλγαροι (919-944).

— Ἡ ἀσύνετος πολιτικὴ τῶν διαδόχων τοῦ Βασιλείου Α' ἐφάνη ταχέως. Καθ' ἑλπὴν τὴν Μακεδονικὴν περίοδον δὲν ὑπῆρξαν φοβερώτεροι ἐχθροὶ διὰ τὸ Κράτος ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Τὴν Βουλγαρίαν εἶχε κάμει πολὺ ἰσχυράν ὁ βασιλεὺς αὐτῆς Συμεὼν, ὁ ὁποῖος δὲν ἠρκέσθη εἰς τὸν τίτλον ἡγεμῶν, ἀλλ' ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν τσάρον (αὐτοκράτορα). Φοβερὸν ἀντίπαλον εὗρον οἱ Βυζαντινοὶ εἰς τὸν Συμεὼν. Ὁ ἀκαταπόνητος ἐκεῖνος πολεμιστὴς ἐκίνησε κατὰ τῆς Αὐτοκρατορίας σκληρὸν πόλεμον, ὁ ὁποῖος διήρκεσε ὁλόκληρον τὸν βίον του (893-927). Τὸ περίεργον δὲ εἶναι, ὅτι ὁ Συμεὼν οὗτος, ὅπως καὶ ἄλλοι Βούλγαροι εὐπατρίδαι, εἶχεν ἐκπαιδευθῇ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐθεωρεῖτο κατὰ τὸ ἥμισυ Ἕλλην.

Ὁ πόλεμος εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τὴν βασιλείαν τοῦ Λέοντος τοῦ Σαφοῦ. Ὁ Συμεὼν νικᾷ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς ἐξανγκνάζει εἰς εἰρήνην. Ἀλλ' ἀναφλέγεται φοβερὸς πάλιν ἐπὶ τοῦ Παρφυρογεννήτου. Ὁ Συμεὼν μετὰ τοὺς Βουλγάρους τοῦ ἐρημώνει τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ἕως τὴν πρωτεύουσάν. Τὸ Βουλγαρικὸν Κράτος ἐκτείνεται τώρα ἕως τὴν Ν. Μακεδονίαν, ἕως τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν. Ἡ Βυζαντινὴ διοίκησις ἀναγκάζεται νὰ λάβῃ δραστήρια μέτρα. Ὅλα τὰ στρατεύματα, καὶ αὐτὰ τὰ Ἀσιατικά, συγκεντρώνονται εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἐφαίνεται ὅτι αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τοῦ Κράτους ἐφθασαν. Ὁ Βούλγαρος ἡγεμὼν ἐμφανίζεται ἐμπρὸς εἰς τὰ τεῖχη τῆς Πέλεως (924), ὅπως ἄλλοτε ὁ Κροῦμμος. Ἀλλὰ τώρα δὲν εἶναι ὁ βάρβαρος ἡγεμὼν, ὁ ὁποῖος εἶχε κάμει θυσίας ἀνθρώπων, εἶναι βασιλεὺς πολιτι-

σμένος. Γεγονὸς παράδοξον τότε συμβαίνει. Μετὰ μίαν συνέντευξιν τοῦ Ἑλληνος Αὐτοκράτορος μετὸν Βούλγαρον τσάρον, ἀποχωρεῖ οὗτος αἰφνιδίως. Τὰ μεγάλα τείχη καὶ αἱ πολεμικαὶ μηχαναὶ κάμνουν τοὺς Βουλγάρους νὰ σκεφθοῦν περισσότερον παρὰ αἱ ἱκεσίαι τοῦ Ῥωμανοῦ (1).

Μετὸν υἱὸν καὶ διάδοχον τοῦ Συμεὼν ἐκλείσεν εἰρήνην ἢ βυζαντινὴ Κυβέρνησις, καὶ τότε ἀφῆκαν οἱ Βούλγαροι ἐπὶ 40 ἔτη ἥσυχον τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἡ φιλικὴ συνεννόησις τῶν δύο Κράτων ἐπισφραγίζεται διὰ τοῦ γάμου τῆς ἐγγονῆς τοῦ Ῥωμανοῦ μετὸν Βούλγαρον τσάρον, καὶ οὕτω μία βυζαντινὴ τσαρίνα ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βουλγαρικοῦ θρόνου. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Βουλγαρία ἤρχισε νὰ ἐξημερώνεται μετὰ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Νικηφόροι πόλεμοι κατ' Ἀράβων καὶ Ῥώσων.
— Εἰς τὴν Ἀνατολὴν οἱ ἑλληνικοὶ στρατοὶ ἔστησαν λαμπρὰ πρόπαια ἐναντίον τῶν Ἀράβων. Ἐνδοξος εἶναι ὁ μακροχρόνιος ἀγὼν κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Οἱ Ἀραβες κατετροπώθησαν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ εἰς τὴν ξηράν. Ἀληθινὸς ἥρως ἀνεδείχθη ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης ὁ Κουρκοῦας, τὸ ὅποιον οἱ παλαιοὶ χρονογράφοι ἐπωνόμαζον ἄλλον Βελισσάριον. Ἐπὶ 22

(1) «Ὁ Συμεὼν πνυστρατιᾷ ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ λεηλατεῖ, καίει, καταστρέφει τὰ πάντα ἕως τῆς Βλαχέρνας. Ἐπειδὴ εἶχε ἀκούσει πολλὰ περὶ τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς φρονήσεως τοῦ Ῥωμανοῦ ἐζήτησε νὰ τὸν ἴδῃ. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπῆγε πρῶτον εἰς τὸν νικὸν τῶν Βλαχερνῶν καὶ προσευχήθη καὶ ἔπειτα εἰς τὸν τόπον τῆς συνεντεύξεως. Ἐκεῖ εἶχε παρατάξει ὁ Συμεὼν πλῆθος σωματοφυλάκων χρυσασπιδῶν καὶ χρυσοδοράτων. Ἀπὸ τὰ τείχη ἐπάνω ὅλοι οἱ ἄρχοντες τοῦ Κράτους ἔβλεπον τὰ γινόμενα. Ὁ Ῥωμανὸς προχωρεῖ μόνος χωρὶς νὰ φοβηθῇ. «Σὲ ἤκουσα, λέγει πρὸς τὸν Συμεὼν, ὅτι εἶσαι Θεοσεβὴς καὶ χριστιανός, βλέπω ὅμως, ὅτι τὰ ἔργα σου οὐδὲ ὅπως συμφωνοῦν μετὰ τοὺς λόγους». Ἐσεβάσθη ὁ Συμεὼν τὴν ταπεινῶσιν καὶ τοὺς λόγους τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ ἐδέχθη νὰ κάμῃ εἰρήνην» (Ἐκ τοῦ *Χρονικοῦ* τοῦ *Γεωργίου* τοῦ *Ἀμαρτωλοῦ*).

συνεχῆ ἔτη πολεμεῖ ὁ γενναῖος Κουρκούας ἐναντίον τῶν Ἀράβων (920-942). Χιλίας καὶ περισσοτέρας χριστιανικὰς πόλεις ἀνέκτησε, ἐδιπλασίασεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὴν ἑκτασιν τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐξέτεινε τὰ σύνορα αὐτῆς ἕως τὸν Τίγρητα καὶ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν.

Οἱ Ῥῶσοι ἐπιχειροῦν ἐπὶ τοῦ Ῥωμανοῦ καὶ ἄλλην ἐκστρατείαν ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως (944). Πολιορκοῦν τὴν πόλιν καὶ ἀπὸ τὴν ξηρὰν καὶ ἀπὸ τὴν θάλασσαν, ληλατοῦν ἀνηλεῶς καὶ καταστρέφουν τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Ἡ πανωλεθρία τῶν τοῦς ἀναγκάζει νὰ συνάψουν εἰρήνην «πρὸς τοὺς μεγάλους αὐτοκράτορας τῆς Ἑλλάδος», ὅπως λέγουν οἱ παλαιοὶ χρονόγραφοι τῶν.

Ἡ βασιλεία τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ ἀναδιβάσει τὴν Χριστιανικὴν Αὐτοκρατορίαν εἰς δύναμιν, ἣ ὁποία ἐμπνέει τὸν σεβασμὸν. Εἰς τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κράτους ὁ Ῥωμανὸς ἐπιβάλλει τὴν ἰσχύν του, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν φέρει τὴν τάξιν. Ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ παραγκωνίσῃ τὴν νόμιμον δυναστείαν καὶ νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ μὲ τὸν ἰδικόν του οἶκον. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς καὶ οἱ υἱοὶ του ἠναγκάσθησαν ν' ἀφήσουν τὸν θρόνον καὶ νὰ κλεισθοῦν εἰς μοναστήριον.

Οἱ μεγάλοι στρατηγοί. Ὁ Νικηφόρος Φωκάς.— Μετὰ τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ οἴκου τοῦ Ῥωμανοῦ ἀναλαμβάνουν τὴν ἀρχὴν οἱ νόμιμοι αὐτοκράτορες, ὁ *Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος* καὶ ἔπειτα ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ῥωμανὸς ὁ *Β'* (945-963). Ἀλλὰ καὶ οἱ δύο δὲν εἶναι ἐπιτήδειοι πρὸς διοίκησιν. Τὸ Κράτος κυβερνᾶται ἀπὸ ἱκανοὺς πολιτικοὺς καὶ στηρίζεται ἀπὸ μεγάλους στρατηγοὺς. Οἱ ἐπιφανέστεροι εἶναι οἱ Φωκάδες, καὶ ὁ λαμπρότατος ἐξ ὧν ὁ *Νικηφόρος Φωκάς*, εἰς ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέρους στρατηλάτας, τοὺς ὁποίους παρήγαγεν ὁ Μέσαιων.

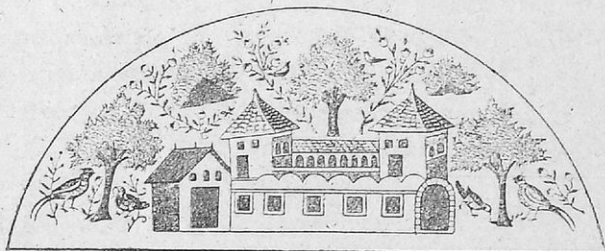
Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Κρήτης.— Τὸ λαμπρότατον κατόρθωμα τοῦ Φωκά εἶναι ἡ ἀνάκτησις τῆς Κρήτης καὶ ἡ ὀριστικὴ καταστροφὴ τῆς φωλεᾶς τῶν Ἀράβων πειρατῶν. Τρομακτικὰ καὶ ἦσαν αἱ συμφοραί, τὰς ὁποίας ἔπασχον τὰ Ἑλληνικὰ παρὰ-

λια καὶ αἱ νῆσοι ἀπὸ τοῦς δαίμονας ἐκείνους. Ἀφ' οὗτου κατέκτησαν τὴν Κρήτην οἱ Σαρακηνοὶ (τὸ 825 μ. Χ.), οἱ αὐτοκράτορες ἐπεχείρησαν πολλὰς ἐκστρατείας διὰ νὰ λυτρώσουν τὴν χώραν των. Ἐξ μεγάλαι ἐκστρατείας εἶχον ἀποτύχει. Οἱ Ἑλληγνες ἄρχοντες τῆς Κρήτης ὑπενθυμίζουν εἰς τὸν βασιλέα ὅλας τὰς συμφοράς, τὰς ὁποίας ἐπέφερον οἱ ἄπιστοι: «τὰς σφαγὰς, καὶ τὰς καταστροφὰς τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὰς αἰχμαλωσίας τῶν παραθαλασσίων θεμάτων (ἐπαρχιῶν), καὶ ὅτι εἶναι πρέπον ν' ἀγωνισθῶμεν ὑπὲρ Χριστιανῶν καὶ ὁμοφύλων». Μὲ λαμπρὰν στρατιωτικὴν παρασκευὴν καὶ λαμπρὸν στόλον ἀποπλέει ὁ Νικηφόρος Φωκάς πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τοῦς ἀπίστους. Ὡς ἀστραπὴ ἐφθασε καὶ ἀπεβιδάσθη εἰς τὴν Κρήτην. Μετὰ πολλοὺς αἱματηροὺς ἀγῶνας ἐπὶ τέλους κυριεύει τὴν πρωτεύουσαν τῶν πειρατῶν, τὸν Χάνδακα (961). Οἱ Μουσουλμᾶνοι ἐξεδιώχθησαν καί, ἀφ' οὗ ὁ Νικηφόρος «ἐξημέρωσεν ὁλόκληρον τὴν νῆσον», ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Βυζάντιον ⁽¹⁾. Μεγαλοπρεπεστάτη τοῦ ἔγινεν ὑποδοχὴ, ἀμύθητα πλούτη καὶ λάφυρα καὶ πολυπληθέστατοι αἰχμάλωτοι ἠκολούθουν τὸν θρίαμβον, τὸν ὁποῖον ἐτέλεσεν διὰ τὸ μέγα κατόρθωμα ⁽²⁾.

(1) Πρὸς ἐξημέρωσιν καὶ ἐκχριστιανισμόν τῆς νήσου εἰργάσθη τότε ἰδίως ὁ Ὅσιος Νίκων ὁ **Μετανοεῖτε**. Ὁ ἴδιος ἀργότερον ἐκήρυξε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τοὺς Σλάβους τοῦ Ταυγέτου. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἰς τὴν Λακεδαιμόνα τιμᾶται ἕως σήμερον ὡς προστάτης Ἅγιος.

(2) **Ὁ θρίαμβος τοῦ Φωκά**. — «Ὁλος ὁ λαὸς συνιθροίσθη καὶ ἐθαύμαζε τὸ πλῆθος καὶ τὸ κάλλος τῆς λείας. Διότι ἔκει ἦτο παμπληθὴς χρυσὸς καὶ ἄργυρος, καὶ βαρβαρικὸν νόμισμα καθαροῦ χρυσοῦ, καὶ χρυσοκέντητοι πέπλοι καὶ πορφυροὶ τάπητες καὶ παντὸς εἶδους κειμήλια τελείας τέχνης, τὰ ὅποια ἤστραπτον ἀπὸ τὸν χρυσὸν καὶ τοὺς πολυτίμους λίθους· καὶ πανοπλίαι καὶ κράνη καὶ ζῖφη καὶ θώρακες μὲ χρυσὸν στολισμένα, καὶ δόρατα καὶ ἀσπίδες καὶ τόξα ἀπειράριθμα, τόσα πολλά, ὥστε θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὅτι τότε συνεκομίσθη εἰς τὸν Ἰπποδρόμον ὁλόκληρος ὁ πλοῦτος τῆς βαρβαρικῆς γῆς (**Λέων ὁ Διάκονος**, βυζαντινὸς ἱστορικὸς τῶν χρόνων ἐκείνων).

Ἀμέσως ἔπειτα ἀπεστάλη εἰς τὴν Ἀσίαν. «Καὶ ἐκεῖνος ἐπραχῶρει εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀγαρηνῶν, καὶ ὥς κεραυνὸς κατέστρεψε τὸν τόπον καὶ ἐκυρίευσεν πολυανθρώπους πόλεις. Εἰς ὀλίγον καιρὸν ἐκυρίευσεν περισσότερα ἀπὸ ἑξήκοντα φρούρια καὶ ἐκέρδισε μεγάλας νίκας, ὅποιας οὐδεὶς ἄλλος, καὶ συνέλεξεν ἀμύθητον πλοῦτον» (Δέων ὁ Διάκονος). Μὲ θρίαμβον εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν Πόλιν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ῥωμανὸς ὁ Β' εἶχεν ἀποθάνει. Ὁ στρατὸς καὶ ὁ λαὸς τὸν ἀνεκλήρυξαν αὐτοκράτορα: «Καλῶς ἦλθες, ἀνέκραζεν ὁ λαός, ἀνδρειότατε νικητὰ, ἀεισεβέστατε, καλῶς ἦλθες, δι' εὖ ὑπετάγησαν ἔθνη. Διὰ σοῦ τὰ σκῆπτρα Ῥωμαίων κρατύνονται».

Εἰκ. 82.—Βυζαντινὴ ἐπαυλὶς (ἐκ ψηφιδωτοῦ τοῦ 5' αἰῶνος). Ἡ εἰκὼν αὕτη δίδει ἰδέαν ὅποια ἦσαν αἱ πολυπληθεῖς ἐπαυλεὶς καὶ μικρὰ πάλαιτια, τὰ ὅποια οἱ μεγιστάνες εἶχον κτισμένα εἰς ὅλα τὰ περίχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως (εἰκ. 14).

Εἰκ. 83.—Γλυπτόν κόσμημα ἐπὶ μαρμάρου (ἐκ Μυστρῶ ΙΔ' αἰ.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'

ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΚΑΤΑΚΤΗΤΑΙ [963—1025]

ΗΡΩΪΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ
ΑΡΑΒΕΣ — ΡΩΣΟΙ — ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ

Εἰς οὐδεμίαν στιγμὴν τῆς χιλιετοῦς ἱστορίας αὐτῆς ἡ Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἔφθασεν εἰς τόσον μεγαλεῖον καὶ τόσῃν δυνάμει, εἰς ὅσῃν κατὰ τὰς βασιλείας τοῦ *Νικηφόρου Φωκά*, τοῦ *Ἰωάννου Τσιμισκῆ* καὶ τοῦ *Βασιλείου Β'* τοῦ *Βουλγαροκτόνου* (963-1025). Εἶναι οὗτοι οἱ τρεῖς μεγάλοι ἥρωες τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ ὅποιοι ἔστησαν ὑπέρ-λαμπρα τρόπαια ἐναντίον τῶν βαρβάρων, ἐλάμπρυναν τὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ διέσωσαν τὴν φυλὴν ἡμῶν.

Οἱ τρεῖς ἥρωες Αὐτοκράτορες διεδέχθησαν ἀλλήλους χωρὶς διακοπὴν. Μὲ θαυμασμόν ἀναγράφουν οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι τὰ κατορθώματά των. Ἀκούραστοι τρέχουν παντοῦ, ὅπου κινδυνεύουν τὰ σύνορα τοῦ Κράτους. Ἡ ἀκαταδάμαστος ἀνδρεία καὶ ἡ ἀκράτητος ὁρμὴ των ἐνέβαλλον τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐχθρούς. Μάχονται πρῶτοι ἐμπρὸς εἰς τὰς φάλαγγας καὶ προκαλοῦν τὴν κατάπληξιν τῶν ἐχθρῶν, τὸν ἐνθουσιασμόν τοῦ στρατοῦ των. Ἡ ἀτρόμητος ψυχὴ των μεταδίδει εἰς ὅλους τὸν ἡρωισμόν, καί, ὅταν διαβάζωμεν εἰς τοὺς παλαιούς ἱστορικοὺς τὰς μάχας των ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν, μᾶς φαίνονται ὡς νὰ εἶναι γι-

γαντομαχίαι. Με τὰς ἡρωϊκὰς νίκας των ἐπέδωκον τὸν σεβασμὸν εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς, ἐκίνησαν τὸν θαυμασμὸν τῶν συγχρόνων εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν. ἀφῆκαν ἀθάνατον καὶ εὐγνώμονα μνήμην εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἡμῶν γενεάς.

α'. — Ο ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΦΩΚΑΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ

ΝΙΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ

(961 — 969)

Μετὰ δύο θριάμβους ἀνέβαινεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Φωκᾶς. Διὰ τὴν μὴ φαίνεται ὅμως σφετεριστὴς αὐτοῦ, ἔπρεπε νὰ συνδυασθῇ μετὰ τὴν νόμιμον δυναστείαν. Λαμβάνει σύζυγον τὴν φιλόδοξον χήραν τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Β', τὴν Θεοφανώ.

Ὅπως ἔζησεν ὁ Νικηφόρος ὡς ἀρχιστράτηγος, ὁμοίως καὶ ὡς αὐτοκράτωρ, καὶ ἐπέρασε τὴν βασιλείαν του εἰς ἀδιάλειπτον ἐνασχόλησιν μετὰ τὸν πόλεμον⁽¹⁾. Πρῶτον ἔδωκε μεγάλην προσοχὴν εἰς τὴν καλὴν ἐτοιμάσιαν καὶ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ στρατοῦ. Ἐπροσπάθησε νὰ συναθροίσῃ χρήματα διὰ τὸν στρατόν. Διὰ τὴν θερμάνῃ τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἀνδρείαν ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν οἱ ἐν πολέμῳ πίπτοντες νὰ γίνωνται ὅμοιοι πρὸς τοὺς μάρτυρας⁽²⁾. Ἀλλ' ἡ στενὴ ἀντίληψις τοῦ κλήρου ἔφερε πολλὰ προσκόμματα εἰς ὅλας τὰς προσπάθειας.

(1) «Τότε (ὅταν παρέλαβε τὴν βασιλείαν), λέγει ὁ χρονολόγος, ἐφάνη ὁ Φωκᾶς ὡς περ ἀστοκπὴ καὶ ἔδραμεν εἰς τοὺς ἐχθροὺς τῶν Ῥωμαίων — καὶ κατέκοπτεν καὶ ἐξωλόθρευεν καὶ ἔκκιεν καὶ ἡχμυλώτιζεν καὶ ἐχάλα πόλεις καὶ χώρας βυρβυρικὰς καὶ κατέλυε μυριάδας τῶν ἀλλοφύλων καὶ ἐπλάτυνε τὴν ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν τῶν Ῥωμαίων. Ἐπρόμαζεν οἱ Ἀρχεας, ἔφριξεν οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Σύροι, ἐδειλίχσαν οἱ Σαρακηνοί, καὶ πάλιν ἔπαινον οἱ Ῥωμαῖοι τοὺς τόπους αὐτῶν καὶ τὰς χώρας, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Φωκᾶ ἦτο φοβερὸν εἰς πάντας».

(2) Ὅπως εἶχε προσπαθῆσαι ἄλλοτε καὶ ὁ παλαιὸς αὐτοκράτωρ Φωκᾶς (σ. 104).

Τὸ ὅπαια εἰς τὴν Ἀσίαν.—Τὰ λαμπρὰ τρόπαια ἐναντίον τῶν Μωαμεθανῶν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐξηκολούθησαν. Πολυάριθμοι εἶναι αἱ πόλεις, τὰς ὁποίας ἀνακτᾷ καὶ κυριεύει ὁ αὐτοκράτωρ. Τότε ἀνεκτῆθη καὶ ἡ Κύπρος, ὅπου ἐνισχύθη ὁ Χριστιανισμὸς, ὅπως καὶ εἰς τὴν Κρήτην. Καὶ τέλος ἡ ὥραία αὕτη σειρὰ τῶν νικῶν ἐστεφανώθη μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀντιοχείας. Οὕτως ἡλευθερώθησαν αἱ θάλασσαι καὶ αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι ἀπὸ τὴν διαρκῆ ἀγωνίαν τῶν ἐπιδρομῶν. Συγχρόνως δὲ ὁ Χριστιανισμὸς ἐκρατύνετο καὶ διεδίδετο εἰς τὰς ἐνδόξους ἄλλοτε διὰ τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἑλληνικὰς ἐκείνας χῶρας.

Οἱ Βούλγαροι.—Ἐν μέσῳ τῶν θριαμβῶν τούτων ἔρχονται εἰς τὴν πρωτεύουσαν πρέσβεις τῶν Βουλγάρων διὰ νὰ ζητήσουν φόρους. Ὁργὴ καταλαμβάνει τὸν Αὐτοκράτορα καὶ λέγει πρὸς τοὺς πρέσβεις: «Πηγαίνετε, καὶ ἀναγγεῖλατε εἰς τὸν ἄρχοντά σας, ὁ ὁποῖος ἐνδύεται μετὰ δέρματα ζῶων, ὅτι ὁ ἰσχυρότατος καὶ μέγιστος βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων θὰ ἔλθῃ ἀμέσως εἰς τὴν ἰδικὴν σας χώραν νὰ σᾶς πληρώσῃ ἐντελῶς τοὺς φόρους. Διὰ νὰ μάθετε σεῖς, οἱ ὁποῖοι εἰσθε τρεῖς φορές δοῦλοι ἀπὸ τοὺς προγόνους σας, ὅτι ὀφείλετε νὰ ὀνομάζετε κυρίους σας τοὺς βασιλεῖς τῶν Ῥωμαίων». Εἰσβάλλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἀλλ' ἀπησχολημένος κυρίως μετὰ τοὺς Ἀραβας, δὲν ἐπρόφθασε νὰπραγματοποιήσῃ τὰς ἀπειλὰς καὶ τὰ σχέδιά του.

Τὸ ἔργον τοῦ Φωκά.—Τὸ ὄνομα τοῦ Νικηφόρου Φωκά ἐδοξάσθη καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐνέπνευτε τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐχθρούς: «ὅλα τὰ ἔθνη ἔφριττον καὶ τὸν ἐφοβοῦντο, λέγει ὁ Λέων ὁ Διάκονος, καὶ ἤθελον νὰ τὸν ἔχουν ὄχι ἐχθρόν, ἀλλὰ φίλον καὶ κύριον αὐτῶν». Ἄλλοτε οἱ ἐχθροὶ τῆς πίστεως ἔφθانون ἕως τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐπολιόρκουν τὴν μεγάλην πόλιν. Πρὸ ὀλίγων ἀκόμῃ ἐτῶν ἦσαν κύριοι τῆς Ἀσίας καὶ ἐλεηλάτουν τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας καὶ ἐταπείνωνον τὸν Χριστιανισμὸν. Τώρα ὁ Νικηφόρος Φωκάς εἶχε διώξῃ τοὺς ἐχθροὺς ἕως τὴν Τίγρητα καὶ τὸν Εὐφράτην. Τὰ δημόσια ταμεῖον ἦτο γεμιστὸν ἀπὸ ἀμυθῆτους θησαυρούς.

Ἡ μόνη φροντίς τοῦ ἀκαταβλήτου ἐκείνου ἥρωος ἦτο ὁ πόλεμος. Εἶχε βαθεῖαν εὐλάβειαν καὶ ἐξῆ τὸν σκληρὸν βίον τοῦ μοναχοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐφήρμωσε πολὺ αὐστηρὰ μέτρα πρὸς ἐξοικονόμησιν χρημάτων διὰ τὸν στρατὸν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς δυσαρεσκείας. Ἐπесе θῦμα συνωμοσίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβε μέρος καὶ ἡ σύζυγός του Θεοφανὼ καὶ ὁ ἀνεψιὸς του Τσιμισκῆς, ὁ ὁποῖος καὶ ἀνηγορεύθη ἀμέσως Αὐτοκράτωρ.

Β'.—Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΣΙΜΙΣΚΗΣ [969—976]

Η ΑΠΟΚΡΟΥΣΙΣ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ—ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΣΙΑΝ

Μὲ θαυμασμόν ὁμιλοῦν οἱ παλαιοὶ χρονογράφοι διὰ τὸν Τσιμισκὴν, τὸν κῆρ Ἰιάννιν, ὅπως τὸν ὀνομάζουν. Ἦτο ὥραιος, λευκὸς καὶ ξανθός, εἶχεν ἀνάστημα μέτριον, ἀλλὰ ῥώμην γίγαντος. Εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ἀνεδεικνύετο ἥρως, εἰς τὰς σχέσεις του ἦτο γλυκὺς, προσέτι δὲ καὶ μεγαλόκαρδος ⁽¹⁾.

Εἰκ. 84.—Χρυσὸν νόμισμα τοῦ βασιλέως Τσιμισκῆ. — Ἡ Θεοτόκος στέφει αὐτόν. Ἡ ἐπιγραφή λέγει: «Θεοτόκε βοήθει μοι». Περὶ τοῦ Χριστοῦ ἡ ἐπιγραφή: «Ἰησοῦς Χριστὸς rex regnantium».

Ἀφοῦ μὲ μεγάλῃν δραστηριότητα ἐτακτοποίησε τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τοῦ Κράτους, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθρούς. Δύο ἦσαν οἱ περισσότερον ἐπικίνδυνοι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην: Οἱ Ἀραβες τῆς Ἀσίας καὶ οἱ Ῥῶσοι. Οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἀνατολῆς ἦσαν ταπεινωμένοι καὶ πολὺ ἐξησθενημένοι ἀπὸ τὰς μεγάλας νίκας τοῦ Φωκῆ. Οἱ Ῥῶσοι εἶχον κατέλθει ἀπὸ τὸν Βορρᾶν, εἶχον καταλάβει ὁλόκληρον τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἠπειλοῦν ἀπὸ πολὺ πλησίον τὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ῥῶδοι καὶ Βυζαντινοί.—Ὁ κίνδυνος

(1) «Ἦτο δὲ καὶ οὗτος, λέγει ὁ χρονογράφος, καρτεροκέρδιος καὶ εὐτολμότατος—ἐστράτευσε κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ κατὰ

νος ἦτο μέγας. Μεγάλην προσοχὴν ἔδωκεν ὁ Τσιμισκῆς εἰς τὴν παρασκευὴν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου διὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐναντίον τῶν Ῥώσων. Συνέλεξε πολλὰς τροφὰς καὶ ἡτοίμασε ἀφθόλους προμηθείας ὅπλων. Θρησκευτικὴ δὲ πανήγυρις ἦτο ὁ ἀπόπλους τοῦ στόλου καὶ ἡ ἀναχώρησις τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ βασιλεὺς, κρατῶν εἰς τὰς χεῖρας «τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ», ἐπορεύθη πρῶτον εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἔπειτα εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν. Ὁ στρατὸς καὶ ὁ κληρὸς τὸν ἀκολουθοῦν. Ἡ λιτανεία ἐπιστρέφει εἰς τὸ Παλάτιον. Ἐκεῖ ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπιθεωρεῖ τὸν στόλον καὶ διατάσσει νὰ ἐκπλεύσῃ ἀμέσως διὰ τοῦ Εὐξείνου πόντου εἰς τὸν ποταμὸν Δούναβιν. Αὐτὸς δὲ αὐθημερὸν ἀναχωρεῖ μετὰ τὸν στρατὸν του καὶ διευθύνεται εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν.

Εἰς ὀλίγας ἡμέρας, ἀφοῦ διήλθε τὰς κλεισούρας, δηλαδὴ τὰ στενὰ τοῦ Αἴμου, εὐρίσκεται αἰφνιδίως ἐντὸς τῆς Βουλγαρίας. Φθάνει εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βουλγαρίας Πραισθλάβαν, συντρίβει τοὺς Ῥώσους καὶ Βουλγάρους, οἱ ὅποιοι τὴν ὑπερησπίζοντο, καὶ πυρπολεῖ αὐτήν. Ὁ φοβερὸς Σδιατοσλάβος, ὁ ἡγεμὼν τῶν Ῥώσων ἔχει ὀχυρωθῇ εἰς τὸ Δορύστολον, εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως. Ἀκάθεκτος ἐπέρχεται ἐναντίον του ὁ Τσιμισκῆς. Οἱ Ῥῶσοι, μάχονται μετὰ ἀγρίαν ῥώμην, οἱ Ἕλληνες μετὰ ἀκατάσχετον ὀρμὴν. Ἐπὶ τρεῖς μῆνας πολιορκεῖ ὁ Τσιμισκῆς τὸν Σδιατοσλάβον εἰς τὸ Δορύστολον. Ὁ Σδιατοσλάβος ἐπὶ τέλους λέγει: «ἔδω θ' ἀφήσωμεν τὰ ὅσα μᾶς. Ἐὰν ἀποθάνωμεν, θ' ἀποφύγωμεν τὴν ἀτιμίαν· ἐὰν σωθῶμεν, ἀπὸ ὧλου θὰ κατακριθῶμεν».

παντὸς ἐχθροῦ τῶν Ῥωμαίων καὶ ἐφοβήθησαν τὰ ἔθνη ἀπὸ τὴν ὀρμὴν τοῦ Τσιμισκῆ φόβον μέγαν· καὶ ἐπλάτυνε τὴν γῆν τῶν Ῥωμαίων, καὶ ἔφυγαν οἱ Σαρακηνοὶ καὶ Ἀρμένιοι, καὶ πανταχόθεν ἔφεραν αὐτῷ δῶρα, καὶ ἐγεμίσθη ἡ γῆ τὰ φορὰτα τῶν Ῥωμαίων, καὶ το σπαθί τῶν χριστιανῶν ἔπλευσεν ὥσπερ ὀρέπανον—καὶ ἐστράτευσε ἕως τοῦ Δουνάβη καὶ κατέκυψε μυριάδας πολλὰς Τατάρων (Ῥώσων) καὶ Βουλγάρων, καὶ κατέλυσε σαρτάκας καὶ στρατηγοὺς ὥσπερ λέων».

Τότε συγκροτεῖται ἡ κρίσιμος μάχη. Φοβερά ὑπῆρξεν ἡ σφαγὴ τῶν Ῥώσων (1). Ὁ Σβιατοσλάβος πτέλλει πρέσβεις καὶ ζητεῖ νὰ συναντηθῇ μὲ τὸν Αὐτοκράτορα. Εἰς τὴν ὁχθὴν τοῦ Δουνάβεως ἔρχεται ἑφιππος ὁ βασιλεὺς, «ὥπλισμένος μὲ κατὰ-χρυσον πανοπλίαν, ἐν μέσῳ χρυσοστολίστων ἱππέων. Ὁ ἀγέρωχος Ῥώσος ἡγεμὼν ἔρχεται ἐπὶ ἐνὸς ἀκατίου κωπηλατῶν καὶ αὐτὸς ἔπως οἱ ἄλλοι, καὶ ἐνδεδυμένος ἔπως καὶ οἱ ἄλλοι» (2). Μετὰ τὴν εἰρήνευσιν ὁ Σβιατοσλάβος διεπέρασεν ἐκεῖθεν τοῦ Δουνάβεως. Οἱ ἄγριοι Τουρκικοὶ λαοὶ τῶν χωρῶν ἐκείνων κατέκοψαν καὶ αὐτὸν καὶ τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ.

Μεγαλοπρεπέστατος ἦτο ὁ θρίαμβος τοῦ ἥρωος ὅταν ἐπέστρεφεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αἱ οἰκίαι ἐκοσμήθησαν μὲ ὑφάσματα πολύχρωμα, οἱ δρόμοι μὲ κλάδους δάφνης καὶ χρυσοκεντήτους πέπλους. Ὅλος ὁ λαὸς κρατεῖ στεφάνους καὶ χρυσὰ σκήπτρα καὶ προσφέρει αὐτὰ εἰς τὸν ἥρωα. Ὁ βασιλεὺς μὲ τὸν λαὸν καὶ τὸν στρατὸν του πορεύεται θριαμβεύων εἰς τὸν

(1) «Τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἐτρόμαξεν ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ῥώσων... Προφυλαγμένοι μὲ τὰς παμμεγέθεις ξυλῖνας ἀσπίδας τῶν σκεπασμένας μὲ δέρματα ζώων, οἱ γιγαντιοὶ πολεμισταὶ τῆς ἐρήμου ἀντέτασσον θηριώδη ἀντίστασιν εἰς τὸ βαρὺ ἱππικὸν τῶν Βυζαντινῶν. Ἐχειρίζοντο μὲ ἀκαταμάχητον ὀρμὴν τὸν πέλεκυν καὶ τὴν λόγχην. Παρὰ νὰ παραδοθῶν ἐπρωτίμων νὰ αὐτοκτονήσουσιν σχίζοντες μόνον τὴν κοιλίαν των. Σκληρὰ ὑπῆρξεν ἡ πολιορκία εἰς τὸ Δουρόστολον. Τὴν ἡμέραν τὰ στρατεύματα συνεκρούοντο μὲ τοὺς στρατιώτας τῆς Σκυθίας. Τὴν νύκτα ἠκούοντο οἱ Ῥῶσοι νὰ κλαίουν τοὺς νεκροὺς των. Λυσώδεις ὑπῆρξαν αἱ μάχαι. Ἐξ ἡμέρας κατὰ σειρὰν ἐπολέμησαν σῶμα μὲ σῶμα. Τὴν ἑκτὴν ἡμέραν οἱ Βυζαντινοὶ, καὶ πάλιν νικηταί, συνέλεξαν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης εἴκοσι χιλιάδας ἀσπίδας καὶ τεραστίων σωρὸν ζιφῶν καὶ ἄλλων ὅπλων» (Σλουμβερζέ).

(2) Ὡραία περιγράφει τὴν συνέντευξιν, καὶ ἰδίᾳ τὸν Σβιατοσλάβον, ὁ Δέων ὁ Διάκονος. — Ὅποια ἀντίθεσις πρὸς τὴν ταπεινότητα, μὲ τὴν ὁποίαν, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ὁ Ῥωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς προσῆλθεν εἰς τὴν συνέντευξιν μὲ τὸν Βούλγαρον τσάραν Συμεῶν (σ. 152)!

ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας, καὶ ἀναπέμπει τὰ εὐχαριστήρια διὰ τὰς νίκας καὶ τὴν διάσωσιν τῆς Αὐτοκρατορίας.

Κατακτῆσεις εἰς τὴν Ἀσίαν.—Ἀμέσως ἔπειτα ἐπίπτει ὁ Τσιμισκῆς ὡς κεραυνὸς εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ συνεχίζει τὴν ἐνδοξὸν ἐκστρατείαν τοῦ Νικηφόρου Φωκά (974-975). Κατ' ἀρχὰς ἐπορεύθη εἰς τὴν Ἀρμενίαν· ἔπειτα πρὸς τὸν Εὐφράτην ποταμόν. Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῶν Μουσουλμάνων ἐξεγείρεται καὶ ὁ ἀγὼν λαμβάνει χαρακτῆρα ἱεροῦ πολέμου. Τριακοσίας πόλεις καὶ κάστρα κατέστρεψε μέχρι θεμελίων καὶ ἔφθασεν ἕως τὴν Βαγδάτην, τὴν μεγάλην πρωτεύουσαν τῶν Χαλιφῶν. Τέλος βαδίζει πρὸς τὴν Συρίαν καὶ κυριεύει πολλὰς πόλεις τῆς Παλαιστίνης. Ἀφ' οὗ ἐστερέωσε τὰς κατακτῆσεις του, κινεῖ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Σκεπύει νὰ ἐτοιμάσῃ νέαν ἐκστρατείαν, νὰ κυριεύσῃ ὁλόκληρον τὴν Παλαιστίνην καὶ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸ Κράτος τὰ παλαιὰ σύνορά του, τὰ ὅποια εἶχεν ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείου πρὶν ἀρχίσῃ ἡ μεγάλη εἰσβολὴ τῶν Ἀράβων ⁽¹⁾. Ἀλλὰ καθ' ὁδὸν ἀποθνήσκει αἰφνιδίως, ἴσως δηλητηριασθεὶς, ὁ ἀκατανίκητος ἥρως.

(1) Σῳζεται σπουδαιότατη ἐπιστολή, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Τσιμισκῆς ἀναγγέλλει τὰς νίκας του: «Αἱ κατακτῆσεις ἡμῶν ἐξετάθησαν ἕως τὴν μεγάλην Βαβυλῶνα καὶ ὑπεργορεύσαμεν νόμους εἰς τοὺς λαοὺς, καὶ τοὺς ἐκάμαμεν δούλους ἡμῶν. Ἐπὶ πέντε μῆνας διετρέξαμεν τὴν χώραν μετὰ μεγάλας δυνάμεις, κατεστρέψαμεν πόλεις, ἡρμώσαμεν ἐπαρχίας. Τώρα ὁλόκληρος ἡ Φοινίκη, ἡ Παλαιστίνη καὶ ἡ Συρία ἀπηλευθερώθησαν ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῶν Μουσουλμάνων καὶ ὑπακούουν εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Καὶ τὸ μέγξ ὅρος ἀκόμη τοῦ Λιβάνου ἀνεγνώρισεν τοὺς νόμους ἡμῶν. Ἐκυβερνήσαμεν τὴν Συρίαν μετὰ γλυκύτητά καὶ φιλάνθρωπίαν καὶ εὐμένειαν. Ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἐπιτυχίας, ὥσας ποτὲ κινεῖς δὲν κατώρθωσεν».

Υ'.—ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Β' Ο ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΣ

ΠΟΛΕΜΟΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ ΚΑΙ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΕΧΘΡΩΝ.

Ο ΜΕΓΑΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ.

(976—1025)

Εἰς τὸν θρόνον ἀνέρχεται ὁ εἰκοσαετής Βασίλειος ὁ Β', ὁ νόμιμος διάδοχος. Ἀσυγκήριστος διὰ τὴν ἡλικίαν τοῦ σοδακρότης καὶ σπάνιον συναίσθημα· τοῦ καθήκοντος ἔκαμαν τὸν νεαρὸν βασιλέα ν' ἀφήσῃ κάθε ἡδονὴν τοῦ βίου. Ὁ χαρακτήρ του ἔγινε σκυθρωπὸς καὶ ἀκαμπτος. Ἦτο ὁ ἥρώς τῶν πεδίων τῆς μάχης, ὁ ὁποῖος ἐλίγον ἐφρόντιζε διὰ τὰ γράμματα καὶ τὰς κοινωνικὰς λεπτότητας. Ἦτο ὁ ἀδάμαστος στρατιώτης βασιλεὺς, ὁ ὁποῖος ἐχρειάζετο τὸν καιρὸν· ἐκείνον εἰς τὸ Βυζάντιον ⁽¹⁾.

Μεγάλαι ἀποστασίαι στρατηγῶν.—Οἱ ἐπιφανεῖς

στρατηγοὶ τοῦ Κράτους ἐποφθάλμιον ν' ἀνέλθουν εἰς τὸν θρόνον. Ἡ δραστηριότης καὶ ἡ ἰσχυρὰ θέλησις τοῦ νεαροῦ βασιλέως διεγείρει μεγάλας δυσαρεσκείας καὶ μεταξὺ τῶν στρατιωτικῶν καὶ μεταξὺ τῶν πολιτικῶν. Οἱ δύο σπουδαιότεροι στρατηλάται τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Βάρδας Φωκᾶς καὶ ὁ Βάρδας Σκληρὸς ἀναγορεύουν ἑαυτοὺς αὐτοκράτορας. Οἱ ἐπαναστάται στρατηγοὶ ἔχουν ἰσχυρὰς δυνάμεις, ἀγωνίζονται γενναίως καὶ φέρουν εἰς κίνδυνον τὴν νόμιμον δυναστείαν. Μὲ πολὺν κόπον καὶ καιρὸν κατῴρθωσεν ὁ Βασίλειος νὰ καταστείλῃ τὰς ἀνταρσίας. Ἀποδύνηκε τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν, κατῴρθωσε ν' ἀπαλλαγῇ καὶ ἀπὸ τὴν παντοδυναμίαν τῶν

Εἰκ. 85.—Χρυσὸν νόμισμα τοῦ Βασιλείου Β' καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Κωνσταντίνου Η'.

1) «Τὴν ἀνάπαυσιν, λέγει ὁ χρονογράφος, παντελῶς ἐμίσησεν ἀπὸ καρδίας. Ἠγάπησε δὲ τὴν δυσπάθειαν καὶ τοὺς κόπους καὶ τὰ ἀμυχτὰ καὶ τὰς στρατείας καὶ τοὺς πολέμους· εἰς αὐτὰ ἦτο ἡ

πολιτικῶν ἀρχόντων. Καὶ οὕτω συγκεντρώνει ἐπὶ τέλους εἰς χεῖρας αὐτοῦ ὁλόκληρον τὴν ἐξουσίαν καὶ βασιλεύει πανίσχυρος.

Οἱ πόλεμοι τοῦ Βασιλείου τοῦ Β'.—Ἡ καταπληκτικὴ δραστηριότης τοῦ στρατιώτου βασιλέως στρέφεται πρὸς ὅλα τὰ σύνορα τοῦ Κράτους, πρὸς ὅλους τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. Ἀκούραστος περνᾷ διὰ μίαν στιγμὴν ἀπὸ τὴν Εὐρώπην εἰς τὴν Ἀσίαν· πολεμεῖ χωρὶς ἀνάπαυσιν πρὸ πάντων ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀσίαν· κρατεῖ εἰς σεβασμὸν τὸν Χαλίφην τῆς Βαγδάτης, νικᾷ τὸν σουλτάνον τῆς Αἰγύπτου, νικᾷ τοὺς ἐμίρας τῆς Συρίας (1). Τρέχει ἐν τῇ μεταξὺ εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅπου διεξάγεται μετὰ μανίας ἀφορετὸς πόλεμος μετὰ τοὺς Βουλγάρους. Ὁρμᾷ εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀρμενίας, πολεμεῖ πρὸς τοὺς ἀγρίους λαοὺς τοῦ Καυκάσου. Συγχρόνως ὑπερασπίζεται τὰς ἐλληνικὰς κτήσεις εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐναντίον τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Γερμανῶν, παλαίει ἐναντίον τῶν Ῥώσων εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον.

Ὁ μέγας Βουλγαρικὸς πόλεμος (976—1018).—Ἄλλ' ἀκοίμητος, φοβερὸς ἐχθρὸς ἐγείρονται οἱ Βούλγαροι.

Ἡ ἐπίμονος σκέψις τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι ὁ πόλεμος ἐναντίον αὐτῶν. Ὁ πόλεμος οὗτος ὑπῆρξε τὸ μέγα ἔργον τοῦ Βασιλείου τοῦ Β', τὸ ὅποτον ἔχαμεν ἀθάνατον τὴν μνήμην του εἰς τὰς

χαρὰ αὐτοῦ καὶ ὁ γλυκασμὸς. Φορέματα δὲ εὐμορφα ἢ κρεβάτια χρυσόστρωτα δὲν ᾔθελε. Ἄλλ' ἐπεθύμει σκουταρίων κτύπους καὶ ἄλλα πολεμικὰ καὶ ἡκονισμένα σπαθία».

1) Ὁ παλαιὸς χρονογράφος λέγει πάλιν: «ἐκίνησε πᾶσαν Ῥωμαϊκὴν δύναμιν (ὁ Βασίλειος) καὶ ἐξέδραμε κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ διέβη, μέχρι τῶν Ἰσθίων (εἰς τὸν Καύκασον) καὶ ἕως Φαιήκης· ἐφριζαν γοῦν οἱ βασιλεῖς καὶ τοπάρχαι καὶ σατράπαι. Καὶ ὥσπερ ἀστραπὴ σύντομος διέβη τὴν ἀνατολὴν ὅλην καὶ ἐμεύσθη ἡ ῥομφαία αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἐθνικῶν (τῶν εἰδωλολατρικῶν) εἰμάτων· καὶ οὐκ ἔδωκε ἀνάπαυσιν τοῦ κορμίου αὐτοῦ, οὔτε πόντον τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, ἕως οὗ ἐδίωξε τὰ βάρβαρα ἔθνη καὶ ποίησεν αὐτοὺς νὰ τρέμουναι τὴν σπάθην τῶν Ῥωμαίων».

μεταγενεστέρας γενεάς. Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε σκληρὸς καὶ διεξήχθη ἐκατέρωθεν μὲ ἄγριον πείσμα, εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς πλέον αἱματηροὺς πολέμους, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Πρόκειται τώρα διὰ τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἰμου. Ἦτο λοιπὸν ἀγὼν περὶ ὑπάρξεως τῆς φυλῆς ἡμῶν. Τὸν διεξήγαγε ἀκλόνητος ὁ σιδηροῦς βασιλεὺς χωρὶς ἀνάπαυσιν 42 ἔτη, τὸν ἤρχισε νέος καὶ τὸν ἐτελείωσε γέρων, ἀλλ' εἶδε τέλος τὴν κατασύντριψιν τῶν ἐχθρῶν καὶ τὴν διάσωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ὁ ἀγὼν ἤρχισεν ἀπὸ τὰς ἀρχάς τῆς βασιλείας, ὅτε ἦτο ὁ Βασίλειος εἰκοστὶ ἔτων, καὶ διήρκεσε, μὲ διαλείμματα, 42 ἔτη (976—1018). Ἐχει πολλὰς φάσεις καὶ πολλοὺς ἰδιαιτέρους πολέμους. Μεγάλως βοήθουν τοὺς Βουλγάρους τὰ δυστυχήματα τοῦ Κράτους, αἱ δεῖναι καὶ ἀτελείωται περιπλοκαὶ τοῦ Βασιλείου μὲ τὰς ἀνταρσίας τῶν στρατηγῶν μὲ τοὺς ἀγῶνας τοῦ εἰς ἕλα τὰ σύνορα. Τοὺς ἐχθροὺς δὲ ὁδηγεῖ βασιλεὺς γενναῖος καὶ καρτερικὸς, ὁ Σαμουήλ εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους πολεμιστὰς τοῦ Μεσαιῶνος. Ὁ Σαμουήλ, διεξάγει τὸν πόλεμον μὲ ἄγριον πάθος, ἀλλ' ἔχει ἀντίπαλον τοῦ ὁποῖου ἀκατάβλητος εἶναι ὁ ἡρωϊσμός. Ὁ πόλεμος ἐκείνος ἀποτελεῖ τὰς ἡρωϊκωτέρας καὶ ἐνδοξοτέρας σελίδας τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας.

Εἰς ὀλίγον χρόνον ὁ Σαμουήλ γίνεται κύριος ὅλων σχεδὸν τῶν βορείων Ἑλληνικῶν χωρῶν τοῦ Αἰμου ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως ἕως τὴν Μακεδονίαν. Ἐπειτα οἱ στρατοὶ τοῦ ἐπιχειροῦν ἀκαταπαύστους ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μακεδονίαν. Μία πρὸς μίαν πίπτουν αἱ πόλεις καὶ τὰ κάστρα αὐτῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν του. Δὲν τὸν ἀρκοῦν ὅμως αἱ συνήθεις ληστρικαὶ ἐπιδρομαί· θέλει τώρα νὰ καθυποτάξῃ ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ἕως τὰ νοτιώτατα σύνορα. Κατέρχεται πρὸς νότον, καταλαμβάνει τὴν Θεσσαλίαν, ἔπειτα τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, φθάνει εἰς τὸν Ἰσθμὸν καὶ εἰσέρχεται καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον. Μὲ λεηλασίας καὶ πυρπολήσεις προχωρεῖ ὁ στρατὸς τοῦ Σαμουήλ. Τρέμος καὶ ἀπελπισία ἔχει καταλάβει τοὺς κατοίκους. Ἐφαίνετο, ὅτι ἐπ' ἀνῆλθοντο αἱ παλαιαὶ ἄγριαι ἐπιδρομαὶ τῶν Οὐγγων καὶ τῶν Γότθων.

Τὸ Βουλγαρικὸν κράτος ἐγείρεται πολεμικώτερον καὶ φοβερώτερον παρὰ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Συμεών.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἐκτρατεύει πέραν τοῦ Αἴμου καὶ εἰσβάλλει εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς περιπίπτει εἰς ἀτυχήματα. Ὁ ἀγὼν ὅμως λαμβάνει μεγάλαις διαστάσεσι καὶ διεξάγεται συγχρόνως εἰς ὅλας τὰς χώρας ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τῆς Ἀδριατικῆς θάλασσαν, ἕως τὰς Θερμοπύλας. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Χερσονήσου ἀνήκει εἰς τὸν Σαμουήλ. Ἀπὸ τὰ Ἀκροκεραυνία ὄρη ἕως τὸν Δούναβιν, καὶ κατωτέρω πρὸς νότον, ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὀλίγων κάστρων, ἐκτὸς τῆς Θράκης, ἕως τὴν Πελοπόννησον εἶναι κυρίαρχος ὁ Βούλγαρος τσάρος. Ἐπὶ τέλος, τὸ 20ὸν ἔτος τοῦ πολέμου, εἰς ἀπὸ τοὺς ἱκανωτέρους στρατηγούς, ὁ Νικηφόρος Οὐρανός, καταλαμβάνει τὸν Σαμουήλ εἰς τὸν ποταμὸν Σπερχειόν, καθ' ὃν χρόνον ἐπέστρεφεν ἀπὸ νέαν ἐπιδρομὴν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Εἰς μεγάλην μάχην (996) ἐπιφέρει φοβεράν πανωλεθρίαν εἰς τοὺς Βουλγάρους, καὶ αὐτὸς ὁ Σαμουήλ μόλις κατάρθωσε νὰ σωθῇ φεύγων τὴν νύκτα διὰ τῶν ὀρέων.

Ἀπὸ τότε ὁ πόλεμος ἀρχίζει νὰ κλίνη ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Αἱ χώραι τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος ἀνέπνευσαν ἀπὸ τὴν φοβεράν πίεσιν τοῦ Σαμουήλ. Ὁ ἀγὼν ἤδη διεξάγεται εἰς τὰς βορείους χώρας. Ὁ Βασίλειος εἰσβάλλει καὶ πάλιν εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Διαμένει δύο φράς ἐν βλῶ ὀκτὼ ἔτη εἰς τὴν χώραν τοῦ Σαμουήλ, συγκροτῶν σκληρὰς μάχας γεμάτας ἀπὸ ἡρωϊκοῦς ἀθλους. Ἐπὶ δέκα ὀκτὼ ἔτη (ἀπὸ τὸ 1000 μ. Χ.) ἀφιερώνει ὅλην τὴν δύναμίν του εἰς τὸν πόλεμον τῶν Βουλγάρων. Λεηλατεῖ τὴν χώραν, καταλαμβάνει πόλεις, ἐκπορθεῖ τὰ φρούρια. Κατακτᾷ τὴν παρχδουνάβειον Βουλγαρίαν καὶ περισφίγγει τὸν Σαμουήλ μὲ σιδηροὺν κλοιόν, ὃ ὅποτος γίνεται στενότερος κάθε ἡμέραν. Ἡ ἐκπνέουσα μοναρχία τοῦ Σαμουήλ ἔχει περιορισθῇ εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη τῆς Ἀνω Μακεδονίας.

Ἡ κατάκτησις τῆς Βουλγαρίας.— Ὁ πόλεμος ὅμως θὰ ἐξακολουθήσῃ ἀκόμη πολλὰ ἔτη. Βλέπων νὰ καταρρέῃ

τὸ κράτος τοῦ ὁ Σαμουήλ ἀναλαμβάνει σθένος· ἡ λυσσαλέα ἀντίστασις τῶν Βουλγάρων ἔχει ἀντίπαλον τὸν ἀκατάβλητον ἡρώτημόν τοῦ Βασιλείου. Ὁ Σαμουήλ ἀποφασίζει νὰ ἐμποδίσῃ τὴν τακτικὴν εἰσβολὴν κατ' ἔτος τοῦ Βασιλείου, ἀπὸ τὴν κλεισοῦραν, ἢ ὅποια ἐκαλεῖτο *Κλειδίον* (Δεμίρ-Ίσζαρ), εἰς τὴν ὁδὸν ἀπὸ τὰς Σέρρας πρὸς τὸ Μελένικον. Εἰς τὰ στενά ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἐμελλε νὰ δοξάσῃ ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς μετὰ ἐννέα πάλιν αἰῶνας (τὸ 1913), περιμένει ὁ Σαμουήλ τὸν αὐτοκράτορα⁽¹⁾. Ἀλλὰ κυκλώνονται οἱ Βούλγαροι, κατακόπτονται, συλλαμβάνονται αἰχμάλωτοι, μόλις διαφεύγει καὶ τώρα ὁ Σαμουήλ (1014). Εἰς τὴν πάλιν ἐκείνην θανάτου ἢ ζωῆς ὁ βασιλεὺς ἠθέλησε νὰ ἐμπνεύσῃ τὸν τρόμον. Λέγεται ὅτι ἐτύφλωσε 15.000 αἰχμαλώτους καὶ ἀφῆκεν εἰς 100 ἄνδρας ἀπὸ ἑνα μονόφθαλμον διὰ νὰ τοὺς ὁδηγῇ. Ὁ ἀγὼν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Κράτους ἐπέβαλε τὴν ἀγρίαν ἐκδίκησιν. Ὅταν τὸ πλῆθος τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων ἔφθασεν ἐνώπιον τοῦ Σαμουήλ, ὁ γέρων πολεμιστὴς ἔπεσε λιποθύμος καὶ ἔπειτα ἀπέθανεν.

Εἰς τὰ ὄρεινά καὶ ἄγρια μέρη τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ἐξακαλουθεῖ ὁ ἀγὼν. Οἱ βοϊδόδοι (μεγιστάνες) καὶ οἱ φύλακες τῶν ὁρέων ἀπὸ τὰ κάστρα των, τὰ ὅποια εἶναι κτισμένα εἰς ἀπροσίτους κορυφὰς καὶ κρέμανται ὡς φωλεαὶ ἀετῶν, ἀποκρούουν μὲ ἀνδρείαν τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα. Μὲ κεραυνοδόλον ἐκστρατεῖαν ὁ αὐτοκράτωρ διατρέχει τὴν ἀγρίαν χώραν καὶ δαμάζει τὴν καρτερικὴν ἀντίστασιν. Τόσος εἶναι ὁ τρόμος, τὸν ὅποιον ἐμπνέει ὁ Βασίλειος, ὥστε, ὅταν τὸν βλέπουν ἀπὸ μακρὰν οἱ Βούλγαροι σκοποί, φωνάζουν «φύγετε! ἔρχεται ὁ αὐτοκράτωρ»! Ἡ ἀντίστασις ὅμως ἐξακολουθεῖ καιρὸν ἀκόμη. Ἐπὶ τέλους τὰ

(1) Δὲν γνωρίζομεν ἀσφαλῶς τὴν θέσιν τοῦ *Κλειδίου*, τὴν ὁποῖαν ὀνομάζουν οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ *Κλιμβα Λόγγον*. Ἐκεῖ, ὡς φαίνεται, παρὰ τὸ Δεμίρ-Ίσζαρ, κάτω ἀπὸ τὰ περιφωρημα στενά τῆς Κρέσνας. Ἀπὸ ἐκεῖ διήρχετο, καὶ τότε ὑποθέτω, ἡ μεγάλη πρὸς τὴν Σόφειαν ὁδός, ἀκολουθοῦσα τὸν βόρειον τοῦ Στρουμῆος.

1018 ὁλόκληρος ἡ Βουλγαρία ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἔχει θαυμασθῇ.

Ἡ προέλασις τοῦ Αὐτοκράτορος εἶναι θριαμβευτική. Εἰς τὰ

κάστρα, ὅπου σταθ-

μεύει, προσέρχονται

οἱ Βούλγαροι στρατη-

γοὶ καὶ βοιθόσαι νὰ

παραδοθοῦν. Φθάνει

τέλος (1018) εἰς τὴν

ὄρεινὴν πρωτεύουσαν

τοῦ Σαμουήλ, τὴν Ἀ-

χρίδα, ὅπου ἦσαν τὰ

βασιλεία αὐτοῦ μετ' ἁ-

μιθήτους θησαυροὺς.

Ὁ λαὸς ἐξῆλθεν εἰς

προϋπάντησιν τοῦ βα-

σιλέως « μετὰ παιᾶνας

καὶ ἀλαλαγμοὺς καὶ

ἐπευφημίας ». Ἐκεῖ

εὗρσκει ὁ αὐτοκρά-

τωρ μεγάλους θησαυ-

ροὺς, χρυσὸν, στέμ-

ματα, χρυσοϋφάντους

ἐσθῆτας. Ἐκεῖ δέχε-

ται τὰς χήρας τσαρί-

νας τῶν τελευταίων ἡ-

γεμόνων τῆς Βουλγα-

ρίας μετὰ τοὺς υἱοὺς καὶ

τὰς θυγατέρας τῶν. Ὁ

αὐτοκράτωρ βάλλει φρουροὺς εἰς τὰ κάστρα, κατεδαφίζει φρού-

ρια, ἐγκαθιδρύει τὴν δυνάμιν αὐτοῦ εἰς τὰς μακρινὰς, τὰς ἀπρό-

σίτους ἐκείνας χώρας, ὅπου οὐδέποτε κατώρθωσε πρὸ αὐτοῦ

ἄλλος αὐτοκράτωρ, οὔτε μετ' αὐτὸν ἄλλος δυναστής, νὰ στε-

ρεώσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ.

Εἰκ. 86. — Ὁ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος (ἀπὸ μικρογραφίαν χειρογράφου τοῦ ΙΑ' αἰῶ-
νος). — Ὁ αὐτοκράτωρ εἰκονίζεται μετ' ἐπίσημον
πολεμικὸν ἐνδύμα. Εἶναι γέρων (τὸ γένειόν του
εἶναι λευκὸν εἰς τὴν εἰκόνα, ἣ ὅποια εἶναι χρω-
ματισμένη). — Φορεῖ ἀλυσιδωτὸν θώρακα κα-
τάχρυστον, κάτωθεν τοῦ ὅποιου καταβαίνει ὁ
χιτὼν μέχρι γονάτων. Φέρει ὑψηλὰ ἐρυθρὰ ὑπο-
δήματα. Εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ πίπτουν ξένοι
ἄρχοντες (πιθανῶς Βούλγαροι) καὶ τὸν προσκυ-
νοῦν, ὅπως ἤτο ἡ συνήθεια.

Οἱ δύο θρίαμβοι τοῦ κατακτητοῦ. — Νέος ἤρ-
χισε τὸν σκληρὸν πόλεμον ὁ ἀκαταδάμκτος αὐτοκράτωρ,
γέρων τὸν ἐτελείωσεν. Ἄλλ' ἡ ἐπίφοβος Βουλγαρία δὲν ὑπάρ-
χει πλέον, ὑπάρχουν μόνον ἑλληνικαὶ ἐπαρχίαι, αἱ ὁποῖαι κυ-
βεργῶνται ὡς θέματα ἀπὸ Ἑλλήνων στρατηγῶν καὶ διοικη-
τῶν. Ὁμοίως βουλγαρικὸν πατριαρχεῖον δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μό-
νον *μήτροπολίτης Ἀχρίδος* καὶ ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, ὁ
ὅποιος στέλλεται ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον. Ἰνιλεῶς
διεξήγαγε τὸν πόλεμον ὁ Βασίλειος, ἀλλὰ μὲ ἐπιείκειαν καὶ μὲ
σύνεσιν μετεχειρίσθη τὸν ὑποταχθέντα λαόν. Τὰ μέλη τοῦ βα-
σιλικοῦ οἴκου τῆς Βουλγαρίας καὶ τῶν μεγάλων οἰκῶν τῶν με-
γιστάνων μετηνέχθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ συνεχω-
νεύθησαν μὲ τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ Κράτους. Συγχρόνως μετα-
τοπίζει μεγάλας μάζας Βουλγάρων καὶ Σλάβων εἰς τὴν Ἀρμε-
νίαν, καὶ ἐγκαθιδρύει εἰς τὴν Βουλγαρίαν Ἀρμενικὰς καὶ Ἑλ-
ληνικὰς ἀποικίας. Οἱ Βούλγαροι γίνονται εἰρηνικοὶ ὑπήκοοι τοῦ
αὐτοκράτορος. Τὸ ἰσχυρὸν Βουλγαρικὸν κράτος, τὸ ὅποιον εἶχεν
ὑψωθῇ εἰς μεγάλην ἀντίζηλον δύναμιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτο-
κρατορίας, εἶναι ἤδη συντετριμμένον. Ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας
ἀκόμῃ ἐξασφαλίζει ἡ νίκη τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' τὴν κυριαρ-
χίαν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς εἰς τὴν Χερσόνησον. Ἐν τῇ συ-
ναισθήσει τοῦ μεγάλου ἔργου ὁ Βασίλειος ὁ Β' ἐπιχειρεῖ θριαμ-
βευτικὴν περιοδείαν εἰς τὴν Χερσόνησον. Κατέρχεται πρὸς νό-
τον καὶ ἔρχεται εἰς τὰς Ἀθήνας ν' ἀναπέμψῃ τὰ εὐχαριστήρια
εἰς τὸν Παρθενῶνα, ὁ ὅποιος εἶναι χριστιανικὴ ἐκκλησία τῆς
Παναγίας. Δύο θρίαμβοι τὸν ἀναμένουν εἰς τὰς δύο μεγάλας
πρωτεύουσας τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου (1). Εἰς τὸν θρίαμβον τῆς

1) Τὸ προσκύνημα τοῦ Βουλγαροκτόνου. — «Διὰ τῆς
αὐτοκρατορικῆς περιοδείας δαμάζονται οἱ ἀνυπότακτοι, ἀνορθώνε-
ται ἡ Ἑλληνικὴ φυλή, ἡ ὁποία τόσον κατὰ τὴν ἡλικίαν ὥστε τὰ πεινωμένη.
Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον δίδει τὸν ἀληθινὸν χαρακτῆρα εἰς τὸν πόλεμον
ἐκεῖνον 50 ἐτῶν, εἶναι ὅτι ἡ περιοδεία τοῦ νικητοῦ καταλήγει εἰς
προσκύνημα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Παρθενῶν,

Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἀκολουθοῦν ἄμαξαι φορτωμένοι μετὰ τοὺς θησαυροὺς τῶν βασιλείων τῶν Βουλγάρων τσάρων, βαδίζουσιν πεζοὶ πλησίον τοῦ ἄρματός του οἱ υἱοὶ καὶ αἱ κόραι τῶν τσάρων τῆς Βουλγαρίας, αἱ τσαρίναι καὶ οἱ μεγιστάνες αὐτῆς. Ἀπὸ τὸν θριαμβεύοντα λαόν του ἐπευφημεῖται ὁ Βασιλεὺς ὁ Β' Βουλγαροκτόνος. Ἡ ἱστορία καθιέρωσεν τὸ ἐπώνυμον τοῦτο εἰς τὸν γενναῖον ὑπέρμαχον τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Τὸ ἔργον Βασιλείου τοῦ Β'.—Ὁ ἀκούρατος γέρων αὐτοκράτωρ ὀλίγην ἀνάπαυσιν εὔρεν εἰς τὴν πρωτεύουσάν. Τρέχει πάλιν εἰς τὰς χώρας τοῦ Καυκάσου καὶ τὴν Ἀρμενίαν καὶ κανονίζει τὰ ἐκεῖ πράγματα ἐνισχύων τὴν κυριαρχίαν τοῦ Κράτους. Ἐχει ἤδη ταπεινώσει τοὺς Μωαμεθανοὺς τῆς Ἀσίας, οἱ στρατοὶ του ἔχουν ἤδη ἀνακτήσει ἀπὸ τοὺς Ἀραβὰς καὶ τοὺς Γερμανοὺς τὴν Κάτω Ἰταλίαν. Ἐτοιμάζει μεγάλην ἐκστρατείαν διὰ ν' ἀνακτήσῃ καὶ τὴν Σικελίαν, τὴν ὁποίαν εἶχον ἀρπάσει οἱ Ἀραβες πρὸ δύο αἰώνων. Ἀλλ' ἐπλησίαζεν πλέον τὰ 70 ἔτη καὶ ἀπέθανεν ἐν μέσῳ τῶν σχεδίων τούτων (1025).

Οὐδέποτε ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία ἀπὸ τοῦ χρόνου τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχε φθάσει εἰς τόσῃν μεγάλην δύναμιν καὶ λάμ-

πρὸς τὸ ἔργον δεκαπέντε αἰώνων τοῦ Ἰκτινίου καὶ τοῦ Καλλιμάχου, ἀπαστρέφει ἀκόμη ἀπὸ τὴν λαμπρότητα τῶν μαρτύρων καὶ τὰ ἄθικτα γλυπτὰ αὐτοῦ. Ἡ αἰωνία νεότης τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς διατηρεῖται ἀκόμη εἰς τὴν παλαιὰν δροσερότητά της. Ἡ μόνη ἀλλαγὴ εἶναι ἡ μεταβολὴ τοῦ ναοῦ εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὸν Ε' αἰῶνα. Ἡ λατρεία τῆς Παρθένου Μαρίας ἔχει διαδεχθῇ τὴν λατρείαν τῆς παρθένου Ἀθηνᾶς. Ἡ διπλὴ ἱερότης τοῦ χώρου ἐλκύει εἰς προσκύνημά τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς βροβάρους τῆς Δύσεως. Εἰς τὸ αἰώνιον ἐκεῖνο ἱερόν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς ἔκλινε γόνυ ὁ νικητὴς αὐτοκράτωρ. Εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀντήχησαν οἱ ὕμνοι τῆς ἐκκλησίας, οἱ ὅποιοι ἀνέπεμπον τὰ εὐχριστήρια διὰ τὰς νίκας τῶν νέων ὀλυμπίων θεῶν. Μετὰ τὰ καμύλιν καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη, τὰ ὅποια εἶχε λάβει ἀπὸ τὸν βασιλικὸν θησαυρὸν τῆς Ἀχρίδος, ἐστόλισε τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τῆς Ἀθηνιωτίσσης (Ῥαμπώ).

φιν. Σύνορα πρὸς Β. ἔχει τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὸν Δούναϊν. Ἀπὸ τὴν Κάτω Ἰταλίαν ἕως τὴν Κασπίαν θάλασσαν καὶ τὸν Εὐφράτιν καὶ ἕως τὴν νότιον Συρίαν τὸ Κράτος ἔχει ἀνακτήσει τὴν παλαιὰν κυριαρχίαν. Ἡ αἴγλη αὐτοῦ ἐκτείνεται μακρὰν ἀπὸ τὰ σύνορά του, καὶ ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἐξαπλοῦται μακρύτερα ἀπὸ τὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ἔφθασαν οἱ νικηφόροι στρατοὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος.

δ'.—ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ [1025—1057]

Αἱ πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα.—Ἀπὸ τὴν κορυφὴν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε φθάσει, ἀρχίζει ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία, καὶ μετ' αὐτῆς τὸ Κράτος, νὰ κλίνη εἰς παρακμὴν. Τὸν θρόνον κατέχουν οἱ νόμιμοι διάδοχοι, αἱ πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα, ἀνέρχονται δὲ εἰς αὐτὸν καὶ αὐτοκράτορες, οἱ ὅποιοι ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν δυναστείαν.

Μετὰ βραχεῖαν βασιλείαν τοῦ *Κωνσταντίνου τοῦ Η'*, ἀδελφοῦ τοῦ Βασιλείου, ἀναβαίνουν εἰς τὸν θρόνον μετὰ τῆς Ζωῆς ἀλληλοδιαδόχως δύο σύζυγοι αὐτῆς, ὁ *Ῥωμανὸς Γ'* ὁ *Ἀργυρὸς* (1026-1034) καὶ *Μιχαὴλ Δ'* ὁ *Παφλαγὼν* (1034-1041). Ἐπεὶτα ἀναβιβάζει ἡ Ζωὴ εἰς τὸν θρόνον ἓνα εὐνοούμενον αὐτῆς, καὶ κατόπιν ἡ ἡλικιωμένη πλέον ἀπόγονος τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου λαμβάνει καὶ τρίτον σύζυγον *Κωνσταντῖνον τὸν Θ'* τὸν *Μονομάχον* (1042-1054). Μετὰ τὸν θάνατον τῆς Ζωῆς καὶ τοῦ συζύγου της βασιλεύει μόνῃ ἡ Θεοδώρα. Ὁ ὑπ' αὐτῆς ὑποδειχθεὶς διάδοχος, γέρων τις ἀξιωματικὸς, κλείει (1057) τὴν μακρὰν σειρὰν τῆς ἐνδόξου Μακεδονικῆς δυναστείας.

Οἱ ἀγῶνες κατὰ τῶν ἐχθρῶν.—Μετὰ τοὺς ἐνδόξους θριάμβους, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχον ὀδηγήσει τὸ Κράτος οἱ ἥρωες βασιλεῖς, ἀρχίζουν δύσκολοι καὶ γεμάτοι ἀπὸ ταραχῆς καιροί. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν πάντοτε οἱ ἱκανοὶ πολιτικοὶ καὶ γενναῖοι,

ἀξιωματικοί, οἱ ὅποιοι κυβερνοῦν καὶ ὑπερασπίζονται αὐτὸ ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην βάλλει εἰς ἐνέργειαν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις τὸ σχέδιον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐκτελέσῃ ὁ Βασίλειος ὁ Β', τὴν ἀνάκτησιν τῆς Σικελίας ἀπὸ τοὺς Ἀραβας. Ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἀνακτᾶται ἡ μεγάλη νῆσος, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπικρατοῦν οἱ ἐπιδρομεῖς. Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους (τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος) ἐμφανίζεται εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἄλλος φοβερὸς ἐχθρὸς οἱ *Νορμανδοί*, (σ. 143 ἐξ.). Μεγάλους ἀγῶνας διεξάγει ἡ Αὐτοκρατορία εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν ἐναντίον καὶ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Νορμανδῶν. Τὰ πολεμικὰ κατορθώματα τοῦ γενναίου στρατηγοῦ *Γεωργίου Μανιάκη*, ὁ ὁποῖος εἶχε ταπεινώσει πρότερον καὶ τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀσίας, λαμπρύνουν τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα (1038-1042).

Ἰδίως πολλὰς ταραχὰς καὶ κινδύνους διατρέχει τὸ Κράτος ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου (περὶ τὸ 1050). Οἱ κινδύνοι ἔρχονται ἀπὸ τὸν Βορρᾶν. Οἱ Βούλγαροι στασιάζουν, ἀλλὰ δαμάζονται. Οἱ Τουρκικοὶ λαοί, οἱ ὅποιοι ἔχουν κατασκηνώσει πέραν τοῦ Δουνάβωος, ἐπιχειροῦν ἀγρίας ἐπιδρομὰς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Τότε ἔγινε καὶ φοβερά, ἀλλ' ἡ τελευταία ἐπιδρομὴ τῶν Ῥώσων πρὸς κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ πολυἀριθμὸς στόλος τῶν καὶ ὁ στρατὸς κατεστράφησαν ὁλοσχερῶς. Εἶναι αὕτη ἡ τελευταία ἐκστρατεία τῶν Ῥώσων πρὸς κατάκτησιν τῆς *Τσαργράδ*. Ἐκτοτε ἡ Ῥωσία βυθίζεται εἰς τὸ χάος τῆς ἀναρχίας καὶ τῆς φρικτῆς ὑποδουλώσεως εἰς τοὺς Τατάρους.

Ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν δυναστείαν. — Εἰς κάθε περίστασιν ὁ λαὸς ἐκδηλώνει τὴν ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τὴν δυναστείαν, ἡ ὁποία ἐδόξεσε τὸ Κράτος. Ὅτε οἱ ὑπὸ τῆς Ζωῆς ἀναβιθασθέντες εἰς τὸν θρόνον, εἰς εὐνοούμενος αὐτῆς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος, ἠθέλησαν νὰ τὴν παραγκωνίσουν, ὁ λαὸς ἐξηγέρθη ἀνακράζων, ὅτι δὲν θέλει νὰ καθίσῃ ἐπὶ τοῦ

θρόνου ἄλλος βασιλεὺς παρὰ μόνον «αἱ μάνναι ἡμῶν αἱ πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα».

Τὰ τέλη τῆς δυναστείας ἐλαμπρύνθησαν μὲ ζωηράν ἀνθηρίαν τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων. Ὁ Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος ἦτο ἡγεμὼν, ὁ ὁποῖος ἡγάπα νὰ ἔχῃ ἡ πρωτεύουσά του τὴν λάμψιν τῶν πανηγύρεων, τῶν τεχνῶν καὶ τῶν γραμμάτων. Ἄλλ' οἱ καιροὶ δὲν ἦσαν κατάλληλοι διὰ τοιαύτας λαμπρότητας. Διότι οἱ ἐχθροὶ ἀπὸ παντοῦ περιζωνοῦν τὸ Κράτος. Οἱ ἐπιφανεῖς στρατιωτικοὶ μὲ λύπην βλέπουν νὰ γίνεται σπατάλη χρημάτων, τὰ ὁποῖα μόνον διὰ τὸν στρατὸν ἔπρεπε νὰ δαπανῶνται. Μετὰ τὸν θάνατον τῆς τελευταίας πορφυρογεννήτου, τῆς Θεοδώρας, οἱ μεγάλοι στρατιωτικοὶ οἴκοι τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ ὁποῖοι τόσας φορές εἶχον σώσει τὸ Κράτος, ἐξεγείρονται κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως καὶ ἀνακηρύσσουσι αὐτοκράτορα Ἰσαάκιον τὸν Κομνηνὸν (1057).

Νέα ἡρωϊκὴ δυναστεία ἀρχίζει ἀπὸ τότε νὰ ζωογονῇ μὲ τελευταίαν ἀναλαμπὴν τὸ Κράτος, καὶ κατῴρθωσεν ἐν μέσῳ μεγάλων τρικυμιῶν ν' ἀνορθώσῃ αὐτό. Ἀλλὰ πρὶν προχωρήσωμεν, πρέπει νὰ ἐκθέσωμεν, ὅποιον ὑπῆρξε τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ αἰγλή, τὴν ὁποίαν ἔρριπτεν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἰς τοὺς περικυκλοῦντας αὐτὴν λαούς, καὶ ὁποῖος ὑπῆρξεν ὁ πολιτισμὸς τῆς ἐκείνης, μὲ τὸν ὅποιον ἐκυριάρχει πολὺ περισσότερον παρὰ μὲ τὴν δύναμιν τῶν ὅπλων αὐτῆς.

Εἰκ. 87.—Χρυσὸν νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου.

Ὁ αὐτοκράτωρ κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα τὴν σφαῖρα τοῦ κόσμου.

Είχ. 88. — Ο Εὐαγγελισμός τῆς Θεοτόκου (ἐκ παλαιῶν ψηφιδωτῶν).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Ἡ Αὐτοκρατορία ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας

ΜΕΓΑΛΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΙΚΩΝ Ἡ ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ἀφ’ οὗ ἤδη γνωρίζομεν τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς κατακτήσεις τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, τώρα μένει νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν θριάμβων ἐκείνων. Ἡ ἐπισκόπησις αὕτη θὰ δείξῃ πόσον μέγα ὑπῆρξε τὸ ἔργον τοῦ Βυζαντίου διὰ τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅλοι οἱ λαοὶ ἡσθάνθησαν τὰ εὐεργετήματα τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου. Κατὰ τὴν ἔνδοξον ταύτην περίοδον πρὸ παντὸς φανερώνεται ὁ ἐκπολιτιστικὸς χαρακτήρ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος. Διότι τοὺς νικηφόρους αὐτῆς στρατοὺς παρακολουθεῖ ἀπανταχοῦ, καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ εἰς τὴν Δύσιν, ἡ ἐξημέρωσις καὶ ὁ ἐκπολιτισμός.

α΄. — Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Κράτους

ΑΡΑΒΕΣ — ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ — ΤΟΥΡΚΙΚΟΙ ΛΑΟΙ — ΡΩΣΟΙ

Οἱ Ἀράβες. — Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἕως τὰ τέλη αὐτῆς, ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας, ἀκατάπαυστος εἶναι ὁ ἀγὼν ἐναντίον τῶν Ἀράβων τῆς Ἀσίας. Ὁ ἀγὼν ἔχει

λάβει τὸν χαρακτηῖρα ἱεροῦ πολέμου. Αἱ νίκαι τῶν βυζαντινῶν στρατῶν φέρουν τὰ σύνορα τοῦ Κράτους ἐκεῖ, ὅπου ἦσαν πρὸ αἰῶνων, εἰς τὸν Τίγρητα καὶ τὸν Εὐφράτην. Εἰς τὰς ὄχθας τῶν μακρινῶν ποταμῶν ἐκείνων σειρὰ κάστρων προφυλάττει τὰ ἄκρα, τὰ σύνορα, καὶ οἱ φύλακες αὐτῶν, οἱ ἀκρίται, ἡμέραν καὶ νύκτα μάχονται ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως.

Εἰς τὰ σπάνια ὅμως διαλείμματα τοῦ ἀγῶνος οἱ Βυζαντινοὶ διατηροῦν σχέσεις ἀμοιβαίας ἐκτιμήσεως μὲ τοὺς Ἀραβας τοῦ Εὐφράτου. Θεωροῦν αὐτοὺς πολιτισμένους (σ. 84), πολὺ ἀνωτέρους ἀπὸ τοὺς ὁμοθησκούς των τῆς Δύσεως, τοὺς Φράγκους. Εἰς τὸ Παλάτιον οἱ αὐτοκράτορες ἀποδίδουν μεγαλυτέρας τιμὰς εἰς τοὺς πρέσβεις τοῦ Χαλίφου τῆς Βαγδάτης παρὰ εἰς τοὺς πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας. Μεγάλη δὲ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἐξασκεῖ τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τοὺς Ἀραβας. Οἱ ὑπήκοοι τοῦ Χαλίφου ἔχουν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὥς εἰς τὴν πόλιν τῆς σοφίας ⁽¹⁾.

Αἱ νίκαι ἐναντίον τῶν Ἀράβων τῆς Ἀσίας ἔχουν ἀποτέλεσμα τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ εἰς ὅλους τοὺς περὶ τὸν Καύκασον κατοικοῦντας λαοὺς, πρὸ παντὸς εἰς τοὺς Ἀρμενίους. Ἀπὸ ἐκεῖ φθάνουν ἀκτίνες τοῦ πολιτισμοῦ τούτου καὶ εἰς τοὺς πρὸς Β. τοῦ Εὐξείνου Πόντου κατεσκηνωμένους βαρβάρους λαοὺς. Ἡ δὲ κατατρόπωσις τῶν πειρατῶν, τῶν ἀθέων Ἀγαρηνῶν, καθαρίζει τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα τῶν ἀνθρώπων τοῦ Κορανίου. Σπουδαῖται Ἑλληνικαὶ χῶραι τῆς Μεσογείου θαλάσσης (ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος), αἱ ὁποῖαι εἶχον παραμορφωθῇ ἐκ τῆς κατακτήσεως τῶν βαρβάρων, ἐξημερώνονται. Εἰς τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν αἱ παράλαιοι πόλεις

(1) Πέρσης ποιητῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης λέγει: «Θὰ ὑπάγω εἰς τὸ Βυζάντιον, θὰ ἰδούσω σχολὴν εἰς μίαν βυζαντινὴν ἐκκλησίαν. Θὰ συζητήσω μὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς μεγάλους σοφοὺς τῆς Χριστιανισμοῦ, καὶ ὅλοι θὰ τρέχουν νὰ με ἀκούσουν».

τῆς Δαλματίας. αἱ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν σλαβικαὶ φυλαὶ τῶν Κροατῶν καὶ τῶν Σέρβων ἐλευθερώνονται ἀπὸ τὰς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς καὶ ἐξανθρωπίζονται μὲ τὸν Ἑλληνικὸν χριστιανικὸν πολιτισμόν.

Οἱ Βούλγαροι. — Εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ ἐπίφοβος ἐχθρὸς εἶναι οἱ Βούλγαροι. Ἀπὸ τοὺς χρόνους τῶν ἀγρίων ἡγεμόνων αὐτῶν, τοῦ Ἀσπαρουχ (τὸν Ζ΄ αἰῶνα) καὶ ἔπειτα τοῦ Κρούμου, ἕως τοὺς χρόνους τοῦ Συμεὼν καὶ τοῦ Σαμουήλ, δὲν παύουν τὰς ἐπιδρομὰς των. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον προχωροῦν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἀκρωτηριάξουν τὸ Κράτος.

Ὁ ἐκχριστιανισμὸς καὶ ἐκσλαβισμὸς τῶν Οὐννων ἐκείνων τοὺς προσεγγίζει κάπως εἰς τὸν πολιτισμόν, ἀλλὰ καὶ τοὺς δίδει μεγάλας ἀξιώσεις. Δημιουργοὺν τῶρα Κράτος. Δὲν ἀρκεῖ εἰς τοὺς ἡγεμόνας των ὁ τίτλος *κνιάζ*. Ὁ «τολμητίας καὶ θερμοургὸς Συμεὼν» καυχᾶται, ὅτι εἶναι «τσάρος τῶν Βουλγάρων καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων». Ἡ βασιλεῖα του ἔφερε τὴν Βουλγαρίαν εἰς τὸ ὑψιστὸν σημεῖον τῆς δυνάμεώς της, καὶ αὐτὸς «τὴν τῶν Ῥωμαίων ὠνειροπόλοι ἀρχήν». Ἄλλ' ἀπὸ τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Συμεὼν δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστήσῃ πρωτεύουσαν τοῦ κράτους του τὴν Κωνσταντινούπολιν (904), ἐδείχθη ὅτι δὲν ἦσαν οἱ Βούλγαροι προωρισμένοι νὰ λάβουν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Χερσονήσου. Καὶ τοῦτο ἐβεβαιώθη μετὰ ἓνα αἰῶνα, ὅτε ἔκαμε νέαν ἰσχυρὰν προσπάθειαν ὁ Σαμουήλ, ἀλλὰ συνέτριψεν αὐτὴν ὁ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος ⁽¹⁾.

¹⁾ «Οἱ Βούλγαροι ἐνίκηθησαν, διότι ἦσαν ἡμιβάρβαροι. Ἄν παραβάλωμεν τὰ δύο κράτη, θὰ εὕρωμεν παντοῦ τὴν ὑπεροχὴν εἰς τὸ παλαιότερον. Ἡ διοίκησις εἰς τὸ Βυζάντιον ἐξησφάλιζε τὴν τάξιν. Ἡ Ἐκκλησία ἦτο τὸ ἄλλα θεμέλιον τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας. Πρὸ παντὸς ὅμως εἰς τὰ στρατιωτικὰ ἡ ὑπεροχὴ ἦτο καταφανεστάτη. Ἡ στρατιωτικὴ κατάστασις ἐνὸς ἔθνους εἶναι ἡ καλυτέρα ἐκδήλωσις τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτοῦ καταστάσεως. Οἱ Βούλγαροι δὲν εἶχον ἀληθινὸν στρατόν. Οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον δημιουργήσει γενναίους στρατοὺς, ἐγνώριζον τὴν

Εἰς τὰς ὀρεινὰς καὶ ἀγρίας χώρας τῆς Δ. Μακεδονίας ἔχουν οἱ Βούλγαροι τσάροι τὴν πρωτεύουσάν των. Εἰς τὴν πόλιν Ἀ-
 χρίδα, πρὸς Β. τῆς λίμνης τῆς Πρέσπας, εἶναι ἡ ἄουλα (αὐλὴ)
 αὐτῶν, ὅπως ὀνομάζουσι τὰ βασίλειά των. Ἐκεῖ προσπαθοῦν μὲ
 βάρβαρον χλιδὴν νὰ μιμοῦνται τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς Ἑλλη-
 νικῆς αὐλῆς. Οἱ υἱοὶ τῶν μεγάλων τῆς Βουλγαρίας ἐκπαιδεύ-
 ονται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Συμεών,
 μορφωμένου μὲ Ἑλληνικὴν παιδείαν, τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῆς
 Βουλγαρικῆς λογοτεχνίας ἀποτελοῦν μεταφράσεις βυζαντινῶν βί-
 βλιων. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν προσπάθειαν ταύτην οἱ Βούλγαροι
 μένουσι κατὰ βάθος ἀπολίτιστοι. Οἱ Ἕλληνες εὐπατρίδαι, οἱ ὁ-
 ποῖοι ἀναγκάζονται νὰ πηγαίνουν ὡς ἀνώτεροι λειτουργοὶ εἰς τὴν
 Βουλγαρίαν, ἑλληνικὴν ἐπαρχίαν, θεωροῦν δυστυχίαν τὴν ἐκεῖ
 διαμονὴν των καὶ μὲ πόθον ἐνθυμοῦνται τὸν ἐξηγυγενισμένον βίον
 τῆς Κωνσταντινουπόλεως (2).

Οἱ Πετσενέγοι καὶ οἱ Χάζαροι. — Ἀπὸ τὰς ὄχθας
 ἐπίσης τοῦ Βόλγα, ὡς καὶ οἱ Βούλγαροι, ἐγκατεστάθησαν ἀρ-

στρατηγικὴν καὶ πολιορκητικὴν τέχνην. Οὐδέποτε κατώρθωται ὁ
 Σαμουὴλ νὰ νικήσῃ εἰς μάχην ἐκ προκτάξεως τὸν βυζαντινὸν
 στρατὸν» (*Ραμπώ*).

2) Ἰδοὺ τί λέγει ὁ εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἀποστειλὼς ὡς ἀρ-
 χιεπίσκοπος αὐτῆς Θεοφύλακτος (τὸν ΙΑ' αἰῶνα): «Ἀκόμη δὲν
 εἶχον φθάσει εἰς τὴν Ἀχρίδα, καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ δυ-
 στυχὴς ἐπόθησα. Διότι ἀπὸ μακρὰν μὲ προσέβλεπε μίξις θανάσιμος
 ἀποφορὰ, ὡς νὰ προήρχετο ἀπὸ τὸν Ἀδην. Ποῖος Βούλγρος ἔ-
 μαθε νὰ σέβεται τὸν Θεὸν ἢ τοὺς ἀνθρώπους; Εἶμιαι ἕξις κατὰ
 κρίσεως, διότι συναναστρέφομαι μὲ τοιαύτῃ τέρατι. Ἐγὼ, ὁ ὁ-
 ποῖος ἤμην πρωύτερα ἀετός, τώρα ἀνεμίχθην μὲ τὸν βόρβορον
 καὶ μὲ τὴν ζωὴν τῶν βελτράχων. Ἀνεμίσχονται οἱ βελτράχοι εἰς τὰ
 νῶτα τοῦ ἀετοῦ, γεμῆται λάσπη καὶ δυσωδία, καὶ φωνάζουν
 μὲ ἦχον δυσχρμονικὸν ἀνταξίως τῆς τελευτωδούς ψυχῆς των.
 Εὐρισκόμενοι τόσον κερὸν μακρὰν ἀπὸ τῆς χώρας τῆς σοφίης εἰς
 τὴν κοιλάδα αὐτὴν τοῦ κλαυθμῶνος, ἐμέθυσα καὶ ἐγὼ ἀπὸ ἀμου-
 σίαν καὶ σύντροπον ἔχω τώρα τὴν ἀγροικίαν».

γότερα (τὸν Θ' αἰῶνα) πρὸς Β. τοῦ Κράτους οἱ **Πετσενέγοι**, λαὸς τουρκικῆς καὶ αὐτὸς καταγωγῆς. Κατέχουν τὴν χώραν πρὸς Β. τοῦ Κάτω Δουνάβεως καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Εἶναι φρικώδεις θάρβαροι, ζοῦν διηνεκῶς ὑπὸ τὴν σκηνὴν, εἶναι «θηρία ἄγρια καὶ αἰμοδόρα». Πολὺ συχνά, ἰδίως ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου (σ. 173), ἐπιπίπτουν καὶ ἐρημώνουν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ θριαμβεύουν ἐπὶ τέλους καὶ τοὺς κρατοῦν εἰς ὑποταγὴν. Ἀπὸ τὸν ΙΒ' αἰῶνα δὲν γίνεται πλέον λόγος περὶ τοῦ ληστρικοῦ τούτου λαοῦ.

Τῆς ἰδίας φυλῆς, ἀλλὰ καλύτεροι γείτονες, εἶναι οἱ **Χάζαροι**, εἰς ἄλλος καὶ πῶς πολιτισμένος Τουρκικὸς λαός, οἱ ὅποιοι ἐνωρίτερον εἶχον ἐγκλιτταθῆ πρὸς Β. τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἕως τὴν Κασπίαν θάλασσαν. Οἱ Χάζαροι ἐξημερώθησαν μὲ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντίου, ἔχουν θεσμοὺς καὶ πόλεις. Συχνὰ καὶ φιλικώταται εἶναι αἱ σχέσεις των μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας. Διὰ τῆς **Χαζαρίας** ἔρχονται οἱ Βυζαντινοὶ εἰς ἐμπορικὰς καὶ ἐκπολιτιστικὰς σχέσεις μὲ ὅλους τοὺς βαρβάρους λαοὺς, οἱ ὅποιοι ἔχουν κατὰ τὴν ὥσιν εἰς τὰς ἄχανεῖς χώρας, ὅπου ἦσαν οἱ Σκύθαι τῶν ἀρχαίων. Ὁ Βασιλεὺς ὁ Β' καθυποτάσσει τὴν Χαζαρίαν, ἀπὸ τότε καὶ ὁ λαὸς οὗτος δὲν ἀναφέρεται πλέον.

Ἄλλος τουρκικὸς λαός, ὁ ὅποιος ἐνδιαφέρει πολὺ περισσότερον τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν, εἶναι οἱ **Οὐγγροι** (οἱ **Τούρκοι**, ὅπως τοὺς λέγουν οἱ Βυζαντινοί). Οἱ Μαγύαροι ἔγιναν ὁ τρόμος τῆς Εὐρώπης (σ. 149), καὶ τέλος ἐνεφανίσθησαν καὶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἐτρόμαξαν οἱ αὐτοκράτορες μήπως ἐπισύρουν ἐναντίον τοῦ Κράτους αὐτῶν τὴν ἄγριαν καὶ ἥρωϊκὴν δρμὴν τῶν νέων ἐκείνων βαρβάρων. Ἐπροσπάθουν πάντοτε μὲ ἡμερον τρόπον νὰ τοὺς ἀποδιώκουν καὶ ἡ βυζαντινὴ διπλωματία ἐζήτει νὰ τοὺς καθυποτάξῃ διὰ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ αὐτοκράτορες στέλλουν ὡς δῶρον στέμματα εἰς τοὺς

βασίλεις τῆς Οὐγγαρίας καὶ ἡ χώρα των ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ (1).

Οἱ Ῥῶσοι. — Ἀπὸ ὅλους τοὺς λαοὺς, οἱ ὁποῖοι ἐπολέμησαν νὰ κυριεύσουν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν, ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἤλθεν εἰς μεγαλυτέρας σχέσεις μὲ αὐτὴν εἶναι οἱ Ῥῶσοι, ὅπως ἀπεκλήθησαν κατόπιν. Κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα οἱ Ῥῶσοι ἢ *Βαριάγγοι* ἐγκυκατεστάθησαν εἰς τὰς ἀχανεῖς πεδιάδας τῆς ἀρχαίας Σκυθίας. Ἀπὸ τὸν Θ' ἕως τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἐπιχειροῦν πέντε φοδερὰς ἐκστρατείας διὰ νὰ καταλάβουν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ μέγας ποταμὸς τῶν Δάναπρις τοὺς ἐλκύει πρὸς τὸν Εὐξείνιον πόντον καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὸ Αἰγαῖον. Καὶ ἔπειτα ἡ μεγάλη πρωτεύουσα τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἡ πόλις τῶν αὐτοκρατόρων (Τσαργράδ), ὅπως τὴν ὀνομάζουν, καὶ εἶναι ὀνομαστὴ εἰς τὰ δημῶδη ὄσματα καὶ τὰς παραδόσεις των.

Μόλις κατέβησαν ἀπὸ τὴν Σκανδιναυικὴν χερσόνησον τὸν Θ' αἰῶνα πηγαίνουν οἱ Ῥῶσοι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς ἔμποροι, καὶ πολεμισταί. Οἱ *Βαριάγγοι* ἀποτελοῦν τὴν ἀνδρειότεραν σωματοφυλακὴν τοῦ αὐτοκράτορος, εἶναι ἀθλητικοὶ πολεμισταὶ καὶ φέρουν ἐπὶ τῶν ὤμων βαρὺν δίστομον πέλεκυν. Συχνὰ στέλλουν πρεσβεΐας εἰς τὴν Πόλιν, καὶ τὰ μέσα τοῦ Ι' αἰῶνος ἔρχεται εἰς τὴν *Τσαργράδ* ἡ ἀρχόντισσά των *Ὁλγα*, ἡ ὁποία γίνεται μὲ τιμὰς δεκτὴ ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον καὶ λαμβάνει τὸ βάπτισμα.

Ὁ υἱὸς τῆς *Ὁλγας* *Σβιατοσλάβος*, ὁ ὁποῖος ἔμεινεν εἰδωλολάτρης, μεταφέρει τὴν πρωτεύουσάν του εἰς τὴν Πραισθλάβαν, καὶ ζητεῖ νὰ συνενώσῃ ὅλας τὰς σλαβικὰς φυλάς ἀπὸ τὴν Βαλτι-

1). Δύο βυζαντινὰ στέμματα ἔχουν εὑρεθῇ καὶ φυλάσσονται ὡς πολυτιμώτατα κειμήλια, τὸ ἓν μάλιστα χρησιμεύει εἰς τὴν στέψιν τῶν βασιλέων τῆς Οὐγγαρίας. — Οἱ Οὐγγροι ἐξεχριστιανίσθησαν ὑπὸ Γερμανῶν ἱεραποστόλων καὶ προσῆλθον εἰς τὸν Πάπαν. Εἶναι ὁ μόνος ἐκχριστιανισθεὶς ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους Τουρκικοὺς λαοὺς, ὁ ὁποῖος διατηρεῖται ἀμιγῆς καὶ ἀποτελεῖ μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς οἰκογενείας.

κὴν ἕως τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν, καὶ ἕως τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς διεῖδε τὸν φοβερὸν κίνδυνον καὶ διὰ τῶν γιγαντομαχιῶν αὐτοῦ παρὰ τὸν Δούναβιν ἀπέτρεψεν αὐτόν. Ἀπὸ τότε οἱ Ῥῶσοι κύπτουν τὸν αὐχένα. Ὁ υἱὸς τοῦ Σδιατσλάδου καὶ ἑγγονος τῆς Ὀλγας **Βλαδμίρος** βαπτίζει (περὶ τὸ 1000 μ. Χ.) τὸν λαὸν εἰς τὸν παρὰ τὴν πρωτεύουσάν του, τὸ Κίεβον, παραρρέοντα ποταμόν ⁽¹⁾.

Ὁ **Γιαρόσλαβος ὁ Μέγας** ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον τοῦ πατρός του (1050). Πληθος Ἑλλήνων μοναχῶν καὶ λογίων πηγαίνουν εἰς τὸ Κίεβον. Ἕλληνες τεχνῖται κτίζουν τὰς ἐκκλησίας του καὶ τὰς ζωγραφίζουν, Ἕλληνες ἱερεῖς λειτουργοῦν εἰς αὐτάς. Τὸ Κίεβον ἔγινεν, ὅπως ἐλέγετο, «λαμπρότατον κόσμημα τῆς Ἑλλάδος». ἔχει καὶ αὐτὸ τὴν **Ἀγίαν Σοφίαν** του, ἄλλας ἐκκλησίας καὶ μνημεῖα τῆς βυζαντινῆς τέχνης ⁽²⁾. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ῥωσίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, τὸ

1). Ὁ Βλαδμίρος, λέγει ὁ παλαιὸς Ῥῶσος χρονογράφος, ἐζήτησε τὴν γνώμην τῶν **βογιάρων** (μεγιστάνων) αὐτοῦ. Καὶ οἱ βογιάροι τοῦ εἶπον· «στεῖλε εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς νὰ ἐρωτήσης πῶς λατρεύουν τὸν Θεόν». Καὶ τότε ὁ Βλαδμίρος ἔστειλε πρέσβεις εἰς τοὺς Τούρκους, εἰς τοὺς Φράγκους, εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὅταν ἐπέστρεψαν, διέταξε τοὺς πρέσβεις νὰ διηγηθοῦν ὅλα ὅσα εἶδον καὶ ἤκουσαν. «Ὅσα εἶδομεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἶπον οἱ πρέσβεις, καταπλήττουν τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ Ἕλληνες μᾶς ἐπῆγαν εἰς τὸν τύπον, ὅπου λατρεύουν τὸν Θεόν (εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν), καὶ δὲν ἤξεύρομεν, εἰς τὸν οὐρανὸν εὐρίσκόμεθα ἢ εἰς τὴν γῆν. Πουθενὰ εἰς τὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει παρομοία ὠρασιότης. Δὲν ἤμποροῦμεν νὰ διηγηθῶμεν τί εἶδομεν· γνωρίζομεν μόνον, ὅτι ἐκεῖ ὁ Θεὸς κατοικεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους». Οἱ βογιάροι εἶπον πρὸς τὸν Βλαδμίρον: «ἂν ἦτο κακὸς ὁ νόμος (ἡ θρησκεία) τῶν Ἑλλήνων, ἡ μάμμη σου ἡ Ὀλγα δὲν θὰ τὸν ἐδέχετο, ἀλλ' ἐκεῖνη ἦτο ἡ σοφωτέρα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους».

2). Τὰ ἔκτισεν ὁ Γιαρόσλαβος. Αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν ἀγιογραφιῶν τῆς Ἀγίας Σοφίας δὲν εἶναι εἰς τὴν σλαβικὴν, ἀλλ' ὅλαι εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν.

ὅποιον διορίζει τὸν μητροπολίτην Κιέβου καὶ τὸν ἀποστέλλει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Μὲ τὴν Ὁρθοδοξίαν ἡ τέχνη, ἡ λογοτεχνία, ὅλος ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς εἰσχωρεῖ βαθύτατα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ῥωσικοῦ λαοῦ καὶ ἀναπλάσσει ἐξ ὁλοκλήρου αὐτόν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἡ Ῥωσία ἠὺξήθη καὶ ἔγινε μεγάλη⁽³⁾.

6'. — ΟΙ ΥΠΟΤΕΛΕΙΣ ΛΑΟΙ

ΧΕΡΣΩΝ — ΚΑΥΚΑΣΙΟΙ ΛΑΟΙ — ΑΡΜΕΝΙΟΙ — ΕΝΕΤΙΑ

Δύσκολον εἶναι νὰ χαράξωμεν τὰ σύνορα τοῦ Κράτους, διότι πολλοὶ λαοὶ ἦσαν ὑποτεταγμένοι εἰς τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν, καὶ ἐν γνωρίζομεν πάντοτε ἂν ἡ ἐξάρτησις αὕτη ἦτο καὶ πολιτικὴ ἢ μόνον ἠθικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς λαοὺς, εἰ ἔποιται περιεστοίχιζον αὐτὴν ἀνεγνώριζον ὡς κυρίαρχον τὸν Ἕλληνα αὐτοκράτορα καὶ ἠὺχαριστοῦντο νὰ εἶναι ὑποτελεῖς εἰς αὐτόν, νὰ λέγωνται δοῦλοι αὐτοῦ. Τὰ ὑποτελεῖ ταῦτα κράτη ἦσαν ὑποχρεωμένα ἄλλα νὰ πληρώνουν φόρον, ἄλλα νὰ δίδουν στρατὸν καὶ πλοῖα. Ἀντὶ τούτων ὁ Αὐτοκράτωρ ἀνελάμβανε νὰ παρέχῃ εἰς αὐτὰ τὴν προστασίαν τοῦ διὰ τῶν στρατῶν καὶ στόλων τοῦ καὶ προσέτι τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ προστασίαν.

Ἡ Χερσὼν. — Εἰς τὰς βορείας ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου πόν-

³⁾ « Ἡ Ῥωσία ἔγινεν ἓν εἶδος ἀποικίας τοῦ Βυζαντίου, ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος πνευματικὸς αὐτοῦ δοῦλος. Οἱ Ῥῶσοι μητροπολίται ἦσαν Ἕλληνες. Οἱ ἡγεμόνες αὐτῆς ἠὺχαριστοῦντο νὰ νυμφεύωνται ἑλληνίδας καὶ νὰ ἐπισκέπτονται τὸν Βόσπορον. Τὸ πολυάριθμον σχολεῖα τῆς ἐποχῆς τοῦ Βλαδимиру καὶ τοῦ Γεωργίου ἰδρύθησαν ἀπὸ Ἕλληνας κατὰ τὸ βυζαντινὸν ὑπόδειγμα. Ἐπὶ δύο αἰῶνας ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ ἡ Ῥωσία διετήρησαν στενὰς σχέσεις ἐμπορίου, θεοσεκείας, τεχνῶν. Τὸ Βυζάντιον ἀπετύπωσεν εἰς τὰ ἔθνη, εἰς τὸν χαρακτῆρα, εἰς τὰς κλίσεις τῶν Ῥώσων σφραγίδα, τὴν ὁποίαν ἀκόμη καὶ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν » (Δερὸὰ Μπωλιέ, Γάλλος συγγραφεύς. Ἐκτενὴς ἑ. **Ῥαμπώ**).

του, ἀπὸ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Δουδάβεως ἕως τὸν Καύκασον, ἀν-
θοῦν ἀπὸ ἀρχαιοτάτους χρόνους ἰσχυραὶ καὶ ἐνδοξεὶ ἑλληνικαὶ
ἀποικίαι. Τὰ μακρινὰ ταῦτα κέντρα Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἶχον
ὑποκύψει εἰς τὰς ἀλλεπαλλήλους προσβολὰς τῶν βαρβάρων· διότι
ἐκεῖναι αἱ χῶραι ἦσαν ἡ μεγάλη δίοδος τῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι
κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ἐκυλίσσοντο ἀενάως ἀπὸ τὴν Ἀσίαν εἰς τὴν
Εὐρώπην. Μόνη ἡ πόλις Χερσῶν ἔμενεν ἀκόμη τὸν Ι΄ αἰῶνα.
Μὲ τὴν περιοχὴν τῆς εἶχεν ἀποτελέσει ἐν ἀπὸ τὰ θέματα τοῦ
Κράτους. Ἴσως πρέπει νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι ἡ Κριμαία ἀπετέλει
ἅμεσον κτῆσιν τοῦ Κράτους. Ἡ ἀπόκτησις τῆς Χερσῶνος (σ. 115)
ὑπῆρξε σπουδαιότατη διὰ τὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἶναι τὸ κέντρον
μεγάλου ἐμπορίου μὲ τοὺς πολυαριθμοὺς λαοὺς, οἱ ὅποιοι ἔχουν
κατασκηνώσει πρὸς Β. τοῦ Εὐξείνου πόντου. Ἐπίσης εἶναι τὸ
κέντρον λαμπροτάτου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ῥίπτει ἀκτῖνας
ἐξημερώσεως εἰς τὸν ὠκεανὸν τῆς βαρβαρότητος, ὁ ὅποιος τὴν
περικυκλώνει. Ἡ Χερσῶν ἔχει ἐνδοξὸν ἱστορίαν. Ἐκεῖ ἦτο ὁ
σταθμὸς τῶν ἐμπορίων, τῶν πρέσβειων, τῶν ἱεραποστόλων πρὸς
τοὺς βαρβάρους τοῦ Βορρᾶ.

Οἱ Καυκάδιοι καὶ οἱ Ἀρμένιοι.— Εἰς τὴν Ἀσίαν
ἔχει πολλοὺς ὑποτελεῖς λαοὺς ἡ Αὐτοκρατορία. Πρὸς Β. ἔχει
τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἀναριθμῆτων λαῶν τοῦ Καυκάσου. Οἱ σπου-
δαιότεροι εἶναι οἱ Ἰβηρες. Πρὸς Ν. διαφόρους Ἀραβας ἐμι-
ρας, δηλαδὴ ἀνεξαρτήτους ἀρχηγοὺς ἀραβικῶν κρατιδίων.

Ἄλλ' ὁ σπουδαιότερος ὑποτελής λαὸς τῆς Ἀσίας εἶναι οἱ
Ἀρμένιοι. Ἡ δυστυχὴς αὕτη χώρα ἦτο ἐσφηνωμένη μεταξὺ
τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τοῦ Περσικοῦ, ἔπειτα τοῦ
Ἀραβικοῦ Κράτους. Εὗρίσκετο δηλαδὴ μεταξὺ δύο μεγάλων
κρατῶν, τὰ ὅποια ἠπεύλουν πάντοτε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς. Πότε
πίπτει εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ ἑνὸς, πότε εἰς τοῦ ἄλλου. Μετὰ τὰς
νίκας τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' εἰς τὴν Ἀσίαν ἐναντίον τῶν Ἀρά-
βων ἡ χώρα τῆς Ἀρμενίας γίνεται ἐξάρτημα τῆς Αὐτοκρατο-
ρίας. Ὁ Βασιλεὺς ὁ Β' διοργανώνει ὡς κυρίαρχος τὰς χριστι-
ανικὰς ἐκεῖνας ἡγεμονίας εἰς ἐν προπύργιον ἐναντίον τῶν ἐπι-

δρομένων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰσχωρεῖ βαθύτατα εἰς τὴν χώραν, καὶ αἱ σχέσεις τῶν Ἀρμενίων εἶναι στενόταται μετὰ τὴν Αὐτοκρατορίαν. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν διαμένουν συχνότατα οἱ Ἀρμένιοι εὐγενεῖς, πολλοὶ μεγάλοι στρατηγοὶ (ὥς ὁ περίφημος Κουρκούας), ἀκόμη καὶ αὐτοκράτορες κατὰγονται ἀπὸ Ἀρμενίους προγόνους (ὁ Λέων ὁ Ἀρμένιος, ὁ Τσιμισκῆς).

Ἡ Δαλματία καὶ οἱ Ν. Σλάβοι. — Εἰς τὴν ΒΑ. ἀκτὴν τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους ἐκτείνεται ἡ *Δαλματία* μετὰ πολλὰς καὶ πλούσιās πόλεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι παλαιαὶ λατινικαὶ πόλεις. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι ἐγκατεστημένοι δύο σλαβικοὶ λαοί, οἱ *Κροᾶται* καὶ οἱ *Σέρβοι* ⁽¹⁾. Μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Βουλγαρίας εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν, κατόπιν τῆς νίκης τοῦ Βασιλείου τοῦ Β', προσαρτᾶται εἰς τὸ Κράτος ἡ Σερβία, ὥς καὶ ἡ Κροατία. Τὰ σύνορα τοῦ Κράτους φθάνουν εἰς τὸν Ἄνω Δούναβιν καὶ οἱ Ἕλληνες στρατηγοὶ κυβερνοῦν ἕως τὰ ὅρια τῆς Οὐγγαρίας. Αἱ Δαλματικαὶ πόλεις ἐξήτησαν τὴν προστασίαν τοῦ αὐτοκράτορος διὰ ν' ἀπαλλαγῶσιν ἀπὸ τὰς φοβεράς ἐπιδρομὰς τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν. Ὁ Βασίλειος ὁ Α' ἐκαθάρισε τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν ἀπὸ τοῦς πειρατὰς, καὶ ἔλοι οἱ χριστιανικοὶ λαοὶ τῶν παραλίων καὶ τῶν μεσογείων αὐτῆς ἔστειλαν μεγαλοπρεπῆ δῶρα εἰς τοὺς κυριάρχους τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖοι ἐπροστάτευον καὶ ἔσωζον αὐτούς.

Τὰ Ἰταλικά κράτη. Ἡ Ἑνετία. — Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἡ Ἰταλία εἶναι διηρημένη εἰς πολλὰ κρατίδια. Πολλοὶ Λομβαρδοὶ ἡγέμονες εἶναι ὑποτελεῖς εἰς τὸν Αὐτοκράτορα. Περισσότερον πιστὰ εἶναι αἱ ἐμπορικαὶ δημοκρατίαι τῆς Ἰταλίας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἐμπορεῖα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, ἰδίως ἡ *Ἑνετία*.

Ἐπὶ πολὺν χρόνον αἱ τύχαι τῆς Ἑνετίας εἶναι συνδεδεμέ-

(1) Οἱ λαοὶ οὗτοι, καὶ ἄλλοι μικρότεροι, εἶναι οἱ λεγόμενοι σήμερον *Γιουγκοσλάβοι* (Νότιοι σλάβοι).

ναι μὲ τὴν Αὐτοκρατορίαν. Ὅταν οἱ Φράγκοι βασιλεῖς τοὺς προ-
σεχάλεσαν νὰ γίνουν σύμμαχοι των, οἱ Ἑνετοὶ ἀποκρίνονται:
«Ἡμεῖς θέλομεν νὰ εἴμεθα δοῦλοι τοῦ βασιλέως τῶν Ῥωμαίων». Οἱ δόγαι (δοῦκες), καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας,
ἐνδύονται κατὰ τὸν τρόπον τῶν βυζαντινῶν μεγιστάνων, εἰς τὴν
αὐλὴν των μιμοῦνται τὰς συνηθείας τοῦ Παλατίου τῶν αὐτοκρα-
τόρων. Οἱ εὐγενεῖς τῆς Ἑνετίας πηγαίνουν νὰ σπουδάσουν εἰς
τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ πολιτισμός, ἡ τέχνη τὰ ἔθιμα τῶν
Ἑλλήνων τόσον βαθέως εἰσεχώρησαν εἰς τὴν Ἑνετίαν, ὥστε
ἔγινεν καὶ αὕτη, ὅπως καὶ τὸ Κίεβον τῶν Ῥώσων, μία μικρὰ
Κωνσταντινούπολις. Ἀκόμη καὶ σήμερον στολίζουν τὴν Ἑνε-
τίαν βυζαντινὰ μνημεῖα, τὸ ὠραιότερον εἶναι ἡ μεγαλοπρεπὴς
ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Μάρκου, τοῦ προστάτου τῆς Δημοκρατίας.
Τὴν Ῥαβένναν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ (Γ' αἰῶνος) ἀντι-
καθιστᾷ τώρα (τὸν Ι' αἰῶνα) «ἡ λαμπρὰ καὶ μεγάλη καὶ θαυ-
μαστὴ Ἑνετία, ἡ ὁποία εἶναι θεμελιωμένη ἐπὶ θαλασσῶν» (1).

Υ'. — ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ ΚΑΙ Η ΔΥΣΙΣ

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΤΑΛΙΑ — NORMANNOI — GERMANOI
ΤΟ «ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΝ ΚΡΑΤΟΣ»

Καθ' ὃν χρόνον ἡ Αὐτοκρατορία εἶναι κυρίαρχος εἰς τὴν Ἀνα-
τολίην, ὅπου οἱ ἐχθροὶ καταρρέουν, εἰς τὴν Δύσιν νέοι ἐχθροὶ
ἐμφανίζονται κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας

(1) «Ἐκ τῆς σχέσεώς μὲ τὸ Βυζάντιον ἡ Ἑνετία εἶχε γί-
νει πόλις καθ' ὁλοκληρίαν Ἑλληνική. Οἱ Ἑνετοὶ ἐνεδύνοντο κατὰ
τὴν μόδον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Αἱ βυζαντινὴ ἡγεμονίδες,
αἱ ὁποῖαι ἐνυμφεύαντο τοὺς ἄρχοντας τῆς Δημοκρατίας, εἰσῆγον
εἰς τὴν πόλιν τῶν τεναγῶν λεπτότητας καὶ πολυτέλειαν, αἱ ὁποῖαι
ἦσαν ἄγνωστοι ἀκόμη εἰς τὴν Δύσιν. Ἐξέπληττον τοὺς συγχρό-
νους αὐτῶν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος μὲ τὰ ἀρώματα, τὰ ὁποῖα μετεχει-
ρίζοντο, μὲ τὰ χειρόκτια, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον τὰς χεῖρας των,
μὲ τὰ χρυσὰ περὺνια, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο διὰ νὰ τρώγουν
τὰς τροφὰς» (Ντίλ).

καὶ νέαι πολιτικαὶ δυνάμεις διοργανώνονται. Ἡ Αὐτοκρατορία περιεφρόνει τοὺς βαρβάρους τῆς Δύσεως· ἀλλ' ἀπὸ ἐκεῖ προήρχετο ὁ κίνδυνος. Καὶ πρὸς τὴν Δύσιν ὅμως, εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀναστηλώνον τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν οἱ μεγάλοι βασιλεῖς, καὶ διαδίδουν εὐρύτατα τὸν βυζαντινὸν πολιτισμόν.

Ἡ βυζαντινὴ Ἰταλία. — Μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Γότθων ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ Ἰταλία ἐγένεν Ἑλληνικὴ ἐπαρχία μὲ πρωτεύουσαν τὴν **Ραβένναν**, ἔδραν τοῦ ἐξάρχου (σ. 43). Ἀπὸ τὸν Η' αἰῶνα, ἀφ' ἑνὸς οἱ Λομβαρδοί, ἀφ' ἑτέρου ὁ Πάπας, περιορίζουν τὴν βυζαντινὴν κυριαρχίαν.

Ἀπὸ τότε ὅμως πάλιν, ἀπὸ τὸν Η' αἰῶνα, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Ἰταλίας ἐνισχύεται. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων εὐρίσκουν ἄσυλον εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐνισχύουν τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον. Ἑλληνες λόγιοι καὶ ἰδίως μοναχοὶ συρρέουν εἰς τὴν Ἰταλίαν, περὶ τοὺς 50,000. Εἰς ὅλας τὰς πόλεις ὑπῆρχον ἀνθηραὶ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι καὶ ἰδίως εἰς τὴν **Ρώμην** καὶ τὴν **Νεάπολιν**. Τὸν Η' αἰῶνα, ἡ **Ρώμη**, ἡ ὁποία εἶχε καταντήσει μίαν ἄσημος πόλιν, ἔλαβε ζωὴν ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνας πρόσφυγας καὶ ἀποίκους. Οἱ περισσότεροι πάπαι εἶναι Ἑλληνες. Αἱ ἐπισκοπαὶ ὑπάγονται εἰς τὸν Πατριάρχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅλοι οἱ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ὑπάλληλοι, ὅλος ὁ κληρὸς ἀπὸ Ἑλλήνας ἀποτελεῖται.

Ἡ δὲ Νότιος Ἰταλία (ἡ Ἀπουλία καὶ Καλαβρία) μένει τελείως Ἑλληνικὴ ἕως τὸν ΙΑ' αἰῶνα. Ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπάρχει ἐκεῖ καὶ εἰς τὴν Σικελίαν μίαν **μεγάλην Ἑλλάδα**⁽¹⁾. Ἀκόμη καὶ σήμερον εἶναι ζωντανὴ εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὰ πολυάριθμα μοναστήρια (θὰ ἐκτίσθησαν 200) εἶναι καθ' ὅλον τὸν Μεσαιῶνα κέντρον γραμ-

(1) Ὁ ἐπιφανὴς Γάλλος ἱστορικὸς **Λενορμὰν** λέγει : « Αἱ χῶραι τῆς Ν. Ἰταλίας εἶναι τὸν Ι' αἰῶνα χῶραι καθ' ὅλοκληρίαν Ἑλληνικαὶ καὶ κατὰ τὴν καρδίαν καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ κατὰ τὰ ἔθιμα ».

μάτων και τέχνης, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀκτινοβολεῖ περίξ ζωηρότατος Ἑλληνικὸς πολιτισμός.

Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Δύσιν. — Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας δυτικὰς χώρας τῆς Μεσογείου ἐξετάθησαν τότε οἱ Ἕλληνες ἀποικοὶ καὶ ἔμποροι, καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὴν Ἀφρικὴν. Εὐρίσκομεν τὰ ἔχνη των ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν Γαλίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς χώρας τοῦ Ῥήνου, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν. Αἱ Ἑλληνικαὶ αὐταὶ ἐμπορικαὶ ἀποικίαι κάμνουν ν' ἀκμάζουν αἱ λατινικαὶ πόλεις τῆς Εὐρώπης, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Γαλίαν ἢ Μασσαλία, τὰ Βορδῶ, ἢ Λυών, καὶ ἡ Καρχηδὼν εἰς τὴν Ἀφρικὴν ⁽¹⁾.

Διὰ τῶν ἐμπορικῶν τούτων ἀποικιῶν τῶν Ἑλλήνων διεδόθησαν εἰς τὴν Δύσιν ἡ τέχνη, αἱ ἰδέαι, ὁ πολιτισμὸς τοῦ Βυζαντίου. Ὅταν ἐπῆλθον αἱ μεγάλαι πολιτεὶα καὶ μεταβολαὶ εἰς τὴν Εὐρώπην, ὁ διαμελισμὸς τοῦ Φραγκικοῦ κράτους, αἱ εἰσβολαὶ τῶν νέων βαρβάρων, ἰδίως τῶν Νορμανδῶν, τότε ἡλαττώθη, ἀλλὰ δὲν ἐξέλιπεν ἡ ἐπίδρασις.

Οἱ κατακτηταὶ τῆς Ἰταλίας. — Τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ' αἰῶνος (827) οἱ Ἀραβες τῆς Ἀφρικῆς εἶχον καταλάβει τὴν Ἑλληνικὴν Σικελίαν. Ἀπὸ τὴν Σικελίαν οἱ Ἀραβες ἐπέρασαν καὶ εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν, ἐγκαθίστανται μάλιστα ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὰ νότια μέρη αὐτῆς (σ.142).

Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους (τὸν Θ' αἰῶνα) ἡ Ἰταλικὴ Χερσόνησος εἶναι διαμοιρασμένη εἰς πολλοὺς κατακτητὰς. Ἀκόμη διαμένουν οἱ παλαιοὶ Λογγοβάρδοι κατακτηταί, τώρα, μετὰ τὴν καθυπόταξιν τοῦ βασιλείου των ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἔχουν γίνει πολλὰ κρατίδια Λομβαρδῶν ἡγεμόνων. Ἐρχονται οἱ Ἀραβες κατακτηταί. Προσέτι ἔχει ἰδρυθῇ εἰς τὴν Ἰταλίαν, περὶ τὴν

(1) Ὁ μέγας Ἀγγλὸς ἱστορικὸς *Μακώλαιϋ* λέγει: «Οἱ Ἕλληνες... συνεπῆγοντο εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ναρβώννης καὶ τῆς Τολώσσης μετὰ τῶν ἀρωμάτων, τῶν μεταξωτῶν καὶ τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων τῆς Ἀνατολῆς θεωρίας πολυπρὸς καὶ ἀγχίνοας, αἱ ὅσαι ἦσαν ὅλαι ἀγνωστοὶ εἰς τοὺς ἀμαθεῖς ἐσπερίους».

Ῥώμην, ἡ *Ἀγία Ἐδρα*, ὅπως ὀνομάζεται τὸ κράτος τοῦ Πάπα⁽¹⁾, ἀπὸ χώρας, τὰς ὁποίας οἱ Φράγκοι ἔδωκαν εἰς αὐτὸν (σ. 140). Ἀργότερα θὰ ἔλθουν οἱ Νορμανδοὶ ἐπιδρομεῖς, μετ' αὐτοὺς οἱ Γερμανοί. Σπανίως εἰς τὴν ἱστορίαν χώρα ἐπαρυσίασε τόσον μεγάλην ἀναστάτῳσιν ἀπὸ κατακτητὰς, ὅσῃν ἡ Ἰταλία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Μὲ ὅλους τοὺς ἐχθροὺς τούτους ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν διὰ νὰ συγκρατήσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς.

Οἱ ἀγῶνες κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Νορμανδῶν.—Ἡ βυζαντινὴ Ἰταλία κυβερνᾶται ἀπὸ ἓνα διοικητὴν, κυρίως στρατιωτικόν, ὃ ὁποῖος ὀνομάζετο *κατεπάνω* ⁽²⁾. Οὗτος ἐδρεύει κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ῥαβένναν, ὅπως ἄλλοτε ὁ ἑξαρχος, ἔπειτα νοτιώτερον εἰς τὴν *Bārin*. Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἐμφανίζονται εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἰταλίαν Νορμανδοὶ τυχοδιώκται, οἱ ὁποῖοι ἔρχονται ἀπὸ τὴν γαλλικὴν Νορμανδίαν (σ. 144). Αἱ μεγάλαι ἀνατροπαί, τὰς ὁποίας ἔφερον εἰς τὴν Εὐρώπην αἱ νορμανδικαὶ ἐπιδρομαί, δὲν περιορίζονται εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην. Παρ' ὀλίγον οἱ *Ἀνθρώποι τοῦ Βορρᾶ* ν' ἀνατρέφουν καὶ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν.

Καθ' ὃν χρόνον ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα διεξῆγεν ἀδιάλειπτον πόλεμον ἐναντίον τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Μεσόγειον, ἐναντίον τῶν βαρβάρων τοῦ Δουνάβεως, δὲν ἔπαυσε ν' ἀγωνίζεται καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐναντίον ὅλων τῶν κατακτητῶν αὐτῆς. Δι' ἡρωϊκῶν ἀγῶνων κατῴρθωσαν οἱ ἐνδοχοὶ ἐκεῖνοι βασιλεῖς ν' ἀναστηλώσουν εἰς ὅλον τὸ νότιον σχεδὸν ἡμῖς τῆς Ἰταλικῆς Χερσονήσου τὴν Βυζαντινὴν κυριαρχίαν (κατὰ τὰ ἔτη 900—1000 μ. Χ.).

Οἱ βασιλεῖς ἔχουν καταβάλλει τοὺς Σαρακηνούς κατὰ τὸ ἔτος

(1) Κατάκτησις τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους, σ. 61, κατάκτησις αὐτῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων σ. 140.

(2) *Κατ' ἐπάνω*. Ἐκ τούτου προῆλθε τὸ ὄνομα *capitan* καὶ ὅλαι αἱ συγγενεῖς λέξεις εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας.

900, καὶ ἀρχίζουν νὰ ἐπαναφέρουν τὴν εὐτυχίαν καὶ τὸν πολιτισμὸν εἰς τὴν χώραν. Τὴν στιγμὴν ὅμως, κατὰ τὴν ὁποίαν, μετὰ τὰς νίκας τῶν Ἑλληνικῶν στρατῶν, ὁ Ἑλληνισμὸς θριαμβεύει, ἐπέρχονται οἱ νέοι ὀρμητικοὶ ἐπιδρομεῖς, οἱ **Νορμανδοί**. Ἐναντίον καὶ τῶν Ἀράδων καὶ τῶν Νορμανδῶν ἀκούραστοι πολεμοῦν οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ κατεσπάνω. Οἱ βυζαντινοὶ στρατοὶ διαπράττουν ἡρωϊκὰ κατορθώματα. Ἀλλ' οὐδεὶς ἄλλος διέπραξε μεγαλυτέρους ἡρωϊσμοὺς καὶ ἄθλους ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Γεώργιον Μανιάκην (σ. 173), τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα λαμπρύνει τοὺς ἀγῶνας ἐκείνους. Ὁ περίφημος ἐκεῖνος ἦρως τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν βασιλείας κατορθώνει μὲ πεισμυτῶδεις μάχας νὰ σταματήσῃ τὴν πρόοδον τῶν Λομβαρδῶν καὶ τῶν Νορμανδῶν ἡγεμόνων, συγχρόνως νὰ κερδίσῃ λαμπρὰς νίκας ἐναντίον τῶν Ἀράδων (1040).

Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες δὲν περιορίζονται μόνον ἐναντίον τῶν ἐπιδρομῶν τούτων. Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, ὑστερώτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ἐπέρχεται καὶ ἄλλος ἀπαιτητὴς, οἱ Γερμανοὶ αὐτοκράτορες, οἱ ὅποιοι ἐποφθαλμιοῦν τὴν Ἰταλίαν, καὶ μετ' αὐτὴν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Οἱ Ἑλληνικοὶ στρατοὶ καὶ ὁ Μανιάκης πολεμοῦν γενναίως τὴν προέλασιν τῶν Γερμανῶν. Ἀλλ' ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος (1050), ἰδίως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μανιάκη, ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία ἐπὶ τέλους ἀρχίζει νὰ μειώνεται εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Ἡ βυζαντινὴ ἐπίδρασις. — Ἐπὶ πολὺν ὅμως χρόνον ἔμεινεν ἡ ἐπίδρασις τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἰταλικὴν Χερσονήσον. Καὶ σήμερον εἰς κάθε βῆμα, ἰδίως εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Σικελίαν, συναντῶμεν ζωηρότατα τὰ ἔχνη τῆς ἐπιδράσεως ταύτης, ἡ ὁποία ἀπετυπώθη ἰδίως εἰς τὰ ὠραία βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἰταλίας. Εἰς τινὰς γωνίας τῆς νοτίου Ἰταλίας διατηρεῖται ἀκόμη ἕως σήμερον ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν δὲ κατὰ μικρὸν διεδόθη ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ εἰς τὴν ἄλλην Εὐρώπην ⁽¹⁾.

(1) Ὁ Ἑλληνισμὸς εἰς τὴν Ἰταλίαν. — « Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς

Ὅλοι οἱ βάρβαροι κατακτηταὶ τῆς Ἰταλίας προσλαμβάνουν τὸν βυζαντινὸν πολιτισμὸν. Οἱ Λομβαρδοὶ ἡγεμόνες ζοῦν ὡς βυζαντινοὶ μεγιστᾶνες. Ἀκόμη καὶ οἱ Ἄραβες κατακτηταὶ τῆς Σικελίας δέχονται τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἀνωτέρου ἐκείνου πολιτισμοῦ. Ἐκτάκτως ἰσχυραὶ εἶναι εἰς τοὺς Νορμανδοὺς κατακτητὰς, διότι θέλουν οὗτοι νὰ καθιδρῦσουν μόνιμον κατάνκτησιν καὶ ἔχουν ἀνάγκην τελειοτέρου πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συστήματος. Μετὰ μακροὺς ἀγῶνας κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἀράβων κυριεύουν τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Κάτω Ἰταλίαν, καὶ ἰδρύνουν ἀργότερα εἰς τὰς χώρας ταύτας τὸ Νορμανδικὸν *Βασίλειον τῶν Δύο Σικελιῶν* (1130).

Τὸ καλῶς διωργανωμένον βασίλειον τοῦτο θὰ καταστῇ ταχέως πολὺ ἐπικίνδυνον εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἦτο γεμᾶτον ἀπὸ ζωῆν καὶ ἔρριψε ζωηρὰν λάμψιν πολιτισμοῦ. Ἡ λάμψις αὕτη ἤρχετο ἀπὸ τὸ Βυζάντιον. Οἱ βασιλεῖς τῶν Δύο Σικελιῶν διατηροῦν εἰς τὸ Παλέρμον, τὸν ἀρχαῖον Πάνορμον τῆς Σικελίας, λαμπροτάτην αὐλὴν, ἡ ὁποία ἐνθυμίζει τὰς αὐλὰς τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἰδίως τοῦ Βυζαντίου. Ἐκπαιδεύονται μὲ τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν, ὁμιλοῦν καὶ γράφουν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Αὕτη εἶναι καὶ ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ Κράτους

ταύτης τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ἀναθάλλουσιν ἐν Ἰταλίᾳ, ὃ ἐγγώριος κληρὸς φιλογραμμεῖ, καὶ ἐκκλησίαι ἡχολογοῦσιν ἑλληνικὰς ψαλμωδίας, τὰ σχολεῖα γέμουσι μαθητῶν. Τὰς ἀρχιεπισκοπὰς καὶ ἡγουμενικὰς ἑδρας τῆς Ἰταλίας, ἐφ' ὧν ἐκάθισαν πρότερον ἄνδρες ἀγράμματοι, σεμνύνουσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος σοφοὶ ἢ Ἕλληνες τὸ γένος ἢ ἐλληνίζοντες. Ἐντεῦθεν δὲ ἄρχεται καὶ ἡ σύστασις βιβλιοθηκῶν ἐν Ῥώμῃ, ἐν Μεσσήνῃ, ἐν Ἑνετίᾳ, ὅθεν τὰ σπουδαιότερα τῶν κλασικῶν συγγραμμάτων ἐξέρχονται πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ ἐπέκτασιν τῆς ἀνθρωπίνου ἐνεργείας. Τὰ σπέρματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ πίπτουσιν αὖθις εἰς εὐγόνον γῆν, καρποφοροῦσι. Δευτέρην φοράν, μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Πλουτάρχου, ἡ Ἑλληνικὴ φιλομάθεια καθωραρίζει τὴν Ῥώμην, προκλεῖ τῆς διανοίας τὴν ἀναπτέρωσιν» (ὁ ἡμέτερος *Ζαμπέλιος*).

αὐτῶν. Ἡ ἐνδυμασία, τὸ στέμμα των εἶναι τὰ ἴδια καὶ τὰ βυζαντινά, καὶ ὁλος ὁ βίος των κανονίζεται συμφώνως μὲ τὸν Ἑλληνικὸν βίον ⁽¹⁾.

Ὁ Πάπας. Τὸ ὀριστικὸν σχίσμα. — Αἱ μεγάλαι δυνάμεις, ἐνκντίον τῶν ὁποίων προσκροῦει ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία εἰς τὴν Δύσιν, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου, εἶναι ὁ Πάπας καὶ τὸ Γερμανικὸν Κράτος. Αἱ δύο δυνάμεις αὗται κυβερνοῦν ὁλόκληρον τὸν κόσμον τῆς Δύσεως.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ μεγάλου Φωτίου (σ. 126) πολλὰς ἀποπειράς ἔκαμαν οἱ αὐτοκράτορες διὰ νὰ συνδιαλλαγῶν μὲ τὴν Ῥώμην. Ἀλλ' οἱ πάπαι δὲν ἔχουν ἄλλο εἰς τὸν νοῦν παρὰ πῶς νὰ ἐπιβάλουν τὰ κυριαρχικά των δικαίωματα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπεκράτει εἰς τὴν Ῥώμην φοδερὰ ἀκολασία. Οἱ πάπαι ἦσαν οἱ αἰσχροτέροι τῶν ἀνθρώπων. Τοῦναντίον ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔκαθισαν ἄνδρες μεγάλης ἀξίας καὶ ἀρετῆς. Χάριν τῆς εἰρήνης των Ἐκκλησιῶν οἱ ἡμέτεροι πατριάρχαι ὑπέμειναν τὰ αἵσχη, τὰ ὁποῖα ἐγίνοντο εἰς τὴν Ῥώμην.

(1) «Ἡ ἐπανίδρυσις τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Ἰταλίαν εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Διὰ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, διὰ τῆς σοφῆς αὐτῶν διπλωματίας, κατώρθωσαν οἱ βασιλεῖς νὰ ἀνγκηθῶσιν καὶ νὰ διατηρήσωσιν δύο σχεδὸν αἰῶνας (876-1071) τὸ ἥμισυ τῆς Ἰταλίας καὶ νὰ ἐκτείνωσιν τὴν κυριαρχίαν των ἕως τὰς πύλας τῆς Ῥώμης. Κατέκτησαν τὴν Ἰταλίαν διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διὰ τῆς γλώσσης, τῶν ἐθίμων, τῆς θρησκείας τόσον τελείως, ὅσον εἶχε κατορθώσει τοῦτα δεκαπέντε αἰῶνας πρωτύτερη ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμός. Τόσον βαθέως ἐπέδρασαν εἰς τὴν Ἰταλικὴν ταύτην Ἑλλάδα, ὥστε, καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας, οἱ Νορμανδοὶ νικηταὶ ἐδανείσθησαν ἀπὸ τοὺς ἡττημένους τὴν διοίκησίν των, καὶ ἕως τὸ τέλος τοῦ Μεσαιῶνος, διετήρησε μὲ εὐλάβειαν ὁ τόπος ἐκεῖνος τὴν ἀνάμνησιν καὶ τὰ λείψανα τοῦ ὑψηλοτέρου βίου, τὸν ὁποῖον τοῦ εἶχε φέρεи τὸ Βυζάντιον» (Ντιλ).

Ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ *Μιχαὴλ ὁ Κηρουλάριος* (1043), ἀνὴρ σπανίας ἀρετῆς, ἀλλ' ἰσχυρογνώμων καὶ αὐταρχικός. Οἱ πάπαι ἐξακολουθεῖν νὰ φέρωνται ἐχθρικῶς πρὸς τὴν Αὐτοκρατορίαν. Οὗτοι συνεργοῦσιν εἰς τὸν διηνεκῆ πόλεμον, τὸν ὁποῖον ἔχουν οἱ Βυζαντινοὶ εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν ἀπὸ τοὺς Λομβαρδοὺς, τοὺς Νορμανδοὺς, τοὺς Γερμανοὺς. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Ἑλληνικῆς κυριαρχίας εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ πάπαι ἐκδιώκουν τὸν Ἑλληνικὸν κλῆρον καὶ τὸν ἀντικαθιστάνουν διὰ δυτικοῦ. Συγχρόνως ζητοῦν πάντοτε νὰ ἐπεμβαίνουν καὶ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ αὐτοκράτορες καὶ οἱ πατριάρχαι προσπαθοῦν νὰ συμβιδάσουν τὰ πράγματα. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατος κάθε συνεννόησις. Αἱ σχέσεις διακόπτονται, ἡ ρήξις τώρα γίνεται φανερά καὶ ὀριστικῇ (1054). Τὰ ἀποτελέσματα εἶναι ἀνεπανόρθωτα. Ἀπὸ τώρα ἡ Χριστιανικὴ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Χριστιανικὴ Δύσις θεωροῦν ἀλλήλας ὡς θανασίμους ἐχθροὺς.

Πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς, τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, τὴν ὁποίαν ὀνομάζουν οἱ δυτικοὶ *Ἑλληνικὴν*, ἐγείρεται ἀντιμέτωπος ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως, ἡ *δυτικὴ, καθολικὴ*, ὅπως ὠνομάσθη (1). Ἡ συνέπεια εἶναι, ὅτι καὶ δύο κόσμοι ἐντελῶς διαφορετικοὶ ἐγείρονται ἀντιμέτωποι ἀλλήλων, ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Φραγκογερμανικὴ Δύσις.

Ὁ Πάπας ἀρχίζει νὰ μηχανεύεται κακὰ, καί, ἀφοῦ δὲν κατέρβωσε νὰ ὑποτάξῃ εἰρηνικῶς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, θὰ μεταχειρισθῇ τὸ ξίφος τῶν λαῶν τῆς Δύσεως διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἀκοίμητον σχέδιόν του.

Τὸ Γερμανικὸν κράτος.— Ὁ ἄλλος, ὠργανωμένος

(1) Ἐκ τούτου Ἀνατολικὸς σημαίνει τὸν Ὀρθόδοξον, Δυτικὸς τὸν παπικόν. Οἱ Δυτικοὶ ὠνομάσθησαν καὶ *καθολικοὶ*. Ἡ Ἐκκλησία, πρὸ τοῦ σχίσματος ἦτο Ὀρθόδοξος καθολικὴ, κατόπιν περιορίσθησαν αἱ ἑννοιαί.

ἐχθρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, εἶναι οἱ νέοι αὐτοκράτορες τῆς Δύσεως, οἱ Γερμανοί. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ἀγίου Ῥωμαϊκοῦ Κράτους οἱ Γερμανοὶ Αὐτοκράτορες στρέφουν τὰ βλέμματα πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς νέας Αὐτοκρατορίας Ὁθων ὁ Α' ἔστειλεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς πρέσβυν τὸν λόγιον ἐπίσκοπον Δουϊπγράνδον, διὰ νὰ ζητήσῃ διὰ τὸν υἱὸν του νύμφην ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν αὐλὴν. Ἡ σκέψις τοῦ Ὁθωνος, ὅπως καὶ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, ἦτο νὰ ἐνώσῃ τὸ Κράτος τῆς Δύσεως μὲ τὸ Κράτος τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ πρεσβεΐα ἀπέτυχεν, ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἐδέχθη περὶφρονητικῶς τὸν πρέσβυν. Μὲ ἐκπληξιν ἤκουσαν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἀξίωσιν τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας, καὶ τοῦ ἀπήντησαν, ὅτι «δὲν ἤκούσθη ποτὲ πορφυρογεννήτου πορφυρογέννητος θυγάτηρ νὰ συζευχθῇ ἀλλόφυλλον». Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φωκᾶ κατωρθώθη νὰ γίνῃ τὸ συνοικέσιον, καὶ ἐστάλῃ εἰς τὴν Γερμανίαν ἡ Θεοφανώ, ἡ ὁποία ἔγινε σύζυγος τοῦ Ὁθωνος τοῦ Β'. Τὸ συνοικέσιον ὅμως τοῦτο δὲν ἔφερε συμφιλίωσιν. Οἱ Γερμανοὶ αὐτοκράτορες δὲν σκέπτονται παρὰ πῶς ν' ἀρπάσουν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τὴν Ν. Ἰταλίαν. Κατ' ἀρχὰς τὴν ἐξήτησαν ὡς προῖκα τῆς πορφυρογεννήτου. Ἐπειτα τὴν ζητοῦν διὰ τῶν ὅπλων. Ἀργότερα ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Ἑρρίκος ὁ Δ' θὰ προσαρτήσῃ εἰς τὸ κράτος του τὰς ἄλλοτε ἑλληνικὰς κτήσεις καὶ θὰ σχεδιάσῃ μεγάλην ἐκστρατείαν πρὸς κατάρκτησιν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ Θεοφανὼ δὲν κατῴρθωσεν νὰ φέρῃ τὴν συμφιλίωσιν τῶν δύο κρατῶν, ἔφερεν ὅμως εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅπου ἐπῆγε, τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Τὴν συνώδευσαν κληρικοὶ καὶ λόγιοι, δῶρα πολύτιμα ἔφερον ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν σύζυγον αὐτῆς. Ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι ἡγεμονίδες τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου, αἱ ὁποῖαι ἐπῆγαν εἰς αὐλὰς βαρβάρων ἡγεμόνων, ἔφερε καὶ ἡ Θεοφανὼ εἰς τὴν βάρβαρον αὐλὴν τῆς Γερμανίας τὸν λεπτὸν βίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα καὶ τὴν ἑλληνικὴν μόρφωσιν, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας τοῦ Βυζαν-

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΩΝ

[ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΧΑΡΤΗΝ]

- 961 Α. ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΣΙΑΝ. — Ὁ Φωκάς φθάνει εἰς τὸ Χαλέπιον.
 965 Δευτέρα ἐκστρατεία. Ἀνακτᾷ τὴν Κιλικίαν καὶ τὴν Κύπρον.
 968 Τρίτη. Ἀνακτᾷ τὴν Ἀντιόχειαν.
 972—976 Τεταρτή ἐκστρατεία (974 καὶ 975 αὐτοπροσώπως) :
 974 Κατακτήσεις εἰς Ἄνω Περσίαν. Βαδίζει πρὸς τὴν Βαγδάτην.
 975 Κατακτᾷ τὴν Φουάτην. Φθάνει εἰς τὴν Καισάρειαν (τῆς Παλαιστίνης).
 995 Ὁ Βασιλεὺς ὁ Β' κατακτᾷ τὴν Συρίαν εἰς τὴν Τρίπολιν.
 999 Πάλιν εἰς Συρίαν. Τὸ 1000 εἶναι εἰς τὴν Ἀντιόχειαν
 999—1020 Ἐκστρατεία εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὸν Καύκασον.
 1016 Ἐκστρατεία εἰς Χαζαρίαν.
 961 Β. ΕΙΣ ΕΥΡΩΠΗΝ. — Ὁ Φωκάς ἀνακτᾷ τὴν Κρήτην.
 971 Τοιμιόκῃ πόλεμος κατὰ τῶν Ρώμων. Προσάρτησις τῆς Βουλγαρίας.
 976—1018 Βασιλείου Β' πόλεμος κατὰ τῶν Βουλγάρων.
 976—996 Πρώτος πόλεμος. Ὁ Σαμουήλ κυριαρχεῖ σχεδὸν εἰς τὴν Χερσόνησον.
 996 Καταστροφή τοῦ Σαμουήλ εἰς τὸν Σπερχειόν.
 996—1014 Δεύτερος πόλεμος. Εἰσβολαὶ τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Βουλγαρίαν.
 1014 Καταστροφή τοῦ Σαμουήλ εἰς τὸ Κλειδίον.
 1014—1018 Τρίτος πόλεμος. Ἀγὼν πρὸς κατάκτησιν τῆς Βουλγαρίας.
 1018 ἐξ. Προσάρτησις εἰς τὸ Κράτος τῆς Βουλγαρίας, Νεσβίνας, Κροατίας.
 964—1038 Ἐκστρατεία εἰς Σικελίαν ἐπὶ Φωκά καὶ Μιχαὴλ Δ'.
 900—1050 (περίπου). Ἐκστρατεία καὶ συνεχεῖς σχεδὸν πόλεμοι εἰς Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν. Ἀναστήλωσις τῆς Βυζαντινῆς κυριαρχίας.

τίου. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἐπεξετάθη ἐκ τῆς Γερμανίας καὶ εἰς τὴν ἄλλην τὴν Δύσιν (1).

Τὸ παγκόσμιον Κράτος.—Καὶ αἱ δυο αὗται μεγάλαὶ δυνάμεις τῆς Δύσεως, ὁ Πάπας καὶ ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας, εἶναι ἐπαναστάται διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς. Διότι ὁ Πάπας ἡλευθερώθη ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ ἐμεγάλωσε μάλιστα εἰς βάρος τῶν κτήσεις αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰταλίαν (σ. 139 ἑξ.). Ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας ἐσφετερίσθη δικαίωμα, τὸ ὅπερ ἔχει μόνος ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ δικαίωμα τοῦτο εἶναι ἡ κληρονομία τῆς παλαιᾶς Ῥώμης, ἡ κοσμοκρατορία, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας ἀποκαλεῖ ἑαυτὸν *Αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων*.

Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν βαρβάρων ἀκόμη (σ. 17), εἰς μόνος Αὐτοκράτωρ ὑπάρχει, ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδρεύων. Πᾶς ἄλλος μονάρχης εἶναι μόνον *ῥῆξ* (rex). «Ὁ μέγας Κάρολος, λέγουν οἱ βυζαντινοί, συνήνωσεν ὅλα τὰ ῥηγάτα (τὰ βασιλεία) εἰς τὴν Φραγκίαν καὶ ἔμεινε *μονοκράτωρ* ὅλων τῶν ῥηγάτων». Ἀλλὰ καὶ οὗτος εἶναι *ῥῆξ* (2). Μὲ ἐπιμονὴν ἠρνήθη ἡ βυζαντινὴ διπλωματία ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν Κάρολον, ἔπειτα τὸν Ὁθωνα τὸν Α' αὐτοκράτορας. Ἀργό-

(1) «Μεγάλως συνετέλεσεν (ἡ Θεοφανὴς) εἰς τὸ νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὴν Γερμανίαν τὰ ἀνατολικά ἔθνη καὶ αἱ συνήθειαι τοῦ βίου καὶ εἰς τὸ νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ βυζαντινὴ τέχνη. Ὁ Μεσσιὼν βεβαίως ὀφείλει εἰς τὴν Θεοφανὴν τὴν λαθραίαν ἀλλαγὴν τῶν ἐθίμων. — Οἱ ἱστορικοὶ εἶναι σύμφωνοι, ὅτι εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν διοίκησιν, ὡς καὶ εἰς τὰ ἔθνη τῆς γερμανικῆς αὐλῆς, εἰσήχθησαν ἀναρίθμητοι βυζαντινοὶ ἐπιδράσεις. Ὁ Ὁθων ὁ Β' εἰσήγαγε τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν ἐθιμοτυπίαν τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ υἱὸς τοῦ Ὁθων ὁ Γ' ἔλεγεν ἑαυτὸν *Ἕλληνα* καὶ εἰρωνεύετο τὴν ἀγροικίαν τῶν Σαξόνων» (τῶν Γερμανῶν, *Σλουμβερξέ*).

(2) Τὸ ὄνομα *Βασιλεὺς* εἶναι ἡ τιμητικωτάτη προσηγορία τοῦ βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος, διότι ἔλαβε καὶ θερησκευτικὴν ἐννοιαν (ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς).

τερα ή ανάγκη τῶν πραγμάτων τήν στενωχωροῦν νά δεχθῇ, ὅτι ὑπάρχει καί ἄλλη Αὐτοκρατορία εἰς τήν Δύσιν.

Ἀλλά μία καί μόνη Αὐτοκρατορία πρέπει νά ὑπάρχῃ, ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Ἀνατολῆς, δηλαδή ἡ Ἑλληνική. Κατὰ θεωρίαν ἡ Αὐτοκρατορία αὕτη ἔχει σύνορα τὰ σύνορα τοῦ παλαιοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Αὐτοί οἱ ἴδιοι οἱ βάρβαροι ὀνομάζουσιν τοὺς Ἑλληνας βασιλεῖς *κοσμοκράτορας* ⁽¹⁾ καί τὸ κράτος αὐτῶν *παγκόσμιον Κράτος* (*Imperium universale*). Ἐξω ἀπὸ τὸ παγκόσμιον τοῦτο κράτος δὲν ὑπῆρχε διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος σωτηρία. Καί τοῦτο ἀπεδείχθη ἀληθές· διότι ὅσοι βάρβαροι λαοὶ δὲν ἐξεχριστιανίσθησαν, οὗτοι ἐξηρνήσθησαν καί δὲν ἀφῆκαν ἴχνη εἰς τήν ἱστορίαν ⁽²⁾. Διὰ τοῦτο καί οἱ Αὐτοκράτορες κάμνουν πολέμους *δικαίους*, ὅπως λέγουν οἱ ἴδιοι, «πρὸς σωτηρίαν καί εὐεργεσίαν τῶν λαῶν». Ἔργον ἔχουν νά διαδίδουν τὸν Χριστιανισμόν καί νά διανέμουν εἰς τοὺς λαοὺς τὰς εὐεργεσίας τοῦ πολιτισμοῦ. Μὲ τοὺς μικροὺς λαοὺς, οἱ ὅποιοι τήν περιεστοίχισον τριγύρω, τοὺς Ἰταλοὺς, τοὺς Σλάβους τοῦ Δουνάβεως, τοὺς Καυκασίους καί Ἀρμενίους, διωργάνωσεν ἡ Αὐτοκρατορία μίαν μεγάλην συνομοσπονδίαν λαῶν. Οἱ ἡγεμόνες τῶν λαῶν τούτων θέχονται εὐλαδῶς τὰ δῶρα καί τοὺς τίτλους, τοὺς ὁποίους τοὺς ἀπονέμει ἡ βυζαντινὴ αὐλή· εἶναι ὑπερήφανοι, ὅτι μάχονται καί υπερασπίζονται τήν Ὁρθόδοξον Αὐτοκρατορίαν ⁽³⁾.

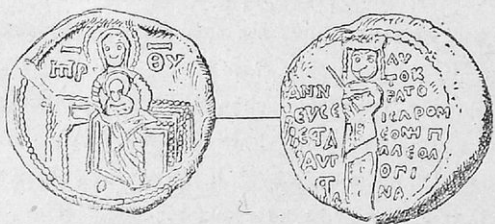
(1). Διὰ τοῦτο οἱ Αὐτοκράτορες εἰς τὰς εἰκόνας κρατοῦν τήν σφαῖραν τοῦ κόσμου (βλέπε τὰς εἰκόνας τῶν νομισμάτων, ὡς εἶχ. 87).

(2). Οἱ Οὐννοι, οἱ Ἀβάραι, οἱ Πετσενέγοι καί πολλοὶ ἄλλοι.

(3) *Τὸ παγκόσμιον Κράτος*. — Τὸ Κράτος τοῦτο θεωρεῖται ἀθάνατον. Ἰδοὺ τί λέγει μία προφητεία ἐνὸς ἀρχιεπίσκοπου Ἀρμενίου σοφοῦ:

«Θά ἐξυπνήσῃ ἀπὸ βαθύν ὕπνου ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων καί θά ἐπιπέσῃ πυχὺς ὡς ὁ ἀετὸς ἐναντίον τῶν Τούρκων μὲ φοβερὸν στρατόν, πολυάριθμον ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης. Θά ἐνσκήψῃ ἕμμοις μὲ φλεγόμενον πῦρ, καί ὁ τρόμος τῶν ὅπλων τοῦ θά κάμῃ

Τὰ πολιτικά σύνορα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἶναι πολὺ στενότερα ἀπὸ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς. Τὸ σπουδαιότατον ἔργον τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξεν ἡ δημιουργία καὶ ἡ ἐξάπλωσις τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς. Τὰ λαμπρὰ τρόπαια τῶν νικῶν αὐτῆς σκοπὸν εἶχον ὄχι κατακτητικόν, ἀλλὰ τὴν διάσωσιν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ-της. Τοῦτο τὸ ἔργον παρέμεινεν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἰπωμεν περισσότερα περὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου, πρὸς τὸν ὅποιον ἀπέβλεπον ὅλοι οἱ λαοὶ κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, καὶ ὁ ὅποιος ὑπῆρξε τὸ θεμέλιον τοῦ πολιτισμένου βίου τῶν νεωτέρων λαῶν.

Εἰκ. 91. — Μολυβδοδουλλόν, δηλαδὴ σφραγὶς ἐκ μολύβδου, εἰς τῆς ὁποίας ἐσφραγίζοντο τὰ ἐπίσημα ἐγγράφα (τοῦ ΙΔ' αἰῶνος).

Ἀριστερὰ εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ἐνθρονος βρεφουκρατοῦσα.

Δεξιὰ : « Ἄννα εὐσεβεστάτη Αὐγούστα Αὐτοκρατορίσα
Ρομένη ἡ Παλαιολογίνα ».

τὸν κόσμον νὰ τρέμῃ. Οἱ Τούρκοι καὶ ὅλοι αἱ στρατιαὶ τῶν ἀπίστων θὰ τραποῦν εἰς φυγὴν. Ὁ Αὐτοκράτωρ πολὺν καιρὸν θὰ γίνῃ ὁ **παγκόσμιος Κύριος**. Ἡ γῆ θὰ ἔχῃ ἀνανεωθῇ, καὶ θὰ τεθοῦν τὰ θεμέλια νέου οἰκοδομήματος, καὶ ἡ ἀναγέννησις αὕτη θὰ εἶναι ὅμοια μ' ἐκείνην, ἡ ἥποια ἠκολούθησε τὸν κατακλυσμὸν. Ὅλη ἡ ἐξουσία ἐπὶ τῆς γῆς θὰ εἶναι εἰς χεῖράς του».

Εἰκ. 92. — Ἀρχόντισσαι τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς. — Ἡ εἰκὼν (ἀπὸ παλαιὸν ψηφιδωτὸν), παριστάνει πομπὴν Ἀγίων γυναικῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν συνήθειαν αἱ Ἅγιοι καὶ αἱ Ἅγισαι ἐξεικονίζοντο μὲ τὰς ἐνδυμασίας τοῦ καιροῦ, κατὰ τὸν ὅποιον ἐξωγράφθησαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΒΙΟΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ — Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ — Η ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ — ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ
ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟΝ — ΤΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ
Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς, ἦτοι ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ διοργάνωσις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, ἡ θρησκεία, αἱ τέχναι καὶ τὰ γράμματα, ἐν συντόμῳ ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος αὐτῆς, ἐδημιουργήθη κυρίως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Βάσις αὐτοῦ εἶναι ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀρχαιότητος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Κωνσταντινούπολις ἰδρύθη, ὡς διάδοχος τῆς παλαιᾶς Ῥώμης, ὁ πολιτισμὸς αὗτος προσέλαβε καὶ ῥωμαϊκὰ στοιχεῖα ἰδίως εἰς τὴν διαίτησιν καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν. Ἐπειδὴ προσέτι ἔκειτο εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Ἀνατολῆς, προσέλαβε καὶ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαίων ἀνατολικῶν λαῶν, ὡς τὴν αὐλικὴν πολυτέλειαν. Ὁ μέγας καὶ πρωτότυπος αὗτος πολιτισμὸς ἐμπνέεται κυρίως ἀπὸ τὰ ὕψηλὰ ιδεώδη τοῦ Ἑλληνισμοῦ

καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας. Ὀνομάζεται *Βυζαντινὸς πολιτισμὸς*, διότι διεπλάσθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον. Κατ' ἀλήθειαν εἶναι ὁ *χριστιανικὸς πολιτισμὸς τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος*.

Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἐφθασεν εἰς τὴν μεγαλυτέραν αὐτοῦ λαμπρότητα ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν, κατὰ τὰ 200 ἔτη, τὰ ὅποια διέρρευσαν ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ Θ' ἕως τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος (850—1050), ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία φθάνει εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἰσχὺν αὐτῆς. Διεξάγει ταυτοχρόνως σκληροὺς ἀγῶνας εἰς τὸν Αἰῶνα, πολεμεῖ ἀδιαλείπτως σχεδὸν εἰς τὴν Ἀσίαν, εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀπανταχοῦ ἐγείρει ὑπέρλαμπρα τρόπαια, ἀπανταχοῦ ἐπεκτείνει τὸν πολιτισμὸν αὐτῆς. Ἄν κατῴρθωσεν τόσα μεγάλα ἔργα, τὰ κατῴρθωσεν, διότι εἶχε διαπλάσει ὑψηλὴν κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἰσχυρὰν πολιτικὴν διοργάνωσιν.

Τὸ Παλάτιον.—Τὸ μεγαλοπρεπέστατον στόλισμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ συγχρόνως τὸ μέγα κέντρον τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς Αὐτοκρατορίας, ἦτο τὸ *Μέγα Παλάτιον*. Ἐκεῖ θιέμενον ὁ Αὐτοκράτωρ, οἱ ἄρχοντες, ἀπὸ ἐκεῖ ἐκυβερνᾶτο τὸ Κράτος καὶ οἱ λαοί, ἐκεῖ εἶχον Ἕλληνες καὶ βάρβαροι ἐστραμμένον διαρκῶς τὸ βλέμμα.

Τὸ Μέγα Παλάτιον δὲν ἦτο ἓν οἰκοδόμημα· ἦτο ὁλόκληρος συνοικία, ἡ ὁποία ἔκειτο εἰς τὸ ὠραιότερον μέρος τῆς πόλεως, εἰς τὴν ἄκραν πρὸς τὸν Βόσπορον (1). Συνέκειτο ἀπὸ πολλῶν κτιρίων, ἀπὸ πολλὰ ἰδιαιτέρα παλάτια, ἀπὸ ἐκκλησίας καὶ ἄλλα μνημεῖα, ἀπὸ αὐλὰς καὶ πλατείας καὶ μεγάλους κήπους. Κατὰ διαφόρους καιροὺς οἱ βασιλεῖς ἀνεκαίνιζον, ἐξωράτιζον καὶ ηὔξανον αὐτό (2).

(1) Βλ. εἰκ. 5 δι' ἣν τὴν περιγραφὴν.

2). Τὸ Μέγα Παλάτιον ἐξετείνετο εἰς ἐπιφάνειαν 400,000 τετραγωνικῶν μέτρων. Περισσότεροι ἀπὸ 10.000 ἄνθρωποι, θὰ κατόικουν ἐν αὐτῷ.

Ἀφού διέλθωμεν αὐλὰς καὶ σειρὰς προθαλάμων, φθάνομεν εἰς τὰ ἰδιαίτερα διαμερίσματα τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, τὰ ὅποια λέγονται Ἱερὸν Παλάτιον. Ἡ μεγαλοπρέπεια, ὁ πλοῦτος ἢ πολυτέλεια τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου εἶναι ἀπίστευτος. Οἱ τοῖχοι καὶ ἡ ὁροφή λάμπουν ἀπὸ τὰ ὠραιότατα ψηφιδωτά, τὰ ὅποια παριστάνουν Ἀγίους ἢ νίκας τῶν αὐτοκρατόρων. Οἱ τοῖχοι καὶ τὸ ἔδαφος ἦσαν σκεπασμένοι μὲ πολύτιμα χρωματιστὰ μάρμαρα, αἱ πύλαι εἶναι τεχνουργημέναι ἀπὸ μέταλλον (εἰκ. 74, 75). Πολυτελέστατοι τάπητες καὶ παραπετάσματα ἐστόλίζον τὰ δωμάτια (εἰκ. 3). Εἰς τὰς σπουδαιότερας αἰθούσας ἐδλεπες εἰς πλῆθος «ἄργυρον καὶ χρυσὸν καὶ πολυτίμους λίθους καὶ μαργαρίτας».

Ὁ Αὐτοκράτωρ.— Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους

Εἰκ. 93.— Αὐτοκράτωρ (ἐπὶ μεταλλίνου πλακιδίου, τὸ ὅποιον εἶναι σμαλτωμένον). — Εἰς τὰς χεῖρας κρατεῖ ὡς σκήπτρον τὸ λάβαρον, τὸ ὅποιον λήγει εἰς τετράγωνον, ὅπου ἄλλοτε ἐγράφετο τὸ ΧΡ (τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ). Ἡ ἐπιγραφή: «Μιχαὴλ ἐν Χριστῷ πιστὸς βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ Δούκας» (1075).

Εἰκ. 94 — Αὐτοκράτειρα (ψηφιδωτὸν) ἐνδεδυμένη κατὰ τὸ συνηθὲν τρόπον τῶν βυζαντινῶν βασιλέων.

ἔχει ἐπισήμως τὰ ὀνόματα Βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ. Εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, εἶναι ἰσαπόστολος.

Διὰ τοῦτο ὀφείλει νὰ εἶναι «ἀγαθοποιός, νὰ φυλάττῃ τὸ δίκαιον δι' ἑλκους τοὺς ἀνθρώπους». Προσέτι ἔχει καθήκον νὰ φυλάττῃ τὴν πίστιν, νὰ διαδίδῃ αὐτὴν ὅπως καὶ οἱ Ἀπόστολοι. Εἰς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τιτλοφορεῖται, «πιστὸς ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ Βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων». Ἐπειδὴ ἔχει ἱερὸν χαρακτῆρα, ὁ λαὸς τὸν ἐπευφημεῖ «Ἅγιος, Ἅγιος». Ἡ ἰδιαιτέρα κατοικία του εἶναι τὸ Ἱερὸν Παλάτιον, καὶ ὅλα ὅσα τοῦ ἀνήκουν εἶναι ἱερά. Ἡ πολιτικὴ ἐνδυμασία του ὁμοιάζει πολὺ μὲ τὴν ἱερατικὴν. Τὸ ἐσωτερικὸν ἐνδύμα του εἶναι στενὸς ποδήρης χιτῶν (ὡς τὸ στιχάριον). Ἄνω αὐτοῦ φορεῖ ἀρκετὰ μακρὰν χλαμύδα, ἥ ὅποια ὁμοιάζει μὲ τὸν ἀρχιερατικὸν σάκκον. Περιβάλλει δὲ τοὺς ὤμους μὲ μακρὰν καὶ πλατεῖαν ταινίαν, ἥ ὅποια ὁμοιάζει πολὺ μὲ τὸ ὠμοφόριον καὶ τὸ ὀράριον. Τὸ στέμμα, τὸ ὅποion φέρει σταυρὸν, εἶναι ὅμοιον μὲ τὴν ἀρχιερατικὴν μίτραν. Φορεῖ ἐρυθρὰ ὑποδήματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι κεντημένοι ἀε-

Εἰκ. 95.— Οὐγγρὸς βασιλεὺς. Ἡ στολή του ὁμοιάζει μὲ τὴν βυζαντινὴν.—Τὰ γράμματα: «Γεωργίος Δεύτερος πιστὸς κράλης Τουρκίας» (βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας). Ὁ Γεωργίος οὗτος εἶναι ὁ κοινῶς λεγόμενος Γκεῖζα, περίφημος βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας.

Εἰκ. 96.— «Κωνσταντῖνος βασιλεὺς Ῥωμαίων ὁ πορφυρογέννητος» (υἱὸς τοῦ Μιχαήλ). Τὰ πλακίδια ταῦτα προέρχονται ἀπὸ ἐν περίφημον στέμμα, δῶρον τοῦ Δούκα εἰς τὸν Γκεῖζα.

τοί. Ὡς σύμβολα τῆς ἐξουσίας του κρατεῖ εἰς τὴν μίαν χεῖρα σφαῖραν, εἰς τὴν ἄλλην σκῆπτρον μὲ σταυρὸν ἄνωθεν. Τὰ ἐνδύματά του εἶναι χρυσεῦφанта καὶ χρυσοκέντητα, ἀστράπτουν ἀπὸ

2). Βλ. καὶ τὰς εἰκόνας τῶν νομισμάτων, ἀρ. 87.

τὴν λάμπιν τῶν χρωματισμῶν τῆς μετάξης καὶ τῶν πολυτίμων λίθων.

Αἱ πράξεις τοῦ βασιλέως πρέπει νὰ ἔχουν χαρακτῆρα μεγαλείου, ὁ ὅποιος νὰ κάμνῃ ἐντύπωσιν καὶ εἰς τὸν ἰδικόν του λαόν καὶ εἰς τοὺς βαρβάρους. Ὁ σεβασμὸς πρέπει νὰ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν παράστασιν. Ἐκ τούτου ποσέρχεται τὸ τυπικόν, δηλαδὴ ἡ αὐλικὴ ἔθιμοτυπία. Ὁ τρόπος τοῦ βίου εἰς τὸ Ἱερὸν Παλάτιον εἶναι κανονισμένος καὶ μὲ τὰς μικροτέρας λεπτομερείας. Τὸν γνωρίζομεν καλῶς ἀπὸ μίαν πολύτιμον συγγραφὴν τοῦ αὐτοκράτορος *Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου*, ἡ ὁποία ἐπιγράφεται· «*Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως*», δηλαδὴ «περιγραφὴ τῶν τελετῶν τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς».

Αἱ τελεταὶ τοῦ Παλατίου.—Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο περιγράφεται λεπτομερέστατα ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ περνᾷ τὴν ἡμέραν τοῦ ὁ αὐτοκράτωρ. Πῶς πρέπει νὰ ὑποδεχθῇ τοὺς μεγιστάνάς του ἢ τοὺς ξένους πρέσβεις, ποῖα ἐνδύματα θὰ φορέσῃ εἰς κάθε περίστασιν, καὶ ποῦ θὰ ὑπάγῃ κάθε ἡμέραν, ὅλα εἶναι κανονισμένα λεπτομερέστατα. Αἱ τελεταὶ εἶναι πολυαριθμόταται, καὶ γίνονται εἰς κάθε σπουδαίαν εὐκαιρίαν τοῦ δημοσίου ἢ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου: εἰς τὴν στέψιν, τὸ στεφάνωμα τοῦ γάμου, τὸν θρίαμβον κατὰ τῶν ἐχθρῶν, τὴν ὑποδοχὴν ξένων πρέσβεων, τὰς μεγάλας θρησκευτικὰς ἐορτάς. Μὲ λεπτολόγον ἀκρίβειαν εἶναι ὠρισμένοι αἱ θέσεις τῶν ἀρχόντων, τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν ξένων πρέσβεων. Τὰ Χριστούγεννα, τὸ Πάσχα ἰδίως πανηγυρίζονται εἰς τὸ Ἱερὸν Παλάτιον, τὸ κέντρον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, μὲ ἀφάνταστον μεγαλοπρέπειαν⁽¹⁾.

Εἰς ὠρισμένας ἡμέρας, πολὺ συχνά, ἐξέρχεται ὁ Αὐτοκρά-

(1) Ὅταν φυλλομετρῇ κανεὶς τὰς σελίδας τοῦ περιέργου ἐκείνου βιβλίου, νομίζει, ὅτι ἀναδημιουργοῦνται εἰκόνες, αἱ ὁποῖαι ἀπεσπάρσθησαν ἀπὸ τὰς *Χίλλας καὶ μίαν Νύκτας*. Δὲν βλέπεις παρὰ μεγαλοπρεπεῖς παρελάσεις, λιτανεῖας καὶ πολυτελεῖς τελετάς. Καὶ ὅλα αὐτὰ εἰς ἓνα ποταμὸν πολυτίμων λίθων καὶ χρωσοῦ» (Ντίλ).

τωρ διὰ νὰ υπάγῃ νὰ προσκυνήσῃ εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς πρωτεύουσας. Οἱ κήρυκες ἀναγγέλλουν εἰς τὴν πόλιν τὸ μέγα γεγονός, οἱ δρόμοι καθαρίζονται, στρώνονται μὲ ἄνθη, βαντίζονται μὲ μύρα. Τὴν ὀρισμένην ὥραν οἱ ἀνώτατοι λειτουργοί, οἱ μεγιστάνες, οἱ σωματοφύλακες, ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ συγκαθίζονται εἰς τὸ Παλάτιον. Ὁ βασιλεὺς ἔρχεται, καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς λαμπρᾶς ἐκείνης ἀκολουθίας πορεύεται διὰ τῶν ὁδῶν καὶ τῶν πλατειῶν τῆς πόλεως εἰς τὴν ὀρισμένην ἐκκλησίαν. Οἱ ἄρχοντες, ὁ λαὸς ἐπευφημοῦν αὐτὸν μὲ ῥυθμὸν καὶ μὲ συνοδείαν τῶν ὁργάνων (εἰκ. 76) : «Πολλοὶ ὕμιν χρόνοι, αὐτοκράτορες Ῥωμαίων. Σῶσον, Κύριε, τὸ Χριστιανικὸν Βασίλειον. Ἀνάτειλον τὸ Ὁρθόδοξον Κράτος». Ἡ τελετὴ τελειώνει μὲ ἐπίσημον ὑποδοχὴν καὶ γεῦμα εἰς τὸ Παλάτιον. Οἱ ἄρχοντες τοῦ Κράτους καὶ τῆς αὐτῆς εἰσάγονται καθ' ὁμάδας καὶ κατὰ τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν καὶ προσκυνοῦν τὸν βασιλέα, ὁ ὁποῖος κάθεται ἀκίνητος καὶ μεγαλοπρεπῆς ἐπὶ ὑψηλοῦ θρόνου.

Ὁ πατριάρχης καὶ ἡ Ἐκκλησία.—Μόνος ὁ Πατριάρχης, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶχε ἰσότητά τινα μὲ τὸν βασιλέα. Ὅσakis συναντῶνται χαιρετίζουσιν καὶ ἀσπάζονται ἀλλήλους. Ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ *Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης*, ὡς ὀνομάζεται ἕως σήμερον, ὁ ἀνώτατος ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς ἔλων τῶν ὀρθοδόξων λαῶν, ὁ ὑπέρτατος ἀρχηγὸς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὁ Βασιλεὺς ἦτο ὁ ἐπὶ γῆς ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ, πρέπει ὅμως, διὰ νὰ ἔχῃ τὸ κύρος, νὰ λάβῃ ἀπὸ τῆς χειρὸς τοῦ Πατριάρχου τὸ στέμμα καὶ τὰ ἄλλα σύμβολα τῆς ἐξουσίας του.

Αἱ σχέσεις Βασιλέως καὶ Πατριάρχου ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀνδρῶν. Ἐνίοτε ὁ Βασιλεὺς ἐζήτησε νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἐκκλησίας. Ἄν ἦτο δυνατοῦ χαρακτηριστοῦ, κατ' οὐσίαν αὐτὸς ἐκυβέρνην καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἄλλοτε ὁ Πατριάρχης γίνεται παντοδύναμος, πολλάκις δὲ ἀνέβησαν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἄνδρες μὲ ὑπέροχον ἠθικὴν ἐπιβολήν. Τοιοῦτοι μεγάλοι πατριάρχαι πολλάκις ἀντετάχθησαν

εἰς ἀτόπους ἐπιθυμίας βασιλέων καὶ δὲν ἐφοδῆθησαν νὰ ἐλέγξουν τὰ ἀτοπήματά των. Μὲ ἄφοδον σθένος ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐκάκισε καὶ αὐτὴν τὴν αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν. (σ. 32). "Ἄλλοι πατριάρχαι μάλιστα ἀπηγόρευσαν τὴν θείαν κοινωνίαν καὶ ἤρνηθησαν νὰ στέφουν ἰσχυροὺς αὐτοκράτορας, ὅπως ἓνα Φωκᾶν καὶ ἓνα Τσιμισκῆν.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν μεγάλη ἐθνικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ δύναμις. Ἔστειλε μακρὰν εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης ἱεραποστόλους καὶ διέδωκε τὸν Χριστιανισμόν καὶ μετ' αὐτοῦ τὸν πολιτισμόν. Μὲ τὴν δύναμιν τῆς Ὁρθοδοξίας αὐτῆς συνεκράτει τοὺς ὑποτελεῖς λαούς. Ἡ Ἐκκλησία ἔχει δύναμιν, διότι εἶναι Ἑλληνικὴ, εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὴ Ἐκκλησία. Ὑπῆρξεν ἡ ἀσάλευτος κρητὶς τοῦ Ἔθνους (σ. 104), ἐμεγάλωσε καὶ ἔσωσεν αὐτὸ καὶ τὸ ἐστήριξεν εἰς τὰς ἡμέρας τῆς δυστυχίας του.

Ὅπως τὸ Παλάτιον ἦτο τὸ πολιτικὸν κέντρον τοῦ Κράτους, ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας εἶναι τὸ θρησκευτικὸν κέντρον (σ. 52). Ἡ Ἀγία Σοφία ἦτο τὸ σύμβολον τῆς δυνάμεως τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἐκεῖ ὁ Πατριάρχης ἔστειλε τὸν Αὐτοκράτορα, καὶ προσελάμβανεν αὐτὸς τὸν ἱερὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος τὸν ἔκαμνε νὰ εἶναι ὁ Χριστὸς τοῦ Κυρίου, ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ (σ. 103). Ἐκεῖ ἐτελοῦντο αἱ μεγάλαι τελεταὶ καὶ ἐπανηγυρίζοντο τὰ μεγάλα γεγονότα τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ κεντρικὴ διοίκησις. — Εἰς τὸ Παλάτιον περίε τοῦ αὐτοκράτορος συγκεντρώνεται ἐλθὼν κληρὸς ἡ κεντρικὴ διοίκησις τοῦ Κράτους. Οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς ἀποτελοῦν αὐστηροτάτην ἱεραρχίαν. Ἡ διοίκησις αὕτη ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ὅπως εἶχε διαρρυθμισθῇ ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἦτο τὸ τελευταῖον λείψανον τῆς Ῥωμαικῆς κυριαρχίας. Ἀλλὰ μὲ τὸν καιρὸν ἐξεληλινίζεται καὶ αὕτη (πρὸ. σελ. 22, 101). Εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Κυβερνήσεως ἦτο ὁ μέγας Λογοθέτης, ὁ πρωθυπουργὸς ὡς εἰπωμεν. Ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του ὁ Μέγας Λογοθέτης εἶχε τοὺς ἄλλους ὑπουργούς, οἱ ὅποιοι διευθύνουν τοὺς μεγάλους

κλάδους τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας: τὸν *Λογοθέτην* τοῦ γενικοῦ, τὸν *Λογοθέτην* τῶν οἰκιακῶν, δηλαδὴ τὸν ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν ὑπουργὸν καὶ τὸν ἐπιμελητὴν τῶν αὐτοκρατορικῶν κτημάτων. Ἐκ τῶν ἄλλων οἱ σπουδαιότεροι ἦσαν ὁ *Λογοθέτης* τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ ὁ *Λογοθέτης* τοῦ πλοῦμου (τοῦ στόλου). Ὁ μέγας *Λογοθέτης* ἦτο καὶ *Λογοθέτης* τοῦ δρόμου, δηλαδὴ τῆς συγκοινωνίας καὶ τῶν πεχυδρομείων, αὐτὸς εἶχε τὴν διοίκησιν τῶν ἐπαρχιῶν. Τὴν δὲ διοίκησιν τῆς πρωτεύουσῃ εἶχεν ὁ *Ἐπαρχος τῆς πόλεως*.

Ἡ αὐλή.—Τὸ ἀνώτατον ἄξιωμα ἐν τῷ Παλατίῳ κατεῖχεν ὁ παρακοιμώμενος, «φύλαξ τῆς βασιλέως κλίνης». Πολυάριθμοι εἶναι τὰ αὐλικὰ ἄξιωματα καὶ σμήνος αὐλικῶν περιστοιχίζει τὸν βασιλέα. Τὸ ἰδιαιτέρον συμβούλιόν του ἀποτελεῖται ἀπὸ τοῦς ἀνωτάτους ἄρχοντας τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς αὐλῆς. Ἀπὸ πολὺ περιττοτέρους ἀποτελεῖται ἓν εὐρύτερον συμβούλιον, τὸ ὅποιον λέγεται, ὅπως καὶ εἰς τὴν παλαιάν *Ῥώμην*, *Σύγκλητος*, συσκέπτεται δὲ περὶ τῶν μεγάλων ὑποθέσεων τοῦ Κράτους. Ἡ προσηγορία τοῦ βασιλέως δὲν ἦτο μεγαλειότατος, ὅπως σήμερον, ἀλλὰ «ἡ ἀγία, ἡ ἔνθεος βασιλεῖα σου». Ἡ αὐτοκρατορία ἐλέγετο *αὐγουστα* (σεβαστή); οἱ βασιλόπαιδες *πορφυρογέννητοι*, οἱ ἀδελφοὶ καὶ τὰ τέκνα τοῦ βασιλέως εἶχον τὴν προσωνυμίαν *καῖσαρ* ἢ *δεσπότης*.

Πᾶς ὅστις κατεῖχεν ἄξιωμα τι διοικητικὸν ἢ αὐλικὸν εἶχε καὶ δύο προσωνυμίας. Ἡ μία ἦτο *πραγματική*, διότι ἐδείκνυε τὴν ὑπηρεσίαν, τὴν ὁποίαν ἐξτελεῖ. Ἡ ἄλλη ἦτο ἀπλῶς τιμητική, ἐδείκνυε τὸν βαθμόν, τὸν ὅποιον κατεῖχεν εἰς τὴν ἱεραρχίαν, τῆς εὐγενείας. Αἱ ἀνώτατοι τιμητικαὶ προσωνυμίαι εἶναι *μάγιστροι* καὶ *πατρίκιοι*⁽¹⁾. Αἱ μεγάλαι κυρίαί τῆς τιμῆς λέγονται *ζωσται* ἐκ τῆς ζώνης, τὴν ὁποίαν ἔφερον. Ἐπειτα ἄρχετο ἄπειρον πλη-

(1). *Μάγιστροι* ἦσαν ἄλλοτε οἱ ὑπουργοὶ (σ. 23). *Πατρίκιοι* δ' ἐκκοῦντο, ὡς καὶ ἐν τῇ *Ῥώμῃ* (ἐκ τοῦ *patres*, ὡς ἦσαν εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας οἱ *εὐπατρίδαι*).

θος ἀξιομάτων καὶ τίτλων εὐγενείας. Ἡ ἱεραρχικὴ τάξις ἐτηρεῖτο αὐστηρότατα, μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι ἡ εὐγένεια δὲν ἦτο κληρονομικὴ, ἀλλ' οἷοςδήποτε, ἀναλόγως τῆς ἀξίας του, ἡδύνατο—νὰ φθάσῃ εἰς τοὺς ὑψηλοτέρους βαθμούς. Ἡ προεδρία λοιπὸν τῆς ἀνυψώσεως εἰς ἀνώτερον ἀξίωμα καὶ συγχρόνως εἰς ἀνώτερον τίτλον εὐγενείας διήγειρε τὴν δραστηριότητα καὶ ἀνεδείκνυε πάντα λειτουργὸν τῆς πολιτείας πιστὸν καὶ ἀρωσιμώμενον.

Ἡ διοίκησις τῶν ἐπαρχιῶν.—Ἡ Αὐτοκρατορία ἦτο διηρημένη εἰς θέματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν καὶ ὁ τόπος σταθμεύσεως σώματος στρατοῦ (σ. 101). Ὁ ἀνώτατος διοικητὴς τοῦ θέματος καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ σώματος ἦτο ὁ **στρατηγός**. Ὑπὸ τὰς διαταγὰς του ἔχει πολλοὺς πολιτικοὺς ὑπαλλήλους, περισσότερους στρατιωτικοὺς. Ὅλως διόλου στρατιωτικὸν ἐπίση: χρακτῆρα εἶχον αἱ διοικήσεις εἰς μακρινὰς χώρας καὶ εἰς τὰ σύνορα. Εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ διοικητὴς ἐλέγετο **κατεπάνω** (σ. 188), εἰς κατακτηθείσας χώρας (ὡς εἰς τὴν Βουλγαρίαν) ἐλέγετο **δούξ**⁽¹⁾. Οἱ **κλεισουράρχαι** ἦσαν οἱ στρατηγοὶ τοῦ στρατοῦ εἰς τὰς **κλεισούρας** (τὰ στενά). Οἱ δὲ φύλακες τῶν ἄκρων (τῶν συνόρων) ἦσαν οἱ **περίφημοι ἀκρίται**.

Εἰς μερικὰς ἐπαρχίας ὑπῆρχον καὶ τοπικαὶ διοικήσεις. Ἐνωρὶς ἤρχισαν ν' ἀναφαίνωνται οἱ γνωστότατοι εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἄρχοντες καὶ **προεστοί**, οἱ ὁποῖοι διηθύνον **κοινοτήτας**. Εἰς τὰς ἀσιατικὰς ἰδίως ἐπαρχίας οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες εἶχον καταστῆ, πολὺ δυνατοὶ **τοπάρχαι**. Εἶχον εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν μεγάλων γαλάς καὶ ἔζων εἰς αὐτὰς ὅσον πολυτελέστατον ὡς μικροὶ ἡγεμόνες. Οὕτως ἐσχηματίσθη ἰσχυρὰ **ἐπαρχιακὴ ἀριστοκρατία**, ἡ ὁποία ἐξήσκησε μεγάλην ἐπιδρῶν εἰς τὸ Κράτος. Ἡ ἀριστοκρατία αὕτη παρήγαγε γενναίους στρατηγούς καὶ αὐτοκράτορας (τοὺς Φωκάδας, τοὺς Κομνηνοὺς).

Ὁ περιορισμὸς τῆς ἐξουσίας τοῦ βασιλέως.—Ἡ ἀναγόρευσις τοῦ βασιλέως γίνεται ἀπὸ τοὺς ἄρχοντας. Ἐπειτα

1). Dux = ἀρχηγός, δὲν ἔχει τὴν σημερινὴν ἔννοιαν.

πρέπει ὁ στρατὸς νὰ δεχθῇ τὴν ἐκλογὴν, ἐπίσης καὶ ὁ λαὸς, δηλαδὴ οἱ δῆμοι. Τότε ὁ Πατριάρχης στέφει τὸν βασιλέα εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, τὸν ἐνδύει μὲ τὰ βασιλικά ἐνδύματα καὶ τοῦ δίδει τὰ σύμβολα τῆς ἐξουσίας.

Ὁ αὐτοκράτωρ εἶναι μονάρχης ἀπόλυτος, δηλαδὴ θεωρεῖται ἀνεξέλεγκτος. Ἀλλ' ἡ ἐξουσία του περιορίζεται κατὰ διαφόρους τρόπους. Εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ Κράτους ἔχει περὶ ἑαυτὸν, ὡς εἶδομεν, τὸ ἰδιαίτερον συμβούλιον καὶ τὴν Σύγκλητον. Πολλὰκις ἡ Ἐκκλησία ἀνθίσταται εἰς τὰς πράξεις του, ὅταν εἶναι ἐκτροπαι. Ἐπειτα περιορίζει τὴν δυνάμιν του ἡ κοινὴ γνώμη. Εἰς τὸν Ἱππόδρομον ὁ λαὸς ὑπερχσπίζεται τὸ δίκαιόν του ὅχι μόνον ἐναντίον τῶν ἀρχόντων, οἱ ὅποιοι τὸν καταπιέζουν, ἀλλὰ ἐνίστε καὶ ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ βασιλέως.

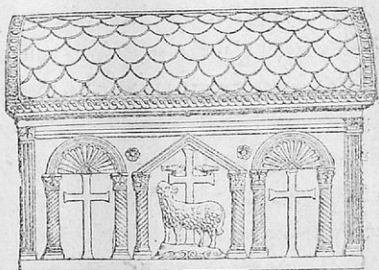
Ὁ βασιλεὺς δὲν πρέπει νὰ ἐπαρθῇ διὰ τὸ ὕψος τῆς βασιλείας του, πρέπει νὰ ἐνθυμῆται τί ἦτο καὶ τί ἔγινε καὶ νὰ μὴ λησμονῇ ὅτι εἶναι θνητός. Πάντα πέριξ αὐτοῦ τοῦ ὑπενθυμίζουσιν ταῦτα ⁽¹⁾. Ὅποιος δὲ ὀφείλει νὰ εἶναι, τὸ διακηρύττει καὶ τὸ ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος. Τὴν ἡμέραν τῆς στέψεως δίδει εἰς τὸν Πατριάρχην ἐγγράφως γραμμένην μὲ τὴν ἰδίαν χεῖρα τὴν *ὁμολογίαν* τῆς πίστεως. Εἰς τὸ ἐγγράφον τοῦτο ὁ βασιλεὺς γράφει πρῶτον τὸ *Πιστεύω εἰς ἓνα Θεὸν* κλ. Ἐπειτα προσθέτει:

«Στέργω καὶ ὁμολογῶ τὰς ἀποστολικὰς καὶ θείας παραδό-

1). Μετὰ τὴν τελετὴν τῆς στέψεως περικυκλώνουν τὸν αὐτοκράτορα λιθοξοοὶ καὶ δεικνύοντες εἰς αὐτὸν δείγματα μαρμάρων, τὸν ἐρωτοῦν: ἀπὸ ποίου μάρμαρον θέλει ἡ βασιλεία σου νὰ γίνῃ ἡ σαρκοφάγος (τὸ μνήμα) αὐτῆς; Ὅταν δὲ ἀποθάνῃ, τίθεται εἰς τὴν χρυσὴν *κλίνην τῇ λύπῃς*. Τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξάγεται τὸ λείψανον ἀπὸ τὴν πύλην τοῦ Παλατίου ὁ τελετάρχης ἀναφωνεῖ τρεῖς φορές: «Ἐξέλθε βασιλεῦ! καλεῖ σε ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ κύριος τῶν κυριευόντων!» Ὅταν δὲ φέρεται τὸ λείψανον πρὸς τὸν τάφον, ἀναφωνεῖ πάλιν τρεῖς φορές: «Εἰσελθε, βασιλεῦ! καλεῖ σε ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ κύριος τῶν κυριευόντων». Καί, ὅταν καταβιβάζεται εἰς τὸν τάφον: «Ἀπόθεσε τὸ στέμμα ἀπὸ τὴν κεφαλὴν σου».

σεις καὶ τὰς διατάξεις τῶν Ἑπτὰ Ἀγίων Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Ὡσαύτως ὑπισχνοῦμαι ἐμμένειν καὶ διηνεχῶς εὐρίσκεισθαι πιστὸς καὶ γνήσιος δούλος καὶ υἱὸς τῆς Ἀγίας Ἐκκλησίας. Πρὸς τοῦτοις εἶναι καὶ δεφένσωρ (ὑπερασπιστὴς) καὶ ἐκδικητῆς αὐτῆς καὶ εἰς τὸ ὑπήκοον εὐμενῆς καὶ φιλόανθρωπος, κατανεύειν τε εἰς πᾶσαν ἀλήθειαν καὶ δικαιοσύνην» (1).

Ἡ δικαιοσύνη καὶ οἱ νόμοι. — Ὁ βασιλεὺς εἶναι «κοινὸν ἀγαθόν» δι' ὅλους τοὺς ὑπηκόους. Εἶναι λοιπὸν ὁ δὴ πέρτατος δικαστὴς καὶ ἀπονέμει τὸ δίκαιον ἐν ἀνωτάτῃ δικαστηρίῳ, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται **βασιλικὸν δικαστήριον**. Ἡ δικαιοσύνη ἦτο εὐρύτατα διωργανωμένη. Πολυπληθῆ ἦσαν τὰ δικαστήρια, ἀνώτερα καὶ κατώτερα, εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ὁ ἀνώτατος δικαστὴς, μετὰ τὸν βασιλέα, εἰς τὴν πρωτεύουσαν εἶναι ὁ **Ἐπαρχος τῆς πόλεως**, ὁ ὁποῖος ἔχει εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του δώδεκα δικαστάς. Ἐκαστος ἐκ τούτων ἔχει τοὺς βοηθοὺς του καὶ σῶμα δικηγόρων ἐγγεγραμμένων εἰς τὸ δικαστήριόν του. Εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας ἡ πρώτη δικαστικὴ ἀρχὴ εἶναι ὁ **κριτὴς τοῦ θέματος**. Πάσης κρίσεως δύναται νὰ γίνῃ ἔφεσις εἰς τὸν ἀμέσως ἀνώτερον δικαστὴν καὶ τέλος εἰς αὐτὸν τὸν βασιλέα. Τὸ δικαίωμα τῆς ἐφέσεως εἶναι δικαίωμα ἱερὸν τοῦ βυζαντινοῦ λαοῦ.

Εἰκ. 97.—**Σαρχοφάγος ἢ λάρναξ**, νεοκρητικὴ θήκη, ἐκ μαρμάρου μὲ γλυπτὰς διακοσμήσεις. Τοιαῦται **λάρνακες** βαρυντιμύονται τῶν βασιλέων ἐφυλάσσοντο εἰς τὸν γαόν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων.

(1) «Ἡ ἐπιρροή τῆς Συγκλήτου, ἡ δύναμις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Συνόδων αὐτῆς, τὸ κύρος τοῦ λαοῦ, ταῦτα πάντα δεικνύουσι τὴν μεταβολήν, τὴν ὁποίαν ὑπέστη εἰς τὸ Βυζάντιον ἡ παλαιὰ στρατιωτικὴ κυβέρνησις τῆς Ῥώμης. Τὸ κέντρον τῆς δυνάμεως ἐν τῷ κράτει μετεβιβάσθη ἀπὸ τοῦ στρατοῦ εἰς τοὺς νόμους. Μέγα βῆμα διὰ τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ!» (Φίνλαυ).

Ἡ Αἰσαμαντίου Βυζαντινὴ Ἱστορία.

ἦσαν ἰδρυμένοι πρὸς διανομὴν σίτου κατὰ τὰς σιτοδείας. Ἐκαστον τμήμα τῆς πόλεως εἶχεν ἱατρόν, ὁ ὁποῖος ἐθεράπευε δωρεὰν τοὺς πτωχοὺς. Οἱ βασιλεῖς, οἱ ἄρχοντες κατὰ τοὺς χρόνους δυστυχῶν συχνάκις ἔκαμνον «πολλὰς ἐλεημοσύνας».

Θαυμασίως ἦτο διωργανωμένη ἰδίως ἡ ὑπηρεσία τῆς δημοσίας ἀγαθοεργίας. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἄλλας μεγάλας πόλεις, ὑπῆρχον πολυάριθμα καὶ πολυειδῆ φιланθρωπικὰ καταστήματα. Τὰ ἰδρύματα ταῦτα κοινωνικῆς ἀντιλήψεως, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν τιμὴν εἰς τὰς πολιτισμένους ἡμῶν κοινωνίας, ἦσαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν περισσότερα ἀπὸ ὅσα ὑπάρχουν σήμερον εἰς τὰς μεγάλας εὐρωπαϊκὰς πρωτεύουσας, ἀν κρίνωμεν ἀπὸ ὅσα λέγουν οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς. Πολὺ συνήθη ἦσαν τὰ πτωχοτροφεῖα, οἱ ξενῶνες, τὰ ξενοδοχεῖα, ἰδρύματα, εἰς τὰ ὅποια ἐπήγαινον οἱ πτωχοὶ τῆς πόλεως ἢ οἱ ταξιδιώται καὶ εὗρισκον δωρεὰν τροφὴν καὶ κλίνην. Ἐπειτα ἦρχοντο τὰ γηροκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα, βρεφοκομεῖα, ποικίλα ἄλλα νοσοκομεῖα διὰ πᾶσαν ἀσθένειαν. Μεγιστάνες, πλούσιοι, αὐτοκράτορες, ἀνήγειρον φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα καὶ τὰ ἐπροικοδότουν πλουσιώτατα διὰ νὰ δύνανται νὰ λειτουργοῦν μὲ ἀνεσιν (σ. 49). Οἱ εὐαγεῖς οὗτοι οἶκοι ἦσαν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Κράτους καὶ ἀπετέλουν ὁλόκληρον ὀργάνωσιν, τὴν ὅποیان ἐκανόνιζεν ἡ πολιτεία καὶ πρὸς λειτουργίαν τῆς ὁποίας εἶχεν ἰδιαιτέρους ὑπαλλήλους. Ὁ προϊστάμενος ὅλων τῶν ἰδρυμάτων τούτων ἐλέγετο **Μέγας Ὀρφανοτρόφος** καὶ ἦτο εἰς ἀπὸ τοὺς ἀνωτάτους ἄρχοντας τοῦ Κράτους.

† **Τὰ οἰκονομικά.**— Πολὺ σοφῶς ἦτο διωργανωμένον καὶ τὸ οἰκονομικὸν σύστημα. Ἡ βῆσις ἦτο ὁ ἔργγειος φόρος, ὁ ἐπὶ τῆς γῆς, ὁ ὁποῖος ἐπληρῶνετο κατ' ἀναλογίαν τοῦ εἰσοδήματος τοῦ κτήματος. Ἐκ τοῦ φόρου τούτου προήρχετο ὁ μεγαλύτερος πόρος τοῦ δημοσίου ταμείου. Καὶ ἄλλοι ἄμεσοι φόροι ὑπῆρχον, πολλὰ δὲ παρεῖχον καὶ οἱ ἔμμεσοι φόροι, ὡς τὰ λιμενικὰ δικαιώματα, οἱ τελωνιακοὶ δασμοί. Ὑπῆρχον δὲ καὶ αἱ ἔκτακτοι εἰσφοραὶ καὶ ἐπιτάξεις, ὡς ἡ παροχὴ καταλύματος, τροφῆς καὶ

ἔππων διὰ τὸν στρατόν, ἢ ἀγγαρεία διὰ τὴν συντήρησιν τῶν ὀδῶν καὶ τῶν γεφυρῶν.

Ἡ Αὐτοκρατορία εἶχεν ἐφαρμόσει καὶ τέλειον σύστημα τῶν μονοπωλίων. Τὸ σπουδαιότερον ἦτο τὸ μονοπώλιον τῆς μετάξις. Καὶ ἄλλας δὲ βιομηχανίας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐθνικῆς ἢ κοινωνικῆς ἀνάγκης, εἶχεν ἐθνικοποιήσει τὸ Κράτος. Ἡ ῥαφή ἐνδυμάτων διὰ τὸν στρατόν, ἢ τεχνουργία ὅπλων καὶ μηχανημάτων, τῶν πολυτελῶν μεταξωτῶν ἐνδυμάτων τῆς αὐλῆς καὶ τῶν λειτουργῶν τοῦ Κράτους, ὡς καὶ ἄλλαι βιομηχανίαι, προήρχοντο ἀπὸ μεγάλα κυβερνητικὰ ἐργοστάσια. Τὸ Κράτος ἔκαμνε καὶ ἐξαγωγὴν τῶν βιομηχανικῶν τούτων προϊόντων. Ἰδίως δὲ τὸ μονοπωλιακὸν ἐμπόριον τῶν περιφήμων μεταξωτῶν, τὰ ὁποῖα διεδίδοντο εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἀπέφερεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον κολοσσιαῖα κέρδη. Ἐφήρμαζε δὲ ἀπὸ τότε ἡ Αὐτοκρατορία τὸ λεγόμενον *προστατευτικὸν σύστημα*, πρὸς προστασίαν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας αὐτῆς, τὸ ὁποῖον μόλις πρὸ ὀλίγων αἰώνων ἐπενόησαν τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη.

Ὁ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικόν.—Τὰ ταμεῖα τοῦ Κράτους ἔπρεπε νὰ εἶναι πλήρη διὰ νὰ ἐπαρκοῦν εἰς τὸ κυριώτατον ἔργον αὐτοῦ, τὴν ἄμυναν κατὰ τῶν βαρβάρων καὶ τὰς κατακτήσεις πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ Κράτος ἐθεώρησεν ὡς πρῶτον καθήκον τὴν μέριμναν περὶ τοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο «ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ χεῖρες» τῆς πολιτείας. Ὁ αὐτοκράτωρ χαίρει τὸς στρατιώτας του: «ἀγωνίσασθε τοῦ Χριστοῦ στρατιῶται καὶ παιδία ἐμά, ἵνα ἐπιδείξησθε τὴν ἀνδρείαν ὑμῶν, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν ὀρθήν καὶ τὴν πρὸς τὴν βασιλείαν ἀγάπην».

Ὁ στρατὸς, ὅπως καὶ σήμερον, ἦτο ὁ μόνιμος καὶ ὁ ἐν καιρῷ πολέμου συγκροτούμενος, ὁ βασιλικὸς καὶ τὰ θέματα. Ὁ μόνιμος στρατός, ὁ βασιλικός, ἀποτελεῖτο ἀπὸ τὰ βασιλικὰ τάγματα τῆς ξηρᾶς καὶ τὰ βασιλικὰ πλόιμα, δηλαδή τὸ ναυτικόν. Ὁ στρατὸς οὗτος συνέκειτο ἰδίως ἐκ μισθοφόρων καὶ ἐκ τῆς σωματοφυλακῆς τοῦ βασιλέως.

Ἐν καιρῷ δὲ πολέμου συνεκροτοῦντο τὰ θεματικὰ τάγματα, πεζικὰ καὶ ἱππικὰ. Ταῦτα κατηρτίζοντο εἰς τὰς

ἐπαρχίας. Ἡ γενικὴ στρατολογία, ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν σήμερον, δὲν ὑπῆρχε τότε. Στρατεύσιμοι ἦσαν ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ Κράτος εἶχε χάρισει γαλας μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ στρατεύεσθαι. Οἱ κατέχοντες τιαυῦτα σκουτάριον στρατιωτόπια ἐγίνοντο στρατιῶται ἢ καβαλλάριοι. Τὰ δὲ θεματικὰ πλόῃμα ἐστρατολογοῦντο ἐκ τῶν ναυτικῶν θεμάτων, ἐκ τῶν νήσων καὶ ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Εἰκ. 98.—Σωματαφύλακες τοῦ βασιλέως (ἀπὸ ψηφιδωτῶν τοῦ 5' αἰῶνος). Φέρουν λόγχην καὶ ἀσπίδα. Ἐπὶ τῆς μιᾶς εἶναι τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ ὅπλισμός ὁμοίαζε μὲ τὸν παλαιὸν Ῥωμαϊκόν. Ὁ σπουδαιότερος ἦτο ὁ ἀλυσιδωτὸς θώραξ (λαρρίκιον), ἡ περικεφαλαία (κασίς), καὶ αἱ περικνημίδες. Τὸ κύριον ἀμυντικὸν ὅπλον εἶναι ἡ ἀσπίς, σκουτάριον (scutum, ἀσπίς), μεγάλη εἰς τὸ πεζικόν, μικροτέρα εἰς τὸ ἱππικόν. Ὁ πολεμιστὴς φέρει σπαθίον βραχύ, καὶ πολὺ μακρὰν λόγχην, κοντάριον.

Εἰκ. 99.—Πολεμιστὴς (σκουτάτος), ὁπλισμένος μὲ τὴν κασίδα, τὴν μακρὰν λόγχην καὶ ἀσπίδα (ἀπὸ μικρογραφίας τοῦ 9' αἰῶνος).

Τὸ στράτευμα περιέχει τοὺς βαρέως ὁπλισμένους, σκουτάτους, καὶ τοὺς ἐλαφροὺς, τοξότας, ὁπλισμένους μὲ τὸ τοξάριον. Εἰς τὴν φάρετραν φέρουν οὗτοι τὰς σαγίττας (βέλη). Τὸ ἱππικὸν περιέχει

πάλιν τοὺς λογχαφόρους ἵππους καὶ τοὺς τοξότας. Οἱ κατάφρακτοι ἀπετέλουν τὴν ἰσχυροτέραν ἔλκην τοῦ ἱππικοῦ, οὗτοι δ' ὑπῆρξαν ὑπόδειγμα καὶ διὰ τοὺς ἱππότες τῆς Δύσεως. Κατὰ τοὺς συνεχεῖς πολέμους ἐδανείζοντο οἱ Βυζαντινοὶ ἀπὸ τοὺς βαρβάρους πᾶν, ὅ,τι εὗρισκον χρήσιμον. Μὲ ἐπιμονὴν καὶ διαρκῇ μελέτῃ ἐτελειοποίησαν τὴν στρατιωτικὴν τέχνην, ὅσον οὐδεὶς λαός, ἕως τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡλλαξεν αὕτη ἐκ τῆς ἐφευρέσεως τῆς πυρίτιδος (περὶ τὸ 1500).

Εἰκ. 100.—Ἐφιππος ἀξίωματικὸς (Θ' αἰῶνος). Φέρει περικεφαλαίαν μὲ λοφεῖον, λωρίκιον (θώρακα) ἐπὶ δερματινοῦ χιτῶνος καὶ τὴν μακρὰν λόγχην.

Ἀγρυπνος ἦτο ἡ προσοχὴ τοῦ Κράτους πρὸς τὰ οὐνόρα του. Ὅπισθεν τῶν κάστρων, τὰ ὁποῖα ἐρύλασσαν αὐτά, ὑπῆρχον διωργανωμένα στρατόπεδα. Τέλειον δίκτυον μεγάλων στρατιωτικῶν ὁδῶν ἔθετεν εἰς συγκοινωνίαν τὰ στρατόπεδα ταῦτα μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὁρέων ἦσαν κτισμέναι βίγλαι (vigiliae, σκοπιαί), καὶ ἐν καιρῷ κινδύνου ἤναπτον οἱ φρουροὶ πυράς, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν ἓν εἶδος ὀπτικοῦ τηλεγράφου. Μόλις οἱ Σαρακηνοὶ ἐπεχείρουν ἐπιδρομὴν, τὸ ἐμάνθανεν ἀμέσως ἡ πρωτεύουσα. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἐξήρχετο ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Ἡ ἐπιμελητεία ἦτο λαμπρῶς διωργανωμένη. Πλεῖστα συγγράμματα στρατιωτικῆς τακτικῆς ἐκανόνιζον τὰ πάντα μέχρι τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν. Εἰς διάστημα ὀλίγων ἐβδομάδων ὁ Βασίλειος ὁ Β' ὠδήγει τὸν στρατὸν τοῦ ἀπὸ τὴν Σόφίαν εἰς τὰς ἐσχατιὰς τῆς Συρίας.

Ἔτοιμος ἦτο πάντοτε καὶ ὁ πολεμικὸς στόλος εἰς τοὺς μεγάλους ναυστάθμους τοῦ Κερατίου κόλπου. Τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἦσαν διαφόρων εἰδῶν· μεγάλα, οἱ *κάραβοι*, μικρότερα, ἀλλὰ σπουδαιότερα, οἱ *δρομώνες*, πλοῖα στενὰ καὶ ταχύπλοα. Μὲ πάντοδες εἶδους ἐφόδια, ὅπλα καὶ μηχανήματα ἦσαν ἐφωδιασμένα⁽¹⁾. Τὸ σπουδαιότατον ὅπλον αὐτῶν ἦτο τὸ *ὕγρον πῦρ* (σ. 90). Τρόμον δὲ ἐνεποίει εἰς τοὺς ἐχθροὺς ἡ ἰδιαιτέρα μοῖρα τῶν πυρπολικῶν, τὰ *πυρφόρα πλοῖα*. Εἰς τοὺς ναυστάθμους ἦσαν ἀποθηκευμένοι μεγάλοι προμήθειαι ναυπηγησίμου ξυλείας, σχοινίων, ἱστίων, πάντοδες ἄλλου χρήσιμου ὕλικου, πάντοδες εἶδους ὅπλων καὶ πολεμικῶν μηχανημάτων. Ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν ἠδύναντο οἱ βασιλεῖς νὰ ἐτοιμάσουν μεγάλους στόλους καὶ ἰσχυροὺς στρατοὺς, ἑτοίμους πρὸς ἀπόπλουν⁽²⁾.

✠ **Ἡ διπλωματία.** Ἐξωτερικαὶ σχέσεις.— Οἱ Βυζαντινοὶ ἐγνώριζον κατὰ βάθος τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς ἀνάγκας ὄλων τῶν ξένων κρατῶν καὶ τῶν βαρβάρων λαῶν, διὰ τὴν ἐφαρμοζομένην τὴν πολιτικὴν, ἣ ὁποία ἤρμοζεν εἰς ἕκαστον. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπῆρχε διωργανωμένη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τελειοτάτη ὑπηρεσία τῶν ἐξωτερικῶν υποθέσεων μὲ πολὺ σοφὴν διπλωματίαν καὶ μὲ πολυαριθμοὺς διερμηνεῖς (*ἐρμηνευτὰς*). Βιβλία ἐπίσημα ἐκρατοῦντο, τὰ ὁποῖα περιεῖχον πᾶσαν χρήσιμον συμβουλὴν καὶ ὁδηγίαν.

(1) Τοιαῦτα ἦσαν *πετροβόλα* ὄργανα, κλίμακες, ὄργανα τειχομαχικά, *πύργοι ξύλινοι* κλ. Ὑπῆρχον νῆες *ἱππαγωγοί*, ἄλλαι *κλιμακοφόροι*, ἄλλαι *φορταγωγοί* (διὰ τὰ ἐδώδιμα) κλ.

(2) «Πρέπει ν' ἀναγνώσωμεν μὲ προσοχὴν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τὰς ἀκριβολόγους λεπτομερείας τοῦ γιγαντιαίου ἐξοπλισμοῦ, διὰ τὴν ἐννοήσωμεν τί ἠδύνατο νὰ κάμῃ τὸν Ι' αἰῶνα τὸ Ὑπουργεῖον τῶν ναυτικῶν ἐνὸς Βυζαντινοῦ βασιλέως, καὶ εἰς πόσῃ καταπληκτικῇ ἀνάπτυξιν, τὴν ὁποίαν πολλοὶ ὀλίγοι φαντάζονται, εἶχε φθάσει τότε ἡ πολεμικὴ τέχνη. Ὁ μέγας ναύσταθμος, τὰ *Μάγγανα*, ἦτο ἡ κολοσσιαία ἀποθήκη τοῦ ἀπεράντου ἐκείνου πολεμικοῦ ὀργάνου (*Σλουμβερζέ*).

Γακτικώτατα οἱ αὐτοκράτορες ἀπέστελλον πρεσβείας εἰς τοὺς ξένους λαούς. Οἱ πρέσβεις ἐξελέγοντο ἐκ τῶν αὐλικῶν, συνηθέστερον δὲ ἐκ τῶν ἱερωμένων. Ἦσαν δὲ οὗτοι ὑποχρεωμένοι, πρὶν ἀναχωρήσουν, νὰ ἐκθέσουν ἐνώπιον τῆς Συγκλήτου τί θὰ ἔκαμνον καὶ ποίαν διαγωγὴν ἔμελλον νὰ τηρήσουν, καὶ ἐλάμβανον λεπτομερεστάτας ὁδηγίας περὶ ὧν τῶν ζητημάτων. Αἱ ἀποστολαὶ αὗται ἐγίνοντο πρὸς ποικίλους σκοποὺς. Ἐκτὸς τοῦ πολιτικοῦ συνηθέστατα ἐστέλλοντο πρεσβεῖαι δι' ἐμπορικοὺς, δι' ἱεραποστολικοὺς σκοποὺς. Λεπτομερέσταται εἶναι αἱ ἐμπορικαὶ συνθηκαί, τὰς ὁποίας συνάπτουν. Τὸν θαυμασμόν δὲ κινοῦν αἱ μακριναὶ πρεσβεῖαι τῶν ἱεραποστολῶν. Ἀξιοὶ τιμῆς εἶναι οἱ ἱεραπόστολοι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι μὲ αὐτοθυσίαν καὶ ἥρωισμόν ἀνελάμβανον μακρινὰς καὶ πλήρεις κινδύνων πορείας εἰς ἄξένους χώρας καὶ ἀγρίους λαούς (¹). Τὸ Κράτος εἶχε πρῶτον καθήκον νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ὑπάρξεώς του, καὶ πρὸς τοῦτο μετεχειρίζετο πᾶν μέσον (²). Ἀλλ' ἔπειτα ὤφειλε νὰ φροντίζῃ

(1) *Οἱ Βυζαντινοὶ ἱεραπόστολοι.* — «Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκοντο (τὸν σ' αἰ. βλ. σ. 48) εἰς τοὺς βαρβάρους ἀπὸ τὸν Περσικὸν κόλπον ἕως τὴν Κασπίαν θάλασσαν ἦτο σχεδὸν ἀτελείωτος. Καὶ ἡ ἀγιότης τῶν μοναχῶν καὶ τῶν μαρτύρων αὐτῶν ἔδιδε λάμψιν εἰς τὰς ἐκκλησίας ἐκεῖνας. Οἱ χριστιανοὶ ἐπληθύνοντο ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν εἰς τὰ παρὰ τὰς νήσους τῶν Ἰνδιῶν. Ἀργότερα οἱ βυζαντινοὶ ἱεραπόστολοι ἐπροχώρησαν χωρὶς φόβον εἰς τοὺς Τατάρους καὶ ἐξημέρωσαν τοὺς αἰμοχαρεῖς ἐκεῖνους πολεμιστάς. Εἰσῆλθον μάλιστα εἰς τὰς Ἰνδίας, εἰς τὴν Κίαν, καὶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἐξηπλώθη ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἕως τὴν Κίαν» (*Γιββων. — Ραμπώ*).

(2) «Τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθη τὸ Κράτος πολλάκις ὑπῆρξαν σκληρά, ἀλλὰ πρέπει νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι εἶχε νὰ κἀμῃ μὲ τοὺς πλέον σκληροὺς καὶ ἀπίστους ἀπὸ ὅλους τοὺς βαρβάρους.

πρὸς ἐξόντωσιν τῆς βαρβαρότητος καὶ πρὸς «σωτηρίαν καὶ εὐθυερρίαν καὶ εὐεργεσίαν τῶν λαῶν» (1). Τὸν ἴδιον σκοπὸν μετὰ τοὺς ἱεραποστόλους ἐπιδιώκει καὶ ὁ στρατὸς τοῦ Κράτους, ὁ ὁπλοισὶς ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς «στρατιώτας τοῦ Χριστοῦ». Ἡ σημαία τῶν ταγμάτων φέρει τὸν σταυρόν (2), εἶναι ἱερὸν ἀντικείμενον, καὶ ὅστις τὴν ἐγκαταλείψῃ «διὰ θανάτου τιμωρεῖται». Εἶναι τὸ σύμβολον τῆς στρατιωτικῆς τιμῆς, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως τῆς Ὁρθοδοξίας.

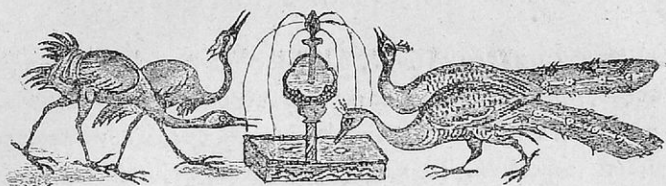

Εἰκ. ἀρ. 101.—Πλοῖον βυζαντινόν (κινεῖται δι' ἱστίων καὶ διὰ κωπῶν).—
Ἐπὶ τῶν ἱστίων καὶ τῶν ἱστίων σταυροφόροι σημαῖαι
(ἀπὸ ψηφιδωτῶν τοῦ IB' αἰῶνος).

Μὲ τοὺς Οὐννους, τοὺς Ἀβάρους τὸν Κροῦμμον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιδεικνύῃ ἀτιμωρητὴ τῆς ἀρετᾶς του» (*Ῥαμπώ*).

1) Οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἐξαίρουσιν τὴν μαλακότητα καὶ ἐπιείκειαν τῶν βυζαντινῶν στρατηγῶν καὶ βασιλέων πρὸς τοὺς ἡττημένους καὶ τοὺς ὑποταγμένους λαούς.

2) Τὸ βάνδον, ἄργότερον *φλάμμονλον* (ἐκ τῶν *vandum* = σημεῖον, — *flamma* = φλόξ, διότι ἡ σημαία ἦτο φλογοειδής. Τὸ *φλάμμονλον* ἔγινε καὶ *φλάμμονρον*).

Εἰκ. 102.—Διακοσμητικὴ μικρογραφία (ἀπὸ χειρόγραφον τοῦ Ι' αἰ.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

ΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΤΑΞΕΙΣ—Ο ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΣ—ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟΝ—
ΑΙ ΤΕΧΝΑΙ—Η ΠΑΙΔΕΙΑ—Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ.

Α΄.—Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον ἐπεκράτησαν ἐπὶ πολὺν ἀ-
κόμῃ χρόνον αἱ ἀρχαῖαι συνήθειαι. Αἱ οἰκίαι
ἔχουν γενικῶς τὸ σχέδιον τῶν ἀρχαίων οἰκημά-
των. Εἰς τὰ συμπόσια οἱ συνδαιτυμόνες κάθη-
νται, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, περίξ τραπεζῶν ἀνακεκλιμέ-
νοι εἰς κλῖνας. Ἐπίσης αἱ ἐνδυμασίαι κατ' ἀρχὰς εἶναι πολὺ
ὅμοιαι μὲ τὰς ἀρχαίας. Κατόπιν αἱ συχναὶ σχέσεις τῶν Βυζαν-
τινῶν μὲ τοὺς γείτονάς των, ἰδίως μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς,
ἐπέφερον τροποποιήσεις. Συνήθως φοροῦν βραχὺν χειριδωτὸν χι-
τῶνα, ὃ ὅποιος κρατεῖται εἰς τὴν μέσσην διὰ ζώνης, ἀνωθεν αὐ-
τοῦ ρίπτουν ἓν εἶδος χλαμύδος, ἥ ὅποια ἐμπορπάται εἰς τὸν δε-
ξιὸν ὤμον καὶ πίπτει περίξ τοῦ σώματος. Ἡ κόμῃ συνήθως κό-
πτεται ὀλίγον καὶ τὸ γένειον ἀπολήγει εἰς ὀξύ. Αἱ δὲ γυναῖκες

ἔχουν στενὸν μακρὸν χιτῶνα, ὁ ὁποῖος ζώνεται πολὺ ὑψηλὰ εἰς τὸ στήθος, καὶ περικαλύπτονται μὲ εὐρὺ ἐπανωφόριον. Ἐν γένει τὰ ἐνδύματα γίνονται στενότερα καὶ ὁμοιάζουν περισσότερον μὲ τὰ σημερινά. Τὰ κοσμήματα εἶναι πολὺ ἀγαπητά, καὶ εἰς τοὺς ἄνδρας ἀκόμη.

Ἡ ἀριστοκρατία. — Εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ῥώμην καὶ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἡ κοινωνία ἦτο δημοκρατικῶς διωργανωμένη. Πολυαριθμοὺς τίτλους εὐγενείας, ὡς γνωρίζομεν, ἔδιδεν ὁ αὐτοκράτωρ. Οἱ τίτλοι ὅμως οὗτοι εἶχον σχέσιν μὲ τὸ ὑπουργημα, τὸ ὅποιον ἐξετέλει ὁ κατέχων αὐτούς. Εἰς πᾶν δὲ ἀξίωμα ἡδύνατο νὰ φθάσῃ οἰοσδήποτε, ἐξ οἷαςδήποτε κοινωνικῆς τάξεως κατήγετο, ἀρκεῖ νὰ ἦτο ἀξίος. Ἀκόμη καὶ αὐτοκράτωρ ἡδύνατο νὰ γίνῃ οἰοσδήποτε, αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανός, ὁ Βασίλειος ὁ Α΄ ἦσαν ταπεινοτάτης καταγωγῆς. Δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν ἡ κληρονομικὴ ἐκείνη εὐγένεια τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, ἡ ὁποία ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἐβασάνισε τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως.

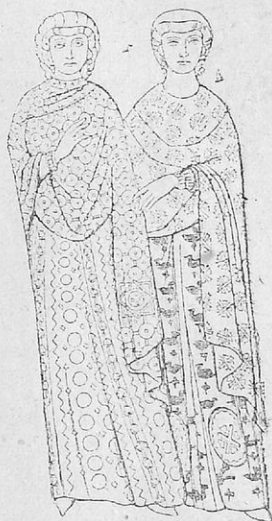
Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὑπαλληλικὴν ταύτην ἱεραρχίαν θὰ εὐρωμεν τὴν χλιδὴν, συγχρόνως ὅμως καὶ τὴν ἐργατικότητα. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἔχει πολλὰ ἰδιωτικὰ παλάτια, τῶν ὁποίων θαμβωτικὸς εἶναι ὁ πλοῦτος. Αἱ αἰθουσαι εἶναι στολισμέναι μὲ ψηφιδωτά, μὲ πολύτιμα ἐπιπλα, μὲ βαρύτιμα παραπετάσματα καὶ τάπητας. Εἰς τὰς ἐνδυμασίας βλέπομεν μεγίστην πολυτέλειαν, προερχομένην ἐκ μιμήσεως τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, οὕτως ὥστε γίνονται αὗται ἐνίοτε καλλιτεχνικὰ ἔργα. Ἡ ἀριστοκρατικὴ ἐκείνη κοινωνία ἀγαπᾷ τὸ κυνήγιον, τοὺς ὠραίους ἵππους, τὸν Ἰππὸδρομον. Τέρπεται καὶ εἰς σπουδαιότερα θεάματα, εἰς τὰς τελετὰς τοῦ Παλατίου καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἀλλὰ καὶ ἐργάζονται οἱ μεγάλοι τοῦ Κράτους. Λαμβάνουν μέρος εἰς τὴν διακίησιν τῆς πολιτείας, ἐνδιαφέρονται μεγάλως διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, ἐργάζονται καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λαοῦ, πολλάκις δὲ ὑποστηρίζουν τὰ γράμματα. Αἱ εὐγενεῖς κυρίαι ὡς

καὶ αἱ βασίλισσαι, ἔχουν ὡς τὴν σπουδαιότεραν ἐνασχόλησιν τὴν μέριμναν διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα.

Αἱ ἀστικάι τάξεις καὶ ὁ λαός.—Αἱ μεσαῖαι, αἱ ἀστικάι λεγόμεναι τάξεις καὶ ὁ λαὸς ἐργάζονται διὰ νὰ ζήσουν, ἀλλὰ

Εἰκ. 103. — Μεγάλη κυρία τῆς αὐλῆς, ἴσως πατρικία ζωστή. Φέρει διάδημα μὲ πολυτίμους λίθους καὶ κρατεῖ θυμιατήριον (ἀπὸ παλαιὸν ψηφιδωτόν).

Εἰκ. 104. — Εὐγενεῖς κυρίαι τῆς αὐλῆς. Φέρουν ἐνδυμασίας μεταξωτάς καὶ χρυσοκεντήτους γεμάτας ἀπὸ διακοσμήσεις (ἀπὸ παλαιὸν ψηφιδωτόν).

συντελοῦν καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν κοινῶν. Ἡ μεσαία τάξις δίδει εἰς τὸ Κράτος τοὺς κατωτέρους ὑπαλλήλους καὶ ἀσχολεῖται ἰδίως εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Οἱ μικροὶ ἰδιοκτῆται καὶ ὁ λαὸς δίδουν τοὺς στρατιώτας.

Ἀπὸ τὴν τάξιν ταύτην τῶν ἀστῶν πολλοὶ διεκρίθησαν εἰς τὰ γράμματα καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν. Ὅταν ὁ παῖς ἐμάνθανεν ὀλίγα γράμματα, οἱ γονεῖς του τοῦ εὗρισκον καμμίαν τέχνην διὰ νὰ ζήσῃ. Ἄν εἶχε προχωρήσει ὀλίγον εἰς τὴν ἐκπαίδευσίν του, ἠδύνατο νὰ εὕρῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν μικρὰν θέσιν ὑπαλλήλου.

Ὅστις εἶχε φοιτήσῃ καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ἂν ἦτο ἄξιος, ἠδύνατο νὰ φθάσῃ πολὺ ὑψηλὰ, εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ Κράτους, καὶ ἅς μὴ κατήγετο ἀπὸ εὐγενεῖς.

Εἰκ. 105. — Ἀνὴρ τοῦ λαοῦ. Φέρει βραχὺν χιτῶνα μὲ ζώνην, καὶ σὴκῶναι κρεβάτιον (ἀπὸ ψηφιδωτῶν).

Εἰκ. 106. — Γυνὴ τοῦ λαοῦ. Εἶναι ἐνδεδυμένη μὲ ποδήρη στενὸν χιτῶνα χωρὶς ζώνην. Ἀγτλεῖ ὕδωρ ἀπὸ φρέαρ, τὸ ὅποιον εἶναι ὅμοιον μὲ τὰ σημερινὰ τῶν κήπων (ἀπὸ ψηφιδωτῶν).

Εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τοῦ Κράτους, καὶ ἰδίως εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ζῇ πολυπληθὴς λαός, συχνὰ ἄεργος. Ὁ ὄχλος αὐτός, ἐννοεῖται, ἐνίοτε εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνος, διότι εὐκόλως παρασύρεται ἀπὸ τοὺς δημαγωγούς, ἰδίως ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς, οἱ ὅποιοι ἐξεγείρουσιν τὴν δεισιδαιμονίαν του. Τότε παρεκτρέπεται εἰς ταραχάς (σ.31). Ἐξ ἄλλου ὅμως εἶναι καὶ ἄγρυπνος φύλαξ τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὑπερασπίζων αὐτὴν συντελεῖ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ Κράτους, ἀφοῦ αὕτη εἶναι τὸ θεμέλιόν του. Εἰς δὲ τὸν Ἱππόδρομον ἢ φωνὴ τοῦ λαοῦ ἔχει μεγάλην ἐπίδρασιν ἀκόμη καὶ εἰς τὰ σπουδαιότατα ζητήματα, ἐκκλησιαστικὰ ἢ καὶ πολιτικά.

Αἱ ψυχαγωγίαι τῆς κοινωνίας.—Ὁ βίος τῶν εὐγενῶν τάξεων περιστρέφεται κυρίως περὶ τὸν αὐτοκράτορα καὶ

διέρχεται με τὴν ἐνασχόλησιν εἰς τὰ δημόσια πράγματα. Οἱ ἰδιῶται πλούσιοι, αἱ μεσαῖαι τάξεις καὶ ὁ λαὸς συναντῶνται μετὰ τοὺς μεγιστᾶνας καὶ τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸν Ἰππόδρομον. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα δημόσια θεάματα διὰ τοὺς ἀστούς καὶ τὸν λαόν, ὅπως αἱ δημόσιαι τελεταί, αἱ μεγάλαι ἐκκλησιαστικαὶ πανηγύρεις. Διὰ τὸν ὄχλον ἦτο τὸ θέατρον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε σχέσιν μετὰ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἀρχαίου θεάτρου. Τὰ θεάματα τοῦ θεάτρου ἦσαν πρόστυχα παίγνια γελωτοποιῶν καὶ ὀρχηστῶν.

Εἰκ. 107.—Χωρική, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν ἐκκλησίαν, ὑπὸ κυπρίσων, νήθει (ψηφιδωτόν).

Ὁ οἰκογενειακὸς βίος εἰς τὰς ἀστικὰς τάξεις ἦτο πολὺ ἀνεπτυγμένος καὶ ἐκοσμεῖτο μετὰ πολλὰς ἀρετάς. Γνωρίζομεν μετὰ πόσῃ προσοχῇ αἱ γυναῖκες ἐφρόντιζον διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων αὐτῶν. Ὁ υἱὸς ἐστέλλετο εἰς τὸ σχολεῖον ἢ ἡ κόρη ἐμάνθανεν ὀλίγα γράμματα κατ' οἶκον, ἀλλὰ τὸν περισσότερον καιρὸν ἐσχολεῖτο μετὰ τὴν μητέρα εἰς τὰ οἰκιακὰ ἔργα. ἐμάνθανε νά

Εἰκ. 108.—Γεωργὸς καλλιεργῶν διὰ τοῦ ἀρότρου καὶ ἱκτεῶν τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ, ὃ ὁποῖος ἐμφανίζεται ἄνω δεξιᾷ (Μικρογραφία ὠραιστάτου χειρογράφου τοῦ 11^{ου} αἰῶνος. Ἀριστερὰ φαίνονται τὰ γράμματα τοῦ χειρογράφου).

νῆθῃ, νά κεντᾷ καὶ νά ὑφαίνῃ. Ἡ δὲ ψυχαγωγία τῶν ἡτὸ ἡ ἐκκλησίᾳ καὶ αἱ ἐπισκέψεις εἰς τὰ μοναστήρια. Οἱ ἄνδρες εἰργάζοντο τὴν ἡμέραν ἔξω τοῦ οἴκου, εἶχον οἰκογενειακὰς διασκέδσεις τὴν φιλοξενίαν φίλων, ἐπαίζον δὲ καὶ παιγνίδια, ὥς

τὸ ζατρίκιον καὶ τὸ ταῦλι. Ὁ βίος εἰς τὰς ἐπαρχίας εἶναι, ἐννοεῖται, περισσότερον περιωρισμένος, σκληρὸς δὲ εἰς τοὺς ἀγροὺς, ὅπου οἱ γεωργοὶ ἐργάζονται εἰς τὰ κτήματα, σπεύρουν, θερίζουν, καλλιεργοῦν τοὺς κήπους, καθ' ὃν τρόπον καὶ οἱ γεωργοί μας. Ἐν γένει, ἂν ἐξετάσῃ τις προσεκτικῶς, θὰ ἴδῃ ὅτι ὁ οἰκογενειακὸς τοῦλάχιστον βίος, δὲν διέφερε πολὺ ἀπὸ τὸν σημερινὸν καὶ μάλιστα τὸν ἰδικόν μας. Τὸ βλέπομεν τοῦτο ἀπὸ τῆς ζωγραφίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, αἱ ὁποῖαι παριστάνουν διαφόρους σκηνὰς τοῦ οἰκιακοῦ καὶ ἀγροτικοῦ βίου.

Ὁ Ἰππόδρομος. — Ὁ τόπος, εἰς τὸν ὅποιον ἐμφανίζεται ἡ διαφορὰ τοῦ τότε βίου ἀπὸ τὸν σημερινόν, καὶ ὁ λαὸς χωρὶς διάκρισιν εὗρίσκει τὴν μεγαλυτέραν διασκέδασιν καὶ συγχρόνως τὴν δυνάμιν του, εἶναι ὁ Ἰππόδρομος. Ἐκεῖ συνωστίζονται ὅλοι αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας, ὥστε ἔχομεν ἐκεῖ «τὸ κάτοπρον τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας τοῦ Μεσαιῶνος». Ἐκεῖτο δὲ οὗτος πλησίον τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ τοῦ Παλατίου, ἀπετέλει δὲ μετ' αὐτῶν τὰ τρία μεγάλα μνημεῖα «εἰς τὰ ὁποῖα συνεκεντρώνετο ὁλόκληρος ὁ βίος τῆς Αυτοκρατορίας». Ὁ Ἰππόδρομος ἦτο κολοσσιαῖον μνημεῖον, εἶχε τὸ σχῆμα ἐνὸς ἐπιμή-

Εἰκ. 109. — Γεωργοὶ θερίζοντες, κλαδεύοντες κλπ. (μικρογραφία τοῦ ἰδίου μὲ εἰκ. 108 χειρογράφου). Τὰ γράμματα λέγουσιν: «οἱ γεωργοὶ ἄμπλος. — Καὶ ἀναβαίνων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ. καὶ εἶπεν».

κους παραλληλογράμμου, τὸ ὅποιον εἰς τὸ ἐν ἄκρον κατέληγεν εἰς ἡμικύκλιον. Εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον ἦτο τὸ θεωρεῖον τῶν βασι-

λέων, τὸ ὅποσον συνεκοινώνει μὲ τὸ Παλάτιον. Εἰς τὰς πλευρὰς ἦσαν τὰ ἐδώλια τῶν θεατῶν (ὡμοίαζε μὲ τὸ ἐν Ἀθήναις στάδιον τοῦ Ἀθέρωφ). Πλήθος ἀγαλμάτων ἐστόλιζον τὸν Ἰππόδρομον.

Ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ἕως τὸν τελευταῖον ὑπὴκοόν του ὅλος πηγαίνουν εἰς τὸν Ἰππόδρομον. Ἐκεῖ ἐτελοῦντο ἀρματηλασίαι, τὰς ὁποίας μὲ πάθος παρηκολούθει ὅλος ὁ λαός. Ἐκαστος ἡνίοχος, ὁ ὁποῖος ἡγωνίζετο, ἐφόρει χρωματιστὴν στολὴν, οἱ θεαταὶ ἐλάμβανον τὸ μέρος τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου, καὶ ὡς σημεῖον ἐβαλλον εἰς τὸν θραχίονα ταινίαν τοῦ χρώματος τοῦ εὐνοουμένου ὑπ' αὐτῶν ἀρματηλάτου. Ὅλος λοιπὸν ἐκεῖνος ὁ λαὸς διηρεῖτο εἰς κόμματα ἢ φατρίας καὶ ἐλέγοντο, ἀναλόγως τοῦ χρώματος, *Πράσινοι* ἢ *Βένετοι* (Γαλάξιοι). Μὲ φανατισμὸν παρακολουθεῖ ὅλον τὸ ἀμέτρητον ἐκεῖνο πλῆθος τοὺς ἀγῶνας (διότι συνηθοῦντο ἐκεῖ περὶ τοὺς 100,000 ἄνθρωποι). Ἐκ τοῦ φανατισμοῦ ἐκείνου προήλθαν καὶ αἱ μεγάλαι στάσεις τοῦ λαοῦ εἰς τὸν Ἰππόδρομον.

Αἱ φατρίαι αὗται τοῦ Ἰπποδρόμου ἐλέγοντο *δῆμοι* καὶ ἕκαστέρα εἶχε τὸν *δήμαρχον* αὐτῆς. Ἦσαν δὲ οἱ δῆμοι διωργανωμένοι εἰς μεγάλους συλλόγους, οἱ ὅποιοι εἶχον ἰσχυρὰν ἐπιρροὴν καὶ ἀπετέλουν μάλιστα τὴν πολιτοφυλακὴν τῆς πόλεως. Ἀντιπροσωπεῖαι δὲ τῶν δῆμων λαμβάνουν μέρος εἰς τὰς τελετὰς τοῦ Παλατίου, συνοδεύουν καὶ ἀνευφημοῦν τὸν αὐτοκράτορα κατὰ τὸν πατροπαράδοτον τρόπον. Εἰς ὅλας τὰς μεγάλας πόλεις τοῦ Κράτους ὑπῆρχον Ἰππόδρομοι, καὶ οἱ δῆμοι ἦσαν καθ' ὅμοιον τρόπον διωργανωμένοι.

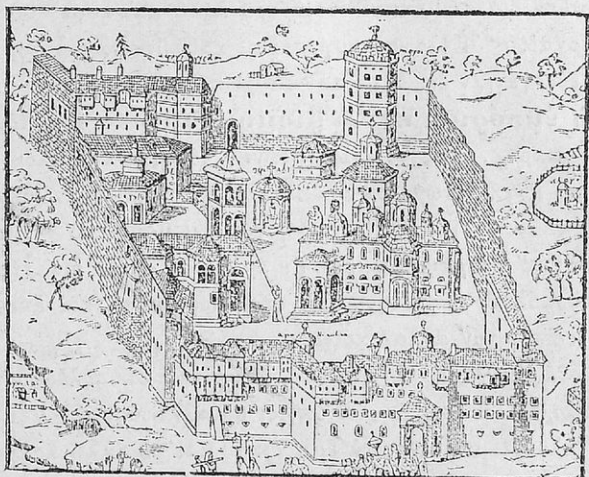
Εἰς τὸν Ἰππόδρομον διεξάγονται καὶ σπουδαιότερα θεάματα. Ἐκεῖ συμβαίνουν καὶ μεγάλα πολιτικὰ γεγονότα καὶ διέρχονται ἐπίσημοι στιγμαὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Ἐκεῖ ὁ λαὸς ἀνακηρύσσει τὸν βασιλέα του, καὶ ἐκεῖ εὕρισκεν τὰ δικαιώματα καὶ τὰς ἐλευθερίας του. Ἐκεῖ τέλος αἰσθάνεται τὴν υπερηφάνειαν, διότι ἀνὴκει εἰς τὸ Κράτος αὐτοῦ. Εἰς τὸν Ἰππόδρομον καταλήγουν οἱ θρίαμβοι τῶν νικητῶν αὐτοκρατόρων καὶ στρατηγῶν. Βλέπει ὁ λαὸς νὰ παρελαύνουν μὲ τὰ πλούσια λάφυρα καὶ τὰ πλήθη

τῶν αἰχμαλώτων ταπεινωμένοι βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες τῶν νικημένων λαῶν. Καὶ οἱ δῆμοι ἀναφωνοῦν μὲ ῥυθμὸν καὶ μὲ τὴν συνοδίαν τῶν ἀργυρῶν ὀργάνων: «Ὁρθοδόξων βασιλέων πολλὰ τὰ ἔτη. Αὖξει ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν. Αὖξει ἡ βασιλεία τῶν Ῥωμαίων, αὖξει ἡ ἀνδρεία τοῦ λαοῦ τοῦ Κυρίου» (1).

Ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ κοινωνίᾳ. — Ἰσχυρὰ ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν πολιτείαν, ἰσχυροτέρα ἀκόμη εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἡ καθημερινὴ ἀπασχόλησις καὶ ψυχαγωγία μάλιστα τῆς κοινωνίας ἐκείνης εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Οἱ βασιλεῖς, οἱ ἄρχοντες τοῦ Κράτους, οἱ πλούσιοι κτίζουσιν καὶ προικοδοτοῦν ἀφειδῶς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια. Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία γίνεται πλουσία καὶ ἰσχυρά. Ἡ θαθεῖα καὶ κατανυκτικὴ εὐλάβει·ς ἦτο τὸ οὐσιῶδες γνώρισμα τῶν Βυζαντινῶν. Εἰς τὰς ἐκκλησίας συρρέουσιν ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἔλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων διὰ νὰ ἀναπέμψουν τὰς δεήσεις των εἰς τὸν Ὑψιστον καὶ τὴν Παναγίαν. Συγχρόνως πηγαίνουν ἐκεῖ διὰ νὰ ἴδουν ἀλλήλους. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ θέλγητρον ἔλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, καὶ διὰ τὰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις, καὶ διὰ τὰ ἐπίσημα θεάματα, τὰ ὅποια συνεδέοντο μετ' αὐτῆς. Οὕτως ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν βυζαντινὴν κοινωνίαν ὑπῆρξε κολοσσιαία. Ἡ δύναμις δὲ αὕτη ἐκπροσωπεῖται ἰδίως διὰ τῶν μοναστηρίων.

1) «Λαμβάνει ὁ λογοθέτης τὸν πρῶτον Ἐμίρην καὶ θέτει αὐτὸν κάτω ἀπὸ τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως καὶ πατεῖ αὐτὸν ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν κεφαλὴν μὲ τὸν δεξιὸν πόδα, ὁ δὲ στρατοπεδάρχης στηρίζει ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτοῦ τὸ δόρυ τοῦ αυτοκράτορος, ὁ ὅποιος τὸ κρατεῖ διὰ τῆς δεξιᾶς. Καὶ ἀμέσως πίπτουν ὅλοι οἱ αἰχμαλῶται κατὰ γῆς, καὶ τὰ δόρατα καὶ τὰς σημαίας τούτων ἀναστρέφουσιν εἰς τὸ ἔδαφος οἱ (βυζαντινοὶ) στρατιῶται. Καὶ εὐθὺς οἱ ψάλλται καὶ ὁ λαὸς κράζουσιν (ῥυθμικῶς καὶ μὲ τὴν συνοδίαν τῶν ὀργάνων): «ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον» κλ. (Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος. Βλ. εἰκ. 86 τοῦ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου).

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Μέγας Βασίλειος τὸν Δ' αἰῶνα ἔβαλε τοὺς κανόνας τοῦ μοναχικοῦ βίου, τὰ μοναστήρια ἤρχισαν νὰ πληθύνωνται καταπληκτικῶς. Αἱ ἐρημίαι, τὰ ἔρη, αἱ πόλεις ἦσαν πλήρεις. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μέγιστος ἦτο ὁ ἀριθμὸς των, ὀνομαστὰ δὲ ἔγιναν μερικὰ μεγάλα κέντρα μοναχικοῦ βίου. Τὸ περιφημότερον εἶναι τὸ "Ἅγιον" Ὄρος, τοῦ ὁποίου τὰ μοναστήρια ἤρχισαν νὰ κτίζωνται τὸν Ι' αἰ. ἐπὶ τοῦ Νικηφόρου Φωκά καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ, καὶ τὸ

Εἰκ. 110. — Μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ὄρους. — Καὶ ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχον ὅμοια μεγάλα μοναστήρια περιτειχισμένα. Εἰς τὸ μέσον ἦτο ἡ κυρία ἐκκλησία, τὸ καθολικόν, παραπλευρῶς παρεκκλήσια, καὶ εἰς τὰς πλευράς τοῦ περιβάλλου τὰ κελλία τῶν μοναχῶν.

ὅποιον ἀκόμη ἔως σήμερον εἶναι τὸ μοναδικὸν εἰς τὸν κόσμον κέντρον μοναχικοῦ βίου. Τὰ μοναστήρια δὲν ἦσαν τότε ξένα πρὸς τὴν κοινωνίαν ὅσον εἶναι σήμερον. Ἡ ὑπερβολικὴ μάλιστα εἰς αὐτὰ ἀφοσίωσις τοῦ κόσμου κατήντησε κίνδυνος διὰ τὸ Κράτος. Μεγιστᾶνες καὶ πλούσιοι ἐκτιζον μονᾶς, διὰ νὰ τὰς ἔχουν ὡς τόπον ἀναφυχῆς. Αὐτοκράτορες, βασίλισσαι, νικηφόροι στρατη-

γοί πολὺ συχνὰ λαμβάνουν «τὸ μοναχικὸν σχῆμα». Διὰ πᾶσαν περιπέτειαν τοῦ βίου τὸ μοναστήριον ἐθεωρεῖτο τόπος καταφυγῆς καὶ σωτηρίας (βλ. σ. 118).

Μεγάλην εὐεργεσίαν παρέσχον τὰ μοναστήρια εἰς τὴν κοινωνίαν τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Μοναχοὶ ἰδίως ἦσαν οἱ τολμηροὶ ἱεραπόστολοι, οἱ ὅποιοι διέδιδον εἰς τὰ πέρατα τῆς Οἰκουμένης τὸ Εὐαγγέλιον, τὴν ἐξημέρωσιν καὶ τὸν πολιτισμόν. Τὰ μοναστήρια ἐφρόντιζον πρὸς ἀνακούφισιν τῆς πασχούσης κοινωνίας, αὐτὰ ἐφρόντιζον διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ λαοῦ καὶ αὐτὰ διετήρησαν τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς καὶ οὕτω παρέσχον ἀληθινόν-νητον εὐεργεσίαν εἰς ἑλὴν τὴν ἀνθρωπότητα.

Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία.— Ἔως τὸν καιρὸν τῆς παρακμῆς, ἕως τὸν ΙΓ' αἰῶνα, τὸ ἐμπόριον ὅλου τοῦ κόσμου ἦτο συγκεντρωμένον ὁλόκληρον εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αυτοκρατορίαν (σ. 57). Αὕτη διενήργει ὅχι μόνον τὸ ἰδικόν της, ἀλλὰ καὶ τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον, διότι διὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως διήρχοντο ὅλα τὰ ἐμπορεύματα καὶ ἔπειτα διεσπείροντο εἰς τὸν ἄλλον κόσμον.

Εἰς τὰς μεγάλας ἀγορὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνωστίζεται πλῆθος ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι συναλλάσσονται μετ' ἀλλήλων. Πολυάριθμα εἶναι τὰ ἐμπορικὰ καὶ τὰ ἄλλα καταστήματα. Θαυμάσια εἶναι τὰ καταστήματα τῆς χρυσοχοικίης καὶ τῶν ἄλλων εἰδῶν. Τὴν ἐκπληξὴν προκαλοῦν οἱ *τραπεζῖται*, οἱ ὅποιοι ἔχουν τὴν *τράπεζαν* αὐτῶν γεμάτην ἀπὸ σωροὺς χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων. Συρρέουν δὲ οἱ ἔμποροι ἀπὸ ἑλὴν τὴν οἰκουμένην. Τὰ καραβάνια κομίζουσιν ἀπὸ τὴν ἐνδοτέραν Ἀνατολὴν σπάνια ἀρώματα καὶ πολυτίμους λίθους. Πρὸς Β. ὑπάρχει μία κολοσσιαία ἐμπορικὴ ὁδός, ἡ ὅποια ἤρχιζεν ἀπὸ τὸν Εὐξείνιον Πόντον καὶ διὰ τῶν μεγάλων ποταμῶν τῆς Ῥωσίας ἐφθανεν ἕως τὴν Βαλτικὴν θάλασσαν. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης οἱ Ῥῶσοι ἔφερον γουναρικά, μέλι, κηρόν, δούλους. Ἐνταῦθα δὲ γίνεται ἡ συναλλαγὴ ἐμπορευμάτων τῶν Ἰνδιῶν καὶ τῆς Β. Εὐρώπης μὲ τὰ ποικίλα προϊόντα τῆς ἐγγωρίου βιομηχανίας.

Διὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ τῶν Νοτιοσλάβων (τῶν Γουγκοσλάβων) τὰ βυζαντινὰ προϊόντα πηγαίνουν εἰς τὴν Γερμανίαν. Διὰ τῆς Ἰταλίας πηγαίνουν εἰς τὴν Γαλλίαν. Κατὰ μῆκος τοῦ Κερατίου κόλπου ἐκτείνονται μεγάλοι προκυμαῖαι μὲ προβλήτας, ὅπου ἀγκυροβολοῦν τὰ πλοῖα ὅλου τοῦ κόσμου. Οἱ δ' ἐμπορικοὶ στόλοι τῶν Ἑλλήνων διατρέχουν τὴν Μεσόγειον καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις κομίζοντες εἰς τοὺς λαοὺς τὰ ἐμπορεύματα καὶ τὰς βιομηχανίας τῶν ἄλλων χωρῶν εἴτε τῆς ἰδικῆς των.

Ἡ σπουδαιότερα ἐγχώριος βιομηχανία καὶ ἐμπόριον ἦτο ἡ κατασκευὴ μεταξωτῶν ὑφασμάτων. Ἔως τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ Μεσαιῶνος τὸ ἐμπόριον τοῦτο ὑπῆρξε τὸ μονοπώλιον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ μέταξα ἐκομίζετο εἰς τὰ αὐτοκρατορικά ἐργοστάσια τῆς πρωτεύουσῃς καὶ ἄλλων πόλεων, ἐκεῖ οἱ δοῦλοι κατειργάζοντο, ὕφαινον αὐτήν, τὴν ἐχρωμάτιζον καὶ ἐφιλοτέχνουν τὰ θαυμάσια μεταξωτὰ καὶ πορφυρὰ ὑφάσματα, παραπετάσματα καὶ τάπητας.

Ἡ εὐνημερία εἰς τὰς ἐπαρχίας. — Δὲν περιωρίζετο δὲ μόνον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἡ ἐμπορικὴ αὕτη κίνησις. Ἐπίσης ζωηρὰ ἦτο εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας, τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Κατόπιν μεγίστην ἐμπορικὴν κίνησιν εἶχον ἡ *Θεσσαλονίκη*, ἡ *Χερσὼν*, ἡ *Τραπεζοῦς*. Αἱ πόλεις αὗται ἦσαν καὶ σπουδαιότατοι σταθμοὶ τοῦ ἐμπορίου. Ἀπὸ αὐτὰς μεγάλοι ἐμπορικοὶ ὁδοὶ ἀνεχώρουν διὰ τὰς ἐνδοτέρας χώρας. Εἰς τὰς ἀγοράς των δὲ συνηθροίζοντο οἱ ἔμποροι ὅλων τῶν πλησιοχώρων βαρβαρικῶν λαῶν. Διὰ τὰ εὐκολύνωνται τὰ μέσα τῆς ἀνταλλαγῆς ἐμπορευμάτων καὶ τῆς συναλλαγῆς ἐν γένει ἐγίνοντο εἰς πολλὰ μέρη *πανηγύρεις*. Αἱ ἐμπορικαὶ αὗται συγκεντρώσεις ἦσαν συνηθισμέναι τοὺς καιροὺς ἐκείνους διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς συγκοινωνίας, μένουν δὲ ὀλίγαι μικραὶ καὶ σήμερον εἰς μερικὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἡ σπουδαιότερα ἀπὸ ὅλας ἦτο ἡ πανήγυρις τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐπὶ δέκα ἡμέρας ἡ μεγάλη πόλις ἦτο γεμάτη ἀπὸ κίνησιν καὶ ἀπὸ ἐμπόρου ὅλου τοῦ κόσμου.

σμου, ιδίως τῶν Σλάβων καὶ τῶν βαρβάρων τοῦ Δουνάβεως. «Ὁ τόπος τῆς πανηγύρεως, λέγουν οἱ συγγραφεῖς, ἦτο μίᾳ δλόκληρος πόλις». Πολὺ δὲ ζῶνται πανηγύρεις ἐγίνοντο εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, ὅπου συνηθροίζοντο Καυκάσιοι, Ἀρμένιοι, Μουσουλμάνοι ἔμποροι. Τὰ μεγάλα ταῦτα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Αὐτοκρατορίας ἦσαν καὶ μεγάλα κέντρα ἐλληνικοῦ, πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου.

Αἱ χῶραι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.— Καθ' ὃν χρόνον τόσον μεγάλη ζωὴ ἐπεκράτει εἰς τὰς βορείας καὶ τὰς ἀνατολικὰς χώρας τοῦ Κράτους, τί ἐγίνοντο αἱ ἐνδοξοὶ χῶραι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἀπὸ τὰς ὁποίας εἶχε πηγᾶσει ὁ πολιτισμὸς αὐτοῦ; Οἱ ἱστορικοὶ, παλαιοὶ καὶ νέοι, ὀλίγον ὁμιλοῦν περὶ αὐτῶν κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν περίοδον. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ὀλίγας εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν, δυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν, ὅτι ἀρχετὴ κίνησις καὶ ζωὴ ὑπῆρχεν (1). Γνωρίζομεν ὅτι πολλαὶ πόλεις ἦνθουν εἰς τὰς χώρας ταύτας, ὡς ἡ Κόρινθος, αἱ Θῆβαι, αἱ Πάτραι. Ἰδίως εἰς τὰς Θήβας καὶ τὰς Πάτρας ὑπῆρχον διάφορα βιομηχανικὰ ἐργοστάσια, περίφημος δὲ ἦτο ἡ βιομηχανία τῶν μεταξωτῶν. Ἀναφέρεται μίᾳ πλουσίᾳ χήρᾳ, ἡ *Δανιηλὶς*, ἡ ὁποία ἦτο τόσον πλουσία, ὥστε ἔστειλεν ὡς δῶρον εἰς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον Α' πεντακοσίους σκλάβους, ἑκατὸν σκλάβας καὶ ἄλλους τόσους σκλάβους τεχνίτας εἰς τὸ κέντημα καὶ τὸ βάψιμον πορφυρῶν καὶ μεταξωτῶν ὑφασμάτων. Ἀφίνῳ τὸ πλῆθος τῶν ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν σκευῶν, τοὺς ἐξαισίους τάπητας, μεταξωτὰ καὶ πορφυρὰ ὑφάσματα, τὰ ὅποια ἦσαν ὑφασμένα λεπτότερα καὶ ἀπὸ τὰ νήματα τῆς ἀράχνης καὶ ἠδύναντο νὰ χωρέσουν εἰς τὸ κοῖλον ἐνὸς καλάμου.

Ἡ δὲ πόλις τῆς ἀρχαίας σοφίας, αἱ Ἀθῆναι, δὲν ἦσαν τόσοι ἄσημος, ὅσον εἶχε νομισθῇ, κατὰ τὸν Μεσαιῶνα. Βασίλισσα

(1) Οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων ἐλέγοντο *Ἑλλαδικοὶ* πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, τοὺς εἰδωλολάτρας, Ἑλληνας.

κατήγοντο ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, δύο αὐτοκράτορες ἦλθον καὶ τὰς ἐπεσκέφθησαν, ὡραιόταται ἐκκλησίαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σώζονται ἀκόμη καὶ σήμερον (1). Ἡ ἔνδοξος πόλις ἐξηκολούθει καὶ κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ἀκόμη νὰ προσελκύῃ ὄχι μόνον θαυμαστάς τῶν ἀθανάτων μνημείων, ἀλλὰ καὶ τῶν σχολείων αὐτῆς. Φαίνεται μάλιστα, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους προσήρχοντο εἰς αὐτὰ σπουδασταὶ ἀπὸ τὴν Δύσιν καὶ ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν. Ξένοι περιηγῆται τοῦ Μεσαιῶνος, Φράγκοι καὶ Ἀραβες, τὴν ὀνομάζουν «μητέρα, τροφὸν τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ῥητόρων». Ἡ ὑστεροφημία τῶν Ἀθηνῶν ἔζησε καὶ κατὰ τὸν Μεσαιῶνα καὶ τὴν ἐξύμνουν πάντοτε ὡς «τὴν εὐγενεστάτην τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος» (2).

Ὁ πλοῦτος τῆς Αὐτοκρατορίας.— Μέγας ἦτο ὁ πλοῦτος, ὁ ὁποῖος συνηθροίζετο εἰς τὰ ταμεῖα τοῦ Κράτους ἀπὸ τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Δύσκολον βεβαίως εἶναι νὰ ὀρίσωμεν τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον εἰσεπράττετο. Ἀλλ' ἀπὸ διάφορα γεγονότα καὶ ἀπὸ διαφόρους εἰδήσεις τῶν συγγραφέων καὶ ξένων περιηγητῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι κολοσσιαῖοι ἦσαν οἱ πόροι τοῦ Κράτους. Ὁ Ἰσπανοεβραῖος ἔμπορος Βενιαμὴν Τουδέλας, ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐγύρισε τὸν κόσμον τὸν ΙΒ' αἰῶνα, γράφει μὲ θαυμασμὸν διὰ τὰ πλούτη καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς πόλεως. Οὗτος ἀναβιδάζει τὰ εἰσοδήματα τῆς βασιλευούσης εἰς 600 περίπου ἑκατομύρια σημερινῶν δραχμῶν. Ὁ Τουδέλας ἦτο ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἤξευρε νὰ ὑπολογίζῃ καλὰ. Ὁλοῦ τοῦ Κράτους τὰ ἔσοδα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τὰ λογαριάσωμεν, συμφώ-

(1) *Βασίλισσαι* : Ἡ Ἀθηναῖς (σ. 25, 32) καὶ Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία (σ. 110 ἐξ.).— *Αὐτοκράτορες* : ὁ Κώνστας (σ. 88) καὶ Βασίλειος ὁ Β' (σ. 170)— *Ἐκκλησίαι* : ἡ μικρὰ Μητρόπολις (Ἅγιος Ἐλευθέριος), οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, ἡ Καπνικαρέα κλ.

(2) Ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς *Γρηγορόβιος* ἔγραψε σπουδαῖον βιβλίον «Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν Μεσαιῶνα».

νως μὲ τὴν ἀξίαν τοῦ σημερινοῦ νομίσματος, περὶ τὰ τρία δισεκατομμύρια. Τὸ ποσὸν τοῦτο εἶναι ὑπέρογκον. Τοιοῦτους ἐτήσιους πόρους δὲν ἔχουν σήμερον οὔτε ἡ Ἀγγλία οὔτε ἡ Γαλλία οὔτε αἱ Ἑνωμένοι Πολιτεῖαι. Πρέπει δὲ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν ἡ κοινὴ εὐπορία ἔχει γίνεαι πολὺ μεγαλύτερα. Παρ' ὅλας τὰς τεραστίας δαπάνας τῶν πολέμων πολλοὶ αὐτοκράτορες ἀπεταμίευσαν μεγάλους θησαυροὺς, ὡς ὁ Ἀναστάσιος, ὁ Θεόφιλος καὶ ὁ Βασίλειος ὁ Β', ὁ ὁποῖος ἀφῆκεν εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον ἐν καὶ ἡμῖσι σχεδὸν δισεκατομμύριον. Ἀνυπολόγιστος ἦτο ἡ συρροὴ τῶν κεφαλαίων εἰς τὸ Κράτος. Ἐκ τούτων προήρχοντο τὰ μυθώδη εἰσοδήματά του, ἐκ τούτων ἡ δημοσία καὶ ἰδιωτικὴ εὐμάρεια αὐτοῦ. Ἀπόδειξις δὲ τῆς εὐμαρείας ταύτης καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ ἐμπορίου εἶναι τὸ σημαντικώτατον γεγονός, ὅτι τὸ βυζαντινὸν νόμισμα ἦτο νόμισμα διεθνές, τὸ ὅποσον ἐξετιμᾶτο εἰς τὸν βαρβαρικὸν κόσμον, ὅσον καὶ εἰς τὸν πολιτισμένον (1).

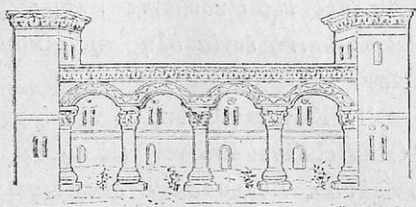
Β'. — Αἱ ΠΟΛΕΙΣ — Αἱ ΤΕΧΝΑΙ — ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Αἱ βυζαντιναὶ πόλεις. — Αἱ πόλεις τὸν Μεσαιῶνα ἦσαν περικλεισμέναι ἀπὸ τείχῃ. Αἱ μεγάλαι βυζαντιναὶ πόλεις, ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Θεσσαλονίκη ἐνέπνεον τρόμον εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς μὲ τὸν ὑψηλὸν καὶ μακρότατον περίβολον αὐτῶν. Κατὰ διαστήματα ἰσχυροὶ πύργοι ἐδυνάμωνον τὰ τείχη (εἰκ. 9). Ὀλόκληρος ὁ περίβολος εἶχε σχῆμα τετραγωνικὸν ἢ περίπου κυκλωτερές. Μία μεγάλη ὁδὸς διέσχισε τὴν πόλιν εἰς τὸ μέσον ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον καὶ ὀνομάζετο **Μέση**.

(1) Ταῦτα λέγει ὁ **Γκέλτσερ**. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰς Ἰνδίας τὸ βυζαντινὸν νόμισμα ἦτο τὸ μόνον ἐν χρήσει εἰς τὰς διεθνεῖς συναλλαγάς. — Ἡ νομισματικὴ μονὰς ἦτο τὸ χρυσοῦν νόμισμα, τὸ ὅποσον ἐλέγετο ἀπλῶς **νόμισμα** καὶ **ὑπέρπυρον**, εἶχε δὲ ἀξίαν περὶ τὰ 15 σημερινὰ φράγκα.

Ἐκατέρωθεν ἦσαν τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα καὶ ἄλλα ἐργοστάσια. Αἱ πόλεις εἶχον καὶ ἄλλας ὁδοὺς καλῶς συντηρουμένας, ἐνίοτε καὶ πλακοστρώτους. Εἰς τὰς ἀγορὰς συνηθροίζετο ὁ κόσμος καὶ ἰδίως οἱ ἔμποροι διὰ τὰς συναλλαγὰς αὐτῶν. Εἰς τὰς μεγάλας πόλεις ὑπῆρχε καὶ φωτισμός τὴν νύκτα τῶν ὁδῶν καὶ πλατειῶν μὲ *λαμπτήρας* ἢ *φανάρια*, τὰ ὁποῖα ἔκαιον, ὥς φαίνεται, δι' ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς τεχνικῶν μέσων, διότι γνωρίζομεν, ὅτι παρῆγον λαμπρότατον φωτισμόν.

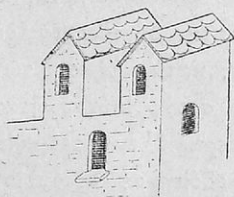
Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν ὁδῶν ἦσαν κτισμέναι αἱ οἰκίαι, αἱ πλείσται ἀπλᾶί, κατὰ τὸ ἀρχαῖον σχέδιον. Πέριξ μιᾶς αὐλῆς ὑπάρχουν ἀπὸ τὸ ἐν μέρος τὰ δωμάτια, τὰ ὁποῖα εἶναι προσιτὰ εἰς ὅλους· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὰ προωρισμένα διὰ τὰς γυναῖκας, ὁ γυναικωνίτης. Συνήθιζον δὲ νὰ

Εἰκ. 111. — Πλουσίας οἰκίας
πρόσφης καὶ περίβολος
(μικρογραφία τοῦ ΙΑ' αἰῶνος).

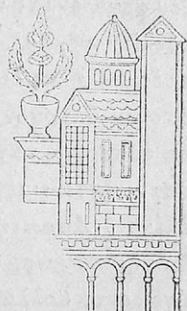
διακοσμοῦν τὸν πρῶτον ὄροφον μὲ σκεπαστὸν ἐξώστην (χαγιά-
τι), ὁ ὁποῖος ἐχρησί-
μευεν ὡς περίπατος.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ οἰ-
κίαι τῆς μέσης τάξεως.
Τὰ δημόσια οἰκοδομή-
ματα ἦσαν μαρμάρινα
καὶ μεγαλοπρεπῆ, πρῶ-
τα δ' ἐξ ὅλων εἰς πᾶ-
σαν μεγάλην πόλιν ὁ

Εἰκ. 112. — Μικρὰ οἰκία
(τοιχογραφία τοῦ ΙΑ'
αἰῶνος).

Ἱππόδρομος καὶ τὸ Παλάτιον, ἥτοι τὸ
διοικητήριον, ὅπου ἔμενεν ὁ ἄρχων τῆς πό-
λεως. Τὸ στόλισμα τῶν πόλεων ἦσαν τὰ πο-
λυάριθμα μοναστήρια καὶ αἱ ἐκκλησίαι, αἱ ὁ-
ποῖαι ἐκτίζοντο μὲ τόσην ἐπιμέλειαν, ὥστε ἦσαν ἔργα τέχνης.

Εἰκ. 113. — Οἰκία
κτισμένη ἐπὶ στοῶν
(μὲ διακόσμειν.
Ψηφιδωτὸν τοῦ ΙΒ'
αἰῶνος).

Αἱ πόλεις ὑπερῆφανεύοντο διὰ τὰ φιλανθρωπικά των ἰδρύματα, πολλὰ δ' ἔργα δημοσίας ἀνάγκης ἠὺκόλυνον τὸν βίον τῶν κα-
ταίκων, ὡς *ὕδραγωγεῖτα, λουτρῶνες, δεξαμεναί*. Κατὰ και-
ροὺς οἱ αὐτοκράτορες ἐφρόντιζον ν' ἀνακαινίζουσιν τὰ παλαιὰ κτί-
ρια ἢ νὰ κτίζουν νέα πρὸς στολισμὸν τῶν πόλεων αὐτῶν.

Ἡ Κωνσταντινούπολις.— Ἡ πρωτεύουσα ἦτο ἡ
βασιλὶς τῶν πόλεων, ἢ *βασιλεύουσα Πόλις* (σ. 18), ἐξακου-
στή εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Ἀνατολὴ καὶ Δύσις εἶχον ἐστραμμέ-
να πρὸς αὐτὴν τὰ βλέμματα. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο «ὁ
ὀφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης», καὶ οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ λέγου-
«εἶναι κοινὴ ἐστὶ ὅλης τῆς οἰκουμένης καὶ κοινὸν πρυτα-
νεῖον» (1).

Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἡ μεγαλυτέρα πόλις τοῦ κόσμου.
Ὅταν οἱ ξένοι ἐφθانون εἰς αὐτήν, ἔμενον μὲ ἀνοικτὰν τὸ στό-
μα ἀπὸ τὸν θαυμασμὸν, δὲν ἐπίστευον εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς των.
Μὲ κατάπληξιν ἔβλεπον τοὺς πολλοὺς καὶ γεμάτους πάντοτε ἀπὸ
πλοῖα λιμένας, τὰς εὐρείας προκυμαῖας, τὰς μεγάλας πλατείας
καὶ τὰς μακρὰς στοὰς, τὰ πολυάριθμα παλάτια καὶ τὰς ἐκκλη-
σίας, αἱ ὁποῖαι ἔλαμπον ἀπὸ τὰ ψηφιδωτά, ἀπὸ τὸν χρυσὸν καὶ
τὸν ἄργυρον. Αἱ πλατεῖαι ἢ ἀγοραί (φόροι) ἦσαν στολισμέναι μὲ
ὀβελίσκους, μὲ ὑψηλὰς στήλας, μὲ ἀγάλματα, συνεδέοντο δὲ
πρὸς ἀλλήλας διὰ πλακοστρώτων λεωφόρων, κατὰ μῆκος τῶν
ὁποίων ὑπῆρχον στοαὶ (ἔμβολοι). Εἰς τὰς στοὰς ταύτας ἦσαν
τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα. Τὰ πολυτελέστερα δ' ἐμπορεύματα
ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς ἓν κολοσσιαῖον οἰκοδόμημα, τὸ ὅποιον
ἐλέγετο *Λαμπτήρ*, διότι ἦτο φωταγωγημένον τὴν νύκτα. Πέριξ
δὲ τῆς πόλεως, ὅπως καὶ εἰς τὰς σημερινὰς πρωτευούσας ἡμῶν,
ἠγείροντο πολλὰ προάστια γεμάτα ἀπὸ πολυτελεῖς ἐξοχικὰς

(1) Ἐπίσης: «τὸ κοινὸν ἀπάντων ἐντρύφημα καὶ ἐξακουστὸν
περιπάτημα»,—«τὸ τοῦ κόσμου κάλλος, ὁ τῆς γῆς ὀφθαλμός».

οικίας καὶ ἄλση καὶ παλάτια τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν βασιλέων (1).

Ὅσοι ξένοι περιηγηταί, μορφωμένοι ἢ ἄπλοϊ ἄνθρωποι, ἐπεσκέφθησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, μᾶς ἀφῆκαν τὴν μαρτυρίαν τοῦ θαυμασμοῦ των διὰ τὴν μεγάλην πόλιν, ἣ ὅποια ἦτο, λέγουν, «ἡ δόξα τῆς Ἑλλάδος». Ὁ Ἰουδαῖος Βενιαμὴν **Τουδέλας** γράφει τὰ ἑξῆς: «Οἱ ἔμποροι πηγαίνουν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, ἀπὸ τὴν Βαβυλῶνα, ἀπὸ τὴν Περσίαν, ἀπὸ ὅλην τὴν Αἴγυπτον, ἀπὸ τὴν γῆν τῆς Χαναάν, ἀπὸ τὴν Ῥωσίαν, ἀπὸ τὴν Οὐγγαρίαν, ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν, ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν». Διὰ τὸν Ἰππόδρομον λέγει: «Πουθενὰ εἰς ὅλον τὸν κόσμον δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἴδῃ κανεὶς τοιοῦτον θαῦμα». Καὶ δταν ἐνθυμῆται τὰ πλούτη αὐτῆς καταλαμβάνεται ἀπὸ θαυμασμόν: «Εἰς τὸ Παλάτιον ἀποστέλλονται κάθε χρόνον οἱ φόροι ἀπὸ ὅλην τὴν **Ἑλλάδα**. Οἱ πύργοι εἶναι γεμάτοι ἀπὸ μεταξωτὰ ἐνδύματα, ἀπὸ πορφύραν καὶ χρυσόν. Πουθενὰ εἰς τὸν κόσμον δὲν βλέπει κανεὶς παρόμοια κτίρια, οὔτε τόσον μεγάλα πλούτη. Οἱ Ἕλληνες, οἱ κάτοικοι τῆς χώρας, εἶναι πολὺ πλούσιοι εἰς χρυσὸν καὶ πολυτίμους λίθους. Περιπατοῦν ἐνδεδυμένοι μὲ μεταξωτὰ ἐνδύματα στολισμένα μὲ χρυσοῦς κροσσοὺς καὶ μὲ κεντήματα. Ὅταν τοὺς βλέπῃ κανεὶς στολισμένους κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπάνω εἰς τὰ ἄλογά των, λέγει πῶς εἶναι τέκνα βασιλέων. Ἡ δὲ χώρα εἶναι πολὺ μεγάλη καὶ ἔχει ἄφθονον σίτον, κρέας καὶ κάθε εἶδους ἐδῶδιμα. Κανεὶς εἰς ὅλον τὸν κόσμον, δὲν τοὺς ὑπερτερεῖ εἰς τὰ πλούτη» (2).

(1) Ἡ σύντομος αὕτη περιγραφή παρέχεται ἀπὸ τὰς διηγήσεις ξένων περιηγητῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, Φράγκων καὶ Ἀράβων, ὡς καὶ ἀπὸ παλαιᾶς εἰκόνας. Ἡ **Πόλις** ἦτο πυκνότατα κατοικημένη, ἦσαν «συνεχεῖς αἱ οἰκοδομαί». Θὰ εἶχε περίπου 1 ἑκατομμ. κατοίκους. Ὁ περίβολος αὐτῆς ἦτο ὀλίγον μικρότερος ἀπὸ τὸν περίβολον τῶν σημερινῶν Παρισίων. — Βλ. τὸ διάγραμμα, εἰς εἰκ. 5.

(2) «Οἱ αὐτοκράτορες ἠδύναντο νὰ λέγουν, ὅτι οὐδεὶς μο-

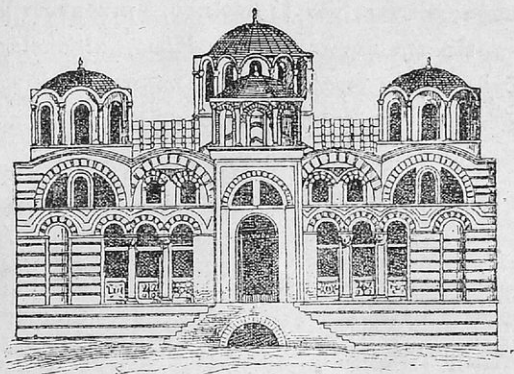
Ἀλλὰ καὶ ἄλλος θαυμασιώτερος στολισμὸς ἐξωράϊζε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αἱ πλατεῖαι καὶ τὰ παλάτια, αἱ στοαὶ καὶ ὁ Ἰππόδρομος ἐστολίζοντο μὲ ἀνδριάντας πεζοὺς καὶ ἐφιππούς, μὲ ἐξαισία ἀγάλματα τῶν ἀρχαίων θεῶν, τεχνουργημένα ἀπὸ μάρμαρον ἢ ὀρείχαλκον. Πολλοὶ δ' ἐφιπποὶ ἰδίως ἀνδριάντες εἶναι κολοσσιαῖοι, τοποθετημένοι ἐπὶ ὑψηλῶν βάθρων ἢ στηλῶν (τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, τοῦ Ἰουστινιανοῦ). Ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος εἶχον συναθροίσει οἱ αὐτοκράτορες ἀπαράμλλα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης διὰ νὰ στολίσουν τὴν πρωτεύουσάν των. Ἡ βασιλεύουσα ἦτο ἐν ἀπέραντον Μουσεῖον τέχνης.

Ἡ Βυζαντινὴ τέχνη. — Ἀρχιτεκτονική. — Ἐν μέσῳ τῶν ἀριστουργημάτων ἐκείνων ἡ πρὸς τὸ καλὸν ἀγάπη τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἶχε διατηρηθῇ. Ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. Κατὰ τὸν Ι' καὶ ΙΑ' αἰῶνα, μὲ τὴν στρατιωτικὴν δύναμιν, μὲ τὸν ἐμπορικὸν πλοῦτον, συνήνωσεν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία καὶ τὴν λάμψιν τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἐκτίσθησαν πολετελέστατα παλάτια ὡς μέρος τοῦ Μεγάλου Παλατίου μὲ ὥραϊαν ἀρχιτεκτονικὴν, μὲ θαυμασίαν διακόσμησιν τῶν αἰθουσῶν. Ἀλλ' ἡ βυζαντινὴ τέχνη εἶναι κυρίως ἐκκλησιαστικὴ τέχνη, διότι ἔνεκα τῆς βαθυτάτης εὐλαθείας οἱ Βυζαντινοὶ ὤλεσαν τὰς καλλιτεχνικὰς προσπάθειάς των ἑστρέφον εἰς τὴν ἀνέγερσιν καὶ τὸν στολισμὸν ἐκκλησιῶν.

ἡ ἀρχὴ τῆς Χριστιανωσύνης εἶχε τόσον μεγάλην πρωτεύουσάν, τόσον σημαντικὸν εἰσὸδὸν καὶ Κράτος τόσον ἀνθρώπων καὶ τόσον πυκνῶς κατοικημένον. Αἱ πόλεις τῆς Δύσεως εἶχον ἐρημωθῇ ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων· τὰ εἰρεῖπια τῆς Ῥώμης, τὰ ἐκ πηλοῦ τείχη, αἱ ξύλινα οἰκίαι καὶ τὸ στενὸν περιτείχισμα τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Λονδίνου δὲν ἔδιδον καμμίαν ἰδέαν τοῦ μεγέθους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν παλατιῶν, τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν τεχνῶν καὶ τοῦ πλούτου, τῶν ἀπειραρίθμων κατοίκων αὐτῆς» (Γιββων).

Καθ' ἑλους τοὺς αἰῶνας ἐκτίζοντο πολλὰ ἐκκλησίαι εἰς τὴν

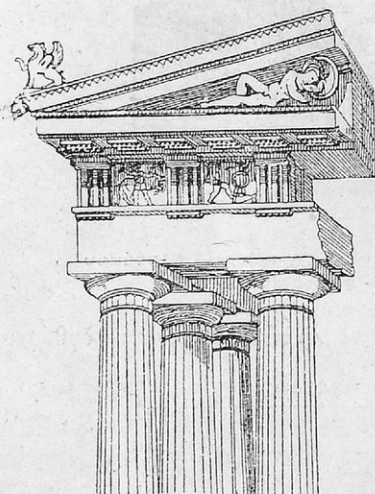
Εἰκ. 114.— Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναὸς τῆς Θεοτόκου
(τοῦ IB' αἰῶνος. — Ἡ πρόσοψις).

Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς ὅλον τὸ κράτος. Οὐδεμία ἔφθασεν

Εἰκ. 115.— Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.
Ἦναι μία ἀπὸ τὰς ὠραιότερας ἐκκλησίας. Οἱ τροῦλλοι ὑψώ-
γονται ραδινοί, οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι γεμάτοι ἀπὸ
διακοσμήσεις με πλίνθους καὶ περικαλύπτουν αὐτὴν
ὥς εἰς πολύχρωμος τάπητος.

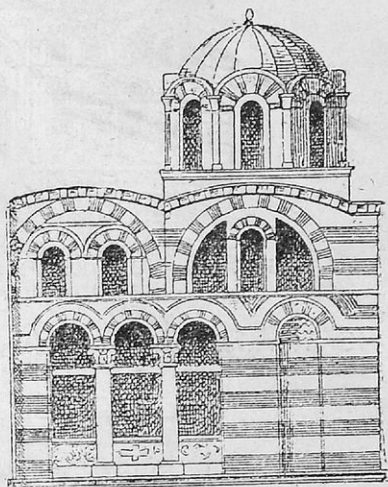
εἰς τὸ κάλλος καὶ τὴν τελειότητα τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Ἀλλὰ μετὰ τέσσαρας αἰῶνας, τὸν Ι΄ περίπου, ἐπικρατοῦν μερικαὶ τροποποιήσεις εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἰδίως, αἱ ὁποῖαι συντελοῦν εἰς τὴν δημιουργίαν ὡραίων πάλιν ἐκκλησιῶν. Γίνονται αὗται μικρότεροι κατὰ τὸ μέγεθος. Ἀλλὰ κτίζονται μὲ πολλὴν χάριν

Εἰκ. 116. — Μέρος ἀρχαίου ναοῦ. Ἡ τοικοδομία ἐγένετο μὲ μεγάλα τεμάχια μαρμάρων τελειῶς ἐπεξεργασμένων.

Ἐπεκράτουν δὲ αἱ εὐθείαι γραμφαί: (ἐπιστύλια, ἀετώματα).

Ἡ κλασικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἦτο εὐθύγραμμος.

Εἰκ. 117. — Μέρος βυζαντινοῦ ναοῦ (τῆς εἰκ. 114). — Ἡ τοικοδομία ἐγένετο μὲ μικρὰ παραλληλόγραμμα μάρμαρα, τὰ ὅποια ἐνηλλάσσοντο μὲ σειρὰς πλίνθων. Ἐπεκράτουν αἱ καμπύλαι (ἀψίδες, τρούλλοι). Ἡ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἦτο καμπυλόγραμμος.

καὶ ἡ οἰκοδομία των παρουσιάζει μεγάλην ποικιλίαν. Ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι εἶναι κτισμένοι μὲ ὑλικά διαφόρων χρωμάτων (ἔχουν πολλὰς ὀπτὰς πλίνθους), ὥστε γίνεται ἐναλλαγὴ χρωμάτων (λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ), ἡ ὁποία παράγει εὐάρεστον αἶσθημα εἰς τὸν ὀφθαλμόν. Ὁ τρούλλος γίνεται ὑψηλὸς καὶ βραδινός, μερικαὶ μάλιστα ἐκκλησίαι ἔχουν πολλοὺς τρούλλους. Τὰ παράθυρα ἔχουν δύο ἢ καὶ τρία τόξα. Οἱ κίονες γίνονται ὑψηλοὶ καὶ ἐλαφροί. Αἱ κύριαι γραμμαὶ εἶναι αἱ καμπύλαι κατ' ἀντίθεσιν

πρὸς τὴν ἀρχαίαν τέχνην, ἡ ὁποία ἀγαπᾷ τὰς εὐθείας (εἰκ. 116). Τὸ ὅλον δὲ σχέδιον τῶν ἐκκλησιῶν ἀποτελεῖ, καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἓν μέγα σχῆμα σταυροῦ. Ἡ Ὁρθόδοξος ἐκκλησία πρέπει νὰ ἐπιδεικνύεται μὲ τὸ σταυρικόν, τὸ σταυροειδὲς σχῆμα ⁽¹⁾.

Ἡ Ζωγραφικὴ.—Καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ ἐσωτερικὴ διακόσμησις τῶν ἐκκλησιῶν εἶναι πολυτελής. Ὁ σπουδαιότερος στολισμὸς εἶναι τὰ ψηφιδωτά. Ὅταν ἀργότερα τὸ Κράτος κατέπεσε καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελῇ τὴν πολυδάπανον

Εἰκ. 118. — Ψηφιδωτόν. Ὁλόκληρος ἡ ζωγραφία ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὰ χρωματιστὰ λιθάρια.

Εἰκ. 119. — Τοιχογραφία, ὁ Χριστός. Εἶναι ζωγραφισμένη μὲ χρωστῆρα καὶ ὅλη εἶναι λεία.

ταύτην διακόσμησιν, ἤρχισαν (ἀπὸ τὸν IB' αἰῶνα) νὰ ζωγρα-

(1) Βλ. τὰς εἰκόνας ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν, ἀπὸ τὴν *Ἀγίαν Σοφίαν* καὶ ἔπειτα (μετὰ τὰς βασιλικάς), εἰκ. 16, 17, 22 κλ.

— Ἐκκλησίαι τῆς ἐποχῆς ταύτης, τοῦ Θ'—IB' αἰῶνος, σώζονται καὶ ἐν Ἀθήναις, ἡ μικρὰ *Μητρόπολις* (νότος τοῦ Ἀγίου Ἐλευθερίου, εἰκ. 22), οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, ἡ *Καπνικαρέα* κλ. ἐπίσης καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ὅμοιαι ἐκκλησίαι, μὲ θαυμάσια ψηφιδωτά, εἶναι ἡ *Μονὴ τοῦ Δαφνίου* καὶ ἡ *Μονὴ τοῦ Ὁσίου Δουκά* πλησίον τῆς Λεβαδείας.

φιζουν τοὺς τοίχους διὰ χρωσθήρας. Αἱ ζωγραφίαι αὗται λέγονται *τοιχογραφίαι*. Αἱ μεταγενέστεραι αὗται τοιχογραφημέναι ἐκκλησίαι εἶναι ἀκόμη μικρότεροι, ἀλλ' εἶναι στολισμένα ἀπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ τρούλλου ἕως τὸ ἔδαφος μὲ λαμπρὰς χρωματιστὰς ζωγραφίας, αἱ ὁποῖαι σκεπάζουν τοὺς τοίχους ὥς εἰς πολύχρωμος τάπη. Εἰς τὸν τρούλλον ζωγραφίζεται ὁ *Παντοκράτωρ*, εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ ἡ *Θεοτόκος* ἡ *Πλατυτέρα* (εἰκ. 80), ἀμέσως ὑποκάτω τοῦ τρούλλου οἱ *Εὐαγγελισταί*, εἰς τὰ περισσότερον καταφανῆ μέρη τῶν τοίχων αἱ σκηναὶ τῶν μεγάλων ἑορτῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὁ *Εὐαγγελισμός*, ἡ *Γέννησις*,

Εἰκ. 120.— Μία ἀπὸ τὰς μικρογραφίας ἐνός λαμπροτάτου χειρογράφου τοῦ 1' αἰῶνος. Παριστάνει τὸν Δαβὶδ φυλάσσοντα τὰ πρόβατά του. Ἡ γυνή, ἡ ἐποία κάθηται πλησίον του συμβολίζει τὴν Ἀρμονίαν.

ἡ *Βάπτισις* κλ. (1). Παρεμβάλλεται ζωγραφία μὲ χρώματα ἑκα-

(1) Αἱ σπουδαιότεραι παράστασεις αὗται εἶναι δώδεκα καὶ

μον οἱ Βυζαντινοὶ καὶ εἰς τὰς γνωστὰς ἐπὶ ξύλου κινήτας *εἰκόνας*, ἐπίσης πολὺ μικρὰς εἰς τὰ περιθώρια τῶν χειρογράφων βιβλίων, αἱ ὅποιαι ὀνομάζονται *μικρογραφίαι* ⁽¹⁾. Ὅλαι μαζὶ αἱ παραστάσεις αὗται ἀποτελοῦν τὴν πλουσιωτάτην καὶ ἐντελῶς πρωτότυπον *Βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν*, τὴν ὁποίαν ἀκόμη καὶ σήμερον ἀκολουθοῦν οἱ ἀγιογράφοι. Ἡ βυζαντινὴ τέχνη συνεδέθη μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν καὶ μὲ τὸ δόγμα τῆς Ὁρθοδοξίας, διὰ τοῦτο ἕως σήμερον εἰς τὴν χώραν, ἣ ὁποία τὴν ἐδημιούργησε, καὶ εἰς ὅλας ἀκόμη τὰς ὀρθοδόξους χώρας ἡ ἐκκλησιαστικὴ τέχνη ἀκολουθεῖ τὴν καθιερωμένην παράδοσιν.

Ἡ Γλυπτική.—Ἡ τέχνη ὅμως τοῦ μαρμάρου, ἡ ὁποία ἐδόξασε τοὺς προγόνους, δὲν ἐκαλλιεργήθη πολὺ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς. Ἡ παράστασις τῶν ἁγίων δι' ἀγαλμάτων δὲν ἐφαινετο εἰς αὐτοὺς εὐλαδῆς, διότι αὕτη συνεδέθη πάρα πολὺ στενῶς μὲ τὴν λατρείαν τῶν εἰδώλων. Ἀλλ' ἡ βυζαντινὴ γλυπτικὴ διέπρεψεν εἰς τὴν διακόσμησιν, καὶ ἐχρησίμευσε πρὸς στολισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν. Ὡς τοιαύτη διακοσμητικὴ τέχνη κατῴρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς μεγάλην τελειότητα καὶ νὰ παραγάγῃ ἀπαραμίλλα διακοσμητικὰ ἔργα.

Τὰ γλυπτὰ μάρμαρα χρησιμεύουν εἰς τοὺς ναοὺς ὡς κιονόκρανα, ὡς πλάκες διαφόρων προορισμῶν ἤτοι πρὸς στολισμὸν τοῦ ἁμβωνος, τοῦ τέμπλου, ὡς διαζώματα καὶ γεῖσα. Φθάνουν δὲ εἰς μεγάλην ποικιλίαν καὶ λεπτότητα. Αἱ διακοσμήσεις αὗται παριστάνουν διάφορα γεωμετρικὰ σχήματα, σχέδια ἀπὸ τὸν φυτικὸν κόσμον, ἄνθη, πτηνὰ, φανταστικά θηρία. Ἀξίαι θαυμασμοῦ εἶναι αἱ περιπλεκόμεναι διακοσμήσεις, ὡς κέντημα δαν-

λέγονται *δωδεκάορτα*, ζωγραφοῦνται δὲ ἕως σήμερον εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ τέμπλου, κάτωθεν τοῦ μεγάλου σταυροῦ.

⁽¹⁾ Βλέπε *μικρογραφίας* εἰς εἰκ. ἀρ. 66, 67, 71, 86, 99, 100, 102, 108, 109. — Εἰς δὲ τὰς ἀρχαῖς κεφαλαίων ἐξωγραφίζον ὠραιότατα *ἀρχικὰ γράμματα*, ὅποια βλέπε εἰς σ. 107 καὶ σ. 219.

τέλλας (1). Ἡ Ἐκκλησία μας διетήρησεν ἕως σήμερον τὴν τοιαύτην διακόσμησιν· μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι ἀντὶ τοῦ μαρμαροῦ μεταχειρίζεται τὸ ξύλον. Οὕτω κατεσκευάσθησαν τὸν ΙΖ' — ΙΗ' αἰῶνα θαυμάσια ξυλόγλυπτα ἔργα, ὡς τέμπλα, εἰκονοστάσια, τὰ ὁποῖα στολιζοῦν ἕως σήμερον εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος τὰς παλαιὰς ἐκκλησίας.

Τὰ κομψοτεχνήματα.—Με μεγάλην ἀγάπην καλλιεργεῖται ἡ μικροτεχνία ἐπὶ ξύλου, ἐπὶ μετάλλου, ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ. Πολυτιμώτατα εἶναι τὰ λεγόμενα *δίπτυχα* ἢ *τρίπτυχα*, τὰ ὁποῖα συνίστανται ἀπὸ δύο ἢ τρία πλακίδια, μικρὰ φύλλα ἐξ ἐλεφαντοστοῦ. Ἐκ τῆς ἰδίας δὲ πολυτιμοτάτης ὕλης ἐτεχνουργοῦντο μικρὰ *κιβώτια* (κυτία) ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐναπετίθεντο ἅγια λείψανα καὶ ἄλλα πολύτιμα πράγματα. Ἡ χρυσοχοικὴ δὲ τέχνη, ἡ τέχνη τοῦ εὐγενοῦς μετάλλου, εἶχε φθάσει εἰς ἀνέφικτον τελειότητα. Οἱ βυζαντινοὶ χρυσοχόοι κατεσκεύαζον θαυμάσια κομψοτεχνήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον παντοειδεῖς διακοσμήσεις καὶ ποικίλας παραστάσεις. Ἰδίως δ' ἐμάγευεν εἰς τὰ ἔργα ταῦτα ἡ λάμψις τῶν χρωμάτων, ἡ ὁποία ἐγένετο διὰ τοῦ σμάλτου. Ὁδηγὰ δὲ διὰ χρωματιστοῦ ὑαλίνου μίγματος, τὸ ὁποῖον ἐκαίετο καὶ ἀπεκρυσταλλώνετο. Ἐξαίσια καὶ ποικιλώτατα ἦσαν τὰ ἔργα ταῦτα τῆς σμαλτικῆς. Διὰ ταύτης ἐστολιζόντο τὰ ὡραιότατα *πολυκάνδυλα* καὶ *ποικιλώτατα* ἄλλα *κειμήλια* τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν παλατίων. Θαυμάσια ἐπίσης ἦσαν μικροσκοπικὰ ἔργα ξυλογλυφίας, ἰδίως σταυροί. Εἰς τὰς παλαιὰς μονὰς, ἰδίως εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, φυλάσσονται εἰς τὰ σκευοφυλάκια πολύτιμα τοιαῦτα ἱερὰ σκεύη. Ἡ διαφορὰ εἶναι, ὅτι εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, μετὰ τὸν ΙΔ' ἰδίως αἰῶνα, ἔνεκα πτωχείας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατασκευάζωνται ἐπὶ πολυτίμου ὕλης, καὶ ἔλα ταῦτα κατεσκεύαζοντο ἐπὶ ἀργύρου (τὰ *κιβώτια*)

(1) Βλ. τὰς εἰκόνες ἀρ. 1, 18, 83, 97. Πρὸς μὲ τὰ ἀρχιτεκτονικά· εἰς ἀρ. 61-63.

ἢ ἐπὶ ξύλου (οἱ σταυροί), ἀλλὰ μὲ πολλήν τέχνην καὶ λεπτότητα εἰς τὰς διακοσμήσεις καὶ τὰς παραστάσεις.

Ἡ βιοτεχνικὴ καλλιτεχνία. — Τὰ περίφημα μεταξωτὰ υφάσματα πολλάκις ἦσαν ἔργα τέχνης· διότι μὲ λεπτότητα καὶ ἐντέλειαν ἐφιλοτεχνοῦντο κεντήματα εἰς τὴν μέταξαν καὶ τὴν πορφύραν μὲ ποικιλώτατα σχέδια καὶ παραστάσεις. Συνήθως παριστάνοντο διάφορα πτηνὰ, ἰσίως ἄετοι καὶ ταῦνες, ζῶα φανταστικά, ἀκόμη καὶ πρόσωπα ἀνθρώπων καὶ δλόκληροι σκηναί.

Παμποικιλὰ δὲ εἶναι καὶ τὰ ἄλλα βιοτεχνικὰ μικροτεχνήματα χρυσᾶ, ἀργυρᾶ, χάλκινα, πήλινα, διάφορα σκευὴ ἐκ πολυτίμων λίθων, ἐξ ἀλαβάστρου, ἐκ κρυστάλλου, ἐκ ξύλου, ἐκ πάσης ἄλλης ὕλης σκευή. Καὶ μικρὰ ἀκόμη ὥρολόγια ἐγνώριζον οἱ Βυζαντινοὶ νὰ κατασκευάζουν, ἀναφέρεται δὲ ἐν χρυσοῦν *ὄργανον*, τὸ ὁποῖον κατεσκευάσθη κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος *Θεοφίλου*, καὶ τὸ ὁποῖον ἦτο θαῦμα τέχνης. Τεῖαυτα ἦσαν τὰ ἐξαισία κομψοτεχνήματα, τὰ ὁποῖα ἀπέστελλον οἱ αὐτοκράτορες δῶρα εἰς τοὺς ῥήγας τῆς Δύσεως, διεδίδοντο δὲ διὰ τοῦ ἐμπορίου εἰς ἔλους τοὺς λαοὺς καὶ ἔφερον κόλοσσιαῖον πλοῦτον εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. — Ἡ τέχνη εἶναι ἡ ἐμφανεστέρα ἐκδήλωσις τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐνὸς λαοῦ. Ἡ διάδοσις λοιπὸν τῆς βυζαντινῆς τέχνης εἰς ὅλον τὸν κόσμον εἶναι ἡ τρανότερα ἀπόδειξις τῆς διαδόσεως τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἐπίδρασις δὲ τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἀσκίεται πολὺ μακράν. Αἱ πόλεις Κίεβον καὶ Ἑνετία ἀμιλλῶνται νὰ ὁμοιάσουν μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ Ῥωσικὴ τέχνη καὶ ὅλων τῶν σλαβικῶν λαῶν τοῦ Αἵμου εἶναι ἐντελὼς βυζαντινὴ. Ἡ τέχνη τῆς Ἀρμενίας καὶ τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου, ἡ τέχνη εἰς τὴν Ἰταλίαν εἶναι πάλιν βυζαντινὴ. Ἀκόμη καὶ οἱ ἐχθροὶ τοῦ Χριστιανικοῦ ὀνόματος, οἱ Ἀραβες, ὡς πρὸς τὴν τέχνην εἶναι ὑπόδουλοι εἰς τὸ Βυζάντιον. Οἱ Καλίφαι τῆς Δαμασκοῦ, τῆς Βαγδάτης καὶ τῆς Κορδούης δανεῖζονται διαρκῶς τεχνίτας ἀπὸ τῆν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ ἐπίδρασις τῆς βυζαντινῆς τέχνης

φθάνει ἕως τὴν Ἰσπανίαν (τὴν ὁποίαν κατέχουν οἱ Ἀραβες), ἕως τὴν Γαλλίαν, ἕως τὴν Ἀγγλίαν, ἀκόμη καὶ ἕως τὴν Σκανδιναυίαν (1). Οἱ ἀνατολικοὶ λαοί, καὶ ὅλη ἡ Εὐρώπη εἶναι ὑποτελῆς εἰς τὸν πολιτισμὸν τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ Ἑκπαίδευσις καὶ τὰ σχολεῖα.—Πολὺ μεγάλας προσπάθειας κατέβαλλεν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία διὰ τὴν μόρφωσιν καὶ ἐκπαίδευσιν τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας. «Ὁφείλεις νὰ διδάξης, ἔλεγον, τὸν ἀγράμματον λαόν». Ἡ ἐκπαίδευσις τοῦ λαοῦ ἦτο ἀντικείμενον μεγάλης φροντίδος. Ὁ παῖς ἔπρεπε πρῶτον νὰ φοιτήσῃ εἰς τὸν διδάσκαλον, ἦτοι τὸν γραμματιστὴν καὶ ἔπειτα νὰ ὑπάγῃ πρὸς ἐκμάθησιν τέχνης. Εἰς τὴν ἐκπαιδευτικὴν κίνησιν σπουδαιστάτην ὄρασιν εἶχον τὰ μοναστήρια. Τὰ σχολεῖα τῶν ἡσάν ὡς, θὰ ἐλέγομεν, σχολεῖα τοῦ Κράτους. Πιθανὸν εἶναι, ὅτι ὑπῆρχον καὶ λαϊκὰ σχολεῖα. Ἐκάστη μεγάλη μονὴ εἶχε τὸ σχολεῖον αὐτῆς. Εἰς τὰ κατώτερα, τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, ἐμάνθανεν ὁ παῖς, ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς, ὀλίγην ἀριθμητικὴν, τὴν ἱερὰν ἱστορίαν καὶ ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους. Εἰς δὲ τὰ ἀνώτερα σχολεῖα τῆς Μέσης Ἑκπαίδεψεως, ἃς εἵπωμεν, ἐδιδάσκοντο τελείως τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά. Εἰς καλὸς μαθητὴς ἠδύνατο νὰ γνωρίξῃ ἐκ στήθους τὸν «Ὅμηρον», νὰ ἐρμηνεύῃ αὐτὸν καλῶς καὶ νὰ κάμνῃ παρατηρήσεις περὶ τοῦ μέτρου, τῆς συντάξεως καὶ τῶν διαφορῶν σχημάτων τοῦ λόγου. Ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ἦτο πολὺ διαδεδομένη καὶ ἐγένετο μὲ πολλὴν εὐρυμῆθειαν ἐμβριθεῖαν.

Ἐν γένει κατεβάλλετο πάντοτε προσπάθεια εἰς τὴν διδασκαλίαν νὰ συνδυάζεται ἡ χριστιανικὴ σοφία μὲ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν (σ. 32, 105). Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παιδείσις συνεβάδιζε μὲ τὴν κοσμικὴν. Τὰ βιβλία τῶν μαθητῶν ἡσάν ἀφ' ἐνὸς ἐκκλησιαστικά, ἀφ' ἑτέρου περιλήψεις ἀπὸ τὰ συγγράμματα τῶν ἀρ-

(1). Τὰ ὅσα παραλαμβάνω ἀπὸ τὸν *Ραμπώ*, τὸν *Μπαγιέ*, τὸν *Ντελ* καὶ ἄλλους.

χαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων (ιδίως τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους), τῶν ἀρχαίων ἐπιστημόνων (ιδίως τῶν μαθηματικῶν) καὶ ἀνθολογίαι, χρηστομάθειαι ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ποιητὰς καὶ πεζογράφους. Οἱ Εἰκονομάχοι βασιλεῖς εἰργάσθησαν πολὺ πρὸς εὐρυτέραν διάδοσιν τῆς παιδείας πρὸς τὸν λαόν.

Τὰ Πανεπιστήμια.—Ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνας ἡ πολιτεία κατέβαλε μεγάλην προσπάθειαν ἰδίως διὰ τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν. Αἱ περίφημοι σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, εἰς τὰς ὁποίας ἐδιδάσκετο ἡ ἀρχαία σοφία, εἶχον θεωρηθῇ ὡς τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς εἰδωλολατρείας καὶ εἶχον κλεισθῇ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλὰ πρὸ ἐνὸς αἰῶνος ὁ Θεοδόσιος ὁ Β' (425) εἶχεν ἰδρῦσει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν Πανεπιστήμιον. Ἐδιδάσκετο ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Λατινικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία, τὸ δίκαιον, ἡ θεολογία καὶ ἡ φιλοσοφία.

Ἰδίως ἔμως ἡ μεγάλη Μεταρρύθμισις ἔφερε σπουδαιότατους καρποὺς διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν. Ἀνέκαθεν ἐλειτούργει εἰς ἓν ἀπὸ τὰ παλάτια, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο Μαγναύρα (1), ἀνωτέρα σχολή. Ὁ ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας, ὁ καὶσαρ Βάρδας (περὶ τὸ 860), ἀναδιωργάνωσε τὴν Σχολὴν ταύτην. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦτο ἐδιδάσκοντο ἡ γραμματικὴ, ἡ ῥητορικὴ, ἡ φιλολογία, ἡ φιλοσοφία, τὰ μαθηματικά, (ιδίως ἡ γεωμετρία καὶ ἀστρονομία), ἀκόμη καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Μετὰ ἓνα αἰῶνα ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ *Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου* (950), αἱ ἀνώτεραι σχολαὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὗρισκοντο εἰς μεγάλην ἄνθησιν. Οἱ φοιτηταὶ ἦσαν πάντοτε δωρεὰν δεκτοί, ὅσοι δὲ εἰργάζοντο ἦσαν βέβαιοι ὅτι θὰ ἀπέκτων τὴν ὑψηλὴν εὐνοίαν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ θὰ ἠδύναντο νὰ φθάσουν μὲ τὰς γνώσεις αὐτῶν εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα. Ἀπὸ τοὺς σπουδαστὰς τούτους λαμβάνει ἡ πολιτεία τοὺς ἀνωτάτους αὐτῆς λειτουργοὺς καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν διοίκη-

(1) Ἀπὸ τὸ magna aula=μεγάλῃ αὐλῇ (παλάτιον).

σιν. Οἱ καθηγηταὶ ἐκλέγονται κατόπιν αὐστηρᾶς δοκιμασίας καὶ πρέπει νὰ εἶναι καθ' ὅλα ἄψογοι εἰς τὸν θῆλον των. Μεγάλῃ ἦτο ἡ τιμὴ, ἡ ὁποία ἀπενέμετο πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἐθεωροῦντο ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα πρόσωπα τοῦ Κράτους.

Ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου (κατὰ τὸ 1050), μεταῖνα αἰῶνα, καὶ πάλιν λαμπρύνεται τὸ Πανεπιστήμιον. Ἀναδιοργανωτὴς αὐτοῦ εἶναι ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, εἰς ἀπὸ τοὺς πλέον ἐξαιρετικοὺς σοφοὺς τοῦ Βυζαντινοῦ Μεσαιῶνος. Ὁ Ψελλὸς ἐχρημάτισε καὶ ὑπουργὸς πολλῶν αὐτοκρατόρων, τοῦ Μονομάχου καὶ ἄλλων μετ' αὐτόν. Ὡς ὑπουργὸς δὲν ἠυδοκίμησεν, ἀλλ' ὡς λόγιος κατέλαβε ὑψηλὴν θέσιν. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον εἶχε τὸν τίτλον ὕπατος τῶν φιλοσόφων, ἦτο καὶ τι ἀνάλογον πρὸς τὸν σημερινὸν πρύτανιν. Ὁ Ψελλὸς διδάσκει φιλοσοφίαν, ἐρμηνεύει ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ ποιητάς. Ἡ διδασκαλία του ἐφημίσθη εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἀπὸ τὴν Δύσιν καὶ ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, ἀκόμη καὶ οἱ Ἀραβες, πηγαίνουσι νὰ τὸν ἀκούσιν. Ἡ φήμη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως διετηρήθη καὶ εἰς τοὺς κατόπιν αἰῶνας. Ἔως τὴν πτώσιν τῆς Πόλεως τὰ ἀνώτερα αὐτῆς παιδευτήρια ἐργάζονται πρὸς διδασίαν τῶν γραμμάτων. Ἡ γνώσις τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ σοφίας ἐν γένει ἡ παιδεία ἦτο κοινὴ εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν (1).

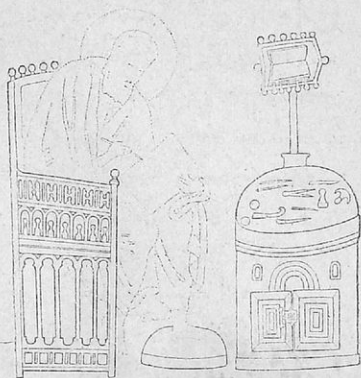
(1) «Τὸ πνεῦμα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πλάτωνος ἐφώτιζε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αἱ πολυαἰθμίαι ἐρμηνεύει καὶ τὰ σχόλια τῶν Βυζαντινῶν εἰς τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς, δεικνύουν μὲ πόσῃ ἐπιμέλειαν ἀνεγινώσκοντο. Οἱ Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπεκάλυψαν τὴν κοινὴν γλῶσσαν καὶ ἀνέκτησαν τὴν εὐκόλον χρῆσιν τῆς γλώσσης τῶν προγόνων αὐτῶν, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ἀριστούργημα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ἡ γνώσις τῶν ὑπερέχον διδασκαλῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον μαγεύσει καὶ διδάξει τὸ μέγιστον ἀπὸ τὰ ἔθνη (τοὺς Ῥωμαίους), εἶχε κατὰ τὴν πολλὴν κοινὴν. Ἡ Κωνσταντινούπολις, περιέκλειεν εἰς τὸν περίβολον αὐτῆς τόσῃν ἐπιστήμῃν καὶ τόσῃν βιβλίῳ, ὅσα δὲν ὑπάρχον εἰς ὅλας μαζί τὰς μεγάλας χώρας τῆς Δύσεως, (Γιββων).

Τὰ βιβλία καὶ αἱ βιβλιοθήκαι. — Κατὰ τὸν Μεσαιῶνα, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἔγραφον ἐπὶ παπύρου, δηλαδὴ ἐπὶ χάρτου κατασκευασμένου ἀπὸ τὰς Ἴνας τοῦ ὀμωνύμου φυτοῦ τοῦ Νείλου. Συχνότερον ἔγραφον ἐπὶ *περγαμηνῆς*, ἡ ὁποία ἦτο δέρμα ζώου κατειργασμένον πολὺ λεῖον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἡ ὕλη, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐγράφοντο τὰ βιβλία, ἐστοίχιζεν πάρα πολὺ, ἐξ ἄλλου ἔπρεπε νὰ ἀντιγράφωνται διὰ τῆς χειρός, διὰ τοῦτο λέγονται *χειρόγραφα*. Μεγάλῃ λοιπὸν ἦτο ἡ δυσκολία καὶ ὁ κόπος ἀποκτήσεως βιβλίων,

μέγισται δὲ δαπάναι, ἀπείρως μεγαλύτεραι ἀπὸ σήμερον, ἀπηγοῦντο διὰ νὰ κα-

ταρτισθοῦν βιβλιοθήκαι. Ἐκτὸς δὲ τούτου, καὶ ἐκ τῶν καταστροφῶν, τὰς ὁποίας ἐπέφερον αἱ βαρβαρικά ἐπιδρομαί, πολλὰ συγγράμματα τῆς ἀρχαιότητος ἐχάθησαν. Καὶ ἂν πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἐσώθησαν, ἡ τιμὴ ἀνήκει εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς. Ὅχι μόνον διὰ τῶν πολέμων ἡμπόδισαν οἱ Ἕλληνες τοῦ Μεσαιῶνος τοὺς βαρβάρους νὰ καταστρέφουν τὴν ἀρχαίαν σοφίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ μεγάλας δαπάνας καὶ κόπους διεφύλαξαν εἰς ἡμᾶς τὴν πολύτιμον κληρονομίαν τῆς ἀρχαιότητος.

Εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀντιγραφῆς καὶ διασώσεως τῶν ἀρχαίων συγγραφέων πάλιν τὰ μοναστήρια πρωτοστατοῦν. Οἱ ἀντιγράφεῖς ἀρχαίων χειρογράφων εἶναι ἰδίως μοναχοί. Εἰς τὰ μεγαλύτερα μοναστήρια ἐγίνετο συστηματικὴ ἐργασία. Εἰς μίαν μεγάλην αἴθουσαν ἔγραφον καθ' ὑπαγόρευσιν ἐνός, ὁ ὁποῖος ἀνεγίνωσκε τὸ πρωτότυπον χειρόγραφον. Ἐπειτα λόγιοι ἄνθρωποι διώρθω-

Εἰκ. 121. — Ἅγιος γράφων χειρόγραφον. Ἐπὶ τῆς τραπέζης εἶναι τὰ γραφικὰ ἐργαλεῖα. Ἐκεῖ δὲ ἡ τράπεζα ἀνω ἀναλόγιον καὶ κάτω ἐρμάριον πρὸς τοποθέτησιν τῶν βιβλίων.

Εικ. 122. — Δείγμα μικρογραμμάτου γραφῆς ἀπὸ τὸ τέλος χειρογράφου τοῦ 1003 μ. Χ. (γραφέντος ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Β').

Ἐτελιώθη σὺν Θεῷ ἡ βί-
βλος αὕτη ἡμέρα πέμ-
πτη ὥρα, τετάρτη· εἰς
μῆναν ἀπρίλλιον. Εἰς
πεντεκεδεκάτην ἡμέ-
ραν τοῦ αὐτοῦ μηνός·
Ἔτους, Γ' φ' ια'. ἸΝΔ(ικτιῶνος) Α'
Βασιλεύοντος τῶν φι-
λοχρίστων βασιλέων
ἡμῶν, βασιλείου καὶ
κωνσταντίνου· γραφὲν
διὰ χειρὸς βασιλείου
πρεσβυτέρου καὶ καλλογράφου
τῆ(ν) τέχνη(ν)· ὅσοι δὲ ἀνα-
γινώσκειται εἰς τὴν βί-
βλον αὐτὴν εὐχεσθαι ὅ-
τι ἐμοῦ τοῦ πάππου

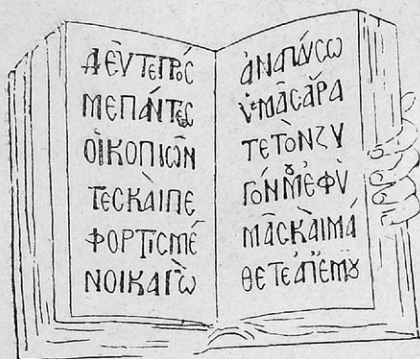
«Ἐτελιώθη σὺν Θεῷ ἡ βί-
βλος αὕτη ἡμέρα πέμ-
πτη ὥρα, τετάρτη· εἰς
μῆναν ἀπρίλλιον. Εἰς
πεντεκεδεκάτην ἡμέ-
ραν τοῦ αὐτοῦ μηνός·
Ἔτους, Γ' φ' ια'. ἸΝΔ(ικτιῶνος) Α'
Βασιλεύοντος τῶν φι-
λοχρίστων βασιλέων
ἡμῶν, βασιλείου καὶ
κωνσταντίνου· γραφὲν
διὰ χειρὸς βασιλείου
πρεσβυτέρου καὶ καλλογράφου
τῆ(ν) τέχνη(ν)· ὅσοι δὲ ἀνα-
γινώσκειται εἰς τὴν βί-
βλον αὐτὴν εὐχεσθαι ὅ-
τι ἐμοῦ τοῦ πάππου

Οἱ Βυζαντινοὶ συνήθιζον καὶ εἰς τὴν **μικρογράμματον** καὶ εἰς τὴν **κεφαλαιώδη** γραφὴν νὰ συμπλέκουν πρὸς ἄλληλα τὰ γράμματα καὶ νὰ μεταχειρίζωνται πολλὰς συντμήσεις. Ἐνίοτε οἱ ἀντιγραφεῖς ἦσαν ἀμαθεῖς. Πολλάκις αἱ λέξεις ἦσαν ἡνωμένοι, χωρὶς τόνους καὶ στίξεις. Ἡ γραφὴ των ὅμως ἦτο γενικῶς κα-
νονική καὶ ζωηρά. Μερικὰ χειρόγραφα εἶναι μὲ θαυμασίαν **καλλιγραφίαν** γεγραμμένα, κοσμοῦνται δὲ μὲ ὠραιστάτας **μικρογραφίας** εἰς τὸ περιθώριον.

Ἀπὸ κτίσεως, ἦτοι δημιουργίας κόσμου, ἐλογάριαζον 5.508 ἔτη π.Χ. Ὡστε, διὰ νὰ εὗρωμεν τὴν σημερινὴν πρέπει ν' ἀφαι-
ρέσωμεν ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν χρονολογίαν 5.508. Ὡστε, ςφια' = 6511—5508=1003. — Ἰνδικτιῶν δὲ εἶναι κύκλος 15 ἐτῶν.

νον τὰ ἀντίγραφα. Τὴν ἰδίαν ἐργασίαν ἔκαμνεν εἰς τὸ Παλάτιον καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος. Τὰ

Εἰκ. 123. — Δείγμα κεφαλαϊώδους γραφῆς ἀπὸ Εὐαγγέλιον, τὸ ὁποῖον σώζεται εἰς τοιχογραφίαν.

«Δεῦτε πρὸς ἀναπαύσω
με πάντες ὑμᾶς ἄρα-
οἱ κοπιῶν- τε τὸν ζυ-
τες καὶ πε- γόν μου ἐφ ὑ-
φορτισμέ- μᾶς καὶ μᾶ-
νοι καγὼ θετε ἀπ' ἐμοῦ».

ἄρχαια χειρόγραφα ἔπρεπε νὰ εὑρεθοῦν καὶ νὰ συναθροισθοῦν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Οἱ πλούσιοι λόγιοι, οἱ προστάται τῶν γραμμάτων ἄρχοντες τοῦ Κράτους, ἔστελλον πράκτορας εἰς ὅλα τὰ μέρη, ὅπου ἦτο δυνατόν νὰ εὑρεθοῦν χειρόγραφα. Μεγάλαι βιβλιοθήκαι εἶχον καταρτισθῇ (ιδίως ἀπὸ τὸν Φώτιον, ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον), αἱ πολυτιμότεραι ἦσαν αἱ τοῦ Παλατίου καὶ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μαγναύρας.

Ἡ λογοτεχνία. — Εἰς τὴν ἐξόχως μορφωμένην ἐκείνην κοινωνίαν ὁ πνευματικὸς βίος ἦτο πολὺ ζωηρός, ἡ δὲ συγγραφικὴ παραγωγὴ ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς ὅλως ἐξαιρετικὰς δραστηριότητας αὐτῆς. Τὸ παράδειγμα δίδουν οἱ αὐτοκράτορες. Εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περίερον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀναφέρονται βασιλεῖς καὶ βασίλισσαι ἀκόμη, οἱ ὅποιοι ἠσχολήθησαν περὶ τὰ γράμματα καὶ ἐξέδωκαν συγγραφάς, ὅσον κατὰ τὴν περίερον τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ⁽¹⁾. Εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν

(1) Αὐτὸς ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο συγγραφεὺς καὶ οὗτος καὶ ὁ Ἡράκλειος καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες διέπρεπον εἰς τὰς θεολογικὰς συζητήσεις. Γνωρίζομεν τὰ νομικὰ ἔργα καὶ συλλογὰς τοῦ

ὁποῖαν οἱ Φράγχοι βασιλεῖς δὲν ἤξευρον νὰ βάλουν τὴν υπογραφήν των, οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἦσαν σοφοί. Ὅλοι ἐγίναν προστάται των τεχνῶν καὶ των γραμμάτων. Δὲν ἦσαν δὲ αὐτοὶ οἱ ὅποιοι ἐδίδον τὴν ὠθησιν· γλούθουν μᾶλλον τὸ πνεῦμα τῆς ἐπεχΐης.

Μεγίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν ἱστορίαν των γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει υπῆρξεν ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία, ἥτις δὲν περιορίζεται εἰς τὰ σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ ἔχει γενικώτερον, παγκόσμιον χαρακτήρα ⁽¹⁾. Ἡ πρώτη ἐποχὴ αὐτῆς ἕως τὴν δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου ἔχει ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τὴν προσήλωσιν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, εἶναι πλήρης ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαίας σοφίας, (σ. 102 ἐξ.) Κατόπιν ἡ σκληρὰ πάλῃ περὶ υπάρξεως ἐναντίον των Ἀράβων, δὲν ἀφίνει καιρὸν πρὸς τοιαῦτα ἔργα, καὶ ἐπὶ δύο αἰῶνας στερεῖται ἡ πνευματικὴ παραγωγὴ (εἶναι οἱ «σκοτεινοὶ αἰῶνες» 650—850). Ἀπὸ τὰ τέλη τῆς Εἰκονομαχίας ἀρχίζει γονιμωτάτη περίοδος τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς λογο-

λέοντος τοῦ Γ', Κωνσταντίνου τοῦ Ε' Βασιλείου τοῦ Α' καὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (σ. 210). Πολλοὶ ἔγραφαν **Ταντικά**, δηλαδὴ περὶ πολεμικῆς τέχνης (ὁ Μαυρίκιος, ὁ Λέων Σ', ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὁ Φωκάς, σ. 215). Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος εἶναι ἀντιπρόσωπος μεγάλῃς πνευματικῆς κινήσεως. Ἀργότερον θὰ ἴδωμεν βασιλεῖς σπουδαίους ἱστορικούς.

(1) «**Ἡ ἰδιαίτουσα σημασία τοῦ πνευματικοῦ βίου των Βυζαντινῶν** δὲν δύναται ἀρκετὰ ἐντόνως νὰ ἐξαρθῇ. Τὸ κυριεχοῦν στοιχεῖον εἰς τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν εἶναι τὸ Ἑλληνικόν. Εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος τὴν διεύθυνσιν ἔχουν τὰ πλήθη, των ὁποίων ἡ γλῶσσα ἦτο ἡ Ἑλληνικὴ. Αἱ πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις εἰς τὸν δημόσιον βίον, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, εἰς τὴν ἀνωτέραν καὶ τὴν κατωτέραν κοινωνίαν, εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὴν τέχνην ἦσαν ἑλληνικαί. Ἐνταῦθα λαμπρῶς ἐκδηλοῦνται ἡ παλαιὰ παρατήρησις, ὅτι αἱ δυνάμεις ἐνὸς ἔθνους κενῶνται εἰς τὸν πνευματικὸν βίον. Σπουδαιότατον δὲ γεγονὸς εἶναι ἡ ποικιλία τῆς κοινωνικῆς θέσεως των συγγραφέων. Πολλὰ ἀπὸ τὰ σημαντικώ-

τεχνίας, ἡ ὁποία βαίνει διαρκῶς ἀνυφουμένη. Τὸν Θ' αἰῶνα κυριαρχεῖ τὸ ὄνομα τοῦ *Φωτίου* (περὶ τὸ 850), τὸν ἐπόμενον τοῦ *Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου* (950), τὸν ΙΑ' τοῦ *Μιχαήλ Ψέλλου* (1050). Εἰς λαμπροτάτην δὲ ἀκμὴν ἀνυφούνται τὰ μεσαιωνικά Ἑλληνικά γράμματα τὸν ΙΒ' αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ ἕως τὴν πτώσιν τοῦ Κράτους δὲν διακόπτεται ἡ ἀνθησις αὐτῶν (ἕως τὸ 1453).

Αἱ ἐπιστῆμαι.—Πολλοὶ συγγραφεῖς ἤκμασαν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, φιλόσοφοι, φιλόλογοι, καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες. Ἡ φιλοσοφία κατὰ τὸν Μεσαιῶνα περιωρίζετο εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς διδασκαλίας τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Εἰς ἀπὸ τοὺς σοφωτέρους βυζαντινοὺς υπῆρξεν ὁ ἐκ Δαμασκοῦ *Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς*, ὁ ὁποῖος ἤκμασε κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Εἰκονομαχίας καὶ ἐπωνομάσθη διὰ τὴν εὐγλωττίαν τοῦ *Χρυσορράας*. Διὰ τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸ νὰ διάδοθῇ ἡ σπουδὴ τοῦ Ἀριστοτέλους. Μεγάλῃν δὲ φήμῃν ἀπέκτησεν ὁ Δαμασκηνὸς καὶ ὡς θεολόγος. Μετὰ σθένους ἀντεπεξῆλθεν ἐναντίον τῶν *Εἰκονομάχων* καὶ ἔγραψε σοφὰ συγγράμματα διὰ νὰ υπερασπισθῇ τὴν λατρείαν τῶν εἰκότων. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία τὸν ἐτίμησεν ὡς Ἅγιον.

Ἡ *Θεολογία* υπῆρξεν ὁ σπουδαιότερος κλάδος τῆς ἐπιστήμης εἰς τὸ Βυζάντιον. Πρωτότυπα ὅμως συγγράμματα δὲν παρήχθησαν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ῥητορικὴ, τὴν ὁποίαν ἐλάμπρυναν τὸν Δ' καὶ Ε' αἰῶνα οἱ Γρηγόριοι, οἱ Βασίλειοι καὶ οἱ Χρυσόστομοι, παρήκμασεν. Διότι ἐπεκράτει ἡ μίμησις, ὁ κύριος δὲ χαρακτὴρ αὐτῆς ἦτο ὁ ἐγκωμιαστικός. Διὰ τοῦτο τὰ συνηθέστερα προϊόντα εἶναι λόγοι εἰς ἑορτάς, πανηγυρισμοὶ μαρτύρων, ἐκκλησιῶν, ἐπιτάφιοι. ἐρμηνεῖαι περικοπῶν τοῦ Εὐαγγελίου.

Τερὰ πνεύματα ἔχουν ὑψηλὰ ἀξιώματα εἰς τὴν Πολιτείαν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἄλλοι πάλιν συγγραφεῖς ἀνήκουν εἰς τὸν λαόν. Καὶ οὕτω λαμβάνει ἡ λογοτεχνία ζωντανόν, ποικίλον καὶ πολυμερῆ χαρακτῆρα (*Κρουμβάχερ*).

Ἄν καὶ ἦσαν πολυμαθέστατοι οἱ Βυζαντινοί, ὅμως δὲν κατώρθωσαν νὰ κάμουν οὐδεμίαν σημαντικὴν ἀνακάλυψιν εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, οὔτε εἰς τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Διότι ἐδεδεσμεύοντο ἀπὸ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις των. Εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, τὸ θεόπνευστον ἐκεῖνο βιβλίον, περιλαμβάνεται ἡ ἀλήθεια περὶ ὅλων τῶν σπουδαίων ζητημάτων. Τὸ δὲ ἀστείρευτον ποσὸν γνώσεων, τὰς ὁποίας εἶχον παράλαβει ἀπὸ τοὺς προγόνους των, ἦτο ἀρκετὸν διὰ τὴν φυσικὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῶν περιέργειαν ὡς Ἑλλήνων ⁽¹⁾.

Οἱ Ἑγκυκλοπαιδικοί.—Τόσον μέγας ἦτο ὁ ὄγκος τῶν ἀρχαίων βιβλίων, ὥστε, ὡς ἔλεγον οἱ ἴδιοι οἱ Βυζαντινοί, «ἐφοδεῖτο κανεὶς καὶ ν' ἀκούῃ μόνον νὰ γίνεταί λόγος περὶ αὐτῶν». Μὲ χαρὰν λοιπὸν ἐπεδόθησαν εἰς τὴν διάσωσιν καὶ τὴν ταξινόμησιν τοῦ πνευματικοῦ ἐκείνου θησαυροῦ τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ κυρία ἀσχολία των στρέφεται εἰς τὸ νὰ κάμνουν μεγάλας συλλογὰς ἢ περιλήψεις ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ ἐρμηνείας αὐτῶν. Σήμερον ἔχομεν μεγάλα λεξικά, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται *Ἑγκυκλοπαιδεῖται*, καὶ εἰς τὰ ὁποῖα εὐρίσκομεν συστηματικῶς κατεταγμένας τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ ὅλων τῶν ἐπιστημῶν ⁽²⁾. Παρόμοιόν τι ἐπεχείρησαν οἱ Βυζαντινοί, ἰδίως κατὰ τὴν περίσδον ταύτην, ἡ ὁποία δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἐποχὴ τῶν *Ἑγκυκλοπαιδικῶν* (850—1050).

Μὲ μεγάλην σοφίαν καὶ μὲ ἀκούραστον φιλοπονίαν ἐπιδίδονται οἱ σοφοὶ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὸ ν' ἀντιγράφουν ἀποσπάσματα καὶ νὰ καταρτίζουν συλλογὰς καὶ περιλήψεις ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς (*ἐπιτομάς, ἀνθολογίας*). Ὁ λαμ-

(1) Ἡ ἐφεύρεσις τοῦ ὕγρου πυρός, ἄλλαι σπουδαῖαι μηχανικαὶ ἐφευρέσεις, δεικνύουν, ὅτι δὲν ἦτο εὐκαταφρόνητος ἡ ἐπίδοσις τῶν Βυζαντινῶν καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας.

(2) *Ἑγκύκλιον παιδεῖαν* ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὸ ποσόν, τὸν κύκλον ἐκείνων τῶν γενικῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας πᾶς ἐλεύθερος ἔφηβος ὤφειλε νὰ γνωρίζῃ πρὶν ἐπιδοθῇ εἰς εἰδικὴν τινα σπουδάν.

πρότερος από τους Βυζαντινούς σοφούς, ο Φώτιος (κατά το 850), ο οποίος είχε περιλάβει ἐν ἑαυτῷ ὁλόκληρον τὴν ἀρχαίαν σοφίαν, ἔγραψεν ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἐν σύγγραμμα, τὸ ὅποιον ἐπιγράφεται *Βιβλιοθήκη ἢ Μυριόβιβλος*. Εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἔργον ὁ Φώτιος ἀνθολογεῖ καὶ κρίνει 280 ἀρχαῖα συγγράμματα.

Κατόπιν μέγας ἐπίσης ἐγκυκλοπαιδικὸς εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ *Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος* (κατά το 950), ὁ ὅποιος μέ τὴν βοήθειαν πολλῶν λογίων καταρτίζει μεγάλας ἐπιτομὰς καὶ συλλογὰς ἀπὸ ἔργα διαφόρων ὑποθέσεων, ἱστορικά, νομικά, ἱατρικά, γεωπονικά καὶ ἄλλα. Αἱ σπουδαιότεραι εἶναι αἱ *Ἱστορικαὶ συλλογαὶ* καὶ οἱ *Βίοι Ἀγίων*. Ἡ πρώτη περιέχει ἀποσπάσματα ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἀρχαιότητος εἰς 53 βιβλία. Ἡ δευτέρα περιέχει παλαιοὺς βίους Ἀγίων καὶ μαρτύρων ⁽¹⁾, πρωτοτύπους ἢ μεταφρασμένους ἀπὸ ὅλας τὰς γλώσσας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, διὰ τοῦτο ὁ σοφὸς καὶ ἐπιφανὴς ἀνὴρ Συμεὼν, ὁ ὅποιος ἐπεστάτησεν εἰς τὴν συλλογὴν, λέγεται *Συμεὼν ὁ Μεταφραστής*. Ἐκ τῶν μεγάλων συλλογῶν τούτων τοῦ Πορφυρογεννήτου εἶναι καὶ τὰ πολιτικὰ συγγράμματά του, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνήκει καὶ τὸ γνωστὸν εἰς ἡμᾶς πολῦτιμον βιβλίον «Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως».

Κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ἐμφανίζεται ὁ πολυμαθέστατος σοφὸς ὁ *Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς* (κατά το 1050), ὁ ὅποιος κατεῖχε πᾶσαν ἐπιστήμην καὶ σοφίαν. Ἐκτὸς διαφόρων λόγων καὶ ποιημάτων ἀκόμη, ἔγραψεν ὁ Ψελλὸς παντὸς εἶδους βιβλία, θεολογικά, φιλοσοφικά, νομικά, ἱστορικά, μαθηματικά.

Τόσον μεγάλη ἦτο ἡ πνευματικὴ ζωὴ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὥστε αἱ ἐργασίαι τῶν λογίων τούτων δὲν περιορίζονται εἰς τὴν μοναξίαν τοῦ σπουδαστηρίου τῶν. Ὁ Φώτιος ἐκάλει εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ τοὺς φίλους του, ἀνεγίνωσκε καὶ ἡρμήνευε

(1) Λέγονται συνήθως *Συναξάρια* (ἀπὸ τὸ *συναξίς*, συνάθροις πρὸς πανηγυρισμὸν Ἀγίων). Τὸ κοινὸν δὲ βιβλίον, τὸ ὅποιον περιλαμβάνει ὅλους τοὺς βίους τῶν Ἀγίων, λέγεται *Μέγας Συναξαριστής*.

μετ' αὐτῶν τὰ ἀρχαῖα συγγράμματα. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος εἶχε καταρτίσει εἰς τὸ Παλάτιον ἕνα ἑμίλον σοφῶν, οἱ ὅποιοι εἰργάζοντο ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν του. Ὑπῆρχον λοιπὸν ἀπὸ τότε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν Φιλολογικοὶ Σύλλογοι, οἱ ὅποιοι εἰργάζοντο πρὸς διάδοσιν καὶ προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης. Συχνάκις ἐγίνοντο διαλέξεις, εἰς δημόσια μέρη (ὡς εἰς τὰς στοάς), συχνότατα δὲ ἐγίνοντο εἰς συναθροίσεις λογίων (ὡς καὶ εἰς τὸ Παλάτιον) θεολογικαὶ καὶ φιλοσοφικαὶ συζητήσεις. Ἐπικρατεῖ μάλιστα πολλάκις καὶ πνεῦμα ἀνεξαρτησίας σκέψεως καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἱστοριογραφία.— Πρωτότυπον δ' ἐργασίαν ἔκαμαν ἰδίως οἱ Βυζαντινοὶ εἰς τὸ εἶδος ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον πάντοτε διέπρεψαν, εἰς τὴν ἱστορίαν. Ὅλοι οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ, ἀπὸ τὸν διασημότερον, τὸν ἱστοριογράφον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸν *Προκόπιον* (σ. 46), ἕως τὴν πτώσιν τοῦ Κράτους (1453), μιμοῦνται τοὺς ἀρχαίους μεγάλους ἱστορικοὺς, ὡς τὸν Ἡρόδοτον, τὸν Θουκυδίδην, τὸν Πολύδιον. Κατὰ τὴν Μακεδονικὴν δὲ περίοδον διακρίνεται ὁ *Λέων ὁ Διάκονος*, ὁ ὁποῖος διηγέται τὰ κατορθώματα τοῦ Φωκᾶ καὶ τοῦ Τσιμισκῆ καὶ ἐξεικονίζει πολὺ ζωηρῶς τὴν λαμπροτάτην ἐκείνην ἐποχὴν τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Μὲ μεγάλην ἐπίσης ζωηρότητα ὁ *Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς* περιέγραψε τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς δυναστείας καὶ τὰ μετ' αὐτὴν γεγονότα.

Ἐκτὸς τῶν ἱστοριῶν τούτων, εἰς τὰς ὁποίας ἐξιστοροῦνται γεγονότα τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἔζησαν οἱ συγγραφεῖς (ἔπως εἶναι αἱ ἱστορίαι τοῦ Προκοπίου, τοῦ Διακόνου, τοῦ Ψελλοῦ), καὶ ἔν ἄλλῳ ἱστορικῷ εἶδος συνηθίζετο περισσότερο, αἱ λεγόμεναι *Χρονογραφαί*. Πάρα πολὺ ἀγαπητοὶ ἦσαν εἰς τὸν λαόν οἱ *Χρονογράφοι*. Ὁ παλαιότερος καὶ ὁ σπουδαιότερος αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ *Ἰωάννης Μαλάλας* (τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ), ὁ ὁποῖος ἔδωκε τὸ ὑπόδειγμα εἰς τὰς τοιαύτας δημώδεις ἱστορίας, ὁποίας συνήθως ἔγραφον καλόγηροι εἰς τὴν ἡσυχίαν τοῦ μοναστηρίου. Οἱ χρονογράφοι ἀρχίζουσιν ἀπὸ Ἀδὰμ (ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἦτοι ἀπὸ τῆς δημιουργίας) καὶ γράφουσιν τὴν ἱστορίαν ὅλων

τῶν λαῶν, ἐννοεῖται καὶ τὴν βυζαντινὴν, ἕως τὴν ἐποχὴν των. Τὸ ἔργον των, ὅπερ ὀνομάζεται *Χρονογραφία* ἢ *Χρονικὸν* ἢ *Σύννογος* *ἱστοριῶν* καὶ ὁμοιάζει μὲ ἐγχειρίδιον Γενικῆς ἱστορίας, εἶναι παγκόσμιος ἱστορία γραμμένη διὰ τὸν λαόν. Εἶχον δὲ τὰ ἔργα ταῦτα μεγάλην διὰδοσιν, διότι εἶναι γραμμένα μὲ ἀπλοῦκόν δημῶδες ὕφος, ὅχι μόνον εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς σλαβικοὺς καὶ εἰς τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὅποιοι μετέφρασαν χρονογράφους εἰς τὴν γλῶσσάν των. Τὰ δημῶδη ταῦτα βιβλία εἶχόν πάρα πολὺ μεγάλην διὰδοσιν παρὰ τῇ λαῷ καὶ μετὰ πολλῆς εὐχαριστήσεως ἀνεγινώσκοντο⁽¹⁾.

Ἡ ἡρωϊκὴ ποίησις. Ὁ Ἀκριτάς.—Ἡ ἡρωϊκὴ ἐκείνη ἐποχὴ τῶν μεγάλων πολέμων ἀφῆκε ζωνρὰ ἔχνη εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ. Ἰδίως οἱ ἀδιάλειπτοι ἀγῶνες, τοὺς ὁποίους διεξῆγε τὸ Κράτος εἰς τὰ ἀνατολικά σύνορα αὐτοῦ ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἀπὸ τὰς ἀκτὰς τῆς Κασπίας θαλάσσης ἕως τὰς ἐρήμους τῆς Συρίας.

Οὕτω, μικρὸν κατὰ μικρόν, ἀπὸ τὸν I' αἰῶνα ἤρχισεν ὁ λαὸς νὰ σχηματίζῃ ἡρωϊκὰ τραγούδια, τὰ ὁποῖα ἀπεδόθησαν εἰς ἓνα ἥρωα, ὡς ἀντιπρόσωπον ὅλων τῶν ἀγνώστων ἡρώων, οἱ ὅποιοι ἐμάχοντο χωρὶς ἀνάπαυσιν ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Ὁ ἥρωας οὗτος ὀνομάζεται *Διγενὴς Ἀκριτάς*, διότι «φυλάσσει τὰ ἄκρα», τὰ σύνορα τοῦ Κράτους. Ἀπὸ τὰ ἡρωϊκὰ ταῦτα ἄσματα τοῦ λαοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀναλογίαν μὲ τὰ κλέφτικα τραγούδια, συνετέθη ἀργότερα, κατὰ τὸν IB' αἰῶνα, ἐν συνεχῆς ἡρωϊκὸν ποίημα, ἐν ἡρωϊκὸν ἔπος. Τὰ δημῶδη ἄσματα, ἀπὸ τὰ

(1) Μετὰ τὸν Μαλάλαν ἀξιόλογος χρονογράφος τῆς ἐποχῆς τῶν Εἰκονομάχων εἶναι ὁ Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητὴς. Κατόπιν ἔρχονται ὁ Γεώργιος ὁ Ἀμαρτωλὸς καὶ ὁ Γεώργιος Κεδρηνός, τῶν ὁποίων αἱ χρονογραφίαι φθάνουν ἕως τὴν ἐποχὴν περίπου, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἐξιστορήσει. Ἀπὸ τοὺς χρονογράφους τούτους, ἰδίως τὸν Ἀμαρτωλόν, παρελάβομεν μερικὰ χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα. Μία δὲ χρονογραφία, ἡ ὁποία ἐγίνε πολὺ κοινή, ὀνομάζεται *Μέγας Χρονογράφος*.

ὅποια πρόεκυψε τὸ ἔπος τοῦτο, ἀποτελοῦν τὸν Ἀκριτικὸν κύκλον, ἐπειδὴ περιστρέφονται περὶ τὸν Ἀκρίταν. Καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τὰ δημῶδη ᾄσματα, τὰ ὅποια περιστρέφοντο εἰς τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, προήλθον τὰ ἀθάνατα ἡρωϊκὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου, ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια.

Τὸ ἡρωϊκὸν Ἀκριτικὸν ἔπος διετηρήθη εἰς χειρόγραφα, τὰ δημοτικὰ ᾄσματα διετηρήθησαν ἐπὶ 1000 σχεδὸν ἔτη εἰς τὸ στόμα ὄλου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ εἰς πᾶσαν χώραν, ὅπου ὑπῆρξεν Ἑλληνισμός. Ὁ Ἀκρίτας ἡμέραν καὶ νύκτα πολεμεῖ ἀκούραστος εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου. Πολεμεῖ διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ Κράτος ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως, νὰ καθυποτάξῃ τοὺς ἀπίστους, νὰ υπερασπισθῇ τὴν Ῥωμανίαν, ὅπως ἐλέγετο τὸ Βυζαντινὸν Κράτος, καὶ τὴν Ὁρθόδοξίαν. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀκρίτας ἔγινεν ὁ ἐθνικὸς ἥρως τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος συμβολίζει τοὺς ἀκαταπαύστους ἀγῶνας τοῦ ἔθνους ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

Ἡ ἐθνικὴ ζωή.— Ἀπὸ τὴν ἡρωϊκωτάτην λοιπὸν ἐκείνην ἐποχὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται ἡ ἐθνικὴ ζωή, ἡ ἐθνικὴ συνείδησις. Τὴν ἐθνικὴν ταύτην ζωὴν τὴν εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὰς δύο μεγάλας τάξεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀποτελεῖται ἡ βυζαντινὴ, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη κοινωνία· καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐγγραμμάτων τῶν πόλεων καὶ εἰς τὸν ἀπλόον λαὸν τῶν ὁρέων καὶ τῶν πεδιάδων. Ἡ μία κοινωνία, ἡ ἐξηυγενισμένη, ἐργάζεται ἀφ' ἑνὸς εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Κράτους, ἀφ' ἑτέρου προσπαθεῖ νὰ διασώσῃ καὶ νὰ περισυλλέξῃ τὸν πνευματικὸν θησαυρὸν τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ ἀγὼν τοῦ Φωτίου διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἀγὼν τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' πρὸς ἐξόντωσιν τῶν Βουλγάρων εἶναι ἀγῶνες ἐθνικοί, εἶναι ἀγῶνες πρὸς υπεράσπισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς φυλῆς. Ἐπειτα οἱ λόγιοι μὲ μυρίους κόπους διασώζουσιν καὶ μελετοῦν τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, διότι εἶναι οἱ πρόγονοί των καὶ θέλουν νὰ διασώσουν διὰ τοὺς μεταγεστέ-

ρους τὴν σοφίαν καὶ τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων αὐτῶν ⁽¹⁾. Μακρὰν δὲ ἀπὸ τὰς πόλεις, εἰς μὲν τὰ σύνορα ὁ στρατὸς ὑπερασπίζεται τὸ Κράτος καὶ τὴν ὀρθὴν πίστιν, εἰς δὲ τὴν ἄλλην ὑπαιθρον χώραν ψάλλει ὁ λαὸς τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων αὐτοῦ καὶ δίδει ἰδικὴν του μορφὴν εἰς τὴν γλῶσσαν, τὴν δημώδη λεγομένην γλῶσσαν. Καὶ αἱ δύο ὅμως κοινωνοῦν αὐται, καὶ ἡ ἐξηυγενισμένη τῶν πόλεων καὶ ἡ ἀμόρφωτος, ἀλλ' εὖρωστος τῶν ἀγροτῶν, ἐπιδιώκουν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὑψηλὸν ἰδεῶδες, τὴν συντήρησιν τοῦ Κράτους καὶ τῆς πίστεως, καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὸ ἐθνικὸν ἰδεῶδες.

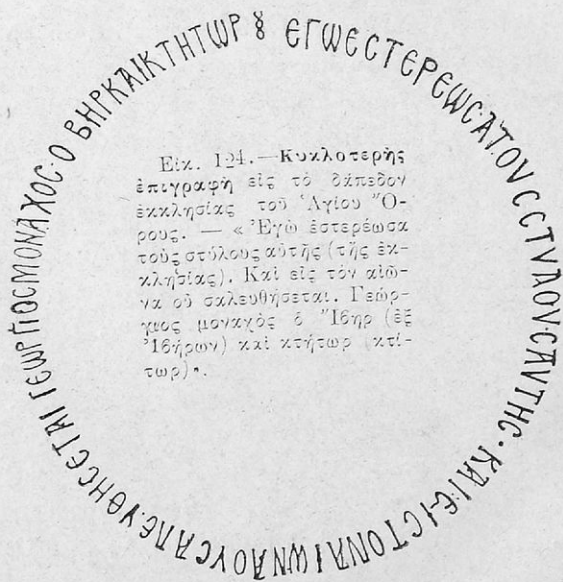
Συμπέρασμα. — Δύναμις τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας ὑπῆρξε τὸ κοινὸν αὐτῆς ἰδεῶδες, πολιτικόν, κοινωνικόν καὶ ἐθνικόν.

Τοῦ πολιτικοῦ ἰδεώδους ἐνσάρκωσις εἶναι ὁ αὐτοκράτωρ, κληρονόμος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς κυβερνῶν συμφώνως πρὸς τὸν νόμον. Εἶναι ὁ ἀρχηγὸς μονίμου στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπερασπίζεται τὸ Κράτος, ἀρχηγὸς ἱεραρχίας ὑπαλλήλων, διὰ τῶν ὁποίων μεταδιβάλλει τὴν θέλησιν αὐτοῦ εἰς τὰ πέρατα τῆς ἐπικρατείας του. Τὸ πολιτικὸν τοῦτο ἰδεῶδες μετέδωκεν ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἰς ὅσους βαρβάρους ἦσαν ἱκανοὶ νὰ τὸ δεχθοῦν (ὡς εἰς τοὺς Ῥώσους), τοῦτο δὲ ἔδωκε τὸν τύπον τοῦ Κράτους, ὡς τὸ ἀντιλαμβάνομεθα σήμερον, ἐπὶ ὁποίου ἐστηρίχθη ἡ συγκεντρωτικὴ πολιτικὴ ὀργάνωσις τῶν σημερινῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης.

Ἡ ἐκ τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως προερχομένη συνεκτικότης ἐνισχύεται ἀπὸ τοὺς κοινούς δεσμοὺς τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσης. Τὸ κοινωνικὸν ἰδεῶδες εἶναι τὸ βαθύ θρησκευτικὸν αἶσθημα, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ ὑψηλῇ αὐτοῦ μορφῇ τῆς Ὁρθοδοξίας

(1) Ὁ Ψελλὸς γράφει περὶ τῆς δόξης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ περὶ τῶν Μακροθωνομάχων ὡς θὰ ἔγραφεν εἰς πατριώτης τῆς σήμερον.

ἐμφανίζεται καὶ ὡς ἐθνικὸν αἶσθημα. Ἐνισχύεται δὲ πάλιν τοῦτο διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς λογοτεχνίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀκραιφνῶς ἐθνικαὶ ἦτοι Ἑλληνικαί. Διὰ τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων βασιλεύει τὸ Βυζάντιον ἐπὶ ἔλων τῶν λαῶν. Ἡ Κωνσταντινούπολις «εἶναι ἡ κληρονόμος τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ μόνη πολιτισμένη πόλις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, εἶναι διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ, ὅ,τι ὑπῆρξαν διὰ τὴν ἀρχαιότητα αἱ Ἀθηναὶ καὶ ἡ Ῥώμη». Ἡ συναίσθησις τῆς ἐθνικῆς ταύτης ὑπεροχῆς παράγει τὸ αἶσθημα τοῦ καθήκοντος διὰ τὸν ἀγῶνα πρὸς συντήρησιν τοῦ Κράτους ἐκείνου, τὸ ὅποιον εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ μό-
νου ὑφισταμένου πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος ⁽¹⁾.

(1) Τὰ αὐτὰ κατὰ τοὺς Γίββων, Ραμπώ, Γκέλτζερ.

Εἰκ. 125.—Διακόσμησις ἀπὸ πλαίσιον βυζαντινοῦ χειρογράφου τοῦ 18^{ου} αἰῶνος. Ἐντὸς τοῦ περιελισσομένου φιλλώματος εἰκονίζονται πτηνὰ καὶ ἄλλα ζῷα.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

[1057—1204—1453]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'

ΕΛΛΗΝΕΣ—ΤΟΥΡΚΟΙ—ΦΡΑΓΚΟΙ [τὸν 18^{ον} αἰῶνα]

ΟΙ ΔΟΥΚΑΙ — ΑΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΙ

Αἱ νῆκαι τοῦ Φωκᾶ, τοῦ Τσιμισκῆ, τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' ἀνεστήλωσαν τὴν δόξαν καὶ τὴν ἰσχὺν τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὀλόκληρος ἡ Συρία καὶ ἡ μεγάλη Ἀντιόχεια, αἱ νῆσοι Κύπρος καὶ Κρήτη, τὸ ἐν τρίτον τῆς Ἰταλίας, ἐπανῆλθον εἰς τὸ Κράτος. Τὸ Βασίλειον τῆς Βουλγαρίας εἶναι κατεστραμμένον. Τὸ Κράτος ἐκτείνεται «ἀπὸ τὰς πηγὰς τοῦ Τίγερτος ποταμοῦ ἕως τὰ περὶχωρα τῆς Ῥώμης» (Γ' 66ων).

Ἄλλ' ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18^{ου} αἰῶνος (ἀπὸ τὸ 1050) ἀλλάσσει ὁ ὁρίζων. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὅλη ἡ ἱστορία τῆς Εὐ-

ρώπης και ιδίως τῆς Ἀνατολῆς λαμβάνει νέαν τροπήν, ἡ ὁποία θὰ φέρῃ τὴν προϋούσαν παρακμὴν καὶ τέλος τὴν πτώσιν τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐνισχύεται τὸ ἐθνικὸν Ἑλληνικὸν αἶσθημα· καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζομεν τὴν τελευταίαν περίεδον τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας καθαρῶς Ἑλληνικήν. Ὡστε αἰτία τῆς καταστροφῆς δὲν εἶναι ἡ ἔλλειψις πατριωτισμοῦ. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἡ ἔλλειψις καλῶν βασιλέων. Αἰτία εἶναι ἡ νέα ἐξωτερικὴ κατάστασις τῶν πραγμάτων, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη πέριξ τοῦ Κράτους.

Οἱ νέοι ἐχθροί.— Ἀπὸ τὰς δύο ἀντιθέτους διευθύνσεις, ἀπὸ Ἀνατολᾶς καὶ ἀπὸ Δυσμᾶς, ἐμφανίζονται νέοι ἐχθροί, ὅχι πλέον παροδικοί, ἀλλ' ἐκείνοι, οἱ ὁποῖοι θὰ προπαρασκευάσουν τὴν κατάλυσιν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἰς μὲν τὴν Ἀνατολὴν νέος ἄγνωστος λαὸς ἔρχεται εἰς τὸ μέσον, οἱ *Τοῦρκοι*, οἱ ὅποιοι θὰ γίνουσι οἱ ὀριστικοὶ καταστροφεῖς. Ἀπὸ δὲ τὴν Δύσει θὰ ἐπέλθουν ὅλοι οἱ λαοὶ αὐτῆς ὡς ἀστείρευτος χεῖμαρρος εἰς τὴν Ἀνατολὴν μὲ τὴν πρόφασιν νὰ σώσουν τοὺς Ἀγίους τόπους ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (τὸν IB' αἰῶνα) ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία πάλιν ἐξυψώνεται καὶ καθίσταται ἐν τῷ μέσῳ τῶν λαῶν τῆς Δύσεως μία μεγάλη παγκόσμιος δύναμις. Ἀλλ' οἱ νέοι ἐχθροὶ σείουν τὰ θεμέλια τοῦ Κράτους. Εἶναι σκοτεινὰ σύγγεφα, τὰ ὁποῖα προμηνύουν φοβεράς θυέλλας.

Οἱ Τοῦρκοι Σελτζοῦκοι.— Παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Κασπίας θαλάσσης οἱ *Τοῦρκοι* ἢ *Τουρκομᾶνοι* κατὰ τὸν Γ' αἰῶνα εἶχον ἰδρύσει ἰσχυρότατον κράτος. Τοὺς Τούρκους τούτους εἶχε γνωρίσει ὁ Ἰουστίνος ὁ Β' καὶ εἶχεν ἔλθει μάλιστα μετ' αὐτῶν εἰς φιλικωτάτας σχέσεις. Εἶναι οἱ πρόγονοι τῶν Μωαμεθανῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι μετὰ 900 ἔτη θὰ καταστρέψουν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο Τουρκικὸν κράτος κατέπεσε καὶ τὰ λείψανα αὐτοῦ ἀπετέλεσαν διαφόρους ἀνεξαρτήτους λαοὺς φοβεροὺς διὰ τὴν δυνάμειν των, οἱ ὁποῖοι ἦσαν σκόρπισμένοι εἰς τὴν ἔρημον ἀπὸ τὴν Κίναν ἕως τὰς ὄχθας τοῦ Ὠξοῦ καὶ τοῦ

Δουνάβεως. Ἀπὸ τοὺς τουρκικοὺς τούτους λαοὺς εἶχον ἀποσπασθῇ κατὰ καιροὺς οἱ βάρβαροι, οἱ ὅποιοι ἐπέφερον τόσα κακὰ εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν μὲ τὰς ἐπιδρομάς των⁽¹⁾.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος (1050) πολεμικὰ στίφη τῶν νομάδων ἐκείνων κατέρχονται πρὸς Νότον. Ἐπιπίπτουν συγχρόνως καὶ κατὰ τοῦ Ἀραβικοῦ Κράτους καὶ κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ. Μόλις εἶχεν ἀνακτήσει ὁ Ἑλληνισμὸς τὰ παλαιὰ του ἕως τὸν Εὐφράτην σύνορα, εἰς τὰ ὅποια εἶχε φθάσει καὶ ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείου. Ὅπως καὶ τότε δὲν εὗρε καιρὸν ν' ἀναπνεύτῃ, ὁμοίως καὶ τώρα μετὰ τέσσαρας αἰῶνας (650—1050), ὅτε ἐπέρχονται οἱ Τοῦρκοι. Τὸ κράτος τῶν Ἀράβων καταλύεται, ἀλλ' ὅχι καὶ ἡ θρησκεία των, διότι οἱ Τοῦρκοι δέχονται τὸ Ἰσλάμ καὶ ὁ Ἀραβικὸς Μωαμεθανισμὸς ἀναζωογονεῖται διὰ τοῦ νέου τούτου πολεμοχαροῦς λαοῦ.

Μία ἀπὸ τὰς τουρκικὰς φυλάς, αἱ ὁποῖαι προσῆλθον εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν, ἦσαν οἱ Σελτζοῦκοι. Ὅταν οὗτοι ἐπροχώρησαν εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἣ ὁποία διετέλει ὑπὸ τὴν Βυζαντινὴν κυριαρχίαν, ἤλθον διὰ πρώτην φοράν εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς Ἕλληνας. Ἀπὸ τότε ἀρχίζουν μικρὸν κατὰ μικρὸν νὰ ἐξαπλώνωνται καὶ νὰ κατακτοῦν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς.

ΟΙ ΔΟΥΚΑΙ [1057—1081]

ΗΡΩΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

Ἡ ἐποχή, ἣ ὁποία ἀκολουθεῖ ἀμέσως τὴν ἐνδοξον Μικεδονικὴν δυναστείαν, εἶναι ἐποχή παρακμῆς καὶ ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν. Οἱ δ' ἐξωτερικοὶ κίνδυνοι αὐξάνουν καὶ οἱ ἐχθροὶ ἀπὸ παντοῦ περισφίγγουν τὸ Κράτος. Εἰς τὴν Δύσιν ἔχει ἀπολεσθῇ

(¹) Μετὰ τοὺς Οὐνγους, οἱ ὅποιοι ἤνοιζαν τὴν ἐπιδρομὴν, ἔρχονται κατὰ σειρὰν οἱ Ἀβαροι, οἱ Βούλγαροι, οἱ Πετσενέγοι, οἱ Οὔγγροι κλ.

ἡ Ἰταλία. Εἰς δὲ τὴν Ἀνατολὴν διαρκῶς προχωροῦν οἱ Σελτζούκοι Τοῦρκοι.

Προσέτι ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις παραλύει τὰς δυνάμεις αὐτοῦ. Αἰτία δὲ ταύτης εἶναι καὶ ἡ κυβερνήσις ἀνικάνων ἀνθρώπων. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶχον ἀποκτήσει μεγάλην ἐπιρροὴν οἱ λόγιοι καὶ οἱ πολιτικοί. Ἐνόμισαν δὲ ὅτι αὐτοὶ θὰ ἦσαν ἱκανοὶ καὶ νὰ κυβερνήσουν τὸ Κράτος. Οἱ μεγάλοι ὅμως στρατιωτικοὶ οἴκοι δὲν ἠδύνατο ν' ἀνεχθοῦν νὰ κυβερνῶνται ἀπὸ ἀνθρώπους, αἱ οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον ἴδει ποτὲ πολέμιον κατὰ πρόσωπον, ἐνῶ αὐτοὶ ἐκ παίδων πολέμοις καὶ ἀγρυπνῶν διὰ νὰ κοιμῶνται ἐκείναι ἡσυχοί».

Οἱ αὐτοκράτορες. — Ἡ ἀνάρρησις εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ (σ. 174) εἶναι νίκη τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας ἐναντίον τῶν λογίων καὶ τῆς πολιτικῆς μερίδος. Ἀλλ' ἡ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν, ἡ ὁποία ἐμελλε νὰ δώσῃ εἰς τὸ Κράτος νέαν λάμψιν, δὲν ἐστηρίχθη ἀμέσως. Παρεμπύπτουν 24 ἔτη (1057—1081), κατὰ τὰ ὅποια πέντε αὐτοκράτορες διαδέχονται ἀλλήλους (1). Ὁ Ἰσαάκιος ὁ Κομνηνὸς ἔδειξε σθένος καὶ δραστηριότητα. Ἐξεστράτευσεν νικηφόρως ἐναντίον τῶν Πετσενέγων καὶ τῶν Οὐγγρων. Ἀλλ' ἀποχωρεῖ τῆς ἀρχῆς, καὶ μετὰ τὸν διάδοχόν του Κωνσταντῖνον τὸν Δοῦκαν ἐπανέρχεται πάλιν ἡ βασιλεία τῶν λογίων καὶ τῶν σχολαστικῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Σελτζούκοι εὕρισκον καιρὸν καὶ προχωροῦν. Ἡ ἀνάγκη ἐπιβάλλει αὐτοκράτορα καὶ πάλιν ἓνα γενναῖον στρατιώτην, τὸν Ῥωμανὸν τὸν Διογένην, ὁ ὁποῖος δοξάζει, ἀλλὰ προσκαίρως, τὰ Ἑλληνικὰ ἔπλα.

Ῥωμανὸς ὁ Διογένης. — Οἱ Ἑλληνικοὶ στρατοὶ πολέμοις γενναϊότατα, ὅπως ἀναχαιτίσουν τὴν ὀρμητικὴν προέλασιν

(1) Ἰσαάκιος Α' ὁ Κομνηνὸς (1057—1059), Κωνσταντῖνος ὁ Δοῦκας (1059—1067), Διογένης ὁ Ῥωμανὸς (1068—1071), Μιχαὴλ ὁ Δοῦκας (1071—1078, βλ. εἰς. 93), Νικηφόρος ὁ Βοτανειάτης (1078—1081).

τῶν Σελτζούκων. Ἡ ἀνδρεία των, λέγουν οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοί, ἐνθυμίζει τὴν εὐξάν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἀλλ' ἔταν ὁ ἡγεμὼν τῶν πολεμοχαρῶν ἐκείνων σσιφῶν **Ἄλπ-Ἀρσλάν** (Γενναῖος Λέων) κατέκτησε τὴν Ἀρμενίαν καὶ τοὺς λαοὺς τοῦ Καυκάσου, χώρας ὑποτελεῖς εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν, ἐτρόμαξαν αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ αὐτοκράτωρ **Ῥωμανὸς ὁ Διογένης** ἀναγκάζεται νὰ στρέψῃ ἑλὴν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὁ **Ἄλπ-Ἀρσλάν** εὗρεν ἰσάξιον ἀντίπαλον. Ἡ ἀνδρεία τοῦ **Ῥωμανοῦ** ἔδιδε τὴν ἐλπίδα, ὅτι εἰς νέος **Λέων Ἰσαυρος** θὰ ἡγείρετο σωτὴρ τοῦ Κράτους. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν λογίων εἶχε φέρεи θλιβερά ἀποτελέσματα. Ὁ στρατὸς εὗρίσκετο εἰς παραλυσίαν, τὸ Κράτος εἰς ἀδυναμίαν. Ἡ ἀπεγνωσμένη πάλῃ τοῦ γενναίου ἐκείνου αὐτοκράτορος, ὁ ὅποιος ἠκολούθησε τὰς ἐνδόξους παραδόσεις τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου, δίδει εἰκόνα ἡρωϊκοῦ καὶ τραγικοῦ συγχρόνως μεγαλείου.

Ἡρωϊκοὶ ἀγῶνες (1068—1071). — Ὁ στρατὸς, μὲ τὸν ὅποιον ἦτο ὑποχρεωμένος ὁ **Ῥωμανὸς** ν' ἀντιμετώπισῃ τὸν φοβερὸν ἀντίπαλον, ἦτο εἰς ἐλσεινὴν κατάστασιν. Τὸ παράδειγμα καὶ τὸ ἀκαταδάμαστον θάρρος τοῦ αὐτοκράτορος ἔδωκε δύναμιν εἰς τοὺς στρατιώτας, ἐλπίδας εἰς τοὺς ὑπηκόους του. Οἱ Τούρκοι εἶχον εἰσχωρήσει εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν διηρημένοι κατὰ μοίρας μὲ τὴν πεποίθησιν τῆς νίκης. Οἱ Ἕλληνες κατάρθωσαν νὰ καταφθάσουν καὶ νὰ νικήσουν χωριστὰ κάθε τμήμα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ὁ ἀκούραστος βασιλεὺς πανταχοῦ εὗρίζεται καί, ἐνῶ τὸν ἐνόμιζον πλησίον τῆς Ἀντιοχείας, αὐτὸς ἐπετίθεται ἐναντίον τῶν Σελτζούκων εἰς τὴν Τραπεζοῦντα. Πάντοτε ὁ ἴδιος μάχεται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν μὲ ἀκατάβλητον θάρρος ἥρωος, καὶ ρίπτεται μὲ ἡρωϊσμὸν εἰς τοὺς κινδύνους. Ἡ φήμη του διεδόθη μακρὰν καὶ τὸ ὄνομά του ἐνεποίει τρόμον εἰς τοὺς Τούρκους.

Τὰς λαμπράς του δὲ ταύτας ἐπιτυχίας κατορθώνει ὁ **Ῥωμανὸς** διὰ τῆς ἀτομικῆς ἀνδρείας καὶ τῆς σιδηρᾶς καρτερίας αὐτοῦ. Διότι εἶχε μικρὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις ἀπέναντι τῶν κα-

λῶς συγκεκροτημένων πολεμικωτάτων στρατῶν τοῦ "Αλπ—'Αρσλάν. Ἐκτὸς τούτου ἐνίστε τὸν ἐγκατέλειπον σώματα τοῦ στρατοῦ του, καὶ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ὄχι μόνον δὲν εἶχε βοήθειαν, ἀλλὰ καὶ πολλὰς δυσκολίας. Ἐν τούτοις διεξήγαγε τρεῖς ἐπιπονωτάτας γεμάτας ἀπὸ ἡρωϊκοὺς ἄθλους ἐκστρατείας καὶ κατάρθωσε τέλος ν' ἀπωθήσῃ τοὺς Τούρκους καὶ πέραν ἀκρίβη τοῦ Εὐφράτου.

Εἰς τετάρτην ἐκστρατείαν ὁ Ῥωμανὸς ἀνέπτυξε καταπληκτικὴν ἔντασιν δυνάμεων. Μὲ στρατὸν 100,000 ἐπεχείρησε ν' ἀπελευθερώσῃ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν Ἀρμενίαν. Ὁ "Αλπ—'Αρσλάν, μόλις ἔμαθε τὴν εἰσβολήν, τρέχει εἰς συνάντησιν τοῦ Ῥωμανοῦ. Καὶ οἱ δύο στρατοὶ ἔρχονται εἰς ἰσχυρὰν σύγκρουσιν. Ὁλόκληρον τὴν ἡμέραν ἐπολέμησαν μὲ πείσμα καὶ μὲ δύναμιν ἡρώων Ἕλληνας καὶ Τούρκοι. Ὁ "Αλπ—'Αρσλάν βλέπων, ὅτι εἶχεν ἐνώπιόν του ἰσχυρὸν ἀντίπαλον, ἐπρότεινεν εἰρήνην. Ἀλλ' εἰς ὑπερηφάνιας τὴν ἀπέρριψεν ὁ Ῥωμανός. Καὶ οὕτως ἤλθεν ἡ ὥρα τῆς κρίσιμου στιγμῆς. Τὴν ἄλλην ἡμέραν συμπλέκονται πάλιν οἱ δύο στρατοί. Ὁ αὐτοκράτωρ ἔκαμε θαύματα ἀνδρείας. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους κάμπτονται μερικοὶ ἀξιωματικοὶ τῶν Ἑλληνικῶν ταγμάτων. Ὁ Ῥωμανὸς ἐφορμᾷ εἰς τὰς φάλαγγας τῶν ἐχθρῶν καὶ μάχεται ὡς ἥρως. Εἶναι νικητής, ἀλλ' ἀπὸ φρόνησιν, ἐπειδὴ ἐνύκτωσεν, ἀποσύρεται εἰς τὸ στρατόπεδόν του. Ὁ στρατὸς του βλέπων αὐτὸν νὰ υποχωρῇ, νομίζει ὅτι ἐνίκηθη. Οἱ Τούρκοι, οἱ ὅποιοι εἶχον ἀποσυρθῇ, ἐπανέρχονται μὲ μεγαλυτέραν ὁρμὴν καὶ ἀρχίζουν πλέον τὴν καταδίωξιν. Ὁ Ῥωμανὸς περιकुλῶνεται, ἀλλὰ περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τοὺς πιστοὺς τοῦ ἀξιωματικούς, μάχεται ὡς λέων. Ἐπὶ τέλους πληγνύνεται, χάνει τὰς δυνάμεις του καὶ συλλαμβάνεται αἰχμάλωτος (1071).

Ἡ ἡμέρα ἐκείνη εἶναι ἡμέρα κρίσιμος διὰ τὸ Κράτος. Ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἡ ὅποια εἶχε δώσει εἰς τὸν Μεσαιωνικὸν Ἑλληνισμόν ἡρωϊκοὺς αὐτοκράτορας καὶ στρατηγοὺς, χάνεται πλέον. Εἰς τὰς χώρας τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ στήναι τῶρα τὰς σκηνὰς τοῦ ὁ νομαδικὸς λαὸς τῶν Τούρκων.

Ἐντύπωσιν ἔκαμεν εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεὰς ἡ μεγάλη φροσύνη, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ νικητὴς ὑπεδέχθη τὸν ἡττημένον. Ὁ Ἄλπ—Ἀρσλὰν ἐτίμησε τὸν Ῥωμανὸν καὶ τέλος ἀπέλυσε αὐτὸν μὲ συνθήκας. Ἄλλ' εἰς τὴν πρωτεύουσαν εἶχεν ἤδη ἀνακηρυχθῆ ἄλλος αὐτοκράτωρ. Ὁ ἥρωες Ῥωμανὸς συνελήφθη ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ εὗρε τραγικώτατον τέλος⁽¹⁾.

Τὸ τέλος τῶν Δουκῶν. — Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα Μιχαὴλ Ζ' (1071—78) ἦτο δημιουργήμα τῆς πολιτικῆς μερίδος. Ἡ ἀνατροφή, τὴν ὁποίαν τοῦ εἶχε δώσει ὁ διδάσκαλός του Μιχαὴλ Ψελλός, τὸν εἶχεν καταστήσει ἀνίκανον πρὸς κάθε ἔργον. Εἰς τὰς φοβερὰς ἐκείνας περιστάσεις ἡ προσφιλὴς του ἀσχολία ἦτο νὰ γράφῃ στίχους.

Ἐν μέσῳ τῆς παραλυσίας ἐκείνης ἔλα εἶναι ἀνάστατα. Ὁ

(1) «Μόλις εἶδεν ὁ Ἄλπ—Ἀρσλὰν τὸν Ῥωμανὸν ἔσπευσε νὰ τὸν περιπτυχθῇ καὶ τοῦ εἶπε· «μὴ φοβοῦ, βασιλεῦ. Θὰ σὲ τιμῶσω ἐπαξίως τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Κράτους σου· διότι μοὶ φαίνεται ἄφρων ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν συλλογίζεται τὰς ἀπροόπτους τύχας». Διέταξε δὲ νὰ δώσουν εἰς τὸν Ῥωμανὸν ἰδιαιτέραν σκηνὴν καὶ τὴν ἀρμόζουσαν βασιλικὴν περιποίησιν, τὸν προσεκάλει νὰ συντρώγουν, καὶ νὰ συνομιλοῦν καὶ τὸν εἶχεν ὁμότιμον. Ἐμπροσθε δὲ νὰ μὴ εἴπῃ πρὸς αὐτὸν οὐδὲν τὸ προσβλητικόν, ἀλλὰ μόνον μετὰ λεπτότητος τοῦ ὑπέδειξε μερικὰ σφάλματα στρατηγικά, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ εἶχε κάμει. Ὅτε δὲ ἤρώτησε τὸν Ῥωμανὸν τί ἐπερίμενε νὰ πάθῃ, ἐκεῖνος μετ' ἀπαθείας ἀπήντησεν· ἂν εἴσαι σκληρὸς, θὰ μοὶ ἀφαιρέσης τὴν ζωὴν· ἂν παρσυρθῇς ἀπὸ ὑπερηφανίαν, θὰ μὲ σύγῃς ὅπισθεν τοῦ ἄρματος σου, καὶ ἂν εἴσαι φρόνιμος, θὰ δεχθῇς λύτρα καὶ θὰ μὲ ἀποδώσῃς εἰς τὴν χώραν μου. Καὶ σὺ τί θὰ μὲ ἔκαμνεις, ἠρώτησεν ὁ Σουλτᾶνος, ἂν μὲ εἶχες συλλάβει αἰχμάλωτον;—Γινώριζε, ἀπήντησε χωρὶς κολακείαν ὁ βασιλεὺς, ὅτι θὰ διέτασσον νὰ μαστιγωθῇς.—Ἄλλ' ἐγὼ, λέγει ὁ Σουλτᾶνος, δὲν θὰ μιμηθῶ τὴν σκληρότητά σου. Ἀκούω ὅμως, ὅτι ὁ ἰδικός σας Χριστὸς νομοθετεῖ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συγχώρησιν, τοὺς ὑπερηφάνους δὲν ἀγαπᾷ καὶ εἰς τοὺς ταπεινοὺς δίδει χάριν» (Βυζαντινοὶ καὶ Ἀραβες χρονολόγοι).

Τούρκοι εισέρχονται εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ κατακτοῦν ἀλλήλοδιαδόχως τὰ θέματα αὐτῆς. Εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπαναστατοῦν οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι. Ἔνεκα τῆς ἀθλίας καὶ κινδυνώδους καταστάσεως ἐκρήγγονται ἐπαναστάσεις τῶν ἐπιφανῶν στρατηγῶν. Μετὰ πολλὴν ταραχὴν καὶ ἔριδα περὶ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου καταλαμβάνει τοῦτον ὀριστικῶς νεαρώτατος στρατηγός, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰσαακίου Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός. Οἱ στρατιωτικοὶ ἀναλαμβάνουν καὶ πάλιν τὴν διεύθυνσιν τοῦ Κράτους πρὸς μεγάλην εὐτυχίαν του. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς γίνεται ἀρχηγέτης δυναστείας ἡρώων, ἡ ὁποία λαμπρύνει μὲ τελευταίαν λάμψιν τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν.

Η ΦΕΟΥΔΑΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Τὰ Εὐρωπαϊκὰ Κράτη. — Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς λαμπρότητος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἡ Εὐρώπη ἦτο βυθισμένη εἰς τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς βαρβαρότητος. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους περὶ τὸ 1000 μ. Χ. ἀρχίζουν νὰ διαμορφώνονται εἰς τὴν Δύσιν νέοι λαοὶ καὶ νέα κράτη. Ἐκ τοῦ διαμελισμοῦ τοῦ μεγάλου Φραγκικοῦ Κράτους καὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Νορμανδῶν προήλθον τὰ τέσσαρα μεγάλα Εὐρωπαϊκὰ κράτη, τῆς *Γαλλίας*, τῆς *Γερμανίας*, τῆς *Ἰταλίας* καὶ τῆς *Ἀγγλίας*. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους ἰδρύθησαν τὰ *Σκανδιναβικὰ* βασίλεια (τῆς *Δανίας*, τῆς *Νορβηγίας* καὶ τῆς *Σουηδίας*). Εἰς δὲ τὸ κέντρον τῆς Εὐρώπης, εἰς τὸ ὅποιον ἔχουν ἐξαπλωθῇ σλαβικοὶ λαοί, οἱ *Πολωνοὶ* καὶ οἱ *Τσέχοι*, ἰδρύοντα τὰ βασίλεια τῆς *Πολωνίας* καὶ τῆς *Βοημίας*. Οἱ Σλάβοι οὗτοι τῆς Εὐρώπης εἶναι συγγενεῖς μὲ τοὺς γνωστοὺς εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν Σλάβους, ἀπεσχίσθησαν ὅμως ἀπὸ αὐτοῦς, προσήλθον εἰς τὸ καθολικὸν δόγμα, προσέλαβον τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν καὶ ἐνδιαφέρουν ἰδίως τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν. Μὲ τοὺς βασιλεῖς δὲ τῆς Οὐγγαρίας οἱ Βυζαντινοὶ διατηροῦν σχέσεις φιλίας καὶ πολιτισμοῦ (σ. 202).

Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμᾶνοι.— Εἰς δὲ τὴν μόνην μεγάλην χώραν τῆς Εὐρώπης ἣ ὁποία εἶχεν ὑποκύψει ὁλοσχερῶς εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἀράβων, εἰς τὴν Ἰσπανίαν, εἶχον ἀρχίσει ἀμέσως νὰ σχηματίζονται χριστιανικὰ κράτη. Ἐκ τούτων σπουδαιότερα ἀνεδείχθησαν ἡ **Καστίλια** καὶ ἡ **Αραγωνία**. Ἡ μακρὰ πάλη, ἣ ὁποία διεξήχθη εἰς τὴν Πυρρηναϊκὴν Χερσόνησον μεταξὺ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, καὶ ἣ ὁποία ἔληξε μόλις τὸ τέλος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐλάμπρυνε τὴν μεσαιωνικὴν Ἰσπανίαν. Ἀλλή χώρα, εἰς τὴν ὁποίαν ἤλθον εἰς σύγκρουσιν Χριστιανοὶ τῆς Δύσεως καὶ ὁπαδοὶ τοῦ Ἰσλάμ, ἦτο ἡ Σικελία, ὅπου μετ' ἀγῶνα ἐναντίον τῶν κατακτητῶν αὐτῆς Ἀράβων ἰδρύθη (τὸν ΙΒ' αἰῶνα) τὸ Νορμανδικὸν **Βασίλειον τῶν Δύο Σικελιῶν**.

Λοιπὸν ἀπὸ τὸν Ι' αἰῶνα ἀρχίζει νὰ συγκροτῆται ἡ ἐπικράτοσσα καὶ σήμερον κατὰ τὸ πλεῖστον πολιτικὴ διαμόρφωσις τῆς Εὐρώπης. Οἱ λαοὶ καὶ τὰ κράτη αὐτῆς χωρίζονται διὰ τῆς γλώσσης, τῶν ἐθίμων, τῶν ἀντιζηλιῶν. Ἐχουν ἐν τούτοις ἓνα κοινὸν δεσμὸν πρὸς ἀλλήλους, τὴν θρησκείαν. Ὅλοι οἱ λαοὶ οὗτοι σχηματίζουν τὸν **Χριστιανικὸν κόσμον τῆς Δύσεως**, ὁ ὁποῖος ἴσταται ἀντιμέτωπος τοῦ **Μουσουλμανικοῦ κόσμου**. Οἱ δύο οὗτοι κόσμοι ἤλθον ἤδη εἰς σύγκρουσιν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, καὶ εἰς τὴν Σικελίαν· ἀλλ' ἔρχεται ὁ καιρὸς κατὰ τὸν ὁποῖον γίνεταί γενικὴ ἡ σύγκρουσις καὶ μετατίθεται εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Ἡ Φεουδαλικὴ Εὐρώπη.— Τὰ βασίλεια τῆς Εὐρώπης δὲν ὁμοιάζουν οὔτε κατὰ τὴν πολιτικὴν οὔτε κατὰ τὴν κοινωνικὴν διοργάνωσιν μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Αὕτη μόνη παρέχει τὸ πρότυπον Κράτους, ὅπως τὸ ἐννοοῦμεν σήμερον, μὲ ἐνιαίαν συγκεντρωτικὴν διοίκησιν, μὲ τὴν ἱεραρχικὴν ὑπαλληλίαν του, μὲ ἐν κοινὸν πολιτικὸν ἰδεῶδες. Εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ διαμελισμοῦ τοῦ Φραγκικοῦ Κράτους εἶχε προέλθει μία ἰδιόζουσα κατάστασις πραγμάτων. Ἡ δύναμις τοῦ βασιλέως εἶχεν ἀρχίσει διαρκῶς νὰ ἐλαττώνεται, ν' αὐξάνη δὲ διαρκῶς ἡ δύναμις

τῶν κατὰ τόπους ἀρχόντων. Οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ ὅποιοι ἐλέγοντο *δοῦκες* καὶ *κόμιτες*, ἔγιναν ἀνεξάρτητοι. Τὰ βασιλεια λοιπὸν εὐρέθησαν κατακερματισμένα εἰς πλῆθος μικρῶν κρατιδίων. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἔχει πλέον καμμίαν πραγματικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἀνεξαρτήτων τούτων ἀρχόντων. Κατ' ὄνομα μένει κύριος τῆς χώρας, διότι αὐτὸς ὑποτίθεται, ὅτι παρεχώρησε τὰς χώρας του εἰς τοὺς ἄρχοντας. Ἐκαστον παραχωρούμενον τμήμα τῆς χώρας λέγεται *φέουδον* (feod). Τὰ μεγάλα φέουδα ἀποτελοῦν τὰ *δουκάτα*, τὰ μικρότερα τὰς *κομιτείας*. Πᾶς φεουδάρχης δύναται νὰ δίδῃ μέρος τοῦ φεουδου αὐτοῦ εἰς ἄλλον, καὶ τὸ μέρος τοῦτο ἀποτελεῖ πάλιν φέουδον. Εἶναι δὲ ὑποχρεωμένος οὗτος πρὸς ἀντάλλαγμα νὰ παρέχῃ εἰς τὸν δώσαντα αὐτὸ τὴν στρατιωτικὴν του ὑπηρεσίαν. Οὗτος πάλιν εἰς τὸν ἀμέσως ἀνώτερον καὶ καθ' ἑξῆς. Ἀλλ' εἰς τὸ φέουδόν του ἕκαστος ἦτο ὡς βασιλεὺς. Τοιοῦτοτρόπως προήλθε μία νέα διοργάνωσις τῆς κοινωνίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦν ἄλλοις ὑποταγῆς καὶ σχηματίζουν μίαν κλίμακα, ἣ ὅποια ἀνέρχεται ἕως τὸν βασιλέα. Ἡ διοργάνωσις αὕτη εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν μὲ τὸ ὄνομα *Φεουδαλισμός*. **Ἦτο τὸ πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν σύστημα ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης** καθ' ὅλον τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ Μεσαιῶνος.

Ὁ δίδων τὸ φέουδον εἶναι ὁ *κυρίαρχος* (suzérain), ὁ λαμβάνων αὐτὸ ὑποτελής (vassal). ὁ εἰς αὐθέντης, ὁ ἄλλος δοῦλος. Ὁ ὑποτελής ὀφείλει νὰ δώσῃ εἰς τὸν κυρίαρχον τὸν ὄρκον ὑποτελείας. Εἰς πανηγυρικὴν τελετὴν ὁ ὑποτελής ἐκλινε γόνυ καὶ ἔβαλλε τὰς χεῖρας αὐτοῦ εἰς τὰς χεῖρας τοῦ αὐθέντου καὶ ἔδιδεν εἰς αὐτὸν τὸν ὄρκον ὑποτελείας, ὅτι θὰ εἶναι πάντοτε *ἄνθρωπός του* (1).

Ἐπακολούθημα τῆς τοιαύτης τάξεως ἦτο ἡ ἀναρχία. Διότι

(1) Διὰ τοῦτο ὁ ὄρκος οὗτος λέγεται *hommage* (ἐκ τοῦ *homme*, ἄνθρωπος).

ἕκαστος φεουδάρχης ἦτο καὶ εἰς βασιλεὺς, ἡδύνατο νὰ κάμνη πόλεμον μὲ τὸν ἄλλον, δὲν ἐστενοχωρεῖτο νὰ λάβῃ τὰ ὅπλα καὶ ἐναντίον τοῦ βασιλέως. Ἐντεῦθεν προκύπτουν διαρκεῖς πόλεμοι καὶ ταραχαί. Ἡ **Φεουδαλικὴ Εὐρώπη** εὕρεται εἰς χάος ἀναρχίας, καθ' ὃν χρόνον ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία εἶναι **Κράτος**, ὅπως τὸ ἐννοοῦμεν σήμερον. Ἐκεῖ ὁ βασιλεὺς περιτοιχίζεται ἀπὸ φεουδάρχας καὶ πολεμιστὰς ἀνεξαρτήτους ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ ἀλλήλους. Εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ Αὐτοκράτωρ εἶναι ὁ ἀρχηγὸς μονίμου στρατοῦ, ὁ ὁποῖος φυλάσσει τὰ σύνορα τοῦ Κράτους του. Εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ βασιλεὺς ἢ ὁ φεουδάρχης ἀποθνήσκων μοιράζει τὸ φέουδον ὡς ἰδιοκτησίαν εἰς τοὺς υἱοὺς του, ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ μεταβιβάζει τὸ Κράτος ἀκέραιον εἰς τὸν διάδοχον. Καὶ οὗτος δίδει **στρατιωτόπια**, ἀλλ' ἐξαρτῶνται ταῦτα κατ' εὐθείαν παρ' αὐτοῦ, καὶ τὰ δίδει πρὸς παροχήν στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ὅχι πρὸς τὸ ἄτομόν του, ἀλλὰ πρὸς τὸ Κράτος.

Οἱ ἱππῶται. — Ὁ πόλεμος ἦτο ἡ μόνη ἐνασχόλησις, ἣ ὅποια ἤρμοζεν εἰς τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον, καὶ οἱ μόνοι ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι εἶχον σημασίαν εἰς τὴν κοινωνίαν ἐκείνην, ἦσαν οἱ πολεμισταί. Τὸ ἴδιον συνέβαινεν καὶ εἰς τὴν παλαιστοτάτην ἐποχὴν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὴν λεγομένην Ὀμηρικὴν ἐποχὴν. Οἱ πολεμισταὶ τῆς Μεσαιωνικῆς Λύσεως ἔχουν πολλὰ κοινὰ μὲ τοὺς ἥρωας τοῦ Ὀμήρου, καὶ ἐν γένει ἡ Φεουδαλικὴ Εὐρώπη ἐνθυμίζει τὴν Ὀμηρικὴν ἐποχὴν. Οἱ αὐθένται πολεμοῦν ἐφιπποί, βαρύντατα ὀπλισμένοι καὶ λέγονται *ἱππῶται* (*chevaliers*), ὄνομα τιμητικόν, τὸ ὁποῖον διακρίνει καὶ τοὺς περιδλέπτους Ὀμηρικοὺς ἥρωας ⁽¹⁾. Οἱ ἱππῶται ἀπετέλουν κληρονομικὴν τάξιν εὐγενείας. Ὁ βίος αὐτῶν διήρχετο εἰς τὸν πόλεμον, τὰς μονομαχίας καὶ εἰς τὸ κυνήγιον. Συνήθης δὲ τέρψις ἦσαν αἱ ψευδομάχαι (*tournois*), αἱ ὁποῖαι ἐτελοῦντο ὡς μία πανήγυρις μεταξὺ ὁμάδων. Ἐξῶν εἰς κάστρα ἐρημικὰ καὶ ἰσχυρά, ἡρέσκοντο δὲ πολὺ

(1) Καὶ βαρῶνοι (ἀπὸ τὸ πηλκίον *bar*, ἐλεύθερος ἄνθρωπος).

ν' ἀκούουν εἰς τὰ μακρὰ συμπόσιά των νὰ τραγουδοῦν οἱ τραγουδοῦροι τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων των. Ὅμοιως καὶ οἱ ἥρωες τοῦ Ὁμήρου ἐτέρποντο εἰς τὰ ἀνάκτορά των ν' ἀκούουν τοὺς ἀοιδούς, οἱ ὅποιοι ἔψαλλον τὰ κλέα ἀνδρῶν ἡρώων.

Ἡ κοινωνία.—Καθ' ὃν χρόνον διεσχέδαζον οἱ εὐγενεῖς εἰς τὸν πόλεμον ἢ εἰς τὰ κάστρα των, ὁ βίος ἦτο πολὺ σκληρὸς διὰ τὰς ἄλλας κοινωνικὰς τάξεις καὶ ἰδίως διὰ τοὺς χωρικοὺς. Οἱ ἄστοι τῶν χωρίων καὶ τῶν πόλεων ἔζων ὅπωςδὴποτε ἀνθρωπίνως καὶ ἐπλούτιζον μὲ τὴν τέχνην ἢ τὸ ἐμπόριόν των, ἐνίστε δ' ἐξηγόραζον ἀπὸ τοὺς αὐθέντας τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας. Εἰς τοὺς ἀγροὺς ὅμως οἱ δουλοπάροικοι ἔζων ἀνυπόφορον βίον δουλεύοντες διαρκῶς, ὅπως παρέχουν εἰς τοὺς εὐγενεῖς τὰ μέσα τοῦ πολέμου ἢ τῶν τέρψεων. Ἡ φεουδαλικὴ κοινωνία τῆς Εὐρώπης ἦτο πολὺ δυστυχής.

Οἱ ἱππῶται δὲν ἦσαν ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀγροδιαίτους κατὰ τὴν συμπεριφοράν, ὀλίγον δὲ διέφερον κατὰ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν. Ὅλη ἡ κοινωνία ἦτο βυθισμένη εἰς παχυλὴν ἀμάθειαν καὶ δεισιδαιμονίαν καὶ ἠθικὴν παραλυσίαν. Μόνον τὸ αἶσθημα τῆς ἀλαζονείας, ἕνεκα τῆς εὐγενείας καὶ τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς, ἦτο ἀνεπτυγμένον εἰς τοὺς ἱππῶτας. Θὰ ἐστερεῖτο τῆς τιμῆς αὐτοῦ ὁ ἱππότης, ὁ ὅποιος θὰ ἠνείχετο ὕβριν χωρὶς νὰ ἐκδικηθῇ. Ἐκ τούτου προήλθεν ὁ ἱπποτισμὸς (*chevalerie*), τὸ αἶσθημα σεβασμοῦ πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, ἰδίως πρὸς τὴν γυναικα. Ὁ ἱπποτισμὸς ἔφερε κἄποιαν ἐξημέρωσιν εἰς τὰ ἥθη.

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ Πάπας.—Ἡ Ἐκκλησία ἐπροσπάθησε νὰ φέρῃ βελτιωσίν τινα εἰς τὰ βάρβαρα ἐκεῖνα ἥθη καὶ ἀνακούφισιν εἰς τὴν πάσχουσαν ἐκείνην φεουδαλικὴν κοινωνίαν. Ἀλλὰ καὶ αὕτη δὲν εὕρισκετο εἰς καλυτέραν κατάστασιν. Ἡ ἰδία ἀμάθεια καὶ ἡ ἰδία διαφθορά ἐπικρατεῖ καὶ εἰς αὐτήν. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἀββᾶδες (ἡγούμενοι) ἀπετέλουν καὶ οὗτοι τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν καὶ ἔζων εἰς τὰ μεγάλα κτήματά των ὡς αὐθένται. Εἶχον τοὺς ἵππους, τὸν ὀπλισμὸν των, ἐπήγαινον εἰς τὸ κυνήγιον, εἰς τὸν πόλεμον, πολλοὶ ἦσαν νυμφευμένοι καὶ ἔζων

μὲ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν ἢ τὰ μοναστήριά των.

Εἰς τὰ ποικίλα ταῦτα κακὰ ἐπροσπάθησε νὰ φέρῃ διόρθωσιν ὁ μέγας πάπας Γρηγόριος Ζ' ὁ Χίλδεβραν (τέλος τοῦ ΙΑ' αἰ-
ῶνος), ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε τὴν ἀναμόρφωσιν τῆς Ἐκκλησίας.
Ὁ Χίλδεβραν καθώρισε νὰ γίνεται ἡ ἐκλογὴ τοῦ Πάπα ὑπὸ τῶν
ἐπιφανεστέρων κληρικῶν τῆς Ῥώμης, οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο *καρδι-
νάριοι* ⁽¹⁾, καθ' ὃν τρόπον γίνεται ἀκόμη ἕως σήμερον. Προ-
σέτι ἐζήτησε νὰ προσλάβῃ ἐκτὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ κοσμι-
κῆν ἐξουσίαν, νὰ βασιλεύῃ, οὕτως εἶπεν, ἐπὶ τῶν βασιλέων καὶ
τῶν αὐτοκρατόρων, ὅπως ἐκεῖνοι ἐθασίλευον ἐπὶ τῶν λαῶν αὐ-
τῶν. Φυσικὰ οἱ μονάρχαι δὲν ἐδέχθησαν τὰς ἀξιώσεις ταύτας,
καὶ ἐντεθθεν προέκυψαν αἱματηροὶ πόλεμοι εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ
εἰς τὴν Γερμανίαν, οἱ ὁποῖοι διήρκεσαν τρεῖς αἰῶνας (ΙΑ'—ΙΓ')
καὶ ἐπροκάλεσαν πολύκροτα ἱστορικὰ ζητήματα.

Ἐν μέσῳ τῆς μεγάλης ἐκείνης συγκρούσεως ἐθεμελιώθη καὶ
ἐμεγάλωσεν ἡ δύναμις τοῦ Πάπα. Εἶναι τὸ πρῶτον πρόσωπον,
ὁ πρωταγωνιστὴς εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης.
Ἡ Ῥώμη εἶναι ἡ πρωτεύουσα τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου, εἶναι
ἡ «αἰωνία πόλις», ὁ ἐπίσκοπος αὐτῆς εἶναι ὁ τοποτηρητὴς (*vi-
carius*) τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ Παπικὴ λοιπὸν Ῥώμη
ἐδημιούργει συνείδησιν τῆς Χριστιανικῆς ἐνότητος τῶν λαῶν τῆς
Δύσεως, λαῶν, τοὺς ὁποῖους οὐδεὶς ἄλλος δεσμὸς συνήνωνεν.

Τὴν ἰσχυρὰν ταύτην δύναμιν καὶ γοητείαν μετεχειρίσθησαν
οἱ Πάπαι καὶ πρὸς ἐκπλήρωσιν πολιτικῶν σκοπῶν. Τὸ ἀκοίμη-
τον σχέδιον αὐτῶν ἦτο ἡ καθυπόταξις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλη-
σίας. Οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως, πρῶτοι οἱ Νορμανδοὶ καὶ οἱ Γερμανοὶ
στρέφουν ἀρπακτικὰ βλέμματα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀνατολήν.
Καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς Δύσεως φέρονται μὲ πόθον πρὸς τοὺς
Ἁγίους τόπους, τοὺς ὁποῖους ἡγίασεν οἱ πόδες τοῦ Κυρίου καὶ

(1) Τὸ ὄνομά των σημαίνει ἐτυμολογικῶς "Ἀξονες ἤτοι στη-
ρίγματα (*cardo — cardinis*, στέρνιξ).

τοὺς ὁποίους βεβηλώνουν τώρα οἱ Σελτζούκοι Τούρκοι. Ἀφ' οὗ δὲν κατώρθωσεν ὁ Πάπης νὰ καθυποτάξῃ δογματικῶς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, θὰ μεταχειρισθῇ τώρα τὸ ξίφος τῶν Νορμανδῶν καὶ τῶν Σταυροφόρων πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ μεγάλου σχεδίου.

ΑΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΙ

Ὁ Πανάγιος τάφος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ ὑπῆρξε διηγεκῶς ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ πλέον σεβάσμιος τόπος προσκυνήματος. Ἀπὸ ἕλα τὰ μέρη τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου συνέρρεον ἄθροοι οἱ προσκυνηταί. Οἱ Ἀραβες Μουσουλμᾶνοι, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ Ἱερουσαλὴμ εἶναι ἁγία πόλις, ἐσέβοντο τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος καὶ τὴν μεγαλοπρεπῆ βασιλικήν, τὴν ὁποίαν εἶχον κτίσει ἐπ' αὐτοῦ οἱ Ἕλληγες αὐτοκράτορες. Οἱ προσκυνηταὶ ἔκαμνον ἐλευθέρως τὸ ταξίδιον καὶ τὸ προσκύνημά των. Ἀλλ' οἱ Τούρκοι Σελτζούκοι, οἱ ὅποιοι ἐκυρίευσαν τὸν ΙΑ' αἰῶνα (1074) τὴν Ἱερουσαλὴμ, δὲν ἦσαν ἀνεκτικοὶ ὅσον οἱ Ἀραβες, κατεδίωκον καὶ πολλὰς ταλαιπωρίας ἐπέβαλλον εἰς τοὺς προσκυνητάς. Οἱ Χριστιανικοὶ λαοὶ τῆς Δύσεως ἐπεχείρησαν μεγάλας καὶ περιφήμους ἐκστρατείας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἁγίων τόπων. Τὰς ἐκστρατείας ταύτας ὀνομάζει ἡ ἱστορία **Σταυροφορίας**.

Τὸ κήρυγμα τῆς Σταυροφορίας. — Εὐχολογὸν εἶναι νὰ φαντασθῶμεν πόσῃ συγκίνησιν ἐπροκάλεσαν αἱ καταδιώξεις τῶν Σελτζούκων εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι εἶχον τὴν πεποίθησιν, ὅτι, ἂν ἐπισκέπτοντο τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος, θὰ εὕρισκον ἀνοικτάς τὰς πύλας τοῦ παραδείσου. Οἱ πάπαι ἐσκέφθησαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο. Ὁ Πάπας **Οὐρβανὸς ὁ Β'** ἐκήρυξε τὴν Σταυροφορίαν καὶ παρεκίνησε τοὺς ἱππότες νὰ ὑπηρετήσουν τὸν Χριστὸν ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Μεγάλῃ βοήθειαν εὗρεν ὁ Πάπας ἀπὸ ἑνα ἐνθουσιώδη μοναχὸν τὸν **Πέτρον τὸν Ἐρημίτην**. Ἦτο μικρὸς καὶ ἰσχνὸς καὶ ἐνδεδυμένος με μακρὸν ῥάσον, τὸ ὅποιον εἶχε κουκούλαν καὶ διὰ τοῦτο ὀνομά-

ζετο ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς *Κουκούπετρος*. Τὸ κήρυγμά του διηγείρε παντοῦ ἐνθουσιασμόν. Ὅσοι ἀναλαμβάνουν τὴν μακρινὴν ἐκείνην ἐκστρατεῖαν βάλλουν ἓνα σταυρὸν ἀπὸ ὕψασμα εἰς τὸν ὦμον αὐτοῦ καὶ γίνονται *Σταυροφόροι*.

Κατὰ τὰς μακρινὰς ἐκεῖνας ἐκστρατείας τοῦ ΙΑ', ΙΒ' καὶ ΙΓ' αἰῶνος ἐκπλίσθησαν ὡς κύματα ἀπὸ τὴν Εὐρώπην εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἑκατομμύρια ἀνθρώπων. Ἡ πῖστις δὲν ἦτο τὸ μόνον ἐλατήριο. Πολλοὶ ἱππῶται ἐκινουῦντο ἀπὸ τὸ πάθος πρὸς τὰς περιπετείας καὶ τὰς μάχας, ἄλλοι ἐπῆγαινον ὡς τυχοδιῶκται εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο δικαίως ὡς αἱ χῶραι τοῦ πλοῦτου καὶ ὅλων τῶν ἀγαθῶν. Εἰς τὴν κολλοσιαίαν ταύτην κίνησιν τῆς Δύσεως ὑποκρύπτεται καὶ μέγας ἐμπορικὸς καὶ πολιτικὸς σκοπός: ὁ σφετερισμὸς τοῦ παγκοσμίου ἐμπορίου καὶ ἡ κατὰ κτησιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Αυτοκρατορίας.

Εἰκ. 26. — Σταυροφόρος πάνοπλος (ἐσωτερικῶς φέρει φολετωτὸν ἐνδυμνὸν μέχρι γονάτων).

Αἱ σταυροφορικαὶ ἐκστρατεῖαι.— Πολλοὶ εἶναι αἱ ἐκστρατεῖαι τῶν Σταυροφόρων. Συνήθεια ἐπεκράτησε ν' ἀριθμοῦνται ὀκτὼ εἰς τὴν ἱστορίαν. Τὴν *πρώτην* καὶ *τετάρτην* ὁδηγοῦν μεγάλοι αὐθένται, τὰς ἄλλας ἕξ βασιλεῖς. Αἱ σημαντικώταται εἶναι ἡ Α' καὶ ἡ Δ' Σταυροφορία. Ἡ Α' κατέληξεν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἀγίων Τόπων καὶ τὴν ἱδρύσιν *Φραγκικῶν ἡγεμονιῶν* εἰς τὴν Ἀνατολὴν. Ἡ Δ', ἀντὶ νὰ διευθυνθῇ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ, παρεξέκλινε πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατέληξεν εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς πρωτεύουσας τῆς Ἑλληνικῆς Αυτοκρατορίας καὶ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας.

Ἡ πρώτη Σταυροφόρία (1096).—Τέσσαρα σώματα στρατοῦ ἐσχηματίσθησαν κυρίως ἀπὸ Γάλλους, ἔπειτα ἀπὸ Νορμανδούς, Γερμανούς καὶ Ἰταλούς. Καὶ τὰ τέσσαρα σώματα συνεκεντρώθησαν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀπειροπληθεῖς ἦσαν οἱ Σταυροφόροι. Μόνοι οἱ πολεμισταὶ θὰ ἐφθάνον ἕως 600,000. Τὰ πολεμικὰ ταῦτα στίφη δὲν ἦσαν ἀληθινὸς στρατός, ἦσαν καὶ τι ἀνάλογον πρὸς τὰ στίφη τῶν Βαρβάρων, τὰ ὅποια εἶχον εἰσβάλει εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν Κράτος. Οὐδεὶς ὑπῆρχεν ἀρχηγός, ἀλλ' ἕκαστος Σταυροφόρος συνεκεντροῦτο περὶ τοὺς σπουδαιότερους αὐθέντας. Οἱ ἐπιφανέστεροι ἦσαν ὁ γενναῖος, ἀλλὰ καὶ συνετὸς Γάλλος πολεμιστὴς *Γοδεφρεῖδος Δὲ Βουργιῶν*, καὶ ὁ πονηρὸς υἱὸς τοῦ Νορμανδοῦ βασιλέως Ῥοβέρτου Γουσκάρδου *Βοημοῦνδος*.

Ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν Ἀγίων Τόπων. — Ὁ Ἕλλην αὐτοκράτωρ ἔδωκεν εἰς τοὺς Σταυροφόρους τροφὰς καὶ κάθε ἄλλην βοήθειαν, ἀλλ' οὗτοι φοβερά δεινὰ ἐπροξένησαν εἰς τὴν χώραν. Ἐσπευσε νὰ τοὺς διαπεραιώσῃ εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἡ πρώτη πόλις, τὴν ὁποίαν συνήντησαν ἦτο ἡ Νίκαια. Τὴν πολιορκοῦν καὶ τὴν κυριεύουν. Ἡ θερμότης τοῦ κλίματος, ἡ ἀνυδρία καὶ ἡ ἔλλειψις τροφῶν ἐθέρισαν τοὺς Σταυροφόρους. Ἐξ ἄλλου τὰ βέλη τῶν ἐλαφρῶν ἱππέων τῶν Τούρκων ἐδεκάτιζον τοὺς βαρεῖς πολεμιστὰς τῆς Δύσεως, φορτωμένους μὲ τοὺς φορτωτοὺς αὐτῶν θώρακας. Ἀφοῦ ἐνίκησαν ἐπανειλημμένως τοὺς Τούρκους ἐφθασαν κατόπιν ἀνηκούστων κόπων εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν ἐπολιόρκησαν. Μετὰ πολιορκίαν ἐνῆς ἔτους κατορθώνουν νὰ κυριεύσουν τὴν μεγάλην Ἑλληνικὴν πόλιν.

Ἐπὶ τέλους τρία ἔτη μετὰ τὴν ἀναχώρησίν των οἱ Σταυροφόροι εἶδον τὴν Ἱερουσαλὴμ. Ἐπεσον γονυκλινεῖς καὶ ἔκλαιον ἀπὸ χαρὰν καὶ ὑποχάριστον τὸν Θεόν, ὅτι τοὺς ἠξίωσε νὰ ἴδουν τὴν Ἀγίαν πόλιν. Δὲν ἦσαν πλέον παρὰ μόνον 25,000 πολεμισταί. Ἀπὸ τὴν Νίκαιαν ἕως τὴν Ἱερουσαλὴμ εἶχον ἀφήσῃ 600,000 πτώματα εἰς τὰς ἑδοὺς καὶ τὰς ἐρήμους τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ἡ Ἱερουσαλὴμ ἦτο καλῶς ὠχυρωμένη. Μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας

εἰσέρχονται εἰς τὴν πόλιν (1909). Φοδερὰ ἦτο ἡ σφαγὴ, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησαν εἰς τοὺς Σελτζούκους.

Αἱ Φραγκικαὶ ἡγεμονίαι τῆς Ἀνατολῆς.— Ἀφοῦ ἀπηλευθέρωσαν οἱ ἱππῶται τοὺς Ἀγίους Τόπους, ἤρχισαν νὰ ἰδρῶουν ἰδικὰ τῶν κράτη. Οἱ μεγάλοι αὐθένται, οἱ ὅποιοι κατέκτησαν τὸν τόπον ἔγιναν βασιλεῖς, πρίγκιπες, κόμιτες. Οἱ ἄπλοι ἱππῶται ἔγιναν βαρῶνοι. Ἐφ' ὅσον ἐπροχώρει ἡ κατάκτησις ἐμοιράζετο ὁ κατακτηθεὶς χώρος εἰς φέουδα. Τὸ φεουδαλικὸν σύστημα τῆς Εὐρώπης μετεφυτεύθη εἰς τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην.

Τὸ σπουδαιότερον Κράτος, τὸ ὁποῖον ἰδρύθη εἰς τὴν Συρίαν, ἦτο τὸ *Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλῆμ*. Μὲ τὸ βασίλειον τοῦτο συνεδέθησαν τὸ *Πριγκιπᾶτον τῆς Ἀντιοχείας* καὶ ἄλλαι μικρότεραι ἡγεμονίαι. Οἱ αὐθένται ἐγκατεστάθησαν εἰς ἰσχυρὰ κάστρα, τῶν ὁποίων σφίζονται καὶ σήμερον ἐπιδλητικὰ ἐρείπια. Εἰς τὰς μακρινὰς ἐκείνας χώρας ἐξηκολούθησαν νὰ ζοῦν οἱ ἱππῶται τὸν βίον, τὸν ὁποῖον ἔζων καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ καιρὸς τῶν διήρχετο εἰς διαρκεῖς πολέμους μὲ τοὺς Μουσουλμάνους, ἐνίοτε ἀναμεταξύ των καὶ μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς. Ὁ βίος τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων ἔγινε κατὰ τὴν κατάκτησιν τῶν Σταυροφόρων σκληρότερος παρὰ ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Μουσουλμάνων.

Ἡ Δύσις ἠναγκάσθη νὰ κάμῃ κατόπιν καὶ ἄλλας πολλὰς Σταυροφορίας. Ἀλλ' ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἀντικατεστάθη ἀπὸ ἄλλα ὕλικώτερα αἰσθήματα. Οἱ ἱππῶται, οἱ ὅποιοι δὲν ἔπαυον νὰ ἔρχωνται ἀπὸ τὴν Εὐρώπην, δὲν ἐσκέπτοντο παρὰ μόνον πῶς νὰ ἀρπάσουν γαίας καὶ νὰ γίνων καὶ αὐτοὶ αὐθένται. Ἡ ἐλπίς τοῦ κέρδους προσεῖλκυεν ἀργότερα καὶ ἐμπόρους ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν. Αἱ ἐμπορικαὶ πόλεις τῆς Ἰταλίας, αἱ ὅποιαι εἶχον ἀποκτήσει δύναμιν, ὡς ἡ *Ἑνετία*, ἡ *Γένουα*, ἐδοθήθησαν μὲ τὰ πλοῖα τῶν τοῦς Σταυροφόρους. Καὶ ὡς ἀντάλλαγμα ἔλαβον πολλὰ ἐμπορικὰ προνόμια. Ἀλλ' ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν Μουσουλμάνων ἦτο διαρκής. Διωργανώθησαν λοι-

πὸν μόνιμα στρατιωτικὰ τάγματα ἀπὸ μοναχούς, *ιεροπολεμικὰ τάγματα*, τὰ ὁποῖα ἐπέδειξαν μεγάλην ἀνδρείαν.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν Σταυροφοριῶν ὑπῆρξαν μεγάλα. Διότι συνετέλεσαν, ὥστε νὰ γνωρίσῃ ἡ βάρβαρος Εὐρώπη τὴν πολιτισμένην Ἀνατολήν. Οἱ Σταυροφόροι ἤλθον εἰς σχέσεις μὲ τοὺς Ἑλληνας καὶ Μωαμεθανούς, τοὺς κληρονόμους τῶν δύο μεγάλων πολιτισμῶν, τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ἀραβικοῦ. Ἐκ τῆς γνωριμίας ταύτης μετεδόθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην πολλαὶ χρήσιμα συνήθειαι τοῦ βίου. Αἱ γνώσεις δέ, τὰς ὁποίας ἔφεραν εἰς τὴν Εὐρώπην οἱ Σταυροφόροι διήγειραν μεγάλην πνευματικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία παρήγαγε κοινωνικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν ἀναγέννησιν. Ἔσχον ὅμως καὶ πολὺ θλιβερά ἀποτελέσματα. Διότι ἐξησθένησαν τὸν Ἑλληνισμόν καὶ προπαρεσκεύασαν τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ἡ ὁποία ὑπῆρξε «*συμφορὰ δι' ὁλόκληρον τὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν*»⁽¹⁾.

Εἰκ. 27.—Σταυροφόροι ἱππῶται συμπλεκόμενοι μετὰ Σαρακηνῶν (ζωγραφία ἐπὶ ὀλοπαρθύρου Φραγκικῆς ἐκκλησίης).

(1) Ἡ ἀπώλεια τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους διὰ τὸν Χριστιανισμόν (1453), *συμφορὰ δι' ὁλόκληρον τὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν*, ὑπῆρξε τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα τῶν Σταυροφοριῶν (Ῥενάν, Γάλλος ἱστορικός).

Εικ. 128.—Χρυσὸν βυζαντινὸν δακτυλίδιον, συνιστάμενον ἐκ σειρᾶς ἡνωμένων κυκλωτεσθῶν πλακιδίων, τὰ ἑποία εἰκονίζουσιν ἐναλλὰξ τὰς προτομὰς τοῦ συζυγικοῦ ζεύγους (ῥαῖον ἔργον χρυσοκομῆς, βλ. σ. 242).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

ΟΙ ΚΟΜΝΗΝΟΙ ΚΑΙ ΑΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΙ

[1081—1185]

ΑΛΕΞΙΟΣ—ΙΩΑΝΝΗΣ—ΜΑΝΟΥΗΛ—ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

Καὶ πάλιν, ὅπως κατὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν θρόνον τοῦ Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου, τὸ Κράτος εὐρίσκετο εἰς τὸ μέσον ἐρείπίων. Καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς Ἑλληνικῆς κυριαρχίας εἶχον ἐκλείπει εἰς τὴν Σικελίαν καὶ τὴν Ἰταλίαν. Εἰς τὰ Β. σύνορα παραμονεύουν οἱ Βούλγαροι καὶ ἄλλοι ἐχθροί. Ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀπὸ τὴν Δύσιν ἔρχονται οἱ φοβερώτεροι ἐπιδρομεῖς, οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Φράγκοι.

Ἡ καταστροφή ὅμως ἦτο ἀκόμη μακράν. Εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως υπάγονται συμπαγεῖς αἱ χῶραι ἀπὸ τὸν Δούναδιν ἕως τὸ Ταίναρον, ἀπὸ τὸ Δυράχιον ἕως τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ἕως τὴν Κιλικίαν. Αἱ μεγάλαι ἐπαρχίαι τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, ἡ Κύπρος, ἡ Ρόδος ἡ Κρήτη, ὅλαι αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καὶ τοῦ Ἰονίου, ἡ παραλία τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἀνήκουν ἀκόμη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος. Τὰ δὲ λείψανα ταῦτα ὑπερτεροῦν κατ' ἔκτασιν καὶ τὸ μεγαλύτερον ἀκόμη βασιλεῖον τῆς Εὐρώπης. Πολὺ

δὲ περισσότερον κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν συνεκτικότητα. Ὁ δὲ στρατὸς διετῆρει ἀκόμη τὰς ἐνδόξους παραδόσεις τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Ἐχρειάζετο μόνον ὁ ἄνθρωπος ὁ ἱκανὸς νὰ ὤφελιθῇ ἀπὸ τὰς δυνάμεις ταύτας. Ὁ ἄνθρωπος δὲ οὗτος ἠδύνατο νὰ προκύψῃ μόνον ἀπὸ τοὺς μεγάλους στρατιωτικοὺς οἰκοὺς. Διότι μόνον εἰς τοὺς συνεδυάζετο ἡ ἀνδρεία μὲ τὴν σύνεσιν καὶ μὲ τὴν πολιτικὴν πείραν. Τιοιοῦτοι ἰσχυροὶ κυβερνῆται ἀνέρχονται εἰς τὸν θρόνον οἱ Κομνηνοί. Ἐκτὸς τοῦ τελευταίου (τοῦ Ἀνδρονίκου), οἱ τρεῖς πρῶτοι Κομνηνοί, ὁ Ἀλέξιος, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Μανουὴλ ἀπετέλεσαν μίαν δυναστείαν μεγάλων πολιτικῶν καὶ ἡρώων, ἡ ὁποία ἐπὶ ἓνα αἶθνα χωρὶς διακοπὴν (1081—1180) ἔδωκε μεγάλην λάμψιν καὶ δύναμιν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν.

Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός (1081—1180). — Εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤβξανε καὶ ἐπρόκοπτεν ἐν μέσῳ τῶν ἀνωμαλιῶν ἐκείνων εἰς νέος προωρισμένος νὰ ἰδρῇ τὴν ἐνδοξὴν δυναστείαν. Ὁ Ἀλέξιος ἦτο ὁ μόνος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ τὴν σωτηρίαν τοῦ Κράτους. Εἰς ἡλικίαν εἰκοσιτεσσάρων ἐτῶν ὁ Ἀλέξιος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον προικισμένος μὲ ἀνδρείαν καὶ εὐφυΐαν καὶ σύνεσιν. Εἰς τὸ ὑπεράνθρωπον ἔργον τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ Κράτους ἀφιέρωσε βίον μακρὸν γεματὸν ἀπὸ ἐργασίαν καὶ αὐταπάρνησιν, συγχρόνως δὲ ἀπὸ βαθύ αἶσθημα καθήκοντος καὶ ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα.

Εἶχεν ἤδη ὁ Ἀλέξιος ἀπὸ νεαρωτάτης ἡλικίας διακριθῇ ὡς ἱκανὸς καὶ ἀνδρεῖος στρατηγὸς καὶ ἦτο πολὺ ἀγαπητὸς εἰς τὸν ἥρωα κύτρκράτορα Ῥωμανόν. Ἄν ἦτο ἐλεύθερος ὁ Ἀλέξιος, θὰ ἐστρεφε τὰς προσπάθειάς του εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ βεβαίως θὰ ἔσωζε τὸ Κράτος ἀπὸ τὸν κίνδυνον τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ἐπέρχονται φοβεροὶ πολέμιοι ἀπὸ τὴν Δύσιν. Ὡς πρόδρομοι τῶν ἐπερχομένων χειμάρρων τῶν λαῶν τῆς Δύσεως ἐμφανίζονται πρῶτοι οἱ Νορμανδοί. Ὁ γενναῖος ἀρχηγός των, ὁ *Ροβέρτος Γυσκάρδος*, κύριος ἤδη τῆς Ν. Ἰταλίας, τρέφει μεγάλα σχέδια καὶ οὐνεύεται τὴν κατάκτησιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

Εισιδησὶς τῶν Νορμανδῶν
 Ἄφ' οὗ ἐτλείωσε τὰς προπαρασκευάς του ὁ Ῥοβέρτος πολιορκεῖ τὸ (1081) τὸ Δυρράχιον ἐπὶ τῆς Ἀδριατικῆς. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἡ κλεῖς, ἡ ὁποία ἤνοιγε τὸν δρόμον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Κράτους. Ὁ Ἀλέξιος ἐπιτυχάνει τὴν συμμαχίαν τῆς Ἑνετίας, καὶ ὁ Ἑλληνοενετικὸς στόλος νικᾷ τὸν Νορμανδικὸν εἰς τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν. Ὁ Ῥοβέρτος Γυσκάρδος κατέφυγεν εἰς τὰ Φάρσαλα. Ἐκεῖ ὁ Ἀλέξιος συνεχρότησε μάχην, εἰς τὴν ὁποίαν ὅμως ἐνίκηθη. Βλέπων ὅμως τὸν κίνδυνον κάμνει μεγάλας θυσίας. Παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τοῦ κλήρου, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἡράκλειος, διατάσσει νὰ χωνευθοῦν ὅλα τὰ ἀργυρὰ καὶ χρυσὰ κειμήλια τῶν ἐκκλησιῶν χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ Κράτους. Θὰ δαπανηθοῦν, λέγει, «ὕπὲρ τῆς τιμῆς» ἡμῶν. Ὁλόκληρος ὁ αὐτοκρατορικὸς οἶκος, ὅλοι οἱ μεγιστάνες δίδουν τὴν περιουσίαν των, τὰ κοσμήματά των. Οἱ Νορμανδοὶ εἰσχωροῦν εἰς τὴν Ἠπειρον, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, νικοῦν τοὺς στρατοὺς τοῦ Ἀλεξίου, κυριεύουν πολλὰς πόλεις παρὰ τὸν ποταμὸν Ἀξιόν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι σλαβικοὶ πληθυσμοὶ τῶν χωρῶν τούτων βδελύττονται τοὺς Νορμανδοὺς ἐπιδρομεῖς ὡς αἰρετικούς. Οἱ ἀγῶνες τοῦ μεγάλου Φωτίου θριαμβεύουν, διότι μετὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν σώζεται καὶ τὸ Κράτος. Οἱ Νορμανδοὶ κατατροπώνονται ἐπὶ τέλους μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν Σλάβων καὶ ἀναγκάζονται νὰ ἀναζευξοῦν ὀπίσω πρὸς τὴν Ἰταλίαν (1084).

Καὶ τότε δέ, ἂν ἔμενεν καὶ πάλιν ἡσυχος ὁ Ἀλέξιος, θὰ ἡδύνατο ν' ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Τούρκων. Μετὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἦτταν τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Διογένους, οἱ Τούρκοι δὲν εἶχον παῦσαι νὰ ἐπεκτείνουν τὰς κατακτήσεις των. Μετ' ὀλίγα ἔτη καταλαμβάνουν καὶ αὐτὴν τὴν Νίκαιαν (1081), τὴν ὁποίαν κάμνουν πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους των. Οὕτως ἐγκαθίστανται ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ Κράτος προσβάλλεται ἀπὸ ἀνεξαντλήτους ἐχθρούς. Ἐν μέσῳ τῶν κινδύνων τούτων ὁ Ἀλέξιος ἀναγκάζεται ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν νέον φοβερὸν κίνδυνον, ὁ ὁποῖος ἔρχεται ἀπὸ τὴν Δύσιν.

Ἡ πρώτη Σταυροφορία.—Ἀκατάσχετα ἀρχίζουν νὰ

κυλίνονται ἀπὸ τὴν Δύσιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὰ κύματα τῶν Σταυροφόρων. Τὸ ὄνειρον τῶν παπῶν νὰ ἐπιβάλουν τὴν κυριαρχίαν τῶν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν εὐρίσκει τώρα ὑποστήριξιν εἰς τὰς λόγχας τῶν πολεμιστῶν τῆς Δύσεως. Τὰ σταυροφορικὰ στίφη, ἐκ διαφόρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης προερχόμενα, ἔχουν τόπον συγκεντρώσεως τὴν Κωνσταντινούπολιν. Διότι οἱ «Σταυροφόροι ἔχουν ἀνάγκην νὰ λάβουν τροφὰς καὶ βοήθειαν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων» (σ. 274).

Πρῶτος καταφθάνει διὰ ξηρᾶς ἐνώπιον τῆς Ἑλληνικῆς πρωτεύουσας ὁ ἄτακτος καὶ ἀχαλίνωτος ὄχλος τῶν πτωχῶν σταυροφόρων. «Ὅταν ἔφθασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἤρχισαν νὰ ἐκτρέπωνται εἰς δεινὴν λεηλασίαν τῆς χώρας. Ἐλεηλάτησαν τὰς ἐπαύλεις καὶ τὰ παλάτια τῶν προαστείων, ἤρπαζον καὶ ἐπώλουν τὸν μόλυδον ἀπὸ τὰς στέγας τῶν ἐκκλησιῶν. Αἱ ληστεῖαι αὗται ἐπροξένησαν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ αὐτοκράτορος πικρίαν καὶ δυσπιστίαν, ἥ ὁποία ποτὲ δὲν τὸν ἀφῆκε καὶ μετεβιβάσθη καὶ εἰς τοὺς διαδόχους του. Κατήντησε νὰ φοβῆται ὀλιγώτερον τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοὺς τοιοῦτους ἐλευθερωτὰς καὶ συμμάχους» (Δεβώ, Γάλλος ἱστορικός. Γκέλτσερ).

Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπροσπάθησε νὰ διαπεραιώσῃ ἐσπευσμένως τοὺς πτωχοὺς Σταυροφόρους εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὅπου ὄλο, ἀνεξαιρέτως ἐσφαγιάσθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μετὰ τὴν τραγικὴν ταύτην καταστροφὴν καταφθάνουν ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον οἱ στρατοὶ τῶν ἱπποτῶν. Ἦσαν «στρατὸς ἀναρίθμητος, ὅσοι εἶνε οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἢ ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, ὅσα εἶναι τὰ φύλλα καὶ τὰ ἄθνη, τὰ ὅποια παράγει ἡ γῆ. Διότι ὁλόκληρος ἡ Δύσις καὶ ὅσον γένος βαρβάρων κατέφκει τὴν γῆν πέραν τοῦ Ἀδρίου μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, ὁλόκληρον ἄθροον μετενάστευεν εἰς τὴν Ἀσίαν. Πρόφασις ἦτο ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀληθῶς ἔμως εἶχον ἔρωτα ν' ἀρπάσουν τὴν βασιλείαν τῶν Ἑλλήνων» (*Ἄννα Κομνηνὴ*, κόρη τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου, ἡ ὁποία συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ πατρὸς αὐτῆς καὶ τῆς πρώτης Σταυροφορίας).

Ἡ ἄφιξις τῶν Σταυροφόρων ἐνώπιον τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων (1096) ἔφερε τὴν σύγχυσιν εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ τὸν αὐτοκράτορα. Οἱ ἱππῶται τῆς Δύσεως δὲν εἶχον γνωρίσει εἰς τὸν τόπον των παρὰ ἑλεεινὰ χωρία καὶ ξυλῖνας οἰκίας. Ἐμειναν καταθαμβωμένοι, ὅταν εἶδον τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν μὲ τὰ μάρμαρινα παλάτια, μὲ τοὺς χρυσωμένους τρούλλους μὲ τοὺς μεγάλους δρόμους γεμάτους ἀπὸ κίνησιν καὶ ζωῇ. Ὅλοι ἐκεῖνα, αἱ πολυτέλειαι, ὅλος ὁ πλοῦτος ἐκεῖνος διεγείρει τὸν θαυμασμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ζηλοτυπίαν των. Τοὺς Ἑλληνας τοὺς ἔλεγον «σχισματικούς». Οἱ Ἑλληνες πάλιν ἐθεώρουν καὶ αὐτοὶ τοὺς ἐπιδραμεῖς ὡς αἰρετικούς. Τὸ μῖσος μεταξὺ τῶν δύο κόσμων ἤρchiσε νὰ ἐκδηλώνεται. Οἱ Βυζαντινοὶ εὕρισκον τοὺς πολεμιστὰς τῆς Δύσεως ἀγροίκους καὶ αὐθάδεις ⁽¹⁾. Οἱ Σταυροφόροι κατηγοροῦν τοὺς Βυζαντινοὺς ὅτι ἤθελον νὰ τοὺς προδώσουν. Οἱ αὐθένται τῆς Δύσεως ἐσχεδιάζον νὰ κυριεύσουν χώρας καὶ νὰ γίνουν ἀνεξάρτητοι ἡγεμόνες εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὁ Αὐτοκράτωρ εἶχε ὀλην τὴν διάθεσιν νὰ τοὺς βοηθήσῃ, ἀλλὰ δὲν ἐνόει καὶ νὰ τοὺς ἀφήσῃ νὰ καταλαμβάνουν χώρας Ἑλληνικὰς.

(1) «Καθ' ὃν χρόνον οἱ ἀγροῖκοι ἱππῶται τῆς Δύσεως δὲν εἶχον σχεδὸν ἄλλην σκέψιν καὶ ἄλλην διασκέδασιν παρὰ μόνον τὸ κυνήγιον καὶ τὸν πόλεμον, ὁ βυζαντινὸς βίος ἦτο γεμάτος ἀπὸ λεπτότητα καὶ πολυτέλειαν. Ὁ καλὸς τρόπος συμπεριφορᾶς, αἱ ἐξηγουγεμισμένοι κοινωνικαὶ διασκεδάσεις, ἡ κλίσις πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας ἦσαν γενικῶς διαδεδομέναι. Εἰς τὴν κομψὴν ἐκείνην κοινωνίαν, εἰς τὴν αὐτὴν ἐκείνην τῆς ἐθιοτυπίας οἱ Σταυροφόροι τῆς Δύσεως ἔκαμαν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἦσαν ἀγροῖκοι καὶ κακοανατετραμμένοι χωρικοὶ, ἐνοχλητικοὶ καὶ δυσάρεστοι παρῆσαντοι. Ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ἐννοήσωσι τὰς λεπτότητας τῆς εὐγενείας, ἐξηρεθίζοντο ἀπὸ τὰ πλούτη, τὰ ὅποια ἔδλεπον, καὶ συμπεριφέρθησαν, ὡς λέγει εἰς ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς των, αὐτὸς ὁ Πέτρος ὁ Ἐρημίτης «ὡς κλέπται καὶ ὡς λησταὶ» (Ντλλ). «Ἐν γένει οἱ Σταυροφόροι, ἂν καὶ ἦτο ἀγία ἡ ἐπιχειρήσις των, ἐφέρθησαν ὡς λησταὶ τῶν ὁδῶν» (Βολταῖρος, Πενάκ).

Οἱ ἱππόται γίνονται ὑποτελεῖς εἰς τὸν αὐτοκράτορα.— Χωρὶς τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἑλλήνος αὐτοκράτορος οἱ Σταυροφόροι δὲν ἠδύναντο νὰ προχωρήσουν. Διὰ τῆς χώρας αὐτοῦ διηλθον καὶ μόνον μὲ τὸν στόλον αὐτοῦ ἠδύναντο νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἑλληνικὰ στρατεύματα ἦτο ἀνάγκη νὰ τοὺς συνοδεύσουν καὶ ὡς ὁδηγοὶ εἰς χώρας ἀγνώστους, καὶ ὡς σύμμαχοι ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἀπὸ καιροῦ ἐγνώριζον. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀλέξιος ἀπήτησεν ἀπὸ τοὺς ἱππότες νὰ δώσουν εἰς αὐτὸν ὄρκον ὑποτελείας καὶ νὰ συνάψουν συνθήκην ὅτι θὰ ἦσαν «*δοῦλοι τῆς βασιλείας του*». Τὸν ὄρκον τῆς ὑποτελείας ὥφειλον νὰ ὁμώσουν ἔλοι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν σταυροφορικῶν στρατῶν, «*ἡγεμόνες, ῥήγες, δοῦκες, κόμιστες*» (*Ἄννα Κομνηνή*).

Ἡ τελετὴ, ἣ ὁποία ἐγένετο εἰς τὸ βυζαντινὸν Παλάτιον, γεμίζει ἀπὸ ὑπερηφάνειαν τὴν Ἑλληνικὴν ψυχὴν. Ἡγεμόνες ἰσχυρότατοι τῆς Εὐρώπης ἔμελλον νὰ προσέλθουν ἐνώπιον τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, νὰ ὁμώσουν εἰς αὐτὸν πίστιν καὶ ὑποταγὴν. Οἱ ἐπιφανεῖς ἀρχηγοὶ τῆς Σταυροφορίας προσῆλθον εἰς τὸ Παλάτιον ἐν μεγάλῃ πομπῇ. Τὸ πλῆθος ἐθαύμαζε τὰς πολυτελεῖς στολὰς καὶ τὴν ἀρειμάνιον ὄψιν τῶν πολεμιστῶν ἐκεῖνων. Πολλοὶ ἦσαν περιβόητοι διὰ τὰ κατορθώματά των. Οἱ ἀγέρωχοι ἱππότες ἐπλησίασαν τὸν Ἀλέξιον, ἔκλιναν τὸ γόνυ καὶ ἐπροσκύνησαν. Ὁσπιάσθησαν πρῶτον τὸν πόδα, ἔπειτα τὰ γόνατα καὶ ἔπειτα τὸ στόμα τοῦ βασιλέως. Τότε βάλλουν τὰς χεῖρας των εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ἀλεξίου καὶ ὁμνύουν εἰς αὐτὸν πίστιν ὡς ὑποτελεῖς καὶ ὑπῆκοοι. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἕλλην αὐτοκράτωρ ὑπόσχεται νὰ συνδράμῃ μὲ κάθε δύναμιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας. Οἱ ἡγεμόνες τῶν Σταυροφόρων ὑπεχρέωθησαν νὰ παραδώσουν εἰς τὸν βασιλέα ἑλὰς τὰς παλαιὰς κτήσεις τοῦ Κράτους, ὅσας ἤθελον ἀπελευθερώσει. Ὁ Ἀλέξιος δίδει δῶρα εἰς τοὺς Φράγκους μεγιστᾶνας χρυσόν, πολιτίμους λί-

θους, μεταξωτὰ ὑφάσματα, ἵππους καὶ πολύτιμα σκεύη, τὰ ὁποῖα ἐκίνησαν τὸν θαυμασμόν αὐτῶν ⁽¹⁾.

Ἀλλὰ πολὺ γρήγορα κατεπατήθησαν ἀπὸ τοὺς Φράγκους ὄρεαι καὶ αἱ συνήθαι. Τὴν πρώτην παράδασιν ἔκαμεν ὁ Βοημοῦνδος. Μόλις οἱ Σταυροφόροι ἐκυρίευσαν τὴν Ἀντιόχειαν, ὁ Βοημοῦνδος τὴν κρατεῖ διὰ τὸν ἑαυτόν του, ἐγκαθιστάνει Λατίνον πατριάρχην μὲ πολυάριθμον καθολικὸν κληρὸν. Χωρὶς ν' ἀργοπορήσουν οἱ Σταυροφόροι κηρύττουν ἀναφανδὸν τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν τῆς Συρίας, τοὺς ὁποίους εἶχον ἔλθει νὰ ἐλευθερώσουν. Καὶ πρὸς καταπολέμησιν αὐτῶν ζητοῦν ἐνίσχυσιν ἀπὸ τὸν Πάπαν Οὐρβανόν : «ἐνίκησαμεν γράφουν εἰς αὐτόν, τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς εἰδωλολάτραις, βοήθησέ μας τώρα νὰ νικήσωμεν καὶ τοὺς αἰρετικούς Ἑλληνας, Ἀρμενίους, Σύρους».

Αἱ καταπιέσεις τῶν Ὁρθοδόξων.— Αἱ χῶραι, τὰς ὁποίας κατέκτησαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν οἱ Φράγκοι κατωκοῦντο κυρίως ἀπὸ Χριστιανούς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν

(1) «Ὅταν δὲ ὁ ὄρκος εἶχε τελειώσῃ, τὸν ὁποῖον ἔδωκαν ὅλοι οἱ κόμιστες, ἐτόλμησεν εἰς ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς νὰ καθίσῃ πλησίον τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ βασιλεὺς ἠνέχθη τοῦτο, γνωρίζων τὴν ἀγέρωχον φύσιν τῶν Λατίνων. Ἀλλ' ὁ κόμης Βαλδουῖνος εἶπε πρὸς ἐκεῖνον : «δὲν σοὶ ἐπιτρέπεται νὰ κάμνης τοῦτο, διότι δὲν εἶναι ἔθιμον νὰ παρακάθηνται οἱ βασιλεῖς τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς κατωτέρους· ὠρκίσθης δὲ νὰ εἶσαι δοῦλος τῆς βασιλείας του». Ἐκεῖνος δὲ ἀπεκρίθη : «Εἶμαι Φράγκος ἐκ καθαρῆς εὐγενείας. Εἰς τὸ σταυροδρόμιον τῆς πατρίδος μου ὑπάρχει μία παλαιὰ ἐκκλησία, καὶ ἐκεῖ πηγαίνει πᾶς ὅστις θέλει νὰ μονομαχήσῃ καὶ ζητῇ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖ καὶ ἐγὼ πολὺν καιρὸν ἐπερίμενα, ἀλλ' οὐδεὶς ἐτόλμησεν οὐδαμοῦ νὰ φανῇ». Ὅταν ὁ Ἀλέξιος ἔμαθε τι εἶπεν ὁ Φράγκος, ἀπήντησεν : «ἂν δὲν ἦνρες τότε ἐχθρόν, ἔχε ὑπομονήν, ἦλθεν ὁ καιρὸς νὰ εὕρῃς πολλοὺς πολέμους». Καὶ τότε ὁ βασιλεὺς ἔδωκεν εἰς τοὺς ἱππότεας πολλὰς συμβουλὰς πῶς ἔπρεπε ν' ἀγωνίζωνται ἐναντίον τῶν Τούρκων» (*Ἄννα Κομνηνή*).

Ἑλλήνων κατοίκων. Οἱ Μουσουλμᾶνοι κατακτιηταί, ὡς συνήθιζον, εἶχον ἀφήσει εἰς αὐτοὺς ἐλευθέραν τὴν θρησκείαν καὶ τοὺς νόμους των ἐπὶ τῷ ὄρῳ μόνον νὰ πληρώνουν τοὺς φόρους. Οἱ Φράγκοι κατακτιηταὶ τοὺς θεωροῦν δοριαλώτους. Οἱ καθολικοί, οἱ ὅποιοι ἦλθον ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἐσχημάτισαν τὰς ἀνωτέρας τάξεις, οἱ Ἕλληνες τὰς κατωτέρας, τοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς ἐργατικούς. Ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία ἐπέβαλε χεῖρ ἡσυστόλως εἰς τὰ δικαίωματα τῆς Ἑλληνικῆς. Σμῆνος ὁλόκληρον ἱερέων ἐνέσκηψε μὲ ἀπλησίαν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἦσαν ἀνεκδιήγητα τὰ μαρτύρια τῶν Ὁρθόδοξων. Οἱ Ἕλληνες ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς ἦσαν ἡναγκασμένοι νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν χώραν, αἱ ἐκκλησίαι καὶ αἱ περιουσίαι των ἡρπάζοντο. Τὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων δὲν εἶχον παύσει νὰ ὑφίστανται οὔτε εἰς τοὺς χειροτέρους χρόνους τῆς Μωαμεθανικῆς κυριαρχίας. Οἱ Λατίνοι ἐδίωξαν τὸν Ὁρθόδοξον κληρὸν, ἐσφετερίσθησαν τὰ δικαίωμά του, διήρπασαν τὴν περιουσίαν του. Ἡ τυραννία, ἡ ὁποία ἐπεβλήθη εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἦτο σκληρὰ καὶ ἐπαίσχυντος. Οἱ πάπαι καὶ οἱ τεποτηρηταὶ των ἔδωλον εἰς τὴν θέσιν τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων ἱεραρχῶν Ἰταλοὺς καὶ Γάλλους ἀγγραμμάτους ὡς πατριάρχας καὶ ἐπισκόπους. Οἱ Ὁρθόδοξοι πατριάρχαι τῶν Ἱεροσολύμων ἔπαθον τὰ πάνδεινα· ἡναγκάσθησαν μάλιστα νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἅπαξ μόνον τοῦ ἔτους εἶχον τὸ δικαίωμα, τὴν ἐορτὴν τοῦ Πάσχα, νὰ προσέρχωνται διὰ νὰ ἱεουργοῦν.

Ὁ Ἀλέξιος καὶ ὁ Βοημοῦνδος.—Εἰς φανεράς δ' ἐχθρικὰς πράξεις ἀναγκάζεται ὁ Ἀλέξιος νὰ ἔλθῃ μὲ τὸν Βοημοῦνδον, τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀντιοχείας. Ὁ παμπόνηρος οὗτος Νορμανδὸς ἐξακολουθεῖ μ' ἐπιμονὴν τὴν ἐπιδιώξιν τῶν σκοπῶν του. Δὲν ἠρκέσθη νὰ μὴ ἐκπληρώσῃ τὰς συνθήκας, ἀλλὰ καὶ δὲν ἔπαυε νὰ κυριεύῃ Ἑλληνικὰς πόλεις.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέρχεται ἐναντίον του, τὸν κατατροπώνει κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν. Τότε ὁ Βοημοῦνδος ἀπέρχεται εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου συναθροίζει στρατὸν διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὰ

σχέδιά του. Ὅπως ὁ πατήρ του, πολιορκεῖ καὶ αὐτὸς τὸ Δυρράχιον. Ἀλλ' ἐστενοχωρήθη τόσον πολὺ ἀπὸ τὸν στρατὸν τοῦ Ἀλεξίου, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ εἰρήνην. Ἐρχεται ταπεινωμένος ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὑπόσχεται μὲ ὅρκους φοβεροὺς νὰ εἶναι ἀνθρώπος του, δηλαδὴ ὑποτελὴς αὐτοῦ, «ἀνθρώπος πιστὸς τῆς σῆς βασιλείας», λέγει πρὸς τὸν Ἀλέξιον. Μόλις ἔφθασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ δόλιος Νορμανδὸς παρασκευάζει πάλιν νέαν ἐκστρατείαν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ὁ θάνατος μόνον ἀπήλλαξε τὸν αὐτοκράτορα ἀπὸ τὸν ἐπίβουλον ἐκείνον ἐχθρόν.

Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου διήλθον μὲ ὀλιγωτέρας δραματικὰς περιπετείας. Ἐκστρατεύσας ἐναντίον τῶν Σελτζούκων ἐνίκησεν αὐτοὺς ἐπανειλημμένως. Ὁ Σουλτᾶνος ἠναγκάσθη νὰ προσέλθῃ καὶ φιλήσῃ τὸ γόνυ τοῦ αὐτοκράτορος ἐφίππου καὶ νὰ συνομολογήσῃ εὐνοϊκὴν εἰρήνην. Ἐν μέσῳ ἀτελειώτων περιπλοκῶν ὁ Ἀλέξιος ἐπολιτεύθη μὲ σύνεσιν καὶ μὲ γενναιότητα. Ἐπολέμησεν ἀνδρείως καὶ χωρὶς διακοπὴν εἰς τὴν Ἡπειρὸν ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν τοῦ βασιλείου τῶν Δύο Σικελιῶν, εἰς τὸν Δούναβιν ἐναντίον τῶν Πετσενέγων καὶ ἄλλων ἀγρίων λαῶν τῆς ἰδίας μ' ἐκείνους φυλῆς, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐναντίον τῶν Σελτζούκων Τούρκων. Καὶ τέλος κατάρθωσε ν' ἀπομακρύνῃ τὴν θύελλαν τῆς πρώτης Σταυροφορίας, ἥ ὁποία ἠπείλει τὸ Κράτος αὐτοῦ. Τὴν βασιλείαν του κατέστησαν περίφημον εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν αἱ μεγάλαι σταυροφορικαὶ ἐκστρατεῖαι τῆς Δύσεως. Συγχρόνως ὑπῆρξεν εὐεργετικὴ διὰ τὸ Κράτος του. Εἰς τὸ τέλος μακροῦ βίου, κατὰ τὸν ὅποιον μὲ βαθεῖαν σύνεσιν καὶ ἀκούραστον γενναιότητα ἐπάλασεν ἐναντίον ποικίλων ἐχθρῶν, ἀφίνει ἰσχυρὸν τὸ Κράτος του.

Ἰωάννης ὁ Κομνηνός (1118-1143). — Ὀλίγους ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορας ἐκόσμησαν μὲ τόσα ἐγκώμια οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ ὅσον τὸν υἱὸν τοῦ Ἀλεξίου Ἰωάννην. Μὲ τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἐπιείκειαν ἐκέρδισε τὰς καρδίας τῶν ὑπηκόων του, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὠνομάζετο Καλοῖωάννης. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Δυτικοί, οἱ ὅποιοι καθυβρίζουν τὸν Ἀλέξιον, ὁμιλοῦν περὶ

τοῦ υἱοῦ του μὲ εὐλάβειαν. Ἦτο ἀνὴρ γενναῖος καὶ ἀθλητικὸς. Δι' ἀδιαλείπτων ἀγώνων κατετρόπωσεν ὅλους τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κράτους. Εἰς τὴν Ἀσίαν ἐπεχείρησε πολλὰς ἐκστρατείας αὐτοπροσώπως, κατὰ τὰς ὁποίας πάντοτε ἐνίκησε τοὺς **Τούρκους** καὶ ἐμεγάλωσε τὰ ὅρια τοῦ Κράτους ἕως τὴν Ἀιτάλειαν. Εἰς τὴν Εὐρώπην ἐξαναγκάζει τοὺς Οὐγγρους εἰς εἰρήνην. Εἰς τοὺς Πιτσενέγους ἐπιφέρει τόσῃν καταστροφῇ, ὥστε τὸ ὄνομα τοῦ ληστρικοῦ ἐκείνου λαοῦ ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ἐπιστρέφει ἔπειτα εἰς τὴν Ἀσίαν, διὰ νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς κατακτήσεις του (1126-1137), ἀκούραστος τρέχει μὲ τοὺς στρατοὺς του ἀδιακόπως ἀπὸ τὰ Ἀσιατικὰ σύνορα εἰς τὰ Εὐρωπαϊκά.)

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἤρχισε ν' αὐξάνῃ ἡ δύναμις τῆς Ἑνετίας. Ἡ δημοκρατία τοῦ Ἀγίου Μάρκου εἶχεν ἰσχυροὺς στόλους πολεμικοὺς καὶ ἐμπορικοὺς. Δὲν διετῆρει δὲ πλέον καὶ τὴν παλαιὰν ὑποτέλειαν εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν (σ. 185). Τὸ ἐμπόριόν της ἰδίως εἶχε πολὺ αὐξηθῇ καὶ εἶχε κατορθώσει νὰ ἐμπορεύεται ἐλευθέρως μὲ μεγάλα προνόμια εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος. Διὰ νὰ προστατεύσῃ ὁ αὐτοκράτωρ τὸ ἐμπόριον καὶ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους αὐτοῦ ἀναλαμβάνει πόλεμον καὶ ἐναντίον τῶν Ἑνετῶν, ἀλλὰ τὸ Κράτος δὲν εἶχε πλέον τοὺς ἰσχυροὺς αὐτοῦ στόλους καὶ ἠναγκάσθη ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ προνόμια των.

Αἱ τελευταῖαι πράξεις τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ σκοπὸν εἶχον τὴν ἀνάκτησιν τῆς Συρίας. Τὰ κατορθώματα τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ Τσιμισκῆ προσελκύουν τὸν ἥρωα ἐκείνον. Μὲ ἀξιόλογον στρατὸν ἐπροχώρησε νικηφόρος εἰς τὴν Ἀσίαν ἕως τὴν Κιλικίαν πολεμῶν καὶ νικῶν Τούρκους, Φράγκους, Ἀρμενίους. Ἐφθασεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐταπείνωσε τὸν πρίγκιπα αὐτῆς. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην ἀπέθανεν αἰφνιδίως, ἀφοῦ ἀνέδειξε διάδοχον τὸν νεώτερον υἱὸν αὐτοῦ **Μανουῆλ**, τὸν ὁποῖον ἐνόμισεν ἐπιτήδειον νὰ πηδαλιουχῇ τὸ Κράτος εἰς τὰς δυσκόλους ἐκείνας περιστάσεις.

Μανουῆλ ὁ Κομνηνὸς (1143—1180).—Αἱ στρατιωτικὴν ὑψηλοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Εκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

καὶ ἀρεταὶ τῶν δύο πρώτων Κομνηνῶν ἐκορυφώθησαν εἰς τὸν ἡρωϊκὸν Μανουήλ. Τὸ ἀνάστημά του ἦτο ἀθλητικόν, ἡ ῥώμη τοῦ σώματος, ἡ γενναιότης τῆς ψυχῆς του μοναδικαί. Ἦτο ὅμοιος «πρὸς τοὺς θρυλλουμένους ἐκείνους Ἡρακλεῖς», λέγει εἰς Βυζαντινὸς ἱστορικός. Τὸ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα του δὲν ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ κανεὶς ἄλλος. Ὁ Μανουήλ ἐπροκάλει τὸν θαυμασμὸν τῶν γενναίων καὶ ἀγερῶχων πολεμιστῶν τῆς Δύσεως.

Εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἔγινεν ὁ Μανουήλ μὲ χαρὰν δεκτὸς ὡς αὐτοκράτωρ. Ἡ φήμη τῶν πολεμικῶν του κατορθωμάτων, τὸ ἀρειμάνιον ἐξωτερικὸν ὕψος καὶ ἡ μεγαλοφροσύνη τῶν τρόπων του τὸν καθίστανον ἀξιαγάπητον εἰς ὅλους. Μόλις ἐστέφθη εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν καὶ τρέχει ἀμέσως εἰς τὴν Ἀσίαν διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Τούρκους. Καταδιώκει τὸν Σουλτάνον ἕως τὸ Ἰκόνιον, ῥίπτεται μόνος εἰς τὸ μέσον τῶν Τούρκων, πληγνύεται καὶ κατορθώνει τὴν νύκτα νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ στρατόπεδόν του. Οἱ Τούρκοι ἀναγκάζονται νὰ δώσουν εἰς τὸν βασιλέα νέας χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1147). Εἰς ἄλλην ἐκστρατείαν διεξελαύνει μὲ δύο μόνον πιστοὺς ὁπαδοὺς διὰ μέσου πενταχοσίων Τούρκων ἱππέων σῶος χωρὶς νὰ λάβῃ καμμίαν πληγὴν. Εἰς ἄλλην μάχην ἐναντίον τῶν Οὐγγρων ἀρπάζει τὴν σημαίαν καὶ μόνος διέρχεται τὴν γέφυραν, ἡ ὁποία τὸν διεχώριζε ἀπὸ τὸν ἐχθρόν. Μὲ ἀδάμαστον καρτερίαν ὁ Μανουήλ συνεχίζει τὴν ἀληθινὴν Σταυροφορίαν. Καθ' ἕλον τὸν ἐνδοξον βίον του ἀκούραστος δὲν παύει τὸν ἱερὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν ἀπίστων, ὡς πραγματικὸς ἱππότης τοῦ Χριστοῦ.

Μὲ τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματά του δεικνύει εἰς τοὺς Φράγκους ἱππότες, ὅτι δὲν ἔχουν αὐτοὶ μόνοι, ὅπως καυχῶνται, τὴν ἀρετὴν τῆς ἀνδρείας. Καὶ συγχρόνως δίδει εἰς τοὺς ὑπηκόους παράδειγμα τῶν στρατιωτικῶν ἀρετῶν, διὰ τῶν ἐποίων θὰ ἠδύναντο νὰ ἀντιπαραταχθοῦν πρὸς τοὺς πολεμιστὰς τῆς Δύσεως. Διὰ ταῦτα μιμεῖται τοὺς Φράγκους. Παραδέχεται εἰς τὸν στρατόν του τὸν βαρὺν ὅπλισμόν, τὰς μεγάλας ἀσπίδας, τὰς μακρὰς λόγχας αὐτῶν, Ἀνταγωνίζεται μὲ αὐτοὺς ἀκόμῃ καὶ εἰς τὸ ἀγώνισμα

ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἦτο ἰδικόν των καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἐκερδίζετο ἢ ἀληθινὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἵπποτισμοῦ, εἰς τὰς ἱππικὰς καθ' ὁμίλους μονομαχίας (tournois, σ. 269). Εἰς ἐν τοιοῦτον ἀγώνισμα, τὸ ὁποῖον ἐτελέσθη πανηγυρικῶς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ἔλαθε μέρος ὁ Μανουήλ μετὰ τοὺς μεγιστᾶνας του. Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τοὺς ἰδικούς του καταρρίπτει εἰς τὸ ἔδαφος τοὺς ἀθλητικούς καὶ ἀλαζόνας Φράγκους ἱππότες.

Ἡ δευτέρα Σταυροφορία.—Κατὰ τὴν δευτέραν Σταυροφορίαν (1147-1149) ἐκδηλώνεται ἡ συνετὴ καὶ γενναία πολιτικὴ τοῦ Μανουήλ. Ἡγεμόνες τῆς Σταυροφορίας ταύτης ἦσαν δύο βασιλεῖς, ὁ Κορράδος τῆς Γερμανίας καὶ ὁ Λουδοβίκος Ζ' τῆς Γαλλίας. Καὶ οἱ δύο ἐπορεύθησαν διὰ ξηρᾶς. Ἡ διάβασις των ἀπὸ τὰς Εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους εἶναι συμφορά. Ἀρπαγαί, λεηλασίαι, καταστροφαί, συνοδεύουν αὐτήν. Ὅταν ἔφθασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐσκέφθησαν νὰ τὴν κυριεύσουν. Ἀλλ' ἐνόησαν ὅτι δὲν ἦτο εὐκόλον τὸ πρᾶγμα καὶ ἤναγκάσθησαν βασιλεῖς καὶ μεγιστᾶνες νὰ δώσουν εἰς τὸν Μανουήλ τὸν ὄρκον τῆς πίστεως καὶ τῆς ὑποτελείας. Ἡ σταυροφορικὴ αὐτὴ ἐκστρατεία ἀπέτυχεν οὐκ ὀλίγως. Ἀπὸ τότε αἱ Φραγκικαὶ ἡγεμονίαι ἤρχισαν νὰ παρακμάζουν.

Ἡ δευτέρα ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν.—Ὁ μέγας κίνδυνος διὰ τὸ Κράτος εἶναι πάντοτε ἀπὸ μέρους τῶν Νορμανδῶν τῆς Σικελίας, ὅπως καὶ εἰς τὸν κειρὸν τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ. Καθ' ὃν χρόνον οἱ βασιλεῖς τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Γαλλίας διήρχοντο καὶ ἐλεηλάτουν ὡς Σταυροφόροι τὰς ἐπαρχίας τοῦ Κράτους, ὁ ἡγεμὼν τῶν Νορμανδῶν Ρογήρος ὁ Β' συνήγαγε στόλον εἰς Βρενδίσαιον, ἐπετέθη αἰφνιδίως ἐναντίον τῆς Κερκύρας καὶ ἐκυρίευσεν αὐτήν (1147). Ἐθῶς κατόπιν οἱ Νορμανδοὶ μετὰ τὸν στόλον των ἐπιφέρουν φοβερὰν λεηλασίαν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος. Κάμνουν ἀποβάσεις εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ κυριεύουν τὰς Θήβας, ἔπειτα τὴν Κόρινθον. Ἡ λεηλασία τῶν ἀνθηρῶν τούτων Ἑλληνικῶν πόλεων ὑπῆρξεν ἀνηλεής· χρυσός, ἄργυρος, πολύτιμοι λίθοι διηρπάχθησαν, γυναῖκες

καὶ ἄνδρες εὐγενεῖς ἐσύρθησαν αἰχμάλωτοι. Αἱ μεγάλαι ἀποθή-
και ἐμπορευμάτων, ἀκόμη καὶ οἱ ἱεροὶ ναοὶ καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ οἰ-
κίαι, τὰ πάντα ἐγυμνώθησαν. Τὸ ἀνθηρότατον ἐμπόριον καὶ ἡ
πλουσία βιομηχανία τῆς Ἑλλάδος ἔλαβον τότε θανάσιμον κτύ-
πημα, ἀπὸ τοῦ ὁποῖον δὲν κατάρθωσαν πλέον νὰ ἀνακύψουν.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων λαφύρων ἐγέμισαν οἱ Νορμανδοὶ τὰ πλοῖα
τῶν μὲ τὰ περίφημα χρυσοῦφанта καὶ ἀργυροῦφанта μεταξωτὰ
καὶ πορφυρὰ ὀφάσματα. τὰ ὁποῖα μὲ θαυμασίαν τελειότητα κατε-
σκευάζοντο εἰς τὰς Θήβας καὶ τὴν Κόρινθον. Αἰχμάλωτοι μετα-
ξουργοὶ ἐγκατεστάθησαν ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν εἰς τὸ Παλέρμον
τῆς Σικελίας. Ἡ πολὺτιμος βιομηχανία, τῆς ὁποίας μὲ τόσην
ζηλοτυπίαν ἐφύλασσαν τὸ μονοπώλιον οἱ Βυζαντινοί, εὗρεν ἐπι-
κινδύνους ἀντιπάλους.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἀναγκάζεται νὰ προσλάβῃ συμμάχους τοὺς
Ἑνετούς. Ἔως τὰ πρόθυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεκτεί-
νουν οἱ Νορμανδοὶ τὰς λεηλασίας των. Διὰ θαυμασίων ἡρώϊκων
ἀγώνων κατορθώνει ὁ Μανουὴλ καὶ ἀπελευθερώνει τὴν Κέρκυ-
ραν. Ἐπειτα ζητεῖ νὰ φέρῃ τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἄν
καὶ δὲν κατώρθωσεν ν' ἀνακτήσῃ τὴν Ἰταλίαν, ὕψωσεν ὅμως πολὺ
τὸ ἀξίωμα τοῦ Κράτους. Ἀλλὰ τὸν ἐγκατέλειπεν ὁ Πάπας καὶ
οἱ Ἑνετοὶ καὶ ἠναγκάσθη νὰ συνάψῃ μὲ τοὺς Νορμανδοὺς εἰ-
ρήνην (1158), ἡ ὁποία καὶ πάλιν ἦτο ἐπωφελής.

Καὶ πρωτύτερα καὶ εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἄλλων πολέμων αἱ
ἐπιδρομαὶ τῶν λαῶν τοῦ Δουνάβεως καὶ μάλιστα τῶν Οὐγγρων
δὲν ἄφησαν εἰς ἡσυχίαν τὸ Κράτος. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη γενναίως
πολεμεῖ αὐτοὺς ὁ Μανουὴλ καὶ μετὰ τιμῆς οἱ Ἑλληνικοὶ στρα-
τοὶ διατρέχουν τὰς χώρας τοῦ Δουνάβεως. Καὶ τέλος συνομολο-
γεῖ ἔνδοξον εἰρήνην μετ' αὐτῶν. Διὰ τῆς εἰρήνης ἐκείνης ἡ
Οὐγγαρία κατέστη εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ εἰς τὸν πολιτισμὸν
ἐξάρτημα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (1168).

Ἄλλ' ὅπως καὶ ὁ πατὴρ του, ἀπέθανε προώρως ὁ Μανουὴλ
(1180). Ἀκούραστος διέτρεξεν ὁ ἥρως ἐκεῖνος τὴν βασιλείαν
αὐτοῦ διηνεχῶς μαχόμενος καὶ εἰς τὰς δύο ἡπείρους καὶ μετα-

φέρων τὸν πόλεμον ἀπὸ τὴν Ἀσίαν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ἀπὸ ταύτην εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Δουνάβεως. Κάθιστάνει δὲ σεβαστὸν τὸ Κράτος αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν Ταπεινώνει τοὺς Φράγκους ἡγεμόνας τῆς Συρίας, τοὺς σουλτάνους τοῦ Ἰκονίου καὶ τῆς Δαμασκοῦ. Ἀνανεώνει δὲ τὰ κατακτητικὰ σχέδια τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ προσπαθεῖ ν' ἀναλάβῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα τῆς Ῥώμης. Ἡ βασιλεία τοῦ Μανουήλ τοῦ Κομνηνοῦ ὑπῆρξε κοσμοπολιτική, ὥπως καὶ ἡ βασιλεία τοῦ μεγάλου ἐκείνου αὐτοκράτορος.

Ἀνδρόνικος Κομνηνός. — Ἡ μεγάλη αὕτη δύναμις τοῦ Κράτους ὑποσκάπτεται ἀπὸ τὰς ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως ἐγίναν ἐπίτροποι τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τοῦ Φράγκου εὐγενεῖς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχε περιστοιχισθῇ ὁ Μανουήλ. Ἡ Κυβέρνησις διεξάγεται κυρίως ἀπὸ Φράγκους. Γεννάται ἀντίδρασις, ἐναντίον τῶν ξένων, ἡ ὁποία ἐξέσπασεν εἰς φοδερὰν σφαγὴν αὐτῶν. Γυναῖκες, παῖδια καὶ μοναχοὶ ἀνηλεῶς ἐθανατώθησαν. Ὁ λαὸς καὶ ὁ κλῆρος ἀνεκήρυξαν βασιλεῖα τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Κομνηνόν, ὡς ἐλευθερωτὴν (1183).

Ὁ Ἀνδρόνικος οὗτος, ἐξάδελφος τοῦ Μανουήλ, εἶχε παρσύρει τὸν λαὸν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐξέγερσιν. Ἦτο ἀνὴρ γεννημένος διὰ νὰ ἄρχῃ, εὐφυής, δραστήριος, ἀνδρεῖος, ὥπως ὅλοι ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν του. Ἡ δύνατο νὰ γίνῃ ὁ σωτὴρ τοῦ Κράτους, ἀλλ' ἐγένεν ὁ καταστροφεὺς. Τα μεγάλα σωματικὰ καὶ πνευματικὰ του χαρίσματα κατεστρέφοντο ἐξ ἐλλείψεως ἡθικοῦ στηρίγματος, ἐκ τῆς περιφρονήσεως πρὸς κάθε αἴσθημα τιμῆς. Ὁ βίος του, πρὶν ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον καὶ κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, ὑπῆρξε περιπετειώδης ὡς ὁ βίος ἐνὸς μυθιστορικοῦ ἥρωος. Ἀλλοτε ἔζη, ἐξόριστος εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ με τοὺς Φράγκους πρίγκιπας, ἄλλοτε εἰς τὴν Βαγδάτην καὶ τὴν Δαμασκὸν με τοὺς Ἀραβας καὶ εἰς τὰς αὐλὰς τῶν Τούρκων Σελτζούκων, ἄλλοτε εἰς τὸ Κίεβον με τοὺς Ῥώσους βογιάρους.

Τὴν βασιλείαν ὅμως αὐτοῦ ἡμάρωσαν πολυάριθμοι καταδιώξεις καὶ θανατώσεις. Ὁ Ἀνδρόνικος ἐζήτει νὰ ταπεινώσῃ τὴν

στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν. Ὑπῆρξεν ἀπηνήγης καὶ πολὺ σκληρὸς δι' ὅλας τὰς ἀνωτέρας τάξεις τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ λαοῦ κατέβαλε μεγάλας φροντίδας. Περιέστειλε τὰς καταπιέσεις τῶν φορολόγων (εἰσπρακτόρων), τὰς ἀδικίας τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ ἐπροστάτευσεν τοὺς πένητας ἐναντίον τῶν καταχρήσεων τῶν αὐλικῶν.

Ὁ Ἀνδρόνικος ἐξῆγειρε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, ἠκολούθησεν, ὥς λέγομεν σήμερον, ἐθνικὴν πολιτικὴν. Ἡ μεγάλη ὁμως καταδίωξις ἀφ' ἑνὸς τῶν Φράγκων, ἀφ' ἑτέρου τῶν ἀρχόντων τοῦ Κράτους ἐπέσυρε συμφορὰς εἰς τὸ Κράτος. Οἱ καταδιωκόμενοι κατέφυγον εἰς ξένας αὐλάς, εἰς τὸν Πάπαν, εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας καὶ εἰς τοὺς Φράγκους ἡγεμόνας τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἐξόριστοι οὗτοι ὑπεκλίνουν τοὺς ἐχθροὺς ἐναντίον τῆς πατρίδος αὐτῶν.

Τρίτη ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν. — Οὕτως ἐδόθη πάλιν εὐκαιρία εἰς τοὺς Νορμανδοὺς νὰ ἐτοιμάσουν μέγαν στρατὸν καὶ στόλον καὶ νὰ ἐκστρατεύσουν πάλιν ἐναντίον τῆς Αὐτοκρατορίας, διὰ νὰ ἐκδικηθοῦν δῆθεν τὰς σφαγὰς τῶν Λατίνων. Καὶ ἡ τρίτη αὕτη ἐπιδρομὴ τῶν Νορμανδῶν ἐπέφερε μεγάλας καταστροφὰς εἰς τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου καὶ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη ἔφερε καὶ τραγικὴν καταστροφὴν τῆς μεγάλης Θεσσαλονίκης. Αἰφνιδίως ἔφθασαν οἱ Νορμανδοὶ ἐνώπιον τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, εἰς ὀλίγας ἡμέρας τὴν ἐκυρίευσαν καὶ τὴν μετέβαλον ὅλην εἰς φρικτῶδη ἐρημίαν (1185). Αἱ φρικαλεότητες, τὰς ὁποίας διέπραξαν οἱ πειραταὶ τῆς Λύσεως καὶ τὸ αἷμα τὸ ὁποῖον ἔχυσαν, δὲν ἦσαν ὀλιγώτερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν τῆς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν ἄλυσιν τῆς πόλεως (σ. 151).

Ἡ συμφορὰ τῆς μεγάλης Θεσσαλονίκης, ἡ τυραννία τοῦ Ἀνδρόνικου καὶ αἱ συνεχεῖς καταδιώξεις ἔφερον εἰς ἀναστάτῳσιν τὴν πρωτεύουσιν. Ὁ λαὸς εἶχεν ἀποστραφῆ τὸν Ἀνδρόνικον, οἱ μεγιστᾶνες, τοὺς ὁποίους κατεδίωξεν ἀνηλεῶς, εὗρον εὐκαιρίαν νὰ ἐξεγερθοῦν. Εἰς ἐξ αὐτῶν ὁ Ἰσαάκιος Ἀγγελος,

τρέχει εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Λαὸς καὶ ἄρχοντες συρρέουν περὶ αὐτὸν καὶ τὸν ἀνακηρύσσουν αὐτοκράτορα. Οἰκτρὸς ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ Ἀνδρονίκου, τοῦ τελευταίου ἀπο γόνου, μιᾶς ἐνδόξου δυναστείας ἡρώων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ

Ο ΑΙΩΝ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

Η ΔΥΝΑΜΙΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ — Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ
ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΧΘΡΟΙ

Ἡ ἡρωϊκὴ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν εἶχεν ἀνυψώσει τὸ Κράτος εἰς ἰσχὺν καὶ περίλαμπρον ἀκμὴν. Ἦτο ἡ τελευταία μεγάλη ἀναλαμπή τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐξωτερικῶς εἶχον κατατροπωθῆ ὅλοι οἱ πολέμιοι. Τὸ Κράτος διετῆρει πάντοτε τὴν αἰγλὴν τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου, τὴν δὲ ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ταύτην ἀκμὴν συνώδευσε καὶ μεγάλη πνευματικὴ ἄνθησις, ἀληθὴς ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων.

Μέγα ἀξίωμα τοῦ Κράτους. — Ὡς πρὸς τὴν ἑκτασιν τὸ Κράτος διετῆρει ἀκόμη μεγάλας καὶ πλουσίας χώρας καὶ ἀπετέλει, ἐκτὸς τῶν νησιωτικῶν καὶ παραλιακῶν κτήσεων, συμπαγὲς σύνολον ἀπὸ τὸν Δούναβιν ἕως τὴν Κρήτην. Μεγάλῃ δὲ εἶναι ἡ διεθνὴς θέσις αὐτοῦ. Ἰδίως ἐπὶ τοῦ Μανουήλ τοῦ Κομνηνοῦ τὸ Βυζαντινὸν Κράτος εἶναι ἡ μεγαλυτέρα δύναμις, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, τοῦ κόσμου. Ἡ πολιτικὴ τῆς Αὐτοκρατορίας εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία κανονίζει τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἔθνων καὶ λαῶν. Ἀπὸ τὴν διπλωματίαν τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου περιμένουν οἱ λαοὶ τὴν τύχην των. Δὲν εἶναι δὲ ἀπομονωμένοι τῶρα οἱ αὐτοκράτορες. Ἡ βυζαντινὴ διπλωματία συνάπτει εὐκολώτερον κηδεστείας μὲ ξένους ἡγεμόνας. Αἱ μεγαλύτεραι αὐ-

λαί τῶν βασιλείων τῆς Εὐρώπης, ἰδίως τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας, εἶναι υπερήφανοι νὰ ἔχουν βασιλίσσας πορφυρογεννήτους καὶ ἡ Ἑλληνικὴ βασιλεῖα εἰσέρχεται εἰς τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τῶν μοναρχῶν τῆς Εὐρώπης.

Τόσον μέγα δὲ εἶναι τὸ ἀξίωμα τοῦ Κράτους, ὥστε κατὰ τὴν πρώτην Σταυροφορίαν οἱ ἐπιφανέστατοι ἡγεμόνες τῆς ἐκστρατείας πίπτουν καὶ προσκυνοῦν τὸν Ἀλέξιον τὸν Α΄. Οἱ ἀγέρωχοι ἱππότες ἀναγκάζονται νὰ κάμψουν τὸ γόνυ πρὸ τοῦ Ἑλληνος αὐτοκράτορος. Πολλάκις οἱ γενναῖοι στρατοὶ τῶν κατατροπώνονται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ἰδίως ἐπὶ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ καταφαίνεται εἰς ὅλην τὴν λαμπρότητα τὸ μεγαλεῖον τοῦ Κράτους. Ἀλαζόνες Φράγκοι καὶ ἰσχυροὶ Μουσουλμᾶνοι ἡγεμόνες πίπτουν εἰς τὴν γῆν καὶ τὸν προσκυνοῦν. Ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀντιοχείας Ῥενάλδος, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγγνώμην τοῦ Μανουήλ, «πηγαίνει πρὸς αὐτὸν ἡμίγυμνος καὶ ἀνυπόδητος, ἔχει δεμένον τὸν λαιμόν του μὲ σχοινίον, δεικνύων οὕτω τὴν ταπείνωσιν καὶ ὑποταγὴν του. Τὰ πλήθη τοῦ λαοῦ καὶ οἱ ξένοι πρέσβεις Χριστιανικῶν καὶ Μωαμεθανικῶν κρατῶν βλέπουν μ' ἐκπληξιν τὸν ἐξευτελισμὸν τοῦ ἀγερώχου ἐκείνου πρίγκιπος καὶ θαυμάζουν τὴν δύναμιν τοῦ Ἑλληνος μονάρχου τῆς Ἀνατολῆς. Εἰσῆλθε δὲ ὁ Μανουὴλ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, πρωτεύουσαν τοῦ Φραγκικοῦ πριγκιπάτου, ἐν θριάμβῳ καὶ ὅλοι οἱ ἐπιφανεῖς Φράγκοι ἱππότες ἡκολούθουν πεζοὶ ἄνευ ὀπλων περὶ τὸν ἵππον τοῦ βασιλέως. Ὁ Ῥενάλδος κρατεῖ τοὺς χαλινούς τοῦ βασιλικοῦ ἵππου καὶ ὁ Βαλδουῖνος, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱερουσαλὴμ, παρακολουθεῖ ἀπὸ μακρὰν τὸν θρίαμβον ἑφιππος, ἀλλ' ἐντελῶς ἀσήμενος. Ὅλοι δὲ οἱ ξένοι ἐθαύμαζον βλέποντες ταῦτα». (*Κίνναμος, Χωνιάτης, βυζαντινοὶ ἱστορικοί*).

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ὁ Αἰὼν τῶν Κομνηνῶν εἶναι ἐπίσης ὀνομαστός διὰ τὴν λαμπρότητά του εἰς τὰ γράμματα. Εἰς τὴν τέχνην δὲν γίνονται νεωτερισμοί. Ἐπίσης δὲν ἔχομεν μεγάλας σχολὰς νομοδιδά-

σφάλων. Τὸ σπουδαιότερον νομοθετικὸν ἔργον μένουσιν τὰ *Βασιλικά*. Οἱ περισσότεροι νομοδιδάσκαλοι καταγίνονται εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον (τὰ βιβλία των λέγονται *νομοκάνονες*).

Ἀπὸ τὸν Θ' αἰῶνα ἀρχίζει, ὡς εἶδομεν, νὰ γεννᾶται ἀξιόλογος πνευματικὸς βίος, ὁ ὅποιος διηνεκῶς ἀνυψώνεται καὶ φθάσει εἰς τὴν ὑψίστην ἀκμὴν τὸν IB'—II' αἰῶνα. Τόσον λαμπρὰ εἶναι ἡ ἐποχὴ αὕτη διὰ τὴν λογοτεχνίαν, ὥστε χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἱστορίαν ὡς ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων καὶ λέγεται ἡ *Ἀναγέννησις ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν*.

Οἱ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι.—Ἡ φιλολογικὴ ἀναγέννησις αὕτη ἐκδηλώνεται ἰδίως εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν. Οὐδεὶς λαὸς εἰς τὸν κόσμον ἔχει τόσον πλουσίαν ἱστορικὴν φιλολογίαν, ὅσην ὁ Ἕλληνικὸς, καὶ οὐδεὶς λαὸς ἔχει τόσους σπουδαίους ἱστορικοὺς, οἱ ὅποιοι διηγήθησαν μεγάλα κοσμοῖστορικά γεγονότα ⁽¹⁾. Καὶ οἱ Εὐρωπαϊκοὶ ἀκόμη λαοὶ (ὡς οἱ Ῥῶσοι, οἱ Οὐγγροὶ, οἱ Ἰταλοὶ κλπ.) ἀπὸ τοῦς Βυζαντινοῦς ἱστορικοῦς μανθάνουν τὴν παλαιὰν ἱστορίαν των.

Κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν ἡ ἱστορία γίνεται περισσότερον ἀληθινὴ καὶ ζωηρά. Ἐμφανίζεται δὲ καὶ μεγάλη γυναικεία μορφή, ὡς σπουδαιότατη ἱστοριογράφος, μὴ πορφυρογέννητος, ἡ κόρη τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου, *Ἄννα ἡ Κομνηνή*. Ἦτο γυνὴ εὐφυῆς καὶ λογιωτάτη, ἔγραψε δὲ τὰς πρά-

(1) «Τὸ ὕλικόν τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν οὐδόλως ἦτο ἀνάξιον λόγου. Αἱ ἰσχυραὶ μορφαὶ ἐνὸς Ἰουστινιανοῦ, Βελισσαρίου καὶ Ναρσῆ, ἐνὸς Ἡρακλείου, ἡ τεραστίη ἐκδήλωσις δυνάμεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου, ἡ πολιτικὴ καὶ λογοτεχνικὴ λάμψις τοῦ αἰῶνος τῶν Κομνηνῶν, τέλος ἡ καταπλημύρησις τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοῦς Φράγκους κατακτητὰς ἀνέχουν εἰς τὰ μεγαλοπρεπέστατα θεάματα, τὰ ὅποια ἐγνώρισεν ἡ παγκόσμιος ἱστορία. Χιλίων ἐτῶν πάλη, γόνιμοι ἐξωτερικοὶ πόλεμοι, διαμάχαι καὶ ἄξιοι θρυμασμοὶ ἡρώϊκαὶ πράξεις καὶ λεπτοτάτη διπλωματικὴ ἐργασία ἦσαν τὰ πρὸς περιγραφὴν θέματα, καὶ πολλάκις μετ' ἐξίστην ἐπιτυχίαν ἐξιστορήθησαν» (*Κρουμβάχερ*).

Ξεις καὶ τὰ κατορθώματα τοῦ πατρὸς αὐτῆς εἰς μακρὸν ἱστορικὸν ἔργον, τὸ ὅποιον ἐπιγράφεται **Ἀλεξιάς**. Εἶναι πολῦτιμος ἡ ἱστορία αὕτη, διότι ἡ ὑπόθεσις τῆς περιστρέφεται εἰς ἐποχὴν κοσμοῖστορικὴν, εἰς τὰ γεγονότα τῆς πρώτης Σταυροφορίας. Τὴν συνέχειαν τῆς **Ἀλεξιάδος**, εὐρίσκομεν εἰς δύο ἄλλους ἀξιολόγους ἱστορικούς, τὸν Ἰωάννην **Κίνναμον** καὶ τὸν **Νικήταν** (**Ἀκομινᾶτον** ἢ **Χωνιάτην**). Συγχρόνως ἀκμάζουν καὶ χρονογράφοι, ὅπως ὁ Ἰωάννης **Ζωναράς**, ὁ Κωνσταντῖνος **Μανασσῆς** καὶ ἄλλοι. Καὶ οἱ ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης μιμοῦνται τοὺς ἀρχαίους, ἔχουν ὅμως καὶ ἀρκετὴν πρωτοτυπίαν εἰς τὸν τρόπον τῆς διηγήσεώς των. Ἰδίως ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ γράφει μὲ κομψότητα τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, ὑπερηφανεύεται διὰ τὴν ἑλληνομάθειαν αὐτῆς, καὶ εἰς τὴν ἱστορικὴν τῆς ἀφήγησιν βλέπει πάντοτε τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους, τοῦ ὁποίου γνωρίζει τὸ μεγαλεῖον, ὡς ἀληθῆς κόρη Ἑλλήνος βασιλέως.

Οὐδὲν λογοτεχνικὸν εἶδος ἔμεινε, τὸ ὅποιον νὰ μὴ ἐκαλλιεργήθη κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν. Ἐπιφανεῖς κληρικοὶ διαπρέπουν ὡς συγγραφεῖς. Οἱ σπουδαιότεροι εἶναι ὁ **Εὐστάθιος** καὶ ὁ **Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος**, καὶ οἱ δύο μητροπολίται, ὁ πρῶτος Θεσσαλονίκης, ὁ δεύτερος Ἀθηνῶν. Ὁ Εὐστάθιος εἶναι ἀνὴρ μεγάλης σοφίας, βαθὺς ἐρευνητῆς τῆς ἀρχαίας φιλολογίας, σπουδαῖος σχολιαστὴς τοῦ Ὀμήρου. Ὁ δὲ Ἀκομινᾶτος ἀσχολεῖται εἰς τὴν θεολογίαν, τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν ποίησιν. Ὁ μητροπολίτης Ἀκομινᾶτος εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ἱστορικοῦ, ἀμφότεροι ἦσαν ποτισμένοι εἰς τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας παιδείας καὶ ποτὲ δὲν ἔχασαν τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἑλλάδος.

Ποίσεις καὶ μυθιοτόρημα. — Μ' ἐπιτυχίαν καλλιεργεῖται καὶ ἡ ποίησις. Ἀπὸ τὴν ἀστεῖρευτον πηγὴν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν φιλολογίας ἀντλοῦν οἱ Βυζαντινοὶ παντὸς εἶδους ὑποθέσεις, τὰς ὁποίας ἀρέσκονται νὰ πραγματεύωνται εἰς στίχους. Ὁ σοφώτερος ἐκ τῶν λογίων τούτων εἶναι ὁ Ἰωάννης **Τζέιζης**, ὁ ὁποῖος ἔγραψε παικιλωτάτων εἰδῶν ποιήματα, ἰδίως ἱστορικά, φιλοσοφικά καὶ φιλολογικά. Ἀφυπνίζεται δὲ καὶ ἐν

ἄλλο λογοτεχνικὸν εἶδος, τὸ ὁποῖον μὲ μεγάλην χάριν ἐκαλλιέ-
ρουν οἱ ἀρχαῖοι, τὸ μυθιστόρημα. Ἐπὶ 800 σχεδὸν ἔτη εἶχον
λησμονηθῆ αἱ ἐρωτικά καὶ περιπετειώδεις διηγήσεις, κατὰ τὸν
αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν ἀναπλάττονται πάλιν καὶ τοιαῦται εἰς ἑμ-
μετρον λόγον μὲ θερμὰς ποιητικὰς περιγραφὰς καὶ ἀχαλίνωτον
φαντασίαν. Πολυγραφώτατος ἦτο ὁ ποιητὴς Θεόδωρος ὁ Πρό-
δρομος, ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ παραπονεῖται πάντοτε διὰ τὴν πενίαν
αὐτοῦ, ὠνομάσθη *Πτωχοπρόδρομος*. Ἐγράψε καὶ οὗτος μυθι-
στόρημα εἰς στίχους καὶ ποικιλώτατα ἄλλα ποιήματα μὲ πολὺ
εὐτράπελον ὕφος, τὰ ὁποῖα κινοῦν τὸ ἐνδιαφέρον, διότι περιγρά-
φουν γεγονότα τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Ἡ δημώδης γλῶσσα.— Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἐμ-
φανίζονται ποιήματα, τὰ ὁποῖα ἀπόπνέουν μεγαλυτέραν ζωὴν
καὶ δρόσον. Εἶναι πολὺ παλαιὰ ἢ δημοτικὴ γλῶσσα. Ἀπὸ τὴν
ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ οἱ δῆμοι, δηλαδὴ ὁ λαός, ἐχαιρέτι-
ζον τὸν αὐτοκράτορα εἰς ἀπλὴν γλῶσσαν, ἢ ὅποια εἶναι ὁ πρό-
δρομος τῆς δημοτικῆς. Αἱ ἡρώϊκαί πράξεις τῶν μεγάλων κατα-
κλιτῶν βασιλέων παρήγαγον ἀπὸ τὸν Ι' αἰῶνα τὰ γνωστὰ εἰς
ἡμᾶς καὶ γεμᾶτα ἀπὸ ποιητικὴν δύναμιν ἔθνικὰ ᾄσματα περὶ
τῶν ἄθλων τοῦ *Ἀκρίτα* (σ. 255). Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνη-
νῶν ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται καθαρώτερον ἢ δημώδης γλῶσσα
καὶ νὰ γεννῶνται δημιουργήματα τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ,
ὀλίγα λυρικά ᾄσματα, ἐρωτικά, τοῦ χοροῦ, τοῦ θερισμοῦ, τὰ
ὁποῖα προαναγγέλλουν τὰ ὠραῖα τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.
Ἡ τεχνητὴ φαντασία τῶν λογίων ἐρωτικῶν διηγήσεων δὲν
δύναται νὰ φθάσῃ κατὰ τὸ ὕψος καὶ τὴν ποιητικὴν δύναμιν τὴν
ἀφελὴ ταύτην ἑκφρασιν τῶν αἰσθημάτων τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, οὔτε
τὰς μεγαλοπρεπεῖς περιπετειώδεις ἀφηγήσεις περὶ τῶν ἄθλων τοῦ
Ἀκρίτα, ὁ ὁποῖος συμβολίζει διὰ τὸν λαόν τοὺς ἡρώϊκους ἀγῶ-
νας τοῦ ἔθνους ἐναντίον τῶν ἀπίστων.

Η ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ—ΟΙ ΓΕΙΤΟΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΧΘΡΟΙ

Τὸ ἐμπόριον. — Τὸ Κράτος ἔχει ἀκόμη μεγάλους πόρους. Τὰ χρήματα, τὰ ὅποια διέθεσεν ὁ Ἀλέξιος ὁ Α' πρὸς διατροφήν τοῦ τεραστίου πλήθους τῶν Σταυροφόρων δεικνύει τὴν οἰκονομικὴν αὐτοῦ εὐρωστίαν. Ἀλλ' ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς εἶναι πολὺ βεβαρημένος ἀπὸ φόρους. Διότι οἱ ξένοι ὑπῆκοοι ἀπαλλάσσονται ἀπὸ τὰς ὑποχρεώσεις διὰ τῆς δυνάμεως, τὴν ὅποιαν ἔχουν ἀποκτήσει. Οἱ ἰσχυροὶ ξένοι, ἀποκτοῦν μεγάλα προνόμια εἰς τὸ Κράτος. Ὁ βυζαντινὸς ὑπῆκοος δὲν ἔχει πλεον ὁ ἴδιος τὸ κέρδος τῆς ἐργασίας αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐμπορίου. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ Ἑνετοί, οἱ Γενουαῖοι, οἱ Πισάται, αἱ μεγάλαι ἐκείναι ἐμπορικαὶ δημοκρατίαι τῆς Ἰταλίας, παρεισδύουν εἰς τὸ ἐμπόριον τοῦ Κράτους καὶ ἀντικαθιστάνουν αὐτό.

Τὸ ναυτικὸν καὶ ὁ στρατός. — Κατ' ἀκολουθίαν ἐλαττοῦται τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ πολεμικὸν δὲν ἔχει τὴν παλαιάν του δύναμιν. Ἀλλοτε ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἦτο ἡ μόνη ναυτικὴ δύναμις εἰς τὸν κόσμον, ἦτο ἡ θαλασσοκράτειρα. Ἀλλὰ τώρα καὶ ἄλλοι στόλοι δημιουργοῦνται εἰς τὴν Εὐρώπῃν νέων ναυτικῶν δυνάμεων. Οἱ στόλοι τῆς Ἑνέτίας, εἶναι πολὺ ἰσχυροὶ καὶ οἱ αὐτοκράτορες μὲ δυσκολίαν δύνανται ν' ἀντισταθοῦν εἰς αὐτούς.

Ἡ πεζικὴ δύναμις ἦτο πολυάριθμος καὶ κάλλιστα παρεσκευασμένη. Ἀλλ' ὁ στρατὸς ἀρχίζει ν' ἀδυνατίζει, διότι νοθεύεται ἀπὸ τὴν εἰσροὴν πολλῶν ξένων. Ἡ συγκρότησις ἐθνικοῦ στρατοῦ καταντᾷ δύσκολος. Σχεδὸν μόνον ἀπὸ τοὺς μισθοφόρους ἐξαρτᾶται ἡ σωτηρία τοῦ Κράτους. Πρὸς τοῦτοις ἔνεκα τῆς ἀπωλείας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐξαφανίζονται οἱ μεγάλοι καὶ ἑνδοξοὶ στρατιωτικοὶ οἶκοι, οἱ ὅποιοι παρέσχον εἰς τὸ Κράτος τόσους γενναίους στρατηγούς.

Τὸ μέγα δεινὸν εἶναι ὅτι ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀρχίζει νὰ ἐλαττώνεται. Ταῦτο προέρχεται ἰδίως ἐκ τῆς ἀπωλείας τῶν ἀχμαιοτέρων τοῦ Κράτους ἐπαρχιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς δὲ

τὴν Εὐρώπην οἱ λαοὶ τῆς Χερσονήσου συγκροτοῦν αὐτόνομα κράτη, ὅπως οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Σέρβοι. Καὶ τὸ χειρότερον, ὅτι τὸ Κράτος δὲν ἔχει πλέον ἀπέναντί του βαρδάρους ἀσυντάκτους. Οἱ γείτονές του εἶναι τὸ βασίλειον τῆς Οὐγγαρίας, τὸ βασίλειον τῶν Νορμανδῶν εἰς τὴν Σικελίαν, ἡ δημοκρατία τῆς Ἑνετίας. Οἱ Σταυροφόροι ἐχύνοντο ἀενάως ὡς χεῖμαρρος εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτοῦ, εἰς δὲ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν οἱ Τούρκοι ἐξακολουθητικῶς προχωροῦν.

Οἱ πόλεμοι κατὰ τῶν Τούρκων. — Εἰς τὴν Ἀνατολήν ὁ πόλεμος δὲν εἶχε διακοπὴν σχεδὸν ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Ῥωμανοῦ τοῦ Διογένης. Οἱ διαρκεῖς οὗτοι ἀγῶνες δὲν κατέληγον εἰς τίποτε σπουδαῖον. Μὲ ὅλας τὰς προσπάθειάς καὶ τὴν γενναιότητα τῶν Κομνηνῶν οἱ Βυζαντινοὶ πότε ἐπροχώρουν, πότε ὑπεχώρουν καὶ τὰ σύνορα τοῦ Κράτους ἐκυμαίνοντο.

Εἰς τὴν Εὐρώπην οἱ Βυζαντινοὶ πολεμοῦν ἀδιακόπως πρὸς ἄλλας τουρκικὰς φυλάς, αἱ ὁποῖαι ἐξηκολούθουν τὴν φρίκην τῶν παλαιῶν ἐπιδρομῶν τῶν Οὐννων καὶ τῶν Ἀδάρων, δηλαδὴ πρὸς τοὺς *Πετσενέγους* καὶ τοὺς *Κουμάνους*. Ἀλλ' οἱ περισσότερον ἐπικίνδυνοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῆς Εὐρώπης εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐκχριστιανισθῇ καὶ ἐκπολιτισθῇ διὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ οἱ ὁποῖοι ἔχουν σχηματίσει τὸ βασίλειον τῆς Οὐγγαρίας. Οἱ Οὔγγροι ἄλλοτε κάμνουν συνθήκην, ἄλλοτε πολεμοῦν πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας. Ἡ Κροατία καὶ Δαλματία καταλαμβάνονται ὑπ' αὐτῶν. Αἱ χῶραι αὗται ἐκφεύγουν πλέον ὀριστικῶς ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐνώνονται μὲ τὴν Δυτικὴν Ἑκκλησίαν καὶ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν.

Οἱ Σέρβοι. — Καὶ ἄλλη δὲ νέα δύναμις ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται, ἡ Σερβία. Ἡ χώρα αὕτη ὑπῆρξε πάντοτε πιστὴ εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν, ἀκόμη δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην θεωρεῖται ὡς ὑποτελὴς τοῦ αὐτοκράτορος. Εἰς τὰ ὀρεῖνά ὅμως μέρη κατῶρθωσαν μερικεὶ ἀρχηγοὶ φυλῶν, οἱ ζουπᾶνοι, νὰ κρατήσουν τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Ἡ Σερβία εὕρσκεται μεταξὺ τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ Σέρβοι πολεμοῦν

πότε πρὸς τὸ ἐν ἢ τὸ ἄλλο κράτος καὶ ἄλλοτε ζητοῦν τὴν βοήθειαν τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου κράτους. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους ζουπάνους, ὁ **Στέφανος Νεμάνιας**, γίνεται ἀρχηγὸς ἐθνικοῦ κινήματος ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τοῦ τόπου του (1165). Ἀλλὰ καθυποτάσσεται ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ. Ὁ υἱὸς του **Στέφανος** καὶ αὐτὸς «ἐτόλμησε νὰ κάμῃ κράτος καὶ νὰ ὀνομάζεται **κράλης**. Τὸ βάρβαρον τοῦτο ὄνομα ἐξελληνιζόμενον σημαίνει βασιλεὺς».

Οἱ Βλαχοβούλγαροι.— Ἡ κατάκτησις τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' εἶχεν ἐπιφέρει τέλος εἰς τὸ τρομερὸν Βουλγαρικὸν κράτος. Καὶ οἱ τελευταῖοι ἀκόμη ἀνεξάρτητοι **βογιαῖροι** (μεγιστᾶνες) εἶχον ἀναγκασθῇ εἰς τὰς ὁρεινὰς των φωλεὰς νὰ ὑποκύβουν καὶ νὰ προσκυνήσουν τὸν νικητὴν. Ἐν τούτοις ἡ Βουλγαρία δὲν λησμονεῖ ποτὲ τὴν ἰσχύν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἄλλοτε. Ποτὲ δὲν ἡσυχάζει ὁ λαὸς ἐκεῖνος. Καὶ τώρα ἔχμεν νέαν ἐξέγερσιν αὐτοῦ.

Μέγα γεγονός τοῦ IB' αἰῶνος εἶναι ἡ ἐμφάνισις ἑνὸς νέου λαοῦ λατινικῆς φυλῆς καὶ γλώσσης, τὸν ὁποῖον οἱ σύγχρονοι καλοῦν **Βλάχους** καὶ εἰς τοὺς ὁποίους ἀπεδώσαμεν τὸ ἀληθινόν των ὄνομα **Ῥωμοῦνοι** (Ῥωμαῖοι). Ὅταν ὁ Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ Τραϊανὸς ἐνίκησε τοὺς Λάκας πρὸς Β. τοῦ Δουνάβεως ἐγκατέστησεν εἰς τὴν κατακτηθεῖσαν χώραν ἀπειραρίθμους ἀποίκους «ἐξ ὅλης τῆς Ῥωμαϊκῆς γῆς». Οἱ **Βλάχοι** οὗτοι, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται τὸν IB' αἰῶνα, εἶναι βεβαίως οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀποίκων τοῦ Τραϊανοῦ. Οἱ Βυζαντινοὶ χρονολογοῦν τοὺς γνωρίζουν ἀπὸ τὸν I' αἰῶνα ὡς νομάδας καὶ ὁρεσιβίους. Οἱ Βλάχοι οὗτοι εἶναι χριστιανοὶ Ὁρθόδοξοι (1).

Κατὰ τὸν IB' αἰῶνα οἱ Βλάχοι κατέχουν τὰς ὁρεινὰς χώρας. Ἡ πεδιάς εἶχε μένει εἰς τοὺς Σλαβοβουλγάρους. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος ἐξεγείρονται μὲ τοὺς Βουλγάρους τῶν πεδιάδων

(1) Οἱ Ῥωμοῦνοι εἶναι ὁ μόνος νεολατινικὸς λαὸς, ὁ ὁποῖος εὗρέθη ἔξω ἀπὸ τὴν πνευματικὴν κοινωνίαν τῆς Ῥώμης.

καὶ ζητοῦν τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος τῆς Θεσσαλονίκης, λέγουν, ἐγκατέλιπε τὴν πόλιν του καὶ ἐπῆγεν εἰς τὸ Τίρνοβον τῆς Βουλγαρίας. Ὁ Θεὸς εἶχεν ἀποφασίσει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Βλάχων καὶ τῶν Βουλγάρων. Ὁ δεισιδαίμων λαὸς ἐξεγείρεται καὶ ὅλη ἡ χώρα ἐπαναστατεῖ. Οὕτως ἰδρύεται τὸ *Βλαχοβουλγαρικὸν κράτος*, τὸ ὁποῖον προστίθεται καὶ τοῦτο εἰς τοὺς ἄλλους ἐχθροὺς τῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἑνετία.— Ὑπῆρξε καιρὸς, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ Ἑνετία ἦτο ὑποτελὴς τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ οἱ πολῖται αὐτῆς ὑπερηφάνεοντο νὰ εἶναι δοῦλοι τοῦ Αὐτοκράτορος. Ὁ *δόγης* (δοῦξ) τῶν Ἑνετῶν ἦτο μεγιστὰν τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς. Ἀργότερα ἡ Ἑνετία ἀποκτᾷ μεγάλην δύναμιν καὶ αἱ φιλοδοξίαι αὐτῆς αὐξάνουν. Ἐπεκτείνεται εἰς τὴν Α. ἀκτὴν τῆς Ἀδριατικῆς καὶ καταλαμβάνει χώρας, αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε ἦσαν ἐδάφη τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐπειτα ἀρχίζει νὰ ἐποφθαλμιᾷ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους. Ἐπωφελουμένη ἀπὸ τὰς περιπλοκάς τῶν Βυζαντινῶν, παρέχει τὴν βοήθειάν της μὲ ἀνταλλάγματα. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Α' ζητεῖ τὴν βοήθειάν της ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν καὶ δίδει εἰς αὐτὴν μεγάλα προνόμια καὶ δλόκληρον παραλιακὴν συνοικίαν, *σκάλαν*, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ ἄρχων τῆς Ἑνετικῆς ταύτης παροικίας, ὁ *μπάιλος*, εἶναι ὁ πρόξενός των, ὁ ὁποῖος ἀκούραστος ὑπερασπίζεται τοὺς ὑπηκόους του παρὰ τῇ αὐτοκρατορικῇ Κυβερνήσει. Οἱ Ἑνετοὶ πωλοῦν καὶ ἀγοράζουν ἐμπορεύματα εἰς τὸ Κράτος χωρὶς νὰ καταβάλλουν φόρους τελωνιακοὺς ἢ λιμενικοὺς. Τὰ προνόμια ταῦτα φέρουν μεγάλας βλάβας εἰς τὸ Κράτος. Αἱ εἰσπράξεις ἐλαττώνονται. Οἱ Ἑνετοὶ φέρονται ὥς νὰ εἶναι κράτος ἐν κρᾷτει, οἱ στόλοι των διατρέχουν τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας, μανθάνουν καλῶς τὸν τόπον καὶ θὰ συντελέσουν εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἰωάννης ὁ Κομνηνὸς προσπαθεῖ ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ αὐτοῦς. Ἀλλ' αἱ ἐχθροπραξίαι τῶν Ἑνετῶν καὶ αἱ ἀνηλεεῖς λεηλασίαι των τὸν ἀναγκάζουν νὰ συνθηκολογήσῃ (1120). Ὁ υἱὸς του Μανουὴλ ὁ Κομνηνὸς ἔκαμε τὸ λάθος νὰ δώσῃ προνόμια καὶ εἰς τοὺς ἀντιζή-

λους των Πισάτας καὶ Γεννουσίους, νομίζων ὅτι θὰ ἔφερεν κατ' αὐτῶν ἀντίρροπον. Ἀλλ' οἱ Ἐνετοὶ ἔχουν τὴν μερίδα τοῦ λέοντος. Καὶ ἀναγκάζεται ὁ αὐτοκράτωρ εἰς πόλεμον σφοδρότατον ἐναντίον των, ὁ ὁποῖος διαρκεῖ τέσσαρα ἔτη (1171-1175). Ὁ ἀγὼν τῶν δύο μεγάλων ναυτικῶν δυνάμεων τοῦ κόσμου διεξάγεται πανταχοῦ, εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ὅλοι οἱ ἰσχυροὶ ἀναμιγνύονται, ἀκόμη καὶ ὁ Πάπας καὶ ἡ Γερμανία. Εἶναι πόλεμος Εὐρωπαϊκός, ὁ ὁποῖος προέρχεται, ὅπως καὶ οἱ σημερινοὶ πόλεμοι, ἀπὸ οἰκονομικοῦς λόγους. Ἐπὶ τέλους ὁ Μανουὴλ εὕρισκεν φρόνιμον νὰ υποχωρήσῃ καὶ ἀναγκάζεται νὰ συνάψῃ εἰρήνην.

Τὸ Βυζάντιον, οἱ πάπαι καὶ οἱ Γερμανοί.—Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ πατριάρχου Κηρουλαρίου αἱ δύο Ἐκκλησίαι, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ῥώμης, διατελοῦν χωρισμέναι. Ἐφ' ὅσον ὁ Πάπας τῆς Ῥώμης ἦτο κυρίαρχος ἐνὸς μικροῦ κράτους τῆς Ἰταλίας, ὁ κίνδυνος δὲν ἦτο μέγας. Ἀλλ' ἡ παπωσύνη γίνεται μὲ τὸν καιρὸν ἰσχυροτάτη δύναμις. Βοηθεῖ τοὺς Νορμανδοὺς εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν Νοτίων Ἰταλικῶν χωρῶν. Προσπαθεῖ νὰ ἀποσπᾷ ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους τοὺς Βλάχους, Βουλγάρους, Σέρβους, ὅπως εἶχεν ἀποσπᾷ τοὺς Κροάτας καὶ τοὺς Δαλμάτας. Ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἡ παπωσύνη ἔχει δύο φοβερά ὅπλα: ἔχει τὸ ξίφος τῶν Νορμανδῶν καὶ τὰς Σταυροφορίας.

Ἡ Αὐτοκρατορία εὕρισκεται εἰς διαρκῆ ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν. Τοὺς ἐχθροὺς τούτους τοῦ Κράτους διαδέχονται οἱ Γερμανοί. Αἱ χῶραι τῆς Ἰταλίας, τὰς ὁποίας εἶχον ἀρπάσει ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνας οἱ Νορμανδοί, περιέρχονται εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας. Σκοπὸς των εἶναι νὰ ἐπεκτείνουν καὶ οὕτω τὴν ἐξουσίαν των εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς.

Οἱ Σταυροφόροι.—Ὁ Ἀλέξιος ὁ Α' ἐταράχθη κατ' ἀρχάς, ὅταν εἶδε νὰ συρρέουν τὰ ἀναρίθμητα στίφη τῶν Σταυροφόρων, τὰ ὁποῖα καταστρέφουν τὸ πᾶν εἰς τὸν δρόμον των. Ἐν τούτοις ἐδέχθη τὴν ζητηθεῖσαν παρ' αὐτῶν βοήθειαν καὶ

δὲν παρέλειψε καμμίαν υποχρέωσιν ἀπὸ ἧσας ἐπεβάλλοντο εἰς ἓνα ἡγεμόνα Χριστιανὸν καὶ Ἑλληνα αὐτοκράτορα. Ἐδέχθη μὲ φιλανθρωπίαν τοὺς Σταυροφόρους, τοὺς ἐδοξόθησε, τοὺς ἔθρεψεν. Ἐπειτα εἰς τοὺς πολεμιστὰς ἱππότες ἔδωκε τροφὰς καὶ πολεμικὰς μηχανὰς καὶ στρατόν. Ὡς πεπειραμένος τοὺς ἔδωκε συμβουλὰς πῶς ἔπρεπε νὰ πολεμοῦν πρὸς τοὺς Τούρκους. Συγχρόνως ὁμοῦ λαμβάνει τὰ μέτρα αὐτοῦ, ὡς Ἑλλήν βασιλεὺς, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ Κράτος ἀπὸ τὰς ἀταξίας καὶ τὰς λεηλασίας αὐτῶν. Ζητεῖ προσέτι νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸ Κράτος τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν ἄλλων Κομνηνῶν εἶναι ἡ ἰδίᾳ. Αἱ σχέσεις των μὲ τὰ Λατινικὰ κράτη τῆς Συρίας εἶναι σχέσεις αὐθέντου πρὸς ὑποτελεῖς.

Ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅλας τὰς αἰτίας αὐτάς, τὴν ἐχθρότητα τοῦ Πάπα, τὴν ἀπληστίαν τῶν Ἑνετῶν, τὰς φιλοδοξίας τῶν Νορμανδῶν καὶ ἔπειτα τῶν Γερμανῶν, τὸ μῖσος καὶ τὴν πλεονεξίαν τῶν Σταυροφόρων, εὐκόλως θὰ ἐννοήσωμεν τὰς συμφοράς, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπακολουθήσουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ

ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΥΠΟ ΤΩΝ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΩΝ

[1185—1204]

Ἡ ἐσωτερικὴ κατὰπτωσις, ἡ αὔξησις τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν, τὰ ἐμπορικὰ καὶ πολιτικὰ συμφέροντα τῶν ἐκ τῆς Δύσεως ἐπιδρομέων, ὅλα ταῦτα ἔφεραν εἰς τὴν καταστροφὴν. Τὸ τέλος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἀργήσῃ. Ἡ τετάρτη Σταυροφορία ἀντὶ νὰ υπάγῃ εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐνεφανίσθη ἐνώπιον τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντι-

νουπόλεως. Τὸ Μεσαιωνικὸν Ἑλληνικὸν κράτος κατελύθη καὶ κατεκερματίσθη εἰς κρατίδια Φραγκικὰ καὶ Ἑλληνικά. Ὁ Μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς λαμβάνει τὸ τελειωτικὸν πύπνημα καὶ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀπὸ τότε ὅτι ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ. Μετὰ τὴν καταστροφὴν θ' ἀρχίσῃ ὁ νέος Ἑλληνισμὸς νὰ ἐργάζεται διὰ νὰ συγκρατήσῃ τὰ ἐρείπια.

Ἰσαάκιος Ἀγγελος. — Ὁ μέτριος οὗτος αὐτοκράτωρ ἐπέτυχεν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας του σπουδαῖον κατόρθωμα, νὰ ἐκδιώξῃ ἀπὸ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τοὺς φοβεροὺς Νορμανδοὺς. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης οἱ ἀκράτῃτοι οὗτοι ληστοπειραταὶ ἐπέρχονται διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἐναντίον τῆς πρωτεύουσας. Ὁ γενναῖος στρατηγὸς Ἀλέξιος Βρανᾶς ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν παρὰ τὸν Στρυμόνα ποταμὸν. Ὁ στρατὸς τῶν κατεστράφη, οἱ μεγιστᾶνες συλλαμβάνονται αἰχμάλωτοι καὶ ἀναγκάζονται νὰ προσκυνήσουν ὡς δοῦλοι τὸν βασιλέα, ὁ ὁποῖος κάθηται πανηγυρικῶς ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ.

Ταχέως ὅμως ἄλλος φοβερὸς ἐχθρὸς ἐγείρεται. Οἱ Βλαχοβούλγαροι γίνονται κύριοι ὅλης τῆς χώρας ἀπὸ τὸν Δούναδιν ἕως τὸν Αἰμόν. Ἀνηλεεῖς εἶναι αἱ καταστροφαί, τὰς ὁποίας ἐπιφέρουν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῶν χωρῶν τούτων.

Ἡ τρίτη Σταυροφορία. — Ἀλλὰ καὶ ἄλλη συμφορὰ ἐπέρχεται ἐναντίον τοῦ Κράτους, ἡ τρίτη Σταυροφορία. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι τῶν Φράγκων Χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς εἶχον ἐξασθενήσει τὰ Λατινικὰ κράτη. Ὁ περίφημος *Σαλαδῖνος* εισορμᾷ εἰς τὸ βασίλειον τῆς Ἱερουσαλῆμ. Εἰς τὴν Τιβεριάδα λίμνην ἐπιφέρει πανωλεθρίαν εἰς τοὺς Φράγκους ἱππότες (1187). Μετ' ὀλίγον δὲ εἰσέρχεται θριαμβευτικῶς εἰς τὴν Ἀγίαν πόλιν.

Κατάπληξις κατέλαβε τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Δύσεως. Ὁ Πάπας Οὐρβανὸς ὁ Γ' γράφει εἰς ὅλους τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης, νὰ συνενωθοῦν ἐναντίον τῶν ἀπίστων. Αὐτὴν τὴν φορὰν τρεῖς βασιλεῖς λαμβάνουν τὸν Σταυρόν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἔλαβον τὴν ὁδὸν τῆς θαλάσσης. Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην ὁ ἀνδρεὺς βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας *Ριχάρδος*

ὁ *Λεοντόκαρδος*, ἀποβιβάζεται εἰς τὴν Κύπρον, κατακτᾷ ὅλην τὴν νῆσον καὶ τὴν διανέμει εἰς τοὺς ἱππότες αὐτοῦ (1191). Ἀπὸ τότε ἡ μεγαλύνησις εὐρίσκεται πάντοτε ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν.

Πρῶτος εἶχεν ἀναχωρήσει διὰ ξηρᾶς ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας *Φρειδερίκος ὁ Βαρβαρόσσας* (*Κοκκινόγενειος*). Ὁ Γερμανικὸς στρατὸς (περίπου 100.000 ἄνδρες) ἔλαβε τὴν ὁδὸν τῆς πρώτης Σταυροφορίας (1189). Διὰ τοῦ Δουδάβεως καὶ τῆς Βουλγαρίας ἔφθασεν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ Βαρβαρόσσας ἦτο συνετὸς ἡγεμὼν καὶ εἶχε στρατὸν καλῶς συντεταγμένον. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες εἶχον πάθει τόσα πολλὰ ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους, ὥστε ἦσαν πάντοτε δύσπιστοι. Ὁ αὐτοκράτωρ δίδει εἰς αὐτοὺς πλοῖα καὶ εἰσχωροῦν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ὁ Γερμανικὸς σταυροφορικὸς οὗτος στρατὸς ἐφαίνετο προσωρισμένος νὰ ἀναστηλώσῃ τὴν χριστιανικὴν κυριαρχίαν εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ αἰφνιδίου θανάτου τοῦ Βαρβαρόσσα ὑπέστη τελείαν καταστροφὴν (1190).

Οἶκτρον θεοῖς τοῦ Κράτους.—Ἄν καὶ ἀπηλλάγη τὸ Κράτος ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους, πολλὰ ὅμως ἄλλα πληγαὶ μένουν ἀνοικταί. Ἡ ἀνικανότης τοῦ Ἰσακίου προκαλεῖ στάσεις καὶ συνωμοσίας τῶν μεγιστάνων τοῦ Κράτους. Οἱ παντοειδεῖς οὗτοι περισπασμοὶ δίδουν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς Βλαχβοουλγάρους νὰ ἐπεκτείνουν τὰς ἐπιδρομὰς των εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν. Διάφοροι Βυζαντινοὶ στρατηγοὶ ἀποστέλλονται ἐναντίον των, ἀλλὰ οὐδὲν σπουδαῖον κατορθώνουν. Οἱ Βλαχβοούλγαροι συμμαχοῦν μὲ τὸν *Στέφανον Νεμάνια*, τὸν ἰσχυρὸν ἡγεμόνα τῆς Σερβίας. Αἱ φιλοδοξίαι των μεγαλύνουν καὶ ζητοῦν νὰ ἐπανιδρῶσιν τὸ κράτος τῶν Βουλγάρων, ὅπως ἦτο πρότερον κατὰ τοὺς χρόνους τῶν μεγάλων τσάρων Συμεὼν καὶ Σαμουήλ. Ἐπανειλημμένως ἐκστρατεύει αὐτοπροσώπως ὁ Ἰσαάκιος καὶ ἐνίστε νικᾷ αὐτούς. Ἀλλ' ὁ ἀδελφὸς του συνωμοτεῖ, τὸν συλλαμβάνει καὶ ἀφοῦ ἐτύφλωσε φυλακίζει καὶ αὐτὸν καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀλέξιον.

Ἀλέξιος ὁ Γ'.—Αἱ πρῶται πράξεις τοῦ Ἀλεξίου ἦσαν ἡ ἀφειδῆς διανομὴ χρημάτων καὶ κτημάτων τοῦ δημοσίου εἰς

τοὺς φίλους του. Τὸ παράδειγμά του ἠκολούθησαν καὶ οἱ ἄλλοι ἄρχοντες τοῦ κράτους. Ἡ ἐσωτερικὴ παραλυσιὰ ἐκορυφώθη. Ὁ στρατὸς καὶ ἰδίως ὁ στόλος περιέρχονται εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Οἱ ἐξωτερικοὶ κίνδυνοι εἶναι φοβερώτεροι ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν. Εἰς τὴν Ἀσίαν μόλις συγκρατοῦνται οἱ Τοῦρκοι Σελτζούκοι. Ἀπὸ δὲ τὴν Δύσιν οἱ Γερμανοί, οἱ ὁποῖοι ἔγιναν κύριοι τῆς Σικελίας, παρασκευάζουν φοβερὰν ἐκστρατείαν ἐναντίον τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς χώρας ἐξακολουθοῦν αἱ συμφοραὶ τοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς Βλαχοβουλγάρους. Καὶ μάλιστα ὅταν ἔγινεν ἡγεμὼν αὐτῶν ὁ φοβερὸς Ἰωαννίτσης, ὁ ὁποῖος εἶχε διαμείνει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς ὄμηρος, ὅπως ἄλλοτε ὁ Συμεὼν. Ὁ Βασίλειος ὁ Β' εἶχεν ὀνομασθῇ *Βουλγαροκτόνος*, ὁ Ἰωαννίτσης ὠνόμασεν ἑαυτὸν *Ῥωμαιοκτόνον*. Οἱ Βυζαντινοὶ τὸν ὀνομάζουν *Σκυλογιάννην*. Φρικιαστικαὶ εἶναι αἱ ὁμότητες, τὰς ὁποίας διαπράττουν οἱ Βλαχοβούλγαροι. Ἀλλὰ μεθ' ἐκάστην λεηλασίαν Ἑλληνικῆς πόλεως δὲν λησμονεῖ ὁ Σκυλογιάννης νὰ μεταφέρῃ πανηγυρικῶς εἰς τὴν πρωτεύουσάν του, τὸ Τίρνοβον, τὰ ἅγια λείψανα, τὰ ὁποῖα εὕρσκει εἰς τοὺς ναοὺς αὐτῆς.

Εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἀναρχία, εἰς τὰς ἐπαρχίας ἀρπαγαὶ τῶν ὑπαλλήλων. Οἱ στόλοι τῶν Γενουαίων κάμνουν πειρατικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας. Ὁ Πάπας εὕρσκει ὅτι ἐπλησίασεν ἡ στιγμή νὰ καθυποτάξῃ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ ἔχθρα τῶν Σταυροφόρων παντὸς ἔθνους ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἔχει κορυφωθῇ, διότι τοὺς κατηγοροῦν ὡς αἰτίους τῶν καταστροφῶν αὐτῶν. Ἐγείρεται δὲ καὶ μίᾳ ἄλλῃ ἰσχυρὰ δύναμις, τὸ ἐμπορικὸν συμφέρον τῶν Ἑνετῶν. Ἡ τετάρτη Σταυροφορία δὲν ἦτο παρὰ μίᾳ ἐκστρατεία ἐμπορικῶν συμφερόντων, ὅπως εἶδον πολλὰς παρομοίας οἱ σημερινοὶ χρόνοι.

Ἐξαοθέννης τῆς κεντρικῆς διοικήσεως.— Παρ' ὅλα τὰ δεινὰ ταῦτα, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά, τὸ Κράτος θὰ ἠδύνατο ἀκόμη ν' ἀντιμετωπίσῃ τοὺς φοβεροὺς κινδύνους. Ἀλλ' εἶχεν ἀρχίσει νὰ χαλαρώνεται καὶ ἡ θαυμασίᾳ κεντρικῇ διοίκησιν.

Ἀφ' οὗτου τὴν ἀγρυπνον διοίκησιν τῶν Κομνηνῶν διεδέχθη ἡ ἀναρχικὴ τῶν Ἀγγέλων, εἰς πολλὰς χώρας ἀρχίζουσιν ν' ἀναφαίνωνται τάσεις πρὸς τοπικὴν αὐτονομίαν. Ἰσχυροὶ τοπικοὶ ἄρχοντες γίνονται ἀνεξάρτητοι σχεδὸν δυνάσται καὶ ἰδρύουσιν μικρὰς ἡγεμονίας, ὡς ὁ *Λέων Χαμάρετος* εἰς τὴν Λακωνικὴν, οἱ *Μελισσηνοὶ* εἰς τὴν Μεσσηνίαν, οἱ *Σγουροὶ* εἰς τὴν Κόρινθον καὶ ἄλλοι ἄλλαχοῦ. Ἐνωρίτερον εἶχον συγκροτηθῆ καὶ *κοινότητες* ἀστικά καὶ ἄγροτικά. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν εἶναι οἱ γνωστοὶ εἰς τὴν μετέπειτα Ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἄρχοντες, *προεστοὶ* ἢ *δημογέροντες*. Οὕτως ἐγεννήθησαν αἱ περίφημοι Ἑλληνικαὶ κοινότητες, αἱ ὅσαι τόσον εὐεργετικά ἀπεδείχθησαν διὰ τὸ ἔθνος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν, εἰς τὴν ὅποιαν εὐρισκόμεθα, ἡ τάσις αὕτη τοπικῆς ἀνεξαρτησίας, εἶναι ὀλεθρία. Ἀπὸ τὰς ἰδίας αἰτίας ἐπῆλθεν ὁ διαμελισμὸς τοῦ μεγάλου Φραγκικοῦ Κράτους, ὁμοίως καὶ ἡ ἀναρχία τῆς Φεσδαλικῆς Εὐρώπης. Οἱ Σταυροφόροι δὲν θὰ ἔχουν ν' ἀντιμετωπίσουν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας στρατὸν ἢ κάστρα αὐτοκρατορικά, ἀλλὰ τοπάρχας, οἱ ὅποιοι ὁμοιάζουν μὲ τοὺς φεσδάρχας τοῦ τόπου τῶν καὶ τοὺς ὁποίους εὐκόλως δύνανται νὰ καταβάλουν τὸν ἕνα μετὰ τὸν ἄλλον.

Ἡ τετάρτη Σταυροφορία.— Οἱ ἱππῶται, ἰδίως Γάλλοι βαρῶνοι, συνῆλθον εἰς τὴν Ἑνετίαν, διὰ νὰ συνεννοηθοῦν μετὰ τὸν δόγην Δάνδολον. Ἡ θαλασσοκράτειρα Δημοκρατία ἦτο ἡ μόνη, ἡ ὅποια ἠδύνατο νὰ διαπεραιώσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν Ἀνατολήν. Οἱ θρησκευτικοὶ σκοποὶ, οἱ ὅποιοι ἐνθουσιάζουσιν τὸν Πάπαν καὶ τοὺς ἱππῶτας, εἶναι ὅλως διόλου ξένοι πρὸς τὸν δόγην. Ὁ γηραιὸς Δάνδολος (ἦτο 90 ἐτῶν) εἶχε μέγαν νοδὸν, ἀλλὰ ψυχὴν ἐμπορίου. Μὲ σπανίαν διπλωματικὴν εὐφυΐαν κατορθώνει νὰ καθυποτάξῃ τελείως οἰκονομικῶς τοὺς ἱππῶτας καὶ νὰ τοὺς μεταχειρισθῇ διὰ τὰ συμφέροντά του. Ὁ υἱὸς τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου Ἀλέξιος εἶχε κατορθώσει νὰ φύγῃ εἰς τὴν Δύσιν. Οἱ Σταυροφόροι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ ὑποστηρίξουν τὸν Ἰσαάκιον καὶ τὸν υἱόν του. Ὁ Ἀλέξιος ὑπόσχεται χρήματα καὶ εἰς τοὺς Σταυ-

ροφόρους καὶ εἰς τοὺς Ἑνετοὺς. Ὅλα συμβιδάζονται μὲ τοὺς σκοποὺς τοῦ γηραιοῦ δόγη.

Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.—Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε συναθροίσει εἰς τὴν πρωτεύουσαν στρατὸν 60,000. Τὴν τελευταίαν δὲ στιγμήν ἐσκέφθη νὰ ἐπιδιορθώσῃ τὰ τεῖχη καὶ νὰ βελτιώσῃ τὸ ναυτικόν, τὸ ὅποιον εἶχε παραλύσει. Ὁ Ἑνετικὸς στόλος ἡγχυροδόλησεν ἐν τῇ μεταξὺ (27 Ἰουνίου 1203) εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Πόλεως ἀκτὴν μὲ 40,000 μαχητὰς τοῦ Σταυροῦ. Εὐθὺς ἤρχισεν ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν τειχῶν. Συγχρόνως ἀπεβιδάζοντο οἱ πολεμισταὶ καὶ ἐπολιόρκουν τὴν πόλιν ἀπὸ τὰ χερσαία τεῖχη. Οἱ Ἕλληνες μὲ ἡρώισμόν ὑπερασπίζονται τὴν πόλιν αὐτῶν.

Ἀπὸ τοὺς λόφους, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχον στρατοπεδεύσει οἱ Σταυροφόροι (εἰκ.5), θαυμάζουν τὴν μεγάλην Πόλιν καὶ ὀνειρεύονται τὴν κατάκτησιν αὐτῆς. Αἱ ἐντυπώσεις των δεικνύουν κατάπληξιν καὶ φόβον συγχρόνως. «Λοιπὸν ἡμπορεῖτε νὰ ἡξεύρετε, λέγει παλαιὸς Γάλλος χρονογράφος, Σταυροφόρος καὶ αὐτός, ὅτι μὲ ἀπληστίαν ἐκύτταξαν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅσοι δὲν τὴν εἶχον ἰδεῖ ἀκόμη. Δὲν ἤθελον ποτὲ νὰ πιστεύσουν, ὅτι τόσον πλουσία πόλις ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ὅταν εἶδον τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα τεῖχη καὶ τοὺς πλουσίους ἐκείνους πύργους, οἱ ὅποιοι τὴν ἐτριγύριζον ἀπὸ παντοῦ καὶ τὰ πλούσια ἐκεῖνα παλάτια καὶ τὰς ὑψηλὰς ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν τόσαι πολλαί, ὥστε κανεὶς δὲν ἡμπορεῖ νὰ τὸ πιστεύσῃ ἂν δὲν τὰς ἴδῃ μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς του, καὶ τὸ μῆκος καὶ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἦτο βασίλισσα ὅλων τῶν ἄλλων» (*Βιλαρδουίνος*).

Μετὰ πολιορκίαν πολλῶν ἡμερῶν ὁ αὐτοκράτωρ ἐγκαταλείπει διὰ νυκτὸς τὴν πόλιν. Τότε οἱ Σταυροφόροι ἀναβιδάζουν εἰς τὸν θρόνον τὸν τυφλὸν Ἰσαάκιον Ἀγγελοῦ μὲ τὸν υἱὸν του Ἀλέξιον τὸν Δ'. Ὁ Πάπας μόλις ἔμαθε τὴν ἐπιτυχίαν τῶν Σταυροφόρων, ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Λατινικὴν. Οἱ Ἑνετοὶ δὲν ἐφρόντιζον παρὰ

μόνον νὰ λάβουν ὅσα χρήματα εἶχεν ὑποσχεθῇ εἰς αὐτοὺς ὁ νέος Ἀλέξιος καὶ ὅσα τοὺς ὤφειλον οἱ Σταυροφόροι. Αἱ καταπιέσεις πρὸς εὖρεσιν τῶν χρημάτων, ἡ ὁμολογία πίστεως πρὸς τὸν Πάπαν, ἡ ὑβριστικὴ συμπεριφορὰ τῶν Σταυροφόρων ἐξεγείρει τὸν φανατισμὸν καὶ ὁ λαὸς ἐκσπᾷ εἰς μεγάλας ταραχάς. Τότε ἐμφανίζεται εἰς τὸ μέσον ὁ τολμηρὸς Μούρτζουφλος, συγγενὴς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, καὶ κατορθώνει νὰ στεφθῇ βασιλεὺς ὡς Ἀλέξιος ὁ Ε΄ εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Ὁ Ἀλέξιος ὁ Δ΄ φονεύεται ὑπὸ τοῦ Μουρτζούφλου, ὁ δὲ πατήρ αὐτοῦ, ὁ γέρων Ἰσαάκιος ἀποθνήσκει ἀπὸ λύπην. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ προσκαλεῖ τοὺς μαχητὰς τοῦ Σταυροῦ νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὴν χώραν ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν. Τότε οἱ Σταυροφόροι καὶ ὁ Δάνδολος ἐπιχειροῦν δευτέραν πολιορκίαν. Ὁ αὐτοκράτωρ μάχεται μὲ γενναιότητα. Ἀλλ' οἱ πύργοι πίπτουν ὁ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου. Ματαίως ὁ Μούρτζουφλος ζητεῖ νὰ σταματήσῃ τὸν πανικὸν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς ἀποδίδει τὴν δυστυχίαν εἰς τοὺς ἀρχηγούς του. Ὁ Μούρτζουφλος βλέπει ὅτι αἱ προσπάθειαι τοῦ δὲν ὠφελοῦν, χάνει τὸ θάρρος του καὶ «διὰ νὰ μὴ πέσῃ βορὰ εἰς τὰ στόματα τῶν Φράγκων», φεύγει καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν πόλιν μὲ ὀλίγους ὁπαδούς του.

Μερικοὶ πατριῶται, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον χάσει ἀκόμη κάθε ἐλπίδα, συνέρχονται εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν καὶ ἀνακηρύσσουν αὐτοκράτορα τὸν Θεόδωρον Δάσκαριν, ἄνδρα ἱκανὸν καὶ γενναῖον. Ὁ Δάσκαρις ἀνταλαμβάνει μὲ θάρρος τὴν βασιλείαν. Ἀλλὰ δὲν κατορθώνει νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς ἓν πτώμα. Ἀναγκάζεται καὶ αὐτὸς νὰ φύγῃ μὲ ὀλίγους ὁπαδούς του. Οἱ φεύγοντες αὐτοκράτορες, ὁ Μούρτζουφλος καὶ ὁ Δάσκαρις, βλέπουν ὅπισθεν αὐτῶν τὰς φλόγας τῆς καιομένης Πόλεως, τὴν ὁποίαν ἐπυρπόλησαν οἱ Σταυροφόροι (1204).

Ἀνοσιουργίαι τῶν Σταυροφόρων. — Ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν τῆς καιομένης πόλεως οἱ Σταυροφόροι ὥρμησαν ἀμέσως εἰς φοδερὰν καὶ ἀνήκουστον λεηλασίαν. Πρῶτοι οἱ ἡγεμόνες ἤρπασαν καὶ ἐσφετερίσθησαν τὰ ὠραιότερα κτίρια τῆς

πόλεως και ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰ παλάτια τῶν αὐτοκρατόρων. Οἱ συρφετοὶ τῶν στρατῶν τῆς Δύσεως, Γάλλοι, Γερμανοί, Ἐνετοὶ ἀφηνιάζουν καὶ μὲ ἀχαλίνωτον ἀκολασίαν ῥίπτονται εἰς τὴν βίαν καὶ τὴν διαρπαγὴν. «Καὶ ἦσαν τόσον μεγάλα τὰ κέρδη, ὥστε κανεὶς δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἴπῃ τὸ πλῆθος τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου καὶ τῶν πολυτίμων λίθων καὶ τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων καὶ τῶν γουναρικῶν καὶ τῶν τόσον τιμαλφῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια ποτὲ δὲν εὐρέθησαν εἰς τὴν γῆν. Ἀπὸ τότε τοῦ ἐγένινεν ὁ κόσμος δὲν ἐκερδίσθησαν τόσα πολλὰ εἰς καμμίαν πόλιν» (*Βιλλαρδουῖνος*). Ἀπὸ τὰ παλάτια, ἀπὸ τὰς πλουσίας καὶ πτωχὰς οἰκίας, ἰδίως ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια, ἀπὸ παντοῦ γίνεται ἀνηλεὲς διαρπαγὴ καὶ λαφυραγωγία.

Εἰς μάτην οἱ κάτοικοι ἐπικαλοῦνται τὸ ἔλεος τῶν ἐπιδρομέων, τὴν φιλανθρωπίαν τῶν βαρῶνων. Οὐδεμία φωνὴ οἴκτου ! Τὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ πάθη συνδυάζονται τώρα μὲ τὴν μέθην τῶν ληστρικῶν ὀρέξεων. Ὅσοι ἐπιζοῦν, εἶναι δυστυχέστεροι ἀπὸ τοὺς φονευσμένους. Διότι δὲν ἀπογυμνοῦνται μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑβρίζονται εἰς τὰ ἱερώτερά των αἰσθήματα. Οὔτε τοὺς γέροντας οὔτε τὰς γυναῖκας ἐσεβάσθησαν οἱ Χριστιανοὶ κατακτηταί, οὔτε θρησκείαν οὔτε ἱερά. Φρικιαστικαὶ δὲ ἦσαν αἱ ἀκολασαί, τὰς ὁποίας διέπραξαν εἰς τὸ μέγα ἱερὸν τῆς Ὁρθοδοξίας, εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Ἡ Ἀγία Τράπεζα κατακερματίζεται, ὁ ἀναρίθμητος πλοῦτος καὶ τὰ πολύτιμα ἱερὰ σκεύη συντρίβονται καὶ διαρπάζονται. Χύνουν τὸ θεῖον αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὰ Ἅγια ποτήρια καὶ πίνουν οἶνον εἰς τὰ συμπόσιά των. Διεφθαρμένοι γυναῖκες χορεύουν καὶ τραγοῦδοῦν ἄσεμνα ἄσματα. Συγχρόνως εἰς τὰς πλατείας, εἰς τὰς ὁδοὺς, ὁ ἄηρ ἀντηχεῖ ἀπὸ ὀδυρμοὺς γυναικῶν, παιδίων, γερόντων. «Τοιαύτας, λέγει εἰς αὐτόπτης βυζαντινὸς ἱστορικός, τοιαύτας παρανομίας ἔκαμαν ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἔβαλον εἰς τὸν ὦμον τὸν Σταυρὸν καὶ οἱ ὅποιοι εἶχον ὀρκισθῆ νὰ διέλθουν ἀπὸ τὰς πόλεις τῶν Χριστιανῶν χωρὶς νὰ χύσουν αἷμα, οὔτε ἄλλο κακὸν οὐδὲν νὰ διαπράξουν, διότι

εἶχον τάξει τοὺς ἑαυτοὺς των εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐδάδιζον τὴν πορείαν αὐτοῦ» (*Νικήτας Χωνιάτης*).

Ἡ τετάρτη Σταυροφορία εἶχε καταστρέψει διὰ παντός τὴν λαμπρότητα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἡγεμόνες τῶν Σταυροφόρων εἶχον ἀποφασίσει νὰ ματαιώσουν κάθε ἀντίστασιν τῶν πολιορκουμένων μὲ ἓνα ἀκατανίκητον σύμμαχον, τὸ ἀνηλεὲς πῦρ. Καὶ εἶχον πυρπολήσει τὴν Πόλιν. Τρεῖς φοβεραὶ πυρκαϊαὶ εἶχον καταφάγει ὁλοκλήρους συνοικίας. Ὁ παλαιὸς χρονογράφος αὐτῶν (ὁ Βιλλαρδουῖνος) λέγει, ὅτι κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας πυρκαϊὰς «ἐπυρπολήθησαν περισσότεραι οἰκίαι, ἀπὸ ὅσας ὑπῆρχον καὶ εἰς τὰς τρεῖς ὁμοῦ μεγαλυτέρας πόλεις τοῦ βασιλείου τῆς Γαλλίας». Ἐπὶ ἐννέα αἰῶνας στρατὸς βαρβάρων δὲν εἶχε πατήσει τὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖον περιέκλειον τὰ μεγάλα τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ 900 ἔτη ἡ βασιλίς τῶν πόλεων εἶχε συγκεντρώσει εἰς τὸν περίβολον τῶν τειχῶν τὰ πλούτη ὅλου τοῦ κόσμου, τὰ πολυτιμότερα κειμήλια τῆς τέχνης καὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, δηλαδὴ ὁλοκλήρου τοῦ ὑπάρχοντος πολιτισμοῦ. Εἰς τέσσαρας ἡμέρας τὰ πάντα διηρπάγησαν καὶ κατεστράφησαν. Ἀπαράμιλλα ἔργα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἀγάλματα, ἔπιποι ἀνδριάντες, τὰ ὁποῖα ἐπὶ αἰῶνας συνήθροιζον οἱ αὐτοκράτορες διὰ νὰ στολίζουν τὴν πρωτεύουσάν των, μὲ κτηνώδη ἀπειροκαλίαν κατεκερματίσθησαν. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κειμήλια ἐκεῖνα ἦσαν ἔργα ἀθανάτων καλλιτεχνῶν τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Φειδίου, τοῦ Πραξιτέλους. Μεγαλυτέραν ζημίαν ὑπέστη ὁ πνευματικὸς βίος τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὴν ἀπώλειαν συγγραμμάτων τῆς ἀρχαιότητος. Πόσα πολύτιμα πνευματικὰ ἔργα τῆς ἀρχαιότητος ἐχάθησαν ἀπὸ τὰς τρεῖς ἐκεῖνας πυρκαϊὰς! Ἡ καταστροφὴ αὕτη τῶν ἔργων τῆς τέχνης καὶ τῶν χειρογράφων εἶναι πολλὴ θλίβερά διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Εἰς τὰς ἀπεράντους φλόγας τῆς πυρπολουμένης πόλεως ἐξεφάνιζεται ὁ Μεσαιωνικὸς βίος τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ τὴν τέφραν νέα ζωὴ θὰ ἐκπηδήσῃ⁽¹⁾.

(1) «Ἡ οὐδέποτε κυριευθεῖσα βασίλισσα τῶν θαλασσῶν,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'

Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΤΑ ΦΡΑΓΚΙΚΑ ΚΡΑΤΗ — ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ — ΟΙ ΟΘΩΜΑΝΟΙ

Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία κατακερματίζεται μεταξύ τῶν νικητῶν. Οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως, οἱ ὅποιοι εἶχον λάβει μέρος εἰς τὴν Σταυροφορίαν, ἐγκαθίστανται εἰς τὰς χώρας αὐτῆς. Ὁ ἰδιόρρυθμος φεουδαλικὸς βίος τῆς Μεσαιωνικῆς Εὐρώπης μεταφυτεύται εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἰδρύονται ὅμως καὶ πολλὰ Ἑλληνικὰ κράτη. Βυζαντινοὶ μεγιστάνες συγκροτοῦν κράτη ἰσχυρά, πολλοὶ Ἰθαγενεῖς δυνάσται γίνονται ἀνεξάρτητοι καὶ ἰδρύουν μικροτέρας Ἑλληνικὰς ἡγεμονίας. Μετὰ ἓνα δὲ ἀκόμη αἰῶνα ἐγκαθίστανται εἰς τὴν Εὐρώπην οἱ *Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι*. Ὡτῶ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Χερσόνησον ἀνταγωνίζονται τρεῖς λαοί: *Φράγκοι*, *Ἕλληνες* καὶ *Τοῦρκοι*. Ὁ

τὸ ἐμπόριον τριῶν ἡπείρων, ἡ μεγαλοπρεπὴς πόλις τῶν αὐτοκρατορῶν ἐξεπολιόρκηθη ὑπὸ ὀλίγων χιλισδῶν Ἑνετῶν, Γάλλων, Λογγοβάρδων καὶ Γερμανῶν, ἐπυρπολήθη, ἐδρώθη καὶ ἐπληρώθη δεινῶν ἀρρήτων. Οἱ Λατῖνοι ἐκεῖνοι πορθηταὶ δυσχερῶς δύνανται ν' ἀξιόσωσιν εἰς τὴν ἱστορίαν θέσιν ὑψηλοτέραν ἀπὸ τὸν Ἀλάριχον καὶ τὸν Ἀττίλαν... Τὸ μέγα ἐκεῖνο προπύργιον τῆς Εὐρώπης ἐξεπόρθησεν ὅχι ἐχθροὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ Χριστιανοὶ Σταυροφόροι, τῶν ὁποίων ἡ πίστις ἐταυτίζετο πρὸς τὴν τῶν Ἑλλήνων. Ἐκεῖνοι δὲ ὑπῆρξαν ἔνοχοι τοῦ ὅτι οἱ Τοῦρκοι διέερχον τὰς πύλας τοῦ Βοσπόρου, εἰσώρμησάν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἀνεπέτασαν τὴν σημερινὴν τῆς Ἀσιατικῆς βαρβαρότητος ἐπὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος» (*Γρηγορόβιος*).

ἀγών μεταξύ τῶν τριῶν τούτων φυλῶν εἶναι πεισματοῶδης καὶ διαρκεῖ ἕνα ὁλόκληρον αἰῶνα.

Φράγκοι καὶ Ἑλλήνες.—Αἱ καταστροφαί, τὰς ὁποίας ἔπαθον οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους, ἐκορύφωσαν τὸ μῖσος μεταξύ τῶν δύο λαῶν. Ἀπὸ αἰῶνας εἶχε γεννηθῇ καὶ αὐξηθῇ ἡ ἀντιπάθεια ἕνεκα πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν λόγων. Τώρα ἀνοίγεται ἄβυσσος μεταξύ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Λατινικῆς Δύσεως ⁽¹⁾. Οἱ Φράγκοι ἐπιδρομεῖς δὲν εἶχον κατακτήσει ἕνα λαὸν βάρβαρον, ἀλλ' εἶχον ἔλθει νὰ ἐγκαθιδρυθοῦν εἰς ἕν παλαιὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἦτο ὑπερήφανον διὰ τὸ παρελθὸν αὐτοῦ, διὰ τὴν γλῶσσαν καὶ διὰ τὸν πολιτισμὸν του. Τὸ ἔθνος τοῦτο εἶχε δύο ἰσχυρότατα στηρίγματα, τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὴν θρησκείαν. Ἐπειτα οἱ ἡττημένοι δὲν ἔμειναν εἰς τὴν κατὰπτωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν τοὺς εὗρον οἱ κατακτηταί, ὅταν τοὺς ἐνίκησαν. Ἀκριβῶς τὸ κορύφωμα τῶν δυστυχιῶν των ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς νέαν δύναμιν καὶ ζωὴν. Οἱ μεγίστους τοῦ Βυζαντίου ἔφυγον εἰς τὰς χώρας, ὅπου ὑπῆρχεν ἀχμαῖος Ἑλληνικὸς πληθυσμός. Ἀναγεννᾶται μία Ἑλλὰς νέα, ἡ ὁποία ζῇ εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀέρα τῶν βουνῶν. Καὶ μετ' ὀλίγον χρόνον θὰ ἴδωμεν τὴν ἐπανίδρυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ τὸ σπουδαιότερον μίαν ἀληθινὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ἡ διανομὴ τῆς Αὐτοκρατορίας.—Δύο ἦσαν οἱ κύριοι ὅμιλοι τῶν Σταυροφόρων. Ἐξ ἑνὸς μόνον οἱ Ἑνετοί,

(1) Ἀπὸ τοὺς χρόνους τούτους διζιδίδεται παρ' ἡμῖν τὸ γενικὸν ὄνομα **Φράγκοι** πρὸς δῆλωσιν τῶν τῆς Δύσεως Εὐρωπαίων, ἀντιτιθεμένων πρὸς τοὺς Ἕλληνας (**Ῥωμαίους**). Τὴν ἐπέκτασιν ταύτην ἐλαβεν ἡ λέξις ἐκ τῆς φήμης τοῦ μεγάλου Φραγκικοῦ κράτους τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου. Οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ὀνομάζουσι τοὺς Φράγκους συνήθως **Λατίνους**. Κεὶ σήμερον ἀκόμη λέγομεν **Φράγκοι**, **Λατῖκοι**, **Καθολικοὶ** ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς **Ἑλληνας**, **Ἀνατολικούς**, **Ὁρθοδόξους**.

ἐξ ἐτέρου ὅλοι οἱ ἄλλοι. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἔμειναν σύμφωνα ὅτι ἀπὸ τὸν ἓνα ὁμιλον θὰ ἐξελέγετο ὁ αὐτοκράτωρ, ἀπὸ τὸν ἄλλον ὁ πατριάρχης. Ὁ ἰσχυρότατος πάντων, ὁ γηραιὸς δόγης τῆς Ἑνετίας Ἑρρίκος ὁ Δάνδολος, δὲν ἤθελε τὸν θρόνον ἤρουν εἰς αὐτὸν τὰ ἐμπορικὰ ὠφελήματα. Διὰ τοῦτο ὑπεστήριξε τὸν κόμι-
τα τῆς Φλάνδρας (τοῦ Βελγίου) **Βαλδουῖνον**, ὁ ὁποῖος καὶ ἐστέ-
φθη αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν κατὰ τὴν παλαιὰν τά-
ξιν. Ὁ ἄλλος ἐπιφανὴς ἡγεμὼν, **Βονιφάτιος ὁ Μομφερρα-
τικὸς**, ἐξελέγη βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης. Κατὰ τὴν συμ-
φωνίαν οἱ Ἑνετοὶ ἐξέλεξαν ἰδικόν των πατριάρχην. Μὲ τὴν κα-
τάκτησιν κατωρθώθη καὶ ἡ ἔνωσις τῶν Ἑκκλησιῶν. Τόσῃν
ἀγαλλίασιν ἡσθάνθη ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ', ὥστε οἱ
Σταυροφόροι ἔλαβον ἄφεσιν δι' ὅλα τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν. Αἱ
λεηλασίαι, οἱ φόνοι καὶ αἱ ἱεροσυλῖαι ἐσυγχωρήθησαν. Ἐκά-
λεσε μάλιστα ὅλους τοὺς Δυτικούς νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα
διὰ νὰ λάβουν γαίας καὶ πλοῦτη, καὶ ἐξωμώσεν αὐτοὺς μὲ
τοὺς στρατιώτας τοῦ Χριστοῦ, οἱ ὁποῖοι ἀνελάμβανον τὸν ἀγῶνα
ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως.

Ἡ συνθήκη, διὰ τῆς ὁποίας ἐμειράσθησαν οἱ Σταυροφόροι
τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, ἐκλήθη *Partitio imperii*, Διανομή τοῦ
κράτους. Ἡ νέα **Λατινικὴ** ἦτοι **Φραγκικὴ Αὐτοκρατορία** τῆς
Κωνσταντινουπόλεως, ἂν καὶ ὀνομάζεται **Ῥωμανία**, ὅπως ἄλ-
λοτε ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, εἶναι ὅμως πραγματικῶς μία
σκιά κράτους. Ὁ Βαλδουῖνος εἶχε τὴν πρωτεύουσαν καὶ μέρος
τῆς Θράκης. Ὁ Βονιφάτιος ἔλαβε τὴν δευτέραν πρωτεύουσαν,
τὴν Θεσσαλονίκην, μὲ τὴν περιοχὴν αὐτῆς. Ἡ Ἑνετία ἐσφε-
τερίσθη τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τοὺς
ἄλλους ἡγεμόνας ἀπενεμίσθησαν χωραὶ καὶ πόλεις εἰς τὴν Μι-
κρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν παλαιὰν Ἑλλάδα.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες μεγιστάνες καὶ τοπάρχαι κατῴρω-
σαν νὰ καταλάβουν χώρας. Εἰς ἀπὸ τοὺς Ἀγγέλους ἔδρυσεν
Ἑλληνικὸν Κράτος εἰς τὴν Ἠπειρον, εἰς ἀπὸ τοὺς Κομνηνοὺς
Αὐτοκρατορίαν εἰς τὴν Τραπεζοῦντα. Ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις

ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν Νίκαιαν. Πολλοὶ ἄλλοι *τοπάρχαι* καὶ *δυνασταὶ* ἵδρυσαν μικρὰς Ἑλληνικὰς ἡγεμονίας. Πρὸς Β. τὸ Βλαχοβουλγαρικὸν κράτος ἦτο εἰς τὰ ὅπλα μὲ τὸν Ἰωαννίτσην. Παντοῦ τὰ νέα Φραγκικὰ κράτη τῶν κατακτητῶν τῆς Δύσεως ἔχουν νὰ παλαίσουν πρὸς ἰθαγενῆ κράτη.

ΤΑ ΦΡΑΓΚΙΚΑ ΚΡΑΤΗ

Τὰ Φραγκικὰ κράτη ἦσαν πολυάριθμα. Πολλοὶ χῶραι, τὰς ὁποίας εἶχον λάβει αἱ μεγάλοι ἡγεμόνες κατὰ τὴν συνθήκην τῆς διανομῆς, ἔπρεπε νὰ κατακτηθοῦν. Διὰ νὰ κατορθώσῃ τοῦτο ἕκαστος ἀπὸ τοὺς νέους κυριάρχους, ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ τὰς διαμοιράσῃ ὡς φέουδα εἰς τοὺς συντρόφους του. Οὕτως εἰσῆχθη εἰς Ἑλληνικὰς χώρας τὸ *φεουδαλικὸν σύστημα*. Ἡ χώρα κατανέμεται εἰς ἄπειρα κρατίδια, τὰ ὁποῖα ἐξαρτῶνται ἱεραρχικῶς τὸ μικρότερον ἀπὸ τὸ μεγαλύτερον. Γρήγορα ἤρχισαν αἱ διχόνοια μεταξὺ τῶν κατακτητῶν. Τοῦναντίον τὰ ἰθαγενῆ κράτη τῶν Χριστιανικῶν λαῶν τῆς Χερσονήσου καὶ πρωτίστως τὰ Ἑλληνικὰ ἀρχίζουσιν νὰ διοργανῶνται.

Ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Ῥωμανίας.—

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Βαλδουῖνος καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης Βονιφάτιος συμβιβάζουσιν τὰς διενέξεις τῶν καὶ ἐκστρατεύουσιν διὰ νὰ κατακτήσουν τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν διανομὴν. Ὁ αἰμοδιψὴς τσάρος τῶν Βλαχοβουλγάρων Ἰωαννίτσης ἐπιτίθεται ἐναντίον τῶν Φράγκων. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν τώρα σύμμαχοί του. Οἱ ἀντίπαλοι στρατοὶ συναντῶνται πλησίον τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ἡ καταστροφὴ τῶν Φράγκων ὑπῆρξεν ὀλοσχερής. Ὁ ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ Βαλδουίνου *Ερρίκος τῆς Φλάνδρας* περιποιοῖται τοὺς Ἕλληνας, αἱ ὁποῖοι ἐγκαταλείπουν τὸν Ἰωαννίτσην καὶ πηγαίνουν μὲ τὸ μέρος τῶν Φράγκων. Τότε τὰ ἄγρια Βλαχικά, Βουλγαρικά, Κουμανικά στίφη αὐτοῦ ἐξαπολύονται εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας,

λεηλατοῦν καὶ πυρπολοῦν αὐτὰς ἀνηλεῶς. Ἐπὶ τέλους εἰς μίαν πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης ὁ Ἰωαννίτσης πίπτει δολοφονηθεὶς (1207). Ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐπέφερε τὴν παρακμὴν τοῦ Βλαχοδουλαρικοῦ Κράτους.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἑρρίκου τῆς Φλάνδρας (1216) ἤρχισαν ταχέως νὰ παρακμᾶζουν τὰ Φραγκικὰ κράτη τῆς βορείας Ἑλλάδος. Καὶ ἡ Λατινικὴ Αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ Βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης περιπίπτουν εἰς ἀτελειώτους ἐσωτερικὰς διχονοίας. Ἐξ ἄλλου ὁ ἀριθμὸς τῶν Φράγκων πολεμιστῶν εἶχεν ἐλαττωθῇ πολὺ· ἄλλοι εἶχον φονευθῇ εἰς τὰς μάχας, ἄλλοι εἶχον ἐπιστρέψει εἰς τὰς πατρίδας των. Οἱ μεγάλοι ἡγεμόνες τῆς τετάρτης Σταυροφορίας, ὁ Βαλδουῖνος, ὁ Βονιφάτιος, ὁ Λάνδολος καὶ ἄλλοι εἶχον ἀποθάνει. Καὶ τέλος ἡ ἐγκατάστασις των εἰς Ἑλληνικὰς χώρας ἔδωκεν ἀφορμὴν ν' αὐξηθοῦν τὰ φυλετικὰ καὶ θρησκευτικὰ μίση. Ὁ Λατινικὸς κληρὸς ἐφέρθη καὶ ἐδῶ ὥπως καὶ εἰς τὴν Συρίαν· κατεπίεσε τοὺς Ἑλληνας κατοίκους, ἐξεδίωξε τὸν Ὀρθόδοξον κληρὸν, ἐσφετέρισθη τὰ κτήματα καὶ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ.

Τὸ Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν. — Σπουδαιότερα εἶναι τὰ κράτη, τὰ ὅποια ἱδρυσαν οἱ Σταυροφόροι πρὸς νότον τῶν Θερμοπυλῶν, εἰς τὰς ἐνδόξους χώρας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Μέγα ἐνδιαφέρον παρέχει τὸ Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ περισσότερο τὸ *Πριγκιπάτον τῆς Πελοποννήσου*.

Εἰς Γάλλος αὐθέντης, ὁ Ὄθων Δελαρώς, ἔλαβεν ὡς φέουδον τὴν χώραν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν. Ὁ Λέων ὁ Σκουρός, ὁ κύριος τοῦ Ἀργεῦς καὶ τοῦ Ναυπλίου, προσπαθεῖ ν' ἀντισταθῇ εἰς τὰς Θερμοπύλας, ἀλλ' ἐκδιώκεται ὑπὸ τῶν Φράγκων. Καὶ τότε αἱ Θῆβαι, αἱ Ἀθῆναι, ἡ Χαλκὶς ἀνοίγουν τὰς πύλας εἰς τοὺς νικητὰς ἐπὶ τῇ βάσει συνθηκῶν, αἱ ὅποιαι ἐξησφάλιζον εἰς τοὺς κατοίκους τὰς ἰδιοκτησίας, τὰ προνόμια καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας των. Μεγάλῃ ὑπῆρξεν ἡ ἀπογοήτευσις τῶν Ἀθηναίων, ὅταν εἶδον νὰ δημεύωνται τὰ μοναστηριακὰ των κτήματα, νὰ πιέζωνται οἱ ἱερεῖς αὐτῶν,

καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας (εἰς τὸν Παρθενῶνα) ν' ἀν-
τηχοῦν οἱ ὕμνοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ φιλόπατρις ἀρχιε-
πίσκοπός των Μιχαὴλ ὁ Ἀκομινάτος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ ἱστορικοῦ
Νικηῖτα, ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας. Μὲ πικρίαν
ἐχωρίσθη ἀπὸ τὴν ἀγαπητὴν του πόλιν, τῆς ὁποίας ἐκθύμως
μετὰ τόλμης εἶχε πάντοτε ὑπερασπισθῇ τὰ δικαιώματα.

Τὸ Γαλλικὸν τοῦτο Ἰουδαῖον ἔρριψε λάμψιν τινὰ καὶ ἡ
χώρα ἐφαίνετο εὐδαίμων. Ἦλθε καιρὸς μάλιστα, ὅτε κατῴρθω-
σαν οἱ Δελαρῶς νὰ βάλουν ἐπὶ ποδὸς στρατὸν 1500 ἱππέων καὶ
30,000 πεζῶν. Ἀλλὰ τὴν εὐημερίαν των κατέστρεψαν ἄγριοι
τυχοδιωκταὶ ἐξ Ἰσπανίας, οἱ **Καταλανοί**. Ὁ δοῦξ τῶν Ἀθηνῶν
ἠναγκάσθη νὰ βαδίσῃ ἐναντίον αὐτῶν. Εἰς τὴν αἰματηρὰν μά-
χην τῆς Κωπαΐδος (1310) ἔπεσε τὸ ἄνθος τῆς ἐν Ἑλλάδι Γαλ-
λικῆς ἱπποσύνης.

Τὸ Πριγκιπᾶτον τοῦ Μορέως. — Τὸ λαμπρότερον
Φραγκικὸν κράτος ὑπῆρξε τὸ Πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας ἢ τοῦ
Μορέως, ὡς ἐκαλεῖτο τότε ἡ Πελοπόννησος. Ἰδρυταὶ αὐτοῦ εἶναι
οἱ **Βιλλαρδουῖνοι**. Εἰς διάστημα τριῶν ἐτῶν οἱ ἱππῶται εἶχον κα-
τακτήσει τὸ ἥμισυ τῆς Χερσονήσου. Μόνον ὁ Σγυρὸς παρέτεινεν
ἀρκετὸν χρόνον τὴν ἀντίστασίν του εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον. Οἱ Γάλ-
λοι διηκολύναν τὴν κατάκτησίν των διότι ἐσυνθηκολόγησαν με-
τὸς ἰθαγενεῖς καὶ ἄφησαν εἰς τὰς πόλεις τὰς ἐλευθερίας των.

Ἡ τελεία φεουδαλικὴ διοργάνωσις τοῦ **Πριγκιπᾶτου τοῦ
Μορέως** ἦτο ἀξία λόγου προσπάθεια πρὸς ἱδρύσιν ἐνὸς Ἑλλη-
νοφραγκικοῦ Κράτους. Ἐπὶ κεφαλῆς εἶναι ὁ **πρίγκιψ**, μετ' αὐ-
τὸν ἔρχονται οἱ **βαρῶνοι** καὶ ἔπειτα οἱ **καβαλλάριοι**. Οἱ ἐγχώ-
ριοι ἄρχοντες καὶ δυνατοὶ δὲν παραμελοῦνται, λαμβάνουν καὶ
αὐτοὶ μέρος εἰς τὴν φεουδαλικὴν ἱεραρχίαν. Ἡ κατακτηθεῖσα
χώρα διαιρεῖται εἰς δώδεκα **βαρωνίας**. Αἱ σπουδαιότεραι ἦσαν
αἱ **βαρωνίαι** τῆς **Πάτρας**, τῆς **Ἀκοβας** (εἰς τὴν Ἀρκαδίαν),
τῆς **Καρυταίνης**, τῆς **Καλαμάτας**. Ὁ πρίγκιψ μετὰ τὴν αὐτὴν
αὐτοῦ, ἢ ὁποῖα εἶναι συμβούλιον καὶ δικαστήριον, ἐδρεύει εἰς τὴν
Ἀνδραβίδαν. Ἡ δικαιοσύνη λειτουργεῖ αὐστηρῶς ἐπὶ τῇ βάσει

«βιβλίου τῶν νόμων». Ὁ πρίγκιψ εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀκολουθῇ τοὺς φεουδαλικοὺς νόμους, ἀλλὰ καὶ νὰ σέβεται «τὰ συνήθεια τοῦ τόπου». Αἱ Ἑλληνικαὶ κοινότητες καὶ οἱ ἄρχοντες τῶν ἔχουν ὅλα τὰ προνόμια καὶ τὰς ἐλευθερίας τῶν. Ἡ εὐνομία φέρει εἰς τὴν χώραν τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν, ἡ γῆ εἶναι γόνιμος καὶ τὸ ἐμπόριον ἀκμάζει.

Ὁ ἱπποτικώτερος ἀπὸ τοὺς πρίγκιπας τοῦ Μωρέως ὑπῆρξεν ὁ **Γουλιέλμος Βιλλαρδουῖνος**, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη εἰς τὴν Καλαμάταν. Ἦτο πολὺ ἀγαπητὸς εἰς τοὺς ὑπηκόους του, ὠμίλει καλῶς τὰ «Ῥωμαϊκά» καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τὸν ἐθεώρουν ὡς ἰδικόν των. Ἡ αὐλὴ αὐτοῦ ὁμοίαζε «μὲ τὴν αὐλὴν μεγάλου βασιλέως».

Τὰ Ἑνετικὰ Κράτη. — Ἡ Δημοκρατία δὲν ἐχρειά-

ζετο ὅλας τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἔλαχον εἰς αὐτὴν κατὰ τὴν διανομήν. Ἦθελε τὴν Κρήτην, διότι κατεῖχεν ἡ μεγάλονησος σπουδαίαν θαλασσίαν θέσιν.

Προσέτι τῆς ἐχρειάζοντο αἱ κτήσεις τῆς εἰς τὸν Μορέαν (ἰδίως ἡ Μεθώνη καὶ ἡ Κορώνη) καὶ μερικαὶ νῆσοι τοῦ Ἰονίου. Τὸ ἐπίλοιπον μέρος τοῦ μεγάλου μεριδίου αὐτῆς τὸ διεμοίρασεν ὡς φέουδα εἰς τοὺς ἰδικούς τῆς, πλουσίους καὶ τυχοδιώκτας. Καὶ

Εἰκ. 129. — Ἴταλοι ἔμποροι εἰς Ἑλληνικὴν πόλιν τῆς Ἀνατολῆς (φαίνεται ἡ προκυμαία καὶ ἡ πόλις. — Ἀπὸ παλαιᾶν μικρογραφίαν).

τότε αἱ διάφοροι νῆσοι τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως τοῦ Αἰγαίου πελάγους, κατελήφθησαν ἀπὸ διαφόρους Ἑνετικὰς δυναστείας, αἱ ὁποῖαι ἔμειναν πολὺν καιρὸν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἀφῆκαν ἕως σήμερον πολλὰς ἀναμνήσεις τῆς διαμονῆς των.

Τὰ ἔχνη τῆς Φραγκικῆς ἐπιδροῆς. — Εἰς μάτην οἱ Σταυροφόροι εἶχον καταστρέψει τὴν Βυζαντινὴν μοναρχίαν. Δὲν κατώρθωσαν νὰ δημιουργήσουν ἰδικὴν των, ἡ ἀντίστασις τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε πολὺ ἰσχυρά. Ἡ Φραγκικὴ κυριαρχία

είχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐξεγείρῃ καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν πετριωτισμὸν αὐτῶν.

Ἡ ἐποχὴ τῆς *Φραγκοκρατίας* ἀφῆκε πολλὰ ἔχνη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τοὺς τόπους, τοὺς ὁποίους οἱ Φράγκοι ἐκράτησαν περισσότερον καιρὸν, ἤρchiσε καὶ ἀνάμιξις τις μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων. Αἱ Γαλλικαὶ δυναστείαι τῶν Ἀθηνηῶν καὶ τοῦ Μορέως ὀλίγον ἔλειψε νὰ ἐξελληνισθοῦν. Οἱ πρίγκιπες μανθάνουν καὶ ὁμιλοῦν τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου, ἀναγνωρίζουν τὰς ἐλευθερίας του καὶ περιποιοῦνται τοὺς ἰθαγενεῖς. Εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος σῶζονται ἀκόμη τὰ ἔχνη τῆς κατακτήσεως τῶν Φράγκων. Εἶναι τὰ ὠραία κάστρα, τὰ ὁποῖα ἔκτισαν οἱ Φράγκοι βαρῶνοι καὶ τὰ ὁποῖα στεφανώνουν ἀκόμη τὰς κορυφὰς τῶν Ἑλληνικῶν ὄρεων. Ἀλλ' ἐγινε καὶ ἀνταλλαγὴ ἰδεῶν. Ἐχομεν ἀπὸ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἀξιόλογα ποιήματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μεγαλύτερον εἶναι τὰ *Χρονικὰ τοῦ Μορέως*. Εἰς τὸ μικρὸν τοῦτο ποίημα ἐξιστοροῦνται εἰς ἀπλὴν γλῶσσαν οἱ πόλεμοι τῶν Φράγκων πρὸς κατάκτησιν τοῦ Μορέως, ἡ διανομὴ τῆς χώρας εἰς τοὺς βαρῶνους καὶ ἡ διοργάνωσις τοῦ Πριγκιπάτου.

Κατὰ τὴν περιπετειώδη δ' ἐκείνην ἐποχὴν ἐγιναν πολὺ ἀρεσταὶ αἱ ἐρωτικά, ἱπποτικά διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι πλέκονται ἐπὶ φανταστικοῦ θέματος. Ὑπόδειγμα δὲ τούτων δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ Ἑλληνικὸν μυθιστόρημα τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, καὶ ἔπειτα τὸ μυθιστόρημα τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν. Εἰς τοιαύτας φανταστικὰς διηγήσεις, ῥωμαντικὰς, ὡς λέγομεν συνήθως, ἦτο πλουσία ἡ μεσαιωνικὴ Γαλλικὴ λογοτεχνία⁽¹⁾. Τὰ Γαλλικὰ ταῦτα μυθιστορήματα διεδόθησαν τότε εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἔδωκαν ὅλην πρὸς ἀπομιμήσεις. Οὕτω προήλθον μικρὰ μυθιστορήματα εἰς στίχους γραμμένα μὲ ἱμπνευ-

(1) *Ῥωμανικαὶ* ὀνομάσθησαν, διότι ἐγράφησαν εἰς τὴν ῥωμανικὴν ἢτοι νεολατινικὴν γλῶσσαν (τὴν προεληθοῦσαν ἐκ τῆς ἀρχαίας λατινικῆς, τῆς *ῥωμαϊκῆς*). Ἡ δὲ λέξις *ῥωμαντικὸς* περιέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ φανταστικῆς, μυθιστορικῆς.

σιν Φραγκικὴν, ἀλλὰ μὲ Ἑλληνικὸν ὕφος. Τὰ μικρὰ ταῦτα ἔπη, *ἐπύλλια*, ἦσαν πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ μεγάλα, ἔμμετρα καὶ ἐκείναι, μυθιστορήματα τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν. Ταῦτα ἦσαν ἔργα λογίων, γραμμένα εἰς ἀρχαΐζουσιν γλῶσσαν καὶ μὲ ῥητορικὸν ὕφος, ἐνῷ τὰ Ἑλληνικὰ ἐπύλλια τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι περισσότερον ἐλκυστικὰ μὲ τὴν ἀπλὴν καὶ ἀνθηρὰν αὐτῶν γλῶσσαν (1). Ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἔμπνευσιν ἔχει προέλθει καὶ ὁ περίφημος *Ἐρωτόκριτος*, μεταγενέστερον μακρὸν μυθιστόρημα εἰς στίχους (τοῦ 15' αἰῶνος). Τὰ χαριτωμένα ταῦτα ἐπύλλια, καὶ ἰδίως ὁ *Ἐρωτόκριτος*, ὑπῆρξαν ἀγαπητὸν ἀνάγνωσμα εἰς τοὺς προπάτοράς μας, διότι ἦσαν γραμμένα εἰς τὴν ζωντανὴν δημώδη γλῶσσαν καὶ προαναγγέλλουν καὶ ταῦτα, ὅπως καὶ τὰ ἔπη περὶ τοῦ Ἀκρίτα, τὰ ἀθάνατα δημοτικὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Η ΕΠΑΝΙΔΡΥΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ κράτη, τὰ ὅποια ἰδρῦθησαν εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι αἱ Αὐτοκρατορίαι τῆς *Τραπεζοῦντος*, τῆς *Νικαίας* καὶ τοῦ *Δεσποτιᾶτον τῆς Ἡπείρου*.

Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος. — Ἡ μακρινὴ ἐκείνη Αὐτοκρατορία ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τοῦ Εὐξεινίου ἕως τὸν Καύκασον. Εἰς ἐκ τῶν Κομνηνῶν ἀνακηρύσσει ἑαυτὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν Τραπεζοῦντα (1204). Ἡ χώρα τὸν ὑπεδέχθη μὲ ἐνθουσιασμόν, διότι εἶναι ὁ τόπος τῆς καταγωγῆς του. Γρήγορα τὸ Κράτος ἐμεγάλωσεν. Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος ὑπῆρξε πολὺ πλουσία καὶ ἰσχυρά. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς ἔλαβον τὸν τίτλον *μεγάλοι Κομνηνοί*. Τὸν ἰδρυτὴν διεδέχθησαν ἕως τὴν καταστροφὴν εἴκοσιν αὐτοκράτορες (1222—1461). Μὲ τὸ ἀνθηρότατον ἐμπόριόν

(1) Τοιαῦτα εἶναι : ὁ *Ἰμπέριος* καὶ ἡ *Μαργαρώνα*, ὁ *Βέλθανδρος* καὶ ἡ *Χρυσάντζα* κλ.

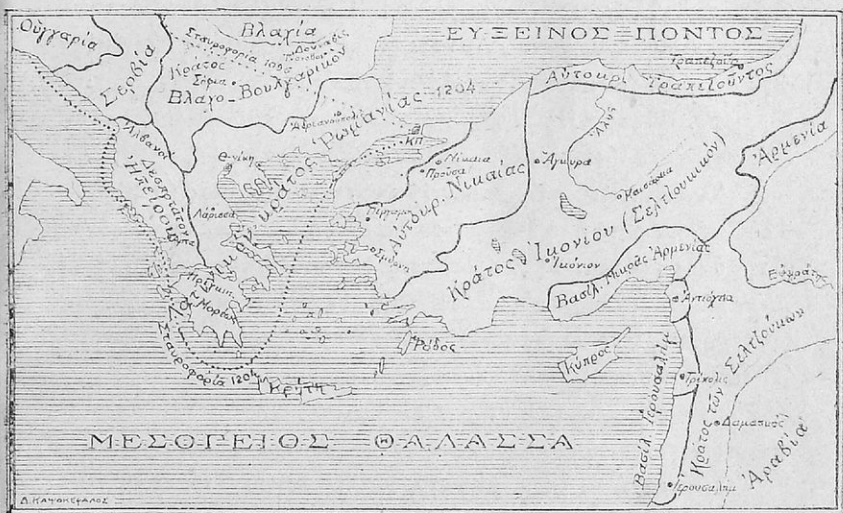
των συνήθροισαν ἄπειρα πλούτη, καὶ ἔζων εἰς τὰ παλάτια των ἐν χλιδῇ καὶ μεγαλοπρεπείᾳ. Τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος τῆς Τραπεζοῦντος διέσωσεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν εἰς τὰς μακρινὰς ἐκείνας χώρας. Ἡ Τραπεζοῦς ἔγινε τότε λαμπρὸν κέντρον τῆς τέχνης καὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἡ Ἑλληνικὴ ζωὴ, ἡ ὁποία εἶναι σήμερον τόσο ἐντονος εἰς τὰς χώρας τοῦ Πόντου, ὀφείλεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς μεγάλους ἐκείνους Κομνηνοὺς.

Τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου. — Μεγαλύτεραν σημασίαν ἔχει ἡ προσπάθεια, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν εἰς ἀπὸ τοὺς Ἀγγέλους εἰς τὴν Ἡπειρον, πρὸς ἵδρυσιν Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ὁ Μιχαὴλ Ἀγγελος ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὄπλα τοὺς θρεινοὺς, τοὺς καθυπέβαλεν εἰς πειθαρχίαν, καὶ ἀπὸ τοὺς κλέφτας τῶν βουνῶν ἔκαμεν ἄρματωλοὺς καὶ στρατιώτας. Οὕτω κατῴρθωσε νὰ σχηματίσῃ ἀξιολογώτατον στρατόν. Ἦτο περισσότερον μετρίοφρων ἀπὸ τοὺς μεγάλους Κομνηνοὺς τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ ἠρκέσθη εἰς τὸν τίτλον Δεσπότης, τὸ δὲ κράτος τοῦ ἐκλήθη Δεσποτᾶτον (ἡγεμονία) τῆς Ἑλλάδος. Πρωτεύουσάν εἶχε τὴν Ἀρταν καὶ ἀργότερα τὰ Ἰωάννινα. Ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην κίνησιν τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Δεσποτάτου θὰ προκύψουν ἀργότερα οἱ ἐνδοξεῖς ἄρματωλοι τῆς ἐποχῆς τῆς δουλείας καὶ τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος.

Ὁ Μιχαὴλ ἔβαλε τὰ θεμέλια, ὁ ἀδελφός του Θεόδωρος ἐμεγάλωσε τὸ Δεσποτᾶτον. Ὁ Θεόδωρος κατέστρεψε τὸν στρατόν τῆς Λατινικῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἔπειτα ἤρχισεν ἀκατασχέτως τὰς κατακτήσεις. Κατέκτησε τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν, τέλος κατῴρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ νὰ στεφθῇ αὐτοκράτωρ (1222). Περιῆλθεν ὅμως εἰς πόλεμον πρὸς τὸ Βλαχοβουλγαρικὸν Κράτος, καὶ εἰς μίαν μάχην ἡττήθη καὶ συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει τὸ Δεσποτᾶτον νὰ παρακμάζῃ καὶ νὰ διαμελίζεται εἰς πολλὰ κρατίδια. Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν μεγάλων κατακτήσεων τοῦ δεσπότη Θεοδώρου

Ἀγγέλου τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου ἐξετείνετο ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν ἕως τὸν Εὐξείνιον Πόντον καὶ πρὸς νότον ἕως τὸν Κορινθιακὸν κόλπον. Εἶχε καταστῆ ἰσχυρότατον κράτος. Καὶ ὅταν ὁ Θεόδωρος ἐστέφθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην αβασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, ἡδύνατό τις νὰ ἐλπίσῃ ὅτι εἰς τὸ Ἡπειρωτικὸν ταῦτο κράτος ἐπεφυλάσσετο ἡ δόξα νὰ ἐπανιδρύσῃ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἡ ἥττα ὅμως τοῦ Θεοδώρου ἀπὸ τοὺς Βλαχόβουλγάρους ἔδωκεν ἄλλον δρόμον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας. — Φεύγων ὁ Θεός-

Εἰκ. 150. — Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ κατόπιν τοῦ ἐκ τῆς
Δ' Σταυροφορίας (1204) διαμελισμοῦ.

ἄσκαρις ἀπὸ τὴν πυρπολουμένην πόλιν ἔχει συνοδοὺς τὸν πατριάρχην καὶ τὸν κλῆρον. Οἱ ἀνεξάρτητοι Ἕλληνες ἡγεμόνες τῆς Ἀσίας τὸν ἀναγνωρίζουν αὐτοκράτορα. Ὅλοι οἱ φυγάδες, εὐγενεῖς καὶ ἄπλοὶ στρατιῶται, τρέχουν νὰ τὸν ἐνισχύσιν εἰς τὴν Νίκαιαν.

Ἀδαμαντίου Βυζαντινὴ Ἱστορία.

Ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, πρῶτος Αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας (1204 - 1222), ἔβαλε στερεὰ θεμέλια εἰς τὸ κράτος του. Οἱ πόροι τοῦ κράτους τοῦ ἦσαν ὀλίγοι, ὁ στρατὸς μικρός. Ἡ ἀνδρεία τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεπλήρωνε τὸν ὀλίγον ἀριθμὸν. Μὲ τὴν ἀνδρείαν συνήγωνε καὶ μεγάλην πολιτικὴν δεξιότητα.

Τὸν Λάσκαριν διαδέχεται ὁ γαμβρὸς του Ἰωάννης ὁ Βατάτσης (1222 - 1255). Ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν οἱ Ἕλληνες τῆς Νικαίας περισφίγγουν περισσότερον τοὺς Φράγκους. Ὁ Βατάτσης κατορθώνει καὶ κυριεύει σχεδὸν ὅλην τὴν Θράκην. Κατ' ἀρχὰς συνεμάχησε μὲ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἡπείρου Θεόδωρον. Ἀργότερα ὅμως τὰ δύο Ἑλληνικὰ κράτη ἐστράφησαν ἐναντίον ἀλλήλων. Ἀμφότερα ἐπιδιώκουν τὸν ἴδιον μέγαν σκοπὸν, ἀλλ' οἱ μεταξύ των ἀγῶνες ἐξασθενοῦν τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις. Τέλος ὁ Βατάτσης καταλαμβάνει καὶ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ καταλβεῖ τὸ μέγα Ἡπειρωτικὸν κράτος.

Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1261). —

Τοὺς καρποὺς τῶν κόπων τοῦ Βατάτση δὲν ἔμελλε νὰ συγκομίσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ σφετεριστὴς τοῦ θρόνου, ὁ φιλοδόξος *Μιχαὴλ Παλαιολόγος*. Τὰ μεγάλα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ προτερήματα τοῦ Παλαιολόγου ἐδικαίωσαν τὴν φιλοδοξίαν του. Ἡ πολιτικὴ του ὑπῆρξε κυριολεκτικῶς *ἐθνικὴ*. Εἰς τοὺς Γάλλους παρήγγειλεν «ἂν θέλουν νὰ ἐξακολουθήσουν νὰ καταικυῶν τὴν Κωνσταντινούπολιν, πρέπει νὰ πληρώσουν φόρον».

Ὁ στρατηγὸς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου Στρατηγόπουλος εὗρεθεις πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔμαθεν ὅτι ὁλόκληρος ἡ φρουρά αὐτῆς ἔλειπεν εἰς ἐκτρατεῖαν. Τότε διέταξε 50 πιστοὺς ἄνδρας νὰ εἰσέλθουν ἀπὸ μίαν ὑπόνομον εἰς τὴν πόλιν. Μόλις οὗτοι εἰσῆλθον, ἀνοίγουν τὰς πύλας καὶ εἰσάγουν τὸν ἐπὶ λοιπὸν στρατὸν, ὁ ὁποῖος ἐξύπνησε τοὺς κατοίκους μὲ τὰς ἐπευφημίας «*Νίκη εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Μιχαὴλ*»! Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἔδωκαν βοήθειαν, καὶ οἱ ὀλίγοι Λατῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἠθέλησαν νὰ ἀντισταθοῦν, ἐσφάγησαν. Ὁ Φραγκικὸς στόλος καὶ στρατὸς, ὅταν ἐπανῆλθον, δὲν ἐτόλμησαν νὰ συνάψουν μάχην.

Εἰς τὴν Εὐρώπην εὐθὺς ὡς ἔγινε γνωστὴ ἡ ἀπώλεια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐσκέφθησαν νὰ κάμουν Σταυροφορίαν. Ὁ Μιχαὴλ ὁ Η΄, διὰ ν' ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον, ἤρχισε διαπραγματεύσεις μετὰ τὴν Ῥώμην διὰ τὸ αἰώνιον ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἑκκλησιῶν. Ἀλλ' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ κληρὸς ἀνθίσταται καὶ ἔχει μετὰ τὸ μέρος τοῦ ὁλόκληρον τὸ ἔθνος. Αἱ διαπραγματεύσεις διεκόπησαν. Ἀποβιβάζεται μάλιστα εἰς τὴν Ἠπειρον στρατὸς Φραγκικὸς καὶ βυθίζει κατὰ τῆς πρωτευούσης. Ὁ Μιχαὴλ ἀποδεκατίζει τὸν στρατὸν καὶ συλλαμβάνει ὅλους τοὺς ἀρχηγοὺς αἰχμαλώτους (1281). Ταυτοχρόνως οἱ Ἀνδεγαυοὶ Γάλλοι βασιλεῖς τῆς Σικελίας ζητοῦν νὰ ἐπαναλάβουν τὰ σχέδια τῶν προκατόχων τῶν Νορμανδῶν καὶ Γερμανῶν. Μετὰ τὸν χρυσὸν καὶ τὴν ἐπιδεξίαν διπλωματίαν τοῦ ὁ Μιχαὴλ προκαλεῖ εἰς τὴν Σικελίαν ἐπανάστασιν, ἔπου καὶ γίνεται φοβερὰ σφαγὴ τῶν Γάλλων ἱπποτῶν, ἡ ὁποία ἔμεινε πολυθρύλητος εἰς τὴν ἱστορίαν μετὰ τὸ ὄνομα Σικελικὸς ἐσπερινός (διότι ἤρχισε τὴν ὥραν τοῦ ἐσπερινοῦ, τὸ Πάσχα τοῦ 1282). Τὸ ἴδιον ἔτος ἀπέθανεν ὁ Μιχαὴλ μετὰ τὴν βεδιχίότητα, ὅτι εἶχε στερεώσει τὸ ἔργον αὐτοῦ.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΑΤΟΛΗ ΤΟΝ ΙΔ' ΑΙΩΝΑ

Γενικὴ ὄψις τῆς Ἀνατολῆς. — Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (1261) ὑπῆρξε γεγονός μεγάλης λάμπσεως. Ἀλλὰ τὴν θέσιν ἐνὸς ἀδυνάτου Λατινικοῦ κράτους ἔλαβεν ἐν ἐπίσης ἀσθενὲς Ἑλληνικὸν κράτος. Αἱ χῶραι αὐτοῦ ἦσαν εἰς τὴν Ἀσίαν ἡ Νίκαια καὶ μερικαὶ ἄλλαι πόλεις, εἰς δὲ τὴν Εὐρώπην ἡ Θράκη, μέρος τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Πελοποννήσου. Τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου, ἐξηκολούθει νὰ ὑφίσταται, ἀλλ' ἦτο πολὺ μικρόν. Εἰς δὲ τὰς βορείους ἀκτὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀκμάζει πάντοτε ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος.

Εἰς δὲ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους εἶχεν ἰδρυθῇ τὸ Δουκάτον τοῦ Ἀρχιπελάγους, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε δώ-

δεκα νήσους. Ἡ σπουδαιότερα ἦτο ἡ Νάξος. Τὸ νησιωτικὸν τοῦτο κράτος ἀνῆκεν εἰς τὸν Ἑνετικὸν οἶκον τῶν *Σανούδων*. Οἱ Ἑνετοὶ εἶχον προσέτι τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην εἰς τὸν Μορέαν, τὰς νήσους Κύθηρα, Κέρκυραν καὶ μερικὰς ἄλλας πόλεις καὶ νήσους. Ἡ μεγαλυτέρα τῶν κτῆσις ἦτο ἡ *Κρήτη*. Εἰς τὴν μεγαλόνησον ἡ κυριαρχία τῶν Ἑνετῶν δὲν ὑπῆρξε πολὺ εὐκολος. Ἐπτά φορές τὴν ἐποχὴν ἐκαίνην (τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος) ἐπανειστάτησαν οἱ Ἕλληνες ἄρχοντες. Ὀνομαστοὶ ἔγιναν οἱ *Καλλέργαι*, οἱ ὁποῖοι ὑπερησπίσθησαν γενναίως τὴν πατρίδα τῶν καὶ ἀνεκῆρυξαν κύριον τῆς νήσου τὸν Ἕλληνα αὐτοκράτορα.

Τὸ *Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ* δὲν κατέχει πλέον τίποτε. Οἱ Τούρκοι ἔχουν κυριεύσει ὅλας τὰς χώρας αὐτοῦ. Μόνον εἰς τὴν Κύπρον βασιλεύει ἡ Γαλλικὴ δυναστεία τῶν *Λουζινιαν* ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας (ἀπὸ τὸ 1192). Οἱ Λουζινιαν τιτλοφοροῦνται «*βασιλεῖς τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τῆς Κύπρου*».

Οὕτως εἰς τὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἄλλοτε ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία καὶ τὸ ὁποῖον ἦτο στενόχωρον δι' αὐτήν, εἶχον ἐγκαθιδρυθῆ κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα περὶ τὰς εἴκοσι κυριαρχίαι ξένων λαῶν (Χριστιανικαὶ ἢ Μουσουλμανικαί). Τὰ κράτη ταῦτα ἦσαν: Βλαχθοβουλγαρικὸν κράτος, Σερβία, Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, Πριγκιπάτον τοῦ Μορέως, Δουκάτον καὶ φεουδαλικαὶ βαρωνίαι τοῦ Ἀρχιεπελάγου, Φραγκικαὶ κομιτεῖαι τῶν Ἰονίων νήσων, κράτη Ἑνετικά καὶ Γενοατικά, κράτη Σελτζουκικά, δύο χριστιανικά κράτη τῆς Ἀρμενίας, Βασίλειον τῆς Κύπρου.

Κατὰ τὸν αἰῶνα τῆς *Κατακτήσεως* (τὸν ΙΓ' αἰῶνα) κυριαρχεῖ εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ Γαλλικὸν ἔθνος, οἱ σπουδαιότεροι καὶ περισσότεροι βαρῶνοι εἶναι Γάλλοι καὶ ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα καὶ ἔθιμα μεταφυτεύονται εἰς τὰς κλασσικὰς χώρας. Ἀλλὰ κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα (τὸν ΙΔ') τὸ Γαλλικὸν στοιχεῖον παντοῦ σχεδὸν δίδει τὴν θέσιν εἰς τὸ Ἰταλικόν. Τὰ Γαλλικὰ ὀνόματα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἀντικαθίστανται κατὰ τὸν ΙΔ' μὲ τὰ Ἰταλικά. Ἡ σπουδαιότερα Ἰταλικὴ

κυριαρχία υπῆρξε τὸ Ἰταλικὸν *Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν*, τὸ ὅποιον ἱδρύσαν οἱ Ἀτσαγιόλαιοι καὶ διετήρησαν μετὰ τινος ἀκμῆς ἐπὶ ἓνα αἰῶνα (1365—1456).

Οἱ Ἀλβανοί. — Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους λαμβάνει ἐπίδοσιν ἓν νέον ἐθνολογικὸν στοιχεῖον, οἱ *Ἀλβανοί*. Ἡ φυλὴ αὕτη ἦτο *αὐτόχθων*, δὲν ἦλθεν ἀπὸ ἄλλην χώραν, ἀλλὰ πάντοτε κατήκτισε τὴν χώραν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται καὶ σήμερον, πρὸς τὰ ΒΔ. τῆς Μακεδονίας. Οἱ Ἀλβανοὶ ὀνομάζουον ἑαυτοὺς *Σκιπιτάρ*, καὶ εἶναι, ὡς φαίνεται, ἀπόγονοι τῶν παμπалаίων κατοίκων τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου τῶν Πελασγῶν. Οὐδέποτε κατάρθωσαν οἱ Ἀλβανοὶ νὰ συνενωθοῦν εἰς ἓν κράτος. Διότι ἀποτελοῦν ἀπειρίαν φυλῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τοὺς κληρονομικοὺς τῶν ἀρχηγούς, τοὺς *φυλάρχους*, ὠχυρωμένους εἰς τὰ ὄρεινά αὐτῶν κάστρα. Ἀπὸ τὴν πολεμοχαρῇ ταύτῃν φυλὴν προέρχονται οἱ γενναῖοι μισθοφόροι καὶ *στρατιῶται*, οἱ ὁποῖοι πολεμοῦν ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Οἱ Ἀλβανοὶ λαμβάνουν σπουδαίαν θέσιν εἰς τὰς ἱστορικὰς τύχας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἀπὸ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἀρχίζουν νὰ κατέρχωνται εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἔπειτα εἰς τὴν νοτιωτέραν Ἑλλάδα καὶ εἰς μερικὰς νήσους. Αἱ ἐγκαταστάσεις αὗται ἐγιναν εὐκόλως, διότι ἡ χώρα εἰς πολλὰ μέρη εἶχεν ἐρημωθῇ ἀπὸ τοὺς ἀτελειώτους πολέμους καὶ τὰς ἄλλας συμφοράς. Ἡ συγγενὴς αὕτη φυλὴ συνεχωνεύθη ἀμέσως μὲ τὴν Ἑλληνικὴν. Ὅσοι Ἀλβανοὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς Ἑλληνικὰς χώρας ἐγιναν Ἕλληνες.

Οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι. — Εἰς τὸν ὠκεανὸν δὲ τοῦτον λαῶν καὶ κρατιδίων ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν νέος βάρβαρος λαός, ὁ ὁποῖος θὰ ἐγκαθιδρυθῇ εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου καὶ θὰ κατισχύσῃ. Οἱ Σελτζούκοι Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον γίνει κύριοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, εἶχον διεμελισθῇ εἰς πολλὰ *ἐμιράτα* (ἡγεμονίας), ὥπως πρότερον οἱ Ἀραβες. Τὸ ἀσθενέστατον ἐξ αὐτῶν ἦτο τὸ *Ὀθωμανικόν*, τὸ ὅποιον ὀνομάσθη οὕτως ἀπὸ τὸν ἀρχηγόν του *Ὀσμάν* ἢ *Ὀθμάν*. Οἱ υπῆκοοι τοῦ Ὀθμάν ἀπετελέσθησαν ἀπὸ Σελτζούκους καὶ διαφόρους ἄλ-

λους Τούρκους πολεμιστάς, οἱ ὅποιοι εἶχον γίνεαι Μουσουλμάνοι καὶ ὠνομάσθησαν Ὀθωμανοί. Ὁ λαὸς τοῦ Ὀθμάν μετὰ τὴν πολεμοχαρῇ ὁρμὴν αὐτοῦ συνήνωσε τὸν φανατισμὸν τοῦ Ἰσλάμ καὶ ἤρχισεν ἀμέσως τὸν Ἱερὸν πόλεμον. Ταῦτα συνέβαινον, καθ' ὃν χρόνον ἐβασίλευον εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν οἱ πρῶτοι Παλαιολόγοι (περὶ τὸ 1300).

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς οἱ Ὀθωμανοὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ ἀρχηγέτης αὐτῶν Ὀσμάν εἶχεν ἴδει εἰς τὸ ὄνειρόν του ἓν ἀπέραντον δένδρον, τὸ ὅποιον ἐκάλυπεν ὅλην τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν. Αἰφνιδίως ἠγέρθη σφοδρότατος ἄνεμος, ὁ ὅποιος ἔστρεψεν ὅλα τὰ φύλλα τοῦ δένδρου πρὸς ἓν σημεῖον. Ἦτο δὲ τοῦτο μία μεγάλη πόλις, ἡ ὁποία «ἔκειτο εἰς τὸ μέρος, ὅπου συναντῶνται δύο ἡπείροι καὶ δύο θάλασσαι, καὶ ἐφαίνετο ὡς εἰς δακτύλιος στολισμένος μετὰ δύο σαπφείρους καὶ δύο σμαράγδους». Ἡ πόλις ἐκείνη ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις, καὶ τὸ ὄνειρον ἦτο προμήνυμα, τὸ ὅποιον ἔστελλεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν Ὀθμάν καὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ.

Αἱ κατακτήσεις εἶναι ραγδαῖαι. Τὸ τελευταῖον κατόρθωμα τοῦ Ὀθμάν ἦτο ἡ κατάληψις τῆς Προύσσης (1317), ἡ ὁποία ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Μόνον ἡ κατάκτησις αὕτη ἔκαμε τοὺς Ἑλληνας νὰ προσέξουν εἰς τὸ ἀφανὲς ἕως τότε Τουρκικὸν κράτος. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ὀθμάν δὲν παύουν ν' ἀγωνίζονται πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ὀνείρου αὐτοῦ, τὸ ὅποιον τοὺς ἐνθυμίζει τὴν προφητείαν τοῦ Κεραλεῦ (σ. 89).

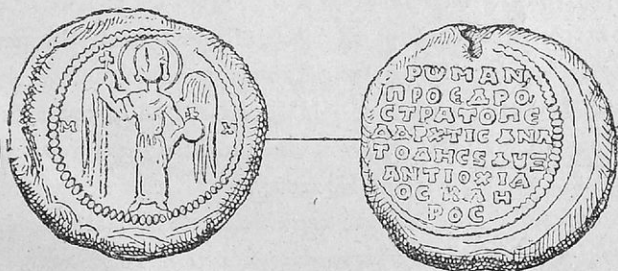
Οἱ Ὀθωμανοὶ δὲν ἐπετέθησαν ἀμέσως ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐγνώριζον πόσον ἦτο ἰσχυρὰ καὶ ὅτι πολλοὶ ἀραβικοὶ στόλοι καὶ στρατοὶ εἶχον συντριβῇ ἐνώπιον τῶν γιγαντιαίων τειχῶν αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἐζήτησαν νὰ τὴν ἀπομονώσουν πρότερον. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ὀθμάν κατακτοῦν τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τέλος τὴν Νίκαιαν (1330).

Ἡ δύναμις τῶν Ὀθωμανῶν. — Ἡ καταπληκτικὴ αὕτη ὁρμὴ εὐκολύνεται ἐκ τοῦ διαμελισμοῦ τῶν ἀντιπάλων. Οἱ

Ὁθωμῆνοί δὲν εὗρισκον ἐνώπιον αὐτῶν ἐν Κράτος καὶ ἕνα λαόν, ἀλλὰ πολλὰ κράτη καὶ πολλοὺς λαούς.

Ἡ σπουδαιότερα αἰτία τῆς νίκης εἶναι, ὅτι τὸ Ὁθωμανικὸν κράτος ὑπῆρξε κράτος στρατιωτικόν, τὸ ὁποῖον ἰδρύθη ἀπὸ πολεμιστὰς καὶ κυρίαν διοργάνωσιν εἶχε τὴν στρατιωτικὴν. Οἱ πρῶτοι Ὁθωμῆνοί ἡγεμόνες διοργάνωσαν μόνιμον καὶ ἰσχυρὸν στρατόν. Μόνος δὲ παλαιὸς Βυζαντινὸς στρατὸς θὰ ἠδύνατο νὰ τὸν ἀντιμετωπίσῃ.

Τὸ σπουδαιότατον στοιχεῖον τοῦ Ὁθωμανικοῦ στρατοῦ ἦτο τὸ τακτικὸν πεζικόν, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο κυρίως ἀπὸ τὸ φε-
δερό τάγμα τῶν *Γενιτσάρων*. Συνεκροτεῖτο δὲ τὸ τάγμα τοῦτο ἀπὸ τοὺς εὐρώστους χριστιανοὺς παῖδας, τοὺς ὁποῖους ἤρπαζον οἱ Τούρκοι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἀνέθετον δὲ τὴν ἀνατροφὴν των εἰς Μουσουλμάνους ἱερεῖς, οἱ ὅποιοι τοὺς ἐνέπνεον τὸν ἀγριὸν φανατισμὸν τοῦ Ἰσλάμ. Εἶχον δὲ αὐτοὺς συγκεντρωμένους εἰς ἕνα στρατῶνα, ὅπου διαρκὲς ἀσχολία των ἦτο ὁ χειρισμὸς τῶν ὅπλων. Δὲν εἶχον ἄλλα πάθος παρὰ μόνον τὸν πόλεμον. Τὸ παιδομαζῶμα τοῦτο ἀφῆκε φεδερὰν ἀνάμνησιν εἰς τὸ ἔθνος. Διὰ χριστιανικοῦ αἵματος ἐνισχυόμεναι αἱ δυνάμεις τοῦ Ἰσλάμ ὥρμησαν εἰς κατὰκτησιν τῆς Ἑλληνικῆς Χερσονήσου.

Εἰκ. 131. — Μολυβδοβούλλον. Ἀριστερὰ ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ.
Δεξιὰ : « Ῥωμανὸς προξάρος στρατοπεδάρχης Ἀνατολῆς καὶ
δοῦξ Ἀντιοχίας ὁ Συληρός » (τοῦ ΙΒ' αἰ.).

Εικ. 132. — Τοιχογραφία ἐκκλησίας, ὅπως συνήθιζτο τοὺς τελευταίους αἰῶνας, μὲ δικιόσμησιν καὶ ἁγίους ἐντὸς ἐγκολπίων (κύκλων).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ο ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ — ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ

[1261—1453]

Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ — Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Ὁ Μιχαὴλ Ζ' ὁ Παλαιολόγος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος μέγας στρατηλάτης καὶ μέγας πολιτικὸς τοῦ Βυζαντίου. Κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Ἡδὲν. Ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν εἰς οὐδένα Ἑλληνα αὐτοκράτορα νὰ ἀνακτήσῃ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὰς Ἀσιατικὰς ἐπαρχίας οὔτε τὰς Εὐρωπαϊκὰς ἀπὸ τοὺς πολυαριθμοὺς ἐγγωρίους καὶ ξένους κυριάρχους. Ἡ Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία τῶν Παλαιολόγων δὲν εἶναι πλέον παρὰ μία ἐπαρχία καὶ αὕτη τοῦ μεγάλου ἄλλοτε Βυζαντινοῦ Κράτους.

Τὸ Κράτος ἔχει χάσει τὰς ἀκμαίας ἐπαρχίας, εἰς τὰς ὁποίας ἐστρατολόγει τὰ ῥωμαλαιότερα τάγματά του. Τώρα στηρίζεται μόνον ἐπὶ ξένων μισθοφόρων. Ἀκόμη δυσκολώτερον ἦτο νὰ ἔχη στόλον ἰδικόν του. Οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ Γενουαῖοι εἶναι οἱ θαλασσοκράτορες καὶ φέρονται ὡς ἐν τῷ ἰδίῳ αἵματι. Οἱ πρότερον δοῦλοι ἔχουν γίνει κύριοι. Τὸ Κράτος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ζήσῃ ἐπὶ

μακρὸν χρόνον, καὶ πολὺ βαρὺ ἦτο τὸ φορτίον, τὸ ἑποῖον εἶχον ἀναλάβει οἱ Παλαιολόγοι.

Οἱ δύο Ἀνδρόνικοι (1282—1341).—Ἡ ἀδυναμία τοῦ Κράτους ἐφάνη ἀμέσως ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Μιχαήλ. Ὁ Ἀνδρόνικος διὰ τὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Τούρκους ἐδέχθη τὴν ὑπηρεσίαν Ἰσπανῶν πολεμιστῶν. Ἦσαν σκληροὶ καὶ πολεμοχαρεῖς τυχοδιῶνται, οἱ *Καταλανοί*. Πολεμοῦν ἀκράτῃτοι ἐναντίον τῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἀλλ' ἐρημῶνουν ἀνηλεῶς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἐλευθερῶνουν. Καὶ εἰς τὸ τέλος γίνονται μάλιστα διὰ τὸ Κράτος, ἰδρύουν ἐν εἶδος στρατιωτικῆς δημοκρατίας καὶ ὀχυρῶνονται εἰς τὴν Καλλιόπολιν. Οἱ Ἕλληνες ἀναγκάζονται νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον των, καὶ ἀρχίζει τρομερὸς πόλεμος δύο ἐτῶν, κατὰ τὸν ὅποιον οἱ αἰμοδόροι ἐκεῖνοι πολεμιστὰὶ κατχστρέφουν τὴν χώραν διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου. Ἐπὶ τέλους ἀναγκάζονται νὰ ὑποχωρήσουν πρὸς νότον. Τὰ πολεμικὰ ταῦτα στίφη τῶν Καταλανῶν εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα, ἀποῦ κατέστρεψαν τὴν Γαλλικὴν ἱπποσύνην εἰς τὴν Κωπαΐδα, εἰσηλθόντες εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἱδρυσαν Ἰσπανικὸν δουκάτον εἰς τὰς Ἀθήνας.

Ὁ ἐγγονος καὶ διάδοχος τοῦ Ἀνδρόνικου, Ἀνδρόνικος καὶ αὐτός, ἐπικαλούμενος ὁ Νέος, ἐργάζεται μὲ δραστηριότητα ἐναντίον τῶν Τούρκων. Ἀναδιοργανώνει τὸ ναυτικόν, τὸ ὅποιον εἶχε παραμεληθῇ, καὶ ἀποκρούει πολὺ ἐπιτυχῶς ἀπόπειραν αὐτῶν νὰ βάλουν πόδα ἐπὶ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους. Ἀλλ' εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν προόδων τῶν Τούρκων. Ἑλληνικὴ Μικρὰ Ἀσία δὲν ὑπάρχει πλέον. Ἐξ ἄλλου κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους (περὶ τὸ 1350) αὐξάνεται καὶ ἄλλη μεγάλη δύναμις εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου, ἡ δύναμις τῶν Σέρβων. Ὁ μέγας τσάρος αὐτῶν Στέφανος Δουσάν ἐπεκτείνει τὴν κυριαρχίαν του εἰς ὅλην τὴν Θεσσαλίαν, φθάνει ἕως τὰ Ἰωάννινα. Μεγάλα εἶναι τὰ σχέδιά του. Ζητεῖ νὰ συνασπισθῇ μὲ τοὺς Φράγκους καὶ μὲ τοὺς Ἕλληνας, καὶ ὀνειρεύεται νὰ ἱδρῦσῃ ἐν μέγα Χριστιανικὸν κράτος, τὸ ὅποιον νὰ γίνῃ προμαχὼν ἐναντίον τῆς Τουρκικῆς

βαρβαρότητος. Τιτλοφορείται «τσάρος τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἑλλήνων», καὶ μιμεῖται τὴν βυζαντινὴν αὐλὴν.

Ἐμφύλιος πόλεμος. — Ἐν μέσῳ τῶν θλιβερῶν διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν γεγονότων τούτων ἐκρήγνυται μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καταστρεπτικὸς ἐμφύλιος πόλεμος. Ὁ μέγας δομέστικος *Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός* ἐπαναστατεῖ ἐναντίον τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων. Εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκάθητο ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Νέου, *Ἰωάννης Ε΄ ὁ Παλαιολόγος* (1341-1391). Ὁ Καντακουζηνός στέφεται αὐτοκράτωρ ὡς *Ἰωάννης Σ΄*. Ἡ χώρα ὑφίσταται φοβεράς καταστροφάς. Ὁ Καντακουζηνός εἶναι ἄνθρωπος λόγιος καὶ εὐσεβής, ἀλλ' ἄμετρος φιλοδοξία τὸν τυφλώνει καὶ τὸν κάμνει νὰ καλέσῃ εἰς βοήθειαν τοὺς Ὀθωμανούς. Αἱ τύφεις τῆς συνειδήσεως δι' ὅσα κακὰ ἐπροξένησεν εἰς τὴν πατρίδα τοῦ ἀναγκάζουν τὸν Καντακουζηνὸν νὰ λάβῃ τὸ «μοναχικὸν σχῆμα». Εἰς τὸ μοναστήριον διήλθε τὴν ζωὴν ἀσχολούμενος εἰς θρησκευτικὰς μελέτας καὶ συγγράφων τὴν ἱστορίαν τῶν χρόνων αὐτοῦ.

Αἱ νέαι Σταυροφορίαι. — Μένον ἡ Εὐρώπη θὰ ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος. Ἀλλ' ἡ Εὐρώπη οὐδεμίαν προσοχὴν εἶδει εἰς τὰς ἐπικλήσεις αὐτοῦ. Ὁ δὲ Πάπας ὡς προκαταρκτικὸν ἔρον πάσης βοηθείας προβάλλει τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Ῥώμην. Πολλὰ σχέδια γίνονται Σταυροφοριῶν, ἀλλ' ἔλα ἐμπνέονται ἀπὸ αἰσθήματα πολὺ ὀλίγον φιλικὰ διὰ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος.

Ἡ θέσις τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἦτο ἀξιοθρήνητος. Οἱ Τούρκοι βάλλουν ἐπὶ τέλους τὸν πόδα εἰς τὴν Καλλιπόλιν (1356), καὶ ἀρχίζουν ραγδαίως τὰς κατακτήσεις των εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἡγεμὼν τῶν Τούρκων εἶναι εἰς γενναῖος πολεμιστής, ὁ *Μουράτ ὁ Α΄*. Κυριεύει καὶ κάμνει προσωρινὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ τὴν *Ἀδριανούπολιν* (1360). Εἰς μίαν περίφημον μάχην, ἡ ὁποία ἐγένετο εἰς τὸ *Κοσσυφοπέδιον* (πεδῖον τῶν κοσσύφων) τῆς Σερβίας, καταστρέφεται διὰ παντὸς ἡ δύναμις τοῦ ἄλλοτε ἐνδόξου Σερβικοῦ κράτους (1389).

Οἱ Τοῦρκοι καθυποτάσσουσιν τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σέρβους καὶ φθάνουν νικηταὶ ἕως τὸν Δούναβιν.

Ἡ Εὐρώπη ἐτοιμάζει ἐπὶ τέλους λαμπρὰν Σταυροφορίαν. Διὰ τῆς Οὐγγαρίας ἰσχυρὸς στρατὸς φθάνει εἰς τὴν *Νικόπολιν* (παρὰ τὸν κάτω Δούναβιν). Ἐκεῖ συνεκροτήθη μάχη ἡρωϊκὴ καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη (κάθε στρατὸς ἦτο περίπου 100,000), ἡ ὁποία ἀπέληξεν εἰς τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Χριστιανικοῦ στρατοῦ (1396). Τὰ ἄγρια τουρκικὰ στίφη χύνονται ὡς χεῖμαρρος εἰς τὰς παραδουναβείους χώρας. Ὅλα τὰ ἄλλα Χριστιανικὰ κράτη τῆς Χερσονήσου καθυποτάσσονται. Μόνη ἡ Κωνσταντινούπολις μένει ἀκόμῃ ὀρθία ἐν μέσῳ τοῦ ἀκρατήτου χειμάρρου τῶν Τούρκων ἐπιδρομῶν.

Μανουὴλ Β' ὁ Παλαιολόγος.—Μετὰ πικρίαν ἐτελείωσε τὸν μυχρὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀνωφελῆ βίον ὁ Ἰωάννης ὁ Ε'. Τὸν διεδέχθη ὁ υἱὸς τοῦ Μανουὴλ ὁ Β', ὁ λαμπρότερος ἀπὸ τοῦς Παλαιολόγους. Ἡ γενναία ψυχὴ τοῦ Μανουὴλ ἤσθάνθη πικρότατα τὸ ὄνειδος τῶν θλιθερῶν ἐκείνων χρόνων. Ὁ διάδοχος τοῦ Μουράτ ὁ *Βαριαζίτ*, ὀρμητικὸς καὶ σκληρὸς ἡγεμὼν, μετὰ τὴν μεγάλην νίκην αὐτοῦ εἰς τὴν Νικόπολιν, ἐμφανίζεται ὑπὸ τὰ τεύχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ καλεῖ τὸν αὐτοκράτορα νὰ τοῦ παραδῶσῃ τὴν πόλιν. Ἄλλ' οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἀκόμῃ ἄπειροι εἰς πολιορκίας πόλεων. Ἀποτυγχάνουν εἰς τὴν πολιορκίαν (1397), καὶ στρέφονται πρὸς Νότον. Πλημυροῦν τὴν Θεσσαλίαν, διέρχονται τὸν Ἰσθμόν, κυριεύουσιν καὶ λεηλατοῦν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Πελοποννήσου. Τότε ὁ Μανουὴλ ἀναλαμβάνει περιοδεῖαν εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν. Πηγαίνει καὶ εἰς τοὺς Παρισίους καὶ εἰς τὸ Λονδίνον, ἔπου τοῦ ἔγινε μεγαλοπρεπεστάτη ὑποδοχὴ. Ἄλλ' ἡ βοήθεια, τὴν ὁποίαν περιμένει ἡ Κωνσταντινούπολις, δὲν ἦλθεν. Ἡ πρόσκαιρος σωτηρία τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν.

Μεγά Κράτος βαρβάρων εἶχε σχηματισθῇ εἰς τὰς κεντρικὰς χώρας τῆς Ἀσίας ὑπὸ τὸν φεβερὸν Μογγόλον κατακτητὴν *Ταμερλᾶνον*. Τὸ Μογγολικὸν κράτος διαρκῶς ἐκτείνεται καὶ

συνορεύει τέλος πρὸς Αυσμὰς μετὰ τὸ κράτος τῶν Τούρκων. Ὁ *Ταμερλᾶνος* καὶ ὁ *Βαγιαζίτ*, αἱ δύο μάστιγες τοῦ Θεοῦ, ἦσαν ἀντιμέτωποι. Εἰς τὴν εὐρεῖαν πεδιάδα τῆς Ἀγκύρας συναντῶνται οἱ δύο στρατοὶ τῶν βαρβάρων. Ὁ Μογγόλος κατακτητὴς νικᾷ καὶ αἰχμαλωτίζει τὸν Βαγιαζίτ (1402).

Ἡ μάχη τῆς Ἀγκύρας ἔδωκε 50 ἀκόμη ἐτῶν ζωὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Μανουὴλ ἀναπνέει, κατορθώνει μάλιστα νὰ ἀνακτήσῃ μερικὰ ἐδάφη. Ἀλλὰ μετὰ εἴκοσιν ἔτη ὁ *Μουράτ Β΄*, ἡγεμὼν γενναῖος καὶ εὐσεβής, ἐργάζεται νὰ ἀνεγείρῃ τὸ Τουρκικὸν Κράτος. Στρατοπεδεύει καὶ αὐτὸς ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' οὐδὲν κατορθώνει καὶ ἡ ἡρωϊκὴ ἄμυνα τῶν Βυζαντινῶν τὸν ἀναγκάζει νὰ λύσῃ ἀτάκτως τὴν πολιορκίαν (1422). Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ τετάρτη ἕως τότε πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦς Τούρκους.

Τὸ Δεσποτᾶτον τοῦ Μυστραῖ. — Καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ὁλόκληρος ἡ Ἑλληνικὴ Χερσόνησος κατακλύζεται ἀπὸ τοῦς Τούρκους, εἰς τὴν Πελοπόννησον γίνεται ἀναζωογόνησις τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων. Τὸ ὄνομα τῶν Παλαιολόγων συνδέεται στενότερα μετὰ τὴν ἀναζωογόνησιν ταύτην. Ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν *Δεσπότην*, ἀδελφὸν ἢ υἱὸν τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος ἔχει πρωτεύουσιν τὸν *Μυστραῖν*.

Ὁ Μανουὴλ ὁ Β΄ μετὰ στοργὴν ἐβλεπε τὰς προόδους τοῦ νεαροῦ ἐκείνου Ἑλληνικοῦ Κράτους. Ἐρχεται ὁ ἴδιος εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ διὰ νὰ ἐμποδίσῃ νέαν ἐπιδρομὴν τῶν Τούρκων, ἀνακαινίζει τὸ τεῖχος τοῦ Ἰσθμοῦ, τὸ *Ἑξαμίλιον* (ἕξ μίλια). Εἰς τὸν Μυστραῖν ὁ Μανουὴλ συνεκάλεσε συνέλευσιν τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν, καὶ ἐξεφώνησεν ἀξιωματικόν λόγον διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ φρόνημα καὶ τὴν φιλοπατρίαν αὐτῶν. Οἱ Δεσπότες, υἱοὶ τοῦ Μανουὴλ, ἰδίως ὁ *Κωνσταντῖνος* ὁ *Παλαιολόγος*, κατέστρεψαν καὶ τὰ τελευταῖα ἔχνη τῆς Φραγκοκρατίας (1430), καὶ συνήγαγον ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον ὑπὸ τὴν Ἑλληνικὴν κυριαρχίαν. Ὁ Μυστραῖ γίνεται τὸ κέντρον ἀνθηροῦ

Ἑλληνικοῦ βίου καὶ ἡ Πελοπόννησος ἀποτελεῖ ἀκμαῖον ἰθαγενὲς Ἑλληνικὸν κράτος.

Ἡ ἐν Φλωρεντία σύνοδος. — Τὸν θρόνον ἔλαβεν ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Μανουήλ, ὁ Ἰωάννης **Η'** ὁ Παλαιολόγος, οἱ ἄλλοι εἶναι Δεσπόται τοῦ Μυστρά. Τὸ Κράτος εἶχε περιορισθῇ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὀλίγας ἄλλας πόλεις. Μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔχει συνεχεῖς κτήσεις. Ὁ Μουράτ ὁ Β' κυριεύει καὶ τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐπιφέρει φοβερὰν καταστροφὴν τῆς μεγάλης πόλεως (1430).

Ὁ αὐτοκράτωρ δὲν βλέπει σωτηρίαν παρὰ μόνον ἐκ μέ-
ρους τοῦ Πάπα. Εἰς
τὴν Φλωρεντίαν τῆς
Ἰταλίας γίνεται
πολυθρόλητος σύ-
νοδος ἱεραρχῶν τῆς
Δύσεως καὶ τῆς Ἀ-
νατολῆς πρὸς ἑνω-
σιν τῶν Ἐκκλη-
σιῶν (1439). Ἐπὶ
κεφαλῇς πολυαρίθ-
μου συνοδίας Ἑλ-
λῆνων μεταδίδει
εἰς τὴν Φλωρεντίαν
ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ
τοῦ πατριάρχου.
Μετὰ μακρὰς καὶ
πεισματώδεις συ-
ζητήσεις γίνεται

Εἰκ. 133. — «Ἰωάννης βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ
Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος». (Μετάλλιον Ἰταλοῦ
καλλιτέχνου, ὅτε ὁ Ἰωάννης ὁ Η' μετέβη εἰς
Φλωρεντίαν. — Μοναδικὴ προσωπογραφία
Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος).

δεκτὸς ὁ ὅρος τῆς ἐνώσεως καὶ οἱ Ἕλληνες υποχωροῦν εἰς
τὰς ἀξιώσεις τοῦ Πάπα περὶ τῶν πρωτείων αὐτοῦ.

Οἱ τελευταῖοι πρόμαχοι. — Ἀλλὰ καμμία καὶ πάλι-
βοήθεια δὲν ἔρχεται ἀπὸ τὴν Δύσιν. Ἡ Ἑλληνικὴ ὁμως Χερσὸν-
νησος γίνεται στάδιον ἡρωϊκῶν ἀγώνων τῶν Χριστιανῶν ἐναν-

τίον τῶν Ὀθωμανῶν. Τρεῖς ἥρωες καλύπτουν μὲ ἀθάνατον λάμψιν τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ τρεῖς τελευταῖοι οὗτοι πρόμαχοι τῆς Χριστιανικῆς Ἀνατολῆς εἶναι ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης, ὁ Ἀλβανὸς Γεώργιος Καστριώτης ἢ Σκεντέρμπεης, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος.

Τοὺς ἡρωϊκωτάτους ἀγῶνας ἀρχίζει ὁ Οὐνυάδης πρὸς σωτηρίαν τῆς Οὐγγαρίας. Οἱ Χριστιανοὶ Τούρκοι τῆς Εὐρώπης (οἱ Οὐγγροι) συνάπτουν λυσσώδη πάλην πρὸς τοὺς Μουτουλμάνους Τούρκους τῆς Ἀσίας. Αἱ πρῶται ἐκστρατεῖαι τοῦ Οὐνυάδου εἶναι κεραυνοβόλοι. Τρεῖς στρατοὶ τοῦ Μουράτ κατακερματίζονται. Ἀλλ' εἰς τὴν Βάρναν τῆς Βουλγαρίας ἔπαθε πανωλεθρίαν καὶ ὁ Χριστιανικὸς οὗτος στρατὸς (1444).

Γενναία προσπάθεια γίνεται καὶ εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἀπὸ τὸν Σκεντέρμπεην (ἡγεμόνα Ἀλέξανδρον). Κέντρον τοῦ ἡρωϊκοῦ ἀγῶνος ἔχει τὴν Κροΐαν παρὰ τὸ Δυρράχιον. Κατακερματίζει τέσσαρας στρατοὺς τῶν Τούρκων, καὶ ἐκεῖ εἰς τὰς φάραγας τῆς Ἀλβανίας παρ' ὀλίγον νὰ καταδαρῶθῃ ἡ τύχη τῶν Ὀθωμανῶν (1447). Ἀλλ' ὁ Μουράτ κατορθώνει πάλιν καὶ ἀνακύπτει.

Καὶ τότε στρέφει τὴν προσοχὴν ὁ Μουράτ εἰς τὰ τελούμενα πρὸς Νότον. Ὁ Δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐξηκολούθει νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ καὶ ν' ἀπελευθώνῃ Ἑλληνικὰς χώρας. Ἐξέρχεται μάλιστα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, καθυποτάσσει τὸ Δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, βαδίζει νηκηφόρως πρὸς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα. Ἐχει μεγάλα σχέδια. Ἐλπίζει νὰ συνενωθῇ μὲ τὸν Σκεντέρμπεην. Μετὰ πολυαριθμοῦ στρατοῦ ὁρμᾷ ὁ Μουράτ αὐτοπροσώπως ἐναντίον τῆς Πελοποννήσου. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ὑπέρασπίζεται γενναϊότατα ὁ Κωνσταντῖνος τὸ Ἐξαμίλιον. Ἀλλ' ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ ὁ Μορέας πλημμυρίζει ἀπὸ τὰ σίφη τῶν βαρβάρων. Οἱ κάτοικοι τῶν Πατρῶν ἡμύνθησαν γενναϊότατα εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν καὶ ὁ Μουράτ ἠναγκάσθη ν' ἀποσυρθῇ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον (1447). Ἡ ἡρωϊκὴ αὕτη προσπάθεια τοῦ Δεσπότη τοῦ

Μυστρά είναι ἡ τελευταία ὁρμή πολεμική τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Πρὶν ἔλθωμεν εἰς τὴν ὑστάτην ἀγωνίαν τῆς Αὐτοκρατορίας, πρέπει νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τὸ περίεργον ἱστορικὸν φαινόμενον τῆς ἀναδιώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καθ' ὅσον κατὰ πίπτει τὸ κράτος ὡς πολιτικὴ δύναμις, κατὰ τοσοῦτον ἀναγεννᾶται ἀκμαιώτερον τὸ ἔθνος καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς λαμβάνει ζωηροτέραν συνείδησιν ἑαυτοῦ. Τὴν ἐθνικὴν ταύτην ἀφύπνισιν τὴν εὐρίσκομεν εἰς τὰ συγγράμματα τῶν λογίων καὶ εἰς τὸν ὅλον πνευματικὸν βίον τοῦ ἔθνους. Θὰ τὴν εὐρωμεν ἐπίσης μετὰ τὴν καταστροφὴν εἰς τὰ ἔσματα καὶ τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ, τὰς ὁποίας αὕτη ἐνέπνευσεν. Ὑψηλὸν ἐθνικὸν ἰδεῶδες θερμαίνει τοὺς πατριώτας τοῦ καταρρέοντος Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, στηρίζει τὸ γένος καὶ ῥίπτει τὰ σπέρματα νέας ζωῆς.

Τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστῆμαι. — Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων μεγάλη λάμψις παιδείας καὶ σοφίας φωτίζει ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον. Πολυάριθμοι λόγιοι καὶ ἐπιστήμονες (θεολόγοι, ἡθικολόγοι, ἱστορικοί, ῥήτορες καὶ φιλόσοφοι) γράφουν σωρείαν συγγραμμάτων⁽¹⁾. Πολλοὶ ἐκ τῶν συγγραφέων τούτων διαλάμπουν διὰ τὴν σοφίαν των. Ὅλοι δει-

(1) Οἱ πλεῖστοι εἶναι θεολόγοι, φιλόσοφοι καὶ σπουδαῖοι φιλόλογοι, κατὰγίνονται δηλαδὴ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Οἱ δὲ ἱστορικοὶ τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἐπίσημοι ἄνδρες, οἱ ὅποιοι ἔλαβον μέρος εἰς τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς (ὁ αὐτοκράτωρ **Καντακουζηνός**, ὁ πιστὸς φίλος τῶν τελευταίων Παλαιολόγων **Γεώργιος Φραντζῆς**). Εὐρυμαθέστατος δὲ ἦτο ὁ **Νικηφόρος Γρηγοράς**. — Ἄλλοι διεκρίθησαν εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ ἐκκλιέροντες τὴν γεωγραφίαν, τὰ μαθηματικά, τὴν φυσικὴν, τὴν ἀστρονομίαν καὶ πρὸς τὸν ἑξολόγους ὑπηρεσίας. — Περίφημος δ' ἔγινεν εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου ὁ **Ἀρμενόπουλος**, τοῦ ὁποίου τὰ νομικὰ συγγράμματα διεδόθησαν εἰς ὅλην τὴν Δύσιν.

κνύουν, ἐξαιρετικὴν μὲν ὄψωσιν. Δύο αὐτοκράτορες εἶναι συγγραφεῖς, ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Μανουὴλ ὁ Β'. Ἡ παιδεία ἦτο εἰς πάντας διαδεδομένη, εἰς δὲ τὰς αὐλὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν κρατῶν (τῆς Νικαίας, τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ Μυστρᾶ) διετηρεῖτο ὅλη ἡ κομψότης καὶ ἡ καλλιέργεια τῆς ἀρχαίας γλώσσης. Οἱ διαπρεπεῖς λόγιοι, οἱ ὅποιοι ἐλάμπρυναν τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων, κατέγιναν εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῶν μελετῶν, κατήγοντο δὲ ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. «Ὅλαι αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι εἶδουν τὴν συμβολὴν αὐτῶν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ φιλολογικὴν ταύτην λαμπρότητα τοῦ παρακμάζοντος Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὴν παραμονὴν τῆς γενικῆς καταστροφῆς ὁλόκληρος ἡ Ἑλλὰς συνήθροισε τὰς πνευματικὰς αὐτῆς δυνάμεις διὰ νὰ ρίψῃ μίαν τελευταίαν λάμψιν» (Ραμπώ).

Ἡ τέχνη. — Συγχρόνως μὲ τὴν ἐξαιρετικὴν ταύτην ἀνθῆσιν τῶν γραμμάτων ἀναγεννᾶται καὶ ἡ τέχνη, ἐπίσης καὶ αὕτη εἰς ὅλας τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ἰδίως εἰς τὰς πόλεις, αἱ ὅποιοι ἔγιναν καὶ πολιτικὸν κέντρον τοῦ ἀναγεννωμένου Ἑλληνισμοῦ, ἡ τέχνη ἀφῆκε λαμπρότατα μνημεῖα. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, εἰς τὴν Νίκαιαν, τὴν Ἄρταν, τὸν Μυστρᾶν ἔχομεν ἀληθινὴν ἀναγέννησιν τῆς τέχνης. Προσέτι εἰς τὰ σπουδαῖα κέντρα μοναχικοῦ βίου, εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, εἰς τὰ Μετέωρα. Δὲν δυνάμεθα δὲ μόνον διὰ τῆς φαντασίας ν' ἀναπαραστήσωμεν τὸν βίον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν τὰ ἔχνη τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου εἰς τὰ λείψανα, τὰ ὅποια ἀφῆκαν εἰς ὅλας τὰς πρωτευούσας τῆς ἀναδιώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἰδίως εἰς τὸν Μυστρᾶν, τὴν πρωτεύουσαν τῶν Δεσποτῶν Παλαιολόγων. Εἰς ἓνα ἀπόκρημνον βράχον, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ταυγέτου, σῴζεται ὁλόκληρος ἡ πόλις τῶν Δεσποτῶν μὲ τὰς ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια, μὲ τὰ ἀρχοντικὰ οἰκήματα καὶ τὰ παλάτια τῶν Δεσποτῶν.

Ἡ Ἀναγέννησις εἰς τὴν Εὐρώπην. — Κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους ἤρχιζε νὰ φωτίζῃ τὴν Εὐρώπην μία μεγάλη λάμ-

φισ τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης, τὴν ὁποῖαν ὀνομάζομεν **Ἀναγέννησιν**. Προήλθε δὲ ἡ Ἀναγέννησις πρωτίστως ἀπὸ τὴν ἄμεσον καὶ βαθεῖαν γνῶσιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, τῆς ἀθανάτου ταύτης πηγῆς τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας. Ἡ ἀφύπνισις αὕτη τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὸν πνευματικὸν λήθαργον, εἰς τὸν ὅποιον ἦτο βυθισμένη καθ' ὅλον τὸν Μεσαιῶνα, προέρχεται πάλιν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας λογίους τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων. «Τὰ ἀλλεπάλληλα ταξίδια τριῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων (εἰς τὴν Εὐρώπην) παρήγαγον εὐτυχῇ ἐπακολουθήματα. Διότι ἔφερον τὴν Ἑλληνικὴν σοφίαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν διεδόθη εἰς ὅλα τὰ ἔθνη τῆς Δύσεως καὶ τοῦ Βορρᾶ. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν κατάπτωσιν μόνοι οἱ ὑπήκοοι τῶν Παλαιολόγων κατεῖχον τὴν κλεῖδα τῶν θησαυρῶν τῆς ἀρχαιότητος» (*Γιββων*). Πολυάριθμοι εἶναι οἱ σοφοί, οἱ ὅποιοι μετέδθησαν τότε εἰς τὴν Ἰταλίαν (καὶ ἔπειτα μετὰ τὴν ὄλωσιν). Ἐκ πάντων δὲ διαλάμπουν ὁ Γεώργιος *Γεμιστὸς* καὶ ὁ *Βησσαρίων*. Ὁ πρῶτος εἶχεν ἰδρύσει Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν εἰς τὴν Σπάρτην (τὸν Μυστράν). Ὁ Βησσαρίων ἦτο υπέρμαχος τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἔμεινεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἔγινε καρδινάλιος καὶ παρ' ὀλίγον Πάπας. Οἱ δύο οὗτοι ἐπιφανέστατοι ἀντιπρόσωποι τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ εἶναι καὶ οἱ λαμπρότατοι πρόδρομοι τῆς Ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Δύσιν.

Ἡ ἀναγέννησις τοῦ ἔθνους. — Ἀπὸ τὴν βαθεῖαν μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ἀντλοῦν οἱ Ἑλληνες τοῦ ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνος τὴν ἀληθινὴν φιλοπατρίαν. Πρώτη ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς εἶχε διδάξει εἰς τὸν κόσμον τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος, καὶ τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας. Εἰς τὸ Βυζάντιον τὸ αἶσθημα τοῦτο εἶχεν ἀντικατασταθῇ μὲ τὸ ἰδεῶδες τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸ δὲ ὄνομα *Ἑλλην* δὲν ἦτο ἀγαπητόν, διότι ἀπεδίδετο εἰς τοὺς εἰδωλολάτρας. Τώρα ὅλοι οἱ λόγιοι, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Νικαίας, τοῦ Μυστρά, ὑψώνουν ὡς σύμβολον τῆς φιλοπατρίας τὸ παρικλεές τοῦτο ὄνομα. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν καὶ τὴν Ὁρθοδοξίαν

διαμορφώνει τὸ γένος, τὸ πολύτιμον ἰδεῶδες τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. «Τὰς ἰδίας ἐκείνας στιγμάς, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ Κωνσταντινούπολις εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀγωνίαν τοῦ θανάτου, ἀρχίζει ν' ἀφυπνίζεται τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο τοῦ Ἑλληνικοῦ πατριωτισμοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖον θὰ ἐξέλθῃ τὸν Ἰθ' αἰῶνα ἡ ἀναγέννησις τῆς νέας Ἑλλάδος. Εἰς τὸ θνησκον ἐκεῖνο Βυζάντιον βλέπομεν νὰ ἐμφανίζονται αἰφνιδίως τὰ μεγάλα ὀνόματα τοῦ Περικλέους, τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Επαμεινώνδου, καὶ ν' ἀναζωογονῆται ἡ ἀνάμνησις τῶν ἐνδόξων προγόνων καὶ τοῦ ἀγῶνι αὐτῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Ἀντὶ τοῦ ἀρχαίου τίτλου «αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων» οἱ ἐπιφανέστατοι ἄνδρες τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξορκίζουν τοὺς μονάρχας αὐτῶν νὰ λάβουν τὸ ὄνομα «βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων», τὸ ὁποῖον καὶ μόνον αὐτὸ θὰ ἀρκέσῃ ν' ἀπελευθερώσῃ τοὺς δούλους ἀδελφούς» (Ῥαμπὼ καὶ Ντίλ).

Η ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος. — Βαρυτάτη ὑπῆρξεν ἡ κληρονομία, ἡ ὁποία ἔλαχεν εἰς τὸν Δεσπότην τῆς Πελοποννήσου Κωνσταντῖνον. Ἐρχεται μὲ ἡρώισμόν μάρτυρος ἀπὸ τὸν Μυστράν εἰς τὴν Πόλιν (1449), ἡ ὁποία, ὅπως καὶ αἱ πόλεις τῆς ἀργαίας Ἑλλάδος, ἀπετέλει ὅλον τὸ Κράτος αὐτοῦ.

Προετοιμασίαι τοῦ Μωάμεθ. — Ὁ διάδοχος τοῦ Μουράτ ὁ Μωάμεθ ὁ Β', ὁ ἐπονομασθεὶς Κατακτητῆς, δὲν εἶχεν ἄλλην σκέψιν παρὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀὐπνός διήρχετο τὰς νύκτας τοῦ νὰ κάμνῃ σχέδια τῆς πόλεως καὶ τῶν ὀχυρωμάτων καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τοὺς λόγους τοῦ Προφήτου «Ὁ μεγαλύτερος στρατηλάτης θὰ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ κατακτῇ τὴν Κωνσταντινούπολιν».

Ὁ Βαγιαζίτ εἶχε κτίσει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀνατολῆς τὸ κάστρον τῆς Ἀσίας. Ὁ Μωάμεθ ἔκτισεν ἄλλο ἐπὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς, τὸ κάστρον τῆς Εὐρώπης. Ἡ συγχωινωμία τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὴν Δύσιν ἦτο εἰς τὸ ἕλεος τῶν Τούρ-

κων. Ὁ αὐτοκράτωρ κλείει ἀμέσως τὰς πύλας τῆς πρωτευούσης, συλλαμβάνει ὅλους Τούρκους, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο εἰς τὴν πόλιν, καὶ μὴνύει εἰς τὸν Μωάμεθ ὅτι «ἔχει καταφύγιον τὸν Θεόν». Ὁ Μωάμεθ κηρύττει τὸν πόλεμον. Διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Δεσπότες τῆς Πελοποννήσου Δημήτριον καὶ Θωμᾶν νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν τοῦ ἀδελφοῦ των, στέλλει τὸν στρατηγὸν Τουραχὰν νὰ ἐρημώσῃ τὸν Μορέαν. Εἰς τεχνίτης Οὐγγρος ἀνέλαβε νὰ τοῦ κατασκευάσῃ κολοσσιαία τηλεβόλα, τὰ ὅποια θὰ συνέτριβον τὰ ἰσχυρὰ τείχη. Τὸ μεγαλύτερον ἐχύθη εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ἐχρηιάσθησαν 100 περίπου βόες καὶ 2000 ἄνδρες διὰ νὰ τὸ σύρουν ἕως τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Προετοιμασίαι τῶν Ἑλλήνων. — Μόλις ἔκλεισε τὰς πύλας τῆς πόλεως ὁ Κωνσταντῖνος, εἰςε τριγύρω τὴν ἐρήμωσιν. Πόρους δὲν εἶχεν, ἡ Εὐρώπη ἦτο ἀδιάφορος, οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοὶ τῆς Χερσονήσου ἦσαν ὑπόδουλοι. Μόνον ἄφωσιωμένον σύμβουλον εἶχε τὸν αὐλικὸν καὶ φίλον αὐτοῦ **Γεώργιον Φραντζήν**, ὁ ὅποτος κατόπιν ἔγραψε τὴν ἱστορίαν τῶν θλιβερῶν ἐκείνων ἡμερῶν. Πρὸ καιροῦ εἶχεν ἀρχίσει νὰ συνάγῃ εἰς τὴν πόλιν τρόφιμα καὶ σίτον. Ἐπειτα ἐδεστίωσεν ὅσον ἡδύνατο τὴν κατάστασιν τῶν πλοίων, τῶν ὀχυρωμάτων. Πρὸ καιροῦ ἐπίσης εἶχε στείλει πρέσβεις εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ νὰ παραστήσουν τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου. Οἱ βασιλεῖς τῆς Δύσεως εἶχον ὑποσχεθῇ βοήθειαν, ἀλλ' εἰς μάτην τὴν ἀνέμενεν.

Αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων. — Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου 1453 ὁ Μωάμεθ περιεκύκλωσε τὴν Πόλιν μὲ στρατὸν 250,000 περίπου. «Ὡς ἄμμοι τῆς θαλάσσης» διένειμε τὸν στρατὸν καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ χερσαίου τείχους ἀπὸ τὰς Βλαχέρνας πρὸς βορρᾶν ἕως τὴν Χρυσὴν πύλιν πρὸς νότον (βλ. τὸν χάρτην, εἰκ. 5). Εἰς τὸ κέντρον, ὅπου ἦτο ὁ ἴδιος, ἐμπρὸς εἰς τὴν Πύλιν τοῦ Ἀγίου Ῥωμανοῦ, εἶχε τοποθετήσει τὰ ἰσχυρότερα σώματα. Τουρκικὸς στόλος 400 πλοίων περιεζώννυε τὴν πόλιν ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Βοσπόρου καὶ τῆς Προποντίδος. Εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Μωάμεθ εἶχε συρρεύσει πλῆθος ἱερωμένων (ἱμάμαι καὶ

δεξιόσαι), οἱ ὅποιοι εἶχον προστρέξει ἐκεῖ εἰς τὸ ἄκουσμα, ὅτι ἔμελλε νὰ κυριευθῇ ἡ Πόλις, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπὸ 800 ἐτῶν εἶχεν ἐστραμμένα μὲ πόθον τὰ βλέμματά του ὁλόκληρος ὁ Μωαμεθανικὸς κόσμος.

Τὰ τεῖχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἰσχυρότατα. Ἦσαν ἀκόμη τὰ ἴδια, τὰ ὅποια εἶχε πρὸ 1000 ἐτῶν κτίσει ὁ Θεοδόσιος ὁ Β' καὶ τὰ ὅποια εἶχον ἀνακαινισθῇ κατὰ διαφόρους καιροὺς. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐξηκρίδωσεν, ὅτι μὲ τοὺς ἐν τῇ πόλει ξένους δὲν εἶχε παρὰ μόνον 7.000 περίπου ἄνδρας διὰ νὰ υπερασπισθοῦν τὰ ἀπέραντα τεῖχη. Ὁ στόλος συνέκειτο μόνον ἀπὸ 26 πλοῖα. Ἐμενον δὲ ταῦτα προφυλαγμένα εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον κλεισμένον μὲ σιδηρᾶν βαρυτάτην ἄλυσιν.

Ἡ πολιορκία.—Τὸ πρῶτον σπουδαῖον γεγονός τῆς πολιορκίας ἦτο λαμπρὸν κατόρθωμα τεσσάρων χριστιανικῶν πλοίων, τὰ ὅποια κατετρόπωσαν στόλον 150 τουρκικῶν. Ἀπὸ τὴν παραλίαν ὁ Μωάμεθ καὶ ἀπὸ τὰ τεῖχη οἱ κάτοικοι ἐβλεπον τὴν ναυμαχίαν. Ἐν θριάμβῳ εἰσῆλθον τὰ χριστιανικὰ πλοῖα εἰς τὸν Κεράτιον. Ἀλλὰ πολὺ γρήγορα ἡ ἀγαλλίασις τῶν κατοίκων μετεβλήθη εἰς τρόμον. Ἐπειδὴ τὰ πλοῖα τοῦ Μωάμεθ δὲν ἠδύναντο νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον, ἀπεφάσισε νὰ υπερνεωλήσῃ αὐτὰ διὰ τῆς ξηρᾶς. Ἐπὶ σανίδων, τὰς ὁποίας ἤλειψε μὲ λίπος, κατῴρθωσε νὰ ῥίψῃ εἰς μίαν μόνον νύκτα ἀπὸ τὴν ξηρὰν εἰς τὸν κόλπον ἓν μέρος τῶν πλοίων του. Ἡ ὑπερνεώλησις αὕτη κατέπληξε καὶ ἐφόβισε τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως.

Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἡ πολιορκία περιορίζεται εἰς μικροσυμπλοκάς περὶ τὰ τεῖχη. Καὶ ἀπὸ τὸ ἓν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς εἶχε φθάσει εἰς τὸ κορύφωμά του. Ἀλλ' ἀρχίζει ἡ κόπωσις τῶν πολιορκουμένων. Τὰ τρόφιμα γίνονται σπάνια, χρήματα δὲν ὑπάρχον. Ὁ αὐτοκράτωρ λαμβάνει τὰ σκεύη καὶ τὰ κειμήλια τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο νὰ τὰ ἀποδώσῃ, ὥπως ἄλλοτε ὁ Ἡράκλειος καὶ ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός. Ὁ στρατὸς τῶν πολιορκητῶν αὐξάνει ἀδιακόπως ἀπὸ τοὺς προστρέχοντας πολεμιστὰς τοῦ Ἰσλάμ, ὁ τῶν

πολιορκουμένων «ὀλιγοστεύει διὰ τὸν καθημερινὸν θάνατον». Ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' περισφίγγουν ὥς εἰς οἰδηρῶν κλοιὸν τὴν πόλιν Αἰ ἐπιχειρήσεις τῶν πολιορκητῶν δὲν παύουν. Τὰ παντοειδῆ πολιορκητικὰ μηχανήματα καὶ αἱ ὑπόνομοι καταστρέφονται. Ἀλλ' ὅσον καρτερικῶς ἀγωνίζονται οἱ πολιορκούμενοι, τόσον περισσότερον καταπονοῦνται. Τὰ τείχη κρημνίζονται ἀπὸ τὸν ἀκατάπαυστον βομβαρδισμόν. Ἐπειτα ἀρχίζουν μεγάλαι ἐπιθέσεις καὶ ἔφοδοι. «Τὰ βέλη καὶ αἱ πέτραι πίπτουν ὥς ὕετός. Καὶ ἡ μάχη καὶ ὁ πόλεμος καὶ ἡ συμπλοκή εἶναι φρικαλέα». Ὅλαι αἱ ἔφοδοι ἀποκρούονται γενναίως. Ἀκούραστοι καὶ αὔπνοι οἱ κάτοικοι ἡμέραν καὶ νύκτα, γυναῖκες, γέροντες καὶ παιδιὰ βοηθοῦν εἰς τὸ νὰ ἐπισκευάζωνται τὰ τείχη. Ὡς φαντάσματα ἀδύνατοι γυρίζουν εἰς τὰ τείχη. Ἐλπίδα βοηθείας ἀπὸ πρυθενᾶ δὲν ἔχουν. «Ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως θὰ μείνῃ περιάλητος· εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων διὰ τὸ ἄθυμάσιον θάρρος ὀλίγων γενναίων, οἱ ἔποιοι ὑπερησπίσθησαν ἕως τὴν τελευταίαν ἀναπνοὴν μὲ ἀτελειώτους κόπους ἐναντίον ἀναριθμήτων ἐχθρῶν τὰ τείχη τῆς Βασιλίδος τῶν πόλεων, τῆς Θεοδουλάκτου πόλεως. Θὰ μείνῃ πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς εὐγενοῦς Ἑλληνικῆς φυλῆς χρονολογία ἀθάνατος διὰ τὸν ἑνδοξὸν θάνατον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου, τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου» (Σλουμβερξέ).

Ἡ παραμονὴ τῆς ἐφόδου. — Πρὶν ἐπιχειρήσῃ τὴν ὀριστικὴν ἔφοδον ὁ Μωάμεθ κάμνει προτάσεις εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Τὸν ἀφίνει ἐλεύθερον νὰ ὑπάγῃ ὅπου θέλει μὲ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὰ ὑπάρχοντά του, αὐτὸς ἀρκεῖται νὰ παραλάβῃ τὴν πόλιν. Ὁ βασιλεὺς ἀπήντησεν, ἀφοῦ ἔλαβε καὶ τὴν γνώμην τῆς Συγκλήτου: «Τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὐτ' ἐμὸν ἐστίν, οὐτ' ἄλλου τῶν καταικούντων ἐν ταύτῃ. Κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν».

Τότε ὁ Μωάμεθ ὥρισε τὴν ἔφοδον τὴν αὐγὴν τῆς 29 Μαΐου. Τὴν παραμονὴν ἔκαμε προκηρύξεις εἰς τὸν στρατὸν του. Ὁ λόκληρος ἡ λεία, αἰχμάλωτοι καὶ θησαυροί, ἀνήκουν εἰς τοὺς

πολεμιστάς. Τρεῖς ἡμέρας θὰ εἶναι ἰδική των ἡ πόλις. Ὁ Μωά-
μεθ δὲν ἐκράτει παρὰ μόνον τὰ τείχη καὶ τὰ κτίρια. Ὅσοι θὰ
ἀναδοῦν πρῶτοι εἰς τὰ τείχη, θὰ ἔχουν γαίας καὶ ἀξιώματα. Ὅ-
σοι θὰ ὀπισθοχωρήσουν, θὰ εὑρουν τὸν πέλεκυν τοῦ δημίου. Τὴν
νύκτα ὁλόκληρον τὸ στρατόπεδον φωταγωγεῖται λαμπρῶς. Μαι-
νόμενοι ἀπὸ τὴν θρησκοκλησίαν δερβίσαι περιτρέχουν καὶ κηρύτ-
τουν τὰς ἀμοιβάς: «ὅποιοι φονευθῇ θὰ φάγη καὶ θὰ πῖη μὲ τὸν
Προφήτην τὸ ἴδιον βράδυ ὁλοσώματος εἰς τὸν παράδεισον. Ὅ-
ποιοι ἐπιζήση θὰ ἔχη ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῆς πλουσίας πό-
λεως». Τὴν νύκτα τὰ τύμπανα κροτοῦν, οἱ πολεμισταὶ ἀλαλάζουν
καὶ ἡ λαμπρὰ φωταγωγήσις ῥίπτει τὰς ἀνταυγείας εἰς τὴν πό-
λιν, εἰς τὸν λιμένα, μακρὰν εἰς τὴν θάλασσαν.

Ἡ πολιορκουμένη πόλις ἦτο βυθισμένη εἰς τὸ σκότος. Ἀπὸ
τὴν τόσῃν κραυγῇν καὶ ἀγαλλίασιν τῶν πολιορκητῶν οἱ κάτοι-
κοι ἐνόησαν, ὅτι ἤτοιμάζετο ἡ ἔφοδος. Γνωρίζουν ὅτι τῶρα εἶναι
«εἰς πρὸς πεντακοσίους καὶ περισσοτέρους». Ὁ βασιλεὺς δια-
τάσσει νὰ γίνῃ λιτανεία. Ἱερεῖς, ἀρχιερεῖς, μοναχοί, γυναῖκες
καὶ παιδιά μὲ δάκρυα περιέρχονται τὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ
ἀνακράζουσιν τὸ «Κύριε ἐλέησον», καὶ παρακαλοῦν τὸν Θεὸν
«νὰ κάμῃ ἔλεος εἰς τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ». Ὅταν ἐτελείωσεν
ἡ λιτανεία, ὁ βασιλεὺς ἐκφωνεῖ πρὸς ὅλους τοὺς ἄρχοντας καὶ
ἄρχηγούς τοῦ στρατοῦ ὑπέροχον δημηγορίαν. Τοὺς προτρέπει
ν' ἀποθάνουν ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος καὶ ν' ἀγω-
νισθοῦν ἐπαξίως τοῦ ἄθλου, δηλαδὴ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἡ ὁ-
ποία εἶναι «βοηθὸς καὶ σκέπη τῆς πατρίδος καὶ καταφύγιον
τῶν Χριστιανῶν, ἐλπίς καὶ χαρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων». Καὶ
καταλήγει λέγων, ὅτι εἰς τοὺς μέλλοντας νὰ πέσουν «ὁ στέφα-
νος ὁ ἀδαμάντινος ἐν οὐρανοῖς ἐναπόκειται, καὶ μνήμη αἰώνιος
καὶ ἀξία ἐν τῷ κόσμῳ ἔσεται». Μόλις ἐτελείωσεν ὁ αὐτοκρά-
τωρ, «οἱ πάντες ὡς ἐξ ἐνὸς στόματος ἀπεκρίναντο μετὰ κλαυθ-
μοῦ λέγοντες ἀποθάνωμεν ὑπὲρ τῆς Χριστοῦ πίστεως καὶ
τῆς πατρίδος ἡμῶν». Καὶ τότε ὅλοι τίποτε ἄλλο δὲν ἐσκέ-
πτοντο, «οὔτε τὰ τέκνα, οὔτε τὰς γυναῖκας, οὔτε τὸν πλοῦτον,

εἰμὴ μόνον τὸ ἀποθανεῖν, ἵνα τὴν πατρίδα φυλάξωσι » (Γεώργιος Φραντζῆς). Ἐπειτα ὁ βασιλεὺς πιγαίνει εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, τὴν ὁποῖαν δὲν ἐπέπρωτο πλέον νὰ ἐπανίδῃ. Ἐκεῖ ἐν μέσῳ ἀπείρου λαοῦ μεταλαμβάνει τῶν ἀχράντων μυστηρίων ⁽¹⁾. Ὑστερον μεταβαίνει διὰ τελευταίαν φορὰν εἰς τὸ Παλάτιον ⁽²⁾ καὶ ζητεῖ συγγνώμην ἀπὸ ὅλους. «Εἰ καὶ ἀπὸ ξύλου ἄνθρωπος ἢ ἐκ πέτρας ἦν, οὐκ ἐδύνατο μὴ θρηνῆσαι». Τὰ μεσάνυχτα ὁ βασιλεὺς περιέρχεται ἐφιππος τὰ τεῖχη καὶ τοὺς πύργους διὰ νὰ ἐπιτηρήσῃ τοὺς φύλακας.

Ἡ ἄλωσις.— Κατὰ τὰς πρώτας ἀλεκτροφωνίας, πρὸς τὰ ἐξημερώματα, (τῆς 29 Μαΐου 1453), «μὲ μεγάλην σπουδὴν καὶ βίαν ἀνάπτει ὁ πόλεμος. Καὶ τὰ ὄργανα τὰ πολεμικά, τύμπανά τε καὶ πᾶν ἕτερον κρούσαντες καὶ μὲ φωνὰς ἰσχυράς ἀλαλάξαντες» ἐφορμοῦν οἱ ἐχθροί, ὅλοι μαζὶ συγχρόνως διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἡ μάλλον λυσσώδης προσβολὴ γίνεται παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ. Τρία σώματα στρατοῦ ἐφορμοῦν, καὶ τὰ

(1) **Ἡ τελευταία λειτουργία.**— «Τότε συνέβη μία ἀπὸ τῆς πλέον τραγικᾶς σκηνᾶς τῆς ἱστορίας. Ἡ Ἀγία Σοφία εἶδεν αἰρνιδίως ἄπειρον λαὸν νὰ πλημυρίζῃ τὸν μεγαλοπρεπεῖ περιέβολον αὐτῆς. Ὁ βασιλεὺς, ὁλόκληρος ἡ αὐλή οἱ μεγιστάνες ὁ Ἑλληνικὸς καὶ Λατινικὸς κληρὸς, οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγεῖ, ἄπειρον πληθὸς λαοῦ ἐγονυπέτησαν διὰ τελευταίαν φορὰν ὑπὸ τοὺς μεγαλοπρεπεῖς θόλους. Ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ συμπολεμισταὶ αὐτοῦ ἐκοινωνήσαν τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ συνεχώρησαν πρὸς ἀλλήλους τὰ ἀμνηστῆματά των. Ἡ ἀγωνία ἐκείνη ἐνός τόσον παλαιοῦ καὶ περιδόξου κράτους εἰς τὴν μεγαλοπρεπεῖ ἐκκλησίαν αὐτοῦ εἶναι τόσον μεγάλῃς ὀρεξιοτήτος, ὥστε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος δύναται νὰ εἶναι δι' αὐτὴν αἰωνίως ὑπερήφανον. Οἱ τελευταῖοι ἐκεῖνοι ὕμνοι ἱεστίαι καὶ πίστεις, φαλλόμενοι ἀπὸ ἀνθρώπους εἰς τοὺς ὑποίους ἡ ἐρχομένη αὐγὴ ἐμεῖλε νὰ φερῇ τὸν θάνατον. θὰ ἀντηχοῦν μέχρι συντελείας τῶν αἰώνων εἰς πᾶσαν Ἑλληνικὴν ψυχὴν» (Σλουμβεργέ)

(2) Τὸ Παλάτιον ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων εἰς τὰς **Βλαχέρνας**. Τὸ Μέγα Παλάτιον εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ.

τρία ἀποκρούονται γενναίως ὑπὸ τῶν ἀνδρείων ὑπερασπιστῶν. Ὁ ἴδιος αὐτοκράτωρ διευθύνει τὴν ἄμυναν. Αἱ κλίμακες θραύονται καὶ οἱ ἐφορμῶντες κρημνίζονται. Ἀπὸ τὰ τείχη τῆς θαλάσσης τὰ τουρκικὰ πλοῖα καίονται μὲ τὸ ὕγρον πῦρ. Ὁ καπνὸς τῶν τηλοδέλων καὶ τῶν καιομένων πλοίων «ὥσπερ νεφέλη σκοτεινὴ καλύπτει τὸν ἥλιον καὶ τὸν οὐρανόν. Αἱ φωναὶ καὶ ὁ κρότος ἀναβαίνουν ἕως τὸν οὐρανόν». Ἀκόμη μίαν φορὰν τὰ τάγματα τῶν Γενιτσάρων κρημνίζονται, τὰ ῥιωμαλεώτερα, τὰ ὅποια εἶχε στείλει ὁ Μωάμεθ. Ἐξημέρωνεν ἡ 58ῃ ἡμέρα τῆς πολιορκίας.

Εἶχεν ἤδη ἀνατείλει ὁ ἥλιος καὶ ὁ βασιλεὺς ἀνακράζει ἀγαλλόμενος: «συστρατιῶται καὶ ἀδελφοί, ἡμῶν ἐστὶν ἡ νίκη, ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν πολεμεῖ». Ἀλλ' αἰφνιδίως βλέπει ὅτι περικυκλῶνεται. Μία μικρὰ πύλη εἶχε λησμονηθῇ ἀνοικτὴ, οἱ Τοῦρκοι εἰσέρχονται δι' αὐτῆς. Ὁ αὐτοκράτωρ ὁρμᾷ εἰς τὸ πυκνότερον στίφος τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀγωνίζεται ὡς ὁ τελευταῖος τῶν στρατιωτῶν, «καὶ τὸ αἷμα ποταμῆδὸν ἐκ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἔρρεεν». Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, Ἕλληνες καὶ Φράγκοι, πίπτουν ἀγωνιζόμενοι ὡς λέοντες. «Ἡ πόλις ἀλίσκεται, καὶ ἐγὼ ζῶ ἔτι» ; ἀνακράζει ὁ αὐτοκράτωρ. Συγχρόνως καταφέρονται ἐναντίον τοῦ δύο κυτρήματα ἐν κατὰ πρόσωπον καὶ ἄλλο ἐκ τῶν ὀπισθεν. Ὁ βασιλεὺς πίπτει καὶ ἐξαφανίζεται ὑπὸ τὸν σωρὸν τῶν πτωμάτων.

Ἡ λεηλασία καὶ καταστροφὴ. — Ἡ πόλις ἦτο εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Τούρκων. Ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη ἀρχίζουν νὰ εἰσورμεῦν ὡς κύματα στίφη ἄγρια, ἀπὸ τὰ χερσαία, ἀπὸ τὰ παραθαλάσσια τείχη. Ἡ πολεμικὴ ὁρμὴ τῶν Τούρκων πίπτει, ὅταν εἶδον πόσοι ὀλίγοι ἦσαν οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς πόλεως, τοὺς ὁποίους ἐνόμιζον 50.000. Τότε ῥίπτονται ἀκράτητοι εἰς τὴν ἄρπαγὴν καὶ τὴν λεηλασίαν. Οἱ κάτοικοι συρρέουν εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ξιφήρεις εἰσβάλλουν οἱ Τοῦρκοι καὶ ὁ καθεὶς ἀρχίζει νὰ δεσμεύῃ καὶ νὰ σύρῃ ἕσους αἰχμαλώτους ἡδύνατο. Ἀλλοιστρέφοντα εἰς τὰ πολύτιμα σκεύη τὰ κειμήλια, τὰς ἀγίας εἰκόνας, σπάζουν, ἀρπάζουν μὲ τόσῃ ἀπληστίαν,

ὥστε εἰς μίαν στιγμήν ὁ μέγας ναός, «τὸ πάσης γῆς ἀγαλλίαμα, ὁ ὠραῖος καὶ ὠραίων ὠραιότερος», ἔμεινεν ἔρημος καὶ γυμνὸς ἀπὸ τοὺς περιφήμους θησαυροὺς καὶ τὰ κοσμήματα αὐτοῦ.

Κατὰ τὴν μεσημβρίαν εἰσέρχεται ὁ Μωάμεθ ἑφιππος παρακολουθούμενος ἀπὸ τοὺς μεγιστάνάς του. Μόλις ἔφθασεν εἰς τὰς πύλας τῆς Ἀγίας Σοφίας καταβαίνει ἀπὸ τὸν ἵππον καὶ πίπτει νὰ προσκυνήσῃ, λαμβάνει κόνιν τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν ῥίπτει εἰς τὴν κεφαλὴν του. Τὸ ἐξαίσιον θέαμα τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τὸν καταπλήττει. Διατάσσει τὸν μουεζίνην νὰ καλέσῃ εἰς προσευχὴν τοὺς πιστοὺς. Πρῶτος αὐτὸς ἀναβαίνει εἰς τὴν Ἀγίαν Τράπεζαν καὶ κάμνει τὴν προσευχὴν του. Ἡ μεγαλοπρεπὴς βασιλικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῶν Χριστιανῶν γίνεται τέμενος τοῦ Ἰσλάμ. Ἡ δὲ βασίλισσα τῶν πόλεων, 1129 ἔτη ἀφ' ὅτου ἔκτισεν αὐτὴν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ὑπέστη δύο ἀλώσεις καὶ εἴκοσι πολιορκίας ὑπὸ παντοίων βαρβάρων, ἔπιπεν ἤδη εἰς χεῖρας τοῦ κατακτητοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ λεηλασία διοργανώνεται συστηματικῶς. Ὅλα ἀπογυμνώνονται ἀπὸ ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ ἀφαιρεθῇ. Εἰς μακρὰς σειράς ὡς ποίμνια σύρουν δεμένους τοὺς αἰχμαλώτους των. Ἡ ἀπέραντος καὶ πλουσία πόλις εἶχε γεῖνει εἰς τρεῖς ἡμέρας μία φρικτὴ ἐρημία. Δὲν ἔμειναν παρὰ μόνον οἱ λίθοι τῶν οἰκιῶν. Ὅταν εἶδεν ὁ Μωάμεθ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος τῆς πόλεως, ἐθαύμασεν. Ὅταν εἶδε τὴν φοδερὰν καταστροφὴν, ᾗσθάνθη λύπην διὰ τὴν «ζημίαν καὶ τὸν ὀλεθρον».

Ἡ καταστροφὴ τοῦ πνευματικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ θησαυροῦ προκαλεῖ τὰ δάκρυα. Ὅ,τι εἶχον ἀφήσει οἱ Σταυρσφόροι τὸ κατέστρεψαν οἱ Τούρκοι. Αἱ μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησίαι ἐγιναν τζαμιά καὶ τὰ ψηφιδωτά των ἐσκεπάσθησαν δι' ἐπιχρίσμα-τος ἀσβέστου. Μὲ βαθυτάτην ὀδύνην διηγοῦνται οἱ Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ τὴν καταστροφὴν τῆς μεγάλης πόλεως των.

Ἡ κατάλυσις τῶν Ἑλληνικῶν Κρατῶν.—Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς μεγάλης Χριστιανικῆς πρωτεύουσας ὁ Μωάμεθ συνεπλήρωσε τὴν κατὰκτησιν τῆς Χερσονήσου, τῶν Σερβι-

κῶν καὶ τῶν Ἀλδανικῶν χωρῶν. Ἐν τῷ μεταξύ στρέφεται καὶ πρὸς Νότον. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς καταλαμβάνει τὰς Ἀθήνας, καὶ καταλύει τὴν δυναστείαν τῶν Ἀτσαγιολῶν (1456). Ὁ Μωάμεθ ἐπισκέπτεται τὰς Ἀθήνας καὶ θαυμάζει τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα. Ἐπειτα πηγαίνει εἰς τὸν Μορέαν (1458). Κυριεύει τὰς πόλεις καὶ τὰ κάστρα. σφάζει πλῆθος κατοίκων καὶ εἰς φρικώδη μαρτύρια υποβάλλει τοὺς ἀρχηγούς, οἱ ὅποιοι ἀνθίστανται. Ἐκδιώκει τοὺς Δεσπότες τοῦ Μυστρά, τοὺς ἀδελφούς τοῦ τελευταίου Αὐτοκράτορος, καὶ καταλύει τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος τῆς Πελοποννήσου (1460). Μετὰ ἓν ἔτος κατεβίβαζεν ἀπὸ τὸν θρόνον καὶ τὸν τελευταῖον ἐκ τῶν μεγάλων Κομνηνῶν καὶ κατέλυε καὶ τὴν Αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος (1461). Ἐλευθέρα γωνία Ἑλληνικῆς γῆς δὲν ὑπῆρχε πλέον.

Αἱ παραδόσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.— Ἡ ἡρώϊκὴ ἄμυνα τῆς Πόλεως, ἡ τελευταία λειτουργία τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ἐπροξένησαν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν ἀνεξάλειπτον. Τόσον ζωντανῇ ἔμεινεν ἡ ἐντύπωσις αὕτη, ὥστε ἡ πτώσις μετεστράφη εἰς ἡθικὴν νίκην, ἡ ὁποία ἐπέφερε τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς. Ὅπως καὶ εἰς τοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, ζωογονεῖται καὶ εἰς τὸν ἀπαίδευτον λαὸν τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας. Μὲ ὑψηλὴν ἔμπνευσιν ἐθρήνησεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια τὴν *Πόλιν* αὐτοῦ Οὐδεὶς λαὸς ἐδημιούργησε τόσον ὥραιας καὶ κατανυκτικὰς παραδόσεις ἀπὸ τὴν τέφραν τῶν ἔρειπῶν αὐτοῦ. Τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Τούρκοι εἰσώρμων εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, οἱ ἱερεῖς διέκοψαν τὴν λειτουργίαν καὶ ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ μίαν κρυφὴν θύραν. Ὅταν καὶ πάλιν ἀνακτηθῇ ἡ Πόλις, θὰ ἐξέλθουν οἱ ἱερεῖς καὶ θὰ συνεχίσουν τὴν διακοπεῖσαν λειτουργίαν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, ὁ ὅποιος ἐκήρυξε τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, δὲν ἀπέθανεν· ἀλλ' εἶναι ὁ μαρμαρωμένος βασιλεὺς, ὁ ὅποιος θὰ ἐγερθῇ, ὅταν ἐπιστῇ ἡ ὥρα, καὶ θὰ διώξῃ μακρὰν τοὺς Τούρκους. Μὲ τὰ ᾄσματα καὶ τὰς παραδόσεις ταύ-

τας ἐτράφη ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς κατὰ τοὺς στυγνοὺς χρόνους τῆς δουλείας, εἰς ταύτας εὔρε παρηγορίαν καὶ στήριγμα. Ἀπὸ τὰ ἐρείπια ἐδημιουργήθησαν αἱ περὶ τοῦ μέλλοντος προσδοκίαι, αἱ ὁποῖαι συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν **Πόλιν** καὶ τὴν **Ἀγίαν Σοφίαν**⁽¹⁾. Ἐπὶ τῶν παραδόσεων τούτων ἐθεμελιώθη τὸ ὑψηλὸν ἐθνικὸν ἰδεῶδες καὶ ἡ μεγάλη ἐλπίς περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἔθνους εἰς τὴν κληρονομίαν τῶν πατέρων αὐτοῦ.

Εἰκ. 134. — **Δικέφαλος αἰετός** (ἀνάγλυφος ἐκ Μυστρᾶ, ΙΔ' αἰ). — Εἶναι ἡ γνησιωτέρα παράστασις. Συχνότατος ἦτο ὁ **μονοκέφαλος αἰετός**. Εἰς δὲ τὰ ἐρυθρὰ πέδιλα τοῦ βασιλέως ἐξεικονίζοντο χρυσοὶ ἢ μαργαριταρένιοι αἰετοί. Ὡς ἑμβλημα ὁ Δικέφαλος ἐμφανίζεται κατὰ τὴν Φραγκοκρατίαν, συμβολίζει δὲ ἡ μία κεφαλὴ τὴν Ἀσίαν, ἡ ἄλλη τὴν Εὐρώπην, τὰς δύο ἡπείρους τῆς Αὐτοκρατορίας. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐγένε τὸ σύμβολον τῶν ἐθνικῶν πόθων καὶ ἐλπίδων.

(1) Ὁλόκληρον τὸ ὕλικόν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ὑπερόχων τούτων δημιουργημάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ εὕρισκει ὁ διδάσκων εἰς τὰς **Παραδόσεις** τοῦ κ. Ν. Γ. Πολίτου (Βιβλ. **Μαρκελῆ**).

ΠΙΝΑΞ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ

324	Κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
395	Διαιρέσεις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.
537	Ἐγκαίνια τῆς Ἀγίας Σοφίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ.
555	<i>Μερίστη ἔκτασις τῆς Αὐτοκρατορίας.</i>
626	Πολιορκία τῆς Πόλεως ὑπὸ Ἀράβων καὶ Περσῶν.
627	Κατασύντριψις τῶν Περσῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου.
629	Ὑψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.
650	Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων
670	Πολιορκία τῆς Πόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
717	Δευτέρα πολιορκία. Κατατρόπωσις τῶν Ἀράβων.
726	Ἀρχὴ τῆς Εἰκονομαχίας. <i>Ἡ Μεταρρύθμισις.</i>
750	Μερίστη ἔκτασις τοῦ Ἀραβικοῦ Κράτους.
800	Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία. Κάρολος ὁ Μέγας.
825	Κατάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
842	Ἀναστήλωσις τῶν ἁγίων εἰκόνων.
867	Πρῶτον σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὁ μέγας Φώτιος.
924	Πολιορκία τῆς Πόλεως ὑπὸ τοῦ Συμεών.
961	Ἀπελευθέρωσις τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Φωκά.
971	Κατατρόπωσις τῶν Ῥώσων ὑπὸ τοῦ Τιμιμσκή.
1000	Νίκαι εἰς Ἀσίαν, εἰς τὸν Αἴμον καὶ εἰς Ἰταλίαν.
1018	Κατάκτησις τῆς Βουλγαρίας ὑπὸ Βασιλείου Β'.
1025	<i>Μερίστη δύναμις τῆς Αὐτοκρατορίας.</i>
1050	Ἐμφάνισις τῶν Τούρκων Σελτζούκων.
1054	Ὅριστικὸν σχίσμα ἐπὶ Κηρουλαρίου.
1070	Ἡρώϊκοι ἀγῶνες τοῦ Ῥωμανοῦ κατὰ τῶν Τούρκων.
1096	Ἡ πρώτη Σταυροφορία Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνός.
1081	Ἐπιδρομαὶ Νορμανδῶν
1150	Μανουὴλ Κομνηνός. <i>Μέγα ἀξίωμα τοῦ Κράτους.</i>
1204	Τετάρτη Σταυροφορία. Ἀλωσις τῆς Πόλεως.
1222	Δύναμις τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Δεσποτάτου.
1261	Ἀνάκτησις τῆς Κ/πόλεως ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.
1300	Κατακτήσεις τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων.
1350	Στέφανος Δουσάν. Μεγάλῃ δύναμις τῶν Σέρβων.
1400	Δύναμις τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ.
1402	Ἡ ἐν Ἀγκύρᾳ μάχη Βαγιαζίτ καὶ Τζαμερλάνου.
1453	Ἀλωσις τῆς Πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.

ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

[Ὁ *πίναξ* περιλαμβάνει ἰδίως ὀνόματα *λαῶν*, *πόλεων* καὶ σχετικὰ μὲ τὸν *πολιτισμόν*. Τὰ ὀνόματα τῶν βασιλείων καὶ στρατηλατῶν, ὡς εὐκόλως εὐρισκόμενα, παραλείπονται. Ἐκ τῆς μελέτης ἑνὸς λαοῦ ἐν τῇ ἐξελεύξει αὐτοῦ ἢ μιᾶς ἐκδηλώσεως πολιτισμοῦ καὶ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἐν τῇ *πίνακι* ὀνομάτων καὶ πραγμάτων δύναται ὁ διδάσκων νὰ καταρτίσῃ μετὰ τῶν μαθητῶν ποικιλωτάτας καὶ καλλίστας ἱστορικὰς ἐκθέσεις, ὡς : *Ἀ-θῆναι*, *Ῥαβέννα*, — *Γότθοι*, *Ῥῶσοι*, — *Βυζαντινὴ τέχνη*, *Λογοτεχνία*. *Νομοθεσία*, *Παλάτιον* κ.λ.] (1).

Ἄβαροι 28. 62. 92.

Ἀγαθοεργία 49. 211 ἐξ.

Ἀθῆναι 88. 170. 230* ἐξ. 315 ἐξ.

Αἴγυπτος 15*. 22. 79. 84.

Ἀκρίτας 255. ἐξ. 296. 319.

Ἀνατολικὸν κράτος 14. 18. 29 κλ.

Ἀντιόχεια 15. 275.

Ἀραβες 71 ἐξ. 151. 158. 163. 175*. 188*. 267. 272.

Ἀρμενία 27 ἐξ. 183 ἐξ.

Ἀρχόντες 207. 306 (— τοῦ κρά-
τους, *πολλαγοῦ*).

Αὐτοκράτωρ 23. 103. 196 ἐξ. 201* ἐξ. 293. 302 κλ.

Αὐτοκρατορία 7. 14. 17. 139. κλ.

Βανδῆλοι 11. 27. 41 *

Βάρβαροι 10 ἐξ. 133 ἐξ. 141.

Βιομηχανία 57. 228. 243. 289.

Βλάχοι 299 ἐξ. 304.

Βούλγαροι 35. 44. 93* ἐξ. 110. 113. 125. 152. 159. 161 165* ἐξ. 177*. 299. 304 ἐξ.

Γαλλία 133. 144. 315. Βλ. *Φράγκοι*.

Γερμανοί 10. 144 ἐξ. 192 * ἐξ. 271. 290. 293. 301. 305.

Γότθοι 10 ἐξ. 12. 25 ἐξ. 42*. 235.

Δαλματία 184. 298.

Διοίκησις 22 ἐξ. 29. 47. 101. 130. 205 * ἐξ. 216. 305.

Δικαιοδύνη 209*. Βλ. καὶ *Νομο-
θεσία*.

Ἔθνος, *ἐθνισμός* κλ. 34. 100. 256 * ἐξ.

Εἰκονομαχία Βλ. *Μεταρρύθμισις*.

Ἑκκλησία 16. 33 ἐξ. 102* ἐξ. 116 ἐξ. 126. 204 ἐξ. 226 ἐξ.

Ἑλλὰς, Ἑλλὰς, Ἑλληνισμός
κλ. 14. 17. 31. 34. 36. 58. 100. 102. 108. 119. 131. 230*. 235. 312 ἐξ.

Ἐμπόριον 57. 127. 213. 228. 289. 297

Ἐνετία 184 * ἐξ. 239. 298. 300 * 305 ἐξ. 313. 317.

Ἐπιστήμη 251 ἐξ. 335.

Εὐρώπη 133 ἐξ. 266 ἐξ. κλ.

Ἥπειρος 313. 320* ἐξ

Θεσσαλονίκη 55. 91 ἐξ. 108 ἐξ. 151*. 229. 291.

Ἰππόδρομος 20. 31. 40. 224 * ἐξ.

Ἰδιώται 87. 97. 109 ἐξ. 277.

Ἰσπανία 11. 267.

Ἰταλία 42. 61. 88. 140. 151. 184. 186 ἐξ. 189 ἐξ. 277. 289.

(1) Οἱ ἀστερίσκοι δείκνυνται τὰ σπουδαιότερα χωρία εἰς τὰς σελίδας.

Κάσος 11. 137 * έξ.

Βλ. Φράγκοι.

Καταλανοί 316.

Καυκάσιοι 183 έξ.

Κοινωνία 130 έξ 134 έξ 210 έξ.
222. 232. 270.

Κομνηνοί 271 έξ. 320.

Κρήτη 114 * 154 έξ.

Κροατία 65.

Κείρια 57. 128. 233 * Βλ. Τέγγη.

Κύπρος 87. 277.

Κωνσταντινούπολις 9. 31. 36. 57 έξ. 59.
68*. 88 * έξ. 97. 108.
233 * έξ. 280. 307 έξ.

Λατίνοι Βλ. Φράγκοι.

Λογγοβάρδοι 61 * 88. 140. 190.
192.

Λογοτεχνία 15. 32 έξ. 34. 46.
68. 104 * έξ. 249 έξ.
293 έξ.

Μ. Ἀσία 22. 163 έξ. 277. 298 κλ.

Μέταξα 57*. 213. 229. 289.

Μεταφράσεις 115 έξ. 129 έξ.

Μορέας 316 κλ.

Μουσουλμάνοι Βλ. Ἀράβες,
Τούρκοι.

Μυθιστόρημα Βλ. Ποίησης.

Ναυτικόν Βλ. Στρατός.

Νομοθεσία 47 έξ. 101. 130 έξ.
209 έξ.

Νορμανδοί 143*. 173. 188 έξ. 191.
271. 279. 285. 288 έξ.
291. 298.

Ὁρθοδοξία 16 έξ. 33. 58. 123.
192. 283. 312. Βλ. Ἐκ-
κλησία, Χριστιανισμός.

Οὔγγροι 142 έξ. 179. 262. 289.
293. 298.

Οἶκνοι 10 έξ. 93. 44. 125. 197.

Παιδεία 32. 34. 127 έξ. 244* έξ.
251 έξ. 292 έξ.

Παλαιόστιν 15*. 22. 275.

Παλάτιον 18. 23. 57. 128. 200
έξ. 206 έξ. 233.

Πάπας 125. 127*. 138 * έξ. 191.
196. 270 έξ. 289. 291.
301. 305 έξ.

Πατριάρχης Βλ. Ἐκκλησία, Πά-
πας.

Πέρσαι 27. 43 * έξ. 62. 66 * έξ.

Πετρενέοι 178 * έξ. 262.

Ποιήσις 68. 105 έξ 255* έξ. 295.
318* έξ.

Πολίτευμα Βλ. Διοικήσις.

Πολιτισμός 36. 78. 134. 200
έξ. κλ. κλ.

Ρώδοι 123. 160* έξ. 180* έξ.

Σαρακηνοί 114. 141 έξ. 188.

Σέρβοι 65. 298 * έξ. 304. Βλ.
Σλάβοι.

Σικελία 114. 151. 190. 267.
277. 285. 289.

Στρατός 45. 65. 213 * έξ. 297.

Σλάβοι 28. 35. 44. 62 * έξ. 65.
91 έξ. 110. 124*. 184.

Σταυροφορίες 272 * έξ. 280 έξ.
301 κλ.

Σύνοδοι 16. 34. 102. 121 έξ. 333.

Συρία 15 * 22. 79. 84. 275. 290.

Σχίσμα 172. 492. Βλ. Πάπας.

Τέχνη 50. 53. 55. 236. 239 έξ.
Βλ. Παλάτιον, κτίρια.

Τούρκοι 260 έξ. 263. 272. 305.
31 έξ.

Τραπεζοῦς 229. 277. 313. 319 έξ.

Φράγκοι 111. 125. 132 * έξ.
137* έξ. 144. 187. 267.
275 έξ. 277. 290. 293.
312* έξ. 314. 317 * έξ.

Χριστιανισμός 14. 48*. 70. 124.
217 * Βλ. Ἐκκλησία,
Ὁρθοδοξία.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εἰσαγωγή.— Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Βαρβάρων .	σ.	5
ΚΕΦ. Α΄.— Τὸ Ἀνατολικὸν Χριστιανικὸν Κράτος. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολή.— Ἡ Κωνσταντινούπολις. — Πολιτικὴ διοργάνωσις	σ.	13
ΚΕΦ. Β΄.— Ἡ δημιουργία τοῦ Κράτους. Οἱ αὐτοκράτορες.— Ἡ διοίκησις. Ἡ γλῶσσα καὶ ἡ θρησκεία.— Βαθμιαῖος ἐξελληνισμός	σ.	24
ΚΕΦ. Γ΄.— Ὁ Ἰουδτινιανός. Οἱ πόλεμοι. — Μεγάλαι ἐσωτερικαὶ ἐργαί . . .	σ.	37
ΚΕΦ. Δ΄.— Ὁ ἀγὼν κατὰ τῶν Περσῶν. Ἡράκλειος	σ.	59
ΚΕΦ. Ε΄.— Οἱ Ἀραβες. Κατακτήσεις.— Πολιτισμός	σ.	73
ΚΕΦ. ΣΤ΄.— Ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ Ἰσλάμ. Πολιορκία τῆς Πόλεως	σ.	86
ΚΕΦ. Ζ΄.— Τέλειος ἐξελληνισμός. Ὁ Ἑλληνισμός.— Γλῶσσα καὶ θρησκεία.— Λογοτεχνία	σ.	99
ΚΕΦ. Η΄.— Ἡ ἀναγέννησις διὰ τῶν Ἰδαύρων. Ἡ Μεταρρυθμίσις. . . .	σ.	107
ΚΕΦ. Θ΄.— Ἡ Εὐρώπη. Πολιτισμός.— Κάρολος ὁ Μέγας.— Ἡ Φραγκικὴ, καὶ ἡ Γερμανικὴ Αὐτοκρατορία. . .	σ.	132
ΚΕΦ. Ι΄.— Ἡ ὑψίστη ἀκμὴ τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ Μακεδονικὴ δυναστεία.— Οἱ πρῶτοι αὐτοκράτορες.— Νίκαι κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Βουλγάρων	σ.	147

ΚΕΦ. ΙΑ'.	— Οἱ μεγάλοι κατακτηταί, — Φωκᾶς. — Τσιμισκῆς. — Βασίλειος Β'. — Μεγάλαι νίκαι κατ' Αράβων, Ῥώσων, Βουλγάρων	σ. 157
ΚΕΦ. ΙΒ'.	— Ἡ Αὐτοκρατορία ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Διάδοσις τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτε- σμοῦ. — Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Κράτους. — Τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ Δύσις	σ. 175
ΚΕΦ. ΙΓ'.	— Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς. Δημόσιος βίος	σ. 199
ΚΕΦ. ΙΔ'.	— Ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς. Κοινωνικὸς καὶ ἰδιωτικὸς βίος	σ. 219
ΚΕΦ. ΙΕ'.	— Ἕλληνες. — Φράγκοι. — Τούρκοι Σελτζούκοι	σ. 259
ΚΕΦ. ΙΣ'.	— Οἱ Κομνηνοὶ καὶ αἱ Σταυρο- φορίαι. — Ἀξίωμα τοῦ Κράτους	σ. 277
ΚΕΦ. ΙΖ'.	— Ὁ αἰὼν τῶν Κομνηνῶν. Ἡ ἰσχὺς τοῦ Κράτους. — Ἀναγέννη- σις τῶν γραμμάτων. — Οἱ γείτονες καὶ οἱ ἐχθροί. — Ἡ Φεουδαλικὴ Εὐρώπη. — Αἱ Σταυροφορίαι	σ. 243
ΚΕΦ. ΙΗ'.	— Οἱ Ἀγγελοὶ. Ἡ ἄλωσις ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων	σ. 302
ΚΕΦ. ΙΘ'.	— Ἡ ἐποχὴ τῆς Φραγκοκρα- τίας. Φραγκικὰ Κράτη. — Ἑλ- ληνικά. — Οἱ Ὀθωμανοὶ Τούρκοι	σ. 311
ΚΕΦ. Κ'.	— Οἱ Παλαιολόγοι. Πιῶσις τοῦ Κράτους, ἀναγέννησις τοῦ ἔ- θνους. — Ἡ ἄλωσις ὑπὸ τῶν Τούρκων	σ. σ. 348 ἐξ.
	Πίνακες	

